ตำราพระกัมมัฏฐานโบราณ

คณะธรรมยุต

พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
(เจริญ สุวฑฺฒโน)
ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส
วันพุธที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๘

ตำราพระกัมมัฏฐานโบราณ

คณะธรรมยุต

พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
(เจริญ สุวฑฺฒโน)
ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส
วันพุธที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๘

ตำราพระกัมมัฏฐานโบราณ

ผู้จัดพิมพ์ วัดบวรนิเวศวิหาร
ผู้อุปถัมภ์การพิมพ์ คณะธรรมยุต
พิมพ์ครั้งที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๘
จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

พระเทพญาณวิศิษฏ์ (ใจ ยโสธโร)
ตำราพระกัมมัฏฐานโบราณ
กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ฯ, ๒๕๕๘
๕๕๖ หน้า
ISBN : 978-616-7682-17-4

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
๑๒๙ หมู่ ๓ ถนนศาลายา-นครชัยศรี ตำบลศาลายา
อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม โทร. ๐๒-๘๐๐๒๓๗๓-๔

ด่วนที่สุด

ที่ รล ๐๐๐๒.๗/๓๐๐๕๔

สำนักราชเลขาธิการ
พระบรมมหาราชวัง กทม. ๑๐๒๐๐

๑ ธันวาคม ๒๕๕๘

เรื่อง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนชั้นเครื่องเกียรติยศประกอบพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) จากพระโกศกุดั่นใหญ่ เป็นพระโกศทองน้อย ในการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ

นมัสการ สมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พฺรหฺมคุตฺโต) ผู้รักษาการเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

ในโอกาสที่พระราชทานเลื่อนชั้นเครื่องเกียรติยศประกอบพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) จากพระโกศกุดั่นน้อย เป็นพระโกศกุดั่นใหญ่ เป็นกรณีพิเศษ นั้น

บัดนี้ ถึงวาระการพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนชั้นเครื่องเกียรติยศประกอบพระศพ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) จากพระโกศกุดั่นใหญ่ เป็นพระโกศทองน้อย ในการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ ระหว่างวันที่ ๑๕ – ๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๘ เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศ และบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์อย่างสมเด็จพระสังฆราชในอดีต ด้วยทรงดำรงอยู่ในครุฐานียะ เป็นที่ตั้งแห่งพระราชศรัทธาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนประชาชนทุกหมู่เหล่ามาโดยตลอดพระชนม์ชีพ

จึงนมัสการมาเพื่อโปรดทราบ

ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างยิ่ง

(ท่านผู้หญิงบุตรี วีระไวทยะ)
รองราชเลขาธิการ ปฏิบัติราชการแทน
ราชเลขาธิการ

กองการในพระองค์
โทร. ๐๒ ๒๒๐๗๒๐๐ ต่อ ๓๓๐๘
โทรสาร ๐๒ ๒๒๐๗๔๘๖ เว็บไซต์ : www.ohm.go.th

คำปรารภ

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) สิ้นพระชนม์เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ เวลา ๑๙ นาฬิกา ๓๐ นาที ณ ตึกวชิรญาณ สามัคคีพยาบาร โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย สิริพระชนมายุได้ ๑๐๐ พรรษา ๒๑ วัน

ครั้นวันศุกร์ที่ ๒๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ เวลา ๑๓ นาฬิกา ได้เชิญพระศพมายังพระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์มาถวายน้ำสรงพระศพ และทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระโกศกุดั่นใหญ่ประดิษฐานพระศพ พระโกศประดิษฐานภายใต้เศวตฉัตร ๓ ชั้น บนพระแท่นแว่นฟ้าปิดทองประดับกระจก แวดล้อมด้วยฉัตรเครื่องสูง ๓ คู่ ประดับพุ่มตาดทอง ดอกไม้แจกัน และเทียนไฟฟ้า รายรอบพระโกศบนพระแท่นแว่นฟ้าทั้งสองชั้น เบื้องหน้าตั้งพานพระภูษาโยงซึ่งทอดมาจากปากพระโกศ เชื่อมกับด้ายสุกำอันประชุมที่เบื้องพระเศียรของพระศพ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมถวายพระศพทั้งกลางวันกลางคืน และมีประโคมย่ำยามเป็นเวลา ๗ วัน ทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศลสัตตมวาร ปัญญาสมวาร และสตมวาร ถวายพระศพมาโดยลำดับ

นับแต่วันประดิษฐานพระศพ ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นต้นมา ผู้นำประเทศ ทูตานุทูต ผู้นำองค์กรศาสนา หน่วยราชการ ผู้นำองค์กรต่าง ๆ คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั้งภายในประเทศและต่างประเทศได้มาถวายสักการะเคารพพระศพ และได้ร่วมเป็นเจ้าภาพบำเพ็ญกุศลถวายพระศพอย่างต่อเนื่อง

พระศพเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ประดิษฐาน ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร แต่วันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ถึงวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นเวลา ๗๘๒ วัน หรือ ๒ ปี กับ ๕๒ วัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้กำหนดการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร ในวันที่ ๑๕-๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

ในการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้พิมพ์หนังสือพระราชทานถวายเป็นพระอนุสรณ์ และถวายพระราชกุศลแด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก จำนวน ๔ เล่ม คือ

๑. ธรรมบรรยายทางวิทยุ อ.ส. ระหว่างกาลทรงพระผนวช พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

๒. พระไตรรัตนคุณ : พระธรรมบรรยายแนวฝึกหัดอบรมจิตที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงแสดง ณ ตึก สว ธรรมนิเวศ วัดบวรนิเวศวิหาร

๓. พระธรรมเทศนาในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ และการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุมาศ พระเมรุ ท้องสนามหลวง พุทธศักราช ๒๔๙๓-๒๕๕๕

๔. โคลงสุภาษิตประจำภาพในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ฉบับถอดความ)

ทรงตั้งพระราชหฤทัยอุทิศพระราชกุศลทั้งปวงอันจะพึงมีแต่วิทยาทานนี้ถวายสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ผู้ทรงเป็นคารวสถานปูชนียเจดีย์แห่งพระองค์ พระบรมวงศานุวงศ์ พุทธบริษัท และอาณาประชาราษฎร์ทั่วไป

เนื่องในการนี้ รัฐบาลได้พิมพ์หนังสือโดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก จำนวน ๓ เล่ม คือ

๑. คัมภีร์ลลิตวิสตระ พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน ภาษาสันสกฤต

๒. คัมภีร์ลลิตวิสตระ พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน ภาษาไทย

๓. การบริหารทางจิตสำหรับผู้ใหญ่

นอกจากนี้ คณะสงฆ์ องค์กร และบุคคลต่าง ๆ ได้จัดพิมพ์หนังสือโดยเสด็จพระราชกุศลน้อมถวายเป็นพระอนุสรณ์และน้อมถวายพระกุศลอีกจำนวนหนึ่ง

วัดบวรนิเวศวิหารขอพระราชทานถวายพระพรถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ที่ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ ในการทั้งปวงอันเนื่องด้วยการพระศพเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก มาโดยตลอดตั้งแต่วันสิ้นพระชนม์จนถึงการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพเป็นที่สุด

ขออนุโมทนาอำนวยพรรัฐบาล คณะสงฆ์ องค์กร คณะบุคคล และเอกชนทั้งปวง ที่ได้โดยเสด็จพระราชกุศลในการพระศพเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก มาตั้งแต่ต้น จนตลอดการพิมพ์หนังสือโดยเสด็จพระราชกุศลในการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ

ขอพระราชกุศลที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ตั้งพระราชหฤทัย ทรงบำเพ็ญพระราชทานอุทิศถวายในการครั้งนี้ และขอกุศลบุญราศี ที่รัฐบาล คณะสงฆ์ องค์กร คณะบุคคล และเอกชนทั้งหลายทั้งปวง ได้ตั้งใจกระทำบำเพ็ญน้อมอุทิศถวาย จงสัมฤทธิ์เป็นอดิเรกปุญญวิบาก แด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ตามควรแก่พระคติวิสัย จงทุกประการ เทอญ

วัดบวรนิเวศวิหาร
๑๕ ธันวาคม ๒๕๕๘

พระประวัติโดยสังเขป
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
(เจริญ สุวฑฺฒโน ป.ธ. ๙) วัดบวรนิเวศวิหาร

พระชาติภูมิ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงมีพระนามเดิมว่า เจริญ คชวัตร ประสูติเมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๒๗๕ ตรงกับวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๕๖ ณ ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ทรงเป็นบุตรคนโตของนายน้อย คชวัตร (ถึงแก่กรรม พุทธศักราช ๒๔๖๕) และนางกิมน้อย คชวัตร (ถึงแก่กรรม พุทธศักราช ๒๕๐๘) ทรงมีน้องชาย ๒ คน ได้แก่ นายจำเนียร คชวัตร และนายสมุทร คชวัตร ได้ทรงมาอยู่ในความดูแลของป้าเฮงซึ่งเป็นพี่สาวของนางกิมน้อย

การบรรพชาและอุปสมบท

พุทธศักราช ๒๔๖๙ ทรงบรรพชาที่วัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) จังหวัดกาญจนบุรี พระครูอดุลยสมณกิจ (ดี พุทฺธโชติ) ต่อมาคือพระเทพมงคลรังษี เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม เป็นพระอุปัชฌาย์ และพระครูนิวิฐสมาจาร (เหรียญ สุวณฺณโชติ) เจ้าอาวาสวัดศรีอุปลาราม เป็นพระอาจารย์ให้สรณะและศีล

เมื่อทรงบรรพชาแล้วทรงจำพรรษาอยู่ที่วัดเทวสังฆาราม ๑ พรรษา และได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดเสนหา จังหวัดนครปฐม หลังจากนั้น พระครูอดุลยสมณกิจ (ดี พุทฺธโชติ) พระอุปัชฌาย์ได้พามายังวัดบวรนิเวศวิหาร และนำขึ้นเฝ้าถวายตัวต่อสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร (ต่อมาคือสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์) เพื่อทรงอยู่ศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักวัดบวรนิเวศวิหาร ทรงได้รับประทานนามฉายาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ว่า “สุวฑฺฒโน” ซึ่งมีความหมายว่า “ผู้เจริญดี” จนกระทั่งพระชันษาครบอุปสมบทจึงเสด็จกลับไปผนวชที่วัดเทวสังฆาราม เมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๖ พระครูอดุลยสมณกิจ (ดี พุทฺธโชติ) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูนิวิฐสมาจาร (เหรียญ สุวณฺณโชติ) เจ้าอาวาสวัดศรีอุปลาราม เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระปลัด หรุง นามสกุล เชี่ยงฉี่ เจ้าอาวาสวัดทุ่งสมอ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๖ ผนวชแล้วทรงจำพรรษาอยู่ที่วัดเทวสังฆาราม ๑ พรรษา

ภายหลังจึงเสด็จมาจำพรรษา ณ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร เพื่อทรงศึกษาพระปริยัติธรรม และได้ทรงทำทัฬหีกรรม (อุปสมบทซ้ำ) ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๖ โดยมีสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น สุจิตฺโต ป.๗) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระเทพเมธี (จู อิสฺสรญาโณ ป.๗) เป็นพระกรรมวาจาจารย์

การศึกษา

ทรงได้รับการศึกษาเบื้องต้น ณ โรงเรียนประชาบาลวัดเทวสังฆาราม จบชั้นประถม ๕ (เทียบชั้นมัธยม ๒) หลังจากทรงบรรพชาแล้ว ทรงเรียนพระปริยัติธรรมและทรงสอบไลได้ชั้นต่าง ๆ เป็นลำดับมาในสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร ดังนี้

พุทธศักราช ๒๔๗๒	ทรงสอบได้นักธรรมชั้นตรี
พุทธศักราช ๒๔๗๓	ทรงสอบได้นักธรรมชั้นโท และ ป.ธ.๓
พุทธศักราช ๒๔๗๕	ทรงสอบได้นักธรรมชั้นเอก และ ป.ธ.๔
พุทธศักราช ๒๔๗๖	ทรงสอบได้ ป.ธ.๕
พุทธศักราช ๒๔๗๗	ทรงสอบได้ ป.ธ.๖
พุทธศักราช ๒๔๗๘	ทรงสอบได้ ป.ธ.๗
พุทธศักราช ๒๔๘๑	ทรงสอบได้ ป.ธ.๘
พุทธศักราช ๒๔๘๔	ทรงสอบได้ ป.ธ.๙

สมณศักดิ์

พุทธศักราช ๒๔๙๐	ทรงเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระโศภนคณาภรณ์
พุทธศักราช ๒๔๙๔	ทรงเป็นพระราชาคณะชั้นราช ในราชทินนามเดิม
พุทธศักราช ๒๔๙๘	ทรงเป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ในราชทินนามเดิม
พุทธศักราช ๒๔๙๙	ทรงเป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมวราภรณ์
พุทธศักราช ๒๕๐๐	ทรงได้รับพระราชทานพัดรัตนาภรณ์
พุทธศักราช ๒๕๐๔	ทรงเป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรองชั้นหิรัณยบัฏ ที่ พระสาสนโสภณ
พุทธศักราช ๒๕๑๕	ทรงได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะ ที่ สมเด็จพระญาณสังวร
พุทธศักราช ๒๕๓๒	ทรงได้รับพระราชทานสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน มีพระนามตามที่จารึกใน

พระสุพรรณบัฏว่า *"สมเด็จพระญาณสังวร บรมนริศรธรรมนีติภิบาล อริยวงศาคตญาณวิมล สกลมหาสังฆปริณายก ตรีปิฎกปริยัติธาดา วิสุทธจริยาธิสมบัติ สุวัฑฒนภิธานสงฆวิสุต ปาวจนุตตมพิสาร สุขุมธรรมวิธานธำรง วชิรญาณวงศวิวัฒ พุทธบริษัทคารวสถาน วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ วิบุลสีลาจารวัตรสุนทร บวรธรรมบพิตร สรรพคณิศรมหาปธานาธิบดี คามวาสี อรัณยวาสี สมเด็จพระสังฆราช"* ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ลำดับที่ ๑๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

พุทธศักราช ๒๕๓๖ ทรงได้รับพระราชทานพัดยศพิเศษ (งาประดับพลอย) และพัดรัตนาภรณ์พิเศษ

ตำแหน่งหน้าที่

พุทธศักราช ๒๔๘๔ ทรงเป็นสมาชิกสังฆสภาโดยตำแหน่ง
ทรงเป็นกรรมการสังคายนาพระธรรมวินัย
ทรงเป็นผู้อำนวยการศึกษาสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

พุทธศักราช ๒๔๘๘ ทรงเป็นพระวินัยธรชั้นอุทธรณ์
ทรงเป็นกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย

พุทธศักราช ๒๔๘๙ ทรงเป็นเลขานุการในองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

พุทธศักราช ๒๔๙๐ ทรงเป็นกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

พุทธศักราช ๒๔๙๓ ทรงเป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุต ประเภทชั่วคราว

พุทธศักราช ๒๔๙๔ ทรงเป็นกรรมการอำนวยการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
ทรงเป็นกรรมการแผนกตำราของมูลนิธิมหามกุฏฯ

พุทธศักราช ๒๔๙๕ ทรงร่วมในคณะทูตพิเศษที่มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ส่งไปร่วมฉลองพระบรม-

สารีริกธาตุ และพระธาตุพระอัครสาวก ณ กรุงพนมเปญ ประเทศกัมพูชา

พุทธศักราช ๒๔๙๖ ทรงเป็นกรรมการตรวจชำระคัมภีร์ฎีกา

พุทธศักราช ๒๔๙๗ ทรงเป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุต ประเภทถาวร

ทรงร่วมในคณะพระเถระแห่งพระสงฆ์ไทยไปร่วมประชุมสมัยที่ ๒ แห่งฉัฏฐสังคายนา พระไตรปิฎก ณ กรุงย่างกุ้ง ประเทศพม่า

พุทธศักราช ๒๔๙๙ ทรงเป็นรักษาการพระวินัยธรชั้นฎีกา

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวิชรญาณวงศ์ ทรงเลือกให้ทรงเป็น "พระอภิบาล" (พระพี่เลี้ยง) ของพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ในระหว่างทรงพระผนวช และประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ตั้งแต่วันที่ ๒๒ ตุลาคม - ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙

พุทธศักราช ๒๕๐๐ ทรงเป็นกรรมการพิจารณาร่างระเบียบบริหารวัดธรรมยุต

พุทธศักราช ๒๕๐๑ ทรงเป็นกรรมการมูลนิธิส่งเสริมกิจการพระศาสนาและมนุษยธรรม (ก.ศ.ม.)

ทรงเป็นกรรมการคณะธรรมยุต

พุทธศักราช ๒๕๐๓ ทรงเป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การปกครองสั่งการองค์การปกครองฝ่ายธรรมยุต

พุทธศักราช ๒๕๐๔ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์

ทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

ทรงเป็นผู้รักษาการเจ้าคณะธรรมยุตภาคทุกภาค

ทรงเป็นผู้อำนวยการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย

ทรงเป็นประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

ทรงเป็นกรรมการโครงการเชิดชูและบำรุงพระพุทธศาสนาโดยตำแหน่ง

พุทธศักราช ๒๕๐๖	ทรงเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นกรรมการชุดแรกตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕
พุทธศักราช ๒๕๐๗	ทรงเป็นอนุกรรมการพิจารณาร่างระเบียบการเดินทางไปต่างประเทศของพระภิกษุและสามเณร
พุทธศักราช ๒๕๐๙	ทรงเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศของมหาเถรสมาคม
พุทธศักราช ๒๕๑๐	ทรงเป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาเรื่องวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ประจำปี ๒๕๑๑
	ทรงเป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาร่างระเบียบมหาเถรสมาคม ว่าด้วยวิธีปฏิบัติในการปลูกสร้างอาคารในที่ดินของวัดซึ่งมีผู้เช่าอยู่
	ทรงเป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาหลักเกณฑ์การยกเว้นค่าโดยสารรถไฟให้แก่พระภิกษุและสามเณรในพระพุทธศาสนา
	ทรงเป็นอนุกรรมการพิจารณาแก้ไขข้อขัดข้องระหว่างวัดกับผู้เช่า (พ.ว.ช.)
พุทธศักราช ๒๕๑๑	ทรงเป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาโครงการรับการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งเป็นการศึกษาของคณะสงฆ์
พุทธศักราช ๒๕๑๒	ทรงเป็นอนุกรรมการพิจารณาเรื่องการศึกษาโรงเรียนมัธยมของคณะสงฆ์
	ทรงเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิโครงการจัดตั้งโรงเรียนพระสังฆาธิการส่วนกลาง
พุทธศักราช ๒๕๑๔	ทรงเป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาร่างกฎมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการลงนิคคหกรรมแก่พระภิกษุ
พุทธศักราช ๒๕๑๕	ทรงเป็นประธานกรรมการบริหารงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์
	ทรงเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพระสังฆาธิการคณะธรรมยุต
	ทรงเป็นรองประธานกรรมการคณะธรรมยุต

ทรงเป็นเจ้าคณะกรุงเทพมหานครและสมุทรปราการ (ธ)
ทรงเป็นกรรมการมูลนิธิสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อน

พุทธศักราช ๒๕๑๖ ทรงเป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาปรับปรุงหลักสูตรศาสนศึกษาของคณะสงฆ์
ทรงได้รับฉันทานุมัติจากกรรมการคณะธรรมยุตให้เสด็จไปทรงตรวจการคณะสงฆ์ และทรงเยี่ยมพุทธศาสนิกชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวม ๙ จังหวัด คือ นครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ อุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด มหาสารคาม กาฬสินธุ์ และขอนแก่น

พุทธศักราช ๒๕๑๗ ทรงเป็นประธานกรรมการคณะธรรมยุต

พุทธศักราช ๒๕๑๘ ทรงเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนครูปริยัติธรรมคณะธรรมยุต

พุทธศักราช ๒๕๑๙ ทรงเป็นประธานกรรมการมูลนิธิสังฆประชานุเคราะห์

พุทธศักราช ๒๕๒๐ ทรงเป็นประธานอำนวยการมูลนิธิมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๒๑ ทรงเป็นรองประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑลฝ่ายสงฆ์
ทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ในการทรงพระผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ทรงเป็นอาจารย์ถวายการอบรมพระธรรมวินัย ขณะที่พระภิกษุสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ระหว่างวันที่ ๖ - ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๑

พุทธศักราช ๒๕๒๒ ทรงเป็นประธานอำนวยการมูลนิธิสิรินธรราชวิทยาลัยในพระราชูปถัมภ์

พุทธศักราช ๒๕๒๔ ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคมและประธานกรรมการคณะธรรมยุต ทรงได้รับฉันทานุมัติจากกรรมการคณะธรรมยุต ให้เสด็จไปทรงตรวจการคณะสงฆ์ และทรงเยี่ยมพุทธศาสนิกชนในภาคเหนือ รวม ๑๐ จังหวัด คือ นครสวรรค์ ตาก ลำปาง ลำพูน

เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา แพร่ อุตรดิตถ์ และกำแพงเพชร

พุทธศักราช ๒๕๒๕ ทรงเป็นผู้ถวายพระธรรมเทศนามงคลวิเสสกถาในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และถวายตลอดมาจนกระทั่งทรงเจริญพระชนมายุมากขึ้น และทรงมีปัญหาด้านสุขภาพ จึงทรงหยุด

พุทธศักราช ๒๕๒๖ ทรงเป็นประธานกรรมการมูลนิธิวัดญาณสังวราราม ในพระบรมราชูปถัมภ์

พุทธศักราช ๒๕๒๗ ทรงเป็นประธานศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย

ทรงเป็นประธานคณะกรรมการจัดงานส่งเสริมพระพุทธศาสนา เนื่องในเทศกาลวิสาขบูชา

พุทธศักราช ๒๕๒๘ ทรงเป็นรองประธานกรรมการสังคีติการกสงฆ์ ในการสังคายนาพระธรรมวินัย ตรวจชำระพระไตรปิฎก และทรงเป็นสังฆปาโมกข์ปาลิวิโสธกะพระวินัยปิฎก เนื่องในโอกาสมหามงคลที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ จนสำเร็จทันในการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา

ทรงเป็นผู้อ่านพระอภิธรรมนำพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ในกระบวนพระราชอิสริยยศสู่พระเมรุมาศ ณ ท้อง-สนามหลวง

พุทธศักราช ๒๕๓๐ ทรงเป็นประธานกรรมการมูลนิธิแผ่นดินธรรม

ทรงเป็นประธานกรรมการมูลนิธิสงเคราะห์และฟื้นฟูจิตใจผู้ติดยาเสพติด

ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ ในการทรงบรรพชาของหม่อมเจ้าจุฑาวัชร มหิดล พระโอรสในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ

สยามมกุฎราชกุมาร ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ เวลา ๐๙.๐๐ น.

พุทธศักราช ๒๕๓๑ ทรงเป็นผู้รักษาการเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุต

ทรงเป็นนายกกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ

ทรงเป็นนายกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย

พุทธศักราช ๒๕๓๒ ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

เสด็จไปทรงเยี่ยมพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชน ใน ๕ จังหวัดชายแดนภาคใต้ คือ สงขลา สตูล ยะลา ปัตตานี และนราธิวาส ตามคำกราบทูลอาราธนาของศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ ระหว่างวันที่ ๑๓ - ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๒

พุทธศักราช ๒๕๓๓ ทรงเป็นประธานสงฆ์ในการเจริญพระพุทธมนต์ พระราชพิธีพุทธาภิเษกพระพุทธรูปชัยวัฒน์และพระกริ่ง ในโอกาสที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงเจริญพระชนมายุ ๙๐ พรรษา

ทรงเป็นประธานจุดเทียนชัย ทรงนั่งปรก ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พุทธศักราช ๒๕๔๐ ทรงเป็นนายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระกรณียกิจทางการพระศาสนาในต่างประเทศ

พุทธศักราช ๒๕๐๙ ในฐานะประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ได้เสด็จไปทรงเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ และถวายพระธรรมเทศนากัณฑ์หนึ่งในพิธีเปิดวัดพุทธปทีป ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ระหว่างวันที่ ๒๕ กรกฎาคม - ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิด เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ และในการเสด็จครั้งนั้น ได้ทรงดูงานด้านการ

พระศาสนาในประเทศฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์ อิตาลี และกรีซ ก่อนเสด็จกลับประเทศไทยด้วย

พุทธศักราช ๒๕๑๐ ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคม ทรงตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี ป.ธ.๙) วัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งเสด็จเยือนประเทศศรีลังกาอย่างเป็นทางการ ตามคำกราบทูลอาราธนาของรัฐบาลประเทศนั้น เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างพุทธศาสนิกชนทั้งสองประเทศ ระหว่างวันที่ ๑๐ - ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๐

พุทธศักราช ๒๕๑๑ เสด็จไปทรงดูงานด้านการพระศาสนา วัฒนธรรม และการศึกษาทั่วไปในประเทศอินโดนีเซีย ออสเตรเลีย และฟิลิปปินส์ ในฐานะประธานกรรมการสภาการศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย โดยอนุมัติของมหาเถรสมาคม พร้อมด้วยพระเทพกวี (ประยูร สนฺตงฺกุโร ป.ธ.๙)[๑] เลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยฯ (ในขณะนั้น) ระหว่างวันที่ ๑๖ เมษายน - ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๑

พุทธศักราช ๒๕๑๓ เสด็จไปทรงให้การอุปสมบทแก่สามเณรชาวอินโดนีเซีย จำนวน ๕ รูป ณ ประเทศอินโดนีเซีย พร้อมด้วยพระธรรมโสภณ[๒] (สนธิ์ กิจฺจกาโร ป.ธ.๕) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ตามคำกราบทูลอาราธนาของพระชินรักขิตเถระ หัวหน้าพุทธศาสนิกชนชาวอินโดนีเซีย (ในขณะนั้น) ระหว่างวันที่ ๖ พฤษภาคม - ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๓

ในศกเดียวกัน เสด็จไปทรงดูงานด้านการพระศาสนาและการศึกษาในประเทศปากีสถาน เนปาล และอินเดีย ในฐานะประธานกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยฯ พร้อมด้วยพระเทพกวี (ประยูร

[๑] สมเด็จพระญาณวโรดม

[๒] พระญาณวโรดม

สนฺตงฺกุโร ป.ธ.๙) เลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏ-ราชวิทยาลัยฯ (ในขณะนั้น)

ในโอกาสเดียวกันทรงได้รับอนุมัติจากมหาเถร-สมาคม ให้ทรงเป็นผู้แทนของคณะสงฆ์ไทย เสด็จไปเยี่ยมเยือนพระสงฆ์ และวัดพระพุทธศาสนาในประเทศปากีสถานตะวันออก (ปัจจุบันคือประเทศบังกลาเทศ) และทรงนำสาส์นของสมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี ป.ธ.๙) วัดมกุฏกษัตริยารามถึงพุทธศาสนิกชนชาวปากีสถานตะวันออก พร้อมกับพัสดุสิ่งของและกัปปิย-ภัณฑ์ซึ่งคณะสงฆ์ไทยจัดหา ไปช่วยเหลือชาวพุทธที่ประสบวาตภัยครั้งใหญ่ในประเทศนั้น ระหว่างวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ - ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔

พุทธศักราช ๒๕๑๘ เสด็จไปทรงเป็นประธานสงฆ์ในพิธีเปิดวัดพุทธรังษี ณ นครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย ซึ่งสมเด็จพระบรม-โอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎ-ราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิดและทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา ระหว่างวันที่ ๒๒ พฤษภาคม - ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๘

พุทธศักราช ๒๕๒๐ เสด็จไปทรงบรรพชาให้แก่กุลบุตรชาวอินโดนีเซีย จำนวน ๔๓ คน ณ เมืองสมารัง ประเทศอินโดนีเซีย ตามคำกราบทูลอาราธนาของพระสงฆ์สังฆเถรวาทอินโดนีเซีย และเมื่อทรงปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศอินโดนีเซียแล้วได้เสด็จไปทรงดูงานด้านพระพุทธ-ศาสนา ณ ประเทศออสเตรเลีย ประเทศนิวซีแลนด์ และประเทศสิงคโปร์ด้วย ระหว่างวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๑

พุทธศักราช ๒๕๒๓ เสด็จไปทรงประชุมสหพันธ์คีตาอาศรมสากล ในฐานะแขกพิเศษ ณ ประเทศอินเดีย เมื่อทรงปฏิบัติภารกิจที่ประเทศอินเดียเสร็จสิ้นแล้ว ได้เสด็จไปทรงดูงานด้านพระพุทธศาสนา ณ ประเทศเนปาลด้วย ระหว่างวันที่ ๑๑ - ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๓

ในศกเดียวกัน ได้เสด็จไปทรงดูงานด้านการพระศาสนา ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา และประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ตามคำกราบทูลอาราธนาของบริษัทศรีกรุงวัฒนา จำกัด พร้อมด้วยพระธรรมดิลก[๑] (วิชมัย ปุญฺญาราโม ป.ธ.๖) ระหว่างวันที่ ๓ เมษายน - ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๓

พุทธศักราช ๒๕๒๘ ทรงเป็นประธานคณะ เสด็จพร้อมด้วยพระสงฆ์อีก ๑๙ รูป จากประเทศไทยไปทรงประกอบพิธีผูกพัทธสีมาอุโบสถวัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย ณ ประเทศอินโดนีเซีย ตามคำกราบทูลอาราธนาของคณะสงฆ์สังฆเถรวาทอินโดนีเซีย เป็นการผูกพัทธสีมาอุโบสถวัดพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นครั้งแรกในประเทศนั้น ระหว่างวันที่ ๒๒ - ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๘

ในศกเดียวกัน เสด็จพร้อมด้วยคณะสงฆ์จากประเทศไทยไปทรงเป็นประธานในการบรรพชากุลบุตรศากยะแห่งเนปาล จำนวน ๗๓ คน ณ กรุงกาฐมาณฑุ ประเทศเนปาล ตามคำกราบทูลอาราธนาของคณะสงฆ์เนปาล ระหว่างวันที่ ๒๓ - ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๘

พุทธศักราช ๒๕๓๖ เสด็จเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนอย่างเป็นทางการ ตามคำกราบทูลอาราธนาของรัฐบาลจีน โดยได้เสด็จเยือนเมืองต่าง ๆ คือ ปักกิ่ง ซีอาน คุนหมิง และสิบสองปันนา ระหว่างวันที่ ๒๐ มิถุนายน - ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ นับเป็นการเจริญศาสนสัมพันธ์ระหว่างไทย - จีน อย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์แห่งความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสอง

พุทธศักราช ๒๕๓๘ เสด็จไปทรงเป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์ก่อสร้างวัดไทยลุมพินี ณ ลุมพินี ประเทศเนปาล

พุทธศักราช ๒๕๔๑ เสด็จไปทรงเป็นประธานเปิดการประชุมสุดยอดผู้นำพุทธศาสนาแห่งโลก ครั้งที่ ๑ ณ เมืองเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น (ทรงเป็นประธานอุปถัมภ์ฯ ครั้งที่ ๒ ที่

[๑] พระพรหมมุนี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และครั้งที่ ๔ ที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นเจ้าภาพจัดร่วมกับคณะสงฆ์มหายานนิกายเนนบุชสุชุแห่งประเทศญี่ปุ่น)

พุทธศักราช ๒๕๔๒ เสด็จไปทรงเป็นประธานในพิธีเปิดวัดไทยกุสินารา-เฉลิมราชย์ เมืองกุสินารา ประเทศอินเดีย และเสด็จไปทรงดูงานด้านการพระศาสนา ณ ประเทศเนปาล

งานสาธารณูปการ

นับตั้งแต่ทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ได้ทรงบูรณะซ่อมสร้างเสนาสนะและถาวรวัตถุต่าง ๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ตลอดถึงการก่อสร้างถาวรวัตถุ อันเป็นสาธารณประโยชน์ในที่อื่นอีกเป็นจำนวนมาก ถาวรวัตถุที่สร้างขึ้นใหม่ในวัดบวรนิเวศวิหารคือ

๑. อาคารกวีบรรณาลัย ห้องสมุดของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย
๒. อาคารวชิรญาณวงศ์ เป็นอาคารเรียนของโรงเรียนวัดบวรนิเวศ
๓. ซุ้มปรางค์ที่ประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บนลานประทักษิณ ชั้น ๒ ของพระเจดีย์ใหญ่
๔. กุฏิหลวงเจริญฤทธิศาสตร์ ในคณะเหลืองรังษี
๕. กุฏิพระนิกรบดี ในคณะเขียวรังษี
๖. อาคาร ภ ป ร พิพิธภัณฑ์วัดบวรนิเวศวิหาร ในคณะแดงบวร
๗. กุฏิคุณหญิงจี๊ด สัตยานุรักษ์ ในคณะแดงรังษี
๘. กุฏิรามเดชะ ในคณะสูง
๙. ถังน้ำบ่อบาดาล พร้อมติดตั้งนาฬิกาไฟฟ้าและระฆัง ข้างอาคารมนุษยนาค-วิทยาทาน
๑๐. อาคารกิจกรรม หลังอาคารวชิรญาณวงศ์ โรงเรียนวัดบวรนิเวศ
๑๑. อาคาร สว ธรรมนิเวศ โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดบวรนิเวศวิหาร
๑๒. มณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธบาทจำลอง หลังพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร
๑๓. โพธิฆระ (เรือนโพธิ์) หลังพระวิหารพระศาสดา
๑๔. ศาลาวชิรญาณวัดบวรนิเวศวิหาร ๑๕๐ ปี

๑๕. ศาลาหน้าศาลาวชิรญาณฯ

ส่วนเสนาสนะและถาวรวัตถุอื่น ๆ ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ก็โปรดให้บูรณ-ปฏิสังขรณ์ใหม่หมดทั้งพระอาราม ที่สำคัญคือ

๑. ประดับพระเจดีย์ใหญ่ด้วยโมเสกสีทองตลอดทั้งองค์
๒. ประดับหินอ่อนพระอุโบสถตลอดทั้งหลัง

การก่อสร้างถาวรวัตถุอื่น ๆ ภายนอกวัด ตลอดถึงการอุปถัมภ์การก่อสร้างวัดต่าง ๆ นั้นก็มีจำนวนมาก ที่สำคัญคือ

๑. โปรดให้สร้างอาคารวชิรญาณวงศ์ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย สำหรับเป็นอาคารสงฆ์และใช้ประโยชน์ทางการแพทย์
๒. โปรดให้สร้างอาคารวชิรญาณ สามัคคีพยาบาร ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย สำหรับเป็นอาคารสงฆ์และใช้ประโยชน์ทางการแพทย์
๓. ทรงอุปถัมภ์การสร้างวัดล้านนาญาณสังวราราม อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
๔. ทรงอุปถัมภ์การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทรามหาสันติคีรี และวัดสันติคีรี ณ ดอยแม่สะลอง บ้านแม่สะลอง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
๕. ทรงอุปถัมภ์การสร้างโรงเรียนสมเด็จพระญาณสังวร ในพระสังฆราชูปถัมภ์ อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร
๖. ทรงอุปถัมภ์การสร้างวัดรัชดาภิเษก อำเภอบ่อพลอย จังหวัดกาญจนบุรี
๗. ทรงอุปถัมภ์การสร้างวัดวังพุไทร อำเภอหนองหญ้าปล้อง จังหวัดเพชรบุรี
๘. ทรงอุปถัมภ์การสร้างวัดพุทธวิมุตติวนาราม (วัดพุมุด) อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี
๙. โปรดให้สร้างวัดญาณสังวราราม ในพระบรมราชูปถัมภ์ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี
๑๐. โปรดให้สร้างโรงเรียน และโรงพยาบาลสมเด็จพระปิยมหาราชรมณียเขต อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี
๑๑. ทรงอุปถัมภ์การสร้างอาคาร ภ ป ร (อาคารผู้ป่วยนอก) โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย
๑๒. ทรงอุปถัมภ์การสร้างโรงพยาบาลวัดญาณสังวราราม อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี

๑๓. โปรดให้สร้างอาคารสกลมหาสังฆปริณายก เป็นอาคารสงฆ์อาพาธ และโรงเรียนถิ่นทุรกันดาร ถวายเป็นพระอนุสรณ์สถานแด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทุกพระองค์ รวม ๑๙ แห่ง

นอกจากนี้ ยังทรงอุปถัมภ์การก่อสร้างวัดในต่างประเทศ อีกหลายแห่งคือ

๑. วัดพุทธรังษี ในอุปการะของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ณ นครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย
๒. วัดธรรมทีปาราม เมืองมาลัง ประเทศอินโดนีเซีย
๓. วัดจาการ์ตาธรรมจักรชัย ณ กรุงจาการ์ตา ประเทศอินโดนีเซีย
๔. อุโบสถวัดสิริกิตติวิหาร ณ เมืองกีรติปูร์ นครกาฐมาณฑุ ประเทศเนปาล
๕. วัดแคโรไลนาพุทธจักรวนาราม ณ รัฐนอร์ธแคโรไลนา ประเทศสหรัฐอเมริกา

พระนิพนธ์

ทรงพระนิพนธ์หนังสือประเภทต่าง ๆ ไว้มาก ทั้งที่เป็นตำราประกอบการศึกษา ธรรมกถา ธรรมเทศนา และศาสนคดี เช่น

อธิบายวากยสัมพันธ์ ภาค ๑ - ๒
ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร เล่ม ๒
หลักพระพุทธศาสนา
พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ
๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า
แนวปฏิบัติในสติปัฏฐาน
การบริหารจิตสำหรับผู้ใหญ่
พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร
พระพุทธศาสนากับสังคมไทย
โสฬสปัญหา
สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังได้ทรงริเริ่มให้มีการแปลหนังสือพระพุทธศาสนาที่สำคัญ ๆ จากภาษาไทยเป็นภาษาต่างประเทศ เพื่อเป็นการเผยแพร่และเป็นคู่มือการศึกษาพระพุทธ-ศาสนาสำหรับชาวต่างประเทศอีกเป็นจำนวนมาก เช่น หนังสือหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี โท เอก ภิกขุปาติโมกข์ เป็นต้น แล้วโปรดให้มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ จัดพิมพ์เผยแพร่

ในระยะเดียวกันนี้ โปรดให้จัดตั้งแผนกจำหน่ายหนังสือพระพุทธศาสนาภาษาต่างประเทศของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ขึ้นด้วย เพื่อให้เป็นศูนย์หนังสือทางพระพุทธศาสนา สำหรับชาวต่างประเทศที่สนใจจะศึกษาพระพุทธศาสนา ตลอดถึงชาวไทยที่ต้องการหนังสือพระพุทธศาสนาในภาษาต่างประเทศไว้ประกอบการศึกษา ซึ่งได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๑๒

พระเกียรติยศพิเศษ

พุทธศักราช ๒๕๔๓ รัฐบาลแห่งสหภาพเมียนมาร์ ได้ทูลถวายสมณศักดิ์ที่อภิธชมหารัฏฐคุรุ อันเป็นสมณศักดิ์สูงสุดแห่งคณะสงฆ์เมียนมาร์แด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พร้อมทั้งถวายที่ดินบริเวณพระมหาเจดีย์ชะเวดากอง ๑ เอเคอร์ สำหรับสร้างวัดไทยในสหภาพเมียนมาร์ด้วย ทรงเป็นพระมหาเถระไทยรูปที่ ๒ ที่ได้รับถวายสมณศักดิ์ตำแหน่งนี้ (พระองค์แรกคือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหาร)

พุทธศักราช ๒๕๕๕ ที่ประชุมสุดยอดผู้นำชาวพุทธโลก ณ เมืองเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น ได้มีฉันทามติถวายตำแหน่งพระประมุขสูงสุดแห่งพระพุทธศาสนาโลก แด่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ นับเป็นครั้งแรกในประวัติการณ์ของพระพุทธศาสนาโลก

ปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

พุทธศักราช ๒๕๒๙ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ถวายปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา

พุทธศักราช ๒๕๓๒ มหาวิทยาลัยมหิดล ถวายปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาศาสนาเปรียบเทียบ

พุทธศักราช ๒๕๓๓ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพุทธศาสตร์

พุทธศักราช ๒๕๓๗ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญาและศาสนา

พุทธศักราช ๒๕๓๘ มหาวิทยาลัยนเรศวร ถวายปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาบริหารการศึกษา

พุทธศักราช ๒๕๓๙ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา

พุทธศักราช ๒๕๔๑ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาภาษาไทย

พุทธศักราช ๒๕๔๓ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา

พุทธศักราช ๒๕๔๕ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาไทศึกษา

พุทธศักราช ๒๕๔๗ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี ถวายปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาบริหารการศึกษา

พุทธศักราช ๒๕๔๘ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ถวายปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาบริหารการศึกษา

พุทธศักราช ๒๕๕๔ มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต ถวายปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาบริหารการศึกษา

พุทธศักราช ๒๕๕๖ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ถวายปริญญาศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา

พระกรณียกิจประจำ

ทรงแสดงเทศนาประจำวันอุโบสถเวลาเช้า ในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

ทรงบรรยายธรรมในการฝึกอบรมการปฏิบัติทางจิต (กรรมฐาน) ประจำวันพระและวันหลังวันพระ ณ ห้องประชุม ชั้นที่ ๒ อาคาร สว ธรรมนิเวศ

ทรงบรรยายธรรมในรายการบริหารทางจิตสำหรับผู้ใหญ่ ทางวิทยุกระจายเสียง อ.ส. พระราชวังดุสิต ประจำทุกวันอาทิตย์

พระกรณียกิจดังกล่าวนี้ ทรงปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่องมิได้ขาด กระทั่งทรงเจริญพระชนมายุมากขึ้น และทรงมีปัญหาด้านสุขภาพ จึงทรงหยุด

ตำแหน่งหน้าที่สุดท้าย

เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

ประธานกรรมการมหาเถรสมาคม

นายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ผู้อำนวยการโรงเรียนพระสังฆาธิการคณะธรรมยุต

นายกกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

ประธานกรรมการมูลนิธิวัดญาณสังวราราม ในพระบรมราชูปถัมภ์

ประธานศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย

เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดญาณสังวราราม ในพระบรมราชูปถัมภ์

ประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑลฝ่ายสงฆ์

ประธานคณะกรรมการจัดงานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาเนื่องในเทศกาลวิสาขบูชา

พุทธศักราช ๒๕๔๓ เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงมีปัญหาด้านสุขภาพ เนื่องจากทรงเจริญพระชนมายุมากขึ้น ไม่อำนวยให้ทรงปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ ได้โดยสะดวก จึงเสด็จไปประทับ ณ อาคารวชิรญาณ สามัคคีพยาบาร โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๔๓ ในช่วงแรก ๆ ยังเสด็จกลับไปประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นระยะ ๆ ครั้งละ ๓ - ๔ วัน และเสด็จไปทรงสดับพระปาติโมกข์ ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ทุกวันธรรมสวนะเดือนเพ็ญและเดือนดับ จนกระทั่งคณะแพทย์ผู้ถวายการรักษาพยาบาลกราบทูลขอประทานให้ทรงงดการเสด็จตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๕๐ เป็นต้นมา และวันที่ ๒๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๕๑ ได้เสด็จไปทรงประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารฉลองพระชันษา ครบ ๘ รอบ ๙๖ ปี เป็นครั้งสุดท้ายที่เสด็จวัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ พระอาการประชวรโดยทั่วไปทรุดลง คณะแพทย์จึงได้ถวายการผ่าตัดพระอันตะ (ลำไส้) และพระอันตคุณ (ลำไส้น้อย) หลังการผ่าตัด พระอาการทั่วไปเป็นที่พอใจของคณะแพทย์

วันที่ ๒๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ ความดันพระโลหิตเริ่มลดลง แต่มีการกระเตื้องขึ้นเป็นระยะ ๆ

วันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ ความดันพระโลหิตลดต่ำลงเรื่อย ๆ และอัตราการเต้นของพระหทัยช้าลงเรื่อย ๆ กระทั่งสิ้นพระชนม์อย่างสงบ

คณะแพทย์ได้ออกแถลงการณ์ในเวลาต่อมาว่า เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สิ้นพระชนม์ด้วยการติดเชื้อในกระแสพระโลหิต เมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ เวลา ๑๙ นาฬิกา ๓๐ นาที สิริพระชนมายุ ๑๐๐ ปี ๒๑ วัน

วันที่ ๒๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ ได้เชิญพระศพจากโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย มายังพระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์มาถวายน้ำสรงพระศพ ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร แล้วเชิญพระศพประดิษฐานในพระโกศกุดั่นใหญ่ ประดิษฐานภายใต้เศวตฉัตร ๓ ชั้น บนพระแท่นแว่นฟ้าปิดทองประดับกระจก แวดล้อมด้วยฉัตรเครื่องสูง ๓ คู่ ประดับพุ่มตาดทอง ดอกไม้แจกัน และเทียนไฟฟ้า รายรอบพระโกศบนพระแท่นแว่นฟ้าทั้งสองชั้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมถวายพระศพ ทั้งกลางวันและกลางคืน พร้อมทั้งมีประโคมย่ำยามถวายพระศพเป็นเวลา ๗ วัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ บำเพ็ญพระราชกุศลสัตตมวาร (๗ วัน) (วันที่ ๓๐ - ๓๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖) ปัญญาสมวาร (๕๐ วัน) (วันที่ ๑๑ - ๑๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖) และสตมวาร (๑๐๐ วัน) (วันที่ ๓๐ - ๓๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๕๗) ถวายพระศพตามราชประเพณีโดยลำดับ

นับแต่ได้เชิญพระศพประดิษฐาน ณ พระตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ เป็นต้นมา ได้มีพระบรมวงศานุวงศ์ ผู้นำประเทศ ทูตานุทูตประเทศต่าง ๆ และองค์กรศาสนา พร้อมทั้งพุทธศาสนิกชนทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ มาถวายสักการะพระศพอย่างเนืองแน่นอย่างมิเคยปรากฏมาก่อน อาทิ คณะทูตานุทูตกว่า ๒๓ ประเทศ มาร่วมในการบำเพ็ญพระราชกุศลสัตตมวาร ในวันที่ ๓๐ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ พระราชกุศลปัญญาสมวาร วันที่ ๑๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ และพระราชกุศลสตมวาร วันที่ ๓๐ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๕๗ พระราชทานพระศพเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

นอกจากนี้ ยังได้มีผู้นำองค์กรทางศาสนาในประเทศต่าง ๆ ส่งสาส์นแสดงความอาลัย เนื่องในการสิ้นพระชนม์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

สกลมหาสังฆปริณายก จำนวนมาก อาทิ องค์ดาไลลามะ พระสังฆราช พระสังฆนายก องค์กรระหว่างประเทศ และองค์กรพุทธศาสนาจากนานาประเทศ

สรุปได้ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงดำรงอยู่ในฐานะพระสังฆบิดรของพุทธบริษัททั่วโลกโดยแท้

คำนำ

ในการพระราชทานเพลิงพระศพเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๘ คณะธรรมยุตได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่องตำราพระกัมมัฏฐานโบราณ โดยเสด็จพระราชกุศลน้อมถวายเป็นพระอนุสรณ์และน้อมถวายพระกุศล แด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรพระองค์นั้น ทั้งนี้ก็ด้วยสำนึกในพระเมตตาคุณและพระคุณูปการที่ทรงมีต่อคณะธรรมยุตและพุทธศาสนิกชนทั้งปวงมายาวนาน

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียะอันเป็นคุณูปการแก่คณะธรรมยุตมายาวนาน นับแต่ทรงเป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุตประเภทชั่วคราว เป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุตประเภทถาวร เป็นกรรมการคณะธรรมยุต เป็นประธานกรรมการคณะธรรมยุต เป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต นับแต่ พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นต้นมาจนถึงวาระสุดท้ายของพระชนมชีพเป็นเวลายาวนานถึง ๖๓ ปี ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรได้ออกไปตรวจการคณะธรรมยุตในภูมิภาคต่างๆ และเสด็จไปเยี่ยมวัดและพุทธศาสนิกชนในภูมิภาคต่างๆ ก็หลายคราว เป็นโอกาสให้ได้ประทานเนตติแบบอย่างในการบริหารปกครองหมู่คณะในทางที่ก่อให้เกิดสมานสามัคคี ตลอดถึงคติแนวทางในการเจริญสัมมาปฏิบัติแก่พุทธบริษัททั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์อย่างแยบยลและทั่วถึงเป็นที่ประทับใจและจดจำของพุทธบริษัททุกฝ่ายตลอดมา

และโดยที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงเป็นพระมหาเถระผู้ทรงฝักใฝ่ศึกษาปฏิบัติในทางกัมมัฏฐานมาตลอดพระชนมชีพของพระองค์ท่าน ทั้งได้ทรงแนะนำสั่งสอนพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไป ให้รู้จักการฝึกอบรมจิตในทางสมาธิกัมมัฏฐานมาโดยตลอด เป็นการเผื่อแผ่ความสุขอันจะพึงเกิดจากสัมมาปฏิบัติแก่คนทั่วหน้า ทั้งโดยการประทานธรรมบรรยายแนะนำสั่งสอน ทั้งโดยการทรงนิพนธ์หนังสือทางธรรมปฏิบัติเผยแพร่แก่คนทั่วไปเป็นจำนวนมาก ฉะนั้น ในการพระราชทานเพลิงพระศพเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรพระองค์นั้น คณะธรรมยุตจึงได้เลือกพิมพ์หนังสือตำราพระกัมมัฏฐานโบราณนี้ โดยเสด็จพระราชกุศล น้อมถวายเปนพระอนุสรณ์และน้อมถวายพระกุศลเป็นอติเรกปุญญาภิวัฒน์อีกส่วนหนึ่ง ทั้งเพื่อเป็นการสืบสานพระปฏิปทาสัมมาปฏิบัติที่ทรงเอาพระทัยใส่บำเพ็ญเป็นกิจวัตรและแนะนำสั่งสอนพุทธบริษัทมาอย่างต่อเนื่องยาวนานให้เพิ่มพูนวัฒนาสืบไป

ตำราพระกัมมัฏฐานโบราณที่จัดพิมพ์ในครั้งนี้พระเทพญาณวิศิษฏ์ (ใจ ยโสธโร) วัดบรมนิวาสได้ริเริ่มรวบรวมไว้ตั้งแต่เมื่อยังเป็นพระเปรียญและได้พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานผูกพัทธสีมาอุโบสถ วัดสร่างโศก (คือวัดศรีธรรมาราม) อำเภอยโสธร จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ และต่อมาก็ได้พิมพ์บางส่วนซ้ำอีกโดยตั้งชื่อว่า "พุทธรังษีทฤษดีญาณว่าด้วยสมถแลวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๔ ยุค" ในการพิมพ์ครั้งแรกนั้นพระเทพญาณวิศิษฏ์ ได้เขียนเล่าถึงความเป็นมาของหนังสือเรื่องนี้ไว้ว่า

"การที่ข้าพเจ้าได้ตั้งใจพยายามรวบรวมหนังสือสมถวิปัสสนากัมมัฏฐานขึ้นในสมัยปัจจุบันนี้ ชั้นเดิมเคยได้ยินพระเถรานุเถระผู้เป็นครุฐานียบุคคลกล่าวสรรเสริญแลแสดงเหตุผลแห่งการเจริญเมตตาภาวนาว่ามีผลานิสงส์เป็นอันมาก เพราะฉะนั้นในวันบรรพชา พระอุปัชฌายะจึงได้ผะเดิมสอนตจปัญจกกัมมัฏฐานเป็นกิจเบื้องต้น เพื่อจะให้กุลบุตรได้สำเหนียกไว้เป็นหลักของจิตต์ ส่วนหลักฐานที่สำคัญยิ่งก็คือการบำเพ็ญศีล สมาธิปัญญา ให้บริบูรณ์ให้เป็นอธิศีล อธิจิตต์ อธิปัญญา ด้วยความไม่ประมาท รวมเป็นยอดขององค์พระกัมมัฏฐานฯ แต่ยังมีแบบของท่านเกจิอาจารย์ ผู้เคยประพฤติดีงาม ทั้งได้รับผลคือความสุขกายสบายจิตต์เป็นสักขีพยาน แลได้มีเมมตาจิตต์วางแบบแผนไว้เป็นหลักฐาน เป็นสาธารณะประโยชน์แก่กุลบุตรในภายหลัง, มีกลเม็ดเพ็ชร์พรายแลนัยต่างๆ เป็นอันมาก ส่วนผลที่รวมก็มุ่งเพื่อจะทำจิตต์ให้เป็นสมาธิเป็นจุดอันเดียวกัน, ข้าพเจ้ามีความเลื่อมใสในปฏิปทาของปวงปราชญ์ครั้งโบราณ, แลเคารพนับถือสักการะบูชาน้ำจิตต์เมตตาของท่านเหล่านั้นโดยเจตนาอันบริสุทธิยิ่ง คิดว่าถ้าได้รวบรวมแบบต่างๆ พิมพ์ไว้เป็นฉบับเดียวกันจักอำนวยประโยชน์ให้แก่ท่านที่สนใจในทางธรรม เป็นสง่าราศีแก่พระพุทธศาสนา จึงได้พยายามสืบค้นหามาเป็นลำดับ เมื่อได้ยินคำบอกเล่าจากท่านพระครูสีลวรคุณ ได้ฉวยโอกาสขอต้นฉบับทันที ท่านมีความยินดีขออนุโมทนาด้วย วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๘ ได้รับหนังสือจากท่านคัมภีร์หนึ่ง เป็นจำนวน ๑๐ ผูกถ้วน ท่านแนะนำว่าพระคัมภีร์นี้ เจ้าคุณพระอุบาลีคุญูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ได้บัญชาให้นำมาจากจังหวัดอุบลฯ มาเก็บไว้ที่วัดสิริจันทรนิมิตร์ (วัดเขาพระงาม) จังหวัดลพบุรี นานประมาณเกือบถึง ๕๐ ปีเศษแล้ว เล่ากันสืบมาว่าชั้นเดิมได้มาจากกรุงศรีสัตตนาคณหุต (เวียงจันทร์) คำบอกเล่านี้มีเหตุผลแวดล้อมเป็นหลักฐาน เมื่อข้าพเจ้าคัดลอกพบรายชื่อของพระมหาเถระ ๓ รูป ปรากฏว่าเป็นผู้รจนาแต่ครั้งเมืองเวียงจันทร์ยังเป็นเอกราชฯ รายนามพระมหาเถระคือ:-

๑. สมเด็จพระสังฆราชาธิบดีเจ้าศรีวิสุทธิโสมฯ

๒. สมเด็จพระมหาวิชัยธาตุราชมหามุนีฯ

๓. พระมหาเถรพุทธรังษีปวรมุนีฯ

พระเถระองค์ที่ ๓ นี้สถิตย์ที่วัดป่าแดงหลวงฯ ส่วน ๒ องค์นั้นไม่ปรากฏนามวัด ความข้อนี้จะมีความจริงเพียงใดนั้น พ้นวิสัยที่ข้าพเจ้าจะพึงเฉลย แล้วแต่นักปราชญ์จะพิจารณา, ครั้นข้าพเจ้าคัดลอกเสร็จแล้ว ได้นำความประสงค์ขึ้นกราบเรียนปฏิบัติท่านเจ้าคุณพระพรหมมุนี (ติสฺสตฺเถร อ้วน) ขอพิมพ์หนังสือนี้ ท่านมีความพอใจ อนุโมทนาด้วยฯ วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๘ ได้ออกไปสู่สำนักท่านพระครูสีลวรคุณ ที่วัดมณีชลขันธ์ จังหวัดลพบุรี เพื่อขอหารือแลขอต้นฉบับต่างๆ ที่ยังตกค้าง ท่านรวบรวมให้อีก คราวนี้ได้แบบของท่านอาจารย์ทิสาปาโมกข์ วัดประดู่โรงธรรม (กรุงเก่า) มาด้วยฯ วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๗๘ ได้แบบวิปัสสนาจากคุณหญิงผู้หนึ่ง เป็นแบบโบราณมีนามปรากฏในหนังสือสมุดข่อยนั้นว่า เป็นแบบของเจ้าคุณพระมหาพฤฒาจารย์ (แก้ว) นำมาจากกรุงศรีอยุธยา แบบนี้มีรูปภาพประกอบวิจิตร์พิสดารถึง ๖๐ รูป พร้อมทั้งคำอธิบาย ส่วนรูปนั้นได้เลือกคัดแกะบล๊อคแต่ที่สำคัญ เช่นรูปพญานาคแลรูปดอกบัวบานเป็นต้น วันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๙ ได้รับแบบของสมเด็จพระสังฆราช (ไก่เถื่อน) จากเจ้าคุณพระญาณรักขิต (ปิยธโร หรั่ง) ท่านได้มาจากพระอาจารย์อินทโชติ (พริ้ง) วัดบางปะกอกอีกต่อหนึ่ง แต่แบบนี้เผอิญตรงกันบางแห่งกับแบบที่คุณหลวงพิศาลดรุณกรณ์ พิมพ์ไว้บ้างแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ไปทำความตกลง เพื่อทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ท่านผู้นี้ก็ไม่ขัดข้องกับแสดงความยินดี ขออนุโมทนาสาธุการด้วย แลอนุญาตมอบแบบบล็อครูปต่างๆ หลายสิบบล๊อคให้อีก เป็นการแสดงไมตรีจิตต์จริงๆ โดยที่ข้าพเจ้าไม่ต้องเสียเวลาแลราคาแกะบล๊อคอีก จึงขอขอบคุณไว้ในที่นี้ด้วย วันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๙ ได้แบบสถมะวิปัสสนาเป็นสมุดข่อยจากพระอาจารย์อินทโชติ (พริ้ง) และท่านได้บอกเล่าว่าเป็นแบบที่สืบเนื่องมาแต่ครั้งสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน)ฯ

แบบพระกัมมัฏฐานที่ได้รวบรวมมานี้ มีที่มามากแห่งด้วยกัน ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงได้พยายามชำระสอบทานต้นฉบับให้ลงรอยกัน จากพระไตรปิฎกบ้าง คัมภีร์พระอภิธัมมัตถสังคหะบ้าง คัมภีร์วิสุทธิมรรคบ้าง สรุปสรรพกิจทั้งปวงจำเดิมแต่ค้นหาแบบแผนคัดลอกชำระสอบทาน แลจัดการพิมพ์สำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ นับแต่วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๘ จนถึงวันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๙ รวมเป็นเวลา ๑ ปี ๒ เดือน ๒๐ วัน ฯ

ตำราความคิด ความรู้ แลการปฏิบัติชอบ ของนักปราชญ์ครั้งโบราณ ฝ่ายมรรคปาลีมุตตกะ ซึ่งล่วงมาหลายร้อยปี ได้มาประมวญ ณ ที่แห่งเดียวกันในปัจจุบันนี้ ในปีชวด เดือน ๑๐ ขึ้น ๓ ค่ำ วันพฤหัสบดีฯ”

ตำราพระกัมมัฏฐานโบราณ ที่พระเทพญาณวิศิษฏ์ รจนาไว้ ๑๑ เรื่องคือ ตำรายุคกรุงเก่า ๓ เรื่อง

๑. สมาธิวิปัสสนากัมมัฏฐานฯ

๒. อุปเทศในห้วงพุทธคุณ

๓. พระกัมมัฏฐานมัคคปาลีมุตตก์

ตำรายุคกรุงศรีสัตตนาคณหุต (เวียงจันทร์) ๔ เรื่องคือ

๔. แบบสมเด็จพระมหาสังฆราชเจ้า สุทธิโสมพราหมณาจารย์ ๑๓ กวี

๕. กถาว่าด้วยธรรมโอสถ

๖. ขึ้นห้อง ๘ แบบเวียงจันทร์ฯ

๗. กถาว่าด้วยเสขิยวัตร์พระกัมมัฏฐานแบบโบราณฯ

ตำรายุคกรุงรัตนโกสินทร์ ๔ เรื่องคือ

๘. เขมสรณคมนกถา

๙. ปฤษณาธรรมของนักปราชญ์โบราณ

๑๐. บันทึกปฤษณาธรรมทางวิปัสสนาญาณ

๑๑. องคคุณของผู้เจริญพระสมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้พิมพ์ตำราพระกัมมัฏฐานโบราณที่พบใหม่อีกเรื่องหนึ่งคือ มูลกัมมัฏฐานรอม ครูบามหากัญจนเถร สูงเหม้น เมืองแพร่ จึงรวมเป็นตำราพระกัมมัฏฐานโบราณ ๑๒ เรื่อง บางเรื่องในการพิมพ์ ครั้งแรกไม่ได้ใส่ชื่อเรื่องกำกับไว้ด้วย ในการพิมพ์ครั้งนี้ได้ใส่ชื่อเรื่องให้ครบ เพื่อสะดวกแก่การค้นหาและได้จัดลำดับเนื้อหาใหม่ ตำราในยุคเดียวกัน เรียงลำดับไว้ด้วยกัน ส่วนอักขรวิธีนั้นคงไว้ตามต้นฉบับเดิม ซึ่งอาจจะดูลักลั่นกันบ้าง เพราะคำเดียวกันต่างยุคต่างเขียนไม่เหมือนกัน ซึ่งไม่อาจตัดสินได้ว่า ของยุคใดผิดยุคใดถูก จึงคงไว้ตามเดิม มีบางคำที่เป็นคำแปลก ได้ทำเชิงอรรถไว้เพื่อความเข้าใจสำหรับผู้อ่านที่ไม่คุ้นเคย

และในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้เปลี่ยนชื่อหนังสือเป็น ตำราพระกัมมัฏฐานโบราณ เพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาของหนังสือ และเข้าใจง่าย

คณะธรรมยุตขอน้อมถวายกัลปนาผลอันจะพึงเกิดจากการพิมพ์หนังสือตำราพระกัมมัฏฐานโบราณนี้ โดยเสด็จพระราชกุศลในการพระราชทานเพลิงพระศพครั้งนี้ จงสัมฤทธิเป็นอติเรกปุญญวิบากวิเสสผล แด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ตามควรแก่พระคติวิสัย จงทุกประการเทอญ

คณะธรรมยุต

๑๕ ธันวาคม ๒๕๕๘

สารบัญ

สมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน

มัคคปาลีมุตตก์และวิธีอาราธนาพระกัมมัฏฐาน เป็นคัมภีร์ที่สืบเนื่องมาแต่ครั้ง สมเด็จพระอริยวงษญาณปริยัติวรา สังฆราชาธิบดี ศรีสมณุตมาปรินายก (สมเด็จพระสังฆราชไก่เถื่อน)

อุกาส อจฺจโย โน ภนฺเต อชฺฌคมา ยถาพาเล ยถามุฬฺเห ยถาอกุสเล เย มยํ อกริมฺหา เอวมฺภนฺเต อจฺจโย โน ปฏิคณฺหถ อายตึ สํวเรยฺยามิ พุทฺโธ เม นาโถ ธมฺโม เม นาโถ สงฺโฆ เม นาโถ สมถกมฺมฏฺฐาโน เม นาโถ อาจริโย เม นาโถ ทส ปารมิโย เม นาโถ อิติปิโส ฯลฯ สฺวากฺขาโต ฯลฯ สุปฏิปนฺโน ฯลฯ สมฺมา อรหํ ๓ ที

อาราธนาพระกัมมัฏฐาน

อุกาสะ ดังข้าพระพุทธเจ้าจะแจ้ง ขอสำแดงโดยเคารพไหว้นอบนบพระคุณอันอดุลยล้ำเลิศ ยิ่งประเสริฐทั้งสาม อันงดงามเป็นที่สุด คือคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซ้ำพระโกณฑัญญะ พระองค์นั้นเป็นเจ้าของ พระกัมมัฏฐานสองสิ่งสาระ พระอาจารย์ผู้บอกธรรม **ภนฺเต** นี้เป็นคำแก่นสาร ข้าแต่พระอาจารย์ผู้เป็นเจ้า **อจฺจโย** โทษก่อนเก่าที่หยาบช้า **โน** แห่งตูข้าน้อยนี้ **อชฺฌคมา** มีมาถึงเพียงไร **มยํ** ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ก่อกรรม **อกริมฺหา** ได้กระทำผิดไว้ **เย อจฺจเย** ซึ่งโทษทั้งหลายใด ยถาพาเล ควรได้แก่พาละโวเว **ยถามุฬฺเห** ควรได้แก่คนหลง **ยถาอกุสเล** ให้จำนงกระทำบาปลามกแก่อกุศล เพราะเป็นด้วยอะไร **เอวมฺภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า **ตุมฺเห** พระคุณทั้งหลายเล่าอย่าพึงละ **ปฏิคณฺหถ** จงช่วยรับรองป้องกัน **เต อจฺจเย** ซึ่งโทษทั้งหลายเหล่านั้น ดังว่ามานี้ไซร้ **สํวเรยฺยามิ** ข้าจะพึงดำริสำรวมกายและวาจาทั้งจิตต์ตริเตรียม **อายตึ** ในอนาคตกาลให้เท่าเทียมท่านที่ดี สรรพคุณทั้งหลายนี้จงคุ้มครองช่วยปกป้องเป็นที่พึ่งข้าน้อยจึงจำเริญญาณ ขอพระกัมมัฏฐานจงมาเกิด แก่ข้าเถิดจงหมด ปรากฏในมโนทวาร จักขุสารทวารในกายวาจาจงทุกประการ ข้าขออาราธนาพระกัมมัฏฐานจงมาบังเกิดให้สำเร็จความปรารถนา แก่ข้าพเจ้านี้ เทอญ

(จบแปลอาราธนา)

พุทฺธาทิกํ อตุลยตฺตํ นตฺวา วิสุทฺธิมคฺคิกํ กมฺมฏฺฐานํ กริสฺสามิ สมาเสน ยถาพลํ อภิวนฺทนฺตํ วรํ รกฺข

ข้าขอประณตน้อมศีร์ษะ สักการะแก่เอกอัครคุณอดุลยไตร จะแถลงแจ้งเหตุแห่งพระกัมมัฏฐาน จะบริหารให้หายซึ่งสงสัย ผู้จะบอกจะเรียนจะเขียนไว้ ให้เข้าใจเป็นบรรทัดทางธรรม จึงแจ้งซึ่งพระกัมมัฏฐานชำนาญแน่ ปากไม่ถลากถลำ ตามบทพจ-นาวรารัมภ์ ตามคำพระบรมศาสดา

ถ้าว่าผิดชื่อจะลือร้าย ข้างฝ่ายศิษย์จะคิดครหา จะโจทย์จ้วงล่วงลอบนินทา จะอัปราอานุภาพพึงภัย ศิษย์สู่สำนักดังข้าศึก เร่งตรองตรึกลึกลับที่จะแก้ไข เพลิงน้อยเท่าหิ่งห้อยอย่าไว้ใจ เร่งเตรียมอาวุธไว้ให้ครบครัน ข้าศึกติดขัณฑสีมา จำจะแต่งโยธาที่คนขยัน สอดใส่อาวุธออกประจัญ ให้ตั้งมั่นค่ายคูประตูชัย พระโยคาวจรผู้พากเพียรจะบอกจะเรียนจงเอาใจใส่ ตามพระพุทธฎีกาที่ว่าไว้ จะมีชัยชนะแก่โลกีย์ เล่าเรียนเพียรพากให้ขึ้นใจ จำพระบาลีให้ถ้วนถี่ ตามนัยพระอภิธรรมคัมภีร์ พระบาลีกัมมัฏฐานนั้น เทอญ

มาติกาสมถกัมมัฏฐาน ๔๐

สมถวิปสฺสนาวเสน ทุพฺพิธํ กมฺมฏฺฐานํ ตตฺถ สมถสงฺคเห ตาว ทส กสิณานิ ทส อสุภา ทส อนุสฺสติโย จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย เอกา สญฺญา เอกํ ววตฺถานํ จตฺตาโร อรูปาเจติ สตฺตวิเธน สมถกมฺมฏฺฐานสงฺคโห.

ราคจริตา โทสจริตา โมหจริตา สทฺธาจริตา พุทฺธิจริตา วิตกฺกจริตา เจติ ฉพฺพิเธน จริตสงฺคโห.

ปริกมฺมภาวนา อุปจารภาวนา อปฺปนาภาวนา เจติ ติสฺโส ภาวนา.

ปริกมฺมนิมิตฺตํ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปฏิภาคนิมิตฺตญฺเจติ ตีณิ นิมิตฺตานิ เวทิตพฺพานิ.

กถํ ปฐวีกสิณํ อาโปกสิณํ เตโชกสิณํ วาโยกสิณํ นีลกสิณํ ปีตกสิณํ โลหิตกสิณํ โอทาตกสิณํ อาโลกกสิณํ อากาสกสิณญฺเจติ อิมานิ ทส กสิณานิ นาม.

อุทฺธุมาตกํ วินีลกํ วิปุพฺพกํ วิจฺฉิทฺทกํ วิกฺขายิตกํ วิกฺขิตฺตกํ หตวิกฺขิตฺตกํ โลหิตกํ ปุฬุวกํ อฏฺฐิกญฺเจติ อิเม ทส อสุภา นาม.

พุทฺธานุสฺสติ ธมฺมานุสฺสติ สงฺฆานุสฺสติ สีลานุสฺสติ จาคานุสฺสติ เทวตานุสฺสติ อุปสมานุสฺสติ มรณานุสฺสติ กายคตาสติ อานาปานสฺสติ เจติ อิมา ทส อนุสฺสติโย นาม.

เมตฺตา กรุณา มุทิตา อุเปกฺขา เจติ อิมา จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย นาม พฺรหฺมวิหาราวาติ ปวุจฺจนฺติ อาหาเรปฏิกูลสญฺญา เอกาสญฺญา นาม จตุธาตุววตฺถานํ เอกํ ววตฺถานํ นาม เวทิตพฺพํ อากาสานญฺจายตนาทโย ปน จตฺตาโร อรูปา นามาติ อิติสพฺพถาปิ สมถนิทฺเทเส จตฺตาฬีส กมฺมฏฺฐานา ภวนฺติ.

อธิบายสมถะกัมมัฏฐาน

บุคคลมีความปรารถนาจะเจริญพระกัมมัฏฐานนั้น แรกจะเรียนให้ชำระพระปาริสุทธิศีลให้บริสุทธิ์ก่อน แล้วละเสียซึ่งปลิโพธิทั้ง ๑๐ ประการ มีอาวาสและตระกูลเป็นอาทิ มีกระทำอิทธิฤทธิ์ เป็นที่สุด แล้วพึงเข้าไปสู่หากัลยาณมิตรอันเป็นที่รักควรเคารพกล่าวถ้อยคำ ควรจะปรนนิบัติตามระลึกซึ่งประกอบในที่ตั้งด้วยคุณเป็นอาทิดังนี้แล้วจะพึงยังท่านผู้นั้นให้ยินดีด้วยวัตร ปรนนิบัติและไต่ถามทางปฏิบัติ ที่ตนจะพึงกระทำนั้นให้แจ้งใสจงทุกประการ แล้วพึงเรียนเอาซึ่งพระกัมมัฏฐานอนุกูลตามจริตแห่งตนและพึงละเสีย ซึ่งวิหารอันมิควรจะอยู่ ๑๘ ประการ โพฏ์ อาวาสเก่าเป็นอาทิ มีที่มิได้สบายอันหากัลยาณมิตรมิได้เป็นที่สุด ควรจะอยู่อาศัยในที่กอปรด้วยองค์ ๕ ประการ ไม่ใกล้ไม่ไกลนักพอไปมาเป็นปกติเป็นอาทิ และตัดเสียซึ่งปลิโพธิน้อย ๒ ประการ มีเล็บยาวเป็นต้น แล้วปรารถนาจะเจริญพระกัมมัฏฐานทั้ง ๔๐ ประการ บ่อนใดบ่อนหนึ่งและพระกัมมัฏฐาน ๑๐ ประการ คือ กสิณ ๔ มีปฐวีกสิณเป็นต้น และอากาสกสิณอาโลกกสิณ อรูป ๔ เป็น ๑๐ นี่เป็นที่สบายกว่าพระกัมมัฏฐานทั้งปวง กุลบุตรพึงเรียนเถิด

พิธีในกสิณและอรูปนั้น เรามิได้กระทำไว้ก่อน มีอยู่ในพระบาลีนั้นแล้ว บัดนี้จะพรรณนาแต่ตามพระบาลีที่เขียนไว้นี้ไปก่อน

กมฺมฏฺฐานํ อันว่าพระกัมมัฏฐาน **ทุวิธํ** มี ๒ ประการ **สมถวิปสฺสนาวเสน** ด้วยสามารถชื่อว่าสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน **ตตฺถ กมฺมฏฺฐาเนสุ** ล้ำพระกัมมัฏฐาน ๒ นั้น จะสงเคราะห์ในสมถะกัมมัฏฐานนี้ก่อนว่า พระกัมมัฏฐานจัดออกมี ๗ ประการ คือ กสิณ ๑๐ นั้นกองหนึ่ง อสุภะ ๑๐ นั้นกองหนึ่ง อนุสสติ ๑๐ นั้นกองหนึ่ง อัปปมัญญา ๔ นั้นกองหนึ่ง เอกาสัญญานั้นกองหนึ่ง เอกาววัตถานนั้นกองหนึ่ง อรูป ๔ นั้นกองหนึ่ง เข้ากันครบ ๗ กอง และจริตมี ๖ คือ ราคจริต ๑ โทสจริต ๑ โมหจริต ๑ สัทธาจริต ๑ พุทธิจริต ๑ วิตักกจริต ๑ ครบ ๖ แล ภาวนามี ๓ คือ บริกัมมภาวนา ๑ อุปจารภาวนา ๑ อัปปนาภาวนา ๑ ครบ ๓ ประการแล นิมิตต์มี ๓ ประการ คือ บริกัมมนิมิตต์ ๑ อุคคหนิมิตต์ ๑ ปฏิภาคนิมิตต์ ๑ ครบนิมิตต์ ๓ ประการ

ทส กสิณานิ นาม ชื่ออันว่ากสิณ ๑๐ ประการ กถํ เมาะ กตมานิ เป็นดังฤๅอันว่ากสิณ ๑๐ ประการนั้นคือ ปฐวีกสิณ ๑ ให้ทำดวงกสิณ ๑๖ นิ้ว กลม ด้วยดินที่กระดาน บริกรรมตามตัวว่า ปฐวี ๆ อาโปกสิณ ๑ เตโชกสิณ ๑ วาโยกสิณ ๑ นีลกสิณ ๑ ปีตกสิณ ๑ โลหิตกสิณ ๑ โอทาตกสิณ ๑ อากาสกสิณ ๑ อาโลกกสิณ ๑ ครบเป็นกสิณ ๑๐ ประการเท่านี้แล

อสุภะ ๑๐ นั้นคือ **อุทฺธุมาตกํ** พิจารณาทรากอสุภอันพองขึ้น **วินีลกํ** พิจารณาทรากอสุภอันขึ้นเน่ามีสีอันเขียว **วิปุพฺพกํ** พิจารณาทรากอสุภอันเน่ามีน้ำเหลืองไหลออก **วิจฺฉิทฺทกํ** พิจารณาทรากอสุภมีตัวอันขาดกลาง ฯ ล ฯ **อฏฺฐิกํ** พิจารณาทรากอสุภกเรวะมีแต่ร่างกระดูกติดกันอยู่ และหลุดลุ่ยขาดจากกันมากน้อยก็ดี ครบอสุภกัมมัฏฐาน ๑๐ แล

อนุสสติกัมมัฏฐาน ๑๐ นั้นคือ **พุทฺธานุสฺสติ** บริกรรมว่า อรหํๆ และว่าสัมมาสัมพุทโธก็ดี ห้องใดห้องหนึ่งก็ได้ **ธมฺมานุสฺสติ** ให้ระลึกถึงคุณพระโลกุตตรธรรม บริกรรมว่า **สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม** นั้น ๑ **สงฺฆานุสฺสติ** ระลึกถึงคุณพระอริยสงฆ์ว่า **สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ** นั้น ๑ **สีลานุสฺสติ** ระลึกถึงพระปาริสุทธศีล ๑ **จาคานุสฺสติ** ระลึกถึงทาน ๑ **เทวตานุสฺสติ** ระลึกถึงเทวดาทั้งหลายมีบิดามารดาเป็นต้น ๑ **อุปสมานุสฺสติ** ระลึกถึงการระงับอินทรีย์ ระงับบาปธรรม ระงับกายและจิตต์ ๑ **มรณสฺสติ** ระลึกถึงความตายเนือง ๆ ๑ **กายคตาสติ** ระลึกถึงกายมีอาการ ๓๒ บท บริกรรมว่าเกสา ฯ เป็นต้น ๑ **อานาปานสฺสติ** ระลึกถึงลมหายใจออก หายใจเข้า เร็ว สั้น ยาว นั้น ๑ และพระอนุสสติ ๑๐ ประการนี้ยังมิได้ละเอียดก่อน

อัปปมัญญา คือ **พรหมวิหาร ๔** ดังนี้ **เมตตา** คือแผ่เมตตาจิตไปแก่สัตว์ทั้งหลายทั้ง ๑๐ ทิศ ๑ **กรุณา** คือแผ่กรุณาไปแก่สัตว์ทั้งหลาย ๑ **มุทิตา** คือใจอ่อนแก่สัตว์ทั้งหลาย ๑ **อุเบกขา** มีจิตเป็นอุเบกขาแก่สัตว์ทั้งหลาย ๑ เข้ากันเป็น ๔ ประการเท่านี้

อาหาเรปฏิกูลสัญญานั้นคือ **เอกาสัญญา** ให้สำคัญในอาหารที่บริโภคเข้าไปอยู่ในกาย เป็นปฏิกูลพึงเกลียด และอาหารทั้ง ๔ ประการ คือ **กวฬิงฺกลาหาร** อาหารกลืนกิน ๑ **ผสฺสาหาร** อาหารอันสัมผัสถูกต้องให้เกิดเวทนา ๑ **มโนสญฺเจตนาหาร** อาหารอันเกิดแต่เจตนาร้ายและดีแต่จิตต์ ๑ **วิญฺญาณาหาร** อาหารอันเกิดแต่จิตต์อันรู้โดยจักษุ ฯ ล ฯ **มโน** นำมาซึ่งเวทนาทั้ง ๓ นั้น ๑ ทั้งนี้ ชื่อว่า อาหาเรปฏิกูลสัญญา แล

ธาตุววัตถานนั้น คือ**เอกววัตถาน** ให้กำหนดเอาธาตุทั้ง ๔ กำหนดสีสัณฐานพรรณให้แน่แก่ใจ มิได้คลาดเคลื่อน เพียรขับไลให้เล็กละเอียดลงและกลมกล่อมแท้นั้น ๑ อันนี้ชื่อว่า **ธาตุววัตถาน**

อรูปกัมมัฏฐาน ๔ นั้นคือ **อากาสานญฺจายตนะ** เอาอากาศเป็นที่บริกรรมว่า **อนนฺโต อากาโส** ๑ **วิญฺญาณญฺจายตนะ** ว่าเอาวิญญาณเป็นที่บริกรรม ๑ **อากิญฺจญฺญายตนะ** เอาอากาศและวิญญาณสิ่งละน้อยเป็นที่บริกรรม ๑ **เนวสญฺญานาสญฺญายตนะ** เอาที่เปล่าที่สุดเป็นที่บริกรรม ๑ และอรูปกัมมัฏฐาน ๔ ประการนี้มิได้เอารูปเป็นอารมณ์แล

ประมวลพระกัมมัฏฐานทั้ง ๗ กองนั้น คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ ธาตุววัตถาน ๑ อรูป ๔ รวมเป็น ๔๐ เท่านั้นแล

ถ้าพระโยคาพจรเป็นราคจริต ให้เจริญอสุภกัมมัฏฐาน ๑๐ และกายคตาสติอันเป็นส่วนสองมีเกสาเป็นต้น ๑ เป็น ๑๑ ประการจึงจะสบาย

ถ้าโทษะจริตให้เจริญพรหมวิหาร ๔ และวรรณกสิณ ๔ มีนีลกสิณเป็นต้น เป็น ๘ จึงจะสบายแล

ถ้าเป็นพุทธิจริต ให้เจริญมรณัสสติ และอุปสมานุสสติ แลเอกสัญญา เอกววัตถาน เป็น ๔ จึงจะสบาย พระกัมมัฏฐานอันเหลือกว่านั้น เป็นที่สบายแก่จริตทั้งปวง

ถ้าบุคคลเป็นศรัทธาจริต ให้เจริญพระอนุสสติ ๑๐ จึงจะสบาย ปฐวีกสิณนั้นเป็นที่สบายแก่โมหจริต อาโปกสิณ เป็นที่สบายแก่วิตกจริต

บริกรรมภาวนานั้น ได้ในพระกัมมัฏฐานทั้งปวงแล

อุปจารภาวนานั้น สำเร็จในพระกัมมัฏฐาน ๑๐ คือ **อนุสฺสติ** ๘ มีพุทธานุสสติเป็นต้น และ**เอกสัญญา ๑ เอกววัตถาน ๑**

อัปปนามีในพระกัมมัฏฐาน ๑๐ จะบังเกิดอัปปนาภาวนาสำเร็จในกัมมัฏฐานทั้ง ๓๐ ประการแล

พระกัมมัฏฐาน ๑๑ คือ **กสิณ ๑๐ อานาปานสฺสติ ๑** ประกอบในฌานทั้ง ๕ มีปฐมฌานเป็นต้น **อสุภะ ๑๐** และ**กายคตาสติ** นั้นประกอบได้แต่ปฐมฌาน **เมตตา กรุณา มุทิตา** ได้ใน จตุตถฌาน **อุเบกขา** ได้ในปัญจมฌาน และพระกัมมัฏฐาน ๒๖ ประการที่ว่านี้ ประกอบในรูปาวจรฌานเท่านี้แล

พระกัมมัฏฐาน ๑๔ คือ อนุสฺสติ ๘ มีพุทธานุสสติเป็นต้นแล เอกสัญญา ๑ เอกววัตถาน ๑ อรูป ๔ ประการ ประกอบในอรูปาวจรฌานพอครบทั้ง ๔๐ ประการนั้นแล

บริกรรมนิมิตต์และอุคคหนิมิตต์ ได้ในกสิณและอสุภะ อันเป็นส่วนอานาปานัสสติกัมมัฏฐานแล

พระอุปจารสมาธิปรารภเอาซึ่งปฏิภาคนิมิต แล้วเป็นไปดังนี้ เมื่อพระโยคาวจรแรกเรียน และกำหนดเอาซึ่งนิมิตในปริมณฑลแห่งปฐวีกสิณเป็นอาทิ อารมณ์นั้นชื่อว่า **ปริกัมมนิมิตต์** ภาวนานั้นชื่อว่า **ปริกัมมภาวนา**

เมื่อภิกษุเห็นซึ่งนิมิตต์ด้วยจักษุ อันถือเอาด้วยดี ด้วยจิตต์นั้นและนิมิตต์นั้นมาสู่ที่แจ้งแห่งมโนทวาร อารมณ์นั้นชื่อว่า **อุคคหนิมิตต์**

ภาวนานั้นเป็นสมาธิตั้งมั่นเป็นอันดี เมื่อภิกษุมาพากเพียรเจริญนิมิตต์นั้น ปรากฏวิเศษ ประหลาดด้วยสีสัณฐานรุ่งเรืองสุกใสออกกว่าเก่าได้ ๑๐ เท่า ได้ ๑๐๐ เท่า อันเกิดแต่ภาวนา อารมณ์นั้นชื่อ **ปฏิภาคนิมิตต์** บังเกิดแล

อุปจารภาวนา อันกล่าวคือกามาพจรสมาธิจิตต์ อันใกล้จะละเสียซึ่งอันตราย จำเดิมแต่ได้ปฏิภาคนิมิตต์นั้น ก็สำเร็จแต่นั้น ปฏิภาคนิมิตต์นั้น แห่งพระโยคาวจร อันส้องเสพเป็นอันดีด้วย อุปจารสมาธินั้น ก็ถึงซึ่งรูปาวจรปฐมฌานนั้นแล

แต่นั้นไป ปฐมฌานแห่งพระโยคาวจร อันจำเริญให้ยิ่งขึ้นไปนั้นจะประดับด้วยวสี อันชำนิชำนาญ ๕ ประการ คือ

อาวชฺชนวสี ๑ สมาปชฺชนวสี ๑ วุฏฺฐานวสี ๑ อธิฏฺฐานวสี ๑ ปจฺจเวกฺขณวสี ๑ เป็นวสี ๕ ประการ คือชำนาญในการพิจารณา และเข้าสมาบัติและออกสมาบัติ และอธิษฐานเมื่อจะเข้าฌาน และพิจารณาในฌานนั้นแล

ปฐมฌานนั้นประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา องค์แห่งปฐมฌานมี ๕ ประการเท่านี้แล

พระโยคาวจรเจริญให้ละเอียด ละเสียซึ่งองค์อันหยาบ มีวิตกเป็นต้นโดยลำดับ ก็จะได้ซึ่งทุติยฌานเป็นต้นขึ้นไป จนถึงปัญจมฌานโดยลำดับ ตามสมควรแก่วาสนาบารมีนั้นแล

แสดงสมถกัมมัฏฐานตามวารพระบาลี โดยสังเขปกถา ก็จบสมถกัมมัฏฐาน ๔๐ ประการ เท่านี้แล

อัญชลี สิรสา ปณาม แก่แก้วมกุฏทั้งสาม อันงดงามประเสริฐโสภณ สำแดงแจ้งกิจพิธี สมถวิถีศุภผล ย่นย่อตามข้อสากล ผ่อนปรนแต่งแล้วแต่พอควร ท่านสมถะผู้ชำนาญ ได้อ่านอย่ายิ้มแย้มสรวล สอบไล่พระบาลีดูจงควร อย่าเพิ่งด่วนดูเบาในทางธรรม คิดจงดีที่จะระวังไว้ อย่าให้จิตผิดเพี้ยนถลากถลำ จะเสียจริตผิดในทางธรรม จะเสียกัมมัฏฐานกำเริบไป

วิธีเจริญพระวิปัสสนากัมมัฏฐาน

บัดนี้ จักได้กล่าวในพระวิปัสสนา ให้พระโยคาวจรแจ้งไซร้ ซึ่งวิปัสสนาญาณบริหารไว้ ตามได้สังเกตในพระบาลี

พระธรรมเป็นนัยสาคร บวรวิภังค์รังษี ลึกลับละเอียดแสนทวี อันมีในห้องวิปัสสนา ยากที่จะว่าให้เข้าใจ จะรู้ไปในสังขาร ถึงผู้รู้วิปัสสนา ปัญญาโลกีย์มีมลทิน จะพิจารณาไปในสังขาร เห็นว่าญาณจะรู้ไปไม่สิ้น เพราะว่าสังขารเสร้าหมองไปด้วยมลทิน ไม่สิ้นในทาง

วิปัสสนา เปรียบดังกระต่ายตัวเพลีย ได้เลียแต่น้ำค้างบนใบหญ้า น้ำในสมุทรคงคาลึกกว้างนักหนาเป็นอนันดร

พระวิปัสสนานี้รู้ยาก บุญมากจึงจะรู้ในเบญจขันธ์ ลึกลับสิ้นสรรพทุกอัน ผูกพันซับซ้อนในสันดาน เกรงกลัวที่ชั่วแต่ทุเหตุ คืออุปกิเลสอันไพศาล จะเสร้าหมองในคลองญาณ จะป่วยการเกินไปมิใช่ทาง ให้เห็นว่าดีเป็นที่รัก ยิ่งนักแม่นมั่นไม่อางขนาง ให้เพียรผูกไว้ที่ใช่ทาง จะหมองหมางมลทินในวิญญาณ

จะให้เกิดทุกข์ขันธมาร สันดานเดือดร้อนเป็นทุกขา ให้รกเรื้อรุงรังในวิญญาณ์ วิปัสสนาใช่ทางแห่งญาณแล

ในวิปัสสนากัมมัฏฐานมีวิสุทธิ ๗ ประการ คือ **สีลวิสุทฺธิ** ๑ **จิตฺตวิสุทฺธิ** ๑ **ทิฏฺธิวิสุทฺธิ** ๑ **กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ** ๑ **มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ** ๑ **ปฏิปทาญาณ-ทสฺสนวิสุทฺธิ** ๑ และ**ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ** ๑ ครบ ๗ ประการ ฉะนี้แล

มีพระไตรลักษณญาณ ๓ ประการ คือ **อนิจฺจลกฺขณ** ๑ **ทุกฺขลกฺขณ** ๑ **อนตฺตลกฺขณ** ๑

มีพระอนุปัสสนาญาณ ๓ ประการ คือ **อนิจฺจานุปสฺสนา** ๑ **ทุกฺขานุปสฺสนา** ๑ **อนตฺตานุปสฺสนา** ๑

มีพระวิปัสสนา ๑๐ ประการ คือ **สมฺมสฺสนญาณ** ๑ **อุทยพฺพยานุปสฺสนาญาณ** ๑ **ภงฺคานุปสฺสนาญาณ** ๑ **ภยตุปฏฺฐานญาณ** ๑ **อาทีนวานุปสฺสนาญาณ** ๑ **นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณ** ๑ **มุจฺจิตุกมฺยตาญาณ** ๑ **ปฏิสงฺขานุปสฺสนาญาณ** ๑ **สงฺขารุเปกฺขาญาณ** ๑ **อนุโลมญาณ** ๑

มีพระวิโมกข์ ๓ ประการ คือ **สุญฺญตวิโมกฺข** ๑ **อนิมิตฺตวิโมกฺข** ๑ **อปฺปณิหิต-วิโมกฺข** ๑

มีพระอนุปัสสนาวิโมกข์ ๓ คือ **สุญฺญตานุปสฺสนา** ๑ **อนิมิตฺตานุปสฺสนา** ๑ **อปฺปณิหิตานุปสฺสนา** ๑

จะแก้ไขในวิสุทธิ ๗ ประการนั้นก่อน

สีลวิสุทธินั้น ให้พระโยคาวจร ผู้มีพากเพียรปรนนิบัติพึงพิจารณาซึ่งปริมณฑลแห่งศีล ให้เห็นบริสุทธิ์ทั้ง ๔ ประการ คือ

ปาฏิโมกขสังวรศีล ๑ **อินทรียสังวรศีล** ๑ **อาชีวปาริสุทธิศีล** ๑ **ปัจจย-สันนิสสิตศีล** ๑ ครบทั้ง ๔ ประการนี้ ชื่อว่า **พระจตุปาริสุทธิศีล** ถ้าศีลทั้ง ๔ นี้บริสุทธิ์ไม่ด่างพร้อยร่อยหรอหามลทินมิได้ ควรจะเป็นที่ตั้งแห่งกัมมัฏฐานนั้น จึงชื่อว่า **สีลวิสุทธิ** แล

จิตตวิสุทธินั้น ให้พระโยคาวจรเจ้าพึงพิจารณาในจิตอันเป็นสมาธิทั้ง ๒ ประการ คือ **อุปจารสมาธิ ๑ อัปปนาสมาธิ ๑** อุปจารสมาธิ นั้น คือ **จิตเป็นเอกัคคตา** ในบุพพภาคต้นทางแห่งปฐมฌาน ยังประพฤติเป็นไปในพระกัมมัฏฐาน ปฐมฌานยังมิได้บังเกิดชื่อ **อุปจารสมาธิ** และจิตต์นั้นจะใกล้ได้ปฐมฌานและ **อัปปนาสมาธิ** นั้น คือ จิตต์อันเป็นเอกัคคตาในปฐมฌาน ทุติยฌาน เป็นอาทิ ชื่อ **อัปปนาสมาธิ** คือจิตต์อันได้พระกัมมัฏฐาน แล้วเป็นองค์แห่งฌานทั้งปวงแล และจิตต์สมาธิทั้ง ๒ ประการนี้ ชื่อว่า **จิตตวิสุทธิ**

ทิฏฐิวิสุทธินั้น พระโยคาวจรเจ้าตั้งอยู่ในสมถะยานิกะแล้ว พึงกำหนดปัญญาวิปัสสนาลงให้เห็นซึ่งนามธรรมและรูปธรรม อันเป็นลักษณะแห่งจิตต์กามาพจร จิตต์รูปาพจร และกำหนดเอาซึ่งองค์แห่งฌานมีวิตกเป็นอาทิ และเจตสิกอันเป็นสัมปยุตตธรรม เกิดพร้อมดับพร้อมกับจิตต์นั้น นั่นพึงพิจารณาเนือง ๆ ว่าจิตต์นี้มีลักษณะดังฤๅ อาศัยซึ่งสิ่งอันใด จึงประพฤติเป็นไป ให้เห็นว่าอาศัยหทัยรูป และหทัยรูปนั้นอาศัยภูตรูป มหาภูตรูปบังเกิดเป็นที่อาศัย และกำหนดเอาซึ่ง**อุปาทายรูป** ๒๔ อันอาศัย**มหาภูตรูป** ๔ และ**วัณณะ คันธะ รส โอชา ประสาทรูป** ๕ และ**วัตถุภาวรูป**และ**อินทรียรูป** และเสียง ๒ ประการ อากาสธาตุโดยสังเขปในรูป ๒๔ และให้กำหนดเบญจขันธ์ ๕ และนามรูปทั้ง ๒ คู่กัน เหมือนดังทะลายตาลทั้งคู่นั้น พึงให้เข้าใจว่าใช่สัตว์ใช่บุทคล นามรูปพากันท่องเที่ยวอยู่ในภพทั้ง ๓ นี้ ดังมนุษย์ขี่สำเภาลอยไปในมหาสมุทรอาศัยแก่กันทั้ง ๒ จึงเที่ยวไปได้ก็เหมือนกัน ถ้าเห็นโดยแท้ด้วยวิปัสสนาญาณดังนี้ จึงชื่อว่า **ทิฏฐิวิสุทธิ** แล

กังขาวิตรณวิสุทธินั้น พระโยคาวจรเจ้าตั้งอยู่ในสมถะยานิกะแล้ว พึงกำหนดพิจารณาให้เห็นปัจจัยแห่งนามและรูปทั้ง ๒ นั้นจงแท้ ว่าสิ่งใดหนอเป็นคุณูปการแก่รูปนาม พึงเห็นโทษในกล่าวอเหตุวิสมเหตุ และเหตุอันเป็นกุศลและอกุศล และพิจารณาดูที่จะพ้นจากทุกข์นั้น ดุจหมอยาเห็นโรคคนไข้รู้แน่แล้ว แสวงหายามารักษาโรคแห่งคนไข้นั้น และพระโยคาวจรเจ้าเมื่อพิจารณาด้วยวิปัสสนาญาณแสวงหาเหตุและปัจจัยแห่งนามและรูปนั้น ก็เห็นดังนี้ซึ่งธรรมทั้งหลาย ๔ ประการ คือ **อวิชชา ๑ ตัณหา ๑ อุปาทาน ๑ กรรม ๑** ทั้ง ๔ ประการนี้เป็นเหตุ เหตุว่าเป็นปัจจัยบังเกิดขึ้นแห่งรูปธรรมและเห็นซึ่งอาหารเป็นปัจจัยอุปถัมภ์ค้ำชู เหตุว่าอาหารนี้เป็นปัจจัยอุปถัมภ์ค้ำชูให้นามและรูปเจริญไป และพระโยคาวจรเจ้าก็กระทำซึ่งกำหนดในปัจจัยแห่งรูปดังนี้ว่า ธรรมทั้ง ๓ คือ **อวิชชา ตัณหา อุปาทาน** ประดุจดังมารดาเป็นที่อาศัยบังเกิดขึ้นแห่งทารก กรรมนี้เหมือนกับบิดาให้ทารกบังเกิด อาหารนี้เหมือนแม่นมที่เลี้ยงรักษาทารกให้เจริญไพบูลย์ไป

และพระโยคาวจรพึงพิจารณาซึ่งปัจจัยแห่งนามกายด้วยนัยเป็นฉะนี้แล้ว ว่าจักษุอาศัยซึ่งรูปทั้งหลายแล้วบังเกิดขึ้น และจักษุวิญญาณ อันรู้ด้วยจักษุบังเกิด พระโยคาวจรเมื่อพิจารณาด้วยวิปัสสนากระทำสันนิษฐานเข้าใจฉะนี้แล้ว ว่าธรรมทั้งหลายเหล่านี้ใน **อดีต อนาคต ปัจจุบัน** ประพฤติที่เป็นไปเพราะปัจจัยดังนี้ แท้จริงเมื่อพระโยคาวจรเจ้าพิจารณาไปในปัจจัยแห่งนามและรูปฉะนี้แล้ว ปัญญาวิปัสสนาและปรารภซึ่งอวิชชาอันปิดบังในเบื้องต้นว่า อาตมาเกิดตายในอดีตกาลช้านาน ได้เสวยทุกขเวทนานับไม่ถ้วน เมื่อพิจารณาไป **วิจิกิจฉา** ความสงสัย ๑๖ ประการ อันปรารภซึ่งเหตุอันช้าทั้ง ๓ คือ อันช้าใน **อดีต อนาคต ปัจจุบัน** และสงสัยทั้งปวงนั้น พระโยคาวจรก็สลัดตัดเสียไม่สงสัยในปัจจัยแห่งนามและรูปฉะนี้ พระวิปัสสนาญาณแห่งพระโยคาวจรเจ้า ล่วงเสียซึ่งสงสัยในกาลทั้ง ๓ ข้ามพ้นสนเท่ห์สงสัยได้แท้ดังนี้ ได้ชื่อว่า **กังขาวิตรณวิสุทธิ** แล

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ นั้น พระวิปัสสนาญาณแห่งพระโยคาวจรเจ้า รู้ไปในมรรคและมิใช่มรรคเป็นทางผิด ป่วยการ ลำบากเสียเปล่า อนึ่ง รู้ไปในปัจจัยกำหนดมาแล้วนั้น และรู้ในสังขารธรรมประกอบในภูมิทั้ง ๓ และปรารภซึ่งเบญจขันธ์อันมีใน **อดีต อนาคต ปัจจุบัน** และย่อมเข้าซึ่งรูปธรรมด้วยสามารถเป็น**กลาปะมัดฟ่อน** เป็น **อนิจฺจํ** ไม่เที่ยง ด้วยอรรถว่าแปรปรวนไป รู้สิ้นสุดไป เป็น **ทุกฺขํ** มีทุกขเวทนา ด้วยอรรถว่ามีภัยพึงกลัว เป็น **อนัตตา** สูญเปล่า ด้วยอรรถว่าหาแก่นสารมิได้ ในเบ็ญจขันธ์อันจะสืบต่อไปสิ้นกาลช้านาน และเมื่อพระโยคาวจรเจ้าพิจารณาเห็นซึ่งพระไตรลักษณญาณด้วยสัมมัสสนญาณ และเห็นเกิดแล้วดับหายด้วยอุทยัพพยญาณนั้น ก็เห็นด้วยสามารถรู้ซึ่งอันตรายคือวิปัสสนูปกิเลส อันจะให้เสร้าหมองแห่งวิปัสสนาญาณ ๑๐ ประการ ดังนี้

โอภาโส	ให้เห็นสว่างแจ่มใสงามรอบคอบ
ปีติ	ให้เกิดความยินดีกว่าปกติ
ปสฺสทฺธิ	ให้สงบกายและระงับจิตต์กว่าปกติ
อธิโมกฺโข	ให้มีอินทรีย์ศรัทธาอันกล้ากว่าปกติ
ปคฺคโห	ให้มีความเพียรมากกว่าปกติ
สุขํ	ให้เป็นสุขมากกว่าปกติ
ญาณํ	ให้บังเกิดญาณรู้เกินกว่าปกติ
อุปฏฺฐานํ	ให้มีสติมากกว่าปกติ
อุเปกฺขา	ให้มีจิตต์เป็นอุเบกขามัธยัสถ์มากกว่าปกติ
นิกนฺติ	ให้มีตัณหารักใคร่ชอบใจในธรรมอันมิสมควรนั้น เป็นอุปกิเลส ๑๐ เท่านี้แล

ถ้าพระวิปัสสนาญาณแห่งพระโยคาวจรเจ้า รู้ซึ่งธรรมทั้งหลายอันเป็นทางมรรคและมิใช่ทางมรรคเป็นแท้ฉะนี้ ชื่อว่า **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ**

ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ นั้นคือ พระวิปัสสนาญาณทั้ง ๙ ประการ มี อุทยัพ-พยญาณเป็นต้น มีสัจจานุโลมิกญาณเป็นที่สุด

ญาณ ปัญญาอันใดรู้ไปในธรรมทั้งหลายต่าง ๆ คือบังเกิดขึ้นและฉิบหายไปแห่งเบ็ญจขันธ์ทั้งห้า ญาณนั้นชื่อว่า **อุทยัพยานุปัสสนาญาณ**

ญาณ ปัญญาอันใดรู้พ้นจากอุทยัพพยญาณ และเพ่งเล็งแลเห็นธรรมทั้งหลายถึงซึ่งทำลายดับสูญ ญาณนั้นชื่อว่า **ภังคานุปัสสนาญาณ**

ญาณ ปัญญาอันเพ่งเล็งแลเห็นซึ่งสังขารธรรมทั้งหลายอันปรากฏตั้งอยู่ด้วยสามารถจะทำลาย อันควรกลัวจะกลัวยิ่งนัก ประดุจดังว่าสัตว์ร้ายทั้งหลาย มีราชสีห์เป็นต้นอันพึงกลัว ญาณนั้นชื่อว่า **ภยตุปัฏฐานญาณ**

ญาณ ปัญญาอันใดอันเพ่งเล็งแลเห็นซึ่งโทษแห่งสังขารธรรมทั้งหลายอันควรจะเพ่งเล็งแลดูดังนั้น เห็นประดุจดังเรือนอันไฟไหม้ ญาณนั้นชื่อว่า **อาทีนวานุปัสสนาญาณ**

ญาณ ปัญญาอันใดรู้เห็นไปในสังขารธรรมทั้งหลายมีโทษอันตนเห็นแล้วนั้นด้วยสามารถเบื่อหน่าย ญาณนั้นชื่อ **นิพพิทานุปัสสนาญาณ**

ญาณ ปัญญาอันใดรู้เห็นไปด้วยสามารถปรารถนาอันจะพ้นจากธรรมทั้งหลายอันประกอบในภูมิทั้ง ๓ นั้น ประดุจดังว่าสัตว์ทั้งหลายมีปลาเป็นต้น อันตกอยู่ในข่ายและแหนั้น ญาณนั้นชื่อว่า **มุจจิตุกมฺยตาญาณ**

ญาณ ปัญญาอันใดรู้เห็นไปในสังขารธรรมทั้งหลาย มีโทษอันตนเห็นแล้ว แสวงหาอุบายที่จะพ้น ด้วยสามารถอันพิจารณาเนือง ๆ ประดุจดังว่ากาน้ำอันกลืนปลาติดคอปรารถนาจะใคร่พ้นจากทุกข์ ญาณนั้นชื่อว่า **ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ**

ญาณ ปัญญาอันใดอันเป็นไปด้วยอาการอุเบกขาในสังขารธรรมทั้งหลาย มีโทษอันตนเห็นแล้ว ประดุจดังว่าบุรุษมีภิริยาอันตาย ญาณนั้น ชื่อว่า **สงฺขารุเบกขาญาณ**

ญาณ ปัญญาอันใดคือวิปัสสนาจิตต์ อันตัดเสียซึ่งกระแสภวังค์ สองขณะสามขณะ ในลำดับจิตต์อันพิจารณาในมโนทวาร และปรารภเอาซึ่งอนิจจลักษณะเป็นต้นอันใดอันหนึ่งบังเกิดขึ้นด้วย ชื่อว่าบริกรรมและอุปจาร และอนุโลมในที่สุดแห่งสังขารุเบกขา-ญาณแต่กาลนั้น ด้วยคิดว่ามัคคญาณบังเกิดในกาลบัดนี้แก่เรา ญาณนี้เป็นคำรบ ๙ ชื่อว่า **สัจจานุโลมิกญาณ**

พระวิปัสสนาญาณทั้ง ๙ ประการนี้ ชื่อว่า **ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ**

พระวิปัสสนาญาณอันรู้เห็นในพระอริยมรรคทั้ง ๔ ชื่อว่า **ญาณทัสสนวิสุทธิ** แล

สำแดงมาในพระวิสุทธิ ๗ ประการ โดยสังเขปจบเท่านี้

พระโยคาวจรเจ้าประกอบ ศีล สมาธิ ปัญญา ปรารถนาซึ่งพระอริยมรรคอริยผล อุตสาหปรนนิบัติในพระวิปัสสนาธุระเหมือนดังพรรณนามานี้ โคตรภูจิตต์แห่งพระโยคาวจรเจ้านั้น ก็จะบังเกิดขึ้นในลำดับแห่งอนุโลมจิตต์ อันบังเกิดก่อนนั้นหน่วงเอาซึ่งพระนิพพานเป็นอารมณ์ ล่วงเสียซึ่งจิตต์อันเป็นโคตรแห่งปุถุชน หยั่งลงสู่จิตต์อันเป็นโคตรแห่งอริยเจ้าก็เกิดขึ้น พระอริยมรรคก็จะเกิดขึ้น ในลำดับแห่งโคตรภูจิตต์นั้นแท้จริง พระโยคาวจรเจ้านั้น จะรู้โดยรอบคอบซึ่งทุกขสัจจ์ จะละเสียซึ่งสมุทัยสัจจ์นั้นโดยสามารถเจริญมัคคสัจจ์ ผลจิตต์ทั้งหลายสองก็ดี สามก็ดี จะบังเกิดเป็นวิบาก แห่งมัคคจิตต์นั้นแท้จริง หน่วงเอาซึ่งพระนิพพานเป็นอารมณ์ ก็บังเกิดขึ้นแต่กาลนั้น สำแดงมาในพระวิปัสสนากัมมัฏฐานโดยสังเขป พอเป็นเรื่องราว จบแต่เท่านี้แล ฯ

บัดนี้จะสำแดงลักษณะพระปีติ ๕ ประการดังนี้

พระขุททกาปีติเจ้า มีอุปจารสีขาวต่าง ๆ มีลักษณะ ๔ ประการ ให้มึนตึงแลหนัก แลเย็น ให้ขนลุก หนังศีร์ษะพองสยองเกล้า ปฐวีธาตุ

พระขณิกาปีติเจ้า มีลักษณะ ๙ ประการ อนึ่ง เกิดในจักขุทวารนั้น เป็นสายฟ้าแลบเป็นประกาย เหมือนตีเหล็กไฟนั้นก็มี อนึ่ง เกิดในทวารนั้น เป็นดังปลาตอดก็มี อนึ่ง เกิดเหมือนเอ็นชักก็มี อนึ่ง เกิดแสบทั่วกายให้กายแข็งอยู่ก็มี อนึ่ง เกิดดังแมลงเม่าบินจับไต่ขึ้น ที่ตัวก็มี อนึ่ง เกิดร้อนทั่วตัวและเกิดในหัวใจนั้น สั่นก็มี ไหวก็มี และเกิดในกายดูเห็นเหลืองและขาวดังไฟไหม้น้ำมันยางลามไปที่น้ำก็มี พระอุปจารนั้นสีแดงต่าง ๆ เตโชธาตุ

พระโอกกันติกาปีติเจ้า มีลักษณะ ๖ ประการ อนึ่ง เกิดดังฟองน้ำนั้นก็มี เป็นน้ำกระเพื่อมนั้นก็มี เกิดดังขี่เรือต้องละลอกก็มี เกิดดังไม้ปักไว้ที่กลางสายน้ำไหลสั่นระรัวอยู่ก็มี เกิดดังหัวใจและท้องน้อยผัดผันอยู่ก็มี พระอุปจารสีเหลืองอ่อน และสีดอกผักตบ และสีแก้วผลึกก็มี อาโปธาตุ

พระอุพเพงคาปีติเจ้า มีลักษณะ ๒ ประการ อนึ่ง ให้กายสูงขึ้น ให้กายเบา ให้กายลอยขึ้น ให้กายเยิบ ๆ แยบ ๆ เสมือนไรไต่ก็มี ให้ลงท้องเป็นบิดก็มี บางทีให้เป็นไข้อยู่ก็มี พระอุปจารสีขี้รม สีนุ่น สีมุก วาโยธาตุ

พระผรณาปีติเจ้า มีลักษณะ ๖ ประการ ให้กายนั้นพรายก็มี เกิดให้กายเย็นประดุจอาบน้ำก็มี เกิดให้กายเย็นซาบไปทั่วกายเสมือนลงแช่น้ำก็มี พระอุปจารสีเขียวคราม สีเขียวใบตอง สีเขียวมรกฎ อากาสธาตุ

พระขุททกาปีติเจ้า นี้ คือพระกุกุสนฺโธ เป็นไก่ มีลักษณะให้ขนลุก หนังหัวพองสยองเกล้า ปฐวีธาตุ ๒๑

พระขณิกาปีติเจ้า นี้ **คือพระโกนาคม** เป็นงู มีลักษณะพรายเหมือนประกายตีเหล็กไฟ เตโชธาตุ ๖ ประการ

พระโอกกันติกาปีติเจ้า นี้ **คือพระกัสสปเจ้า** เป็นเต่า มีพระลักษณะให้กายโยกโย้กายโยน เหมือนขี่เรือต้องละลอก อาโปธาตุ ๑๒

พระอุพเพงคาปีติเจ้า นี้ คือพระสัมพุทธโคดม เป็นวัว มีพระลักษณะให้กายสูงเงื้อมไปมาข้างหน้าข้างหลัง วาโยธาตุ ลม ๗ กอง

พระผรณาปีติเจ้า นี้ คือพระศรีอริย เป็นพญาราชสีห์ มีพระลักษณะให้ยิบๆ แยบๆ เสมือนไรไต่หน้า อากาสธาตุ ๑๐

พระปีติเจ้าทั้ง ๕ จัดเป็นธาตุ

ธาตุดิน ๒๑	
ธาตุไฟ ๖	
ธาตุน้ำ ๑๒	**รวม ๕๖ แล**
ธาตุลม ๗	
ธาตุอากาศ ๑๐	

เป็นคุณพระพุทธเจ้า ๕๖ แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน เป็น ๒๘ เอาอากาศ ๑๐ บวกเป็น ๓๘ เป็นคุณพระธรรมเจ้า

แล้วตั้ง ๕๖ ลงแบ่ง ๔ ส่วน ออกได้ ๑๔ เป็นคุณพระสงฆ์เข้ากัน คุณพระพุทธ **๕๖** คุณพระธรรม ๓๘ คุณพระสงฆ์ ๑๔ รวมเป็นพระคุณ ๑๐๘

แลวัตถุ ๖ ประการคือ

จกฺขุวตฺถุ	**โสตวตฺถุ**	
ฆานวตฺถุ	**ชิวฺหาวตฺถุ**	คือ តុ ธาตุไฟ ๖ กองนั้น
กายวตฺถุ	**หทยวตฺถุ**	
จกฺขฺวารมฺมณํ วา	**โสตารมฺมณํ วา**	
ฆานารมฺมณํ วา	**ชิวฺหารมฺมณํ วา**	คือ ធា ธาตุลม ๗ ประการนั้น
กายารมฺมณํ วา	**จิตฺตารมฺมณํ วา**	
มนารมฺมณํ วา		

๘ ธาตุน้ำ ๑๒

๔๒ ธาตุดิน ๒๑

๗ อากาสธาตุ ๑๐

ให้พระโยคาวจรเจ้ารู้คุณพระบรมศาสดาเจ้า ๕๖ และคุณพระลักษณะ พระปีติเจ้าทั้ง ๕ เป็น ๕๖ เท่ากัน ให้รู้สันทัดโดยแท้เถิด สำแดงพระลักษณะพระปีติเจ้าต่าง ๆ ทั้ง ๕ พระปีติ โดยสังเขปกถา จบเท่านี้แล

๑ พฺรหฺมมินฺทา เทวินฺทปูชิตตฺตํ พุทฺธาทิกํ เสฏฺฐตรํ อตุลยํ นตฺวา สมาเสน คุณาธิกนฺตํ กมฺมฏฺฐานํ ธมฺมณฺจ กริสฺสามาหํ ฯ

วิวิธกฤษดาญชลี ประณมก้มกายกรเศียรศีร์ษะ แก่แก้วมณีรัตนตรัย อันทรงพระคุณอดุลย์เลิศ ประเสริฐกว่าสามภพอสงไขยพรหมมินอินทราสุลาลัย ทั้งไตรภพไหว้นบบูชา ข้าประณาม ๓ พระคุณเป็นที่สุด องค์พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์อเสกขา แล้วจะสำแดงพระกัมมัฏฐาน โดยตราสังเขปตามที่ควร จะให้พระโยคาพจรแจ้ง ที่แคลงสงสัยจงถี่ถ้วน ผู้บอกผู้เรียนให้ชอบควร อย่าเพ่อด่วนดูเบาในทางธรรม

พระกัมมัฏฐานทั้ง ๔๐ นั้น บอกเรียนให้มั่นอย่าถลากถลำ ให้ถูกต้องตามคลองทางธรรม อย่าให้พระกัมมัฏฐานกำเริบไป

ให้มั่นแม่นในพระสมถะกัมมัฏฐาน พระวิปัสสนาญาณเป็นข้อใหญ่ บอกเรียนเพียรตามกระแสใน พระไตรวิสุทธิมรรคจักขุญาณ พิธีทางธรรมที่จะบอกเรียน พึ่งพากเพียรในห้องพระกัมมัฏฐาน ไปหาท่านผู้รู้ครูอาจารย์ ถามการปรนนิบัติในทางธรรม

สำแดงมาทั้งนี้แต่พอเป็นเรื่องราว ตามพระบาลียังไม่ละเอียดหยาบห่างนัก พระโยคาพจรเจ้าพึงศึกษา พิจารณาให้วิตถารออกไปให้ชอบควรเถิด

สำแดงในปกิณณกกถา ๙ ที่และวิธีรักษาตัวเอง

๑ บัดนี้จะกล่าวในปกิณณกกถา แก้ในที่พระนวหรคุณที่ตั้งมีที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ที่ ๖ ที่ ๗ ที่ ๘ ที่ ๙ เป็นทางระงับโทษต่าง ๆ เป็นทางจะเร้นซ่อนทุกขเวทนาต่าง ๆ เมื่อจะใกล้ดับสูญจะได้เป็นที่พึ่งแก้ไข จะให้ระงับโรคป่วยไข้ ระงับอาพาธทุกขเวทนาต่าง ๆ ตามลัทธิบูรพาจารย์ได้ประพฤติมาแต่ปางก่อน หากสำแดงไว้เป็นมัคคปาลีมุติ เป็นทางพ้นจากพระบาลี พระโยคาวจรผู้ได้บอกเรียนในพระสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐานชำนาญวสีดีแล้ว จะยกเอานิมิตต์อันปรากฏในที่ตั้งพระกัมมัฏฐานนั้นก็ดี และองค์พระปีติ

ทั้ง ๕ องค์ใดองค์หนึ่ง ที่ได้ชำนาญนั้นก็ดีและองค์พระธาตุก็ดี อันเป็นอารมณ์นั้น นั้นจึงยกเอาไปไว้ในที่ทั้ง ๙ แห่ง ตามที่มีเหตุจะใช้ จะให้แก้ไขไข้เจ็บทุกขเวทนา จะให้ระงับโรคาพาธโทษต่าง ๆ นั้นเถิด

ให้รู้บาปธรรม ๑๔ ตัว

ให้พระโยคาพจรเจ้า รู้จักบาปธรรม ๑๔ ตัวนี้ จึงจะเข้าใจระงับโทษได้

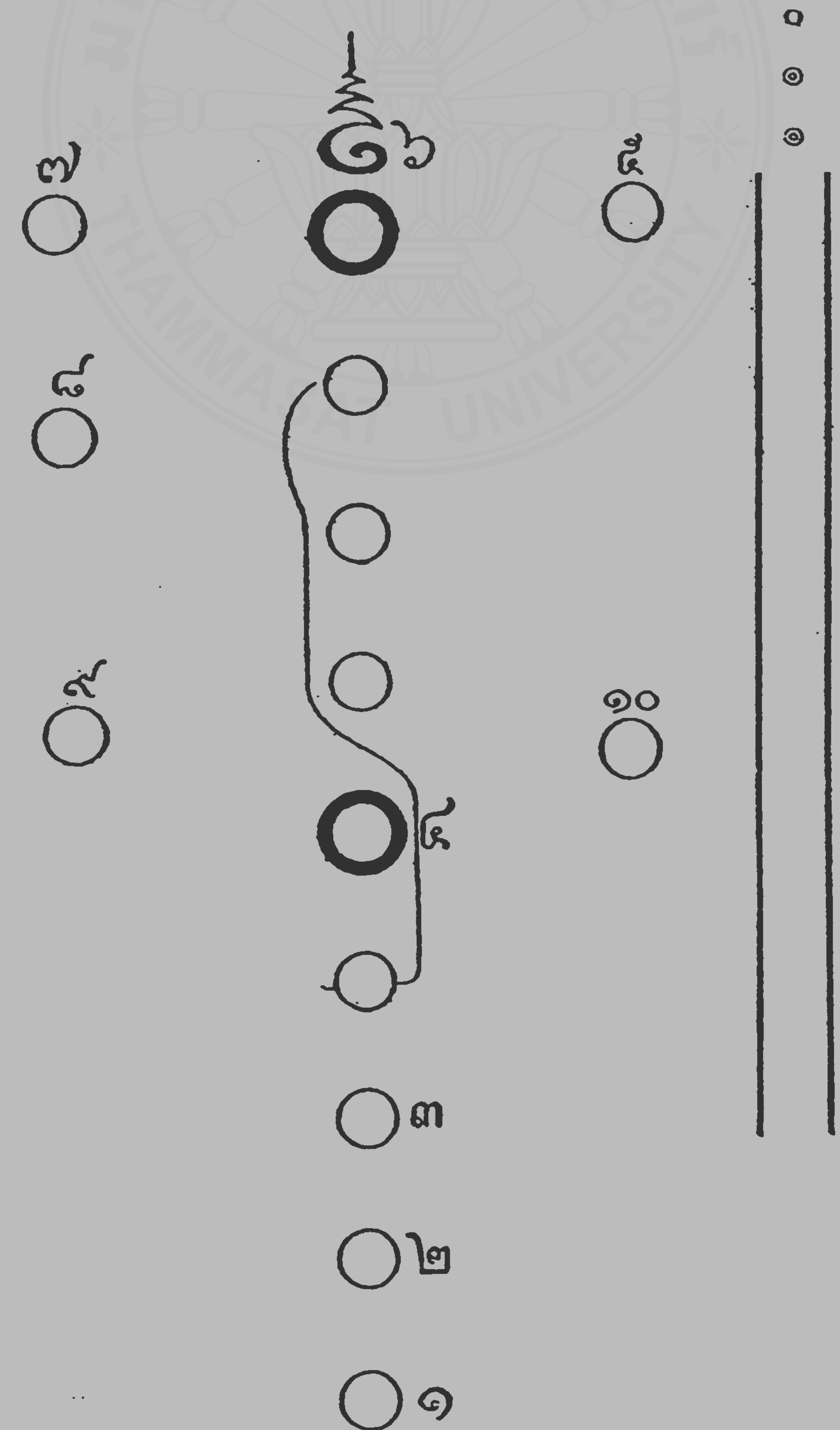
โมโห	คือหลง	**อหิริกํ**	มิละอายแก่บาป
อโนตฺตปฺปํ	มิกลัวแก่บาป	**อุทฺธจฺจํ**	สดุ้งใจ ฟุ้งสร้าน
โลโภ	โลภ	**ทิฏฺฐิ**	ถือมั่น
มาโน	มาร	**โทโส**	โกรธ
อิสฺสา	ฤษยา	**มจฺฉริยํ**	ตระหนี่
กุกฺกุจฺจํ	กินแหนง รำคาญ	**ถีนํ**	กระด้าง หดหู่
มิทฺธํ	หลับ ง่วง	**วิจิกิจฺฉา**	สงสัย

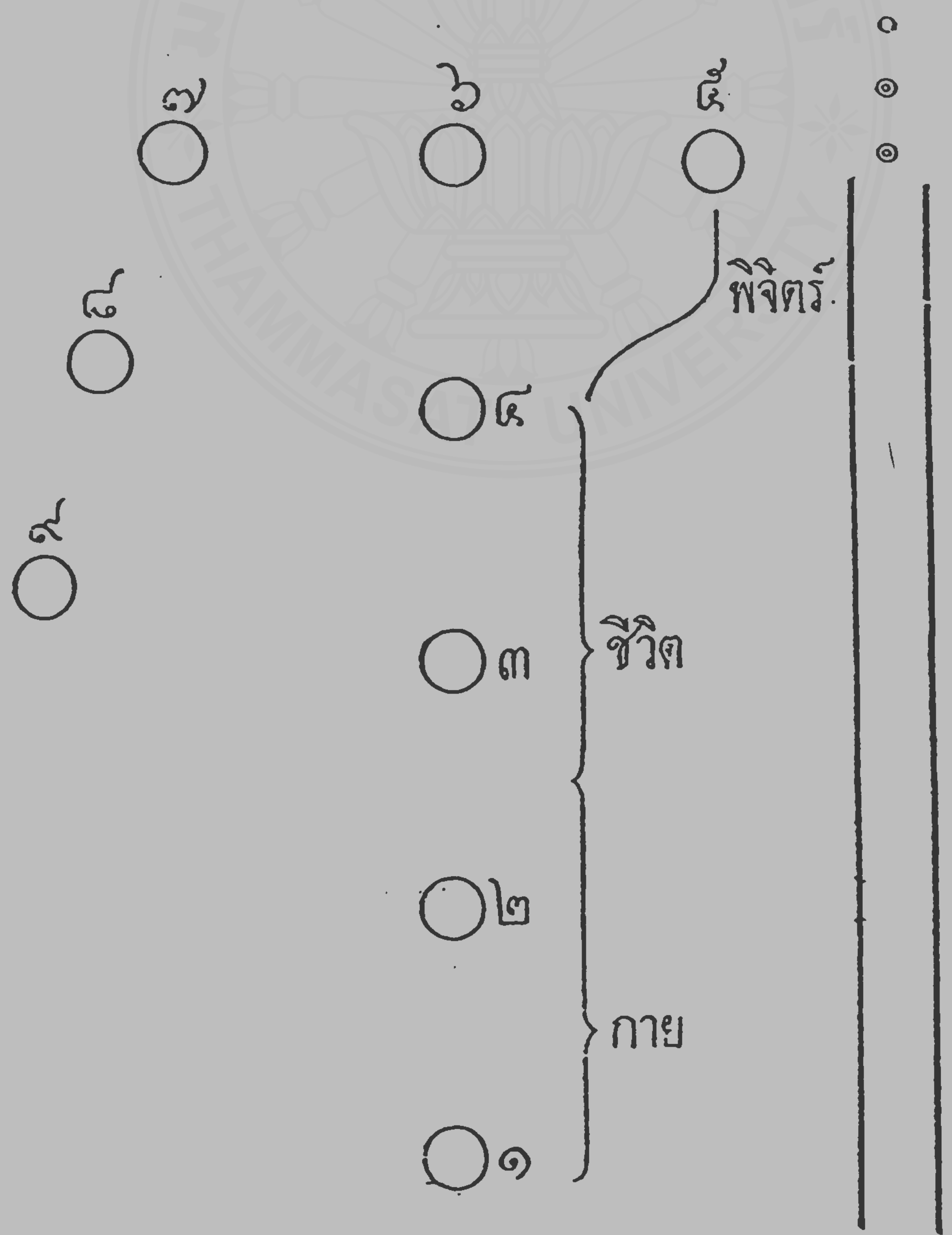
เป็นบาปธรรม ๑๔ ตัวเท่านี้แล

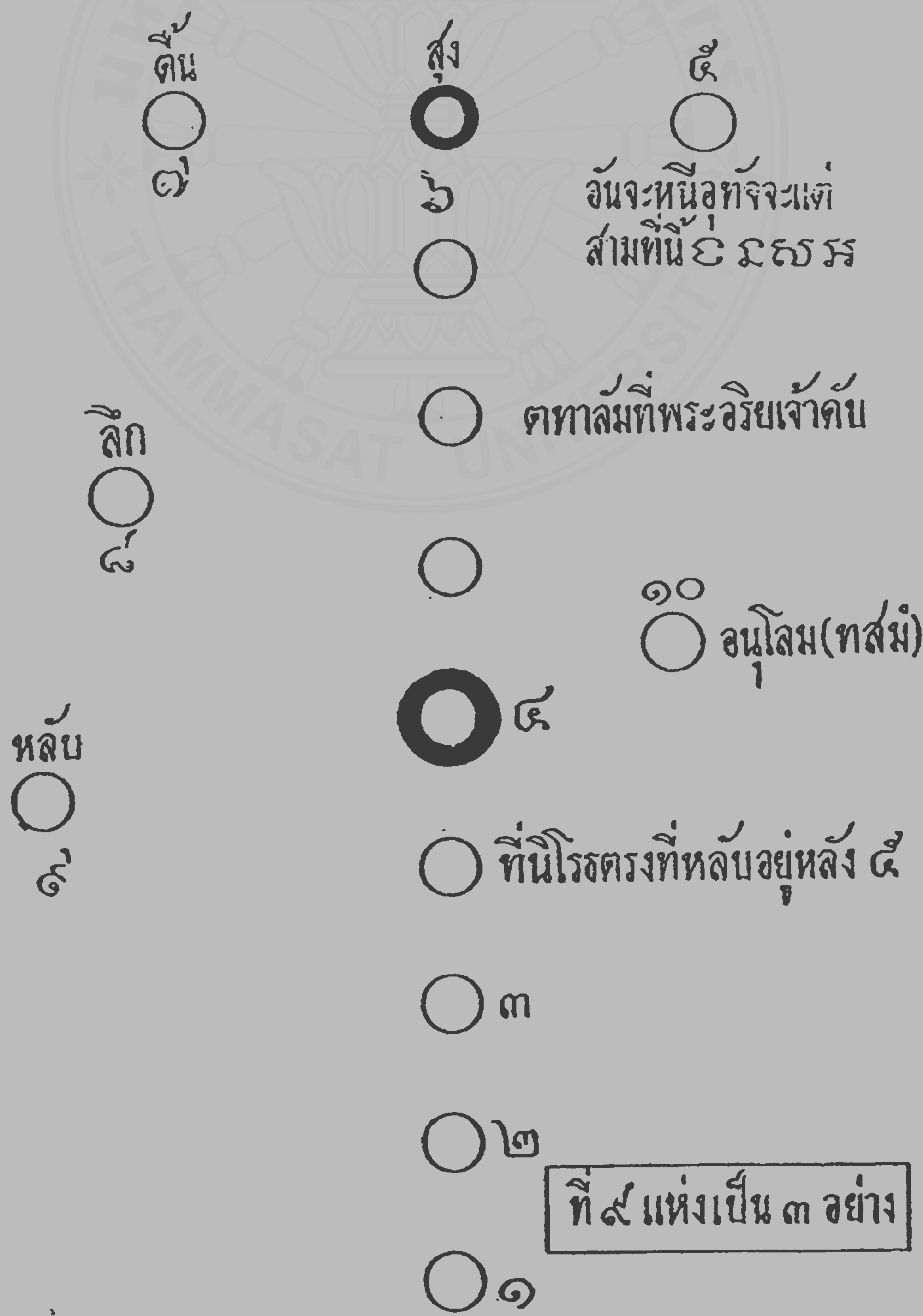
แก้ธาตุกำเริบวิบัติ ถ้าธาตุกำเริบก็ดี จะแก้ ให้ยกลงไปไว้อัษฎากาศเบื้องต่ำทีเดียว จึงอธิษฐานชุมนุมธาตุทั้ง ๔ อินทรีย์ ๕ โพชฌงค์ทั้ง ๗ ก็ดี อย่าให้รายออกตามที่นั้นเลย ให้อธิษฐานซ้ำกันลงในที่อันเดียวซ้ำกันนั้นเถิด ครั้นจะรายตามที่ตั้งขึ้นมา ธาตุซึ่งกำเริบนั้น โรคซึ่งกำเริบนั้นจะเคลื่อนตามซึ่งโรคที่กล่าวมานั้นจึงห้ามมิให้รายขึ้นมามาตรว่าจะหายใจก็ดี ให้เอาสติกดรักษาลงไว้ มิให้ลอยขึ้นมาได้ กว่าโรคนั้นจะสงบ

๑ ๏ อัษฎากาศเบื้องต่ำ
๒ ๏ บนนาภีนิ้วหนึ่ง
๓ ๏ ห้องหทัยวัตถุ
๔ ๏ ห้องสุดคอกลวง
๕ ๏ โคตรภูท้ายทอย
๖ ๏ อัษฎากาศเบื้องบน
๗ ๏ ทิพยสูญหว่างคิ้ว
๘ ๏ มหาสูญหว่างจักษุทั้งสอง
๙ ๏ จุลสูญน้อยปลายนาสิก

ที่ ๙ แห่งนี้ให้พระโยคาวจรเจ้า พึงพิจารณาให้เข้าใจ แล้วพึงศึกษากระทำตามอย่างนี้เถิด

๗
๕
๘
๙
๑๐
๔
๓
๒
๑

๑
๑
๑
๗
๖
๕
๘
พิจิตร
๔
๙
ชีวิต
๓
๒
กาย
๑

ตื้น
สูง
๕
๗
๖
อันจะหนีอุทัจจะแต่
สามที่นี้
ตทาลัมที่พระอริยเจ้าดับ
ลึก
๘
๑๐
อนุโลม(ทสมํ)
๔
หลับ
๙
ที่นิโรธตรงที่หลับอยู่หลัง ๕
๓
๒
ที่ ๙ แห่งเป็น ๓ อย่าง
๑

แก้โทสะ โมหะจิตเกิดวิตกหนัก ถ้าโทสะจิตต์ให้เกิดโมหะ เกิดวิตกหนักก็ดี จะแก้ให้คลายลง ให้เอาเจตสิกทั้งปวงประมวลตั้งในที่แห่ง ๑ จึงอธิษฐานให้ระงับ จึงยกขึ้นไปสู่ที่ ๕ เมื่อจะไปนั้นอย่าให้ขึ้นตรงทาง ทางเก่านั้นจะฟุ้งนัก ให้ขึ้นทางชิดสันหลังจึงจะมิสู้ฟุ้ง นี่แก้วิตกและโทษะจิตต์และโมหะจิตต์ แต่ที่เบา ๆ นั้น ครั้นถึงที่ ๕ แล้วให้ตั้งอยู่หน่อยหนึ่ง จึงถอยหลังไปจนถึงที่ ๙ นั้น แล้วจึงปรายสวาสออกไปให้ไกล แล้วเอาสติกลับลงไปตั้งในที่ ๑ นั้นเล่า ให้ทำ ๒-๓ คราวกว่าจะได้สุขนั้นเถิด

แม้ให้บังเกิดให้ร้อนนัก แต่สิ่งเดียวจะแก้ให้คลายลง ให้ประมวลเจตสิกตามอย่างเมื่อแรกนั้น แต่เมื่อจะขึ้นจากที่ ๑ ไปสู่ที่ ๕ นั้น อย่าเพิ่งขึ้นตามทางหลังก่อน ให้ขึ้นตามทางกลาง ๓ ทีก่อน แล้วนำไปสู่ที่ ๕ แล้วถอยหลังไปที่ ๙ อย่างเมื่อแรก จึงเอาสติกลับลงไปตั้งที่ ๑ นั้นเถิด ถ้าทำถึง ๕ คราวแล้ว แม้นเหตุซึ่งให้ร้อนนั้นมิหยุด จึงให้หนีไปขึ้นทางชิดสันหลังไปสู่ที่ ๕ เมื่อจะกลับลงมาตั้งที่ ๑ นั้น ก็ให้ลงตามทางชิดสันหลังทางเดียวกันนั้น ให้ทำ ๒ คราวอีกเป็น ๗ คราวด้วยกัน ถ้าเหตุซึ่งให้ร้อนนั้นมิหยุด ให้พึงรู้ว่าอาสันนะกรรมจะมาถึงแล้ว ก็ให้ซ่อนอยู่ในอนุโลมนั้นเถิด

จะใช้น้ำสิโณทก[๑] ถ้าจะใช้น้ำสิโณทก ให้เอาน้ำตั้งซึ่งหน้าแล้วเอาพระนวโลกุตรทั้ง ๙ นั้น แต่ให้ตั้งที่ ๙ ก่อน แล้วจึงไปถึงที่ ๑, ๒, ๓, แล้วไปที่ ๕, ๖, ๗, ครั้นถึงที่ ๘ ให้เอาตรงที่ ๘ นั้น แล้วลงที่น้ำสิโณทกนั้น ให้ทำ ๒-๓ ที ถ้าจะใช้สิ่งใดก็ได้ทุกอันตามแต่จะอธิษฐานเถิด ทำเหมือนกันสิ้น

แก้เป็นวัณโรค ถ้าเป็นวรรณโรคจะให้เกลื่อน ให้เอาแม่มือกดเพดาน บริกรรมว่าสูญ ๆ ให้เต็มกลั้นแล้ว เอาเขพะที่ติดแม่มือนั้น ทาที่วรรณโรคนั้นสัก ๔-๕ ครั้ง บริกรรมว่าสูญ ๆ ด้วยหายแล

แก้ลมขึ้น ถ้าลมขึ้นเบื้องบนนัก ให้จงกรมแล้วปรายสวาสจงไกลเทียว ให้เต็มเหนื่อย จึงได้ จะขึ้นนักเท่าใด ๆ ก็พึงตั้งที่ ๑ ชักที่ ๒, ๓ ลงไป ขึ้นข้างไหนให้ชักกวาดข้างนั้นเถิด

แก้ยอกขัด ถ้ายอกขัดขาให้เป็นเพลียไปก็ดี ให้ตึงก็ดี จะแก้ให้นอนหงายก็ได้ นั่งเหยียดเท้าพิงพนักก็ได้ ให้ตั้งที่ ๙ ให้ขาดก่อน จึงส่งลงไปให้ถึงปลายเท้า แล้วเอาขึ้นมาปรายเสีย แล้วให้ส่งลงไปปลายเท้าใหม่เล่า แล้วจึงเอาขึ้นมาประหารเสียที่ ๗ เล่า ให้ทำเวียนอยู่ที่นี้กว่าโรคจะคลายนั้นเถิด

จะบำเพ็ญทาน ถ้าจะบำเพ็ญทานสิ่งใด ให้ตั้งที่ขาดบาปธรรมนั้น จึงจะได้ผลานิสงส์มาก

๑ หมายถึง ทักขิโณทก

จะใช้คาถา ถ้าจะใช้คาถาบริกรรมทั้งปวงนั้น ให้เอาคาถาตั้งที่ ๙ จึงเอาสมาธิวิถีทับลงเถิด

สำแดงที่ตั้ง ๙ แห่ง ที่ ๙ เป็นที่นำแห่งความยินดีทั้งปวง และนำปฏิสนธิแห่งสัตว์

ที่ ๘ เป็นที่เกิดปัญญาเห็นโทษ

ที่ ๗ เป็นที่ประหารแห่งโทษทั้งปวง เป็นตบะเดชะ ด้วย

ที่ ๖ เป็นที่อดใจ เป็นขันติ ความอดทน โสรัจจะ ความสงบเสงี่ยม

ที่ ๕ เป็นที่ซ่อนเวทนาทั้งปวง ทั้งขาดบาปธรรม เมื่อจะอาสันนกรรม ทั้งดับพิษงูฝีทั้งปวง

ที่ ๔ เป็นที่หลับ ที่ขาดรส ที่ภังคะ ที่นิโรธสัจจ์ ร่วมกัน

ที่ ๓ เป็นที่ปฏิสนธิแห่งกุศลอกุศลสัมปยุตตธาตุ

ที่ ๒ เป็นที่เกิดบาปธรรมทั้งปวง ตั้งที่ ๒ ที่ ๓ เกิดกำลังนัก อันห้องพระพุทธคุณนั้น คือในระหว่างที่ ๓ มาถึงที่ ๒ และที่ ๒ นั้นเป็นที่ชุมนุมธาตุ

ที่ ๑ เป็นที่ระงับเวทนาทั้งปวงแล

แก้ปวดศีร์ษะ ถ้าให้ปวดศีร์ษะนักก็ดี เป็นปัจจุบันโรคและบุราณโรค และโรควิปริตทั้งปวง แม้เวทนานั้น ยังพอจะแก้ไขได้อยู่ ยังมิแตกมิร้าวก่อน จะแก้ให้ธาตุเป็นปกติ ให้ตั้งที่ ๑ ไขโรคออกไปทวาร ถ้ามิออกให้นอนหงายลง เอามือกุมขัดสมาธิยกเท้าขึ้น เอาปัญญาส่งออกไปทวารเถิด ครั้นออกทวารแล้ว จึงเลื่อนขึ้นมาตั้งที่ ๒ เป็นที่ชุมนุมธาตุในที่ตั้งนั้นเอง ครั้นเป็นสุขแล้วจึงชักลงไปที่ ๑ แล้วไขออกไปทวารเล่า แล้วขึ้นมาตั้งที่ ๓ ชักลงไปหาที่ ๑ แล้วไขเสียเล่า ครั้นไขชั้น ๓ แล้ว ให้ขึ้นมาตั้งที่ ๒ ให้เป็นสุขแล้วให้ทำฌานทั้ง ๔ นั้นเถิด

ถ้าโรคนั้นหนัก แก้มิฟังแล้ว จึงให้ยกหนีไปอยู่ในที่ ๕ และอนุโลมกว่าจะพ้นจากความเวทนานั้น ให้ธาตุทั้งปวงดับก่อน ให้ชีวิตดับต่อเมื่อภายหลัง อย่าให้ระคนปนด้วยธาตุ จึงมิได้มีความเวทนา ครั้นธาตุทั้ง ๔ สัมปยุตต์ด้วยชีวิต จึงบังเกิดเวทนา ครั้นยกจิตต์ไปตั้งที่ ๕ และตั้งที่อนุโลมแล้ว ธาตุทั้งปวงสัมปยุตต์มิถึงเลย หาความเวทนาจะเบียดเบียนเมื่ออาสันนะกรรมนั้นมิได้ แม้โรคนั้นเบาก็ให้เอาลงชิดทางสันหลัง ลงไปตั้งที่ ๑ จึงชักที่ ๒ และที่ ๓ ลงไปสู่ที่ ๑ นั้น อันนี้แก้แต่โทษเบาเล็กน้อยง่ายดี ถ้าจะแก้โรคทั้งปวง จำปรายสวาสเสียด้วย ไว้มักเกิดโรค ฯ

แก้ไข้หนัก ถ้าไข้หนักให้ผลักอารมณ์นั้นขึ้นข้างเกลียงคอไปอนุโลม แต่ผลักเปล่านั้นช้า ให้เอามือกุมศีร์ษะอย่าพิงพะนักอารมณ์จึงไปเร็ว กุมแต่มือเดียว อย่าให้ลมถูกลิ้นไก่ไหว ค่อยระบายลมแต่เบา ฯ

แก้สอึก ถ้าสอึกนัก จะแก้ให้ตั้งที่ ๔ ลงไป เอาภูมิดั่งผูกตังรัดไว้ ในหลักภูมินั้น ถ้ามิฟังให้ลงไปที่ ๑ แล้วลงไปแผ่นดินเหล็กเลี้ยวขึ้นข้างหลังนั้นหน่อยหนึ่ง เอาอารมณ์หน่วงชักลงไป ดังผูกพันไว้ฟังแล ฯ

ปีติ ๘ ประการ ตั้งหทัยแล้วลงไปจนถึงที่ ๑ แล้วกลับมาขึ้นตั้งปีติสัมโพชฌงค์ แล้วคลุมขึ้นไปศีร์ษะก่อน จึงลงมาทั่วตัวจนถึงเท้า ฯ

โลมาปีติ, มหาโลมาปีติ,	คลุมแต่ผิวหนัง ฯ
สังฆปีติ, มหาสังฆปีติ,	คลุมในเนื้อ ฯ
ปัพพวัณณปีติ, มหาปัพพวัณณปีติ,	คลุมในเส้นเอ็น ฯ
สุขปีติ, มหาสุขปีติ,	คลุมในกระดูก ฯ

แก้ขัดเบา แก้โรคเกิดในกายต่าง ๆ

ครั้นคลุมลงมาถึงคอแล้ว ให้คลุมลงไปในเส้นจนถึงเท้า จะแก้ไข้จับและโรคต่าง ๆ ก็ได้ ถ้าขัดเบาให้ลงตามทางทวารเบานั้นเถิด ถ้าโรคบังเกิดในผิวหนัง และบังเกิดในเนื้อในเส้นเอ็น และกระดูกก็ดี ให้ย้ายไปตามฐานซึ่งโรคบังเกิดนั้นเถิด พิเศษนักแล ฯ

จะขาดบาปธรรม อันจะขาดบาปธรรมนั้นตั้งในที่ ๗ ก่อน ถ้ามิฟังจึงไปที่ ๖ ถ้ามิฟังจึงไปที่ ๕ ฟังสิ้นแล ถ้าจะตั้งที่ ๗ อย่าตั้งลงตรงที่แท้ ให้เคียงลงตรงที่ **อา** นั้น ถ้าตั้งที่ ๖ ให้ตั้งที่ใต้ที่นั้นลงมาหน่อยหนึ่ง คือที่ **อี** นั้น ถ้าจะตั้งที่ ๕ ให้ตั้งบนที่นั้น คือที่ **อํ** นั้น อันจะขาดบาปธรรม ทั้งที่ ๑๔ ตัวนั้น อย่างนี้เหมือนกันสิ้นแล ฯ

ปลูกรสอาหาร ถ้าจะปลูกรสอาหาร ให้ตั้งถัดที่ ๔ ขึ้นมาหน่อยหนึ่ง ตั้งแต่ปลายลิ้นเข้ามากลาง แล้วมาต้น ให้เป็นสุขทั้ง ๓ ที่แล้วให้ข้าวแก่คนไข้กินเถิด ฯ

แก้อดอาหารแก้กระวนกระวาย ถ้าอดอาหารให้โรโทโรทา อยู่ จะแก้ให้หาย ให้เอาสมาธิตั้งปลายนาสิกสิ้นแล้ว ชักมาเข้ากลางลิ้นจึงอธิษฐานให้ธาตุทั้ง ๔ เข้าสัมปยุตต์ในที่นั้น จึงเอาจิตต์ชักทั้ง ๔ ทิศนั้นเข้ามาที่กลางลิ้นนั้น แล้วจึงเลื่อนเข้าไปต้นลิ้นนั้นเล่า แล้วชักไปไว้ที่ ๕ นั้นเถิด หายอยากรสอาหาร แก้กระวนกระวายด้วยทั้งชุมนุมธาตุให้เกิดกำลังด้วย ฯ

แก้อัสวาส ๒ อย่าง อัสวาสนั้นเป็น ๒ อย่าง คืออัดลงไปตั้งที่ ๒ และที่ ๓ นั้น จำนั่งเงยยืดกายขึ้นด้วย จึงมีเจือกันนั้นอย่างหนึ่ง อัดขึ้นคือภังคะให้ขาดที่นั้น ขึ้นไปตั้งที่นั้น จำนั่งก้มลงสักหน่อยและย่อกายด้วย จึงมีเจือกันนั้นอย่างหนึ่ง อันอัดนี้อย่าให้เจือกันได้เลยทีเดียววิเศษนัก และยิ่งกว่าทั้งปวง ถ้าอัดขึ้นแต่จนที่ ๔ นั้น ถึงจะอยู่ช้าก็หาโทษมิได้

อันอัดขึ้นถึงที่ ๕ ที่ ๖ และที่ ๗ นั้น ถ้าหาวิตกเจือมิได้ ถึงจะอยู่ช้าเท่าใด ๆ ก็ดี แม้วิตกยังเจืออยู่จะอยู่พ้นนาที ๑ มิได้ จะฟุ้งเสียแล ฯ

ที่หลับ ที่ขาดรส ที่ภังคะ ที่นิโรธสัจจ์ ร่วมกัน ที่ตื่น ที่ปลูกรส ที่สมุทัยสัจจ์ร่วมกัน

เมื่อลับๆ ด้วยท้ายมวย ต้นพ้นมิเห็นเลย (ปฤษณาธรรมแล)

จะทำปีติประวัติแก้สะท้านร้อน, หนาว จะทำปีติประวัติตั้งแต่ที่ ๔ เวียนซ้ายแต่ช้าลงไปจนที่ ๑ แล้วหยุด จึงขึ้นตรงมาเอาที่ ๔ แล้วจึงเวียนขวาลงไปจนถึงที่ ๑ เล่า แล้วเข้าอยู่ในที่ ๑ นั้น เมื่อเวียนข้างในแต่ให้คลาดทราบออกมาข้างนอกด้วยเหมือนคลุม ถ้าเป็นสุขแล้วก็เอาเถิด ถ้ายังมิเป็นสุขให้ทำไปกระนี้อีกสองสามทีกว่าจะคลาย ถ้ายังมิคลายให้ชักเข้าไปสู่ที่ ๕ แล้วลงมาสู่ที่ ๙ ทีเดียว แล้วปรายสวาสดิ์เสีย จึงขึ้นไปเอาที่ ๘ ที่ ๗ ที่ ๖ ที่ ๕ ให้ตั้งอยู่ในที่ ๕ นั้นทีเดียวสัก ๒-๓ นาทีเถิด นี้แก้สะท้านร้อนสะท้านหนาวเมื่อยขบแล ฯ

แก้เส้นยอกขัดขวาง ถ้าเส้นยอกขัดขวางอย่างปัตคาดก็ดี จะแก้ให้คลายให้สูบลมเข้าไปแต่เบา ๆ แล้วกุมไว้ที่คอแต่เบาให้ลมนั้นค่อยตึงกระสายไปสักหน่อย ให้ถึงซึ่งที่เจ็บยอกขัดนั้นคลายครั้นว่าคลายแล้ว ให้ปรายสวาสดิ์เสีย มักเกิดโรค แม้นจามออกมาทีไร ให้ฉวยเอาปลายลมนั้น สูบเข้าไปไว้เล่าจงทุกที ให้สมาธิตั้งเกิดในที่ ๕ นั้นจำนั่งก้มคอด้วยสักหน่อยจึงมิเจือกันแล ฯ

แก้ธาตุทั้ง ๔ ดับสูญ ถ้าธาตุทั้ง ๔ ดับแล้วก็ดี จะผัดไปได้ ๗ วัน ถ้าสูญให้สูบลมเข้ามาด้วยหีบก่อนแล้ว เอามือปิดข้างหีบไว้ สูบข้างหับเข้ามาเล่าแต่ในปราณเดียว ถ้าข้างจันทร์สูบหับก่อนจึงหีบ แล้วเอา **อะ อุทฺธํ** ไปสู่ **อะ เหฏฺฐา** แล้วเอา **อา** ยก **อเหฏฺฐา** ขึ้นมาสู่ **อํ** ก่อน จึงยกไปสู่ **อํ** ให้ติดกัน ถ้ามิไปสู่ **อํ** ก็ให้ไปสู่ **อา** เถิด อันสูบเข้ามานี้เป็นชุมนุมธาตุให้พร้อมข้างภายใน กว่าสมาธิจะตั้ง แล้วทั้งแก้ธาตุด้วยแล ฯ

แก้ให้ขาดรสราคะ ถ้าจะให้ขาดราคะรสปฏิสนธินั้น อย่าให้กายกับชีวิตนั้นเนื่องกัน ให้ยกชีวิตนั้นขึ้นไปเสียให้พ้นกาย คือให้ยกที่ที่ ๒ ขึ้นไปสู่ที่ ๓ ก็ได้ แม้มิถึงที่ ๓ แต่พอพ้นที่ ๒ สักหน่อยหนึ่งก็ได้ แล้วชักเอารสราคะในที่อยู่ คือที่ ๑ นั้นไปเผาเสียแต่ในที่ ๗ นั้นเถิด ฯ

สูบลมเข้า ถ้าสูบเข้ามาเท่าใด ก็ให้ปรายออกไปเท่านั้น ไว้มักเกิดโรค ถ้าปรายออกไปมากแล้ว ให้สูบเข้ามาไว้บ้าง อันลมออกมากนั้น จะให้โทษสิ่งใดนักนั้นหามิได้ แต่สมาธิมิตั้งสิ่งเดียว นั้นแล ฯ

แก้โรคเขาอื่น อันจะแก้โรคเขาผู้อื่นนั้น ให้ตรวจน้ำให้ก่อน ถ้ามิฟังจึงให้ชุมนุมธาตุอินทรีย์และโพชฌงค์ ถ้ามิฟังจึงยกหนีไปอยู่ที่ขาดบาปธรรมម ที่ตัวเราอง ถ้าจิตต์นั้นมีความเมตตากรุณาผู้ไข้นั้นพักอยู่ อารมณ์นั้นย่อท้ออยู่ จะทำการนั้นมิเป็น ให้ปลงอารมณ์ให้เป็นอุเบกขา ให้ขาดจากความรักความกรุณาก่อนจึงจะทำการนั้นเป็น ครั้นแก้เขาแล้ว ให้ปรายสวาสเสียจงทุกครั้ง แล้วนั่งให้ตัวเป็นสุขในที่ทั้ง ๙ นั้นจงทุกครั้ง จึงจะมิเสียตัวไปด้วย ถ้ามิทำดังนี้ ตัวย่อมพลอยเสียไปด้วย มีมากแล้ว ฯ

"วาโต โอกาเส ติฏฐาหิ" ปรายสวาสด้วยแล้ว ตั้งที่ ๗ ให้มั่นหายไปสิ้นแล ฯ

สูญแตก ลักษณะสูญแตกนั้นดังอย่างปืน อันสูญร้าวนั้นดังอย่างคั่วข้าวตอก ถ้าแตกราวในที่ ๒ และที่ ๓ นั้นได้แก่ตัว ถ้าแตกในที่ ๗ นั้น ได้แก่ผู้มีคุณทั้งปวง ถ้าในที่ ๘ นั้น ได้แก่พี่น้อง ถ้าในที่ ๙ นั้น ได้แก่บุตรทาระศิษย์หาทั้งปวง ถ้าร้าวแต่ลำบากแต่แตกตายแต่ว่าช้า เดือนหนึ่งบ้าง ๑๕ วันบ้าง ถ้านิมิตต์กองเพลิงซึ่งหน้าตายเร็ว ๖-๗ วันนั้น ฯ

ภังคะ ครั้นกินอาหารแล้ว ให้กลืนน้ำ ๓ ที แล้วให้ภังคะให้ขาดรสอาหาร ในที่สี่หน่อยหนึ่งนั้น แล้วชักไปยังที่ ๗ นั้นเถิด ให้ทำจงทุกวัน ถึงกินของแสลงก็หาโทษมิได้เลย อันภังคะนั้นคือให้สมาธิตั้งอยู่กับที่ อย่าให้เลื่อนลงไปตามน้ำที่กลืนนั้น แล้วนำไปที่ ๗ นั้น ฯ

นั่งจุกหู นั่งจุกหูนั้น ให้ตั้งที่ ๓ คำหมากหนึ่ง แล้วยกขึ้นมาปิดหูข้างขวาก่อน ครั้นตึงเข้าแล้วลงไปที่ ๑ อยู่คำหมากหนึ่งเล่า แล้วยกขึ้นมาปิดหูข้างซ้ายเล่า ครั้นตึงเข้าแล้ว จึงยกไปที่ ๓ นั้นเถิด ฯ

แก้ลงท้อง ถ้าลงท้องหนัก ให้ลงตามสันหลังให้ถึงที่ ๑ จึงชักแต่ที่ ๑ ลงไปทวารเบื้องต่ำแต่พอถึงแล้ว ให้กำอารมณ์นั้นขึ้นมาสู่ที่ ๑ นั้นเล่า แล้วเอาอารมณ์ขึ้นสู่ที่ ๒ เล่า ให้พิจารณาดูถ้ามีความสุขแล้วให้พอใจเถิด ถ้ายังก็ให้กุมเอาอารมณ์ขึ้นมาจนที่ ๓ ถ้าเหตุนั้นยังมิหยุดเล่าจะนั่ง ก็ดี นอนก็ดี ให้มีสติกำอารมณ์นั้นไว้ในที่ ๒ ที่ ๓ นั้นกว่าจะคลายทีเดียว

แก้ธาตุผูก ถ้าธาตุผูกอยู่ ๙ วัน ๑๐ วัน มิไป จะแก้ ให้เลื่อนสมาธิลงไปตั้งที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๑ แล้วเอาลงไปตั้งทวารที่ประตูนั้น แล้วจึงยกจิตปรายสวาสออกไป ตามทางทวารนั้น ๒-๓ ที่ ให้เอาอารมณ์ตั้งไว้ในที่ประตูนั้นกว่าจะลง ช้าจน ๓ คำหมาก ถ้าเบาขัดให้ยกไปทำทางเบานั้นก็ได้

จะบอกให้ผู้อื่นแก้ไข้ อันจะบอกให้แก่ผู้อื่นมิได้เรียนพระธรรม จะให้หักเวทนานั้นให้บริกรรมด้วย នន ន ឃំ ก่อน โรคนั้นระงับเร็ว ต่อไกลจึงบริกรรมด้วย **อนัตตา**

อนึ่งถ้าเวทนามีกำลังนักก็ดี ให้กรวดน้ำให้แก่เจ้ากรรมนายเวร ให้คนไข้ยึดขันน้ำแล้วแผ่ไมตรีนี้ระงับเวทนาเร็วนักหนา

ถ้าแก้ผ้าให้ว่า โทษเกิดในกายทวาร ถ้าโทษเกิดในใจ ให้ว่าโทษเกิดในมโนทวาร ขอพระธรรมเจ้าจงมาประหารเสีย ซึ่งโทษนั้นให้บริสุทธิ์ ด้วยเดชคุณแก้ว ๖ ประการ จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าบัดนี้เถิด ฯ

แก้ไข้กินอาหารมิได้ ถ้าไข้มิได้แตกร้าว แต่ให้กินข้าวมิได้ ๙ วัน ๑๐ วันแล้วก็ดี เดินเหินได้อยู่ จะแก้ ให้ทำอารมณ์อันเดียวคืออุเบกขา จิตเป็นอารมณ์มาตั้งในที่เกิดรส คือถัดที่ ๔ ขึ้นมาหน่อยหนึ่งแล้ว เอาสมาธินำไปในที่ ๗ แล้วเอาไปสู่ที่ ๑ เล่า แล้วชักมายังที่ ๒ ที่ ๓ มาตั้งอยู่ในที่ ๔ เป็นที่สุดทีเดียว ที่จะหลบเวทนานั้นตามอย่างเก่า

ออกบัวบานพรหมวิหาร ถ้าจะออกบัวบานพรหมวิหาร ครั้นตั้งจักรด้วยสุขีแล้ว จึงออกสุขีแต่ในภูมิไปทุติยะ ครั้นถึงทุติยะจึงออกด้วย **อะเวรา** แต่ทุติยะไปนั้นออกขึ้นตรงหน้า ให้ถึงพรหมโลก พอจบ อะเวรา นั้น จึงคลุมแต่พรหมโลกลง เอาขอบจักรวาฬให้เห็นจักรวาฬอยู่ พอจบ อะเวรา แล้วจึงช้อนลงไปตาม สิลาปฐพีรอบลงไปเอาอะเวจีด้วย อะเวรา จบหนึ่งเล่า แล้วจึงกลับเข้ามายังภูมิ์ บริกรรมด้วยสุขีให้สงบอยู่ในภูมินั้นสักคำหมากหนึ่ง (จบออกดอกบัวบาน)

สูบ ฝัน เมื่อจะใกล้นอนนั้น จะนั่งทำก็ได้ จะนอนทำก็ได้ ให้ประมวลเจตสิกทั้งปวงเข้ามาตั้งอยู่ที่ ๕-๖-๗ ที่ใดที่หนึ่งสักคำหมากหนึ่ง จึงเอาอันนี้ เมื่อจะใกล้หลับจึงทำแล้วให้อธิษฐานไว้ว่า **อนิมิตฺต สนิมิตฺต** อันใดจะได้สุขได้ทุกข์แท้นั้น ขอให้มาปรากฏแก่ข้าพเจ้าจงแท้ **อนิมิตฺต** อันใดอันหลงอันมิเที่ยงมิแท้นั้นขออย่าให้มีแก่ข้า ฯ อันนี้ให้อธิษฐานจงทุกวัน อันสูบเจตสิกนั้นคือ สูบลมข้างนอก เข้าไปที่ตั้งนั้นสักคำหมากหนึ่งแล้วจึงปรายเสีย เมื่อจะใกล้หลับนั้นแต่กุมไว้ อันประมวลนั้นคือสูบวิเศษนักหนา ถ้าฝันร้ายให้ว่า **ยนฺทุนฺนิมิตฺตํ** ฯ ล ฯ ๓ ที

แล้วประมวลเจตสิกทั้งปวงตั้งที่ ๗ แล้วนำไปสู่ที่ ๓ ให้เป็นสุขก่อน จึงสีฟันถ้าฝันร้ายก็หาโทษมิได้เลย เมื่อนอนนั้นพึงอธิษฐานแล้ว พอประมาทไปนิมิตต์อันชั่วก็ดี นิมิตต์อันดีก็ดี ครั้นตื่นขึ้นจำสูบเสีย ถ้าฝันร้ายให้คลายโทษนั้น ถ้าฝันดีให้จำเริญความสุขสวัสดีขึ้นไปอีก อันเจตสิกทั้งปวงนั้น อยู่นอกสิ้น อันสูบนั้น ดังต้อนโคเข้ามาไว้ในคอก มิให้กระจัดกระจายดีนัก

ห้ามแก้โรคทั้งปวง อันจะแก้โรคทั้งปวงนั้นอย่าแก้เขา ทำแต่ตัวเอง ครั้นแก้ผู้อื่นจะเสียตัวไปด้วยโรค ผู้ใดบอกให้เขาแก้ตัวเขาเอง แต่ที่ได้เรียนด้วยกันนั้น อันจะแก้เขานั้นอย่าทำเลย เว้นไว้แต่บุตรทีเดียว ด้วยจำเป็นแล้ว

ตื่น หลับ ที่ใต้คอกลวงนั้นน้อยหนึ่ง ที่ขื่อกระดูกคอนั้นเป็นที่ระงับเหตุทั้งปวง ตั้งที่นั้นเป็นที่ฉะทรลอง ที่คนนอนกรนนั้นดู ขึ้นถึงที่แหลมตื่น ลงหลับ ขึ้นถึงที่ ๗, ๘, ๙ ปรายตื่นแล

แก้จิตต์หยาบ ถ้าจิตต์หยาบจะแก้ให้ละเอียด ให้ทำฌานโลกอุดรทั้ง ๔ นั้น ให้ลงข้างหน้าขึ้นข้างหลัง แล้วลงทางกลางให้ทำ ๔-๕ คราว กว่าจิตต์จะละเอียดนั้น

แก้หวัดไอ ถ้าจะแก้หวัดให้ตั้งที่ ๙ ก่อน แล้วจึงไปที่ ๘ ที่ ๗ ที่ ๖ ครั้นถึงที่ ๕ ให้รวยลงไปแผ่นดินเหล็ก ขึ้นมาทีหนึ่งแล้วลงไปแผ่นดินเหล็กเล่า ขึ้นลงอยู่แต่ที่นี้ให้ล่วงนาฑีก่อน นาฑีหนึ่ง ๖ ปราณ ปราณหนึ่ง ๑๐ อักษร ครั้นล่วงนาฑี แล้วไขเสียทวารเบื้องต่ำ ถ้ามิฟังให้ร้อยลงไปไขเล่า ทำไปดังนี้ได้ ๒-๓ ทีกว่าจะคลายนั้นอย่าขึ้นมาข้างบนเลยมิฟัง

จะยาตราไป ถ้าจะยาตราไปแห่งใด ๆ ให้ตั้งสัจจบารมีต่อคุณพระพุทธเจ้าก่อน เอาปัญญาพิจารณาเหตุว่า คุณพระพุทธเจ้าจะเป็นที่พึ่งได้แต่เหตุ ๓ ประการคือ อุปัจเฉทกรรม ๑ อุปปีฬิกกรรม ๑ ปัจจุบันกรรม ๑ นี่คุณพระพุทธเจ้าช่วยได้เป็นเที่ยงแท้ แต่บุราณกรรมสิ่งเดียวนี้ คุณพระพุทธเจ้าช่วยมิได้เลยเป็นเที่ยงแท้ แต่อันกูจะไปบัดนี้ จะรู้ว่าเป็นกรรมสิ่งใดมิได้รู้ ถึงว่าเป็นบุราณกรรมแล้วก็ดี ก็จะเอาชีวิตแลกเอาพระนิพพานเถิด อย่าถือทิฏฐิว่ากูได้เรียนพระธรรมเป็นที่พึ่งแล้ว จะกันอันตรายได้นั้น อย่าให้ไว้อารมณ์อย่างนี้ เอาตัวรอดมิได้เลย ให้ปลงต่อความตายแล้ว จึงไปเถิดหาอันตรายมิได้เลย

แก้เข้าธาตุทั้ง ๔ ให้ระงับจิตต์ระงับกาย ข้าจะขอเข้าธาตุทั้ง ๔ อินทรีย์ทั้ง ๕ โพชฌงค์ทั้ง ๗ ขอให้ระงับจิตต์ระงับกายให้สบาย จะขอเข้าเป็นนิคคหะที่หนึ่ง จะขอเป็นปัคคหะที่หนึ่ง อันนิคคหะคือข่มลงไปถึงที่หนึ่ง อันปัคคหะนั้นคือยกแต่ที่ ๑ ขึ้นมาที่ ๒ ที่ ๓ ให้ทำไปกว่าจะได้ความสุขนั้น นี่แก้สารพัดโรคทั้งปวงได้สิ้นทุกอัน อย่างโรคบุราณแก้ได้ทั้งปวงหายด้วยกันแต่ช้า

แก้ปวดศีร์ษะ ถ้าปวดศีร์ษะหนักก็ดี เส้นกำเริบก็ดี ธาตุวิปริตก็ดี โรคอันหนักจะแก้ให้คลายนั้น ให้ตั้งแต่ที่ ๙ ปลงไปเอาที่ ๑ แล้วจึงอธิษฐานว่า ข้าขอเข้าธาตุทั้ง ๔ อินทรีย์ทั้ง ๕ โพชฌงค์ทั้ง ๗ แล้วจึงยกมาที่ ๒ จึงขอชุมนุมธาตุทั้ง ๔ อินทรีย์ทั้ง ๕ โพชฌงค์ทั้ง ๗ ในที่ ๒ นั้น แล้วจึงแบ่งสมาธิชักออกไปตามเท้าทั้ง ๒ ข้าง สักคำหมากหนึ่ง

แล้วจึงยกแต่ที่ ๒ ไปสู่ที่ ๓ จึงว่าข้าจะขอสัมปยุตต์ธาตุทั้ง ๔ โพชฌงค์ทั้ง ๗ ในที่ ๓ นั้นเล่า แล้วจึงแบ่งสมาธิชักออกไปตามเท้าทั้ง ๒ นั้นเล่า แล้วยกสมาธิขึ้นมาสู่ที่ ๔ ให้เป็นสุขหน่อยหนึ่งแล้วจึงยกไปที่ ๙ ที่ ๘ ที่ ๗ ที่ ๖ ที่ ๕ แล้วจึงชักมาสู่ที่ ๔ แล้วจึงแบ่งสมาธิออกไปมือทั้งสองข้าง ให้ทำไปกว่าจะคลาย ถ้าโรคนั้นมิได้หนักนัก ก็อย่าให้เข้าธาตุอินทรีย์เลย ให้แบ่งแต่สมาธิออกก็ได้ อย่าชุมนุมสัมปยุตต์อย่าแบ่งธาตุเลย อย่างหนึ่งเร็วแต่จำศึกษาให้เจนก่อนจึงจะแบ่งได้

แก้พบสัตว์ร้าย ถ้าพบสัตว์สิ่งใด ๆ อยู่ริมทาง จะไปให้ตั้งที่ ๗ แต่กลมแล้วก็ไปเถิด ถ้ามิกลมหยุดตั้งให้กลมก่อน กะกลมแล้วไปเถิด ครั้นเดินพ้นไปแล้วให้ยกมาตั้งที่ ๕ ให้เป็นข่ายข้างหลังบังกั้นอันตรายเถิด

เจริญพรหมวิหาร ถ้าจะกระทำพรหมวิหารแก่ผู้มีเวรนั้น ให้กระทำแก่ผู้มีเวรอันมีคุณนั้นก่อน คือให้ตั้งในภูมิด้วยสุขี ๆ ให้สงบก่อน แล้วจึงไปทุติยะ แล้วไปตติยะ แล้วไปจตุตถะ แล้วไปปัญจมะ แล้วไปทุติยะเล่า แล้วเข้ามายังภูมิให้สงบสักหน่อยหนึ่งด้วยสุขีทีเดียว แล้วจึงออกไปยังทุติยะด้วยสุขเล่า ครั้นเมื่อจะออกไปยังผู้มีเวรนั้น จึงให้ออกด้วยพระคาถานี้ **“อเวรา โหนฺตุ อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ อนีฆา โหนฺตุ สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ สุขี สัตว์ ๆ สุขี โหตุ สุขี ๆ กมฺมสฺสกา ๆ”** ครั้นไปถึงผู้มีเวรแล้ว ให้บริกรรมด้วยสุขี ๆ ให้สงบหน่อยหนึ่ง แล้วจึงกลับเข้ามายังทุติยะด้วย อะเวราเล่า แล้วจึงเวียนซ้ายเป็นปฏิโลมด้วยสุขีเล่า แล้วเข้ามายังภูมิให้สงบ แล้วนำไปยังที่ ๗ แล้วหักลงมายังภูมิให้สงบเล่า เมื่อจะออกไปยังผู้มีเวรทั้งปวงนั้นให้กระทำให้ผู้มีเวรทั้งปวงนั้นเรียงกันอยู่ก่อน จึงเอาแต่ภูมิมายังทุติยะด้วยสุขี แล้วจึงออกแต่ทุติยะไปด้วยอะเวราจงทุกคนกว่าจะสิ้นผู้มีเวรกัน ถ้าเป็นการเร็วก็อย่าเรียงตัวอะเวราเลย ให้ร้อยตลอดไปด้วยสมาธิ ให้สิ้นผู้มีเวรทั้งปวงทีเดียว แล้วให้กลับเข้ามายังภูมินั้นด้วย อะเวราเล่า แล้วให้นำไปยังที่ ๗ แล้วให้กลับลงมายังภูมิ ให้สงบอยู่ในภูมินั้นสักคำหมากหนึ่งแล้วเอาเถิด

ออกสังขะลึกกะนัย ถ้าจะออกสังขะลึกกะนัย ให้ออกตรงหน้าผู้มีเวรทีเดียว แล้วกลับตรงเข้ามาอย่างเมื่อออกทีแรกนั้น ถ้าจะออกบัวบานนั้น ให้ออกแต่ภูมิไปยังทุติยะด้วย **สุขี** แล้วส่งขึ้นไปพรหมโลกด้วย **อะเวรา** เล่า แล้วคลุมลงมาเข้าขอบจักรวาฬด้วย **อะเวรา** เล่า แล้วรวมลงไปเบื้องต่ำจนถึงอะเวจีด้วย **อะเวรา** แล้วกลับขึ้นมายังภูมิด้วย **อะเวรา** แล้วกลับขึ้นมายังภูมิด้วย อะเวรา เล่า ให้สงบอยู่ในภูมิสักคำหมากหนึ่งแล้วเอาเถิด

แก้ธาตุหย่อน ด้วยปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เดิมนั้นหย่อน จึงให้ร้าวเป็นเกล็ด

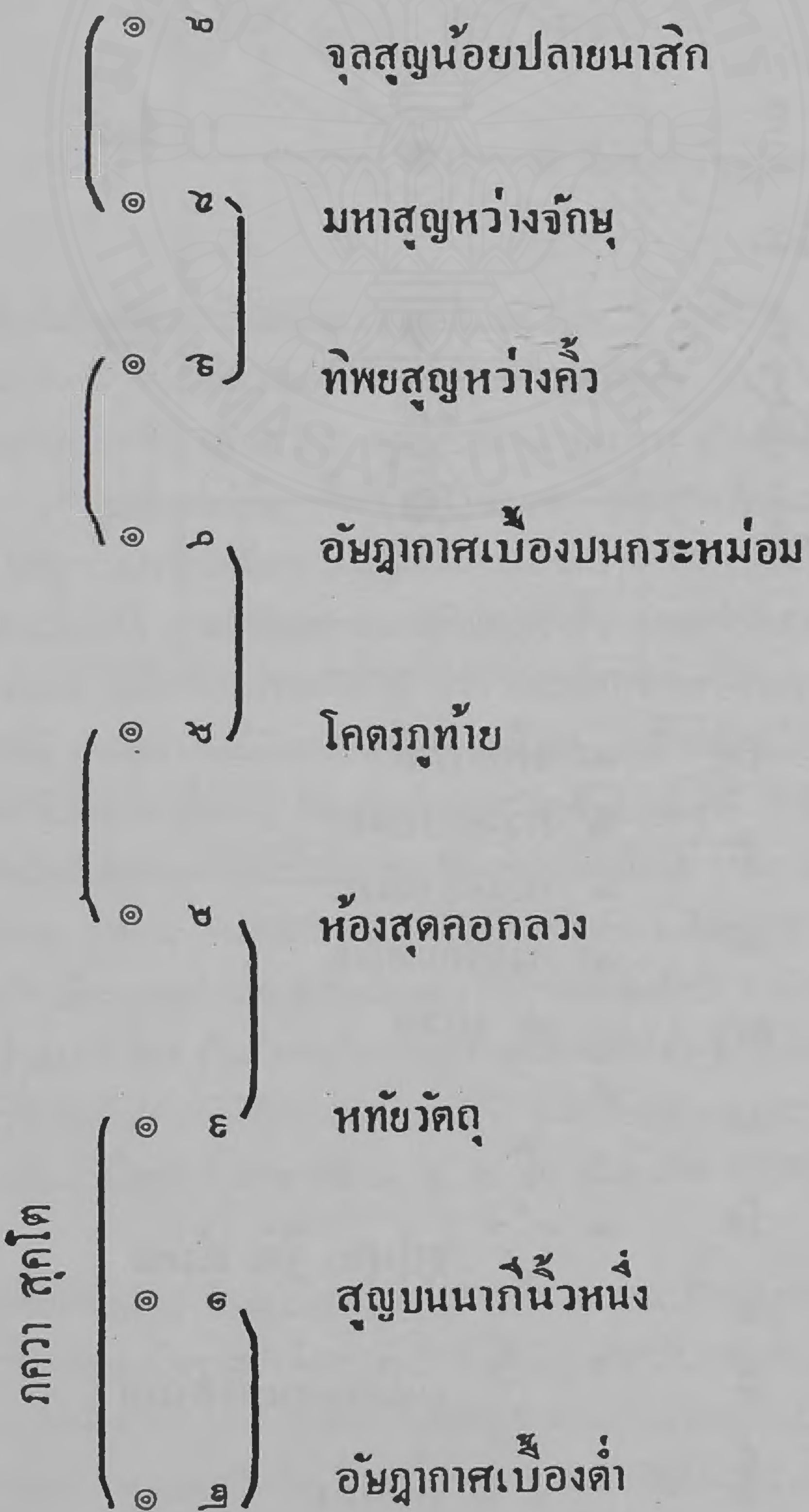
ด้วยเตโช วาโย จะลั่นมิตลอด ถ้าจะแก้ให้เข้าชุมนุมธาตุก่อนแล้ว ให้อธิษฐานเอา

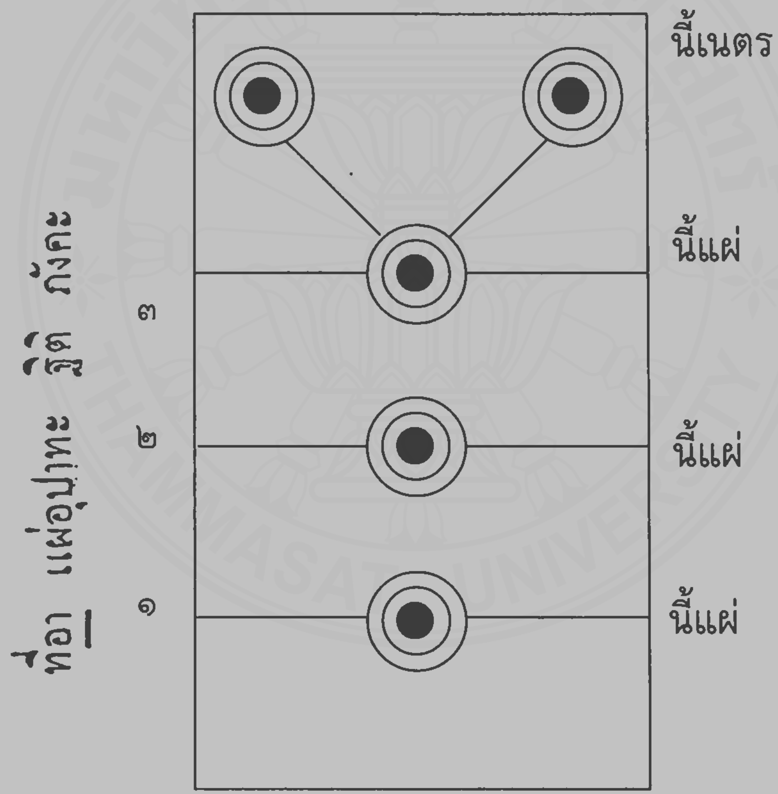
เตโช วาโย ธาตุตั้งก่อนแล้วจึงเอาอาโปปฐวีซ้อนข้างบน คือในที่ภูมินั้น แล้วจึงยกธาตุทั้ง ๔ นั้นขึ้นมาชุมนุมในหทัยเล่า แล้วจึงเข้าอินทรีย์โพชฌงค์ทับลงเล่า สักคำหมากหนึ่ง ๒ คำหมาก ๓ คำหมาก แล้วจึงจะประมวญขึ้นมาให้สิ้นด้วยกันทั้งปวง คือธาตุทั้ง ๔ อินทรีย์ทั้ง ๕ โพชฌงค์ทั้ง ๗ นั้น มาตั้งในที่ ๔ นั้นเล่า สักคำหมาก ๑, ๒, ๓ แล้วจึงยกแต่ที่ ๙ นั้น ไปยังผู้ไข้นั้น ให้ตั้งอยู่ในภูมิสักคำหมาก ๑ แล้วจึงยกมาประหารเสียในที่ ๗ หาตัวเราเองนี้เล่า ให้ทำ ๒, ๓ คราวก่อนแล้วจึงให้ทำเหมือนเมื่อแรกมานั้นเล่า ครั้นออกมายังตัวเรานั้นอย่าประหารเลย ให้คลุมลงให้ทั่วกายอย่างคลุมโลมาปีตินั้น แต่เมื่อจะคลุมนั้นให้นึกว่าเดชคุณพระพุทธเจ้า ขอให้อาโป ปฐวีธาตุที่หย่อนนั้นขอให้พร้อมกัน ขอให้เป็นปกติธาตุ อย่าให้มีอันตรายเลย ฯ

พระคาถาสำหรับจงกรม

พุทฺโธ จงฺกมํ เสฏฺฐํ ธมฺโม ปาปํ วินสฺสติ อโห สุขํ อารมฺมณํ ภควา รูปกฺขนฺโธ เวทนากฺขนฺโธ สญฺญากฺขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธ ทุกฺขํ สุขํ นิพฺพานํ รูปกฺขนฺโธ เวทนากฺขนฺโธ สญฺญากฺขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธ อนิจฺโจ นิจฺจํ นิพฺพานํ รูปกฺขนฺโธ เวทนากฺขนฺโธ สญฺญากฺขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธ อนตฺตา ปรมสุขนฺติ สุญฺญํ นิพฺพานํ รูปกฺขนฺโธ เวทนากฺขนฺโธ สญฺญากฺขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธ โส ภควา อิติปิ อรหํ นิพฺพานํ

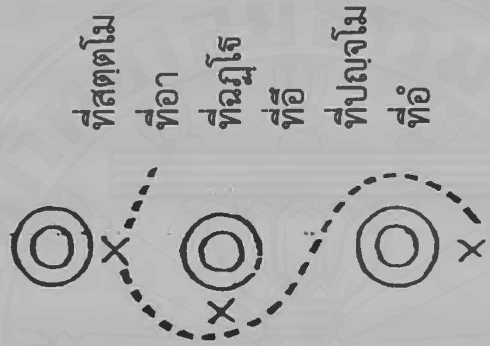
ที่ตั้ง ๙ แห่งนี้อย่างหนึ่ง

๑ อดีตภวังค์
๒ ภวังคะจลนะ
๓ ภวังคุปัจเฉทะ
๔ ตะทาลัมพณะ
 ๑ นาสิก
๔ ๐๐๐
 ๑
๓ ๐๐๐ อุปาทะ, ฐีติ, ภังคะ
 ๑
๒ ๐๐๐ เหมือนกันทั้งสามที่
 ๑
๐๐๐ เบื้องต่ำ
 ๑

◎ **ที่ทะสะมํ อนุโลม**

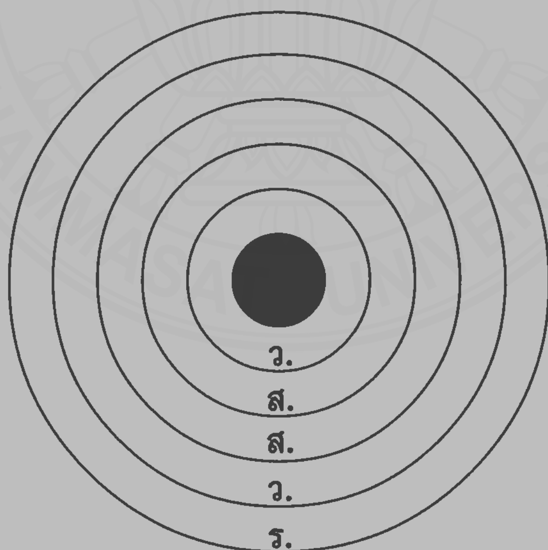
จะเดินไปในที่กันดารให้อธิษฐาน รักษา **มะ** ในทวาร คือตั้งรักษาจักษุทวาร คือรักษาจักษุ แม้สัตว์อยู่ทั้งสองข้างทางก็ดี อย่าดูเลยใจจะท้อเสีย ให้ดูแต่หนทางที่จะไป อันรักษากายทวารนั้น คือ อธิษฐานว่า คุณแก้วทั้ง ๓ ประการ เป็นที่พึ่งแก่ข้าบัดนี้แล้ว กำแม่มือเข้า แล้วสูบอารมณ์ขึ้น ตั้งที่ขาดบาปธรรม ครั้นสูบแล้วจึงอธิษฐานเล่าว่า กรรมทั้ง ๓ ประการจงอย่าได้มีเลย ตามฐานซึ่งจะมีอันตราย ในครู่หนึ่งก็ดี ยามหนึ่งก็ดี วันหนึ่งก็ดี ส่วนหนึ่งก็ดี ตามซึ่งอันตรายจะมีช้าและเร็วนั้น ขออย่าให้กรรมทั้ง ๓ นั้นมาเบียดเบียฬได้เลย ให้ใจนั้นลงจงแท้ด้วย ให้จริงดุจปากว่ากะนี้ด้วยให้ไว้ใจว่ามันไม่เบียดเบียฬข้าได้ ถ้าแลอารมณ์นั้นหวั่นไหวอยู่ ย่อท้ออยู่ จะตั้งที่ก็ยังมิได้ จะรักษาจักษุก็ยังมิได้ ก็อย่าไปในเวลานั้นก่อน ให้ถอยเสียก่อน ถึงเดินไปแล้วก็ดี จำยืนเข้าตั้งที่นิโรธ แม้นมีต้นไม้สิ่งใดก็ให้เข้ายุดต้นไม้นั้นอยู่ก่อน ให้พร้อมเหตุทั้ง ๓ ประการก่อนจึงไป คือ จักษุ ๑ ที่ตั้ง ๑ กาย ๑ อันการรักษาจักษุนั้นคืออย่าดูเข้า ๆ ก็อย่าดูเล่า อันเล่ห์จักษุนี้มากให้ดูเอาเถิด เมื่อแรกจะไปนั้น ได้ร้อยไปแล้ว ให้ตั้งที่ตั้งไปแล้วนั้นหาอันตรายมิได้เลย

แก้ปวดมวนท้อง ถ้าแม้มวนท้องให้แก้ด้วยปีติประวัติตั้งคอเวียนลงไปก่อน ครั้นถึงที่มวนแล้วจึงรัดเข้าให้น้อยให้กลมเข้าที่มวนนั้น แล้วเวียนซ้ายหน่อยหนึ่ง เวียนขวาหน่อยหนึ่ง แล้วเข้าตั้งหลักทั้งสาม คือ ๑, ๒, ๓ นั้น ที่ไหนก็ได้ ถ้ามิฟังให้ไขเสียทวารเบื้องต่ำ

จะมีที่ไปให้ดูธาตุ ถ้าจะไปแห่งใดให้ดูธาตุทั้ง ๔ ก่อน ถ้าบริบูรณ์อยู่หาอันตรายมิได้เลย **ดูวาโย** คือเอามือจุกหูดังอื้ออยู่นั้นปกติ **ดูอาโป** คือกลืนเขฬะดังเอือกนั้น **ดูปกติ ดูปฐวี** คือลูบเนื้อดังสากนั้นปกติ **ดูเตโช** คือหิ่งห้อย ตามเห็นแววอยู่นั้นปกติ **ดูวิญญาณ** คือเอามือพาดหน้าผากและดูข้อมือ ถ้าเห็นมิขาดนั้นปกติ อันธาตุทั้ง ๔ นี้ ถ้าปฐวีดับ อาโปดับแล้วคืนมีบ้าง แม้นเตโชดับแล้วมิรอดเลย แต่ช้า ๓-๔ วัน อันวาโยนี้ให้ยิ่งกว่าธาตุทั้ง ๓ นั้น แม้นวาโยดับชีวิตก็ดับด้วยพร้อมกันแล

แก้เสียดสีข้าง ถ้าเสียดสีข้างก็ดี ให้ตึงราวคางก็ดี ขัดก็ดี จะแก้ให้นั่งเอนตัวเอาข้างตึงนั้นไว้ให้ตรง แล้วให้ตั้งที่ ๙ ก่อน จึงลงไปตามไหปลาร้า ลงไปเอาราวข้าง ตามที่เจ็บที่ตั้งนั้น แล้วกวาดให้ตลอดถึงปลายเท้า แล้วมาตั้งที่ ๙ เล่า ส่งลงไปปลายเท้าเล่า แล้วให้เอาเผาเสียที่ ๗ บ้าง แล้วกวาดลงไปปลายเท้าเล่า ทำ ๓, ๔ คราวคลายแล ฯ

แก้งูขบให้ดับรูปขันธ์ เวทนาขันธ์

นั่งให้ดับรูปขันธ์คือชั้นนอก แล้วจึงให้ดับเวทนาขันธ์ถัดเข้าไป แล้วจึงดับสัญญาขันธ์ถัดเข้าไปเล่า แล้วจึงให้ดับสังขารขันธ์ถัดเข้าไปเล่า แต่วิญญาณขันธ์คือชั้นในนั้น อย่าให้ดับเลย นั่งชั้นละวัน ฯ

ถ้างูขบพิษมิขึ้นเลย จิตต์เองอุทธัจจนำพิษนั้นจึงขึ้นได้ ครั้นผลัดอารมณ์นั้นขึ้นตั้งที่ขาดบาปธรรม อย่าให้จิตต์นั้นลงมาประวัติเจือที่เจ็บนั้นเลย พิษนั้นจะขึ้นมิได้เลย

แก้เด็กเจ็บไข้ ถ้าลูกอ่อนเจ็บปวดนักร้องอยู่นั้น จะแก้ให้ลองให้ชิมที่ความเจ็บนั้นก่อน แล้วจึงยกขึ้นตั้งที่ ๗ ถ้านอนมิหลับให้ตั้งที่หลับ ให้หลับเสียก่อน แล้วจึงยกไปตั้งที่ ๗ คลายแล ฯ

แก้สังเวคะ สังเวคะนั้นเป็น ๓ ประการ คือ ปลงซึ่งความตายนั้นประการหนึ่ง คือหน่ายนามรูปแล้วเอาชีวิตแลกเอาพระนิพพานนั้นประการหนึ่ง คือให้เห็นใน **สังขารธรรม รูปธรรม นามธรรม** วิบัติต่าง ๆ ให้ปลงตามปัญญาไตรลักษณ์นั้นประการหนึ่ง

ที่ ๗ นั้นเป็นที่ต่อแย้งกันได้อยู่ อันที่นิโรธ ที่นิทรา หาใครต่อแย้งมิได้เลย ยิ่งกว่าทั้งปวง อันที่ ๕ นั้น เป็นแต่ที่ซ่อนที่เร้นก็ได้ผจญก็ได้ดี แต่มิได้เท่าที่นิทร์ ถึงสวาสเฟือนไปแล้ว หาพยาบาทต่อมิได้ด้วย วิเศษมากนักให้พิจารณาเอาเถิด ฯ

ขอเจ้ากูแก้วทั้งมวล จงประมวลเอาโทษนั้นมาตั้งยังไว้ในช่องหน้า กระทำให้เป็นอโหสิกรรมเสีย ขอเจ้ากูแก้วทั้งมวญ จงมากำจัดเสีย ล้างเสีย เผาเสีย ยังโทษนั้นด้วย **ตทังคปหาน วิขัมภนปหาน สมุจเฉทปหาน**

ถ้าจุกเสียดย่อกายเร็ว ถ้าเมื่อยขบยืดกายเร็ว ถ้าลงตามรอยช้า ให้เจาะเข้าเอาที่ตรงนั้นเร็วนัก ฯ

แก้ในปกิณณกกถาเลขที่ ๗ ที่ ๕ อันตะทาลัมพณะ คืออยู่หว่างที่คอทั้งสอง เป็นที่พระอริยเจ้าทั้งปวงด้วย แต่ที่เดียวนี้ อันอดีตภะวัง อยู่หว่างที่ ๑ ที่ ๒ ต่อกัน อันภะวังคะจลนะ อยู่หว่างที่ ๒ ที่ ๓ ต่อกัน อัน**ภะวังคุปัจเฉทะ** อยู่หว่างที่ ๓ ที่ ๔ ต่อกัน อันตะทาลัมพณะ นั่นอยู่บนที่ ๔ หน่อยหนึ่ง ยังคอทั้งสองนั้น ฯ

ปกิณณกกถาแก้วิตก ครั้นวิตกนักด้วยเสียงทั้งปวงนั้น อันจะไว้ที่ข้างล่างนั้นมิได้ให้หนีไปอยู่ที่ ๕ และ **ตะทาลัมพณะ** จึงจะบรรเทาวิตก ครั้นอยู่ที่ ๕ นานนักจะฟุ้งให้อยู่แต่พอสงบ แล้วให้เอาลงมาตั้งที่ ๑ ที่ ๒ เล่า ชันสูตรดู ครั้นเห็นว่าวิตกนักเล่า ให้กลับไปตั้งที่ ๕ ที่ ๑๐ คือที่อนุโลม ที่นี้ถึงจะอยู่นานมิได้ฟุ้ง อันจะเกิดกะนั้น อย่าอยู่ที่เดียวนานนัก ให้เที่ยวอยู่ฉะนั้น วิตกจึงสงบเร็ว ครั้นเห็นวิตกสงบแล้วให้เข้าตั้งอยู่คงที่เล่า ครั้นวิตกให้เที่ยวอยู่เล่า อย่างนี้จึงจะเกิดแต่วิตกได้ ถ้าจะให้สงบทีเดียว อย่าหมายที่เลย ให้รัดเข้าให้น้อย ให้สูญในภูมินั้น ฯ

จะหนีสัพทะสำเนียงทั้งปวงนั้น ให้หนีขึ้นที่ขาดปาปธรรมและที่อนุโลม และที่ตะทาลัมพณะ สิ่งใดอันหนีไปที่ ๑ ที่ ๒ มิฟังเลย ฯ

ន คือ น้ำเลี้ยงดวงจิตต์อาโปธาตุ
មោ คือ ปฐวีธาตุ
ពុ คือ เตโชธาตุ ให้อุ่นกาย รักษากาย
ធា คือ วาโยธาตุ ลมห่อชีวิต
យ คือ อากาสธาตุ อากาศที่ใด เป็นที่นั้นแล ฯ

อันร้อยอย่าทำเลย ห้ามขาดทีเทียว มักเกิดโรคนักหนา ฯ

ถ้าจงกรมจะให้ตั้งที่เร็ว ให้กำแม่มือทั้งสองข้าง กอดไปแล้วให้ชิดฟันไว้จงแน่น แล้วเอาลิ้นแทงอากาศไว้ตั้งที่ได้เร็วแล

แก้วิตก ถ้าวิตกนักให้ตั้งที่ ๙ แล้วมาอนุโลมร้อยลงตั้งที่ ๑ แต่นั่งแอ่นตัวสักหน่อย ร้อยลงสะดวก แก้วิตกแล

แก้ที่ธาตุ

ดิน

◎

ลม ไฟ

◎ ◎

น้ำ

◎

สัมปยุตตธาตุ

ลม

◎

ดิน น้ำ

◎ ◎

ไฟ

◎

สัมปยุตตปฤกษ์

ไฟ

◎

น้ำ ลม

◎ ◎

ดิน

◎

คว่ำจักร์

ดิน

◎

ลม น้ำ

◎ ◎

ไฟ

◎

หงายจักร์

ไฟ

◎

น้ำ อากาศ ดิน

◎ ◎ ◎

ลม

◎

จันทกลา

ไฟ

◎

ดิน อากาศ น้ำ

◎ ◎ ◎

ลม

◎

สุริยะกลา

ไฟ

◎

ดิน ดิน น้ำ

◎ ◎ ◎

ลม

◎

แก้คุณ ถ้าต้องคุณก็ดี ดีเดือดก็ดี ให้พลุ่งพล่านก็ดี จะแก้ให้รายลงไปตั้งที่ ๑ แล้วไขเสีย แล้วให้มาตั้งที่ ๑ ให้สงบเล่าแล้วปรายสวาสเสีย ๒, ๓ คราว แล้วร้อยลงไปที่ตั้งหนึ่งเล่า ให้กระทำไปกว่าจะคลาย อย่างแก้โรควิปริตแต่ก่อนนั้น ถ้ามิฟังให้เอาโพชฌงค์ทั้ง ๗ สติอยู่ที่ ๓ ธัมมวิจยะอยู่ที่ ๒ วิริยะอยู่ที่ ๑ ปีติอยู่ที่ ๔ ปัสสัทธิอยู่ที่ ๙ สมาธิอยู่ที่ ๘ อุเบกขาอยู่ที่ ๗ ที่ ๕ ที่ ๖ ทั้งนี้เป็นที่อุเบกขาสิ้น อันสติที่สามคือคุณพระพุทธเจ้า ธัมมวิจยะที่ ๒ คือคุณพระธรรมเจ้า วิริยะที่ ๑ คือ อากาศ ปีติที่ ๔ รู้จักความยินดีปัสสัทธิที่ ๙ กำหนดที่วิปริตคือลมเข้าออกทั้งปวง สมาธิที่ ๘ เป็นที่สัมมาเจตสิก อุเบกขาที่ ๗ เป็นที่ประหารเสียซึ่งโทษทั้งปวง อากาศรองพระธรรมรองพระพุทธ อากาศเบื้องบนเบื้องต่ำ ครั้นตลอดกันแล้วรองพระอุเบกขา ฯ

แก้อุขิตจิตต์ แก้โรคตามธาตุ แก้อุขิตจิตต์ ให้ตั้งที่ ๓ ก่อน ถ้ามิฟังตั้งที่ ๒ ถ้ามิฟังตั้งที่ ๑ ถ้ามิฟังให้ไว้อัษฎากาศเบื้องบนลงมา ให้อัษฎากาศเบื้องต่ำถึงกันแล้วจึงประมวญพระธรรมทั้งปวงขึ้นไว้เรือนอุเบกขานาที ๑ หรือ ๒ นาที แล้วชักลงไปที่ ๙ ปรายสวาสให้ลงไปสู่อัษฎากาศเบื้องต่ำ อันจะแก้อุขิตจิตต์นี้เสียหนึ่งมิได้เลย ให้พิจารณาดูว่าเป็นโรคสิ่งนี้เพื่อสิ่งใด ถ้าเป็นเพื่อเตโชธาตุ ให้จักษุแดง ถ้าเป็นเพื่อวาโยธาตุ ให้จักษุเหลือง ถ้าเป็นเพื่ออาโปธาตุ ให้เย็นหนาวดังจะจับไข้ ถ้าเป็นเพื่อปฐวีธาตุ ให้ขนพองสยองเกล้า ถ้าโรคนั้นเป็นเพื่ออาโปก็ดี ปฐวีก็ดี ให้เผาอยู่ในที่ ๔ ถ้าโรคเป็นเพื่อเตโชก็ดีวาโยก็ดี ให้เผาอยู่ที่ในที่ ๒ ที่ ๓ นั้นเถิด

ฌานโลกุดร ๑๙ คือ โลกุตฺตรํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ สติปฏฺฐานํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ สมฺมปฺปธานํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ อิทฺธิปาทํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ อินฺทฺริยํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ พลํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ โพชฺฌงฺคํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ สจฺจํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ สมถํ ฌานํ

ฌานทั้ง ๑๐ บทนี้ตั้งบริกรรมในที่ ๑
โลกุตฺตรํ ธมฺมํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ ขนฺธํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ อายตนํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ ธาตุํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ อาหารํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ ผสฺสํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ เวทนํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ สุญฺญํ ฌานํ
โลกุตฺตรํ เจตนํ ฌานํ

ฌานทั้ง ๙ นี้บริกรรมในที่ ๗

ถ้าตั้งมิอยู่ลอยขึ้นมาก็ดี เลื่อนออกมาข้างหน้าก็ดี จะตั้งให้อยู่ที่ ให้ตั้งตีนครุดังนี้ก่อน จึงให้ตั้งลงที่กลางตีนครุนั้นมิเลื่อนมิลอยเลย อยู่ได้ที่แล จะตั้งที่ใดให้ตั้งตีนครุที่นั้นจงทุกที่เถิด ฯ

จะตั้งที่มิอยู่ แก้ที่เจ็บปวด งูขบ ถ้าเจ็บที่ไกล คือปลายเท้าปลายมือ จะไปสมาธิมิถึง ให้เอนลงเหยียดเท้าออกให้ตรง ให้เอาข้างเจ็บขึ้นไว้ข้างบน ถ้ามือก็เหมือนกันให้เอนตัวเหยียดมือให้ตรง ลมแล่นจงสดวก ใช้สมาธิถึงแล กลหนึ่งให้ออกอย่างพรหมวิหาร แต่เมื่อจะออกนั้นให้เอาสมาธิออก เอาแต่ออกไกลสัก ๔-๕ ศอก เมื่อจะเข้ามานั้น ให้ทะลุเข้ามาที่เจ็บ คือที่ปลายเท้า เมื่อยก็ดี ที่ใดซึ่งเจ็บนั้น, ครั้นแล้วให้ชักขึ้นมาทุติยะ, แล้วเข้ามาสู่ภูมิสัก ๒-๓ ที แล้วให้เอาสมาธิให้ลงไปตามทางซึ่งขึ้นมานั้น ให้ถึงเจ็บนั้นเล่าให้ชักอยู่ฉะนี้ ๒-๓ ที กว่าจะคลายนั้น ครั้นทะลุเข้าที่เจ็บ ชักถึงประถมก็คลาย ครั้นนำไปยังที่ ๗ ได้คลายทีเดียว ถ้าเจ็บข้างบนชักไปที่ ๑ ถ้าว่าเจ็บข้างล่างชักไปที่ ๕, ๖, ๗ เล่า ให้หลบหลีกอยู่ฉะนี้จึงได้ อนึ่ง เจ็บด้วยโรคก็ดี ด้วยงูขบก็ดี ให้ชักอย่างให้ระงับวิตกก่อนแล้ว จึงเอาอุเบกขาลงไปไว้ที่เจ็บนั้นเถิด ถึงพิษงูก็ขึ้นไม่ได้ อันพิษทั้งปวงขึ้นนั้นด้วยวิตกทั้งป่วงผูกที่เจ็บนั้นอยู่ ครั้นหาวิตกเจือมิได้ เอาอุเบกขาเข้าไว้ที่เจ็บนั้นแล้ว ก็คลายสิ้นทั้งปวงแล ให้ฝึกทำก่อน ให้นอนหงายให้ตรง นอนคู้มิได้ ครั้นนอนทำได้แล้ว จึงให้ฝึกนั่งทำให้เจนให้จงหนัก ฯ

ให้ฝึกนั่งให้เห็นอักขระ ๓ ตัว ให้เห็นอักขระทั้ง ๓ อยู่จึงว่า **“นะเยปรํ ยุตฺเต”** นำเอา **อํ** มาให้ติดกับ **อึ** อยู่หน่อยหนึ่ง จึงนำอักขระทั้งสองลงไปสู่ **อิ** เล่า แล้วจึงยกแต่สูญเปล่า คือสมาธินั้นมาตั้งที่ ๗ อย่าเอาอักขระทั้งสามนั้นมาเลย ถ้าอริยู่หน้าไว้หน้า ถ้า

อยู่หลังยกไปไว้หลัง อยู่ซ้ายไว้เบื้องซ้าย อยู่ขวาไว้เบื้องขวา เป็นค่ายกันนี้ คือที่จักร์ชั้นบน แล้ว เอาลงมาตั้งไว้ใต้คอกลวงหน่อยหนึ่ง คือที่นั้นเถิด ฯ

รักษาตัว “ [illegible] อยู่ที่ ขวา [illegible] อยู่นอกสูญ สูญอยู่ใน ตรงกัน ทับลงที่ ๗ นั้น ให้ละที่มาตั้งที่ ๗ จึงเอามือนิ้วเพ็ชรนั้น มะอะอุ และ อุนาโลม ลงให้พร้อมกันว่า **มะ อะ อุ อุ นา โลม มะ กํ มะ อะ อุ เภชคํ ชาตํ โหติ**” ให้เอามือนำก่อนกว่าจะเจน ให้สมาธิขึ้นไปตามอุนาโลม จนแต่ไรผมอย่าให้ฟุ้งได้ แล้วให้เอาลงมาตั้งไว้ที่ ๗ เล่า ฯ

เป็นอิทธิฤทธิ ๒ ๆ **อิติปิโส ภควา**
๓ ๆ **นะโม พุท ธา ยะ**
๔ ๆ **นะจังงัง โมจังงัง พุทละลาย ธาคลาย**
ยะฆ่ามิตายหายประเดี๋ยวใจ
๑๐ ๆ **ยะ ทา พุท โม นะ**
๕ ๆ **นะวาคะภะโสปิติอิ**
อิทากาเรนะโอนะทา น ปิดตา โม มิ เห็น
๖ ๆ **นะโมพุทธายะ นะ จังงัง โม จังงัง**
พุทฺ สิทธิกำบัง ธา ลับอยู่ ยะ หายไป
๖ ๆ **อิสวาสุ**
๘ ๆ **ธาตุนิพฺพานํ**
๗ ๆ **อํ อะ อะ ฯ**

พระคาถานี้สำหรับประจำที่ทั้งปวง

รักษาตัว อันที่หนึ่งนั้น เป็น ตุณหิ แต่สมาธิเปล่า ยังไม่บริกรรมอยู่ที่นี่บาทหนึ่งก่อน อันบาทหนึ่งนั้นเป็น ๕ นาฑี นาฑีหนึ่งอยู่เป็น ๒ บาท คือบริกรรมบาทหนึ่ง สมาธิเปล่าบาทหนึ่งเหมือนกันสิ้นทุกทีทั้ง ๙ ที่นั้น

นะโมพุทธายะ นะ จังงัง โม จังงัง พุท สิทธิกำบัง ธา ลับอยู่ ยะ หายไป ฯ

ให้หยุดแต่จนนี้ เดชะ หายลับ ๐ [illegible] ๐ ๐ ๘ ถึงที่นี้แต่ ๙ ตัวเดียวนี้ แล้วว่า

อิทุทากาเรน โอนทุทา นะ ปิตตา โม มิเห็น ปัญญา ๐ ธาตุนิพุพานํ สมฺปยุตฺตํ จะมาจับไปไว้ ๙ หนหลังไว้ [illegible] หนหน้าอย่าเปลี่ยนเลย

เมตตา ๐	อิสวาสุ ๐
ละลวย ๐	ยธาพุทโมนะ ๐

นะวาคะ ภโส ปิติ ครั้นถึง ๙ ขึ้นไปทีเดียว

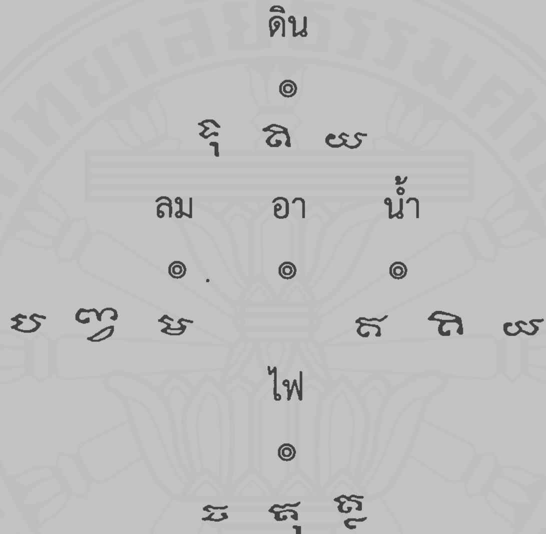
แก้อับจน ๐ น จังงัง โม จังงัง พุท ละลาย ธา ละลาย ยะ ฆ่ามิตาย หายบัดเดี๋ยวใจ ฯ

๓๐ นะโมพุทธายะ ฯ

เรียงแถวชั้นนอกนี้จะถอยบริกรรมออกมาได้บ้าง ไปไว้หน้า คุณพระพุทธเจ้ามาไว้หลังนั้น ฯ

๒๐ อิติปิโส ภควา ๑๐ นี้ คือ ตุณหิ แต่สมาธิเปล่าอยู่ที่นี่บาทหนึ่งก่อน ๐ ถ้าไอจามวิตกนั้นหนัก ให้ตั้งแต่อุนาโลมลงมา เอาจตุตถพรหมวิหารตามแถวกันทั้งเรือนนั้น ให้นั่งยืดกายสักหน่อยเงยด้วย จะขึ้นจะลงก็ทางเดียว ในโครงชิดกระดูกสันหลังนั้น ฯ ๐ ฯ

แก้ร้อนนัก ถ้าร้อนนักจะให้เย็น ให้ลงแต่อนุโลมลงมา เอาอาโป มาดินแล้วอากาสแล้วข่มลงเอาอากาสบน อากาสต่ำให้ถึงกัน ถ้าคล้องแล้วจึงมาที่ ๕ แล้วมาอนุโลม

ให้เป็นสุขสงบก่อน แล้วเข้าโลมาปีติ ปทักษิณไปให้รอบกายทั้งซ้ายและขวาแต่ช้า ๆ อย่าเร็ว แล้วเข้ามาตั้งอยู่ที่อนุโลมที่ ๕ นั้นเล่า ถ้าเห็นยังมิสงบ ให้ไปอากาสบนและต่ำเล่า

กระทำให้เวรหาย ทำเวรนั้น ว่าเวรทั้งปวงให้กันเป็นอันขาดแล้ว ท่านเกิดมาในภพนี้ขออย่าได้เบียดเบียหกันกว่านั้นเลย เดชสัจจบารมีคุณพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง จึงยกสมาธิไป สัตว์ผู้นั้น ถ้าจะให้มายังเราจึงให้ว่า [illegible] แล้วสูบสมาธิเข้ามาตั้งที่ ๗ ถ้าสัตว์มาถึงตัวเราแล้ว ให้ยกหนีไปตั้งที่ ๕ เล่า ถ้าจะให้สัตว์นั้นออกไปเล่า ให้เอาสมาธิมาตั้งที่ ๗ เล่า แล้วมาที่ ๘ ที่ ๙ จึงว่า [illegible] แล้วปรายออกไปแล้ว ให้หลบเข้าอยู่ที่ ๗ นั้นจงเร็ว ฯ

อธิษฐาน อนึ่งบำเพ็ญสิ่งใด ๆ ก็ดี ให้เอาสัจจบารมีออกตั้งก่อน ตามเหตุอันจะมีนั้นคือ ว่าร้อนนักก็ดี ให้ตั้งสัจจะว่าอันร้อนในโลกนี้ จะร้อนดังไฟนรกนั้นหามิได้เดชะสัจจังของข้าพระเจ้า ขอจงอย่าลุอำนาจแก่เวทนานั้นเลย จะเอาความสุขนั้นให้ได้ จะทำสิ่งใดก็ดีให้ทำดังนี้ เป็นสัจจบารมีก่อน จงทุกอันเถิด ฯ

แต่ให้ย้ายไปตามฐานอันที่จะทำนั้น สัตว์จำพวกใดซึ่งเป็นเวรนั้น สัตว์จำพวกนั้นพระพุทธเจ้าให้ความสุขแก่สัตว์โลกีย์ทั้งปวง และบัดนี้เราตั้งอยู่ในความสุขแล้ว ขออย่าให้มีเวรแก่กันกว่านั้นเลย ฯ

แก้หวัด ถ้าเป็นหวัดตึงก็ดี รองก็ดี อย่าตั้งข้างบนเลย ให้ตั้งแต่ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ แต่เท่านี้สักบาทหนึ่งคลายแล ฯ

แก้โทษอันตรายคลุม ตั้งที่ ๒ ให้ตึงก่อน จึงมาจตุตถ แล้วร้อยตามกระดูกสันหลังลงไป ครั้นตรงประณมจึงเข้าประณม จงตั้งจักร [illegible] ที่พรหมวิหาร แล้วออกทุติย แล้วเข้ามาเล่าแล้วออกตติย ตามคำในจักร์นั้น ครั้นแล้วให้เวียนตาม

พระคาถานี้ นั้นแล้วเข้ามาประถม แล้ววางสมาธิก่อน จึงลงไปที่ ๑ แล้วจึงขึ้นไปที่ ๗ วางบริกรรม ជុ ភិ ដ្ឋ ឋា ให้สมาธิติดแล้ว จึงให้มาหาที่ ๙ นั้นจงทุกครั้งนั้น ให้คลุมให้ทั่วกาย แต่เบื้องบนลงมาข้างหน้าที่ ๑ ข้างหลังที่ ๑ แล้วจึงเข้ามาอยู่ที่ขาดบาปธรรมนั้น ถ้าจะคลุมที่ ๙ ก็เหมือนกันกับคลุมที่ ๗ นั้น ให้อยู่หาที่ ๙ นี้ ให้เป็นกสิณทีเดียว อย่าไปที่ ๗ นัก จะรั่วเสียเสียตัว เห็นโทษจะขึ้นแก่ตัวจึงตั้ง ถ้าดีอยู่แล้วอย่าตั้งเลย ฯ

อันจะตั้งอันตรายนั้นแต่ที่ ๙ กับที่ปีติสัมโพชฌงค์ แต่ที่ ๒ นั้น ถ้าจะให้เร็วมาตั้งที่ ๘ แล้วมาเข้าจตุตถะเข้าภูมิ์ที่หนึ่ง แล้วขึ้นมาที่ ๗ วางบริกรรมก็ได้ แล้วมาเอาออกหาที่ ๙ นี้จึงคลุมเถิด อันโพชฌงค์นั้นเป็นที่ระงับไชรั แลอันตรายภายในทั้งปวง อันสุกิตติมาเป็นที่ระงับอันตรายภายนอก คือคุณ กฤตยา และหมอกฝ้า[1] ทั้งปวง เป็น กระอะเป็น นวม รักษาอันตรายทั้งปวง อัน ម ស ទ นั้น เป็นเดชะทำเมื่อล้างหน้าเช้าเอานิ้วชี้จุ่มน้ำลง เขียนอักษรในใจในน้ำ แต่ให้สมาธิตามที่เขียนนั้นไปด้วย ฯ

เข้าจักร์สุกิตติมา ถ้าเข้าจักร์ ជុ ទិ ដ្ឋ ឋា นั้น ให้ออกแต่สมาธิเปล่าก่อน ครั้นเจนเข้าที่แล้วจึงออก สุกิตติมา ตามอย่างก่อนนั้น แล้วจึงให้ตั้งจักร์ ๕ ที่ คือ ที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๖ ครั้นครบทั้ง ๕ แล้ว จึงให้คลี่ออกเป็นบาทเป็นนาฑีเล่า อันเป็นบาทนั้นคือ

---

๑. ต้นฉบับเป็น หมวกผ้า

สุกิตติมา	**อยู่ที่ ๑**
สุภาจาโร	**อยู่ที่ ๒**
สุสีลวา	**อยู่ที่ ๓**
สุปากโต	**อยู่ที่ ๔**
ยสัสสิมา	**อยู่ที่ ๖**
วสิทธิโร	**อยู่ที่ ๗**
เกสโรวา	**อยู่ที่ ๘**
อสัมภิโต	**อยู่ที่ ๙**

นี้เป็นบาท อันเป็นนาฑี คือแต่ละที่นั้น บริกรรมให้จนจบพระคาถาจงทุกที ทั้ง ๘ ที่ ฯ

แก้เย็นนัก ถ้าเย็นนักตั้งที่ ๙ ลงจตุตถคือไฟ แล้วมาปัญจมคือลม เข้าประถม ลงที่ ๑ แล้วขึ้นมาปีติ แล้วลงสุขุม ปีติออกแล้วปัพพวัณณะปีติสังฆปีติ แล้วเข้ามา ภูมิที่ชุมนุมธาตุ นี้แก้หนาวนักแล ฯ

ที่ ๙ เป็น **ตะทังคะ**

ที่ ๘ เป็น **วิขัมภนะ**

ที่ ๗ เป็น **สมุจเฉทปหาน**

แต่ว่าอย่าออกเสียที่ ๗ นัก อารมณ์จะมักรั่ว มักบ้าเสีย ต่อเหตุหนักจึงแก้ จึงออกแต่ละครั้ง ถ้าปกติอยู่ให้เอามาออกหาที่ ๙ นั้นเถิด ต่อโทษคือหมอกฝ้าบังเกิดหนักจะแก้จึงเอาออกที่ ๗ นั้น จึงแก้เร็วเป็นสมุจเฉท ฯ

แก้เวทนาข้างบน ถ้าเวทนาข้างบน จะแก้ให้ตั้งที่สติ แล้วธัมมวิจย พอเต็มสบาย แล้วขึ้นมาสู่เวทนา แล้วนำลงมา ธัมมวิจย เล่า[๑] ครั้นเป็นสุขแล้วลงไปที่ ธัมมวิจย ทีเดียว ครั้นเป็นสุขแล้วกลับขึ้นมาตั้งที่เวทนา แล้วส่งไป ๆ ที่ธัมมวิจย เล่า ทำฉะนี้ ๒, ๓ ครั้งกว่าจะคลาย อย่าแบ่งเลย ถ้าแก้หวัดลงข้าง จตุตถ ลงเอาธัมมวิจย แล้วลง วิริย แล้วจึงแบ่ง ฯ

แก้โรคข้างบน อนึ่งจะแก้โรคเบื้องบนนั้น เอาไปไว้ข้างล่าง ถึงว่านั่งแล้วจะนอนอยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ นั้นก็ดี ให้เอาอารมณ์ผูกข้างล่างอยู่ จึงโรคนั้นมิกำเริบขึ้นได้ ถ้าเจ็บข้างล่าง ชักสู่ธัมมวิจยก่อน จึงมาที่ ๗ แล้วมาที่ ๘ ที่ ๙ แล้วปราย ถึงว่าเจ็บข้างบนก็ดี ครั้นชักลงมาถึงที่วิริยะ ปรายออกไปตามขาทั้งสองข้างและทวารเบื้องต่ำนี้ ต่อมีพิษจึงปรายหาพิษมิได้ ก็อย่าเลย ถ้าจะแก้เวทนาให้ตรวจน้ำแต่

---

๑. เล่า หมายถึง อีก, อีกครั้ง ๆ

ปญฺจมาเร ชิเนนาโถ ฯลฯ จนจบ ๓, ๕, ๗ จบ แต่พระคาถาเดียวนี้ ว่ามานะทั้งปวง อย่าได้จำนองจองเวรแก่กันเลย จงรับเอาส่วนบุญนี้เถิด ฯ

แก้ฟุ้งนัก ถ้าฟุ้งนักให้ปรายเสีย แล้วเอาจิตต์ แต่ค่อยขึ้นไปตั้งที่ก่อน จึงระบายสมาธิตามแต่เบาจึงมิได้ฟุ้ง อันฟุ้งด้วยธาตุวิปริตก็นั้นเถิด

จะตั้งประตูนั้น ให้ตั้งที่ ๑ ก่อนแต่พอเป็นสุข จึงมาตั้งประตูให้ขาด ครั้นแล้วก็ปราย ถ้ามิปรายลงไปอยู่ที่ ๑ เล่า แล้วจึงออกที่ประตูนี้ เป็นทางอิริยาบถทั้ง ๔ ทีเดียว ตั้งประตูนั้นให้ตึงอย่างเป็นหวัดก็ดี ถ้าแต่สงบก็ดี ถ้าเดินทางมาเหนื่อยอยู่นั้น ตั้งยังมิได้ให้ปรายเสีย ๒-๓ ทีก่อนจึงจะตั้ง ถึงจะนอนก็ดีให้รักษากว่าจะหลับ จะนั่งจะเที่ยวก็ดีเมื่อหากิจมิได้นั้น ให้เอาเป็นกสิณทีเดียว คือที่สูญน้อย แต่อยู่ข้างในนั้น

แก้ลมขึ้นลง ถ้าลมมีขึ้นมีลงอยู่ ลมนั้นเป็น อุปจารวิถี ถ้าลมนั้นหยุด แต่ยังขึ้นสักหน่อยนั้น เป็น **อุปจารสมาธิ** แล ฯ

แก้เพื่อเส้นเพื่อโลหิต ถ้าเป็นเพื่อเส้น ให้เข้า **ปพฺพวณฺณ** แล้วชักจำเพาะที่เจ็บนั้นแล้วบริกรรมด้วย อนัตตาสูญญะ ค่อยชักเลื่อนลงไปทีหนึ่งกว่าจะเย็นแผ่วลงที่เจ็บนั้นเอาเถิด ถ้าเจ็บเพื่อโลหิตให้เข้า **สังฆปีติ** บริกรรมเหมือนกัน คือ **อนัตตาสูญ นั้น** ฯ

จะพิจารณามังสังโลหิตังสูญ มังสังโลหิตังปุพโพสุญญะที่เวทนา ๗ ที่แล้วบริกรรมแต่สูญๆ ตัวเดียว เมื่อชักมายังที่ ๗ นั้น เมื่อจะชักลงมายังข้างล่างนั้น **ปุพโพโลหิตังมังสังสุญญะ** นี้เมื่อตั้งอยู่ในที่เวทนา เมื่อชักลงไปที่หนึ่ง จึงบริกรรม **มะ** แต่ **สุญญะ ๆ** ดุจเดียว แต่ชักขึ้นชักลงอยู่ ๒-๓ ครั้งก่อน จึงตั้งในที่เวทนาว่า **กาโย อนัตตา ๆ** แล้วชักมาที่ ๗ บริกรรม **มะ** ว่า **กาโย อนัตตา** เล่า แล้วชักไปที่หนึ่งด้วย **กาโย อนัตตา** เล่า ฯ

จะยาตราไปตามที่ ยาตราไปแห่งใดๆ ให้ขาดก่อนจึงไปตั้งที่ ๗ แรกตั้งประตูให้ตึงก่อน แล้วจึงมาที่ ๙, ๘, ๗ นี้ตัดยอด แล้วมาที่สองเป็นต้น ที่หนึ่งเป็นรากสักนาทีหนึ่ง แต่พอเป็นสุขแล้ว จึงกลับมาที่ ๙ เล่า แล้วมาที่ ๘, ๗ แต่เท่านี้ เอาที่หนึ่งเป็นรากตั้งที่หนึ่งก่อน แล้วเอาที่หนึ่งเป็นภูมิแห่งธาตุที่สาม เป็นหลักแห่งธาตุจะชุมนุมใน ที่ ๑, ๒ ที่ ๓ แล้วขับลงไปในภูมิ์เล่าคือที่ ๒ แล้วกวาดประมวญธาตุแต่ **តោ ម ចាំ សោ** ให้เข้ามายังภูมิ์คือที่ ๒ แล้วจึงเอาบริกรรมคือ **ររ រ ចាំ** ผ่าลงสูญกลางประมวญธาตุนั้น จึงอธิษฐานว่าธาตุทั้ง ๔ ปฐวี อาโป วาโย ธาตุอันใดฟุ้งสร้านขอให้ระงับเสีย ธาตุอันใดหย่อนขอให้เป็นสุข ธาตุทั้ง ๔ นี้ ขอให้เป็นปกติกันแล้วจึงบริกรรมว่า **ររ រ ចាំ** ไปกว่าจะได้ความสุขนั้น

อธิษฐานธาตุ ถ้ามิเป็นสุขให้ตั้งประตูเล่า แล้วจงมาจตุตถะ แล้วลงมาที่ ๒ ชุมนุมธาตุเหมือนอย่างก่อนนั้นเล่า ถ้าตัวเป็นไข้ ตัวร้อนมิสบายจึงกวาดถึงชั้นนอก แต่ถ้า

จิตต์ฟุ้งสร้านแต่น้อย ก็ให้ชุมนุมแต่ภายใน คือในหลักพรหมวิหารนั้นเถิด จึงตั้งเปลื้องปลดดีอย่านานนัก แล้วกลับลงมาสู่ที่ชุมนุมธาตุเล่า อย่าเสียที่ชุมนุมเลย ถ้ากระวนกระวาย นอนมิหลับ ให้อธิษฐานชุมนุมธาตุในที่นิโรธนั้นหลับแล ฯ

กายข้างบนวิปริตขวางข้างใน ถ้าขัดขวางที่ไหน ให้บริกรรมด้วย **กาโย อนัตตา** ไว้ที่เวทนานั้นก่อนคำหมากหนึ่ง แล้วจึงชักขึ้นมาที่ ๗ ลงแต่ที่ ๗ ไปที่เวทนานั้นเล่า แล้วกลับขึ้นมาอยู่ที่ ๗ เล่า ให้ทำจงหลายเที่ยว ถ้านั่งทำมิได้ให้นอนเอาข้างเจ็บขึ้นข้างบนลงสะดวกกว่าจะอยู่ที่ ๗ นั้นแต่คำหมากหนึ่ง แล้วชักขึ้นมาที่ ๗ เล่า

ถ้ากายเบื้องบนพิปริตนั้น คือเตโชกับวาโยสัมปยุตต์กัน ถ้ากายเบื้องต่ำพิปริตคือปฐวีกับอาโปสัมปยุตต์กัน ถ้าธาตุอันใดพิปริตให้อธิษฐานเอาธาตุนั้นไว้ข้างล่าง ให้เอาธาตุอันดีทับลง แล้วอธิษฐานอินทรีย์กับโพชฌงค์ทับลง ๒-๓ ครั้ง กว่าจะระงับ ถ้าเห็นปกติแล้วจึงชุมนุมธาตุไปเล่า ฯ

ถ้าฟุ้งนักให้อธิษฐานเอาคุณแก้ว ๖ ประการเป็นที่พึ่งแล้ว ครั้นรู้ว่าธาตุอันใดฟุ้งแล้ว จึงเอาธาตุที่ฟุ้งนั้นตั้งก่อน แล้วจึงเอาธาตุที่ไม่ฟุ้งนั้นทับลงบน ลงไปตั้งยังภูมิ์ธัมมะ ๒-๓ นาที จึงผ่อนธาตุขึ้นมาตามทางคลองนาสิก แล้วจึงลงไปตั้งทับไว้เล่า ให้ปลงจิตต์ไว้จะให้หยุดในภูมิ์ ครั้นเห็นสงบในภูมิ์แล้ว จึงเอาปฐวี อาโป ทับลงแล้วปลงลงไปยังอัษฎากาศเบื้องต่ำ เมื่อจะเอาปฐวีทับนั้น ให้กวาดแต่โลมาเข้ามาถึงที่ตั้ง จะผ่อนอาโปลงมายังที่ตั้งนั้นแต่ปีติสัมโพชฌงค์ ลงมาถึงที่ตั้ง ๒-๓ คราว แล้วจึงออกไปตามเท้าทั้งสองข้าง จึงให้แบ่งไปข้างละคราวอย่าให้พร้อมกัน ถ้านอนมิหลับอาหารมิเป็นรสนั้นแต่เช้า วาโย กลับ ถ้านอนมิใคร่จะลุกแต่จุกเสียดให้กายมึนไป ให้กายหนักไปนั้น ปฐวี อาโป กลับ

แบ่งธาตุอย่าให้พร้อมกัน, ธาตุมิเสมอกัน, แก้ฟุ้งนัก, รัดให้ขาดสัพพสำเนียง ถ้าเตโชกล้าให้ฟุ้งให้ร้อน วาโยกล้าให้ฟุ้งให้เย็น แลให้เอาธาตุที่ฟุ้งนั้นเข้ามาไว้ในภูมิ ให้เอาธาตุที่ดีอยู่นั้น เข้ามาทับลงในที่ภูมิ์นั้น ถ้ามิฟังยังฟุ้งนักอยู่ เอาธาตุที่ดีอยู่นั้นไปทับลงในที่อยู่แห่งธาตุซึ่งฟุ้งนั้น อนึ่ง ถ้าจะแก้ด้วยนอนก็ดี คือนอนให้ล่วงเวลาที่เคยนอนนั้นไป ครั้นตื่นขึ้นก็สงบไปเอง อนึ่ง รัดเข้าที่ในภูมิ์นั้นให้เล็กให้ลอยอยู่จนขาดสัพพสำเนียง ให้เหมือนจะหายไปนั้น แก้ฟุ้งทั้งวิเศษนักด้วย

ให้ฝึกวิริยะ จะตั้งสมาธิผูกสมาธิก็ดี ให้สมาธิกับปัญญานั้นพร้อม คือหน่วงเอาอารมณ์นั้นแต่ช้า ๆ เมื่อยกสมาธิไปจากที่ก็ดีจะยกมาตั้งที่ใหม่ก็ดี ให้หน่วงไว้ให้ช้า ๆ จงได้อย่าให้เร็วได้ ให้เจตสิกพร้อมกันกับปัญญา จะยกไปก็ให้ค่อยไป จะยกมาก็ค่อยให้มา ครั้นยกไปเร็วนักนั้น คือว่าบรรดาเจตสิกจะพร้อมอยู่แล้ว มิทันจะตั้งได้ สิยกไปจาก[๑]ที่แล้วก็

๑. สิยกไป = จะยกไป

เสียทีไป เพราะฉะนี้จึงให้ฝึกแต่เบา ๆ นั้น แล้วก็ผูกให้พศิธรสอนลูก อย่าให้อิริยาบถนั้นเร็วพลัน ฯ

ชักคลองจักษุ, พรหมวิหาร ถ้าจะชักคลองจักษุนั้นให้ชักข้างละที อย่าชักพร้อมกัน ให้ชักลงไปทีละสามให้ย่อให้ถึงกัน แล้วให้เลื่อนลงไปที่ ๒ แล้วเลื่อนลงไปเอาที่ ๑ แล้วให้กลับขึ้นมาที่สามเล่า แล้วขึ้นมายังจักขุ แล้วชักเอาแต่จักษุลงไปเอาที่ ๒ ที่ ๑ ให้คล่องทั้งขึ้นทั้งลง ให้ไปลงเนื่องกัน แล้วขึ้นมาตั้งที่สาม แล้วจึงแผ่ออกไปให้ถึง ทุติยะ ตติยะ จตุตถะ ปัญจมะ คือที่จักร์พรหมวิหารนั้น ครั้นแผ่ที่สามแล้วให้ลงไปที่ ๒ เล่า แล้วให้ลงไปแผ่ที่ ๑ เล่า แล้วให้ย่อกายลงให้จักษุนั้นลงมาติดกันกับอัษฎากาศเบื้องต่ำ ให้เห็นในอารมณ์นั้นว่า ให้สว่างถึงกันแล้ว ให้ข่มให้พ้นที่ ๑ ลงไปในแผ่นดินเหล็กนั้น ให้เห็นเนื่องถึงกันด้วย และกายนั้นให้ย่อตามอารมณ์ลงไป ให้คลองหากันทั้งภายในภายนอก ให้ทำไป ๒-๓ คราวกว่าจะได้ความสุขนั้น ฯ

ให้ฝึกตัวเองที่หลับตื่น ให้ฝึกด้วยตนเองในที่หลับที่ตื่นนั้น ให้เห็นแจ่มแจ้งก่อนคือเมื่อจะนอนนั้นให้ตั้งที่หลับ ครั้นเห็นม่อยลงจะหลับแล้ว ให้รื้อขึ้นไปตั้งเสียที่ตื่นเล่า ครั้นเห็นอารมณ์นั้นชื่นขึ้นแล้ว ให้หย่อนอารมณ์นั้นลงไปในที่หลับเล่า ครั้นม่อยลงไปแล้วทีหลังให้ยกขึ้นมาที่ ๗ ถ้าอารมณ์นั้นหมดใสออก มิได้หาวนอน จึงให้ทำตระหลบหลังลงไปชันสูตร์ดู อย่างแต่แรกทำนั้นสัก ๒-๓ คราวให้เจนในอารมณ์แล้ว จึงลองทารกเถิด ฯ

“สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ”

สพฺเพ สตฺตา อันว่าบริวารของเราก็ดี บริวารในขอบขัณฑเสมา บริวารมณฑลนี้ก็ดี **อเวรา โหนฺตุ** จงอย่ามีเวรแก่เราเลย **สุขี ๆ** จงท่านเป็นสุขเถิด จิตต์ข้าเป็นสุขฉันใด ขอให้จิตต์คนทั้งปวงเป็นสุขฉันนั้นเถิด สัตว์รักตัวเขาฉันใด ขอให้รักข้าฉันนั้นเถิด ให้ทำอย่างนั้นตามทิศพรหมวิหารนั้น ให้ล้อมเอาแต่บริวารทั้งปวงเข้ามายังภูมิ์ให้เป็นสุขในภูมิ์ แล้วประหารเสีย ทำเหมือนชักเวรนั้น แล้วให้คร่อมออกไป เอาในจังหวัดขอบขัณฑสีมาล้อมรอบเอามายังภูมิ์เล่า ครั้นเป็นสุขในภูมิ์แล้ว นำไปประหารเล่า อันจะทำแก่สัตว์อย่างนี้อย่าตั้ง **อเวรา** ก่อน ให้ตั้ง **“สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ”** แล้วจึงตั้ง **“อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ”** จนจบ เมื่อรวมเข้ามาสิ้นพระคาถา **อเวรา** นี้แล้ว จึงตั้ง **กมฺมสฺสโก** อย่างทุกวันนั้นเถิด ฯ

สำแดงมาในพระกัมมัฏฐาน อันชื่อว่า **ปกิณณกกถา** โดยสังเขปแต่เท่านี้ ฯ

นิพฺพานปจฺจโย โหตุ

คัมภีร์อาราธนาสมถวิปัสสนาและวิธีเจริญพระกัมมัฏฐาน*

ทำวัตรพระ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ ๓ หน

๑ พุทฺธํ ชีวิตํ ยาวนิพฺพานํ สรณํ คจฺฉามิ ฯ

อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ, วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต โลกวิทู, อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควาติ ฯ

เย จ พุทฺธา อตีตา จ เย จ พุทฺธา อนาคตา
ปจฺจุปฺปนฺนา จ เย พุทฺธา อหํ วนฺทามิ สพฺพทา ฯ
พุทฺธานาหสฺมิ ทาโสว พุทฺธา เม สามิกิสฺสรา
พุทฺธานญฺจ สิเร ปาทา มยฺหํ ติฏฺฐนฺตุ สพฺพทา ฯ
นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ พุทฺโธ เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โหตุ เม ชยมงฺคลํ ฯ
อุตฺตมงฺเคน วนฺเทหํ ปาทปํสุํ วรุตฺตมํ.
พุทฺเธ โย ขลิโต โทโส พุทฺโธ ขมตุ ตํ มมํ ฯ

(กราบแล้วหมอบลงว่า)

ข้าจะขอยึดหน่วงเอาซึ่งพระพุทธเจ้า แลคุณพระพุทธเจ้าในอดีต อนาคต ปัจจุบัน จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าตราบเท่าเข้าสู่พระนิพพาน แลข้าจะขอนมัสการกราบไหว้พระพุทธเจ้า อันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน สิ้นกาลนานทุกเมื่อ แลข้าจะขอเป็นข้าแห่งพระพุทธเจ้า ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นเจ้าเป็นใหญ่แก่ข้า ขอพระบาทาของพระพุทธเจ้า จงมาประดิษฐานอยู่เหนือเศียรเกล้าแห่งข้าสิ้นกาลทุกเมื่อ สิ่งอันอื่นจะได้เป็นที่พึ่งแก่ข้าหามิได้ ถ้าเว้นไว้แต่พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้าเที่ยงแท้นักหนา ข้าไหว้ละอองธุลีพระบาท ทั้งพระลายลักษณ์สุริฉาย มงคลทั้งหลายจงมาบังเกิดมีแก่ข้าด้วยคำสัจจ์นี้เถิด อนึ่ง โทษอันใดข้าได้ประมาทพลาดพลั้งไว้ในพระพุทธเจ้า อันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ขอพระพุทธเจ้าขอมาอดโทษทั้งปวงนั้น ให้แก่ข้าพระพุทธเจ้านี้เถิด ฯ (กราบ)

* ต้นฉบับเดิมไม่มีชื่อเรื่อง ในการพิมพ์ครั้งนี้ได้ใส่ชื่อเรื่อง ตามที่ปรากฏในตอนท้ายของเรื่องนี้

๑ ธมฺมํ ชีวิตํ ยาวนิพฺพานํ สรณํ คจฺฉามิ ฯ

สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหีติ ฯ

เย จ ธมฺมา อตีตา จ เย จ ธมฺมา อนาคตา
ปจฺจุปฺปนฺนา จ เย ธมฺมา อหํ วนฺทามิ สพฺพทา ฯ
ธมฺมานาหสฺมิ ทาโสว ธมฺมา เม สามิกิสฺสรา
สพฺเพ ธมฺมาปิ ติฏฺฐนฺตุ มมํ สิเรว สพฺพทา ฯ
นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ ธมฺโม เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โหตุ เม ชยมงฺคลํ ฯ
อุตฺตมงฺเคน วนฺเทหํ ธมฺมญฺจ ทุวิธํ วรํ
ธมฺเม โย ขลิโต โทโส ธมฺโม ขมตุ ตํ มมํ ฯ

(กราบแล้วหมอบลงว่า)

ข้าจะขอยึดหน่วงเอาซึ่งพระปริยัติธรรมเจ้า แลพระนวโลกุตตรธรรมเจ้า แลคุณพระธรรมเจ้าในอดีต อนาคต ปัจจุบัน จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าตราบเท่าเข้าสู่พระนิพพาน แลข้าจะขอนมัสการกราบไหว้พระธรรมเจ้าทั้งมวญ อันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันสิ้นกาลทุกเมื่อ แลข้าจะขอเป็นข้าแห่งพระธรรมเจ้า ขอพระธรรมเจ้าทั้งมวญนั้น จงมาเป็นเจ้าใหญ่แก่ข้า ข้าขออาราธนาพระธรรมเจ้าทั้งมวญนั้น จงมาประดิษฐานอยู่เหนือเศียรเกล้าแห่งข้าสิ้นกาลทุกเมื่อ สิ่งอันอื่นจะได้เป็นที่พึ่งแก่ข้าหามิได้ ถ้าเว้นไว้แต่พระธรรมเจ้าทั้งมวญนั้นเป็นที่พึ่งแก่ข้าเที่ยงแท้นักหนา ไชยมงคลทั้งหลายจะมาบังเกิดมีแก่ข้าด้วยคำสัจจ์นี้เถิด ข้าขอกราบไหว้พระธรรมเจ้าทั้งสองประการอันประเสริฐ โทษอันใดข้าได้ประมาทพลาดพลั้งไว้ในพระธรรมเจ้าทั้งสองประการ ขอพระธรรมเจ้าทั้งสองประการจงมาอดโทษทั้งปวงนั้นให้แก่ข้าพระพุทธเจ้านี้เถิด ฯ (กราบ)

๑ สงฺฆํ ชีวิตํ ยาวนิพฺพานํ สรณํ คจฺฉามิ ฯ

สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, ญายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ, อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลิกรณีโย, อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ ฯ

เย จ สงฺฆา อตีตา จ เย จ สงฺฆา อนาคตา
ปจฺจุปฺปนฺนา จ เย สงฺฆา อหํ วนฺทามิ สพฺพทา ฯ
สงฺฆานาหสฺมิ ทาโสว สงฺฆา เม สามิกสฺสรา
เตสํ คุณาปิ ติฏฺฐนฺตุ มมํ สิเรว สพฺพทา ฯ
นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ สงฺโฆ เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โหตุ เม ชยมงฺคลํ ฯ
อุตฺตมงฺเคน วนฺเทหํ สงฺฆญฺจ ทุวิธุตฺตมํ
สงฺเฆ โย ขลิโต โทโส สงฺโฆ ขมตุ ตํ มมํ ฯ

(กราบแล้วหมอบลงว่า)

ข้าพเจ้าจะขอยึดหน่วงเอาซึ่งพระอริยสงฆ์เจ้า แลคุณพระอริยสงฆ์เจ้า ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าตราบเท่าเข้าสู่พระนิพพาน แลข้าจะขอนมัสการกราบไหว้พระอริยสงฆ์เจ้าอันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันสิ้นกาลทุกเมื่อ แลข้าพเจ้าจะขอมอบตัวเป็นข้าแห่งอริยสงฆ์เจ้า ขอพระอริยสงฆ์เจ้า จงมาเป็นเจ้าเป็นใหญ่แก่ข้า ข้าขออาราธนาคุณแห่งพระอริยสงฆ์เจ้า จงมาประดิษฐานอยู่เหนือเศียรเกล้าแห่งข้าสิ้นกาลทุกเมื่อ สิ่งอันอื่นจะได้เป็นที่พึ่งแก่ข้าหามิได้ ถ้าเว้นไว้แต่อริยสงฆ์เจ้าเป็นที่พึ่งแก่ข้าเที่ยงแท้นักหนา ไชยมงคลทั้งหลาย จงมาบังเกิดมีแก่ข้าด้วยคำสัจจ์นี้เถิด ข้าขอกราบไหว้พระอริยสงฆ์เจ้าทั้งสองประการอันประเสริฐ โทษอันใดข้าได้ประมาทพลาดพลั้งไว้ในพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งสองประการ ขอพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งสองประการ จงมาอดโทษทั้งปวงนั้นให้แก่ข้าพระพุทธเจ้านี้เถิด (กราบ)

(อาราธนาเมื่อจะนั่ง)

๏ ข้าขอภาวนาพระพุทธเจ้า เพื่อขอเอายังพระลักษณะ **พระขุททกาปีติธรรมเจ้า**นี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้านี้เถิด ขอพระธรรมเจ้าทั้งมวญจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้านี้เถิด ขอพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลาย ตั้งแรกแต่พระมหาอัญญาโกณฑัญญะเถระเจ้าโพ้นมา ตราบเท่าถึงพระสงฆ์สมมติในกาลบัดนี้ จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้านี้เถิด ขอพระอริยสงฆ์เจ้าองค์ต้นอันสอนพระกัมมัฏฐานเจ้าทั้งมวญ จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้านี้เถิด ขอพระกัมมัฏฐานเจ้าทั้งมวญ จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้านี้เถิด ฯ

อุกาสะ ในที่นี้เล่า ข้าจะขอปฏิบัติบูชาตามคำสั่งสอนของพระสัพพัญญูโคดมเจ้า เพื่อจะขอเอาพระลักษณะ**พระขุททกาปีติ**ธรรมเจ้า นี้จงได้ ขอจงเจ้ากูมาบังเกิดปรากฏอยู่ใน **จักขุ**
มโน ทวาร } แห่งข้า ในขณะเมื่อข้านั่งภาวนาอยู่นี้เถิด
กาย

อิติปิ โส ภควา ฯลฯ พุทฺโธ ภควาติ สมฺมาอรหํ สมฺมาอรหํ สมฺมาอรหํ
อรหํ อรหํ อรหํ ฯ

เมื่อได้**ขุทฺทกาปีติ**แล้ว จึงอาราธนา**ขณิกาปีติ โอกฺกนฺติกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ ผรณาปีติ** โดยลำดับกันไป ให้เปลี่ยนตรงคำที่ขีดสัญญประกาศไว้

แล้วนั่งภาวนาไปว่า **พุทฺโธ** นั่นแหละพระปีติ ๕ พระยุคล ๖ พระสุข พระพุทธาก็เหมือนกัน ลักษณะที่ ๑ รัศมีที่ ๑ และทั้งลักษณะทั้งรัศมีเข้ารวมกันเป็นอนุโลมปฏิโลม เข้าสับเป็นอนุโลมปฏิโลม เข้าคืบเป็นอนุโลมปฏิโลม เข้าวัตรเป็นอนุโลมปฏิโลม สะกดเป็นอนุโลมปฏิโลม พระปีติยุคลก็เหมือนกัน พระสุข พระพุทธา ก็เหมือนกัน พระสุขพระพุทธาทำแต่อนุโลมปฏิโลม แล้วสะกดพระปีติ ๕ สิบสองลูก พระยุคล ๑๔ ลูก พระสุข พระพุทธา ๖ ลูก ฯ ดิน น้ำ ไฟ ลม ฯ (จบพระปีติ ๕)

๑ **พระขุทฺทกาปีติเจ้า ปีติโลมหํสญฺจ** บังเกิดขนลุกขนพองสยองเกล้า (ดอกผักตบ)

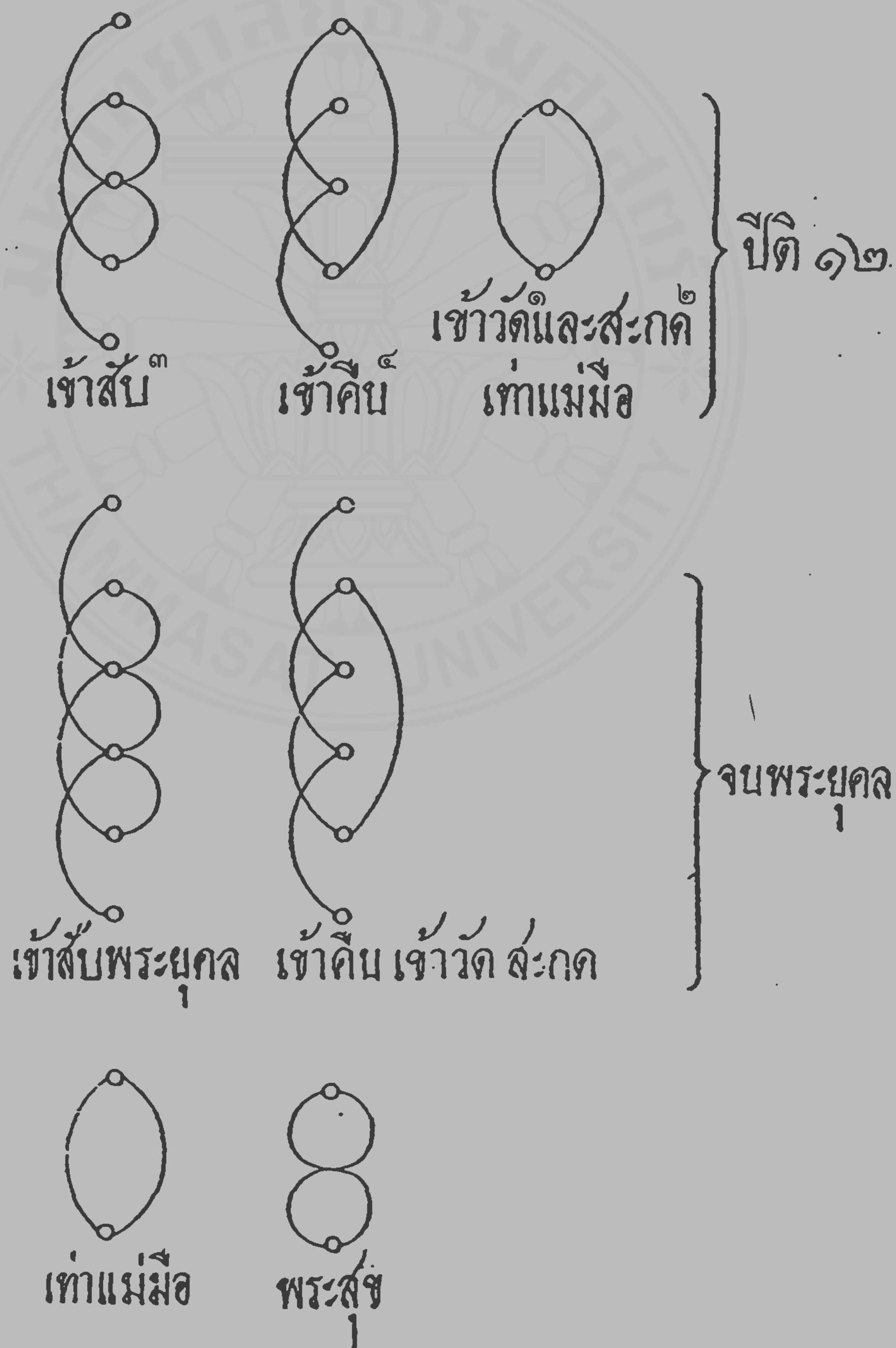
พระขณิกาปีติเจ้า วิชฺชุลตาตถา ขนลุกหนังพอง เกิดดุจสายฟ้าแลบ (ดอกไม้ไฟ)

พระโอกฺกนฺติกาปีติเจ้า อูมิเวโคเจว กายอ่อนน้อมและผุดขึ้นมาดังคลื่น (เขาเขียว)

พระอุพฺเพงฺคาปีติเจ้า กายลงฺคิกา กายดุจลอยขึ้น ถอนสูง หวิวขึ้นก็มีดังนี้ (แสงดอกบวบ)

พระผรณาปีติเจ้า ผรณาเจว แผ่ไปทั่วสรรพางค์กายปรากฏกายใหญ่โต (ยอดเมฆอ่อน)

๑ ปีติยุคล	ดอกผักตบเลา		
กายปสฺสทฺธิ	กายระงับ	**จิตฺตปสฺสทฺธิ**	จิตต์ระงับ
กายลหุตา	กายเบา	**จิตฺตลหุตา**	จิตต์เบา
กายมุทิตา	กายอ่อน	**จิตฺตมุทิตา**	จิตต์อ่อน
กายกมฺมญฺญตา	กายควรแก่กรรม	**จิตฺตกมฺมญฺญตา**	จิตต์ควรแก่กรรม
กายปาคุญฺญตา	กายคล่องแคล่ว	**จิตฺตปาคุญฺญตา**	จิตต์คล่องแคล่ว
กายุชุกตา	กายตรง	**จิตฺตุชุกตา**	จิตต์ตรง

๏ ข้าจะภาวนาพระพุทธคุณเจ้า เพื่อจะขอเอายังพระลักษณะ พระกายสุขจิตต์สุขเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอายังพระลักษณะ พระกายสุขจิตต์สุขนี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด

ได้สุขเหมือนนั่งใต้ต้นไม้ ต้องลมริ้ว ๆ สบายริ้ว ๆ มาเป็นที่พึ่งแก่ข้านี้เถิด ปรากฏเห็นรูปร่างตนเอง ทรงเครื่องมงกุฎสร้อยสังวาลย์ชื่นชมยินดีสบาย

---

๑. บางตำราเป็น เข้าวัตร

๒. บางตำราเป็น เข้าสังกฏ

๓. บางตำราเป็น สลับ

๔. บางตำราเป็น เข้ารวบ

ข้าจะขอภาวนาพระพุทธเจ้า เพื่อจะขอเอายังพระลักษณะ พระอุปจารสมาธิพุทธานุสสติเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอายังพระอุปจารสมาธิ พระพุทธานุสสติเจ้าจงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด

ปรากฏเห็นรูปร่างตนเอง ทรงเครื่องมงกุฎสร้อยสังวาลย์ ชื่นชมยินดีสบาย

อานาปานัสสติ

(๑) ข้าพเจ้าจะขอภาวนาพระอานาปานัสสติกัมมัฏฐานเจ้า เพื่อจะขอเอายังอุคคหนิมิตต์ ในห้องอานาปานัสสติเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอายังอุคคหะนิมิตต์ ในห้องอานาปานัสสติเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด (เมื่อได้อุคคหะนิมิตต์แล้ว อาราธนาปฏิภาคนิมิตต์ต่อไป)

(๒) ข้าพเจ้าจะขอภาวนาพระอานาปานัสสติกัมมัฏฐานเจ้า เพื่อจะขอเอายังปฏิภาคนิมิต ในห้องอุคคหะนิมิตต์ อานาปานัสสติเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอายังปฏิภาคนิมิตต์ในห้องอุคคหะนิมิตต์อานาปานัสสติเจ้า นี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด (นิมิตต์จะปรากฏดังที่แสดงไว้ต่อไปนี้)

ภาวนา ๑, ๒, ๓, ๔, ๕ ตั้งต้นในจะงอยปาก เห็นลมหายใจและภาวนา ๑, ๒, ๓, ๔, ๕ ปรากฏฝอยเหมือนไฟ ๑ ควันหม้อ ๑ เหมือนนุ่น ๑ แล้วปรากฏเห็นดวงดาวดวงหนึ่ง แล้วปรากฏเห็นพระจันทร์ซีกหนึ่ง แล้วเป็นพระจันทร์ทั้งดวง และภาวนาไปแล้วเห็นปรากฏเป็นอาทิตย์ซีกหนึ่ง แล้วปรากฏเป็นพระอาทิตย์ทั้งดวง แล้วภาวนาให้ปรากฏเห็นดาวดวงหนึ่ง แล้วส่งไปและพาเข้ามา แล้วปรากฏเห็นพระจันทร์ซีกหนึ่ง แล้วส่งไปและพาเข้ามา แล้วเห็นพระจันทร์ทั้งดวง ส่งไปและพาเข้ามา แล้วปรากฏเห็นพระอาทิตย์ซีกหนึ่ง ส่งไปและพาเข้ามา แล้วเห็นพระอาทิตย์ทั้งดวง ส่งไปและพาเข้ามาไว้ และตั้งในกลางจมูก เห็นหมู่ญาติ มนุษย์และสัตว์เดียรัจฉาน ตั้งในหว่างคิ้ว เห็นเทวดาทั้งหลาย และตั้งเพดานข้างใน วัดลงไปเท่าแม่มือ ตั้งลิ้นไก่ข้างในวัดลงไป ตั้งดวงหทัยวัดลงไปถึงนาภี แล้ววัดขึ้นมานาภี ต้นลมหทัย กลาง ลมนาสิก ปลายลมปราณ ลมข้าวเปลือก ลมข้าวเบา ขวั้นดาล

(จบอานาปา)

กายคตาสติ

(๑) ข้าพเจ้าจะขอภาวนาพระกายคตาสติเจ้า เพื่อจะขอเอายังอุคคหะนิมิตต์ในห้องกายคตาสติเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ขอ

พระธรรมเจ้าทั้งมวญ ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอายังอุคคหะนิมิตต์ ในห้องกายคตาสติเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด (เมื่อได้อุคคหะนิมิตต์แล้ว จึงอาราธนาปฏิภาคนิมิตต์ต่อไป)

(๒) **ข้าพเจ้าจะขอภาวนาพระกายคตาสติเจ้า** เพื่อจะขอเอายังปฏิภาคนิมิตต์ ในห้องอุคคหะนิมิตต์กายคตาสติเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอายังปฏิภาคนิมิต ในห้องอุคคหะนิมิตต์กายคตาสติเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด

ต่อไปนี้เป็นบทภาวนาอาการ ๓๒ คือ

เกสา ผม **โลมา** ขน **นขา** เล็บ **ทนฺตา** ฟัน **ตโจ** หนัง **มํสํ** เนื้อ **นหารู** เอ็น **อฏฺฐิ** กระดูก **อฏฺฐิมิญฺชํ** สมองกระดูก **วกฺกํ** ม้าม **หทยํ** หัวใจ **ยกนํ** ตับ **กิโลมกํ** พังผืด **ปิหกํ** พุง **ปปฺผาสํ** ปอด **อนฺตํ** ไส้ใหญ่ **อนฺตคุณํ** ไส้น้อย **อุทริยํ** อาหารใหม่ **กรีสํ** อาหารเก่า **มตฺถลุงฺคํ** สมองศีร์ษะ (นี้ธาตุดิน ๒๐) **ปิตฺตํ** น้ำดี **เสมฺหํ** เสลด **ปุพฺโพ** หนอง **โลหิตํ** เลือด **เสโท** เหงื่อ **เมโท** มันข้น **อสฺสุ** น้ำตา **วสา** น้ำมันเหลว **เขโฬ** น้ำลาย **สิงฺฆานิกา** น้ำมูก **ลสิกา** ไขข้อ **มุตฺตํ** น้ำมูตร (นี้ธาตุน้ำ ๑๒)

กสิณสิบ

(๑) **ข้าพเจ้าจะขอภาวนาปฐวีกสิณเจ้า** เพื่อจะขอเอายังอุคคหะนิมิตต์ ในห้องปฐวีกสิณเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ขอพระธรรมเจ้าทั้งมวญ ฯลฯ พระสัพพัญญูโคดมเจ้า เพื่อจะขอเอายังอุคคหะนิมิตต์ ในห้องปฐวีกสิณเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด (ว่าตามแบบในห้องพุทธคุณ ดูเปลี่ยนเอาตามที่เขียนไว้นี้เถิด) ได้อุคคหะนิมิตต์ในห้องปฐวีกสิณนี้แล้ว ให้อาราธนาปฏิภาคนิมิตต์ต่อไปดังนี้

(๒) **ข้าพเจ้าจะขอภาวนาปฐวีกสิณเจ้า** เพื่อจะขอเอายังปฏิภาคนิมิตต์ ในห้องอุคคหะนิมิตต์ ปฐวีกสิณเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ขอพระธรรมเจ้าทั้งมวญ ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอายังปฏิภาคนิมิตต์ ในห้องอุคคหะนิมิตต์ปฐวีกสิณเจ้านี้จงได้ ฯ ล ฯ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด

(กสิณอีก ๙ นอกจากปฐวีกสิณ พึงอาราธนาตามตัวอย่างในปฐวีกสิณนั้น ต่อไปนี้แสดงลักษณะนิมิตต์ของกสิณสิบ)

ปฐวี หม้อใหม่ **อาโป** น้ำใส **เตโช** เนื้อไฟ **วาโย** ลมข้าวเปลือก **นีล** เขียวดังสีน้ำเค็ม **ปีตํ** สีเหลือง **โลหิตํ** แดงดอกชะบา **โอทาตํ** ขาวน้ำเงิน **อาโลก** ขาวเหมือนเงาน้ำต้องแดด **อากาส** เปล่าไม่มีอันใด

อสุภกัมมัฏฐาน

(๑) ข้าพเจ้าจะภาวนาพระอุทธุมาตกะอสุภเจ้า เพื่อจะขอเอายังอุคคหะนิมิตต์ในห้องอุทธุมาตกะอสุภเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอายังอุคคหะนิมิตต์ ในห้องอุทธุมาตกะอสุภเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด (ได้อุคคหะนิมิตต์แล้ว อาราธนาปฏิภาคนิมิตต์ต่อไป)

(๒) ข้าพเจ้าจะภาวนาพระอุทธุมาตกะอสุภเจ้า เพื่อจะขอเอาปฏิภาคนิมิตต์ในห้องอุคคหะนิมิตต์ อุทธุมาตกะอสุภเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอายังปฏิภาคนิมิตต์ ในห้องอุคคหะนิมิตต์ อุทธุมาตกะอสุภเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด (อสุภอีก ๙ อย่าง พึงอาราธนาตามแบบอุทธุมาตก อสุภนี้เถิด ต่อไปนี้เป็นชื่ออสุภ ๑๐ อย่าง)

อุทธุมาตกะ	ผีพอง
วินีลกะ	ผีเขียว
วิปุพพกะ	ผีน้ำหนองไหล
วิจฉิททกะ	ผีขาดสองท่อน
วิขายิตกะ	กาหมาแร้งกัดซากผีกิน
วิขิตตกะ	แยกเป็นท่อนหัวขาดตีนขาด
หตวิขิตตก	เขาเชือดเขาตัดทั้งตัวผี
โลหิตกะ	เขาเชือดเลือดทั้งตัวผี
ปุฬุวกะ	หนอนกินซากผีตามทวารทั้ง ๙
อัฏฐิกะ	ปรากฏแต่กระดูกขาว

อันว่ารูปาวจรปฐมฌาน ในห้องอุทธุมาตกะเจ้านี้หนาประกอบด้วยองค์ ๕ คือ **วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา** บัดนี้ข้าจะภาวนา จะขอเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติอันแขวนสุขุมาลเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ อุกาส อุกาส ขอจงเจ้ากูมาสัญญาแก่ข้าให้รู้ทีเถิด **นิพพานปัจจโย โหตุ**

อันว่ารูปาวจรปฐมฌาน ในห้องอุทธุมาตกะอสุภเจ้านี้หนา ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา บัดนี้พระอาจารย์ว่ายังหยาบนักฉะนี้ ยังรู้ฉิบหายรู้เกิดรู้ตาย บัดนี้ ข้าจะหน่ายเสีย ข้าจะขอเอายังทุติยฌาน อันประกอบด้วยองค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ อุกาส อุกาส บัดนี้ข้าจะภาวนาขอเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันแขวนสุขุมาลเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากูมาสัญญาแก่ข้าให้รู้ทีเถิด **นิพพานปัจจโย โหตุ**

มีกำลังดังจะเหาะล่อง ภาวนาทั้งสองนี้เห็นกายสองแลเห็นฟ้า

อันว่ารูปาวจรทุติยฌาน ในห้องอุทธุมาตกะเจ้านี้หนา ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา บัดนี้พระอาจารย์ว่ายังหยาบนักฉะนี้ ยังรู้ฉิบหาย รู้เกิด รู้ตาย บัดนี้ข้าจะหน่ายเสีย ข้าจะขอเอายังตติยฌานอันประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ อุกาส อุกาส บัดนี้ข้าจะขอภาวนาเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันแขวนสุขุมาลเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากูจงมาสัญญาแก่ข้าให้รู้ทีเถิด **นิพพานปัจจโย โหตุ** (ปีติเกิดสิ้นนั่งสบาย)

อันว่ารูปาวจรตติยฌาน ในห้องอุทธุมาตกะเจ้านี้หนา ประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา บัดนี้พระอาจารย์ว่ายังหยาบนักฉะนี้ ยังรู้ฉิบหาย รู้เกิด รู้ตาย บัดนี้ข้าจะหน่ายเสีย ข้าจะขอเอายังจตุตถฌาน อันประกอบด้วยองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ อุกาส อุกาส บัดนี้ข้าจะภาวนาขอเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันแขวนสุขุมาลเจ้านี้จงได้ ขอเจ้ากูมาสัญญาแก่ข้าให้รู้ทีเถิด ฯ **นิพพานปัจจโย โหตุ ฯ** (สบายไม่มีธุระเลย)

อันว่ารูปาวจรจตุตถฌาน ในห้องอุทธุมาตกะเจ้านี้หนา ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา บัดนี้พระอาจารย์ว่ายังหยาบนักฉะนี้ ยังรู้ฉิบหาย รู้เกิด รู้ตาย บัดนี้ข้าจะหน่ายเสีย ข้าจะภาวนาขอเอายังปัญจมฌาน อันประกอบด้วยองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ อุกาส อุกาส บัดนี้จะภาวนา ขอเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันแขวนสุขุมาลเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากูมาสัญญาแก่ข้าให้รู้ทีเถิด ฯ **นิพพานปัจจโย โหตุ** ฯ (อุเบกขา เอกัคคตา สบายไม่มีเสมอแล้วจบฌาน)

อนุสสติ

ข้าพเจ้าจะภาวนาพระธรรมานุสสติเจ้า เพื่อจะขอเอายังอุปจารสมาธิในห้องธรรมานุสสติเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอายังอุปจารสมาธิในห้องธรรมานุสสติเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ ภาวนาอยู่นี้เถิดแจ้งเห็นร่างตนเองทั้งข้างนอกข้างใน สว่างเห็นฟ้า ฯ ภาวนา ธัมโม ฯ

สังฆานุสสติ อยู่แก่เสียงทั้งหลาย ไม่ได้ยิน ไม่รู้ว่าหายใจ **(สังโฆ ภาวนา)**

สีลานุสสติ แจ้งนั่งสบายเหมือนต้องลมริ้ว ๆ **(สีโล ภาวนา)**

จาคานุสสติ สูงขึ้น ชื่นชุ่มกายเบา **(จาโค ภาวนา)**

เทวตานุสสติ เห็นเทวดาและสวรรค์ทุกชั้น **(ศรัทธา ภาวนา)**

อุปสมานุสสติ เห็นพระนฤพาน **(ภาวนา นิโรโธ)**

มรณัสสติ สูญเปล่าสิ้น **(มรณํ ภาวนา)**

เมตตาพรหมวิหาร

(๑) ข้าพเจ้าจะภาวนาเมตตาพรหมวิหารเจ้า เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ อยู่นี้เถิด (เมื่อได้อุปจารสมาธิแล้ว อาราธนาอัปปนาสมาธิต่อไป)

(๒) ข้าพเจ้าจะภาวนาเมตตาพรหมวิหาร เพื่อจะขอเอาอัปปนาสมาธิ ในห้องอุปจารสมาธิเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้า นี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอาอัปปนาสมาธิ ในห้องอุปจารสมาธิเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ อยู่นี้เถิด (บทภาวนาทั้งอุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิอย่างเดียวกันดังต่อไปนี้)

อหํ สุขิโต โหมิ	ขอเราจงเป็นผู้มีสุข
อหํ อเวโร โหมิ	ขอเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร
อหํ อพฺยาปชฺโฌ โหมิ	ขอเราจงเป็นผู้ไม่มีความเบียดเบียฬ
อหํ อนีโฆ โหมิ	ขอเราจงเป็นผู้ไม่มีความคับแค้น
สุขี อตฺตานํ ปริหรามิ	ขอเราจงเป็นผู้มีสุขรักษาตนดี
อตฺต สุขี	ขอตัวเราจงมีความสุข
สุขี	ขอเราจงเป็นผู้มีสุข

(นี้เมตตาข้างในตน ๗ บทแล)

๑ **ทีนี้จะเรียงทิศฝ่ายนอก อุปจารอัปปนา** ทุก ๆ บททั้งข้างในข้างนอก จบเมตตาข้างในแล้ว ทีนี้จะเรียงทิศสิบทิศนั้นแล อุปจารอัปปนาทั้งสิบทิศนั้นแล

ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา สุขี อเวรา โหนฺตุ ภาวนาบทเดียวนี้ จนครบทั้งสิบทิศนั้นแล

ปุรตฺถิมาย อนุทิสาย สพฺเพ สตฺตา สุขี อเวรา โหนฺตุ นี้ชื่ออนุทิศ อุปจารอัปปนาเหมือนกับ **เหฏฺฐิมา อุปริมา** ทั้งสองนี้ ไม่มีอนุทิศ อุปจารอัปปนา มีภาวนาบทเดียวจนรอบทั้ง ๘ ทิศ และข้างต่ำข้างบนเป็น ๑๐ ทิศ แลตั้งต้นแต่บุรพไปเล่า ภาวนาบทอื่นเล่าจนครบสิบทิศ เหมือนว่าแล้วนั้น

เมตตาข้างนอก ๕ รอบ

(๑) ข้าพเจ้าจะภาวนาเมตตาพรหมวิหาร เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิในห้องเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอา อุปจารสมาธิ ในห้องเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ อยู่นี้เถิด (เมื่อได้อุปจารสมาธิแล้ว อาราธนาอัปปนาสมาธิต่อไป)

(๒) ข้าพเจ้าจะภาวนาเมตตาพรหมวิหาร เพื่อจะขอเอาอัปปนาสมาธิในห้องอุปจารสมาธิ เมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอาอัปปนาสมาธิ ในห้องอุปจารสมาธิเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ อยู่นี้เถิด (ต่อไปนี้เป็นบทภาวนาแล)

(๑) **สพฺเพ สตฺตา สุขี อเวรา โหนฺตุ**
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นจงเป็นสุข ๆ เถิด อย่าได้มีเวรต่อกันและกันเลย รอบหนึ่ง

(๒) **สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ**
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น จงอย่าได้มีเวรต่อกันและกันเลย รอบหนึ่ง

(๓) **สพฺเพ สตฺตา อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ**
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น จงอย่าได้มีพยาบาทต่อกันและกันเลย รอบหนึ่ง

(๔) **สพฺเพ สตฺตา อนีฆา โหนฺตุ**
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น จงอย่าได้มีความคับแค้นใจอย่างหนึ่งอย่างใดเลย รอบหนึ่ง

(๕) **สพฺเพ สตฺตา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ**
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น จงมีความสุข รักษาตนให้พ้นทุกข์ภัยทั้งปวงเถิด รอบหนึ่ง

กรุณาข้างนอก ๔ รอบ

ข้าพเจ้าจะภาวนากรุณาพรหมวิหาร เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ อยู่นี้เถิด (ต่อไปนี้เป็นบทภาวนาแผ่กรุณา)

(๑) **สพฺเพ สตฺตา อลาภํ ปมุญฺจนฺตุ**

สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น จงพ้นจากความเสื่อมลาภเถิด รอบหนึ่ง

(๒) สพฺเพ สตฺตา อยสา ปมุญฺจนฺตุ
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น จงพ้นจากความเสื่อมยศเถิด รอบหนึ่ง

(๓) สพฺเพ สตฺตา นินฺทา ปมุญฺจนฺตุ
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น จงพ้นจากความนินทาเถิด รอบหนึ่ง

(๔) สพฺเพ สตฺตา ทุกฺขา ปมุญฺจนฺตุ
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น จงพ้นจากความทุกข์เถิด รอบหนึ่ง

มุทิตาข้างนอก ๔ รอบ

ข้าพเจ้าจะภาวนามุทิตาพรหมวิหารเจ้า เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องมุทิตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิในห้องมุทิตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ อยู่นี้เถิด (ต่อไปนี้เป็นบทแผ่มุทิตา)

(๑) สพฺเพ สตฺตา ลทฺธสมฺปตฺติโต มา วิคจฺฉนฺตุ
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น จงอย่าได้พิบัติไปจากสมบัติที่ตนได้แล้วเลย รอบหนึ่ง

(๒) สพฺเพ สตฺตา ลทฺธยสโต มา วิคจฺฉนฺตุ
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น จงอย่าได้พิบัติไปจากยศที่ตนได้แล้วเลย รอบหนึ่ง

(๓) สพฺเพ สตฺตา ลทฺธปสํสโต มา วิคจฺฉนฺตุ
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น จงอย่าได้พิบัติไปจากความสรรเสริญที่ตนได้แล้วเลย รอบหนึ่ง

(๔) สพฺเพ สตฺตา ลทฺธสุขิตโต มา วิคจฺฉนฺตุ
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น จงอย่าได้พิบัติไปจากความสุขที่ตนได้แล้วเลย รอบหนึ่ง

อุเบกขาข้างนอก ๕ รอบ

ข้าพเจ้าจะภาวนาอุเบกขาพรหมวิหารเจ้า เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องอุเบกขาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯ ล ฯ เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องอุเบกขาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯ ล ฯ อยู่นี้เถิด (ต่อไปนี้เป็นบทภาวนาแผ่อุเบกขาพรหมวิหาร)

(๑) **สพฺเพ สตฺตา กมฺมสฺสกา**
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น มีกรรมเป็นของ ๆ ตน รอบหนึ่ง

(๒) **สพฺเพ สตฺตา กมฺมทายาทา**
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น มีกรรมเป็นมฤดกของตน รอบหนึ่ง

(๓) **สพฺเพ สตฺตา กมฺมโยนี**
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น มีกรรมเป็นกำเนิดของตน รอบหนึ่ง

(๔) **สพฺเพ สตฺตา กมฺมพนฺธู**
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ของตน รอบหนึ่ง

(๕) **สพฺเพ สตฺตา กมฺมปฏิสฺสรณา**
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้น มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัยของตน รอบหนึ่ง

อรูปฌานสมาบัติ

ข้าพเจ้าจะภาวนาอรูปฌานสมาบัติเจ้า เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องอากาสานัญจายตนะ อรูปสมาบัติเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้าเถิด ฯลฯ เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องอากาสานัญจายตนะ อรูปสมาบัติเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯลฯ อยู่นี้เถิด (เมื่อได้อุปจารสมาธิแล้วจึงเปลี่ยนอาราธนาว่า เพื่อจะขอเอาอัปปนาสมาธิต่อไป ได้อากาสานัญจายตนะแล้ว เปลี่ยนคำอาราธนาเป็นห้องวิญญาณัญจายตนะ และห้องอากิญจัญญายตนะ และในห้องเนวสัญญานาสัญญายตนะ เรียงไปตามลำดับ จนครบอรูปสี่ องค์ภาวนาและผลสมาบัติมีลำดับตามสมาบัติ ดังต่อไปนี้)

๑ อากาโส อนนฺโต	ภาวนาปรากฏเห็นอากาศแผ่นดินไม่มีเลย ตัวก็ไม่มีอยู่สบายลอยๆ
๒ วิญฺญาณํ อนนฺตํ	สมาธิดับอากาศ มีกำลังกายเบา
๓ นตฺถิ กิญฺจิ	นั่งสบายอยู่เงียบ ๆ ในที่กายยินดี เป็นสุข ไม่ทุกข์ร้อนสบายในรูปธรรม
๔ เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตํ	ปรากฏเงียบแน่ ไม่รู้ว่าหายใจ ไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหน สบายในนามธรรม

เจริญพระวิปัสสนา

ข้าพเจ้าจะภาวนาพระวิปัสสนาเจ้า เพื่อจะขอเอาสติปริติญาณปัญญาพระสัพพัญญูเจ้า บทอันชื่อว่า**สัมมัสสนญาณเจ้า**นี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ขอพระธรรมเจ้าทั้งมวล จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ขอพระอริยสงฆเจ้าทั้งหลาย ตั้งแรกแต่พระมหาอัญญาโกณฑัญญะเถระเจ้าโพ้นมา ตราบเท่าถึงพระอริยสงฆ์สมมุติในกาลบัดนี้ จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ขอพระอริยสงฆเจ้าองค์ต้นอันสั่งสอนพระกัมมัฏฐานเจ้าทั้งมวญ จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ขอพระกัมมัฏฐานเจ้าทั้งมวญ จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด **อุกาส อุกาส** ในที่นี้เล่า ข้าจะขอปฏิบัติบูชาตามคำสอนของพระสัพพัญญูโคดมเจ้า เพื่อจะขอเอาสติปริยัติญาณ ปัญญาพระสัพพัญญูเจ้า บทอันชื่อว่าสัมมสนญาณเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากูมาบังเกิดปรากฏอยู่ในจักขุทวารอยู่ในมโนทวาร อยู่ในกายทวาร แห่งข้าพเจ้าในขณะเมื่อเข้านั่งภาวนาอยู่นี้เถิด ฯ

เมื่อได้บรรลุสัมมสนญาณแล้ว พึงอาราธนาวิปัสสนาญาณอีก ๙ ญาณต่อกันขึ้นไปโดยลำดับ ตั้งแต่สัมมสนญาณถึงอาทีนวญาณ บริกรรมว่า

นามรูปํ อนิจฺจํ ขยตฺเถน (ได้บุญ ๑๗ กัลป)

นามรูปํ อนตฺตา ภยตฺเถน (ได้บุญ ๑๘ กัลป)

นามรูปํ อนตฺตา อสารกตฺเถน (ได้บุญ ๓๐ กัลป)

ตั้งแต่นิพพิทาญาณจนถึงอนุโลมญาณบริกรรมว่า

นามรูปํ อนิจฺจํ, นิจฺจํ วต นิพฺพานํ

นามรูปํ ทุกฺขํ, สุขํ วต นิพฺพานํ

นามรูปํ อนตฺตา, สารํ วต นิพฺพานํ

ต่อไปนี้แสดงลักษณะนิมิตที่เกิดในห้องวิปัสสนา

๑ สมฺมสนญาณ	แผ่นดินสูงถึงรูปกายสูญ
๒ อุทยพฺพยญาณ	น้ำฝนตกแลดับ
๓ ภงฺคญาณ	ครืนครั่งหักพังทำลาย
๔ ภยตุปฏฺฐานญาณ	คือความกลัวทั้งปวง
๕ อาทีนวญาณ	เป็นโทษสิ้นทั้งตัวเรา
๖ นิพฺพิทาญาณ	เบื่อมึนเกลียดชังหน่ายเสีย
๗ มุญฺจิตุกมฺยตาญาณ	เหมือนอยู่ในแหในชะลอม
๘ ปฏิสงฺขาญาณ	พิจารณาว่าให้พ้นทุกข์แล
๙ สงฺขารุเปกฺขาญาณ	สละเสียให้สิ้นอย่าให้ห่วง

๑๐ อนุโลมญาณ น้าวหน่วงจิตต์ไปหาพระนิพพาน

(สิ้นต้นฉะบับเท่านี้แล)

คำอธิบายของหลวงวิศาลดรุณกร
ช่วยขยายนัยบางแห่งในหนังสือนี้

ข้อความในหนังสือนี้ มีบางแห่งย่อมเป็นที่ฉงนสนเท่ห์แก่ผู้ที่ยังไม่เคยศึกษาในทางกัมมัฏฐานอยู่มาก แห่งใดพอจะทำคำอธิบายไว้ได้บ้าง ก็ได้ทำคำอธิบายไว้เป็นเครื่องประกอบในการพิจารณาดังต่อไปนี้

(๑) คุณพระพุทธเจ้า ๕๖ ว่าธาตุดิน ๒๑ นั้น ของเดิมในบาลีเช่นคิริมานันทสูตร มี ๑๙ ในตำรานี้ถ้าจะแยกธาตุดินออกเป็น ๒๑ ควรแยกมัตถะเก อันเป็นส่วนกระบอกสมองศีร์ษะไว้อย่างหนึ่ง มัตถลุงคัง อันเป็นตัวสมองศีร์ษะไว้อย่างหนึ่ง ก็จะได้ธาตุดิน ๒๑ ส่วนธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม มีแจ้งอยู่แล้ว แต่อากาศธาตุ ๑๐ นั้นยังไม่ได้แสดงไว้ ข้าพเจ้าได้พบในคัมภีร์อื่น ชื่อว่าสติปัฏฐานวิธีธรรมทางสันโดษ แสดงด้วยเรื่องอากาศ ว่าอากาศนั้นหมายเอาตามช่องทวาร กายทวารนั้นได้แก่ช่องตาซ้ายขวาเป็น ๒ ช่องหูซ้ายหูขวาเป็น ๒ ช่องจมูกซ้ายจมูกขวาเป็น ๒ ช่องทวารหนัก ๑ ช่องทวารเบา ๑ รวมเป็นกายทวาร ๘ วจีทวารได้แก่ช่องปาก ๑ มโนทวารได้แก่ช่องหทัย ๑ รวมเป็นอากาศ ๑๐ แล

(๒) เข้าสับ คือตั้งปีติ ๕ รวมลงที่นาภี ครั้งที่ ๑ ให้ตั้ง **ขุทฺทกาปีติ** ครั้งที่ ๒ ตั้ง**โอกฺกนฺติกาปีติ** ครั้งที่ ๓ ตั้ง**ขณิกาปีติ** ครั้งที่ ๔ ตั้ง**อุพฺเพงฺคาปีติ** ครั้งที่ ๕ ตั้ง**โอกฺกนฺติกาปีติ** ครั้งที่ ๖ ตั้ง**ผรณาปีติ** นี้เป็นอนุโลมเข้ารวมในที่อันเดียวกัน และเมื่อจะทำปฏิโลมเข้ารวมในที่อันเดียวกันด้วย ครั้งที่ ๑ ตั้ง **ผรณาปีติ** ครั้งที่ ๒ ตั้ง **โอกฺกนฺติกาปีติ** ครั้งที่ ๓ ตั้ง **อุพฺเพงฺคาปีติ** ครั้งที่ ๔ ตั้ง **ขณิกาปีติ** ครั้งที่ ๕ ตั้ง **โอกฺกนฺติกาปีติ** ครั้งที่ ๖ ตั้ง **ขุทฺทกาปีติ** ทำสับกันไปตามรูปที่ ๑ เข้าสับปีตินั้น จุดเบื้องล่างท่านสมมุติว่าเป็น **ขุทฺทกาปีติ** จุดที่ ๒ เป็น **ขณิกาปีติ** จุดที่ ๓ เป็น**โอกฺกนฺติกาปีติ** จุดที่ ๔ เป็น**อุพฺเพงฺคาปีติ** จุดที่ ๕ **ผรณาปีติ** จงทำสับกันไปตามเส้นที่โยงถึงจุดนั้น ๆ เถิด ถ้าจะทำพระยุคล ๖ ครั้งที่ ๑ ให้ตั้ง **กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ** ลงที่นาภี ครั้งที่ ๒ ให้ตั้ง **กายมุทิตา จิตฺตมุทิตา** ครั้งที่ ๓ **กายลหุตา จิตฺตลหุตา** ครั้งที่ ๔ ให้ตั้ง **กายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา** ครั้งที่ ๕ ให้ตั้ง **กายมุทิตา จิตฺตมุทิตา** ครั้งที่ ๖ ให้ตั้ง **กายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา** ครั้งที่ ๗ ให้ตั้ง **กายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา** ครั้งที่ ๘ ให้ตั้ง **กายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา** ทำสับกันไปตามรูปที่ ๔ นั้น ให้นับตามรอยเส้น แต่เบื้องล่างขึ้นไปเป็นอนุโลมถอยหลังลงมาเป็นปฏิโลมแล

(๓) **เข้าคืบ** คือตั้งปีติ ๕ ลงที่นาภี ครั้งที่ ๑ ให้ตั้ง **ขุทฺทกาปีติ** ครั้งที่ ๒ ตั้ง **โอกฺกนฺติกาปีติ** ครั้งที่ ๓ ตั้ง **ผรณาปีติ** ครั้งที่ ๔ ตั้ง **ขณิกาปีติ** ครั้งที่ ๕ ตั้ง **อุพฺเพงฺคาปีติ** แล้วพึงถอยหลังกลับตามเส้นทางเดิมที่ขึ้นไปนั้น ดูทำตามรูปที่ ๒ เข้าคืบนั้นเถิด ถ้าเป็นพระยุคลก็จงทำตามรูปที่ ๕ เข้าคืบนั้นเถิด

(๔) **เข้าวัด**[๑] คือตั้งองค์ปีติไว้ที่นาภีก่อน แล้วทำประทักษิณเลื่อนองค์ปีตินั้นเฉียงขึ้นทางเบื้องขวา ถึงกึ่งกลางท้อง แล้วโอนเข้ามาหานาภีเล่า ดูทำตามรูปที่ ๓ และที่ ๖ นั้น และเมื่อจะเลื่อนดวงปีติไปตามเส้นทางนั้น ให้กำหนดไว้ว่า เมื่อเลื่อนออกไปได้ระยะห่างจากที่ตั้งเดิม ๑ นิ้วแม่มือแล้ว ต้องหยุดตั้งสติและองค์ธรรมอยู่ที่นั่นหน่อยหนึ่ง แล้วจึงเลื่อนต่อไปอีกเล่า เมื่อห่างออกไปได้ระยะ ๑ นิ้วแล้ว ต้องทำอย่างก่อนเล่า ทำอย่างนี้ไปตลอดทางจนกลับมาอยู่ในที่เดิมนั้น จึงเรียกว่าเข้าวัด แม้ทำพระยุคลก็เช่นเดียวกัน จงทำตามอย่างในรูปที่ ๖ นั้นเถิด

(๕) **พระสุขพระพุทธา** ทำอย่างเดียวกันกับวิธีเข้าวัด แต่ต้องโอนพระกายสุขจิตตสุข ตามวิถีให้เข้ามาผ่านที่กึ่งกลางท้อง แล้วจึงเลยไปเบื้องซ้ายและกลับโอนไปหทัยวัตถุเล่า แล้วจึงกลับออกเบื้องขวาโอนผ่านท้องมาเบื้องซ้าย แล้ววกไปตั้งนาภีตามเดิม ทำอย่างนี้เส้นทางย่อผ่านตัดกันดังรูปที่ ๗ ที่พระสุขนั้นแล

(๖) **สะกด**[๒] คือตั้งองค์พระปีติหรือพระยุคลหรือพระสุขลงที่นาภีเล่า เรียกปฏิโลม การเลื่อนขึ้นและถอยลงต้องทำตามวิธีการของการสะกดดังต่อไปนี้

ในที่นี้จะกล่าวด้วยวิธีสะกดพระปีติ ๕ ไว้เป็นตัวอย่าง คือระหว่างที่นาภีกับหทัยนั้น ให้กำหนดจุดเป็นระยะห่างเท่ากันไว้เป็น ๕ จุด มีเทียนสะกด ๒ เล่ม ขี้ผึ้งหนักเล่มละหนึ่งบาท ยาวเล่มละ ๖ นิ้ว ติดลูกสะกดเล่มละ ๖ ลูก ไว้ระยะลูกสะกดห่างกันลูกละ ๑ นิ้ว เทียนก้นและปลายเทียนคงพ้นลูกสะกดออกไปข้างละ ๑ นิ้ว ก้นเทียนติดกับไม้ที่ขวางไว้ปากบาตร พอให้ลูกสะกดหล่นลงไปก้นบาตรได้โดยไม่กระทบกับไม้นั้น เมื่ออาจารย์จุดเทียนสะกดเล่มแรก ให้ผู้นั่งสะกดนั่งระงับอารมณ์จนลูกสะกดที่ ๑ หล่นลงก้นบาตร ให้ถือว่า ลูกสะกดลูกนี้เป็นสัญญา ให้ตั้ง **ขุทฺทกาปีติ** ลงที่นาภี ตั้งแต่เวลานี้เป็นต้นไป จนถึงลูกสะกดที่ ๒ หล่น เมื่อลูกสะกดที่ ๒ หล่นแล้ว ก็ตั้ง **ขณิกาปีติ** ในจุดที่ ๒ พ้นนาภีขึ้นไปเล่า จนกว่าลูกสะกดที่ ๓ จะหล่น เมื่อลูกสะกดที่ ๓ หล่นแล้วจึงตั้ง **โอกฺกนฺติกาปีติ** ลงที่จุดที่ ๓ ไปจนกว่าลูกสะกดที่ ๔ จะหล่น เมื่อลูกสะกดที่ ๔ หล่นแล้ว จึงตั้ง **อุพฺเพงฺคาปีติ** แต่จุดที่ ๔ ไป จนกว่าลูกสะกดที่ ๕ จะหล่น เมื่อลูกสะกดที่ ๕ หล่นแล้ว จึงตั้ง **ผรณาปีติ** ที่จุดที่ ๕ คือหทัยวัตถุไปจนลูกสะกดที่ ๖ หล่น

ก็เป็นอันหมดวิธีอนุโลมแต่เพียงนี้ แล้วจุดเทียนสะกดเล่มที่ ๒ ต่อไป พอลูกสะกดที่ ๑

---

๑. บางตำราเป็น เข้าวัตร ๒. บางตำราเป็น สังกฏ

หล่นเป็นสัญญาแล้ว จึงตั้ง **ผรณาปีติ** ลงที่หทัยวัตถุเล่า แล้วจึงทำถอยกลับลงมาตามรอยทางและจุดที่ขึ้นไปนั้น จนถึงลูกสะกดที่ ๕ หล่น ก็ตั้ง **ขุทฺทกาปีติ** ไปจนกว่าลูกสะกดที่ ๖ จะหล่น เมื่อลูกสะกดหล่นแล้ว ก็ออกจากที่ เป็นจบวิธีสะกดโดยปฏิโลมแต่เพียงนี้

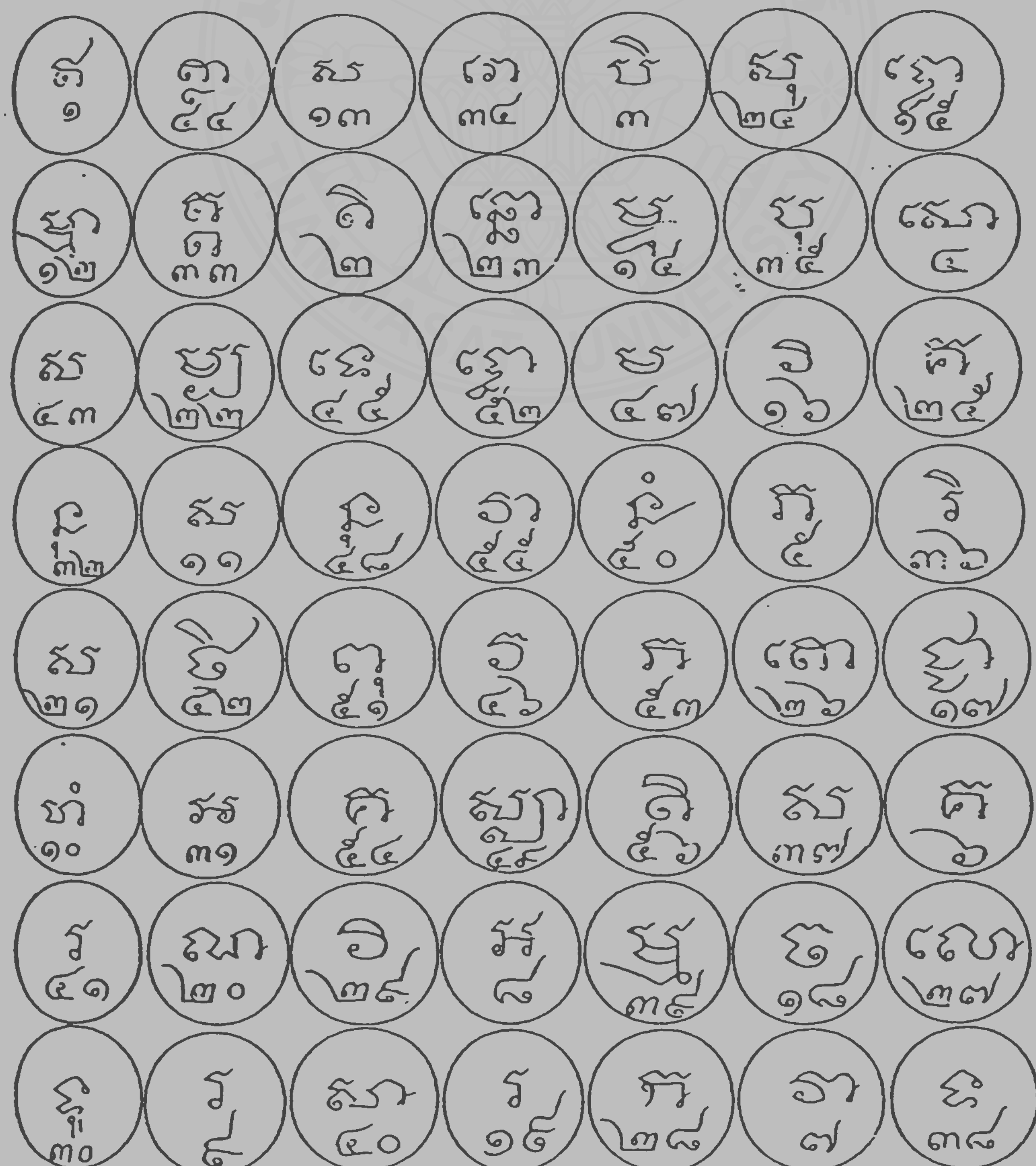
การสะกดพระยุคลก็ทำนองเดียวกัน แต่ต้องใช้เทียนหนักเล่มละบาทยาว ๘ นิ้ว ติดลูกสะกดเล่มละ ๗ ลูก ไว้ระยะลูกสะฺกดห่างกันลูกละ ๑ นิ้ว ปลายเทียนและก้นเทียนห่างลูกสะกดข้างละ ๑ นิ้ว และให้ไว้ระยะจุดที่จะเลื่อนองค์และเปลี่ยนองค์พระยุคลในกายเป็น ๖ จุด

พระสุขพระพุทธาก็ทำอย่างเดียวกัน แต่ใช้เทียนเล่มละ ๑ บาท ยาวเล่มละ ๕ นิ้ว ติดลูกสะกดเล่มละ ๓ ลูก ไว้ระยะปลายเทียนและก้นเทียนให้ห่างลูกสะกด ๑ นิ้ว ไว้ช่วงระยะลูกสะกดให้เท่ากัน และให้ไว้ระยะที่จะเลื่อนพระกายสุขจิตต์สุขในกายเป็น ๓ จุดแล

(๗) ก่อนที่นั่งบริกรรมนั้น มักไม่ได้ทำวัตรไหว้พระเสียก่อน เมื่อนึกจะนั่งก็อาราธนากัมมัฏฐานทีเดียว จบแล้วก็นั่งบริกรรมไป ทำอย่างนี้ไม่ถูกแบบ ตามแบบต้องเจริญพระพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ เสียก่อน แล้วจึงเริ่มบริกรรมกัมมัฏฐานที่จะเจริญนั้นต่อไป อาราธนากัมมัฏฐานในห้องพระพุทธคุณที่ต่อจากทำวัตรนั้น ให้เป็นแบบอาราธนากัมมัฏฐานอื่น ๆ ทั่วไป จงพิจารณาเปลี่ยนที่ใช้ให้ถูกต้องกับเรื่องของกัมมัฏฐานนั้น ๆ เถิด

(๘) วิธีกัมมัฏฐานในตอนที่ ๒ ตั้งแต่หน้า ๕๓ มานี้ เรียงระเบียบไว้สับสนกันอยู่ น่าจะเป็นด้วยวิธีสอนกัมมัฏฐานของอาจารย์ผู้ค้นตำรานี้ เห็นว่ากัมมัฏฐานอะไรควรเรียนก่อนและหลัง เป็นลำดับกันไป จึงได้วางแบบไว้เป็นลำดับมาอย่างนั้น

ดวงที่ ๑
ตราสรตะโสพส ในห้องพระพุทธคุณ
สำหรับเป็นแผนที่ดำเนินวิถีจิตตภาวนาสัมมาสมาธิ

แบบขึ้นพระกัมมัฏฐาน

ห้องพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ

ฉบับวัดประดู่โรงธรรม

ได้ต้นฉบับจากวัดประดู่โรงธรรม กรุงศรีอยุธยา (กรุงเก่า) พระอาจารย์กล่าวไว้ว่า เป็นแบบที่สืบเนื่องมาจากท่านทิสาปาโมกขาจารย์ ๕๖ องค์ แต่ครั้งโบราณ ฯ

๑ ท่านผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญสมถวิธีตามแบบนี้ จะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ตาม ให้ชำระอัตตภาพร่างกาย เครื่องนุ่งห่ม ให้สะอาดเรียบร้อย **สีลสังวร**[๑] สำรวมด้วยศีล **สติสังวร** สำรวมด้วยสติ **ญาณสังวร** สำรวมด้วยญาณ **ขันติสังวร** สำรวมด้วยขันติ **วิริยสังวร** สำรวมด้วยความเพียร เมื่อดำเนินกายวาจาใจได้ตามสังวรธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ เรียกว่าความรู้ แล้วจึงอธิษฐานอิทธิบาท ๔ เป็นเครื่องดำเนิน คือ ฉันทะ ความพอใจ ๑ วิริยะ ความเพียร ๑ จิตตะ ตั้งใจจริง ๑ วิมังสา พิจารณ์เหตุผลด้วยปัญญา ๑ อิทธิบาทธรรมทั้ง ๔ นี้ เรียกว่าข้อรู้ ๑ กิริยาที่ตั้งใจประกอบโดยความเห็นชอบ เรียกว่าผู้รู้ ผู้รับรู้ คือได้แก่การมอบกายถวายชีวิตแด่พระรัตนตรัยด้วยคำว่า **พุทฺธสฺส อตฺตมายาม ฯ ธมฺมสฺส อตฺตมายาม ฯ สํฆสฺส อตฺตมายาม ฯ** ๓ ครั้ง นั่งตามแบบสมาธิท่านกล่าวไว้แล้ว ตั้ง นโม ๓ ครั้ง พระไตรสรณาคมน์ จบ ฯ ต่อพระพุทธคุณคือ อิติปิ โส ภควา ฯ เป ฯ พุทฺโธ ภควาติ ฯ ต่อ ปณิธานโต ปฏฺฐาย ทส ปารมิโย ทส อุปปารมิโย ทส ปรมตฺถปารมิโย ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ติสฺโส จริยา ปจฺฉิมพฺภเว คพฺภาวกฺกนฺตึ ชาตึ อภินิกฺขมนํ ปธานจริยํ โพธิปลฺลงฺเก มารวิชยํ สพฺพญฺญุตญาณปฺปฏิเวธํ นวโลกุตฺตรธมฺมํเมติ สพฺเพปิเม พุทฺธคุเณ อาวชฺชิตฺวา เวสาลิยา ตีสุ ปาการนฺตเรสุ ติยามรตฺตึ ปริตฺตํ กโรนฺโต อายสฺมา อานนฺทตฺเถโร วิย การุญฺญจิตฺตํ อุปฏฺฐเปตฺวา

อธิเจตโส อปฺปมชฺชโต มุนิโน โมนปเถ สุสิกฺขิโต
โสกา น ภวนฺติ ตาทิโน อุปสนฺตสฺส สทา สติมโตติ ฯ

ต่อนั้นให้ตั้งสติประคองจิตต์ไว้ด้วยดีแล้ว จึงตั้งธาตุ ๑๘ จบแล้วตั้ง**โลกุตฺตรฌาน ๑๙** คือ โลกุตฺตรํ ฌานํ ฯ เป ฯ โลกุตฺตรํ สมถํ ฌานํ รวมเป็น ๑๐ ที่อัษฎากาศเบื้องต่ำ ตั้งโลกุตฺตรํ ธมฺมํ ฌานํ ฯ เป ฯ โลกุตฺตรํ เจตนํ ฌานํ รวมเป็น ๙ ที่อัษฎากาศเบื้องบน ถอด โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ฌานํ ออกเป็นธรรมกลางสำหรับเป็นที่พักแลเป็นอาหารของใจ คือมีปีติและปราโมทย์เป็นภักษา เมื่อจิตต์สงบสุขดีแล้ว จึงเลียบภูมินพฐานตามโลกุตตรธรรมข้างในทั้ง ๗ คือ ๑. **สติสัมโพชฌงค์** ที่อัษฎากาศเบื่องต่ำ ๒. **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์**

---

๑. ปาฏิโมกขสังวร ก็เรียก

ที่สูญเหนือนาภี ๓. **วิริยสัมโพชฌงค์** ที่หทัยวัตถุ ๔. **ปีติสัมโพชฌงค์** ที่คอกลวง ๕. **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์** ที่โคตรภูท้ายทอย ๖. **สมาธิสัมโพชฌงค์** ที่อัชฎากาศเบื้องบน ๗. **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** ที่ทิพพสูญหว่างคิว ทำให้เป็นอนุโลมปฏิโลม ชำนาญดีแล้ว ถอด **โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ญานํ** เป็นที่พึ่งของจิตต์แล้วเลื่อนมาที่มหาทิพพสูญ คือนัยน์ตาทั้งสองข้าง เลื่อนมาที่สูญปลายนาสิก เป็นอนุโลมปฏิโลมด้วยดีเสร็จแล้ว ให้บังคับจิตต์เพ่งดูตารางในห้องพระพุทธคุณให้เห็นหนังสือและเลขตามลำดับแถว ปรากฏแจ่มแจ้งทุก ๆ ห้อง ถัดนั้นจึงนำคาถาในห้องพระพุทธคุณลงตามลำดับแถวจนครบทุก ๆ ห้อง ให้เป็นอนุโลมปฏิโลมเสร็จพิธีตอนต้น ฯ ต่อนั้นให้ผูกสติกับจิตต์รวมลงเป็นหนึ่ง แล้วส่งกระแสจิตต์เพ่งดูตารางให้แจ่มจนติดตา สามารถขยายส่วนให้เล็ก โต และคงที่ได้ตามปรารถนา แล้วเดินอักษรและซึ่งอยู่ในตารางสับกันไปตามระหว่างห้อง แม้อักษรเหล่านั้นจะอยู่ต่างแถวต่างห้องก็จำต้องเดินให้ถูก ให้ชัดเจน ทำให้ชำนาญจนครบทั้ง ๕๖ บริบูรณ์ ทำให้เป็นอนุโลมปฏิโลมเสร็จพิธีที่ ๒ ต่อนั้นให้ยกจิตต์ **โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ญานํ** จนทำลายประกฤติ=ปรา=อปราได้แล้ว **กายสุขํ** ความสุขกาย **จิตฺตสุขํ** ความสุขจิตต์ จักเกิดมีที่อาตมา เมื่อกายเป็นสุขจิตต์เป็นสุขแล้ว **สนฺตุฎฺโธ** เป็นผู้สันโดษ **สลฺเลโข** เป็นผู้ประพฤติขัดเกลา **ปหิตตฺโต** เป็นผู้มีตนส่งไปสู่คุณความดีเป็นเบื้องหน้า จึงตั้งจิตพิจารณาดูธรรมกายในรูปกาย ด้วยการดำเนินในโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการ จนจิตรู้แจ้งแทงตลอด รูปธรรมและนามธรรมได้แล้ว จักมีตนเป็นที่พึ่ง จักมีธรรมเป็นที่พึ่ง ด้วยประการฉะนี้ องค์**สมณะ** เปรียบเหมือนการก่อสร้างเคหะสถานได้เอง คือ สร้างเบ็ญจขันธ์ด้วยความรู้จริง วิปัสสนาเปรียบนายช่างผู้ฉลาดในการรื้อการทำลายสถานที่ แต่ไม่ให้เสียหายแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหันต์ขีณาสพเจ้าทำลายเบ็ญจขันธ์ด้วยการตัด **อุปาทาน** ด้วยวิชชา ฉะนั้น

ขึ้นสรตะโสฬสห้องพระพุทธคุณ ๕๖

อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควาติ ฯ

๑ อิ) อิฏฺโธ สพฺพญฺญุตญาณํ		อิจฺฉนฺโต อาสวกฺขยํ
	อิฏฺธํ ธมฺมํ อนุปฺปตฺโต	อิทฺธิมนฺตํ นมามิหํ (อิ) ฯ
๒ (ติ)	ติณฺโณ โย วฏฺฏทุกฺขมฺหา	ติณฺณํ โลกานมุตฺตโม
	ติสฺโส ภูมี อติกฺกนฺโต	ติณฺณโอฆํ นมามิหํ (ติ) ฯ
๓ (ปิ)	ปิโยเทวา มนุสฺสานํ	ปิโย พฺรหฺมานมุตฺตโม
	ปิโย นาคสุปณฺณานํ	ปิยินฺทฺริยํ นมามิหํ (ปิ) ฯ

๔ (โส)	โสกา วิรตฺตจิตฺโต โย	โสภมาโน สเทวเก
	โสกสตฺเต ปโมเจนฺโต	โสภวณฺณํ นมามิหํ (โส) ฯ
๕ (ภ)	ภชิงฺคเยน สทฺธมฺมา	ภคฺคปาเปน ตาทินา
	ภเยสตฺเต ปหาเสนฺโต	ภยสนฺตํ นมามิหํ (ภ) ฯ
๖ (ค)	คมิโต เยน สทฺธมฺโม	คมาปิโต สเทวกํ
	คจฺฉมาโน สิวํ รมฺมํ	คมยณฺณํ นมามิหํ (ค) ฯ
๗ (วา)	วานา นิกฺขมิ โย ตณฺหา	วาจํ ภาสติ อุตฺตมํ
	วานนิพฺพาปนตฺถาย	วายมนฺตํ นมามิหํ (วา) ฯ
๘ (อ)	อนุสฺสาสพฺพสตฺตานํ	อนุสฺสาเทติ โย ชิโน
	อนนฺตคุณสมฺปนฺโน	อนฺตคามี นมามิหํ (อ)
๙ (ร)	รตฺโต นิพฺพานสมฺปตฺโต	รตฺโต โส สตฺตโมจโน
	รมฺมา เปตีธ สตฺเต โย	รมฺมทาตํ นมามิหํ (ร) ฯ
๑๐ (หํ)	หญฺญติ ปาปเก ธมฺเม	หํสาเปติปหํ ชนํ
	หํสมานํ มหาวีรํ	หนฺตปาปํ นมามิหํ (หํ)
๑๑ (ส)	สํขาตา สํขเต ธมฺเม	สมฺมาเทเสสิ ปาณีนํ
	สํสารสฺส วิฆาเฏติ	สมฺพุทฺธํปิ นมามิหํ (ส) ฯ
๑๒ (มฺมา)	มาตาว มานปาลิโต	สตฺเต มาน (ถทฺเธ) ปมทฺทิโน
	มานิโต เทวสงฺเฆหิ	มานฆาฏํ นมามิหํ (มฺมา) ฯ
๑๓ (ส)	สญฺจยํ ปารมีสมฺมา	สญฺจิตฺวา สุขมตฺตโน
	สํขารานํ ขยํ กตฺวา	สนฺตคามี นมามิหํ (ส) ฯ
๑๔ (มฺพุ)	พุชฺฌิตฺวา จตุสจฺจานิ	พุชฺฌาเปติ มหาชนํ
	พุชฺฌาเปนฺตํ สิวํ มคฺคํ	พุทฺธเสฏฺฐํ นมามิหํ (มฺพุ) ฯ
๑๕ (ทฺโธ)	โธตราเค จ โทเส จ	โธตโมเห จ ปาณีนํ
	โธตกฺเขสํ มหาปุญฺญํ	โธตาสวํ นมามิหํ (ทฺโธ) ฯ
๑๖ (วิ)	วิเวเจติ อสทฺธมฺมา	วิจิตฺวา ธมฺมเทสนํ
	วิเวเก ฐิตจิตฺโต โย	วิทิตนฺตํ นมามิหํ (วิ) ฯ
๑๗ (ชฺชา)	ชาติธมฺโม ชราธมฺโม	ชาติ อนฺโต ปกาสิโต
	ชาติเสฏฺเฐน พุทฺเธน	ชาติโมกฺขํ นมามิหํ (ชฺชา) ฯ
๑๘ (จ)	จชเต ปุญฺญสมฺภาเร	จเชติ สุขสมฺปทํ
	จชนฺตํ ปาปกมฺมานิ	จชาเปนฺตํ นมามิหํ (จ) ฯ

๑๙ (ร)	รมิตํ เยน นิพฺพานํ	รกฺขิตํ โลกสมฺปทํ
	รชฺชโทสาทิเกฺลเสหิ	รหิตนฺตํ นมามิหํ (ร) ฯ
๒๐ (ณ)	ณมิโต เทวพฺรหฺเมหิ	ณรเทเวหิ สพฺพทา
	ณเทนฺโต สีหนาทํ โย	ณนฺทวนฺตํ นมามิหํ (ณ) ฯ
๒๑ (ส)	สํขาเร ติวิเธ โลเก	สญฺฉนฺนาติ อนิจฺจโต
	สมฺมนิพฺพาน สมฺปตฺโต	สมฺปนฺโน สํ นมามิหํ (ส) ฯ
๒๒ (มฺป)	ปกโต โพธิสมฺภาเร	ปสฏฺโฐ โส สเทวเก
	ปญฺญาย อสโม โหติ	ปสนฺโน ตํ นมามิหํ (ส) ฯ
๒๓ (นฺโน)	โน เทติ นิริยํ คนฺตุํ	โน จ ปาปํปิ การยิ
	โน สโม อตฺถิ ปญฺญาย	โนนธมฺมํ นมามิหํ (นโน) ฯ
๒๔ (สุ)	สุนฺทโร วรรูเปน	สูสโร ธมฺมภาสเน
	สุทุทฺทสํ ทิสฺสาเปติ	สุคตนฺตํ นมามิหํ
๒๕ (ค)	คจฺฉนฺโต โลกิยํ ธมฺมํ	คจฺฉนฺโต อมตํ ปทํ
	คโต โส สตฺตโมเจตุํ	คตญฺญาณํ นมามิหํ (ค) ฯ
๒๖ (โต)	โตเสนฺโต วรรมฺเมน	โตสธาเน สิเว วเร
	โตสํ อกาสิ ชนฺตูนํ	โตรจิตฺตํ นมามิหํ (โต) ฯ
๒๗ (โล)	โลเก ชหติ สมฺพุทฺโธ	โลกเสฏฺโฐ คุณากโร
	โลกสตฺเต ชหาเปติ	โลกสนฺตํ นมามิหํ (โล) ฯ
๒๘ (ก)	กนฺโต โย สพฺพสตฺตานํ	กตฺวา ทุกฺขกฺขยํ ชิเน
	กเถนฺโต มธุรธมฺมํ	กถาสนฺหํ นมามิหํ (ก) ฯ
๒๙ (วิ)	วินยํ โส ปกาเสติ	วิธํเสตฺวา ตโย ภเว
	วิเสสญฺญาณสมฺปนฺโน	วิปฺปสนฺนํ นมามิหํ (วิ) ฯ
๓๐ (ทู)	ทูสสตฺเต ปหาเสนฺโต	ทูรฏฺฐานํ ปกาเสติ
	ทูรํ นิพฺพานมาคมฺม	ทูสหนฺตํ นมามิหํ (ทู)
๓๑ (อ)	อนฺตํ ชาติชราทีนํ	อกฺขาสิ ทีปทุตฺตโม
	อเนกุสฺสาหจิตฺเตน	อสฺสาเสนฺตํ นมามิหํ (อ) ฯ
๓๒ (นุ)	นุเทติ ราคจิตฺตานิ	นุทาเปติ ปรํ ชนํ
	นุน อตฺถํ มนุสฺสานํ	นุสฺสาสนฺตํ นมามิหํ (นุ) ฯ
๓๓ (ตฺต)	ตโนติ กุสลํ กมฺมํ	ตโนติ ธมฺมเทสนํ
	ตณฺหาย วิจรนฺตานํ	ตณฺหาฆาฏํ นมามิหํ (ตฺต) ฯ

๓๔ (โร) โรเสนฺเตเนว โกเปติ โรเสหว น กุชฺฌติ
โรคานํ ราคโทเสหิ โรคหนฺตํ นมามิหํ (โร) ฯ

๓๕ (ปุ) ปุณฺนฺตํ อตฺตโน ปาปํ ปูเรนฺตํ ทสปารมี
ปุญฺญวนฺตสฺส ราชสฺส ปุตฺตภูตํ นมามิหํ (ปุ) ฯ

๓๖ (ริ) ริปุราคาทิ ภูตํว ริทฺธิยาปฏิหญฺญติ
ริตฺตกมฺมํ น กาเรตฺวา ริยวํสํ นมามิหํ (ริ) ฯ

๓๗ (ส) สมฺปนฺโน วรสีเลน สมาธิ ปวโรชิโน
สยมฺภูญาณสมฺปนฺโน สณฺหวาจํ นมามิหํ (ส) ฯ

๓๘ (ท) ทนฺโต โส สกจิตฺตานิ ทมิตฺวาปิ สเทวกํ
ททนฺโต อมตํ เขมํ ทนฺตินฺทฺริยํ นมามิหํ (ท) ฯ

๓๙ (มฺม) มหุสฺสาเหน สมฺพุทฺโธ มหนฺตํ ญาณมาคมิ
มหิตํ นรเทเวหิ มโนสุทฺธํ นมจฺมิหํ (มฺม) ฯ

๔๐ (สา) สารํ เทตีธ สตฺตานํ สาเรติ อมตํ ปทํ
สารถิ วิย สาเรติ สารทนฺตํ นมามิหํ (สา) ฯ

๔๑ (ร) รมฺมเต วิย สทฺธมฺเม รมฺมาเปติ สสาวกํ
รมฺเม ฐาเน วสฺสาเปนฺตํ รณหนํ นมามิหํ (ร) ฯ

๔๒ (ถิ) ถิโต โส วรนิพฺพาเน ถิเร ฐาเน สสาวโก
ถิรํ ฐานํ ปกาเสติ ถิตํ ธมฺเม นมามิหํ (ถิ) ฯ

๔๓ (ส) สทฺธมฺมํ เทสยิตฺวาน สนฺตํ นิพฺพานปาปกํ
สสาวกํ สมาหิตํ สนฺตจิตฺตํ นมามิหํ (ส) ฯ

๔๔ (ตฺถา) ถานํ นิพฺพานสํขาตํ ถาเมนาธิ คโต มุนิ
ถาเน สคฺคสิเว สตฺเต ถานเปนฺตํ นมามิหํ (ตฺถา) ฯ

๔๕ (เท) เทนฺโต โส สจฺจนิพฺพานํ เทวมนุสฺสปาณีนํ
เทนฺตํ ธมฺมวรํ ทานํ เทวเสฏฺฐํ นมามิหํ (เท) ฯ

๔๖ (ว) วนฺตราคํ วนฺตโทสํ วนฺตโมหํ อนาสวํ
วนฺทิตํ เทวพฺรหฺเมหิ วรํ พุทฺธํ นมามิหํ (ว) ฯ

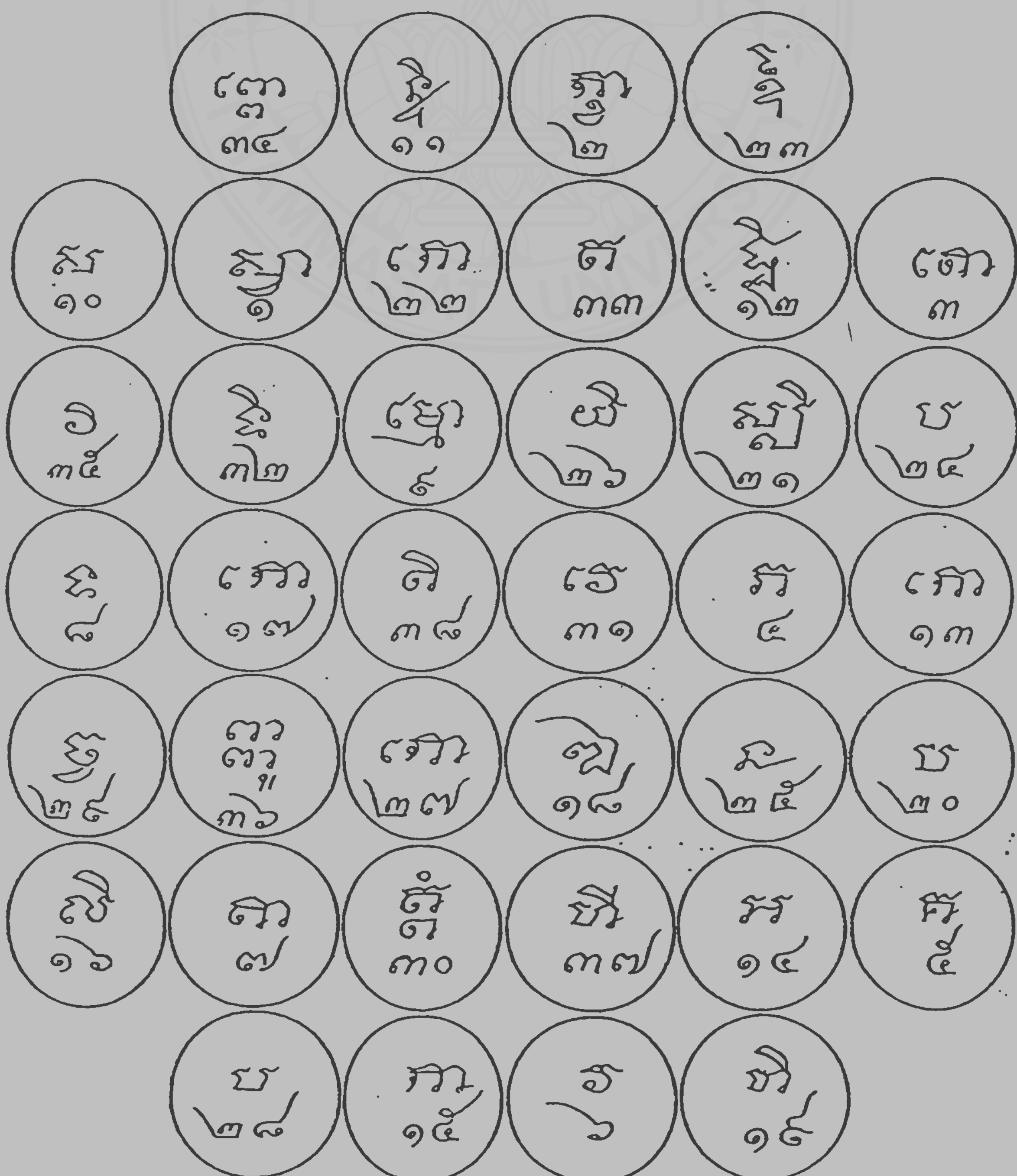
๔๗ (ม) มหตา วีริเยนาปิ มหนฺตปารมิ อถ
มนุสฺสสพฺรหฺเมหิ มหิตนฺตํ นมามิหํ (ม) ฯ

๔๘ (นุ) นุน ธมฺมํ ปกาเสนฺโต นุทนฺตฺถาย ปาปกํ
นุท ทุกฺขาธิปนฺนานํ นุทาปิตํ นมามิหํ (นุ) ฯ

๔๙ (สุสา) สาวกานํนุสาเสติ สารธมฺเม จ ปาณีนํ
สารธมฺมํ มนุสฺสานํ สาสิตนฺตํ นมามิหํ (สุสา) ฯ
๕๐ (นํ) นนฺทนฺโต วรสทฺธมฺเม นนฺทาเปติ มหามุนิ
นนฺทาภูเตหิ เทเวหิ นนฺทินฺทฺริยํ นมามิหํ (นํ) ฯ
๕๑ (พุ) พุชฺฌิตฺวาริยสจฺจานิ พุชฺฌาเปติ สเทวกํ
พุทฺธญฺญาเณหิ สมฺปนฺนํ พุทฺธํ สมฺมา นมามิหํ (พุ) ฯ
๕๒ (ทฺโธ) โธวิตพฺพํ มหาวีโร โธวนฺโต มลมตฺตโน
โธวิตฺวา ปาณีนํ ปาปํ โธตกฺเขสํ นมามิหํ (ทฺโธ) ฯ
๕๓ (ภ) ภยมาปนฺนสตฺตานํ ภยํ หาเปติ นายโก
ภเว สพฺเพ อติกฺกนฺโต ภควนฺตํ นมามิหํ (ภ) ฯ
๕๔ (ค) คนิโต เยน สทฺธมฺมา คตญฺญาเณน ปาณีนํ
คหณียํ วรํ ธมฺมํ คหเปนฺตํ นมามิหํ (ค) ฯ
๕๕ (วา) วาปิตํ ปวรํ ธมฺมํ วานมกฺขาสิ ภิกฺขูนํ
วาสิตํ ปวเร ธมฺเม วานหานํ นมามิหํ (วา) ฯ
๕๖ (ติ) ติณฺโณ โส สพฺพปาเปหิ ติณฺโณ สตฺเต ปติฏฺฐิโต
ตเร นิพฺพานสํขาเต ติกฺขญฺญาณํ นมามิหํ ติ ฯ
ฉปญฺญาส พุทฺธคุณา ธมฺมคุณา อฏฺฐตีส
สงฺฆคุณา จ จุทฺทส สรเตติทินทิเน (ติ) ฯ

จบ

ดวงที่ ๒
ตราสรตะโสฬสในห้องพระธรรมคุณ
สำหรับเป็นแผนที่ดำเนินวิถีจิตตภาวนาสัมมาสมาธิ

แบบขึ้นพระกัมมัฏฐานห้องพระธรรมคุณ ๓๘

วิธีขึ้นเหมือนห้องพระพุทธคุณ ต่างแต่ให้ตั้งพระธรรมคุณ คือ **สฺวากฺขาโต ฯ เป ฯ วิญฺญูหีติ ฯ**

อตฺถิ โลเก สีลคุโณ	**สจฺจํ โสเจยฺยนุทฺทยา**
เตน สจฺเจน กาหามิ	**สจฺจกิริยามนุตฺตรํ**
อาวชฺชิตฺวา ธมฺมพลํ	**สริตฺวา ปุพฺพเก ชิเน**
สจฺจพลมวสฺสาย	**สจฺจกิริยามกาสหํ**
สนฺติ ปกฺขา อปตฺตนา	**สนฺติ ปาทา อวญฺจนา**
มาตา ปิตา จ นิกฺขนฺตา	**ชาตเวท ปฏิกฺกม**
สห สจฺเจ กเต มยฺหํ	**มหาปชฺชลิโต สิขี**
วชฺเชสิ โสฬส กรีสานิ	**อุทกํ ปตฺวา ยถา สิขี**
สจฺเจน เม สโม นตฺถิ	**เอสา เม สจฺจปารมีติ ฯ**

ต่อนี้ตั้ง ธาตุ เสร็จแล้วตั้ง ฌาน ตามระเบียบ จึงตั้งวิสุทธิ ๗ ต่อไป

๑. สีลวิสุทฺธิ	ที่อัษฎากาศเบื้องต่ำ
๒. จิตฺตวิสุทฺธิ	ที่สูญเหนือนาภี
๓. ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ	ที่หทัยวัตถุ
๔. กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ	ที่คอกลวง
๕. มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ	ที่โคตรภูท้ายทอย
๖. ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ	ที่อัษฎากาศเบื้องบน
๗. ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ	ที่ทิพย์สูญหว่างคิ้ว

ทำให้เป็นอนุโลมปฏิโลมชำนาญดีแล้ว ถอด **โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ฌานํ** ตั้งไว้ที่มหาทิพย์สูญแล้วเลื่อนไปที่สูญปลายนาสิก ให้เป็นอนุโลมปฏิโลม ชำนาญดีแล้ว สะกดจิตไว้ให้คงที่ เพ่งดูตารางด้วยใจ ในห้องพระธรรมคุณ ให้เห็นหนังสือ เลข ครบถ้วนทุก ๆ ห้อง และแจ่มแจ้งเจนใจ ถัดนั้นให้น้อมนำพระคาถาพระธรรมคุณลงตามลำดับแถวจนครบทุก ๆ ห้องเป็นเสร็จพิธีต้น

ต่อนั้นให้รวมจิตต์ลงเป็น ๑ แล้วส่งกระแสจิตต์เพ่งดูตารางให้แจ่มจนติดตา สามารถบังคับให้คงที่ ขยายให้เล็กและโตได้ตามปรารถนาแล้วจึงเดินอักษรและเลข ซึ่งมีอยู่ในตารางตามลำดับกัน คือเป็นลักษณะเข้าสับ ตัวเลขจะอยู่ในห้องใดห้องหนึ่ง

ก็ตาม ให้เดินเรียงลำดับไป เช่น ๑. ๒. ๓. ต่อไปจนจบ แม้อักษรและเลขจะอยู่ต่างแถว

ต่างห้อง ก็จำต้องเดินให้ถูก ให้ชัดเจนจนครบ ๓๘ บริบูรณ์ แล้วนำพระคาถามาลงซ้ำอีกเหมือนพิธีต้น ทำให้เป็นอนุโลมปฏิโลม ทำให้เป็นวสีด้วยดีแล้วเป็นเสร็จพิธีที่ ๒ ต่อนั้นให้ยกจิตเพ่ง **โลกุตฺตรฌาน** ด้วยคำว่า **โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ฌานํ** จนสามารถบังคับจิตต์ให้ทำลายประกฤติ=**อปรา** ได้แก่ ธาตุ**ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ มนะ พุทธิ อหังการ** ฯ **ปรา** ได้แก่ประธานและมูลเหตุของโลกานุวัฏฏ์ ฯ เมื่อทำลายสิ่งเหล่านี้ได้แล้ว จิตต์จักสงบสุขด้วยดีผ่องใสเบิกบานพ้นจากความมัวหมองตามลำดับ แล้วจึงตั้งใจพิจารณาดูหลักธรรมที่ใจคือ วิสุทธิ ๗ ประการ เมื่อพิจารณาได้ประณีตสุขุมดีแล้ว จะเห็นธรรมอันเอกด้วยจิตต์จักได้ที่พึ่งอันอุดมสุข อันเจ้าตัวจะพึงรู้เองเห็นเอง เพราะว่าผู้มีใจประกอบด้วยสมาธิไม่ประกอบด้วยใจฟุ้งสร้าน ดำเนินกระแสจิตต์เป็นลำดับ จิตต์ย่อมบรรลุสภาพอันเป็นทิพย์ที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง อันเป็นส่วนสัพพัญญุตญาณ เห็นชัด หยั่งทราบที่สุดโลก ยั่งยืน เป็นผู้บังคับ และละเอียดที่สุดแต่บรรดาสิ่งที่ละเอียดด้วยกัน เพราะมีรูปเป็นอจินไตย รุ่งเรืองสุกใส ลอยเด่นอยู่เหนือความมืด คือ อวิชชา ฯ เสร็จพิธีที่ ๓

ขึ้นสรตะโสฬสห้องพระธรรมคุณ ๓๘

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหีติ ฯ

๑ (สฺวา)	สฺวาคตนฺตํ สิวํ รมฺมํ	สฺวาเณยฺย ธมฺมเทเสนฺตํ
	สฺวาหุเณยฺยํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ	สฺวาสวนฺตํ นมามิหํ (สฺวา) ฯ
๒ (กฺขา)	ขาเทนฺโต โส สพฺพชนํ	ขายิตํ มธุรธมฺมํ
	ขายนฺตํ ติวิธํ โลกํ	ขายิตนฺตํ นมามิหํ (กฺขา) ฯ
๓ (โต)	โตเสนฺโต สพฺพสตฺตานํ	โตเสติ ธมฺมเทสนํ
	โตสจิตฺตํ สมิชฺฌนฺตํ	โตสิตนฺตํ นมามิหํ (โต) ฯ
๔ (ภ)	ภตราโค ภตโทโส	ภตโมโห อนุตฺตโร
	ภตกิเลสสตฺตานํ	ภตตนฺตํ นมามิหํ (ภ) ฯ
๕ (ค)	คจฺฉนฺโต ธมฺมเกสิเว	คมาปิโต สเทวเก
	คจฺฉนฺโต พฺรหฺมจริยํ	คจฺฉิตนฺตํ นมามิหํ (ค) ฯ
๖ (ว)	วนฺตราคํ วนฺตโทสํ	วนฺตโมหํ วนฺตปาปํ
	วนฺตพาลมิจฺฉทินฺนํ	วนฺตตนฺตํ นมามิหํ (ว) ฯ

๗ (ตา)	ตาเรสิ สพฺพสตฺตานํ	ตาเรสิ โอรมตีรํ
	ตาเรนฺตํ โมกฺขสํสารํ	ตาเรนฺตนฺตํ นมามิหํ (ตา) ฯ
๘ (ธ)	ธรมเนปิ สมฺพุทฺเธ	ธมฺมเทสํ นิรนฺตรํ
	ธเรยฺย อมตํ ธานํ	ธเรนฺตนฺตํ นมามิหํ (ธ) ฯ
๙ (มฺโม)	โมหญฺจ ทมโต สตฺเต	โมทชิเต อการยิ
	โมหชาเต ธมฺมชาริ	โมหิชิต นมามิหํ (มฺโม) ฯ
๑๐ (ส)	สพฺพสตฺตตโมนุโท	สพฺพโสกา วินาสโก
	สพฺพสตฺตา หิตกฺกโร	สพฺพสนฺตํ นมามิหํ (ส) ฯ
๑๑ (ทิ)	ทิฏฺเฐ ธมฺม อนุปฺปตฺโต	ทิฏฺฐิกงฺขารตาลุตฺโต
	ทิฏฺฐิทฺวาสฏฺฐิฉินฺทนฺเต	ทิสฺสนฺตํ นมามิหํ (ทิ) ฯ
๑๒ (ฏฺฐิ)	ฐิติสีลสมาจาเร	ฐิติเตรส ธุตงฺเค
	ฐิติธมฺเม ปาลิปตฺติ	ฐิติปชํ นมามิหํ (ฏฺฐิ) ฯ
๑๓ (โก)	โกกานํ ราคมิสิโต	โกธมฺมปฏิหญฺญติ
	โกกานํ ปูชิโต โลเก	โกกานํ โก นมามิหํ (โก) ฯ
๑๔ (อ)	อคฺโค เสฏฺโฐ วโร ธมฺโม	อคฺคปุญฺโญ ปพุชฺฌติ
	อคฺคธมฺมํ สุณิปุณํ	อคฺคตนฺตํ นมามิหํ (อ) ฯ
๑๕ (กา)	กาเรนฺโต โส สิเว รชฺเช	การเย ธมฺมจริเย
	กาตพฺเพ สุสิกฺขากาเม	กาเรนฺตนฺตํ นมามิหํ (กา) ฯ
๑๖ (ลิ)	ลิโต โย สพฺพทุกฺเขสุ	ลิกฺขิเต ปิฏกตฺตเย
	ลิมฺปิตฺเตปิ สุวณฺเณน	ลิกฺขนฺตนฺตํ นมามิหํ (ลิ) ฯ
๑๗ (โก)	โก ปุคฺคโล สทิสมํ	โก ธมฺมํ อภิปูชยิ
	โก อิตรํ ธมฺมรสํ	โก สิโลตํ นมามิหํ (โก) ฯ
๑๘ (เอ)	เอสติ พุทฺธวจนํ	เอสติ ธมฺมมุตฺตมํ
	เอสติ สคฺคโมกฺขญฺจ	เอสนฺตนฺตํ นมามิหํ (เอ) ฯ
๑๙ (หิ)	หิเนถาเนนชายนฺเต	หิเนโถเม หิสุคตึ
	หิเนโมหํ สเมชาเล	หินตนฺตํ นมามิหํ (หิ) ฯ
๒๐ (ป)	ปสฺสนฺโต โพธิสมฺภาเร	ปสฏฺโฐ โส สเทวเก
	ปญฺญาย อสโม โหติ	ปสฺสนฺตนฺตํ นมามิหํ (ป) ฯ
๒๑ (สฺสิ)	สีเลน สุคตึ ยนฺติ	สีเลน โภคสมฺปทา
	สีเลน นิพฺพุตึ ยนฺติ	สีเลธนํ นมามิหํ (สฺสิ) ฯ

๒๒ (โก) โกสฺโสอคฺคปุญฺโญ ปุพฺโพ โกธชเห อธิคจฺฉติ
โกธมฺมญฺจ วิชานาติ โกธวนฺตํ นมามิหํ (โก) ฯ

๒๓ (โอ) โอภโต สพฺพกิเลสํ โอภญฺชิโต สพฺพมลํ
โอภโต ทิฏฺฐิชาลญฺจ โอภโต ตํ นมามิหํ (โอ) ฯ

๒๔ (ป) ปญฺญา ปสฏฺโฐ โลกสฺมึ ปญฺญา อปฺปติ ปุคฺคโล
ปญฺญา มหนฺต โมโหติ ปสนฺโนตํ นมามิหํ (ป) ฯ

๒๕ (น) นรานรหิตํ เทวํ นรเทเวหิ ปูชิตํ
นรานํ กามปงฺเกหิ นมามิ สุคตํ ชิตํ (น) ฯ

๒๖ (ยิ) ยิฏฺฐิเต สพฺพสตฺตานํ ยิฏฺฐิตํ เทวพฺรหฺเมหิ
ยิฏฺฐิสฺสติ จ ปาณีนํ ยิฏฺฐิตนฺตํ นมามิหํ (ยิ) ฯ

๒๗ (โก) โกปชฺชาหติ ปาปกํ โกธนํ ธนนาสฺสติ
โกธชเห สุขปตฺติ โกธนฺทํ นมามิหํ (โก) ฯ

๒๘ (ป) ปญฺจาภิญฺญาสตฺตาปชฺชา ปชฺชหิตา ปาปกาโย
ปปฺโปติ โส วิปุญฺโญ จ ปชฺโชตนฺตํ นมามิหํ (ป) ฯ

๒๙ (จฺจ) จริตฺวา พฺรหฺมจริยํ จชนฺตํ สุวิหญฺญติ
จชนฺตํ สพฺพทาเนน จชนฺตนฺตํ นมามิหํ (จฺจ) ฯ

๓๐ (ตฺตํ) ตโนติ กุสลํ กมฺมํ ตโนติ สพฺพวีริยํ
ตโนติ สีลสมาธึ ตนฺตรายํ นมามิหํ (ตฺตํ) ฯ

๓๑ (เว) เวรนฺโนทินฺนํพชฺฌนฺติ เวรํ เตสูปสมฺมติ
เวรํ เวเรน เวรานิ เวรสนฺตํ นมามิหํ (เว) ฯ

๓๒ (ทิ) ทีฆายุโก พหุปุญฺโญ ทีฆารตฺโต มหาสาโล
ทีฆา โคตฺเตน ปุญฺเญน ทีฆรตฺตึ นมามิหํ (ทิ) ฯ

๓๓ (ต) ตโต ทุกฺขา ปมุญฺจนฺโต ตโต โมเจติ ปาณิโน
ตโต ราคาทิกิเลเส ตโต โมหํ นมามิหํ (ต) ฯ

๓๔ (พฺโพ) โภนฺโต เทว สํฆา โยติ โภคเสฏฺโฐ จ ปาปโก
โภคานิ ปริปุญฺณํ โส โภคสนฺตํ นมามิหํ (พฺโพ) ฯ

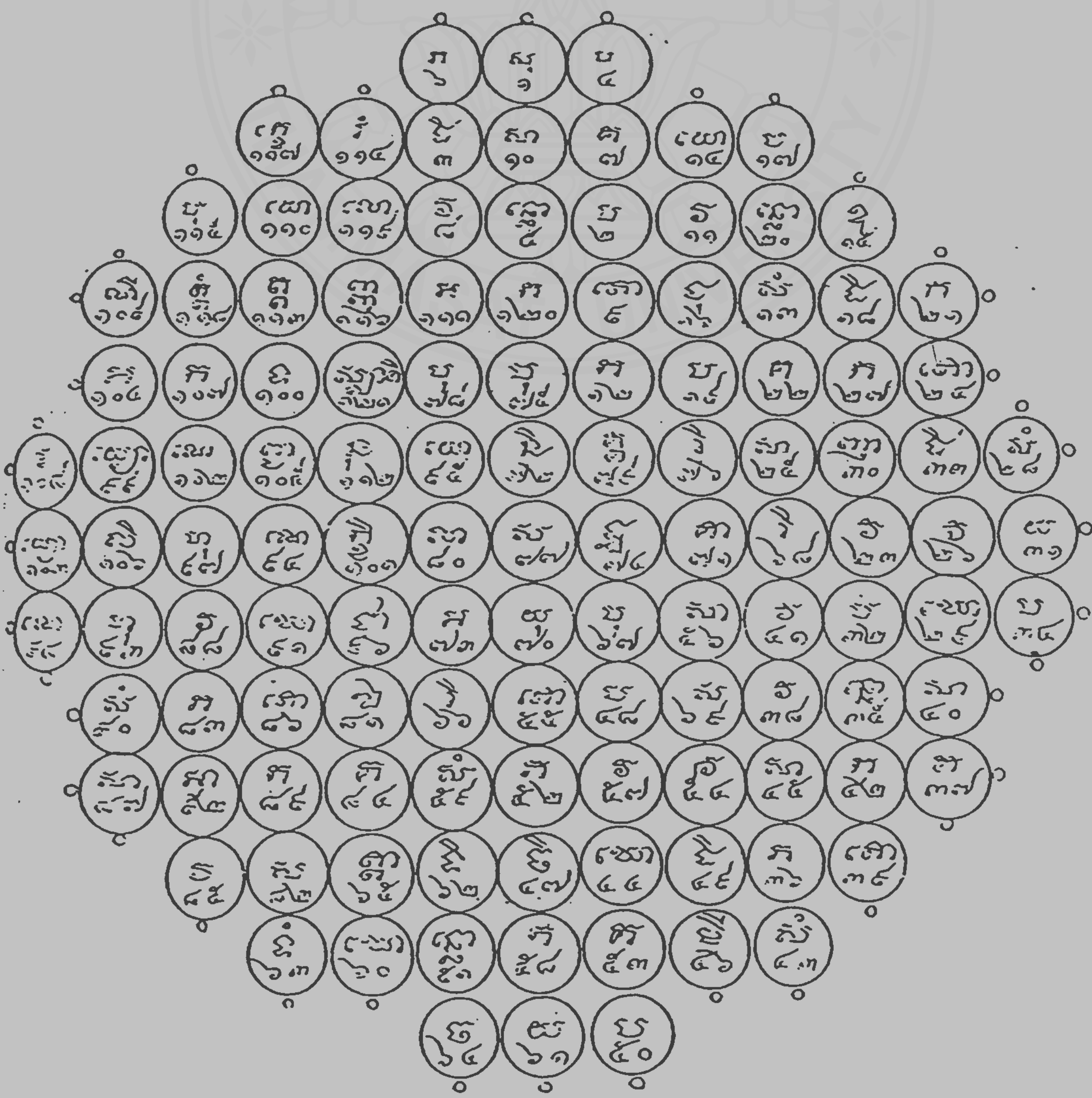
๓๕ (วิ) วิรตฺตสฺส สพฺพทุกฺขา วิริยา นาม ทุลฺลภา
วิริยา สุขสมฺปนฺนา วิริยนฺตํ นมามิหํ (วิ) ฯ

๓๖ (ญฺญู) ญูตญฺญาเณหิ สมฺปนฺนํ ญูตํ โยค จ สมฺปตฺติ
ญูตญฺญาณทสฺสนญฺจ ญูตํ โยคํ นมามิหํ (ญฺญู) ฯ

๓๗ (หี)	หิสนฺติ สพฺพโทสานิ	หิสนฺติ สพฺพโส ภยา
	หิสฺสํ โมหา สตฺตา กตา	หิสฺสนฺตนฺตํ นมามิหํ (หี) ฯ
๓๘ (ติ)	ติณฺโณ โย วฏฺฏทุกฺขมฺหา	ติณฺณํ โลกานมุตฺตโม
	ติสฺโส ภูมี อติกฺกนฺโต	ติณฺณํ โอฆํ นมามิหํ (ติ)
	อฏฺฐตึส ธมฺมคาถา	ธมฺมคุณา สุคมฺภีรา
	เอเตน ธมฺมเตเชน	โสตฺถิ เต โหตุ มงฺคลนฺติ ฯ

จบ

ดวงที่ ๓
ตราสรตะโสพสในห้องพระสังฆคุณ
สำหรับเป็นแผนที่ดำเนินวิถีจิตตภาวนาสัมมาสมาธิ

แบบขึ้นพระกัมมัฏฐานห้องพระสังฆคุณ ๑๔

๑ พิธีขึ้นเหมือนห้องพระธรรมคุณ ต่างแต่ให้ตั้งพระสังฆคุณ คือ สุปฏิปนฺโน ฯ เป ฯ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ ฯ

อรญฺเญ รุกฺขมูเล วา สุญฺญาคาเร ว ภิกฺขโว
อนุสฺสเรถ สมฺพุทฺธํ ภยํ ตุมฺหาก โน สิยา
โน เจ พุทฺธํ สเรยฺยาถ โลกเชฏฺฐํ นราสภํ
อถ ธมฺมํ สเรยฺยาถ นิยฺยานิกํ สุเทสิตํ
โน เจ ธมฺมํ สเรยฺยาถ นิยฺยานิกํ สุเทสิตํ
อถ สงฺฆํ สเรยฺยาถ ปุญฺญกฺเขตฺตํ อนุตฺตรํ
เอวมฺพุทฺธํ สรนฺตานํ ธมฺมํ สงฺฆญฺจ ภิกฺขโว
ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส น เหสฺสตีติ ฯ

ตั้ง ธาตุ ตั้ง ฌาน ตามระเบียบแล้ว ดำเนินในวิปัสสนาญาณ ๙ ต่อไป

๑. อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ ตั้งที่อัษฎากาศเบื้องต่ำ
๒. ภังคานุปัสสนาญาณ ตั้งที่สูญเหนือนาภี
๓. ภยตุปัฏฐานญาณ ตั้งที่หทัยวัตถุ
๔. อาทีนวานุปัสสนาญาณ ตั้งที่คอกลวง
๕. นิพพิทานุปัสสนาญาณ ตั้งที่โคตรภูท้ายทอย
๖. มุจจิตุกัมยตาญาณ ตั้งที่อัษฎากาศเบื้องบน
๗. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ตั้งที่ทิพย์สูญระหว่างคิ้ว
๘. สังขารุเบกขาญาณ ตั้งที่มหาทิพย์สูญคือในนัยน์ตาทั้งสอง
๙. สัจจานุโลมิกญาณ ตั้งที่จุลทิพย์สูญปลายนาสิก ฯ

ทำให้เป็นอนุโลมปฏิโลม ทำให้มาก เจริญให้มาก เมื่อชำนาญดีแล้ว ตั้งสติสะกดจิตต์ไว้ให้คงที่ เพ่งดูตารางด้วยตาใจ ในห้องพระสังฆคุณ ให้เห็นหนังสือ เลข ครบถ้วนทุก ๆ ห้องและแจ่มแจ้งเจนใจ แล้วจึงนำพระคาถาพระสังฆคุณลงตามลำดับแถว จนครบพอหมดพระคาถาต้องหยุดเสร็จพิธีต้น ฯ ต่อนั้นให้เข้าคืบ เข้าสับ เข้ารวบ เข้าวัตรเป็นอนุโลม ปฏิโลม ทำให้เป็นวสีชำนาญด้วยดี จนรวมกำลังจิตต์ให้มีอิทธิฤทธิ์ อิทธิพลสามารถบังคับจิตต์ให้ทำลายธาตุด้วยกระแสจิตต์ที่เปี่ยมด้วยความรู้แล อาจตั้งธาตุและประชุมธาตุขึ้นใช้ได้จนเชี่ยวชาญ ด้วยลักษณะทั้ง ๕ ดังกล่าวมาแล้วในองค์กัมมัฏฐานนั้น ๆ เป็นเสร็จพิธีที่ ๒

ต่อนั้น ท่านสอนให้ดำเนินในการปฏิบัติทางใจโดยตรง คือ**สุปฏิปันโน** ปฏิบัติด้วยความภักดีต่อใจ **อุชุปฏิปันโน** ปฏิบัติตรงคือให้มีความสัตย์ต่อจิตต์ (อตฺต) **ญายปฏิปันโน** ปฏิบัติรู้แจ้งในเรื่องของจิตต์ **สามีจิปฏิปันโน** ปฏิบัติชอบต่อจิตต์ โดยความก็ให้กำหนดรู้กระแสของจิตต์ทั้ง ๗ คือ ๑. จิตต์เดิม ๒. ความคิด ๓. ความเห็น ๔. ความน้อมอารมณ์ ๕. ความรับอารมณ์ ๖. ความกำหนดอารมณ์ ๗. ความตรวจอารมณ์ และตัวเชาว์วิถีที่แล่นไปจากจิตต์ พระโยคาวจรผู้ที่จะปฏิบัติชอบต่อจิตต์ได้ก็ต้องดำเนินในห้องวิปัสสนาญาณทั้ง ๙ ประการ ความจึงจักแจ่ม ในสกลกายนี้ มีที่ตั้ง ๑ ผู้ทำ ๑ เครื่องมือต่าง ๆ ๑ ความรู้นับในวิปัสสนา ข้อรู้นับในอาการ ๙ อย่าง **ผู้รู้** นับในจิตต์ เพราะจิตต์เป็น**ผู้รู้ ผู้เห็น**และผู้รับรู้ด้วย ผู้เสวยด้วย ส่วนเครื่องทำ ๑ การทำ ๑ ผู้ทำ ๑ สามอย่างนี้สงเคราะห์ให้เกิดกรรม กรรมนั้นเองเกิดจากเจตนา อันเนื่องด้วยจิตต์ จิตต์เนื่องอยู่ใน **อัตตะ** ภาวะของความรู้ซ่อนความลึกลับไว้อย่างมหัศจรรย์อย่างนี้ จึงจำเป็นต้องพิจารณาดูสกลกายนี้ด้วยวิปัสสนาญาณ เพื่อได้รู้แจ้งแทงตลอดในภาพของจิตต์ คือ

๑. ความรู้ประเภทใด ทำให้เห็นเอกภาพ เอกจิตต์ เอกธรรม อันตั้งมั่นไม่เสื่อมสูญในสิ่งทั้งปวง และทำให้เห็นไม่แยกในสิ่งที่แยกกันอยู่ ได้แก่การเห็นตัวสภาวธรรม ที่เป็น **ธรรมธาตุ ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม** ความรู้นั้นจงทราบเถิดว่าเป็นความรู้จริงประกอบในทาง **โมกขธรรม** โดยแท้ ควรดำเนิน ฯ

๒. ความรู้ประเภทใด รู้ในสรรพสิ่งที่เป็นภาวะต่างๆ อันต่างชนิดโดยความเป็นต่างๆ กัน **นำให้เกลียด นำให้ชอบ นำให้เมา** พึงทราบว่าเป็นความรู้ที่ประกอบด้วย “รโช ธุลี” ควรละ ฯ

๓. ความรู้ประเภทใด ทำให้ติดอยู่ในการกระทำอย่างเดียว แต่ส่วนผลนั้นมีอาการเป็นเหมือนรู้รอบหมดแล้ว ทั้งไม่เที่ยงแท้แน่นอน และมีเพียงประมาณเล็กน้อยเท่านั้น ความรู้ชนิดนั้น พึงทราบว่าประกอบด้วย **“ตโม มืด หรือ โมหะ หลง”** ควรละ ฯ

๔. ความรู้ประเภทใด ที่ทำให้มี **มานะ ทิฏฐิ อหังการ มมังการ** ความรู้ประเภทนั้นประกอบด้วย “**โทโส โทษ** หรือ **โกโธ โกรธ**” ควรละ ฯ พระโยคาวจรผู้รู้ว่าธรรมกายดำรงอยู่ในหทัยประเทศแห่ง **สรรพภูต** ทำให้หมุนดังว่าหุ่นยนต์ ท่านจึงตั้งใจเจริญพระวิปัสสนาญาณ เพื่อให้ถึง**ธรรมกาย** เป็นที่พึ่งอันยอดเยี่ยมโดยสิ้นเชิง ถึงสถานอันสงบระงับประเสริฐเที่ยงแท้ เพราะความอำนวยของ **ธรรมกาย** นั้นเป็น **“อมตะ”** ฯ

ขึ้นสรตะโสฬสห้องพระสังฆคุณ ๑๔

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ญายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลิกรณีโย อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ ฯ

๑ (สุ)	สุทฺธสีเลน สมฺปนฺโน	สุฏฺฐิจิตฺโต จ โย สงฺโฆ
	สุนฺทโร สาสนกโร	สุนฺทรํ ปน มามิหํ (สุ) ฯ
๒ (ป)	ปฏิสมฺภิทา จตสฺโส จ	ปสฏฺโฐ โส อนุตฺตโร
	ปญฺญาย อุตฺตโร โลเก	ปสฏฺฐํ ปิ นมามิหํ (ป) ฯ
๓ (ฏิ)	ฏิตฺฐิ ปราชิโต สตฺถา	ฏิตฺถาฏฺฐิวาปสาสเน
	ฏิตฺถิยา พุทฺธวเสน	ฏิตฺถนฺตนฺตํ นมามิหํ (ฏิ) ฯ
๔ (ป)	ปสตฺโถ ธมฺมคมฺภีโร	ปญฺญวนฺโต อวงฺกโต
	ปสนฺโน อฏฺฐธมฺมญฺญ	ปเสฏฺฐํ ปิ นมามิหํ (ป) ฯ
๕ (นฺโน)	โน เจติ กุสลํ กมฺมํ	โน จ ปาปํ อการยิ
	โนณตพุชฺฌิตํ ธมฺมํ	โนณทิสํ นมามิหํ (นฺโน) ฯ
๖ (ภ)	ภคราโค ภคโทโส	ภคโมโห จ ปาณีนํ
	ภคกิเลสสตฺตานํ	ภควนฺตํ นมามิหํ (ภ) ฯ
๗ (ค)	คจฺฉนฺโต โลกิยํ ธมฺมํ	คจฺฉนฺโต โลกุตฺตรมฺปิจ
	คจฺฉเทว กิเลเสหิ	คมิตนฺตํ นมามิหํ (ค) ฯ
๘ (ว)	วณฺเณติ กุสลํ ธมฺมํ	วณฺเณติ สีลสมฺปนฺนํ
	วณฺเณติ สีลรกฺขิตํ	วณฺณนนฺตนฺตํ นมามิหํ (ว) ฯ
๙ (โต)	โตเสนฺโต เทวมนุสฺสํ	โตเสนฺโต ธมฺมเทสยิ
	โตเสติ ทุฏฺฐจิตฺตานิ	โตเสนฺตนฺตํ นมามิหํ (โต) ฯ
๑๐ (สา)	สาสนํ สมฺปฏิจฺฉนฺนํ	สาสนนฺตํ สิวํ รมฺมํ
	สาสนํ อนุสาเสยฺยํ	สาสนนฺตํ นมามิหํ (สา) ฯ
๑๑ (ว)	วนฺตราคํ วนฺตโทสํ	วนฺตโมหํ วทิฏฺฐิกํ
	วนฺตนฺตํ สพฺพปาปานิ	วนฺตกฺเขสํ นมามิหํ (ว) ฯ
๑๒ (ก)	กโรนฺโต สีลสมาธึ	กโรติ มลมตฺตโน
	กโรนฺโต กมฺมฏฺฐานานิ	กโรนฺตนฺตํ นมามิหํ (ก) ฯ

๑๓ (สํ)	สํสาเร สํสรนฺโต โส	สํสาเร โส วิปุญฺจิโส
	สํสารทุกฺขโตโม เต	สํเสฏฺฐํปิ นมามิหํ (สํ) ฯ
๑๔ (โฆ)	โฆรํ ทุกฺขวหํ กตฺวา	โฆสาเปติ สูรํนรํ
	โฆสยิตฺวา ติปิฏฺกํ	โฆรนฺตนฺตํ นมามิหํ (โฆ) ฯ
	จตุทฺทส สงฺฆคาถา	สงฺฆคุณา ทกฺขิเณยฺยา
	เอเตน สงฺฆเตเชน	โสตฺถิ เต ชยมงฺคลํ ฯ
	ฉปณฺณาส พุทฺธคุณา	ธมฺมคุณา อฏฺฐตึส
	สงฺฆคุณา จตุทฺทส	สรเตติ ทิเน ทิเน
	ฉปณฺณาส สมฺพุทฺธานํ	ธมฺมานํ อฏฺฐตึสติ
	สงฺฆา จตุทฺทสาเจว	ภาวนาย ติลกฺขณนฺติ ฯ

จบ

แบบที่ ๑
บุรพกิจของกัมมัฏฐานแบบย่อ

ท่านสอนให้ท่องคาถาบูชา และคำถวายตนในพระพุทธศาสนา คำอาราธนา พร้อมทั้งคุณของพระรัตนไตรให้ชำนาญ เมื่อจะเจริญให้จัดธูป ๕ ดอก เทียน ๕ เล่ม แต่เทียนนั้นต้องให้มีไส้ ๓๒ เส้น หนักเล่มละ ๑ บาท ยาว ๑๒ นิ้วของผู้เรียน ข้าวตอก ดอกไม้อย่างละ ๕ กระทง เมื่อหาได้พร้อมแล้ว พึงวางไว้ในเครื่องรับรองที่สมควร ซึ่งเรียกกันว่าใส่เครื่องบูชาสำหรับตั้งบูชาในการต่อไป เมื่อแรกเรียนหรือขึ้นกัมมัฏฐานนั้น ท่านมักนิยมตรงกันกับวันพฤหัสบดีข้างขึ้น สถานที่สำหรับนั่งควรเปลี่ยนเป็นที่สงัด และควรมีพระพุทธรูปตั้งไว้สักการะบูชา เพื่อจะได้เป็นเครื่องมุ่งหมายของจิตต์ สำหรับผู้อยู่ในคามวาสี ถ้าเป็นฝ่ายอรัญญวาสีไม่จำเป็น เมื่อบุรพกิจเบื้องต้นเสร็จบริบูรณ์ดีแล้ว ถ้าเป็นคฤหัสถ์พึงรับศีล ๕-๘ ตามวันพระหรือศีล ๑๐ ตามภูมิของตนก็ได้ กิจสำคัญของผู้เจริญกัมมัฏฐาน จะต้องรู้ไว้มีอยู่ ๔ อย่างคือ **เสนาสนสปฺปาย** เสนาสนะเป็นที่สบาย ๑ **อาหารสปฺปาย** อาหารเป็นที่สบาย ๑ **ปุคฺคลสปฺปาย** บุคคลเป็นที่สบาย ๑ **ธมฺมสปฺปาย** ธรรมเป็นที่สบาย ๑ นี้เรียกว่า **สุคตสถาน** ผู้เจริญควรเลือกดูให้ถูกต้องตามอัธยาศัยของตน จึงจะสะดวกแก่การปฏิบัติธรรม ฯ

วิธีนั่ง พึงหันหน้าไปทางทิศบูรพา นั่งคู้บัลลังก์ขัดสมาธิให้วางมือและเท้าข้างขวาทับซ้อนข้างซ้าย ตั้งกายให้ตรง วางสติให้มั่นคงทุก ๆ ครั้งที่นั่ง ทั้งกลางวันและกลางคืน ตั้งจิตต์หมายไว้ที่ท้องริมสะดือข้างขวา สูงและห่างจากสะดือ ๑ นิ้ว อย่าให้ตรงศูนย์สะดือ

หากว่าจิตต์ตั้งที่เหนือสะดือไม่อยู่ จงผ่อนลงมาหรือต่ำกว่าเพียง ๑ นิ้วก็ได้ ทำอย่างนี้เพื่อให้เหมาะแก่อารมณ์ของผู้ปฏิบัติ แต่ถ้าตั้งอยู่เหนือได้เป็นดี เพราะเหมาะแก่เหตุที่มุ่งหวัง เมื่อทำได้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว พึงบริกรรมภาวนาว่า **อรหํ** ๆ หรือจะเลือกบทอื่น ๆ ซึ่งเหมาะแก่ใจของตนก็ได้ ให้ทำเสมอไป ผิว่าวาสนามีมาประกอบธรรมก็จะปรากฏขึ้นได้โดยเร็วพลัน

วิธีขึ้นกัมมัฏฐาน

ของเจ้าพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) อายุ ๗๗ ปี พรรษา ๕๖ ปี เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส

คำบูชาธูปเทียนชวาลาปุบผา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ๓ หน

อคฺคธูปพหุปุปฺผํ อหํ สิเน ทตฺวา อสีติกปฺปโกฏิโย อภิรูโป มหาปญฺโญ ธาเรนฺโต ปิฏกตฺยํ นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ นิพฺพานํ ปรมํ สุขนฺติ ฯ

วิธีคารวะพระรัตนไตรย

อุกาส อจฺจโย โน ภนฺเต อชฺฌคมา ยถาพาเล ยถามุฬฺเห ยถาอกุสเล โยหํ ภนฺเต ทุฏฺฐจิตฺโต ปมาทจิตฺโต อคารโว อสมฺปตฺติ, ตีสุ พุทฺธาทีสุ รตนตฺเยสุ กาเยน วา วาจาย วา มนสา วา ปมาทมกาสึ ตสฺส, เม ภนฺเต พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ อจฺจยํ อจฺจยโต ปฏิคณฺหาตุ อายตึ สํวราย กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมํ สพฺพปาปํ วินสฺสตุ ฯ

บาปเพราะโลภะ บาปเพราะโทสะ บาปเพราะโมหะ บาปโบราณกรรม บาปเวรกรรม บาปปัจจุบันกรรม บาปปีนี้ เดือนนี้ วันนี้ ยามนี้ ขอแด่พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า จงกำจัดเสียให้หมดให้สิ้นจากขันธสันดานแห่งข้าพเจ้า ณ กาลบัดนี้เถิด **จตฺตาโร ธมฺมา** วุฒิธรรม ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ **อโรคย** เป็นถ้วน ๕ **ปฏิภาณ** เป็นถ้วน ๖ **อธิปฺปเตยย** เป็นถ้วน ๗ จงเสด็จเข้ามาบำรุงยังขันธ์ทั้ง ๕ แห่งข้าพเจ้าตราบเท่าถึงพระนิพพานนั้นเทอญ **นิพพานปัจจโย โหตุ**

บทที่ ๑ พุทฺโธ สพฺพญฺญุตญฺญาโณ ธมฺโม โลกุตฺตโร นวสงฺโฆ มคฺคผลฏฺโฐ จ อิจฺเจตํ รตนตฺยํ เอเตสํ อานุภาเวน สพฺพอนฺตรายาปิ วินสฺสนฺตุ โน ฯ

บทที่ ๒ นาญฺญตฺร โพชฺฌงฺคตปสา นาญฺญตฺร อินฺทฺริยสํวรา นาญฺญตฺร สพฺพปฏินิสฺสคฺคา โสตฺถึ ปสฺสามิ ปาณินํ ฯ

บทที่ ๓ ปญฺจมาเร ชิเน นาโถ ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ จตุสจฺจํ ปกาเสติ มหาวีรํ นมามิหํ เอเต สพฺเพ มารา ปลายึสุ ฯ

บทที่ ๔ อายนฺตุ โภนฺโต อิธ ทานสีลา เนกฺขมฺมปญฺญา สหวีริยขนฺติสจฺจา-ธิฏฐานสเมตฺตุเปกฺขา ยุทฺธาย โว คณฺหาถ อาวุธานีติ ฯ

บทที่ ๕ ตสฺสา เกสิโต ยถาคํคาโสตํ ปวกฺขติ มารเสนา ปลายึสุ ทิโส ทิสํ ปลายึสุ อเสสโต ฯ

บทที่ ๖

กำแพงแก้ว ๗ ประการ

พุทฺธํ สตฺตรตนปาการํ อมฺหากํ สรณํ คจฺฉามิ
ธมฺมํ สตฺตรตนปาการํ อมฺหากํ สรณํ คจฺฉามิ
สงฺฆํ สตฺตรตนปาการํ อมฺหากํ สรณํ คจฺฉามิ
สุสุ ละละ ธาธา โสโส นโม พุทฺธาย
พุทฺโธพระบัง ธมฺโมพระบัง สงฺโฆพระบัง ฯ

บทที่ ๗

มงกุฎพระเจ้า

อิติปิโส วิเสเสอิ, อิเสเส พุทฺธนาเมอิ, อิเมนา พุทฺธตํโสอิ, อิโสตํ พุทฺธปีติอิ ฯ

ตโจ พระพุทธเจ้าจงมาเป็นหนัง **มํสํ** พระธรรมเจ้าจงมาเป็นเนื้อ **อฏฺฐิ** พระสังฆเจ้าจงมาเป็นกระดูก ตรีเพ็ชร์ **ฆงฆง อิสฺวาห หสฺวาสุ สุสฺวาอิ พุทฺธปิติอิ** พอเสร็จพิธีแล้วจึงอาราธนาพระดังต่อไปนี้

วิธีอาราธนาธรรม

สาธุ สาธุ สาธุ อุกาส อุกาส อุกาส บัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิบัติบูชาตามคำสั่งสอนของพระสัพพัญญูโคดมเจ้า จัก

เจริญพระ { **พุทฺธานุสฺสติ** / **ธมฺมานุสฺสติ** / **สงฺฆานุสฺสติ** } กัมมัฏฐานเจ้า ขอให้ข้าพเจ้าได้ปีติธรรมเจ้าทั้ง ๕ ยุคลธรรมทั้ง ๖ สุขสมาธิธรรมเจ้าอันประเสริฐ ถ้าแม้นข้าพเจ้ายังไม่ได้ปีติธรรมเจ้าทั้ง ๕ ยุคลธรรมเจ้าทั้ง ๖ สุขสมาธิธรรมเจ้าอันประเสริฐตราบใด แม้เนื้อแห่งข้าพเจ้าจักเปื่อย หนังและเอ็น

จะขาด กระดูกจะแตกย่อยยับเป็นผุยผงประการใด ๆ ก็ดี หากชีวิตของข้าพเจ้ายังเป็นอยู่ตราบใด ข้าพเจ้าจักทำความเพียรเอาปีติทั้ง ๕ ยุคลธรรมทั้ง ๖ สุขสมาธิธรรมเจ้าอันประเสริฐให้จงได้ โดยความตั้งใจจริงไม่ต้องสงสัยแท้จริงนั้นแล **อิมินา สกฺกาเรน พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆํ ปูเชมิ ฯ**

คำสมาทานพระธรรม

สาธุ อุกาส บัดนี้ข้าพเจ้าจักขอเอา สุขะ ขณะ อุคคหนิมิตต์ ปฏิภาคนิมิตต์ ในแห่งห้องพระขุททกาปีติธรรมอันประเสริฐ ขอจงมาบังเกิดให้ปรากฏแจ่มแจ้งชัชวาลย์อยู่ในจักขุวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ แห่งข้าพเจ้าในขณะเมื่อข้าพเจ้านั่งภาวนาบัดนี้เทอญ แล้วบริกรรม "พุทฺโธ ๆ" ต่อไป ฯ

ถ้าจะดำเนินทางอานาปานัสสติ ก็ควรกำหนดลมในเวลาหายใจออกว่า **"พุทฺ"** เวลาหายใจเข้าว่า **"โธ"** หรือเพื่อจำง่ายว่า "พุทธ ออก" "โธ เข้า" ก็ได้

จบแบบย่อ

แบบที่ ๒

พระกัมมัฏฐานแบบพระธรรม ๓ ไตร (เวียงจันทร์)

๑. พระโยคาวจรเจ้าพึงรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ดุจพระจันทร์ในวันเพ็ญนั้นแล้ว ให้หลีกเร้นอยู่ในสถานที่สงัด เตรียมตัวนั่งตามแบบพระพุทธรูปปางนั่งขัดสมาธิ ตั้งสติสัมปชัญญะให้ดี แล้วจึงพิจารณาดูลมหายใจเข้าออกและที่ตั้งลมจนชำนาญ เพราะหลักแห่งความรู้ทางจิตและชีวิตนั้น ข้อสำคัญที่สุดอยู่ที่การกำหนดรู้ลม ถ้าลมหยาบเวทนาก็หยาบ ลมปานกลาง เวทนาก็ปานกลาง ลมละเอียด เวทนาก็ละเอียด ถ้าลมนิ่งสงบคงที่ เวทนาก็สงบเช่นเดียวกัน ยังเหลือแต่ความรู้กับสติเป็นคู่เดียวกัน ลมมี ๕ อย่าง **ลมปราณ** อยู่ระหว่างสะดือคอกลวง ฯ **ลมอปราณ** อยู่ใต้ท้องน้อยใต้สะดือ ๑ นิ้วนอกเนื้อในหนัง ฯ **ลมสมาน** อยู่ที่สะดือสนธิอยู่ที่ปราณแลอปราณ ฯ **ลมอุทาน**เดินอยู่ระหว่างคอกับหว่างคิ้ว ฯ **ลมวยาน** เดินสร้านอยู่ตลอดร่างกาย ฯ เมื่อสังเกตลมได้ดีแล้ว จึงตรวจดูอัตตภาพร่างกายของตนในขณะนั่งอยู่นั่นเองว่าเป็นสุข เป็นทุกข์หรือเป็นอุเบกขา ให้ตั้งใจฟังเรื่องแลภาษาของกาย วาจา และใจ ให้รู้ภาษาของกันและกันให้ชัดเจนแจ่มใจว่า มีปกติดีแล้ว จึงยกตัวของเรานั่นเองออกตั้งเป็นหลักกลาง คือสมมติให้เป็นพระธรรมทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แล้วทำในใจโดยแยบคายว่า **"เป็นพระธรรมอันบริสุทธิ์"** จริง ๆ ต่อนั้นให้สมมติผ้าอันตรวาสก (ผ้าสะบง) ที่นุ่งอยู่นั้นเป็นพระวินัย ผ้าอุตตราสงค์ (ผ้าจีวร) ที่ห่มอยู่นั้นเป็นพระสูตร ผ้าสังฆาฏิที่พาดอยู่นั้นเป็นพระปรมัตถ์

ผ้ารัดประคดเอวหรือผ้ารัดอกเป็นสายเชือกสำหรับผูกพระคัมภีร์ ทำความเคารพยำเกรงตัวของตัวเอง เยี่ยงพระธรรมจริง ๆ ชาวโลกเขานับถือและสักการะต่อพระคัมภีร์ฉันใด ก็ให้ตั้งใจฉันนั้น ฯ เมื่อผูกสติอยู่ดีแล้วให้ตั้งใจพิจารณาดูพระธรรมในพระธรรมเป็นชั้นที่ ๒ ตั้งบริขารแปดเป็นหลักพิจารณาอีก คือบาตรให้สมมติว่า ได้แก่กระเพาะที่หุ้มห่อตัวเราเองในเวลาที่นอนอยู่ในคัพโภทรของมารดาแต่ยังไม่คลอด ให้เจ้าภิกษุพิจารณาให้เกิดความสังเวชว่าการที่เราต้องอาศัยบาตร์นี้ ก็เปรียบเหมือนตกนรก ชื่อ **โลหกุมภี** ถ้าเรายึดบาตร์อุ้มบาตรอยู่อย่างนี้ ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารทุกข์ไม่มีที่สิ้นสุด ส่วนถลกบาตร์และสายสพายเปรียบเหมือนมารดาผู้ทรงครรภ์ ได้เสวยทุกข์เวทนาแสนสาหัสฉันใด ก็ให้เจ้าภิกษุพิจารณาในขณะครองบาตร์ว่า มีอาการเป็นฉันนั้น ให้เกิดธรรมสังเวชในอาหารปริเยสิกทุกข์ **"ธมฺมการก"** ได้แก่รกที่พันคอทารกอยู่โดยรอบ แล้วกรองกลั่นอาหารที่ละเอียดมาบำรุงเลี้ยงทารกไม่ให้หิวกระหาย ปราศจากอันตรายเหมือนหม้อกรองที่เจ้าภิกษุกรองน้ำที่ใสสอาดบริโภคฉันนั้น ให้ปลงธรรมสังเวชว่าพระธรรมที่แท้นั้นสอาดบริสุทธิ์แท้เป็นญาณ แต่มีอกุศลธรรม คือ อัญญาณมาปิดบังไว้ เราจะกรองอกุศลกรรมออกจากจิตต์เหมือนกรองน้ำให้ใสสอาดนั่นแล ฯ กล่องและเข็มนั้นเปรียบอย่างนี้ว่า กล่องเข็มเปรียบเหมือนอวิชชา เข็มเปรียบเหมือนกรรมที่ตกแต่งปฏิสนธิจิตต์ร้อยสัตว์ ร้อยวิญญาณของมารดาบิดาให้สนธิกับปฏิสนธิวิญญาณของตนให้สดชื่นไม่ให้ทำลาย ฯ ด้ายเปรียบเหมือน **ตัณหา และลมอัสสวาต ปัสสวาต** สำหรับเชื่อมและยึดอัตตภาพของเรา และอัตตภาพของมารดาให้เนื่องกันไว้ด้วยอำนาจกรรมคือเข็ม ให้เจ้าภิกษุพิจารณาปลงธรรมสังเวชน์ว่าอาการที่สนเข็มร้อยเข็มก็ดี อาการที่นำเข็มไปเย็บไปร้อยวัตถุที่แตกต่างกันให้เป็นอันเดียวกันก็ดี ก็ได้แก่อุปาทานนั้นเองใช่อื่นไกล **อุปาทาน** เป็นผู้สนผู้ร้อยกรรม และนำกรรมไปเย็บไปเกาะเกี่ยวเหนี่ยวรั้งนามกับรูปไว้ที่นามกับรูป ครั้นแล้วก็หมุนเวียน เปลี่ยนไปในสงสารวัฏฏทุกข์ไม่มีเวลาสิ้นสุด จึงควรพิจารณาให้เห็นเป็น **ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา** ว่า ก้อนพระธรรมส้อนความลึกลับไว้อย่างมหัศจรรย์อย่างนี้ ฯ มีดโกนนั้นเปรียบเหมือน **ดวงปัญญา** และ**วิชชา** สำหรับจะได้ตัดด้าย คือ **ตัณหา** ตัด **อุปาทาน** ผู้จะนำเข็มคือกรรมเข้าไปเย็บไปร้อยให้ขาดไป ไม่มีเวลาจะกลับคืนดังเดิมได้ เหมือนพระพุทธเจ้าทรงจับพระขรรค์ตัดพระเกศคราวออกสู่มหาภิเนษกรมณ์ฉะนั้น ฯ ให้เจ้าภิกษุพิจารณาให้เป็นอนุโลมปฏิโลมให้ชำนาญอย่าประมาท เมื่อใจสงบแล้วพิจารณาดูพระธรรมชั้นที่ ๓ คือ **บริขารแปด** นั้นใช่อื่นไกล ความดีความจริงท่านสอนพิจารณาดูธรรมสังเวชน์ คือ *อดีตทุกข์* ๑ *อนาคตทุกข์* ๑ *ชาติทุกข์* ๑ *ชราทุกข์* ๑ *มรณทุกข์* ๑ *อาหารปริเยสิกทุกข์* ๑ *ปกิณณกทุกข์* ๑ *ปัจจุบันทุกข์* ๑ ฯ ทุกข์ทั้งแปดนี้เรียกว่า บริขารแปด

ของจิตต์ เมื่อพิจารณาได้ชัดว่า บริขารแปดนี้เป็นบริวารของจิตต์แล้วจะได้รู้สึกตัว มีความสำรวมสติทุกเมื่อ ต่อนั้นจะได้เกิดความเบื่อหน่ายคลายละในอัตตภาพร่างกาย ด้วยอำนาจความรู้จริง ไม่พัวพันในสังขาร เมื่อมละทางผิดพ้นความมืดได้แล้ว ย่อมมองเห็นทางสว่าง ฯ ท่านจึงสอนให้เจ้าภิกษุดูบริขารแปดของพระพุทธเจ้า อันมีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น มีสัมมาสมาธิเป็นปริโยสาน เพราะเป็นหนทางที่จะให้รู้ให้เห็นพระธรรมที่จริง คือ อริยสัจจธรรม ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค จริง ๆ ข้อที่เรียกว่าพระธรรม ๓ ไตร ก็คือหมายความถึงการพิจารณา ๓ ชั้น คือชั้นนอก ชั้นใน ชั้นกลาง ฯ ในชั้นกลางมี ๘ แต่ท่านรวมลงเป็น ๓ คือ สีล สมาธิ ปัญญา หรือ อธิสีล อธิจิตต์ อธิปัญญา จึงได้นามบัญญัติว่า พระธรรม ๓ ไตร นั่นแล ฯ

พระอาจารย์เจ้าวางอุปเทศแห่งการพิจารณาดังต่อไปนี้ :-

๑. คือ **มโนธาตุ ธมฺมธาตุ วิญฺญาณธาตุ**

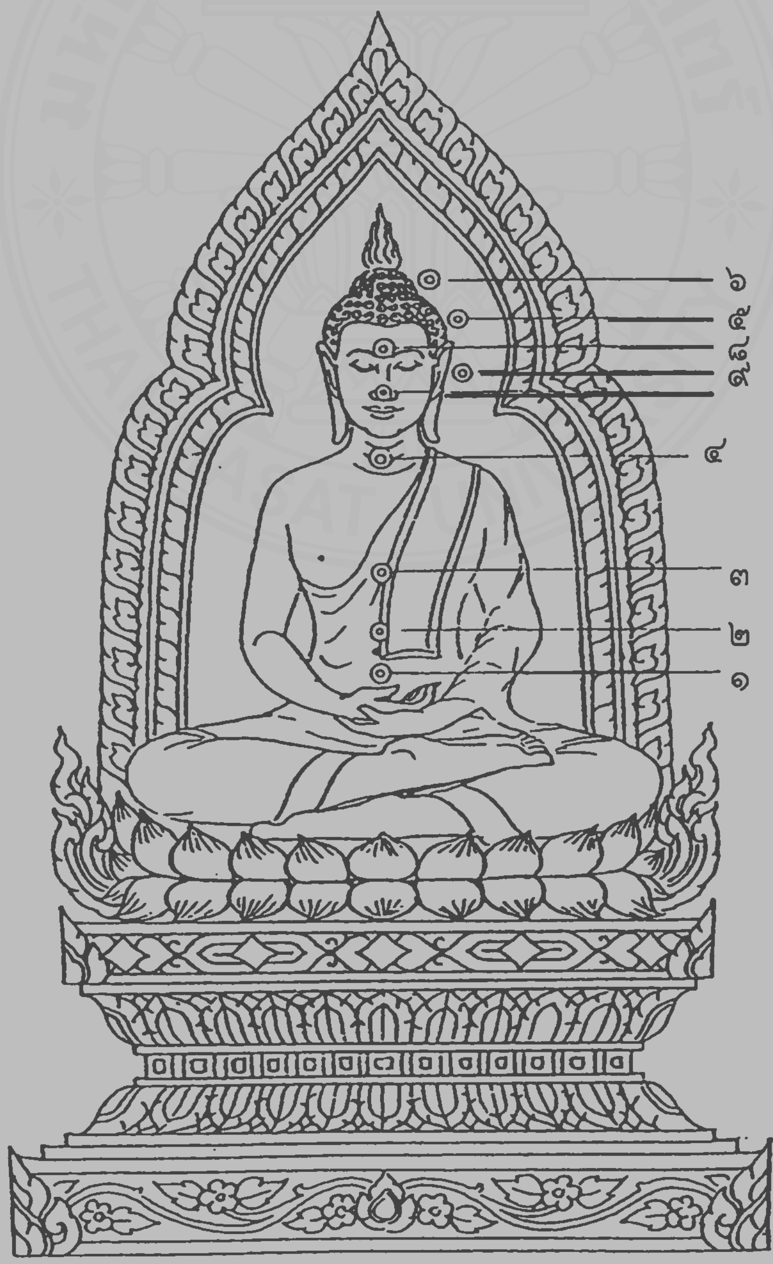
๒. **กมฺมินฺทฺริยํ** กับ **ญาณินฺทฺริยํ**

หลักในข้อ ๑. **อปิจ ยทา รูปารมฺมณํ จกฺขุสฺส อาปาถกํ อาคจฺฉติ ตทา ภวงฺเค ทฺวิกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺเธ กิริยามโนธาตุ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ ฯ ตโต จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ ฯ ตโต วิปากมโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนฺนกิจฺจํ ฯ ตโต วิปากาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ สนฺตีรณกิจฺจํ ฯ ตโต กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ ฯ ตทนนฺตรํ ชวติ ฯ**

ก็ในคราวใดรูปารมณ์ไหลมาสู่คลองจักษุในคราวนั้น เมื่อภวังค์เกิดขึ้น ๒ ครั้งแล้วดับไป ฯ กิริยามโนธาตุ อันยังอาวัชชนกิจให้สำเร็จ เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ฯ ถัดนั้น จักขุวิญญาณ อันยัง ทัสสนกิจให้สำเร็จเกิดขึ้นแล้วดับไป ฯ ถัดนั้น วิปากมโนธาตุ อันยังสัมปฏิจฉันนกิจให้สำเร็จ เกิดขึ้นแล้วดับไป ฯ ถัดนั้น วิปากเหตุกมโนวิญญาณธาตุ อันยังสันตีรณกิจให้สำเร็จ เกิดขึ้นแล้วดับไป ฯ ถัด กิริยาเหตุกมโนวิญญาณธาตุ อันยังโวฏฐัพพนกิจ ให้สำเร็จ เกิดขึ้นแล้วดับไป ฯ ชวนะ นั้นย่อมแล่นไปไม่มีระหว่างขีดคั่น ฯ ให้พิจารณาดูลักษณะธาตุทั้ง ๓ ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นอนุโลมและปฏิโลม ส่งกระแสจิตต์ให้ดำเนินไปตาม น้อมอารมณ์นั้น ๆ เข้ามาในตน จนเห็นความรู้ ข้อรู้ ผู้รู้ แจ่มอยู่ที่ใจรวมลงเป็นหนึ่ง บังคับธาตุให้ทำลายไป (ท่านเรียกว่าเปิดโลก) หรือเข้าพระธาตุได้ ยังคงเหลือแต่อารมณ์ๆ นั่นเองเป็นเครื่องอุปโภคบริโภคของจิตต์ชั้นละเอียดที่สุด คือ **ผสฺสาหาร วิญฺญาณาหาร มโนสญฺเจตนาหาร** ผู้ซึ่งข้องอยู่ในเครื่องอุปโภคบริโภค มีจิตต์อันคำสอนนั้น ๆ ครอบงำแล้ว ความรู้อันมั่นคง ก็ไม่ดิ่งลงสู่สมาธิชั้นละเอียดได้ เพราะมีอินทรีย์คอยบังคับใจได้อยู่ **กมฺมินฺทฺริยํ** และ **ญาณินฺทฺริยํ** ทั้งสองประเภท ยังคอยสกัดไว้อย่างเต็มที่ คือ **ตัวกาม**ได้แก่ กิเลสกาม ๑ วัตถุกาม ๑ คุณ ได้แก่ **สตฺโต** (สัตว์)

รโช (ธุลี) **ตโม** (มืด) ฯ **ญาณํ** ความหยั่งรู้ เกิดจาก**สัตตะ** ความโลภ เกิดจาก **ระชะ** ความประมาทความหลงและความไม่รู้ เกิดจาก **ตมะ ฯ** กามแลคุณทั้งสองนี้ ซึมซาบอยู่ในอินทรีย์ อินทรีย์นั้นมี **๒๓** ประเภทโดยพิสดาร กล่าวฉะเพาะกิจเบื้องต้น เพียงสอง คือ **กมฺมินฺทฺริยํ** ความเป็นใหญ่ด้วยกรรม คือการพูด ๑ มือ ๑ เท้า ๑ อายตนะ แห่งปฏิสนธิวิญญาณ ๑ อุทร ท้อง ๑. **ญาณินฺทฺริยํ** ความเป็นใหญ่ด้วยความรู้ คือ จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย ฯ อินทรีย์เหล่านี้มีหลักสำคัญอยู่ที่ใจ ถ้าใจไม่ได้ดำเนินใน อินทรีย์ฝ่ายสูง คือ **สทฺธินฺทฺริยํ** เป็นต้น **ปญฺญินฺทฺริยํ** เป็นที่สุดแล้ว ใจก็หมุนไปตาม อินทรียฝ่ายต่ำที่เสวยอารมณ์แลจูงจิตต์ไปเหมือนเรือถูกลมพัดไปในทะเลอันไม่มี ขอบเขตฉะนั้น ถ้าพยายามข่มอินทรีย์ออกจากอารมณ์ทั้งหลายเสียได้ขาดแล้วปัญญา จึงจะตั้งมั่น อินทรีย์สำหรับข่ม มี ๕ ประการ คือ **สทฺธินฺทฺริยํ** ความเป็นใหญ่คือความเชื่อ **วิริยินฺทฺริยํ** ความเป็นใหญ่คือความเพียร **สตินฺทฺริยํ** ความเป็นใหญ่คือสติ **สมาธินฺทฺริยํ** ความเป็นใหญ่คือสมาธิ **ปญฺญินฺทฺริยํ** ความเป็นใหญ่คือปัญญา ถ้าอบรมอินทรีย์ทั้ง ๕ นี้ได้บริบูรณ์ดี จะมีอำนาจบังคับจิตต์และอินทรีย์ให้อยู่ในอำนาจได้ เป็นหนทางแห่ง โมกขธรรมโดยตรงทีเดียว พึงทราบว่าอินทรีย์เป็นใหญ่ครองอยู่ใน ขันธ์ ธาตุ อายตนะ จิตต์เป็นใหญ่กว่าอินทรีย์ ปัญญาเป็นใหญ่กว่าจิตต์ สิ่งที่เป็นใหญ่กว่าสิ่งทั้งปวง คือ **อมตะธรรม** ฯ

แบบที่ ๓
แบบตั้งสมุฏฐานของลมทำจิตต์ให้เป็นสมาธิ

๑. **กำหนดตั้งที่สะดือ** บุรุษเอียงขวาเท่าเม็ดข้าวสาร สตรีเอียงซ้ายเท่าเม็ดข้าวสาร ฐานนี้เป็นที่ระงับทุกขเวทนาทั้งปวง ฯ

๒. **กำหนดตั้งที่เหนือสะดือนอกเนื้อในหนังประมาณ ๓ นิ้ว** เป็นที่ระงับอกุศลจิต ยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นได้โดยสะดวก เป็นที่ประชุมธาตุ ๔ และสัมปยุตต์ธาตุ ๖ ธาตุ ๑๘ ชุมนุมลงเป็นธาตุ คือ (อ) แล้วเปลี่ยนเป็น (๐) ทำลายธาตุและตั้งธาตุได้ จากฐานนี้ ฯ

๓. **กำหนดตั้งในเนื้อหัวใจ** เป็นที่ปฏิสนธิวิญญาณเจือไปด้วยกุศลธรรม อกุศล และอัพยากฤต ถ้าตั้งสติสัมโพชฌงค์สกดได้ จิตต์จึงจะดำเนินถูกทาง ไม่เช่นนั้นก็จะเป็นดุจน้ำใส สีขาว สีดำ ผสมกัน ฯ

แต่ถ้าตั้งสติมนสิการในโพชฌงค์ ๗ จนตลอด และรวมเป็นเอกธรรม จิตต์ก็รวมลงเป็นเอกัคคตารมณ์แล้ว จะทำลายมโน่ธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ได้ ณ สถานท่ามกลางนี้ จิตต์จักสงบและบริสุทธิ์

๔. **กำหนดตั้งที่สุดลำคอเป็นสถานที่หลับ** เป็นที่ร่วมอุปหารสัณฐิติภังคะ เป็นที่ขาดรส เป็นที่ ภังคะ เป็น นิโรธสัจจะ รวมกัน จะเห็นจะรู้นิโรธสัจจะ บางชนิดได้ ณ สถานที่นี้ และหลับง่าย ฯ

๕. **กำหนดตั้งที่ปลายนาสิก** (ปลายจมูก) เป็นที่ทำให้เกิดปีติและปราโมทย์ นำให้รู้ความสิ้น ความเสื่อม ความเกิด ความดับแห่งสังขาร แจ่มแจ้งแก่ใจ และนำให้รู้ปฏิสนธิจิตต์แห่งสัตว์ทั้งปวง จิตต์จะสงบได้ง่าย ฯ

๖. **กำหนดตั้งที่จักษุเป็นที่ให้เกิดปัญญาจักษุ** พิจารณาเห็นบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์แน่นอน เที่ยงธรรมยิ่งนัก เป็นเหตุให้ได้ทิพพจักษุ เป็นอุบายทำจิตต์ให้ตั้งเที่ยงตรงต่อสติเป็นนิจ ฯ

๗. **กำหนดตั้งที่ระหว่างคิ้ว** เป็นที่ชำระมลทินโทษซึ่งเกิดจากอารมณ์ต่าง ๆ จิตต์ไม่ฟุ้งสร้าน ไม่ง่วงเหงาหาวนอน เป็นที่ให้เกิดตบะเดชะมีอิทธิพลมาก เป็นที่สั่งสมปัญญาดีนัก ฯ

๘. **กำหนดตั้งบนกระหม่อม** เป็นที่ตั้งแห่ง ขันติ และ โสรัจจะธรรม นำให้เกิดอาคมปัญญา และ อธิคมปัญญา ส่องเหตุในอดีตและอนาคต รวมในปัจจุบัน และรู้เห็นในธรรมที่เป็นปัจจุบัน คือ วิปัสสนาญาณได้แจ่มใจ ฯ

๙. **กำหนดตั้งที่ท้ายทอย** เป็นที่ตั้งสนิทของสติสัมปชัญญะเป็นที่เก็บเวทนาทั้งปวง เป็นที่ระงับวิสภาคารมณ์ทั้งปวง เป็นที่รักษาโรคเส้นประสาท และจิตต์ฟุ้งซ่าน (ที่เรียกกันว่าหัวเสีย) เป็นที่ดับความกระสับกระส่ายและพิษร้าย ทุกขเวทนาทั้งหลาย เป็นที่จะกำหนดจิตต์ทำให้ไปปราศจากบาปธรรมทั้งหลาย ในเวลาจวนจะถึงมรณกรรม นำจิตต์ให้ถึงวิมุตติธรรมได้ง่าย ถ้าทำได้ชำนิชำนาญดีแล้ว จะเป็นเครื่องมือใช้ได้ในเวลาเลี้ยวหัวงาน (จวนตาย) อาจนำปฏิสนธิจิตต์ไปสู่สุคติสถาน หรือถึงนิสสรณวิมุตติได้

โดยแน่นอน ที่ตั้งนี้เรียก สัตตประเทศ

แบบที่ ๔

แบบตั้งธาตุ ของเกจิอาจารย์ (ลพบุรี)

๑ บุรพกิจเบื้องต้นเหมือนแบบที่ ๒ ทุกประการ

นุ๊	มุ๊	ยุ๊	พุ๊	ธุ๊
น้ำ	ดิน	วิญญาณธาตุ	ลม	ไฟ
๑	๒	๓	๔	๕

วิธีเดินธาตุ

๑.	น	นึ	นุํ	ย	ยึ	ยุํ ฯ
๒.	ม	มึ	มุํ	ย	ยึ	ยุํ ฯ
๓.	พ	พึ	พุํ	ย	ยึ	ยุํ ฯ
๔.	ธ	ธึ	ธุํ	ย	ยึ	ยุํ ฯ ถอด ยุ๊

ถอด ยุ๊ เป็น ๐

พระอาจารย์กล่าวไว้ว่าวิธีนี้ จุดประสงค์ผลสำเร็จคือให้จิตต์เพ่งจิตต์ จิตต์อยู่ที่จิตต์ ฯ ในเบื้องต้น ตั้งสติลงเป็นภาคพื้นของจิตต์ไว้ก่อน แล้วกำหนดตั้งสติเป็นอารักขา แวดล้อมดวงจิตต์ให้อยู่ในขอบเขตของสติเป็นครั้งที่สอง แล้วเดินธาตุ ๔ เข้าไปหาวิญญาณธาตุ เป็นครั้งที่ ๓ ตามลำดับ การเดินธาตุ ๔ ตามแบบที่วางไว้ข้างต้นนั้นต้องจำอักขระให้แม่นยำ เดินให้ถูกระยะ อย่าก้าวก่ายเปลี่ยนฐานกัน หรือสงสัยแคลงใจเป็นไม่ได้ พยายามทำด้วยน้ำใจเยือกเย็น อย่ารีบร้อนหรือจับจด ให้กำหนดเวลาว่าวันหนึ่งจะทำกี่ชั่วโมง และเวลาไหน ให้วางความสัจจ์ไว้ ครั้นถึงเวลานั้นต้องทำจริง ๆ ได้เท่านั้นชั่วโมง ต้องหยุดจริง ๆ ทำให้สม่ำเสมอ อย่าให้ขาดตกบกพร่อง อย่าทำเพราะปรารภกรรมของโลกเป็นใหญ่ อย่าปรารภตนเป็นใหญ่ ให้ปรารภธรรมเป็นใหญ่ ทำใจให้ปราศจากอคติ ๔ คือ **ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ** ฯ ต่อนั้นจึงตั้งใจเดินธาตุโดยบริกรรมตามแบบที่วางไว้ จนใจสงบนิ่งคงที่ไม่มีอาการไป ไม่มีอาการมา ครั้นรู้ชัดแล้วให้ตั้งสติเตือนจิตต์ให้รู้สึกอีกคราวหนึ่ง ให้สังเกตอักขระเหล่านั้นให้แจ่มแจ้ง กำหนด **น** ธาตุน้ำ **ม** ธาตุดิน **ย** อากาศธาตุ **พ** ธาตุลม **ธ** ธาตุไฟ วางไว้เป็นหลักให้ปรากฏเด่นจริง ๆ อย่าตั้งสมมติเอาเอง ให้ดูด้วยความรู้ ประหนึ่งแลดูเทียนที่จุดสว่างทั้ง ๕ เล่มตั้งอยู่ใน ๔ ทิศ เล่มหนึ่งอยู่ระหว่างกลาง เมื่อทำจนชำนาญจิตต์มั่นอยู่ด้วยดีแล้ว ให้ตั้งสติสำทับลงอีก ตรวจดูข้างหน้าข้างหลัง และท่ามกลางให้แน่นอน อย่าตื่น อย่าตกใจ อย่าทนง อย่าอวดดีด้วยทิฏฐิและมานะ ที่จะปลอมเข้ามาแทรกแซง อย่าทำความพอต่อนั้นให้ถอดตัว **ยุ๊** ออกมาเพ่งโดยถือว่าเป็นอากาศธาตุ เมื่อ **ยุ๊** อักษรอันตรธาน

มีนิมิตต์เกิดขึ้นให้ทำลายนิมิตต์ทิ้งเสีย และทำลายธาตุทั้ง ๔ ซึ่งเป็นหลักเดิมนั้นให้สูญสิ้นไปด้วย ต่อนั้นอากาศธาตุก็จะปรากฏ อุคคหะนิมิตต์ และปฏิภาคนิมิตต์ ก็จะโผล่ปรากฏขึ้น แล้วแต่อุปนิสัยของท่านผู้ทำ เป็นแต่เมื่อเห็นแล้ว อย่าลงโทษ อย่าชมนิมิตต์นั้น ๆ ให้ถือว่าเป็นของกลาง ๆ เป็นเครื่องประดับพระธรรม ผู้ดำเนินทางจิตต์ละเอียดแล้ว จะต้องประสบพบเห็นคุณสมบัติอย่างนี้เป็นรางวัลเป็นของกำนันแก่ใจ ตรวจดูให้ชำนาญคือเห็นแล้ว ก็ให้รู้ รู้แล้วก็ให้เห็น ให้ความรู้กับความเห็นรวมลงเป็นอันเดียวกัน จะได้กั้นตัวโมหะไม่ให้ก่อเรื่องและนำให้หลงทาง เมื่อจิตต์ก้าวขึ้นสู่ภูมิ์ตั้งอยู่ องอาจด้วยดีแล้ว ให้ทำลายอากาศธาตุทิ้งเสีย ต่อนั้นตัววิญญาณธาตุ จะปรากฏขึ้นโดยลำดับคราวนี้อย่าติดดวงวิญญาณที่สว่างไสวงดงามนั้นว่าเป็นของจริง ให้พิจารณาโดยเฉพาะเจาะจงว่า นี่พระทุกขัง นี่พระอนิจจัง นี่พระอนัตตา พระธรรมท่านเมตตามาโปรด พอความรู้เกิดขึ้นกำหนดรู้เท่าต่อความเป็นจริงได้ชัดแล้ว ตัววิญญาณธาตุก็พลันสูญไปทันที (ถ้าไม่รู้เท่าติดตัวรู้ถอนตัวไม่ได้) คราวนี้จะเปิดขันธโลกนี้ให้สว่างไสว แลเห็นทะลุปรุโปร่งไปทั่วโลก อัตตภาพร่างกายของตัวเอง ว่างเปล่าตั้งอยู่โดยความเป็นของสูญ ต่อนั้นให้ตั้งสติชั้นสูงให้ละเอียด (สติสัมโพชฌงค์) แล้วให้ตั้งจิตต์เป็นกลาง ให้เพ่ง ให้ดู ให้รู้ให้เห็น ให้รับ ให้กำหนด ให้ตรวจ ให้ดูความวิ่งของจิตต์ ซึ่งหอบอารมณ์ แปรเป็นกิริยาแปรจากวัตถุ แล้วจะนำมารวมที่จิตต์อีก ให้สกดไว้เป็นตอนๆ อย่าให้คละกัน วางไว้ตามหน้าที่ ต่อนั้นให้ตั้งสติรักษาจิตต์ไว้ให้มั่นคง ให้จิตต์เพ่งจิตต์ซึ่งเป็นธรรมชาติกลางให้จิตต์อยู่ที่จิตต์ (เรียกว่าถอดจิตต์ออกจากอารมณ์) มีเอกธรรมเป็นอารมณ์ คือสติสตินี้ได้แก่ตัวสภาพจริงที่มีอยู่เป็นคู่ของจิตต์ โดยไม่มีข้าศึกใด ๆ จะประหารได้ ต่อนั้นจิตต์ก็จะอยู่ที่จิตต์ หมายความว่าจิตต์ได้ที่อยู่ คือยอดสติ (สติธรรมเป็นเครื่องตื่น) จิตต์เป็นเจ้าของบ้านให้จิตต์ตื่นอยู่กับความรู้ ไม่มีอารมณ์ภายนอกภายในไปเป็นเจ้าของจิตต์ จิตต์จะตรงต่อความรู้ ความรู้จะตรงต่อจิตต์ จิตต์เป็นธรรมชาติที่ว่าได้ คือสอนง่ายวางใจตนเองได้เป็นอย่างดี เพียงเท่านี้ก็จะได้เสวยผลคือความสุขในทางสัมมาปฏิบัติ จัดว่าเป็นผู้ซื่อตรงต่อพระพุทธศาสนาโดยแท้ เมื่อหวังวิมุตติสุขอันยอดเยี่ยม ก็ให้ดำเนินในทางวิปัสสนาสืบต่อไปนั้นเทอญ ฯ

แบบที่ ๕

แบบเดินธาตุ ทำจิตต์ให้เป็นสมาธิ

๑ **บุรพกิจ** เหมือนที่กล่าวมาแล้วทุกประการ เมื่อนั่งเข้าที่ให้บริกรรมดำเนินตามอักษร ซึ่งสมมติเป็นธาตุประเภทหนึ่ง กำหนดลักษณะ **รัสสะ ปทัฏฐานะ ปัจจุปัฏฐานะ** ฯ ทำให้เป็น **อาวัชชวสี สมาปัชชวสี อธิฏฐาวสี วุฏฐาวสี ปัจจเวกขวสี** กำหนดได้ดีแล้ว

จึงตั้งใจอธิษฐาน บริกรรมธาตุ ดังต่อไปนี้ :-

น	ม	พ	ธ
น้ำ	ไฟ	ลม	ดิน

อ

อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ

จ	พ	ก	ส
ดิน	ลม	ไฟ	น้ำ

วิธีเดิน

๑. บริกรรม **น** ไปตามลำดับถึง **ส** อักษร ฯ รวมลง (อ) อักษร

๒. บริกรรม **น** ไปหา **ก**, **ม** ไปหา **ส**, **พ** ไปหา **จ**, **ธ** ไปหา **พ** ฯ ต่อไป **อ** ทำให้เป็นอนุโลมปฏิโลมจนชำนาญดีแล้วให้ถอด อ อักษรออกเพ่ง

เมื่อทำลายธาตุได้แล้ว อากาศธาตุและวิญญาณธาตุจะปรากฏโดย = ๑ พระอาจารย์กล่าวว่าเป็นแสงสว่างของธาตุที่ผสมถูกส่วน หรือดวงประทีปธรรมมาโปรด บางทีพุ่งตรงออกไป ทางจักษุทวาร กายทวาร มโนทวาร ถ้าหายไปใช้ไม่ได้ บางทีพุ่งตรงเข้ามาตามทวารทั้ง ๓ ถ้าหายใช้ยังไม่ได้ ถ้าพุ่งออกทางตาข้างซ้ายเป็นแสงของโลกธาตุ ถ้าพุ่งออกนัยน์ตาข้างขวาเป็นแสงของธรรมธาตุ ถ้าพุ่งออกบนกระหม่อม อัษฎากาศเบื้องบนเป็นแสงของอธิคมปัญญา ถ้าพุ่งออกมาแต่ข้างนอกแล้วเลื่อนลอยมาข้างหลัง หรือลอยฉวัดเฉวียนอยู่ข้างนอกไม่เข้าสู่อัตตภาพได้ ท่านกล่าวว่าแสดงของอธรรมหรือมารประจญไม่ให้หลงว่าเป็นของจริง ตามหลักธรรมท่านกล่าวว่า นิมิตต์จะปรากฏได้ในเมื่อเวลาธาตุรวมกันถูกส่วนเป็นอันเดียวกันจึงจะเกิดขึ้นได้ ในสมัยนั้นจิตต์เป็นสมาธิด้วยดี ฯ ลักษณะที่ถูกที่จริง ต้องเกิดตามสมุฏฐานแห่งลมทั้ง ๙ แห่ง (ที่ตั้งลม ที่ผูกสติกับจิตต์) อาการที่ธาตุจะรวมก็ดี อาการที่ธาตุจะทำลายก็ดี อาการที่นิมิตต์จะเกิดปรากฏก็ดี ไม่มีบัญญัติย่อมแล้วแต่จริตอุปนิสัยของบุคคล ฯ จะถือเป็นหลักแน่นอนไม่ได้ และพูดกันไม่ได้ ใครทำใครรู้ ใครดูใครเห็นเฉพาะตัว เมื่อเกิดขึ้นท่านห้ามไม่ให้พูดกับผู้ไม่ใช่พวกปฏิบัติด้วยกัน และให้บอกได้เฉพาะพระอาจารย์เท่านั้น จึงสันนิมัติไว้เป็นหลักธรรมสำหรับนักปฏิบัติ ฯ อักษรทั้ง ๘ นั้นเป็นตัวสมมติของธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม ฯ ส่วน อ อักษรเป็นใหญ่เป็นประธานในบรรดาอักษรทั้งปวง เหมือนอากาศวิญญาณเป็นใหญ่ในธาตุทั้ง ๔ เมื่อเดินธาตุทั้ง ๔ สำเร็จรวมลงที่ อ อักษร เป็นอากาศธาตุ ตั้งสติผูกจิตต์ให้มั่นแล้วเพ่ง อ นั้นจะกลายเป็นสูญวงกลมอันบริสุทธิ์ จะเกิดปีติปราโมทย์เต็มเปี่ยมอยู่ที่จิตต์อย่างเยือกเย็นใจ ต่อนั้นให้พยายามรักษาประคองไว้อย่าให้สูญ เมื่อเห็นว่าจิตต์มีกำลังมาก แล้วให้สกดจิตต์ทำลาย

โลกธาตุ คือธาตุทั้ง ๔ และธาตุ ๑๘ ทิ้งเสีย (การทำลายนี้ไม่ใช่จะบังคับได้โดยไร้เหตุผล หมายความว่าค่อยทำไป ถ้าทำถูกส่วนแห่งธรรม ธรรมนั้นประหารกันเอง) ชื่อว่าเปิดโลกธาตุได้ ต่อนั้นให้ยกภูมิจิตต์ผูกมั่นอยู่ด้วยโพชฌงค์ทั้ง ๗ มีสติสัมโพชฌงค์เป็นต้น มีอุเบกขาสัมโพชฌงค์เป็นปริโยสาน เมื่อจิตต์ดำเนินอยู่ในภูมิโพชฌงค์เป็นอาทิธรรมด้วยดีจนรวมเป็นเอกองค์แล้ว **กายสุขํ** ความสุขทางกายจักมี **จิตฺตสุขํ** ความสุขทางจิตต์จักมี **กายปริฬาโห** ความเร่าร้อนทางกายจักหาย **จิตฺตปริฬาโห** ความเร่าร้อนทางจิตต์จักหาย พึงทราบว่าทางสัมมาปฏิบัติ มีธาตุเป็นหลักเป็นใหญ่ ถ้าไม่รู้ธาตุ ทำลายธาตุไม่ได้ ด้วยการปฏิบัติชอบทางใจแล้ว ใจจักไม่รู้จักภาษาของธรรม ธรรมจักไม่รู้ภาษาของใจ จักไร้ผลเปล่า ถ้าเข้าใจดีแล้วดำเนินตาม ความรู้ ข้อรู้ ผู้รู้ จักเห็นของจริงด้วยอำนาจแห่งความจริงนั่นแล ฯ

แบบที่ ๖

พระกัมมัฏฐานแบบเดินธาตุในห้องพระเจ้า ๕ พระองค์

วิธีทำเหมือนแบบที่ ๕ ทุกประการ วิธีเดินให้สังเกตกำหนดอักษรทุก ๆ ตัวให้แจ่มแจ้ง หลักสำคัญในข้อนี้ท่านบังคับให้ผู้บำเพ็ญสมาทานธรรม ปฏิญาณเป็นคำสัตย์ให้วางใจได้ วางแผนที่ให้ดำเนินอยู่ในกรอบ ขีดเส้นบรรทัดให้เดิน จึงจะลงมือสั่งสอนได้ และมีวิธีขึ้นอย่างพิศดารมาก ข้อ ๑ ยกผล คืออิทธิฤทธิ์อิทธิพลต่าง ๆ ขึ้นเป็นจุดที่มุ่งหมาย มี **เจโตปริยญาณ** กำหนดรู้น้ำใจของบุคคลอื่นได้เป็นอาทิ ข้อ ๒ จัดพี่เลี้ยงของจิตต์ให้ คือ ๑ **สัทธา** มีความเชื่อมั่นคง ไม่ให้สงสัย ไม่ให้เชื่อครูอื่นว่าดีเลิศกว่าครูของตน ไม่ให้กังวลในคำพูดโต้แย้งคัดค้าน เยาะเย้ยต่าง ๆ ของผู้อื่น **อธิมตฺตํ เปมํ โหติ** เป็นผู้มีความรักยิ่งในครูของตน ไม่ให้ประพฤตินอกใจ ฯ ๒ **วิริยะ** มีความเพียรมั่นคงไม่ท้อถอย มีความบากบั่นเพื่อก้าวขึ้นไปสู่คุณเบื้องหน้า **อธิมตฺตํ วิริยํ** โหติ ฯ ๓ **อธิมตฺโต ปสาโท โหติ** มีความเลื่อมใสยิ่งนัก ฯ ๔ สติ มีสติมั่นคงไม่อ่อนแอ ไม่ง่อนแง่นคลอนแคลน กล้าหาญต่อความดีที่ตนปรารถนา ฯ ๕ **อธิมตฺตา หิริ โหติ** มีความละอายต่อบาปยิ่งนัก ฯ ๖ **สมาธิ** มีความตั้งใจไว้ชอบ ไม่คิดผิด ไม่ดำริผิดมีจิตต์ตรงต่ออาทิธรรมเป็นนิจ ฯ ๗ **อธิมตฺโต คารโว โหติ** มีความเคารพนับถือยิ่งนัก ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เยี่ยงพระสารีบุตรนับถือพระอัสสชิเถระเจ้าฉะนั้น ฯ ๘ **ปัญญา** มีความรู้รอบหนักในเหตุและผล รู้จักตัดตอนที่ต่อแห่งเหตุและผล รู้จักบำรุงเหตุและผลให้เจริญ ฯ ๙ **อธิมตฺตา ภาวนา โหติ** ตั้งใจเจริญเมตตายิ่งนัก ฯ หลักธรรมเหล่านี้ศิษย์ต้องท่องให้แม่นยำ เสร็จพิธีแล้ว เตือนให้ตรวจศีล ชำระศีลให้บริสุทธิ์ จึงสอนให้ดำเนินธาตุเป็นบทภาวนา :-

๑	น	จ	พ	ก	อ	น	ฯ
๒	ม	พ	ธ	ส	อ	ม	ฯ
๓	พ	ก	น	จ	อ	พ	ฯ
๔	ธ	ส	ม	พ	อ	ธ	ฯ

เมื่อตั้งใจบริกรรมไป ให้สังเกตกำหนดรู้ไว้ว่าใจพ้นจากภูมินิวรณธรรมทั้ง ๕ คือ **กามฉันท์ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา** แล้ว จิตต์ใกล้ต่ออุปจารสมาธิ จึงทำให้เป็นอนุโลมปฏิโลม เลื่อนไปตั้งฐานทั้ง ๙ คือ ฐานที่ ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ในฐานที่ ๑ เป็นอนุโลม ปฏิโลม ทำดังนี้ทุก ๆ ฐานเรียงลำดับกันขึ้นไปถึงฐานที่ ๙ ปรายสวาส แล้วบริกรรมให้เป็นอนุโลมปฏิโลมแต่ฐานที่ ๙ ทวนลำดับกันทอยลงมาจนถึงฐานที่ ๑ กำหนดถึง ๗ จบบริบูรณ์แล้ว ให้ผูกสติกับจิตต์ให้มั่นแล้วพิจารณาดูจิตต์ของเรานั้นเองว่า เวลานี้จิตต์เสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ หรืออุเบกขา ยังมีความพอใจในกาม มีพยาบาท มีความง่วงเหงาหาวนอน มีความฟุ้งซ่านรำคาญ มีความสงสัยหรือไม่ ถ้ายังมีอย่างใดอย่างหนึ่งให้คืนบริกรรมอีก ๗ จบ ฯ ถ้าไม่มีจิตต์เป็นปกติดี ให้ถอด **อ** อักษรออกเพ่ง ถอดจิตต์ออกมาตาม **อ** ให้ผูกสติกับจิตต์ให้เที่ยง เมื่อจิตต์ตั้งเที่ยงแล้วให้ผูกจิตกับ **อ** ให้ถึงกันด้วยดี ให้ตรงกันด้วยดี ให้รู้กันด้วยดี ให้ถึงกันโดยชอบ จนได้อุคคหะนิมิตต์และปฏิภาคนิมิตต์ นิมิตต์นั้นจะเป็นวงกลมก็ตาม เป็นพระพุทธรูปก็ตาม เป็นอย่างเม็ดเพ็ชร์รัตน์หรือดวงแก้วก็ตาม ต้องสังเกตกำหนดรักษาไว้ใช้ ทำให้มากเจริญให้มาก ทำให้ชำนาญจนสามารถบังคับนิมิตต์ไว้ในอำนาจได้ จิตต์ได้เครื่องหมายได้ที่พักเลื่อนภูมิดีแล้ว อย่าติดนิมิตต์ ให้ยก **อ** ขึ้นเพ่งจนรู้เห็นเป็นอากาศธาตุหรือวิญญาณธาตุชัดเจนแล้ว รวมกำลังจิตต์ทำงานในวงแห่งวิญญาณธาตุ เมื่อจิตต์ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียวแล้วจักมีอิทธิฤทธิ์อิทธิพล สามารถทำลาย มโนธาตุ รูปกาย ธัมมธาตุ นามกาย ให้สลายไปเรียกว่า "เข้าพระมหาธาตุได้" หรือเปิดโลกได้ ตัว**อัญญาณ**ซึ่งอาศัยอยู่กับธาตุจักสลายไป ตัว**ญาณ**ซึ่งเป็นผลของสมถะจักผุดขึ้น **อัตตะ** ซึ่งสามารถรู้อดีต อนาคต ปัจจุบัน เมื่อได้พลวปัจจัยอันแรงกล้าอุดหนุน จักทำงานได้เต็มที่ สามารถบังคับอินทรีย์และจิตต์ให้อยู่ในอำนาจได้โดยสะดวก สรรพวิชาจะเกิดขึ้นได้ตามอุปนิสัย ได้ผลสำเร็จอย่างพระอาจารย์มุ่งสอนไว้ คงยังเหลือแต่กิเลสานุสัยอันเป็นส่วนละเอียด อันพระโยคาวจรเจ้าจะพึงกำจัดให้ขาดได้ด้วยอำนาจพระวิปัสสนาญาณ ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นกิจที่จะดำเนินขึ้นไปจนถึงขีดที่สุด คือ วิมุตติธรรม

แบบที่ ๗

ของเกจิอาจารย์ (ลพบุรี)

พระกัมมัฏฐานขึ้นแบบเกสา และถอด น อักษรออกเพ่ง บุรพกิจเหมือนแบบที่กล่าวมาแล้วทุกประการ เบื้องต้นให้ตั้งใจกำหนดให้แม่นยำแล้วบริกรรมดำเนินแบบตั้งขันธ์ ๕ ทำลายขันธ์ ๕

๑ หมวดรูปขันธ์

ก	ข	ค	ฆ	ง
เกสา	โลมา	นขา	ทนฺตา	ตโจ
ผม	ขน	เล็บ	ฟัน	หนัง

๒ หมวดเวทนาขันธ์

จ	ฉ	ช	ฌ	ญ
มํสํ	นหารู	อฏฺฐิ	อฏฺฐิมิญฺชํ	วกฺกํ
เนื้อ	เอ็น	กระดูก	เยื่อในกระดูก	ม้าม

๓ หมวดสัญญาขันธ์

ฏ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ
หทยํ	ยกนํ	กิโลมกํ	ปิหกํ	ปปฺผาสํ
หัวใจ	ตับ	พังผืด	ไต	ปอด

๔ หมวดสังขารขันธ์

ต	ถ	ท	ธ	(น)
อนฺตํ	อนฺตคุณํ	อุทริยํ	กรีสํ ฯ	
ไส้ใหญ่	ไส้น้อย	อาหารใหม่	อาหารเก่า	

รวมทั้ง ๔ ปัญจกะเป็น ๒๐ อักษรจัดเป็นรูปธรรม ให้ถอด (น) อักษรเพ่ง

๕ หมวดวิญญาณขันธ์ (คือ ธฤษติ)

ป	ผ	พ	ภ	ม
ปิตฺตํ	เสมฺหํ	ปุพฺโพ	โลหิตํ	เสโท
ดี	เสลด	หนอง	เลือด	เหงื่อ

ที่ ๖ หมวดมรรค

ย	ร	ล	ว	ส	ห	ฬ	(อํ)
เมโท	อสฺสุ	วสา	เขโฬ	สิงฺฆาณิกา	ลสิกา	มุตฺตํ	
มันข้น	น้ำตา	มันเหลว	น้ำลาย	น้ำมูก	ไขข้อ	มูตร	

รวมทั้ง ๒ หมวดเป็น ๑๒ จัดเป็นนามธรรม ให้ถอด อํ ออกเพ่ง

อํ ได้แก่อริยมรรค ๘ ประการ คือ:-

๑ **สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ ๒ **สัมมาสังกัปโป** ดำริชอบ ๓ **สัมมาวาจา** วาจาชอบ ๔ **สัมมากัมมันโต** การงานชอบ ๕ **สัมมาอาชีโว** เลี้ยงชีพชอบ ๖ **สัมมา-วายาโม** เพียรพยายามชอบ ๗ **สัมมาสติ** ตั้งสติไว้ชอบ ๘ **สัมมาสมาธิ** ตั้งจิตต์ชอบ ฯ เมื่อดำเนินในองค์ทั้ง ๘ ประการได้บริสุทธิ์บริบูรณ์ดีแล้ว มรรคมีองค์ ๘ จักรวมลงเป็นองค์ ๑ เรียกว่า มัคคสมังคี ได้แก่ ๑ ตั้งอยู่ในอากาศธาตุและวิญญาณธาตุนั่นเอง สภาพความรู้ท่านเรียกว่า **ญาณทัสสนะ** ไม่ใช่อากาศธาตุและวิญญาณธาตุ แต่ก็ไม่อื่นจากอากาศและวิญญาณเปรียบเหมือนแสงสว่างกับเทียน (หรือดวงไฟฟ้า) หรือสัททสำเนียง ซึ่งดังจากระฆังที่ถูกฆ้อนตีแล้ว จะว่าเสียงดังจากฆ้อนก็ใช่ที่จะว่าดังจากระฆังก็ไม่เชิง จะว่าอื่นจากนี้ก็ผิด จะว่าเป็นอันเดียวกันก็ไม่ชอบ เป็นแต่เสียงนั้นดังกังวาฬเพราะความเสมอภาคจากความเป็นกลาง เรื่องมรรค ๘ ก็เป็นเช่นเดียวกันฉันนั้น

เพราะฉะนั้นเมื่อบริกรรมตามลำดับขันธ์ ๕ ตลอดถึงมรรคเป็นอนุโลมปฏิโลมชำนาญดีแล้ว เห็นว่าจิตต์สงบคงที่ไม่แปรผัน ต่อนั้นให้ตั้งสติรักษาไว้ให้มีขอบเขตเป็นที่อยู่ในวง กำหนดหมายไว้เป็นหลักในเรื่องของลักขณูปณิชฌาน จึงถอด (น) อักษรคือ (มตฺถลุงฺคํ) ออกมาเพ่งเป็นส่วนอารัมมณูปณิชฌาน เมื่อเพ่งไปจนชำนิชำนาญเป็น **อาวัชชนวสี สมาปัชชนวสี อธิฏฐานวสี วุฏฐานวสี ปัจจเวกขณวสี** สำเร็จดีแล้ว จงเพ่งทำลาย **น** คือ **มตฺถลุงฺคํ** ให้อันตรธานสูญไปเสีย เมื่อตรวจดูเห็นว่าจิตต์มีกำลังดีเต็มที่ เพราะรวมอยู่ในอารมณ์อันเดียวเป็นปกติ เป็น **อัปปนาสมาธิ** แล้ว จึงตั้งใจเพ่งทำลายเบญจขันธ์แลมรรคให้อันตรธานไปให้หมดดังต่อไปนี้

	๑	๓	๕	๔	๒	= วิธีเดินเข้าธาตุ
๑	ก	ข	ค	ฆ	ง	
	เกสา	โลมา	นขา	ทนฺตา	ตโจ	
	๔	๒	๑	๓	๕	= วิธีเดินออกธาตุ

ให้ถอด **ค** ออกเพ่งแล้วทำลายให้หมดทั้ง ๕ = ๑ เป็นอันว่าทำลายรูปขันธ์หมวดต้น

	๑	๓	๕	๔	๒ = วิธีเดินเข้าธาตุ
๒	จ	ฉ	ช	ฌ	ญ
	มํสํ	นหารู	อฏฺฐิ	อฏฺฐิมิญฺชํ	วกฺกํ
	๔	๒	๑	๓	๕ = วิธีเดินออกธาตุ

ให้ถอด **ช** ออกเพ่งแล้วทำลายให้อันตรธานไปให้หมดทั้ง ๕ เป็นอันว่าทำลายเวทนาขันธ์หมวดที่ ๒

	๑	๓	๕	๔	๒ = วิธีเดินเข้าธาตุ
๓	ฏ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ
	หทยํ	ยกนํ	กิโลมกํ	ปิหกํ	ปปฺผาสํ
	๔	๒	๑	๓	๕ = วิธีเดินออกธาตุ

ให้ถอด **ฑ** ออกเพ่งแล้วทำลายให้อันตรธานไปให้หมดทั้ง ๕ เป็นอันว่าเพิกหรือทำลายสัญญาขันธ์หมวดที่ ๓

	๑	๓	๕	๔	๒ = วิธีเดินเข้าธาตุ
๔	ต	ถ	ท	ธ	น
	อนฺตํ	อนฺตคุณํ	อุทริยํ	กรีสํ	มตฺถลุงฺคํ
	๔	๒	๑	๓	๕ = วิธีเดินออกธาตุ

ให้ถอด **ท** ออกเพ่งแล้วทำลายให้อันตรธานไปทั้ง ๕ เป็นอันว่าได้เพิกสังขารขันธ์ให้ดับไปในหมวดที่ ๔

	๑	๓	๕	๔	๒ = วิธีเดินเข้าธาตุ
๕	ป	ผ	พ	ภ	ม
	ปิตฺตํ	เสมฺหํ	ปุพฺโพ	โลหิตํ	เสโท
	๔	๒	๑	๓	๕ = วิธีเดินออกธาตุ

ให้ถอด **พ** ออกเพ่งแล้วทำลายให้อันตรธานไปให้หมดไปทั้ง ๕ เป็นอันว่าเพิกวิญญาณขันธ์ให้ดับไปในหมวด ๕

๑	๓	๕	๗	๖	๔	๒ = วิธีเดินเข้าธาตุ
ย	ร	ล	ว	ส	ห	ฬ
เมโท	อสฺสุ	วสา	เขโฬ	สิงฺฆาณิกา	ลสิกา	มุตฺตํ
๖	๔	๒	๑	๓	๕	๗ = วิธีเดินออกธาตุ

ให้ถอด **ว** ออกเพ่ง แล้วทำลายให้อันตรธานไปให้หมดทั้ง ๗ เป็นอันว่าทำลายทางของสังขารหมวดที่ ๖ เมื่อเพิกอาการ ๓๒ และทางดำเนินของสังขารได้เสร็จสิ้นแล้ว ต่อนี้อุคคหนิมิตต์และปฏิภาคนิมิตต์ จะเกิดปรากฏขึ้น เพ่งดู รู้เห็น ชำนาญแล้ว ให้ทำลาย

ทิ้งเสีย ต่อนั้นก็จะเปิดสังขารโลกให้สว่างไสวได้ทั้งภายในและโลกภายนอก นับว่าได้สมถะเป็นบาทฟอกใจให้ขาวบริสุทธิ์และสงบตอนต้น ต่อนั้นให้ดำเนินใน **อํ** อักษร ซึ่งได้แก่ **อริยมรรค** คือ **สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ** ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม จนรวมลงเป็นมัคคสมังคี หรือเอกมรรค จึงดำเนินต่อขึ้นไปถึงวิปัสสนาญาณทั้ง ๑๐ โดยลำดับ เมื่อจิตต์อันวิปัสสนาญาณชำระขจัดมลทินหมดสิ้นแล้ว จักได้ที่พึ่งอันใคร ๆ จะบันดาลตกแต่งให้ไม่ได้เป็นที่พึ่งอันเกษมจากโยคธรรมทั้งปวง เป็นที่พ้นจากทุกข์ทั้งปวง ฯ ผู้ปรารถนาความสุขอันไพบูลย์หาทุกข์มิได้ พึงดำเนินปฏิปทาที่กล่าวมานี้ เทอญ ฯ

แบบที่ ๑

แบบเดินธาตุของเกจิอาจารย์ ท่านแสดงไว้ในต้นฉบับว่าเป็นทางดำเนินให้เกิดอิทธิฤทธิ์อิทธิพลต่างๆ ดังต่อไปนี้ :-

กิจเบื้องต้นมีวิธีทำเหมือนแบบที่กล่าวมาแล้วทุกประการ

๑ วิธีบริกรรมเดินธาตุและเพ่งให้จิตต์สงบ = มีฤทธิ์ทางทิพพจักษุ

๑	อิ	ร	ชา	ค	ต	ร	สา		
	๑	๓	๕	๗	๖	๔	๒	=	**วิธีเดินเข้าธาตุ**
	๖	๔	๒	๑	๓	๕	๗	=	**วิธีเดินออกธาตุ**

เกจิอาจารย์กล่าวไว้ว่า ให้ตั้งสติให้เที่ยงต่อใจด้วยดี จึงตั้งสัจจาธิษฐาน เพื่อให้เกิดทิพพจักษุญาณ พึงปลูกความเชื่อให้มั่นประหนึ่งผลสำเร็จที่ตนประสงค์นั้น เริ่มลงสู่ความสำเร็จ ตั้งต้นแต่เราน้อมใจอธิษฐานครั้งแรก แลกำลังไหลมารวมในขณะที่ลงมือกระทำด้วยความตั้งใจจริง ค่อยดำเนินไปด้วยความเพียรชั้นกลาง แลมีสติคอยประคับประคองให้ตรงต่อจุดที่มุ่งหมาย คือ สมาธิ อันจะให้เกิดทิพพจักษุ จิตต์จึงจะมีกำลังเป็นอิสสราธิบดีในหน้าที่ของตนอย่างเต็มที่ ข้อสำคัญให้ปลูกความเชื่อให้หยั่งลงมั่นคงอย่าสงสัย อย่ารีบร้อนอยากให้มีให้เป็นจนเกินกว่าเหตุผลที่จะอำนวยให้ เพราะคุณสมบัตินี้เป็นของกลางด้วย เป็นเองด้วย บังคับไม่ได้ เราอยากให้เป็นก็ไม่เป็น ไม่อยากให้เป็นก็เป็น เราทำก็ไม่เป็น เราหยุดเสียไม่ทำก็ไม่เป็น แต่จะสำเร็จผลในขณะที่เราทำให้มาก เจริญให้มาก โดยสายกลาง ไม่หย่อนนัก ไม่ตึงนัก เป็นไปโดยสม่ำเสมอ ไม่ขาดสาย ทำไปโดยอาการเยือกเย็นและจิตต์กล้าหาญ ในเมื่อจิตต์รวมเป็นหนึ่งได้แล้วจะเห็นผลสำเร็จดังมโนรถ และพึงทราบว่าคุณสมบัตินี้ไม่เกิดทางจักษุประสาท แลจักขุวิญญาณ แต่จะเกิดในมโนวิถีซึ่งจิตต์สงบดีถึงขนาดแล้วจึงจะเป็นของจริง ต่อนั้นให้ตั้งใจดำเนินธาตุบริกรรม

ให้ถูกต้องตามแบบ คือเดินลมนอกส่วนที่หยาบเข้าไปหาลมภายใน คือลมซึ่งสถิตย์อยู่ในปฏิสนธิวิญญาณ ซึ่งเป็นส่วนละเอียดตามลำดับ คือ **อิ** ธาตุน้ำ **สา** ธาตุไฟ **ร** ธาตุลม **ชา** อากาศธาตุ **ค** วิญญาณธาตุ **ต** จิตต์ เมื่อดำเนินจนชำนิชำนาญเป็นอนุโลมแลปฏิโลม ทำจิตต์ให้สงบได้ที่ดีแล้ว ให้ถอด **ค** อักษร ออกมาเพ่งฉะเพาะเมื่อสงบดีแล้วให้ทำลายเสีย แล้วจึงเพ่งทำลายธาตุทั้งหกให้อันตรธานสูญไปตามกัน ต่อนั้น อุคคหนิมิตต์แลปฏิภาคนิมิตต์ ก็จะปรากฏขึ้น เมื่อกำหนดสังเกตลักษณะ รัสสะ ปทัฏฐาน ปัจจุปัฏฐาน ได้เรียบร้อยชำนาญดีแล้ว ให้ทำลายทิ้งเสีย ต่อนั้นก็จะเปิดโลกให้สว่างไสว ดวงทิพพจักษุญาณก็จะผุดขึ้นในลำดับนั้นเอง ครั้นจิตต์ได้ดำเนินผ่านทางนี้แล้ว จึงดำเนินในวิปัสสนาญาณให้สูงขึ้นไปตามลำดับนั่นเทอญ ฯ

แบบที่ ๒

บริกรรมเพ่งให้จิตต์สงบเป็นองค์สมาธิธรรม

พระอาจารย์กล่าวว่า ผลของสมาธิเป็นเหตุให้สำเร็จ **มโนมยิทธิ** ฤทธิทางใจ

๒	ติ	หํ	จ	โต	โร	ถิ	นํ	
	น้ำ	ดิน	อากาศ	จิต	วิญญาณ	ลม	ไฟ	
	๑	๓	๕	๗	๖	๔	๒	= **วิธีเดินเข้าธาตุ**
	๖	๔	๒	๑	๓	๕	๗	= **วิธีเดินออกธาตุ**

วิธีทำเหมือนแบบที่ ๑ ต่างแต่ให้อธิษฐานมโนมยิทธิเป็นหลัก แลถอดอักษร โต ออกเพ่ง = ๑

แบบที่ ๓

บริกรรมเพ่งให้จิตต์สงบเป็นองค์สมาธิธรรม

พระอาจารย์กล่าวว่า ผลของสมาธิเป็นเหตุให้สำเร็จ **อิทธิวิธี** แสดงฤทธิได้

๓	ปิ	สมฺ	ร	โล	ปุ	สตฺ	พุทฺ	
	น้ำ	ดิน	อากาศ	จิต	วิญญาณ	ลม	ไฟ	
	๑	๓	๕	๗	๖	๔	๒	= **วิธีเดินเข้าธาตุ**
	๖	๔	๒	๑	๓	๕	๗	= **วิธีเดินออกธาตุ**

วิธีทำเหมือนแบบที่ ๑ ต่างแต่ให้อธิษฐานอิทธิวิธี และถอดอักษร โล ออกมาเพ่ง = ๑

แบบที่ ๔

บริกรรมให้จิตต์สงบเป็นองค์สมาธิธรรม

พระอาจารย์กล่าวว่า ผลของสมาธิ เป็นเหตุให้สำเร็จ **ทิพพโสต** หูทิพย์

๔	โส	มา	ณ	ก	ริ	ถา	โธ	
	น้ำ	ดิน	อากาศ	จิต	วิญญาณ	ลม	ไฟ	
	๑	๓	๕	๗	๖	๔	๒	= **วิธีเดินเข้าธาตุ**
	๖	๔	๒	๑	๓	๕	๗	= **วิธีเดินออกธาตุ**

วิธีทำเหมือนแบบที่ ๑ ต่างแต่ให้อธิษฐานทิพพโสต แลถอดอักษร ก ออกมา เพ่ง = ๐

แบบที่ ๕

บริกรรมเพ่งให้จิตต์สงบเป็นองค์สมาธิธรรม

พระอาจารย์กล่าวว่า ผลของสมาธิเป็นเหตุให้สำเร็จ **เจโตปริยญาณ** รู้จักกำหนดใจผู้อื่น

๕	ภ	สมฺ	สมฺ	วิ	ส	เท	ภ	
	น้ำ	ดิน	อากาศ	จิต	วิญญาณ	ลม	ไฟ	
	๑	๓	๕	๗	๖	๔	๒	= **วิธีเดินเข้าธาตุ**
	๖	๔	๒	๑	๓	๕	๗	= **วิธีเดินออกธาตุ**

วิธีทำเหมือนแบบที่ ๑ ต่างแต่ให้อธิษฐานเจโตปริยญาณ แลถอด อักษร วิ ออกมา เพ่ง = ๐

แบบที่ ๖

บริกรรมให้จิตต์สงบเป็นองค์สมาธิธรรม

พระอาจารย์กล่าวว่าผลของสมาธิ เป็นเหตุให้สำเร็จ **ปุพเพนิวาสานุสสติ** ระลึกชาติได้

๖	ค	พุทฺ	ปนฺ	ทู	ทมฺ	ว	ค	
	น้ำ	ดิน	อากาศ	จิต	วิญญาณ	ลม	ไฟ	
	๑	๓	๕	๗	๖	๔	๒	= **วิธีเดินเข้าธาตุ**
	๖	๔	๒	๑	๓	๕	๗	= **วิธีเดินออกธาตุ**

วิธีทำเหมือนแบบที่ ๑ ต่างแต่ให้อธิษฐานปุพเพนิวาสานุสสติ แลถอด อักษร **ทู** ออกมาเพ่ง = ๑

แบบที่ ๗

บริกรรมเพ่งให้จิตต์สงบเป็นองค์สมาธิธรรม

พระอาจารย์กล่าวว่า ผลของสมาธิเป็นเหตุให้สำเร็จ **ทิพพจักขุ** ตาทิพย์

๗	วา	โธ	โน	อ	ม	ม	วา	
	น้ำ	ดิน	อากาศ	จิต	วิญญาณ	ลม	ไฟ	
	๑	๓	๕	๗	๖	๔	๒	= **วิธีเดินเข้าธาตุ**
	๖	๔	๒	๑	๓	๕	๗	= **วิธีเดินออกธาตุ**

วิธีทำเหมือนแบบที่ ๑ ต่างแต่ให้อธิษฐานทิพพจักขุ แลถอด อักษร **อ** ออกมาเพ่ง = ๑

แบบที่ ๘

บริกรรมเพ่งให้จิตต์สงบเป็นองค์สมาธิธรรม

พระอาจารย์กล่าวว่า ผลของสมาธิธรรมเป็นเหตุให้สำเร็จ **อาสวักขยญาณ** รู้จักทำอาสวะให้สิ้น

๘	อ	วิชฺ	สุ	นุตฺ	สา	นุสฺ	ติ	
	น้ำ	ดิน	อากาศ	จิต	วิญญาณ	ลม	ไฟ	
	๑	๓	๕	๗	๖	๔	๒	= **วิธีเดินเข้าธาตุ**
	๖	๔	๒	๑	๓	๕	๗	= **วิธีออกเข้าธาตุ**

วิธีทำเหมือนแบบที่ ๑ ต่างแต่ให้อธิษฐานอาสวักขยญาณ แลถอด อักษร **นุ** ออกมาเพ่ง = ๑

แบบทั้ง ๘ ที่กล่าวมานี้ เป็นแผนที่สำหรับฝึกใจ ทรมานจิตต์ให้เป็นสัมมาสมาธิโดยตรง ในขณะเมื่อทำถ้ามีอุปนิสัยวาสนาบารมีแก่กล้า ก็สามารถจะบรรลุตามภาวะของตนอันจะถึงขีดสุดได้ ก็ต้องอาศัยบารมี ๑๐ ทัศเต็มเปี่ยมเป็นพลวปัจจัย หลักสำคัญก็คือ **อิทธิบาท ๔** เป็นเครื่องดำเนิน จะทำผลที่ตนปรารถนาให้สำเร็จมโนรถทุกประการแล ฯ

อุปเทศในห้อง

พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ

ฉบับวัดประดู่โรงธรรม กรุงเก่า

ท่านทิศาปาโมกขาจารย์ ๕๖ พระองค์ ท่านได้ประชุมกันลงยัญพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เป็นตาม้าไว้บนแผ่นหิน ประจุไว้ในสระหลวงแห่งหนึ่ง ในมัธยมประเทศหนไกลโพ้น แต่ ณ วัน.....ค่ำ พระพุทธศักราชล่วงได้ ๕๗๒ พรรษา ปีมะเมีย สัมฤทธิ์ศก ท่านได้ทำไว้สำหรับคนเล่าเรียนพระไตรปิฎก ได้กินน้ำในสระหลวงนั้น ถ้าไม่มีปัญญาก็มีปัญญามากขึ้น ถ้ามีปัญญาก็ยิ่งมีมากขึ้น เป็นของท่านทำไว้สำหรับกุลบุตร ที่มีปัญญาน้อย หลงลืมจะใคร่เล่าเรียนจำได้ง่ายๆ อนึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่า กุลบุตรจะปรารถนาหาลาภยศ ให้ลงยัญ ๓ ดวงนี้ใส่ในแผ่นหินก็ได้ แผ่นทองคำ ทองแดง เงิน ตะกั่ว ก็ได้ แช่น้ำบูชาไว้ เอาน้ำใส่ในขันสัมฤทธิ์กินบ้าง ลูบหน้าบ้าง ใส่ศีร์ษะบ้าง บำบัดโรคทั้งหลาย อายุก็ยืน ลาภยศมีมาก ตามแต่จะปรารถนาอธิษฐานเอาเถิด ได้สำเร็จความปรารถนาทุกประการแล

อนึ่ง จะให้มีเดชะ ท่านให้เอายัญ ๓ ดวงนี้ ลงใส่แผ่นทองคำทำเป็นตะกรุดผูกไว้ ให้รูดตะกรุดมาข้างหน้า ใครเห็นก็กลัว ใครเห็นทั้งรักทั้งกลัวแล อนึ่ง เล่นการพนันให้รูดตะกรุดไว้ข้างหน้า แล้วตั้งใจอธิษฐานว่า จะเอาเท่านั้น ให้มีความสัตย์ ได้ดังความปรารถนาทุกอย่าง ไม่แพ้แก่การพนันเลย

อนึ่ง จะให้คนให้มาเกี่ยวข้าวในนาของเรา ให้ลงยัญใส่กระดาษหรือผ้าขาว ทำเป็นธงปักไว้ในนาของเรา ลมพัดโบกธงไปทางไหนคนมาเกี่ยวทางนั้น ถ้าจะให้ขายของดีมีราคา เอาน้ำที่แช่ตะกรุดมาพรมของที่จะขายนั้น ถึงของไม่ดีก็ขายได้แล

อนึ่ง จะทำสงคราม ให้ลงยัญนี้ใส่กระดาษหรือผ้าขาวก็ได้ ทำเป็นธงแล้วให้ตั้งใจอธิษฐานยกธงขึ้นโบกธงไปทางนั้น ข้าศึกหนีแตกไป ถ้าผีเข้าอยู่ในตัวคน เอายัญแช่น้ำมาพรมบ้าง กินบ้าง ปีศาจภูตพรายหนีไปสิ้นอยู่มิได้ ยัญ ๓ ดวงนี้ท่านกล่าวไว้ว่า ถ้าใครได้ไว้ในเรือนไฟบ่มิไหม้เรือนผู้นั้น

อนึ่ง จะให้โจรร้ายแลศัตรูที่มันคิดประทุษร้ายมิได้ ถ้ามันมาทำ ท่านให้เอากรวดทรายมามากๆ แล้ว เอาน้ำแช่ตะกรุดใส่ลงในขันสัมฤทธิ์มาประพรมให้ทั่วแล้ว เอากรวดทรายนั้นไปโปรยลงตามเขตบ้านแล้วตั้งอธิษฐานว่า ด้วยเดชะบารมี พุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ จงมาช่วยข้าพเจ้าด้วยเถิด ขอให้โจรแลศัตรูที่มันคิดประทุษร้ายแก่ข้าพเจ้าผู้หา

โทษมิได้ ให้ปรากฏด้วยทันตา ด้วยเดชะพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณนี้เถิด แล้วโปรยหว่านไปรอบบ้านเรือน ท่านว่าโจรผู้ร้าย ศัตรูหมู่ร้ายมาเหยียบกรวดทราย ฉิบหายตายโหงเป็นแท้ แต่บรรดาที่กล่าวมานี้ คนแต่ก่อนได้ทำมากแล้ว ของท่านเป็นทุกอย่าง ของท่านใช้ได้มาก ตามแต่จะใช้ นึกใช้เอาเถิด ด้วยเป็นของท่านผู้วิเศษทิศาปาโมกขาจารย์ท่านทำไว้ เมื่อกุลบุตรผู้ใดได้ไว้ เมื่อจะทำให้เอาใบสีซ้ายขวา แลธูป ๑๕๖ ดอก เทียน ๑๕๖ ดอก ดอกไม้ ๑๕๖ ดอก ทำวันพฤหัสบดีข้างขึ้น บูชาท่านผู้วิเศษเจ้าของนั้นเถิด แล้วให้หาดอกไม้ธูปเทียน ขันธ์ ๕ ขันธ์ ๘ บูชาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ส่วนหนึ่งต่างหาก ในวันเมื่อจะทำนั้นเทอญ ฯ

อุปเทศและอานิสงส์พระรัตนไตรในรัตนมาลา

คุณพระพุทธเจ้า ๕๖ พระคาถานี้ เป็นอักขระ ๑,๗๙๒ คุณพระธรรมเจ้า ๓๘ พระธรรมคาถานี้ เป็นอักขระ ๑,๒๑๖ คุณพระสังฆเจ้า ๑๔ พระคาถานี้ เป็นอักขระ ๔๔๘ ประสมเข้ากันเป็นอักขระ ๓,๔๕๖ พระรัตนมาลานี้ ถ้าผู้ใดพบให้หาอุปเทศใช้เอาเถิด ถ้าจะนิราศเหาะเหินเดินอากาศ และชำแรกแชกภูเขาไปประการใด จะสำเร็จความปรารถนาชั่วนี้ชั่วหน้า กันภัยอันตรายทั้งปวง บุคคลผู้ใดพบพระคาถานี้เหมือนได้พบพระเจ้าจริงแท้อย่าสนเท่ห์ ถ้าผู้ใดมิได้พบว่าเหยียบดินผิดเลย ฯ ศ ศ ศ ฯ

(อิ) กันหอกดาบแหลมหลาว
(ติ) กันผีปีศาจทั้งปวง
(ปิ) เสกกระแจะน้ำมันหอม หมากพลูสารพัด กินเป็นเสน่ห์แก่เทวดาทั้งปวง
(โส) ให้บรรเทาทุกข์โศกทั้งปวงแล
(ภ) กันศัตรูทำร้ายมิได้เลย
(ค) ให้บรรเทาโรคาพยาธิทั้งปวงแล
(วา) กันโจรและผู้ร้าย ทำร้ายมิได้เลย
(อ) กันเสือและจระเข้
(ร) กันกระทำคุณผี และคุณคนและสารพัดทั้งปวง
(หํ) เข้าสู่ณรงค์สงครามแล
(ส) ถ้าจะเข้าสู่ณรงค์สงคราม หาผู้ทำร้ายมิได้แล
(มฺมา) ถ้าคนแข็งกระทำให้อ่อน
(สมฺ) เสกสมั่งกินมีปัญญา

(พุ) ถ้าเสนียดจัญไร อุปัทวะทั้งปวง

(ทุโธ) กันช้างกับสัตว์ร้ายทั้งปวงที่มาประจญ
(วิ) กันศัตรูพ่ายแพ้ ทำให้เขามีเมตตาจิต
(ชฺชา) กันกระทำ จะไปทิศานุทิศใดๆ คนไม่ทำร้าย
(จ) สระหัวหายถ้อยความ ไม่เป็นเหตุให้วิวาทใครๆ
(ร) กันเสนียดจัญไรทั้งปวง
(ณ) กันห่าลงแล
(ส) เป็นเสน่ห์
(มฺป) กันภูตและผี
(นฺโน) กันช้าง
(สุ) กันกระทำแล ฯ และอาคมทั้งปวง
(ค) ค้าขายกินทั้งปวง
(โต) เข้าสู่ขุนนาง ท้าวพระยาทั้งปวงมีความสวัสดิ์
(โล) ให้ศัตรูเป็นมิตร์
(ก) เสกข้าวสารซัดผีเข้า
(วิ) แข่งพนันสารพัด
(ทู) จะไปก็ดีจะอยู่ก็ดี
(อ) ให้ศัตรูมันยินดี
(นุ) กันหลับแล
(ตฺต) เสกปลูกสารพัดทั้งปวง
(โร) กันภัยเมื่อจะมีที่ไปแล
(ปุ) กันจรเข้และแมลงป่องแล
(ริ) เข้าไปกระทำองอาจในท่ามกลางคนทั้งปวง
(ส) สวดทุกวันเทวดามาฟังแสนหนึ่ง
(ท) เสกผ้าโพกหัวนุ่งห่ม ๓ ที
(มฺม) เสกดอกไม้ทัดหูเป็นเสน่ห์
(สา) กันอาถรรพ์ และกระทำอาถรรพ์ อาคม
(ร) กันเสือและควายช้าง
(ถิ) เสกข้าวกินคง
(ส) กันโจรผู้ร้ายจะกระทำมิได้เลย
(ตฺถา) ภาวนาเข้าไปในสงคราม

(เท) เสกเทียนเป็นสวัสดี ๑๙ คาบ
(ว) เสกดอกไม้ทัดเป็นเสน่ห์
(ม) ขึ้นช้างลงม้า ขึ้นเรือนลงเรือน ๑๒ คาบ
(นุ) ขึ้นช้างลงม้ามีตะบะเดชะ
(สุสา) เสกเมื่อกินเส้น ๑๓ ที
(นํ) เสกประคำสังวาล ๑๙ แล
(พุ) ให้ว่าเมื่อเข้าบ้านเข้าเมืองกันภัยทั้งปวง
(ทุโธ) เสกทั้งปวง
(ภ) เสกอาวุธทั้งปวง ๑๙ คาบ
(ค) ไปสู่พระยา สมณะ พราหมณาจารย์แล
(วา) เข้าสู่คนแข็งก็อ่อนแล
๕๖ พระคาถานี้พระรัตนมาลา

จบอิติปิโส ๕๖

อักขระและพระคาถานี้ ชื่อ **อันตะ คุณํ** เป็นที่ประเสริฐยิ่งในไตรภพทั้ง ๓ หาที่สุดมิได้ ถ้าบุคคลผู้ใดพบพระคาถานี้แล้ว ได้เล่าเรียนเป็นคุณอันประเสริฐ ให้รำลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า เมื่อเช้าให้ว่า ๑๐๘ จบ เมื่อค่ำ ๑๐๘ จบ เป็นนิตย์ทุกวัน เทวดารักษาหาเป็นอันตรายไม่เลย และราชภัย แลอัคคีภัย แลโจรภัย จะเป็นราชเสน่ห์แก่มนุษย์และศัตรู จะกระทำร้ายมิได้

เดชคุณพระพุทธเจ้า จบเท่านี้แล

อุปเทศปริปุณฺณา

อุปเท่ห์ธาตุแบบกรุงเก่า

น คือแก้วมณีโชติ ษ คือแก้วไพฑูรย์ รร คือแก้ววิเชียร อุ คือแก้วปัทมราช ฯ น คือขันธ์มีในตัวเรา ษ คือศีลทาบอยู่ในตัวเรา ฯ น ธาตุน้ำ ษ ธาตุไฟ รร ธาตุลม อุ ธาตุดิน ฯ แก้วมณีโชติ อยู่หัว แก้ววิเชียรอยู่หลัง แก้วไพฑูรย์อยู่ใจ แก้วปัทมราชอยู่ปาก ถ้าเขาไล่ให้เอาแก้ววิเชียรกับแก้วไพฑูรย์ เขาจับไม่ได้ ถ้าจะเข้าหาขุนพระยาให้เอาแก้วไพฑูรย์รักษาภายใน แก้วปัทมราชรักษาภายนอก แล้วเอาแก้ววิเชียรเป่าตัวเองอยู่เราแลร้ายก็ดี ผู้ต้องคุณก็ดีแล ฯ ถ้าจะกันธนูหน้าไม้ธะมก ให้เอาแก้ววิเชียรกับแก้วมณีโชติเสก ๓ ที แก้ววิเชียรกับแก้วไพฑูรย์เสก ๓ ที จะทำลายมิได้เลย น น้ำ ษ ไฟ รร ลม อุ ดิน ฯ ถ้าจะบังให้เอาไม้ระงับมาแกะเป็นพระควัม แล้วจึงเอาแก้วมณีลงตาซ้าย แก้ววิเชียรลงตาขวา แก้วปัทมราชไว้หน้า แก้วไพฑูรย์ไว้อก แล้วจึงไปเทอญ ฯ

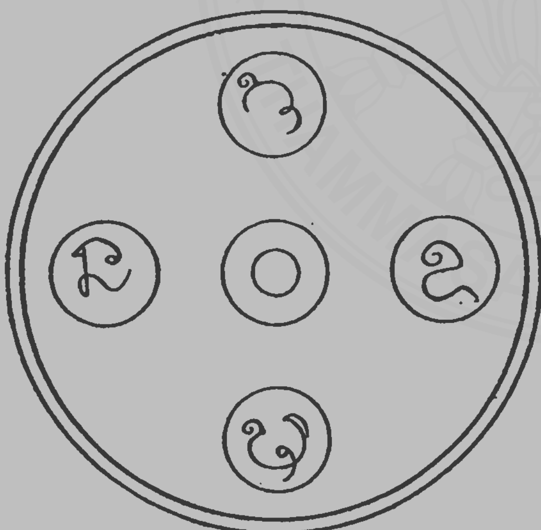
ถ้าจะกันสัตรูร้ายให้ว่าจาก รร ถ้าจะลงน้ำให้ว่าจาก น ถ้าจะกันลม ให้ว่าเข้าตัว อุ ถ้าจะกันไฟ ให้ว่าออกจาก ม ถ้าจะต่อกระดูกให้ว่าเข้าหา น ทั้งหมด ฯ ถ้าจะกันผีออกจาก อุ มีคำวิสัชชนาว่าไว้ว่า ธาตุทั้ง ๔ เป็นใหญ่ เทวดาอินทร์พรหมทั้งหลายในไตรภพนี้ มีชีวิตอยู่เพราะธาตุ ถ้าหาธาตุมิได้แล้ว โลกทั้ง ๓ ก็สูญสิ้น พระพุทธเจ้า และพระฤๅษีจึงสรรเสริญธาตุทั้ง ๔ เป็นใหญ่ จึงมีอุปเทศกล่าวไว้เบื้องหน้า ให้รำลึกถึงคุณแก้วทั้ง ๓ จึงทำเทอญ ฯ

ประสิทธิ์แลตามแต่จะเลือก มีคุณหาที่สุดมิได้ พิเคราะห์เอาเทอญ

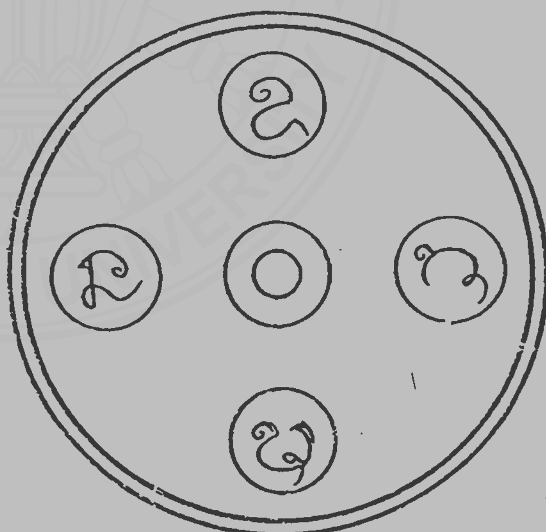
ถ้าจะล่องหนให้เอาวาโยธาตุเป็นต้น ๗ ที เป็นล่องหนแล ถ้าจะให้เป็นจังงังเอาปฐวีธาตุ ๗ ที ถ้าจะให้ตีนมืออ่อนเป็นมหาละลวย ให้เอาวาโยธาตุเป็นต้น ๓ ที ถ้าจะข้ามน้ำไม่มีเรือ ให้เอาไม้หรือใบไม้มาเสกด้วยปฐวีธาตุเป็นต้น ๓ ที ถ้าจะทำให้เป็นนกยาง ให้เอาข้าวสารมาเสกด้วยปฐวีธาตุเป็นต้น ๑๓-๑๗ ที แล้วปลุกด้วยเตโชธาตุเป็นต้น ๑๑๗ ที แล้วจึงใช้ไปเทอญ ถ้าจะให้ศัตรูฉิบหาย ให้เสกด้วยเตโชธาตุเป็นต้น ๑๘ ที ศัตรูฉิบหายแล ฯ ถ้าแก่แล้วจะทำให้หนุ่ม ให้บริกรรมด้วยปฐวีธาตุเป็นต้น ๓ ที ๗ ที เป็นหนุ่มแล ถ้าจะให้เป็นจระเข้ ให้เอาดอกไม้มาเสกด้วยอาโปธาตุเป็นต้น ๑๗ ที ทิ้งลงน้ำเป็นจระเข้แล ถ้าจะให้เป็นต่อแตน ให้เอาใบมะขามหรือข้าวสารมาเสกด้วยปฐวีธาตุเป็นต้น ๑๑ ที ถ้าจะเสกน้ำล้างหน้า ให้เอาอาโปธาตุเป็นต้น ๓ ที หาเสนียดจัญไรบ่มิได้ ศัตรูทั้งมวลจะปองร้ายเราบ่มิได้เลย ถ้าจะให้เป็นที่รักแก่คนทั้งหลาย ให้ภาวนาเมื่อเที่ยงคืน ๑๐๘ คาบ เป็นที่รักแก่คนแล ถ้าจะล้วงตะกั่วหรือชัน ให้เสกมะกรูดทามือด้วยอาโปธาตุเป็นต้น ๑๗ ที ไม่มีร้อนเลย ถ้าจะลุยไฟให้เสกน้ำลายด้วยอาโปธาตุ ๑๗ ที

แบบกรุงเก่า
วิธีเดินธาตุ

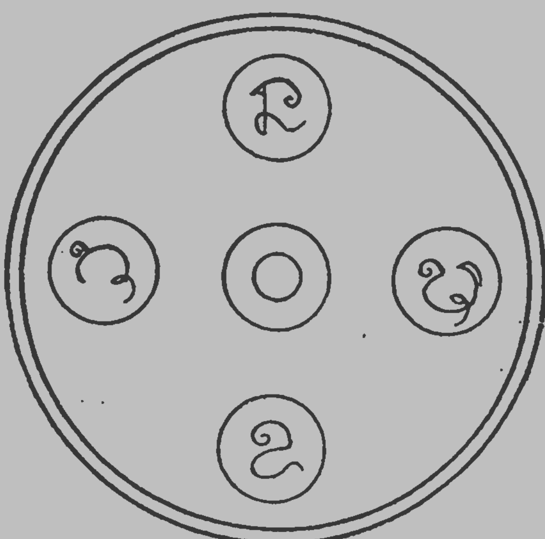
ที่ ๑ ตั้งอาโปธาตุ

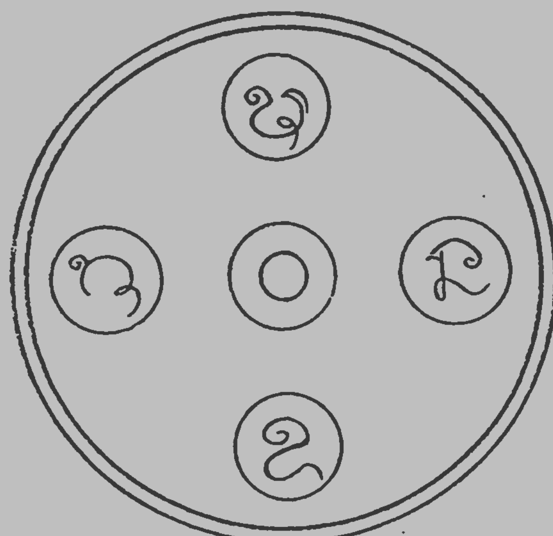
ที่ ๒ ตั้งเตโชธาตุ

ที่ ๓ ตั้งวาโยธาตุ

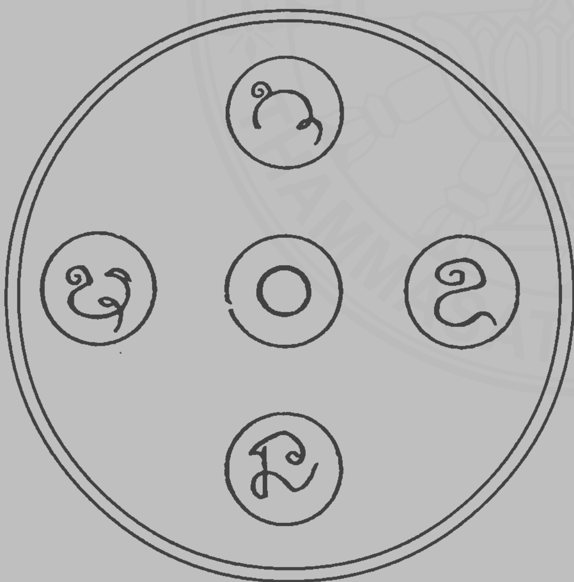

ที่ ๔ ตั้งปฐวีธาตุ

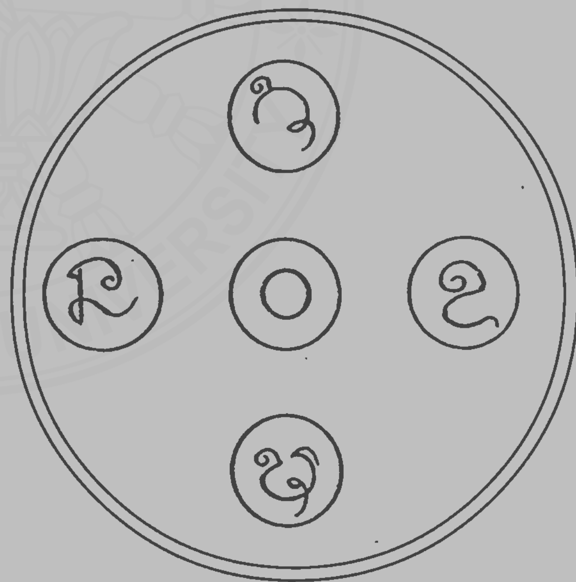

แผนที่ตั้งธาตุแบบที่ ๒

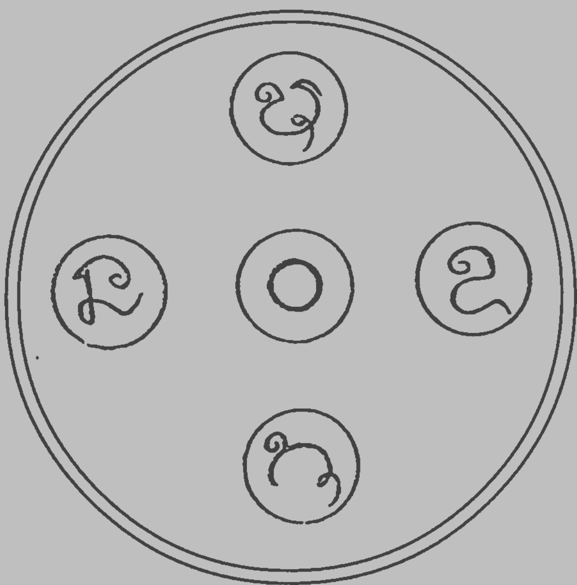
ที่ ๑ ตั้งอาโปธาตุ

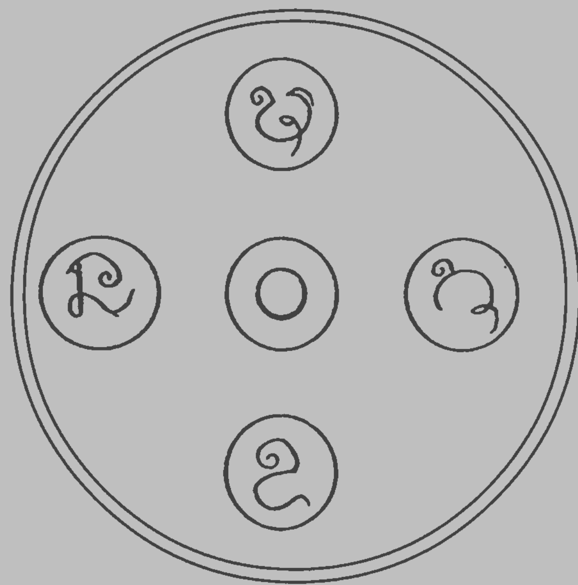
ที่ ๒ ตั้งเตโชธาตุ

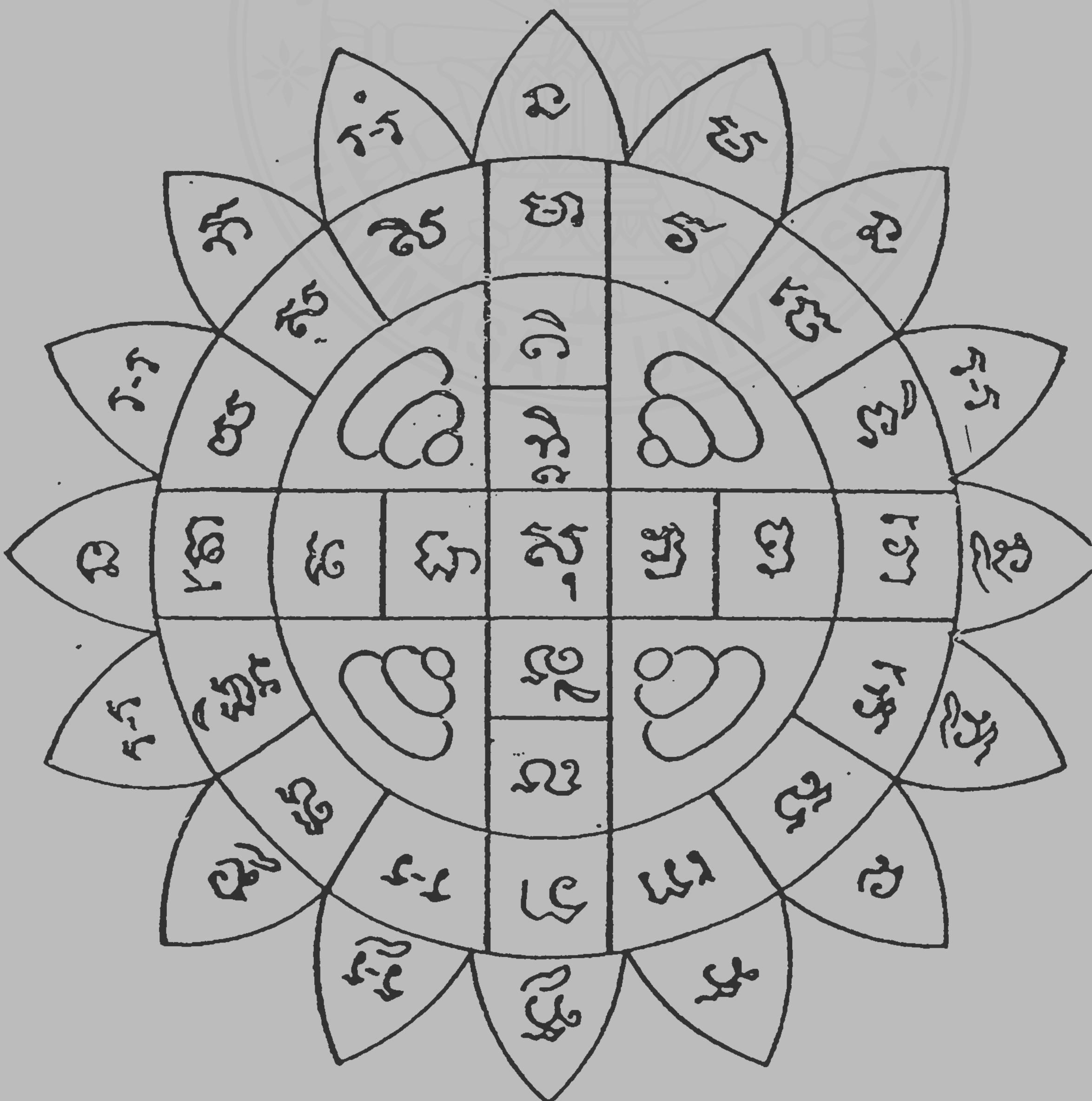
ที่ ๓ ตั้งวาโยธาตุ

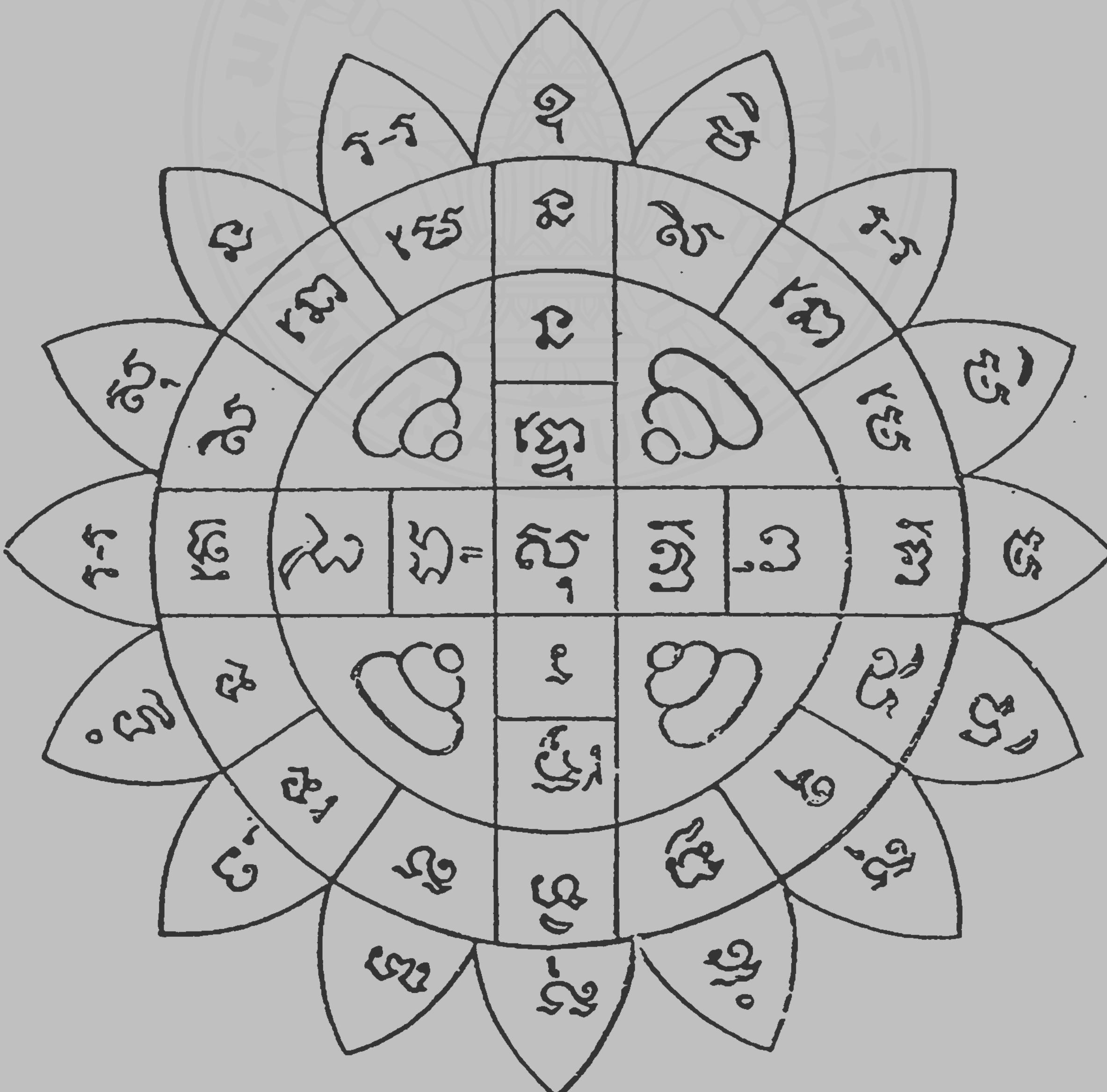
ที่ ๔ ตั้งปฐวีธาตุ

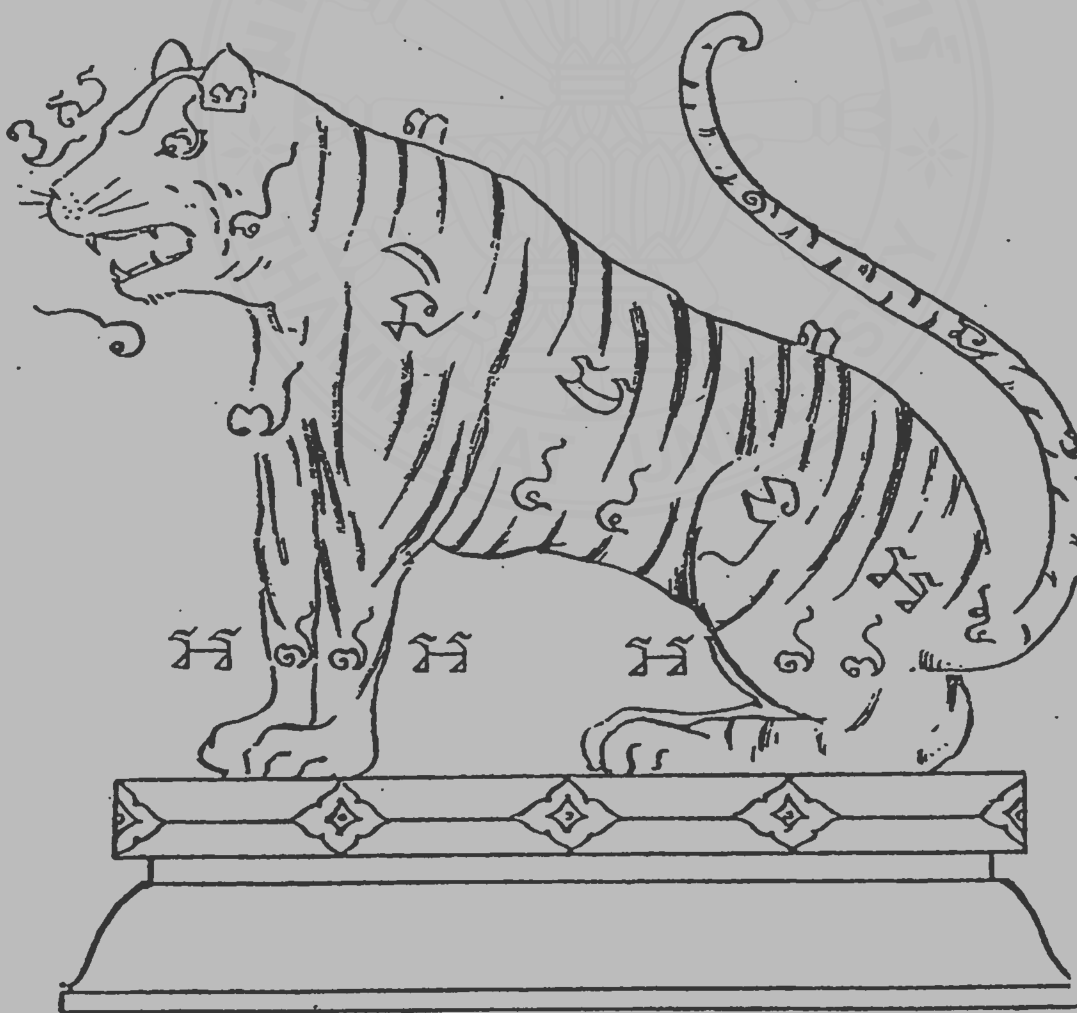
๏ ยันต์สุกิตติมา ตัวผู้

๑ ยันต์สุกิตติมา ตัวเมีย

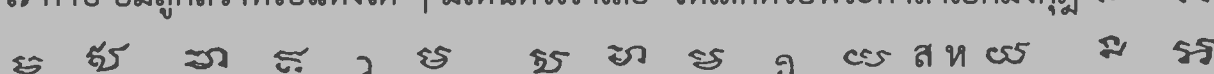

◎ ยันต์สีหะพยัคฆะหนบูรพ์

เพื่อรักษาเหลี่ยมปรากฏปรากีของครูผู้เฒ่า

ทามือตีนมิร้อนเลย ถ้าจะสะเดาะลิ่มกลอนปะตูกุญแจโซ่ตรวนขื่อคา ให้เสกด้วยอาโปธาตุเป็นต้น ๔ ที แล้วเป่าลงหลุดแล ถ้าจะกันศัตรูในน้ำให้ภาวนาด้วยอาโปธาตุเป็นต้น ๑๒ ที สัตว์ในน้ำกลัวแล ถ้าจะให้ฝนตกให้ภาวนาเมื่อเที่ยงคืนด้วยอาโปธาตุเป็นต้น ๑๐๘ ที ฝนตกมาแล ถ้าจะมิให้แดดออกให้เสกฝ่ามือภาวนาด้วยวาโยธาตุ ๑๑ ที เป่าลงที่ฝ่ามือ แดดมิออกแล ถ้าจะห้ามลมและฝนมิให้พัดตก ให้ภาวนาด้วยอาโปธาตุเป็นต้น ๑๖ ที ลมแลฝนมิพัดตกเลย ถ้าจะข้ามด่านขนอนมิให้เขาเรียก ให้ภาวนาด้วยอาโปธาตุ ๓-๗ ที ไปเถิดมิทักมิท้วงเลย ถ้าจะมิให้ไฟไหม้เรือนให้ภาวนาด้วยอาโปธาตุ ให้เอาน้ำมาเสกรดหลังคามิไหม้เรือนเลย ถ้าจะไปสถานที่ใด ๆ ก็ดี ให้ภาวนาด้วยปฐวีธาตุ ๑๔ ทีจึงไปเถิด ฝนตกสักเท่าใด ๆ ผ้ามิเปียกเลย ถ้าจะทำให้เป็นเงิน ให้เอาใบพลูมาเสกด้วยปฐวีธาตุเป็นต้น ๑๑ ที ขยี้ใบพลูให้แหลกจึงเสกเป็นเงินแล ถ้าจะให้มีเดชะแก่คนทั้งหลาย ให้เอาเขี้ยวเสือมาฝนกับน้ำมันหอม เสกด้วยเตโชธาตุเป็นต้น ๑๑ ที คนทั้งหลายกลัวแล ถ้าจะให้พระนารายณ์แปลงรูปให้เอากระแจะชมดหนึ่ง โกฏหัวบัว ๑ เขียนคาถานี้หลังหน้าหิน จึงเอายาทั้งหลายบดให้ละเอียดแล้วปั้นเป็นแท่งตากแดดให้แห้ง แล้วจึงเสกด้วยตัวเอง อิติปิโส ๗ คาบ แล้วจึงว่าคาถา ๘ บท จึงเอาถ่านไฟผีตายวัน ๓-๗ มาแกะเป็นพระควัม ๔ องค์ แล้วให้ผินหน้าเข้ากัน แล้วให้เอาพลายลูกอ่อน เอาด้ายตราสังผีนั้นมาพันรูปพระนั้นเข้าให้รอบ จึงเอาชันลงใต้ดินมาปิดองค์ทั้ง ๔ ให้มิดแล้วจึงเสกคาถา ๘ บทนี้ให้ได้ ๑๐๘ เมื่อจะทำการให้ดูฤกษ์ยามให้จงดีใบศรีสำรับ ๑ ข้าวตอกดอกไม้เครื่องกระยาบวด ให้บูชาเครื่องหอมจึงนมัสการอธิษฐานก่อนจึงทำในพระอุโบสถ เสกด้วยคาถา ๘ บทให้ได้ ๑๐๘ คาบแล้วจึงเอามาอมไว้ แล้วบริกรรมไปเถิด ไม่เห็นตัวเราเลย **อุ ต อ วา โธ โน อ ม ม วา** นารายณ์กลืนจักรให้เกิดกำลังเรี่ยวแรง ภาวนาเดินทางไปกันสารพัด ครั้นอธิษฐานแล้ว จึงยืนตาม **พ ลา สุ ม พุ สา ร อ วิ สุ นุ ติ ฯ** ถ้าจะภาวนาสิ่งใดให้ภาวนาเสกน้ำรดสินค้าของขายมีราคามาก ถ้าจะใช้กระทู้ ๗ แบกให้เอาน้ำหอม ให้เอาลูกฝ้าย ๗ ลูก ใส่ลงในน้ำมันหอม เสก ๗ คาบทาตัวทาหน้าเดินไป ศัตรูเห็นเราเอาเป็นเพื่อน สารพัดศัตรูทำร้ายเรามิได้เลย อนึ่ง ให้เอาลูกสวาทจมน้ำ มาแกะเอาในออกเสีย จึงเอายาสิ่งนี้ คาบงูเหลือม ๑ แมงหวี่ในลูกมะเดื่อ ๑ ชมด ๑ พิมเสน ๑ กะเฉดน้ำ ๑ กะทีบยอด ๑ แล้วจึงเอาชันรงใต้ดินราบ ปิดปากลูกสวาท เสกด้วยนารายณ์แปลงรูป ๗ คาบ ๘ บท ๗ คาบ อมลูกสวาทไปแห่งใด ๆ มิเห็นตัวเราเลย ให้เสกด้วยพระคาถาเอกมงกุฎ

น สุวาห เสก ๗ คาบ อมลูกสวาทหายตัวเราแล **ค พุ ป ทุ ธ ว คุ ค** ถ้าจะมิให้เห็นตัวเราให้เอาถ่านผีตายวัน ๗-๓ มาแกะเป็นพระปิดหน้าตาจมูกปาก ฯ (พระปิดทวารทั้ง ๙)

อุปเท่ห์นี้เป็นของโบราณมีกำกับอยู่ที่แบบเดิม คัดไว้เพื่อรักษาตำราเท่านั้น ความจริงจะเป็นได้มีได้อย่างไรนั้น ผู้คัดลอกไม่ปรารถนาจะคัดค้านและอนุโมทนา คิดว่ารักษาไว้ดีกว่าทิ้ง เพราะตนเองก็ไม่เห็นแปลกประหลาดอะไร

(ใจ ยโสธรรัตน์)

พระกัมมัฏฐานมัคคปาลีมุตตก์

พระอาจารย์ อินฺทโชติ กล่าวไว้ว่าเป็นแบบเนื่องมาแต่ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน)

๑. นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

๒. หลักฐานของพระกัมมัฏฐานทั้งมวล คือ :- **สีล สมาธิ ปัญญา ฯ อธิสีล อธิจิตต์ อธิปัญญา ฯ อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ** ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม **เอวณฺหิโน สิกฺขิตพฺพํ** พึงศึกษาสำเหนียกอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ อย่าประมาทในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต อย่าประมาทในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต อย่าประมาทในการละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต อย่าประมาทในการละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูก อีกนัยหนึ่ง ระวังใจไม่ให้กำหนัดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ระวังใจไม่ให้ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ระวังใจไม่ให้หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง ระวังใจไม่ให้มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา เมื่อประกอบชอบในธรรมเหล่านี้แล้ว จึงเจริญในอิทธิบาทธรรมให้เป็นหลัก คือ**กัมมัฏฐานฉันทะ** มีความพอใจรักใคร่ในพระกัมมัฏฐานเพียงดังชีวิต **กัมมัฏฐานวิริยะ** มีความหมั่นประกอบในพระกัมมัฏฐาน **กัมมัฏฐานจิตตะ** เอาใจฝักใฝ่ในพระกัมมัฏฐาน ไม่วางธุระ **กัมมัฏฐานวิมังสา** หมั่นตริตรองพิจารณาเหตุผลในพระกัมมัฏฐานนั้น ๆ ด้วยปัญญาคือความเห็นชอบ เมื่อประกอบด้วยธรรมดังกล่าวมานี้แล้ว พระยติโยคาวจรเจ้า จึงสมควรเจริญพระกัมมัฏฐานต่อไป จะได้เจริญงอกงามในพระพุทธศาสนา

คาถาพระเจ้าเปิดโลก

อุ มะ อิ เสฏฐะ ฯ อิ ทา ริ ติ ฯ เถโรปิเม เต สัพพานิ อังคัปปัจจังคานิ กิงมังคะปะณะสะระ สะรีรัง นิคคะหะปะระหุง ปาปิมาติ ฯ สะระวะตะ ภาวนาเมฆดั้น ฯ พุทธัง บังเกิดเปิดโลกโลกวิทู ถ้าบทก่อนยังไม่เห็นชัด ภาวนาบทนี้เห็นแล ฯ

นะ มะ พะ ธะ } **พุทโธ** / **ธัมโม โลกทีปํ อากาสกสิณํ วิโสธยิ ฯ** เมื่อจะทำให้จัดข้าวตอก / **สังโฆ**

ดอกไม้ ธูปเทียน อย่างละ ๗ ดอกไม้ ๗ สี ทำวัตรพระ อาราธนาธรรมก่อนแล้วจึงภาวนาจนกว่าจะเห็นสิ่งที่ตนปรารถนา จะดูสิ่งใด ๆ เห็นสิ้นทุกประการแล ถ้ายังมิเห็นให้ทำ

น้ำมนต์ชำระตัวเราเสีย ๓ วัน ๗ วัน ประสิทธิ์นักแล กล่าวอุปเท่ห์พระเจ้าเปิดโลกไว้เพียงเท่านี้ พอเป็นเครื่องเตือนใจกุลบุตรเจ้าทั้งหลายแล ฯ

วิธีขึ้นพระปีติ ๕ ขึ้นเทียน ๒๕ เล่ม

พระขุททกาปีติ สีเขียวดังดอกอัญชัน ฯ มีลักษณะให้ขนลุก ดังอาบน้ำเมื่อฤดูหนาวตัวเย็น ฯ

พระขณิกาปีติ สีแดงดังดอกเข็ม ฯ มีลักษณะ ๗ อย่าง ให้เป็นดังสายฟ้าแลบดังประกายเหล็กไฟให้ตัวร้อน ฯ

พระโอกกันติกาปีติ สีเหลืองดังทองคำ มีลักษณะ ๔ อย่าง ในหัวใจในกายให้ร้อนให้สั่น ดังไม้ปักไว้ในน้ำไหล ฯ

พระอุพเพงคาปีติ สีขาวดังดอกกาหลง มีลักษณะ ๘ อย่าง ให้กายเนื้อนั้นให้หวั่นไหวให้กายเบา ฯ

พระผรณาปีติ สีขาวนวลดังหอยมุกเลื่อมเหลือง มีลักษณะ ๔ อย่าง ให้กายเบาสูงตัวโตให้ตัวเย็นดังลมพัดถูกต้อง ฯ

พระกายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ ในเขียวนอกขาว มีลักษณะ ๔ อย่าง ให้กายเย็นจิตใจระงับให้เย็นดังลูกเห็บ ฯ

ขึ้นเทียน ๓๐ เล่ม

พระกายลหุตา จิตตลหุตา ในแดงนอกเขียว มีลักษณะ ๔ อย่าง ให้กายเบาจิตต์เบาเย็นหายใจสบาย ฯ

พระกายมุทุตา จิตตมุทุตา ในเขียวนอกแดง มีลักษณะ ๓ อย่าง ให้กายนั้นอ่อนสุขุมสบาย ฯ

พระกายกัมมัญญตา จิตตกัมมัญญตา ในเขียวนอกเหลือง มีลักษณะ ๖ อย่าง หายใจคัดร้อนสักหน่อยหนึ่ง ฯ

พระกายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา ในขาวนอกเหลือง มีลักษณะ ๙ อย่าง ให้นอนหอบหัวใจริกๆ ฯ

พระกายุชุคคตา จิตตุชุคคตา ในเหลืองนอกขาว ฯ มีลักษณะ ๓ อย่าง เกิดเนื้อตัวนั้นแข็งเหยียดชี้ ฯ

พระกายลักขณะ จิตตสุข สีเหลืองดังหัวขมิ้นเน่า อยู่ในสีแดงอยู่นอกเหลือง มีลักษณะ ๓ อย่าง เกิดให้เนื้อตัวเย็นเป็นลมออกจากชิ้นหนัง ฯ

พระพุทธานุสสติ อุปจารสมาธิ อยู่ในสีหม่น อยู่นอกสีขาว ดังดอกพุด มีลักษณะ ๙ อย่าง เกิดแต่สมาธิก็มีดูรุ่งเรืองอยู่ทั้งตัว ฯ

เวลาขึ้นมีข้าวตอกดอกไม้และธูปเทียน ๓๐ เล่ม
ภาวนา ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ครั้ง

๑ ข้าพเจ้าจะขออาราธนาเอา อุคคหนิมิตต์ในห้อง พระอานาปานุสสติเจ้า สีแดงดังพระอาทิตย์อุทัยขึ้นใหม่ๆ ฯ

เข้า **ปฏิภาคนิมิตต์** ในห้องพระอานาปานุสสติ สีขาวดังสังข์ขัดแล้ว ฯ
เข้า **ปฐมฌาน** ในห้องพระอานาปานุสสติ สีขาวดังแก้วมุกดา ฯ
เข้า **ทุติยฌาน** ในห้องพระอานาปานุสสติ สีดังหอยมุกขัด ฯ
เข้า **ตติยฌาน** ในห้องพระอานาปานุสสติ สีขาวดังเหล็กขัดสนิมแล้ว ฯ
เข้า **จตุตถฌาน** ในห้องพระอานาปานุสสติ สีขาวดังเดือนเมื่อวันเพ็ญ ฯ
เข้า **ปัญจมฌาน** ในห้องพระอานาปานุสสติ สีดังดวงดาวสุกใส ฯ

เวลาขึ้นมีครูปัธยาจารย์ข้าวตอกดอกไม้ธูปเทียน ๕๐ เล่ม

๑ ในห้อง **ปฐวีกสิณ** ในแดง กลางขาวสีหมอกนอกแดง ฯ ในห้องกสิณทำฌาน ๔ แล ฯ

ในห้อง **อาโปกสิณ** ในเหลือง กลางดังดอกตะแบก นอกเหลือง ฯ

ในห้อง **เตโชกสิณ** ในดำดังตาควาย กลางแดง นอกดำดังตาควายฯ

ในห้อง **วาโยกสิณ** ในสีขาวดังแก้วแกลบ กลางเหลืองดังลูกฝักข้าวสุก นอกดังแก้วแกลบ ฯ

ในห้อง **นีลกสิณ** ในเขียวดังขี้ทอง กลางแดงดังดอกบานไม่รู้โรย นอกเขียวดังขี้ทอง ฯ

ในห้อง **ปีตกสิณ** ในแดง กลางเหลือง นอกแดงดังแก้วกระจกหุง ฯ

ในห้อง **โลหิตกสิณ** ในแดงดังเลือด กลางเขียวดังดอกสามหาว นอกแดงดังเลือด

ในห้อง **โอทาตกสิณ** ในเขียวดังใบมะม่วงอ่อน กลางขาว นอกเขียวดังใบมะม่วงอ่อน

ในห้อง **อากาสกสิณ** ในขาว กลางเขียวดังสีฟ้า นอกขาว ฯ

กสิณ ๑๐ องค์อันนี้ชื่อองค์ **อุคคหนิมิตต์** แล ฯ

ในห้อง **อาโลกกสิณ** ในเหลือง กลางดำดังผ้าดำจีน นอกเหลือง

ปฏิภาคนิมิตต์กำหนดเอาขาวบริสุทธิ์ทั้ง ๑๐ องค์ ฯ เวลาขึ้นอสุภะ ๑๐ มีครูปัธยาจารย์จัดข้าวตอกดอกไม้และธูปเทียน ๕๐ เล่ม

ข้าพเจ้า จะขอเอา **อุคคหนิมิตต์** ในห้อง **อุทธุมาตกํ ปีติเจ้า** ฯ สีเหลืองอาสุภไม้ (ใบไม้สุก) แล้วเข้า ปฏิภาคนิมิตต์ แล้วบำเพ็ญฌาน ๕ ดวงแล ฯ ในห้อง **อุคคหนิมิตต์ วินีลกํ** เป็นอสุภะขึ้นสีเขียวพอง

ในห้อง **วิปุพฺพกํ** ปฏิกุลํ คือซากผีเน่าเป็นหนอง ฯ
ในห้อง **วิฉิทฺทกํ** ปฏิกุลํ คือซากผีขาดหลุดออกเรี่ยราย ฯ
ในห้อง **วิขายิตกํ** ปฏิกุลํ คือซากผีอันสัตว์กัดกิน ฯ
ในห้อง **วิขิตกํ** ปฏิกุลํ คือซากผีอันสับเป็นตีนกา ฯ
ในห้อง **หตวิขิตกํ** ปฏิกุลํ คือซากผีอันสับเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่
ในห้อง **โลหิตกํ** ปฏิกุลํ คือซากผีอันมีเลือดไหลออกจากตัว ฯ
ในห้อง **ปุฬุวกํ** ปฏิกุลํ คือซากผีเป็นอันหนอนกินอยู่ ฯ
ในห้อง **อฏฺฐิกํ** ปฏิกุลํ คือซากผียังเหลือแต่ร่างกระดูกเปล่า ฯ

จบอสุภ ๑๐ องค์

ขึ้นพระกายคตาสติ ๓๒ ขึ้นเทียน ๕๐ เล่ม

เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทนฺตา ฟัน ตโจ หนัง มํสํ เนื้อ นหารู เอ็น อฏฺฐิ กระดูก อฏฺฐิมิญฺชํ สมองกระดูก วกฺกํ ม้าม หทยํ หัวใจ ยกนํ ตับ กิโลมกํ พังผืด ปิหกํ พุง ปปฺผาสํ ปอด อนฺตํ ไส้ใหญ่ อนฺตคุณํ ไส้น้อย อุทริยํ อาหารใหม่ กรีสํ อาหารเก่า มตฺถเก มตฺถลุงฺคํ สมองหัว ฯ

เรียกว่าคุณมารดาจัดเป็นปฐวีธาตุ (รูปธรรม)

จบห้องพุทธคุณที่ ๑

ปิตฺตํ ดี **เสมฺหํ** เสลด **ปุพฺโพ** หนอง **โลหิตํ** เลือด **เสโท** เหงื่อ **เมโท** ไคล
อสฺสุ น้ำตา **วสา** มันเหลว **เขโฬ** น้ำลาย **สิงฺฆาณิกา** น้ำมูก **ลสิกา** ไขข้อ **มุตฺตํ** มูตร
เรียกว่าคุณบิดา จัดเป็น อาโปธาตุ (นามธรรม)

จบพระกายคตาสติเจ้าเพียงเท่านี้

ขึ้นพระพุทธานุสสติ ขึ้นเทียน ๕๐ เล่ม

พระอุคคหะในห้องเกสามีหลายประการ บางทีเห็นผมในหัวแห่งตนปรากฏออกยาวย้อยลงมาประไหล่ ปกคลุมทั้งมวญก็มี อนึ่งปรากฏเห็นผมทั้งบริเวณแห่งผู้อื่นเห็นไฟไหม้ผมนั้นก็มี อนึ่งเดินไปเห็นผมผู้หญิงผู้ชายตกเรี่ยรายอยู่ในที่ทางนั้นก็มีเห็นผมในหัวแห่งท่านก็มี ให้บังเกิดเป็นปฏิกูลสัญญาดังนั้นก็มี **โลมา** คือขนนั้นก็เหมือนกันแล ฯ

ในห้อง **พระพุทธานุสสติเจ้า** ภาวนาว่า **"อโห พุทโธ"** สีขาวแกมเหลืองดังสีหมากสุก นั่งคิดถึงพระพุทธคุณเป็นต้น ฯ

ในห้อง **ธัมมานุสสติ** ภาวนาว่า **"อโห ธัมโม"** สีขาวดังสังข์ขัดแล้ว นั่งคิดถึงพระธรรมคุณ ฯ

ในห้อง **สังฆานุสสติ** ภาวนา **"อโห สังโฆ"** สีขาวดังน้ำค้างบนใบบัว นั่งคิดถึงคุณพระสงฆ์ ฯ

ในห้อง **พระสีลานุสสติ** ภาวนาว่า **"สีลานิ"** สีขาวดังดอกกาหลง ฯ

ในห้อง **จาคานุสสติ** ภาวนาว่า **"หตฺถปยโต"** สีขาวนวลดังมุก ฯ

ในห้อง **เทวตานุสสติ** ภาวนาว่า **"สทฺธา"** สีขาวดังดอกพุด ฯ

ในห้อง **อุปสมานุสสติ** ภาวนาว่า **"โรโท"** สีขาวดังดอกมะลิ คิดถึงการบุญการกุศล ฯ

ในห้อง **มรณานุสสติ** ภาวนาว่า **"มรณํ"** สีขาวดังดอกคล้า คิดถึงความตาย

เอกสัญญา ภาวนาว่า **"อาหาโร ปฏิกุโล"** สีแดงบ้างขาวบ้าง พิจารณาอาหารใหม่อาหารเก่าแล ฯ

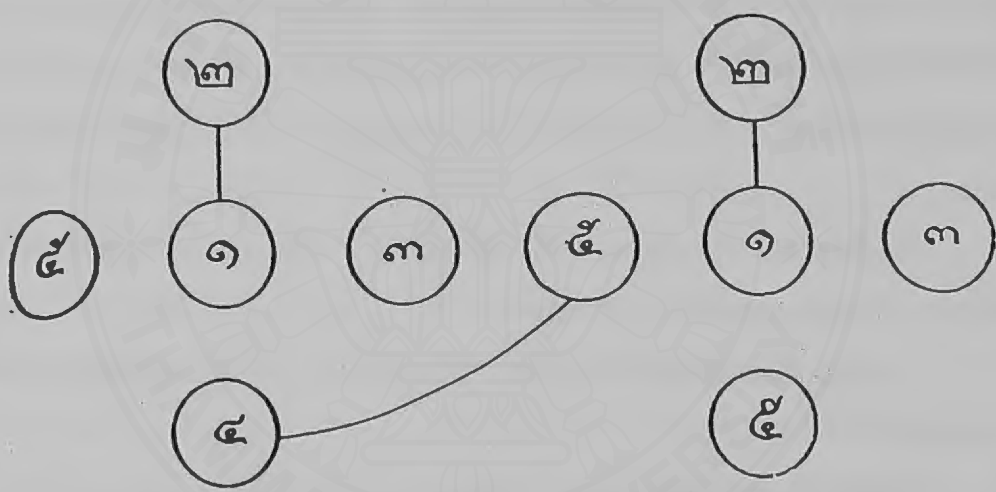
ในห้อง **เอกธาตุสัญญานุสสติ** ภาวนาว่า **"ธาตุ"** พิจารณาธาตุทั้ง ๔ สีต่างๆ เป็นที่พึงเกลียดชังแล ฯ

จบห้องพระพุทธานุสสติแล ฯ

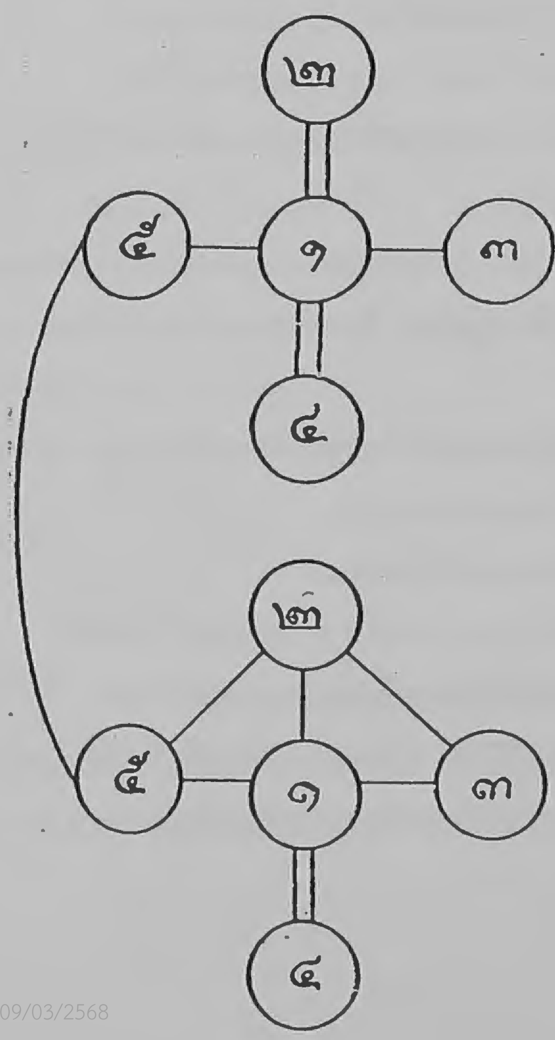
ขึ้นเมตตาพรหมวิหารเทียน ๕๐ เล่ม

ในห้องพระเมตตาพรหมวิหารปีติเจ้า สีดังพระอาทิตย์เมื่อเที่ยงแล เห็นองค์เมตตาพรหมนักษัตร เห็นเป็นแม่ลูกสองคนรวมกันอยู่ บางทีให้กินนมอยู่แล ฯ แล้วเข้าปฏิภาค ฯ

แผนที่เดินจิตต์ในองค์ฌาน

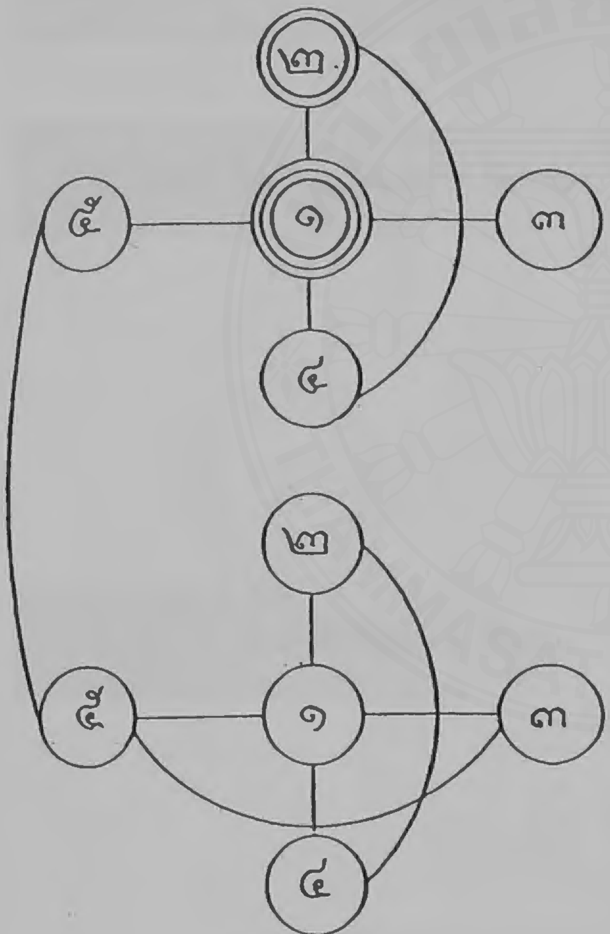

แบบที่ ๑ แผนที่เข้าลำดับเป็นอนุโลมแลปฏิโลม

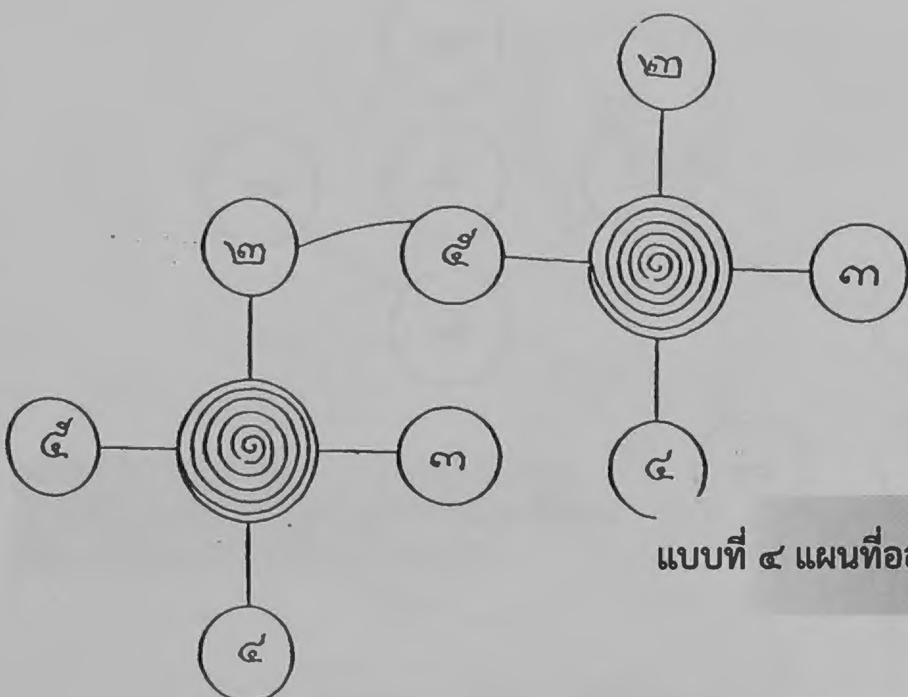
แบบที่ ๒ แผนที่เข้าสับอนุโลม

แบบที่ ๒ แผนที่ออกสับปฏิโลม

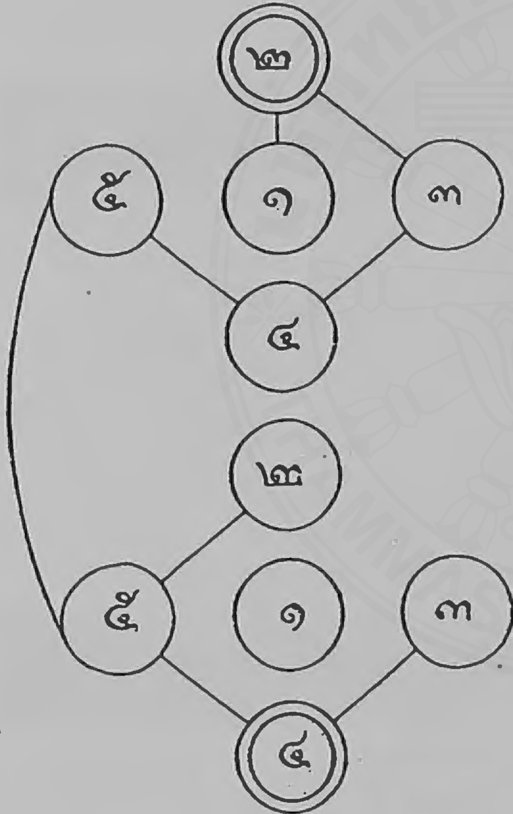
แบบที่ ๓ แผนที่เข้าคืบอนุโลม

แบบที่ ๓ แผนที่ออกคืบปฏิโลม

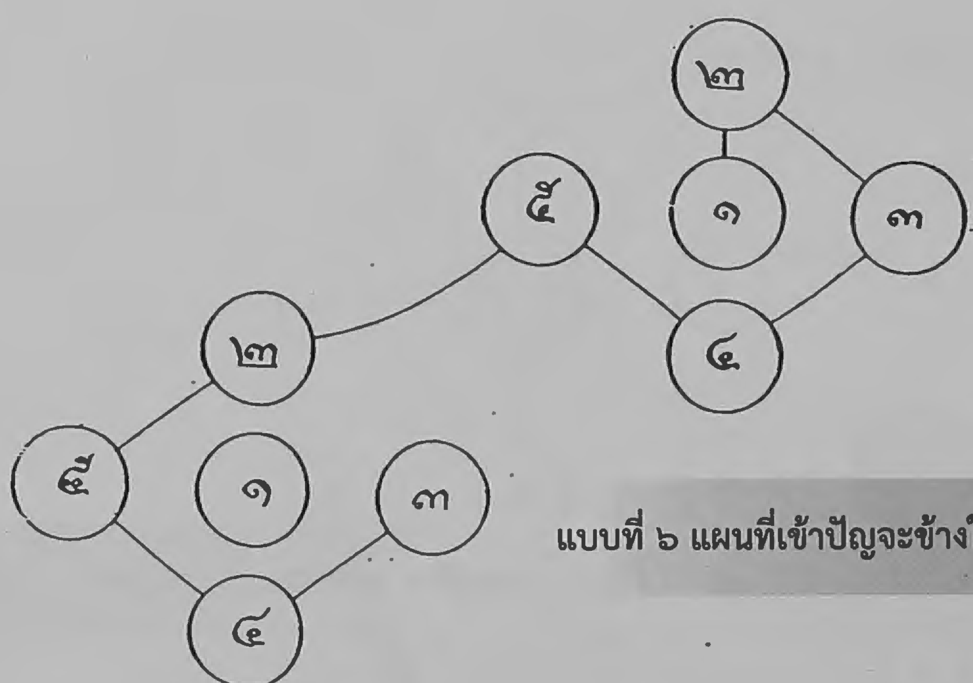
แบบที่ ๔ แผนที่ออกรวบปฏิโลม

แบบที่ ๔ แผนที่เข้ารวบอนุโลม

แบบที่ ๕ แผนที่เข้าจตุข้างในอนุโลม

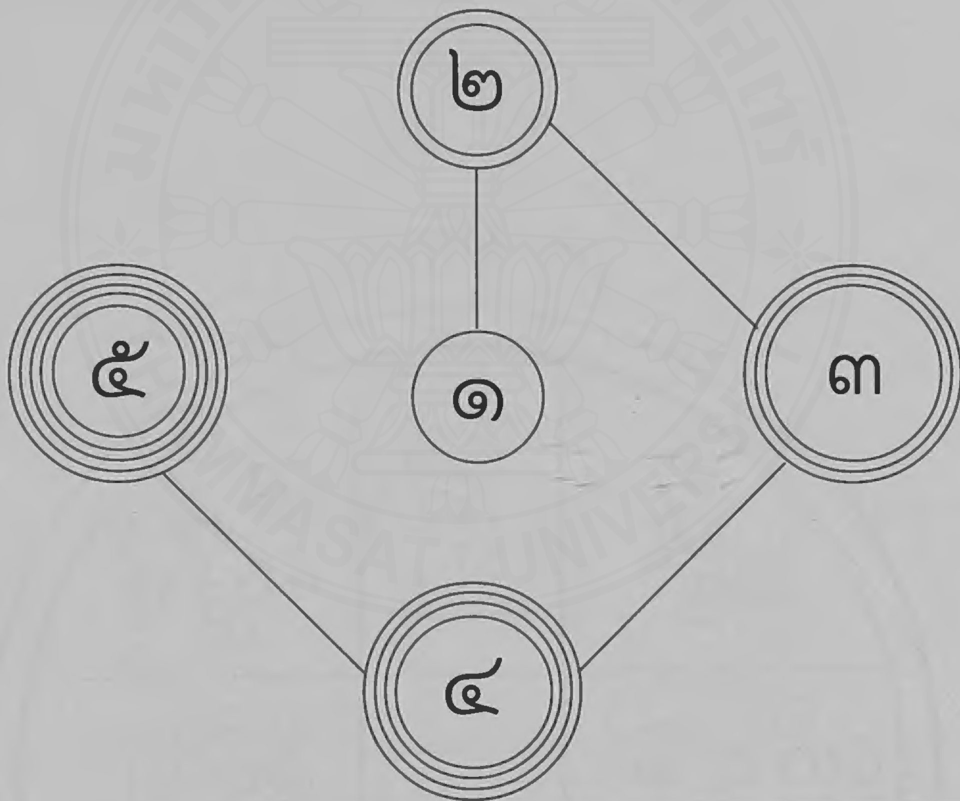
แบบที่ ๕ แผนที่เข้าจตุข้างในปฏิโลม

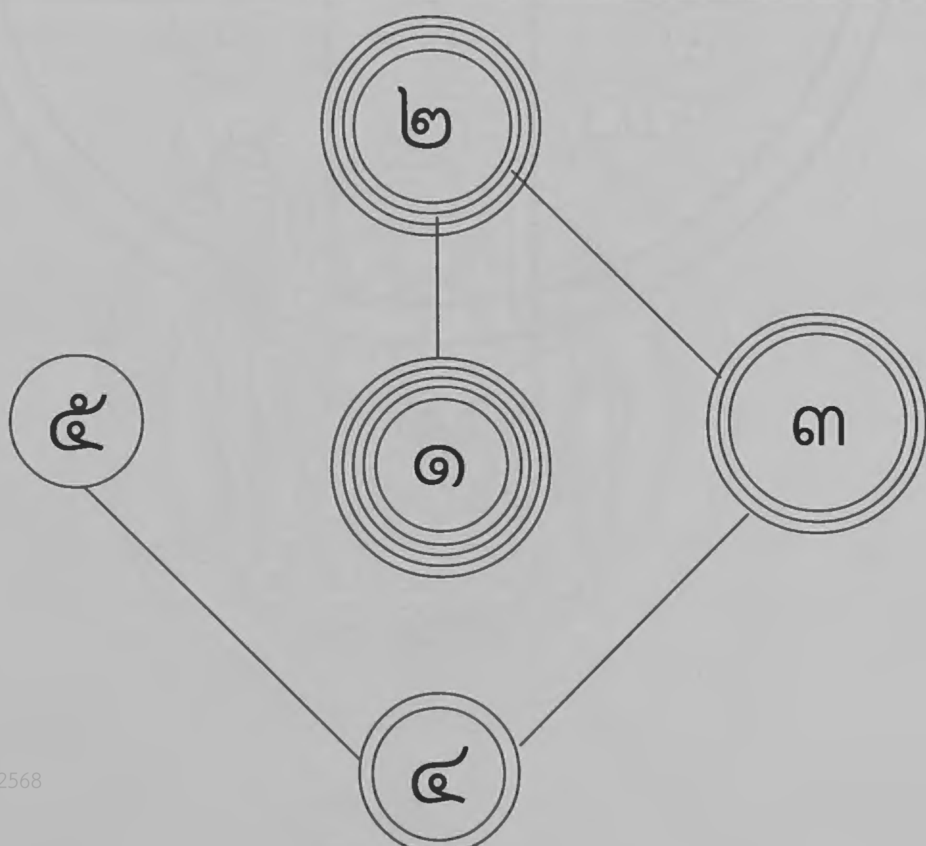
แบบที่ ๖ แผนที่เข้าปัญจะข้างในปฏิโลม

แบบที่ ๖ แผนที่เข้าปัญจะข้างในอนุโลม

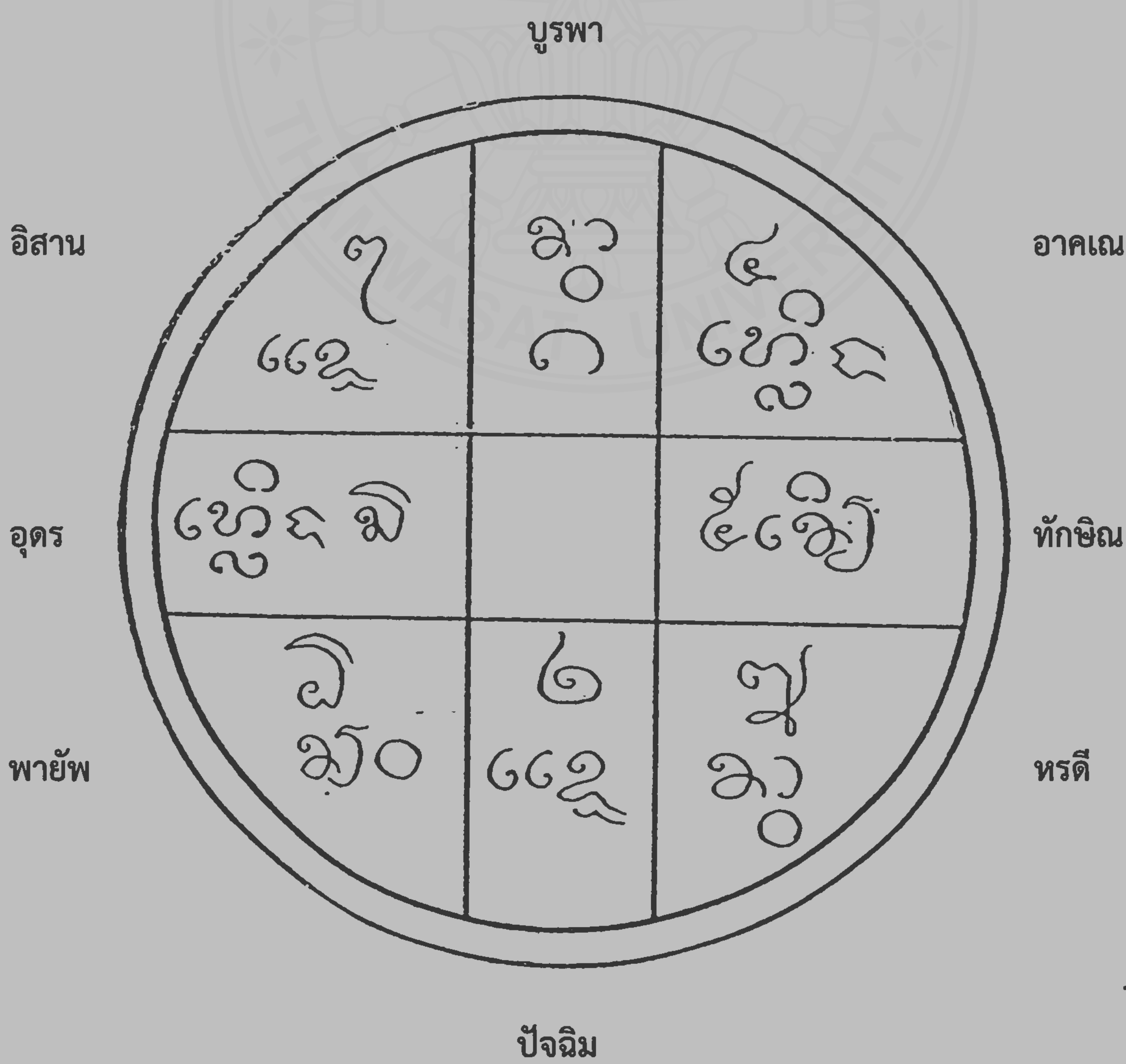
แบบที่ ๗ แผนที่เข้าสังกฏอนุโลม

แบบที่ ๘ แผนที่เข้าสังกฏปฐมข้างในปฏิโลม

แบบที่ ๙
วิธีออกทิศใหญ่ในห้องเมตตา

แบบที่ ๑๐

วิธีเข้าเลียบภูมิในห้องเมตตา

อธิบายวิธีเข้าฌานตามแบบแผนที่ในเมตตาพรหมวิหาร

แบบที่ ๑ เข้าลำดับฌานเวียนขวามาหาซ้ายเป็นปฏิโลมแลอนุโลม แล้วเวียนซ้ายมาหาขวาเป็นอนุโลมปฏิโลม ฯ

แบบที่ ๒ เข้าสับเป็นอนุโลม ปฏิโลม เวียนเป็นทักษิณาวัฏฏ์นับปฐม (เลข ๑) เป็นต้น ตามขีดนั้นเหมือนกันทั้ง ๒ นั้นแลภาวนาว่า “อัตตสุขี”

แบบที่ ๒ เข้าสับเป็นปฏิโลม ปฏิโลมเวียนซ้ายเป็นอุตตราวัฏฏ์ นับไปตามเส้นที่ขีดหมายไว้นั่นแล ฯ

แบบที่ ๓ เข้าคืบเป็นอนุโลมเป็นทักษิณาวัฏฏ์ ออก**ตติยฌานปฐม** ออก**ปัญจมฌานตติยะ** ออก**จตุตถฌานทุติยะ** แลทำให้เป็นองค์เดียว ออก**ทุติยะจตุตถะ**ให้เป็นองค์เดียวกันแล ฯ

แบบที่ ๓ ออกคืบเป็นปฏิโลม เป็นอุตตราวัฏฏ์ ออก**ตติยะฌานปัญจม** ออก**ปฐมฌานทุติยะ ๑ ฯ**

แบบที่ ๔ เข้ารวมเป็นอนุโลมเวียนขวาเป็นทักษิณาวัฏฏ์ ออก**ทุติยะฌานปฐม ๑ ฯ ๒** ออก**ตติยะทุติยะฌาน** ตามวันลำดับกันแล ฯ ถึงปฐมเป็นคำหมากจีด ๑ คำแล ฯ

แบบที่ ๔ เข้ารวมเป็นปฏิโลมเวียนซ้ายเป็นอุตตราวัฏฏ์ ออก**จตุตถะฌาน**เป็นปัญจไปหนึ่ง ฯ

แบบที่ ๕ เข้าจตุข้างในเป็นอนุโลม ออก**ปฐมฌานทุติยะ** เป็นองค์เดียวกันคำหมากหนึ่งทุกๆ องค์แล ฯ

แบบที่ ๕ เข้าจตุข้างในเป็นปฏิโลม ออก**ปัญจมฌาน จตุตถะ**เป็นองค์เดียวกันคำหมากหนึ่งทุก ๆ องค์แล ฯ

แบบที่ ๖ เข้าปัญจข้างในเป็นอนุโลมเป็นปฐม คำหมากหนึ่ง ทุก ๆ องค์จนถึงปัญจมะเป็นทักษิณาวัฏฏ์แล เรียกว่า พระเจ้าชมฌาน ดอกบัวบานแล ฯ

แบบที่ ๖ เข้าปัญจมะข้างในเป็นปฏิโลม เป็นปัญจมะคำหมาก ๑ จตุตถะคำหมากหนึ่งทุกๆ องค์ ถึงปฐมเป็นอุตตราวัฏฏ์แล ฯ

แบบที่ ๗ เข้าสังกฏเป็นอนุโลม ออก**ปฐมฌานทุติยะ** $\substack{๒ \\ ๒}$ ซ้อน $\substack{๒ \\ ๓}$ ซ้อนจตุตถะ $\substack{๔ \\ ๒}$ ปัญจมะสำเร็จแล้ว ฯ

แบบที่ ๗ เข้าสังกฏปฐมข้างในเป็นปฏิโลม ออก**ปัญจมะฌานจตุตถะ** ๒ ซ้อนตติยะ ๒ ซ้อนทุติยะ ๒ ซ้อนปฐมเป็น ๕ เสร็จแล้วให้สังกฏเทียนเถิด เทียน ๒ เล่มๆ ละ ๕ ลูก เป็นสังกฏภูมิแล แล้วจึงออกทิศ โดยบูรพทิศ มีสัตว์ ๕ พิจารณาให้รู้ว่าต้นไม้นั้นมีสัตว์ชื่อนั้น อาศัยอยู่ให้แน่นอนแล้วเข้ามาออกทิศอื่นไปเถิด ฯ

แบบที่ ๘ **เอกิสฺสํ ทิสายํ วีสติ อปฺปนา กตฺวา** ๒๐ ๆ **เอกิสฺสํ ทิสายํ อฏฺฐวีสติ อปฺปนา กตฺวา** ๑๘อันนี้อยู่ในที่แล ฯ ในบูรพทิศมีสัตว์ ๕ มนุษย์เทวดา ๗ ฯ อัปปนา ๒๐ ให้แก่สัตว์ ๕ **อัปปนา** ๒๘ ให้แก่มนุษย์เทวดา ๗ ฯ ว่า **สุขี** ๓ ที อยู่ในภูมิ ๓ ที บทนี้ว่าออกไปว่า **อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ฯ สตฺตา สุขสฺส** ๆ ออกไปถึงที่ ฯ **อตฺตสุขี** เลียบภูมิไปอย่างนี้ ๓ ที สัตว์ ๆ ๓ ที บทนี้หยุดอยู่ ฯ **สุขี โหนฺตุ** บทนี้กลับเข้ามา **อตฺตสุขี** ฯ บทนี้เข้าในที่ ฯ ออกทิศบูรพสีขาวเห็นตนว่าใหญ่ เห็นเทวดาท้าวธตรฐอาศัยอยู่มีเครื่องประดับตัวแล ฯ ออกทิศทักษิณเห็นท้าววิรุฬหกประดับเครื่องแต่งองค์เต็มยศ ฯ ออกทิศปัจฉิมสีแดง เห็นท้าววิรูปักษ์ทรงเครื่องเต็มยศจำแลงเป็นพญานาคขึ้นมาจำศีลอยู่ใต้ต้นไทรใหญ่ มีเครื่องประดับแล ฯ ออกทิศอุดรสีเหลือง เห็นท้าวกุเวรเป็นพญายักษ์ยืนอยู่บนยอดเขาบ่อถ้ำทวีปแล ฯ ออกทิศทักษิณสีเขียว พระอินทร์ลงมาประจำทวีปอยู่ มีเครื่องประดับองค์แล ออกทิศอิสานสีขาวแกมเหลืองแล ฯ ออกทิศพายัพสีแดงกับสีเหลืองแล ฯ ออกทิศหรดีเห็นสีเหลืองกับเขียวแล ฯ ออกทิศอาคเณสีเขียวกับสีขาว ฯ ลงไปทิศล่างสีแดง เห็นสัตว์นรก เขาถูกนายพระหลิยาบาลจำจองทำโทษต่าง ๆ แล ฯ ขึ้นไปทิศเบื้องบนฟ้าสีขาว เห็นพวกเทวดามานมัสการพระธาตุจุฬามณีเจดีย์พระเขี้ยวแก้ว ของพระองค์ที่พระอินทร์นำมาบรรจุไว้แล ฯ แล้วพิจารณาดูสีทั้ง ๔ ทิศแล้วออกให้ถึงทั้ง ๔ ทิศดูให้เห็นทั่วแล้ว กลับเข้ามายังที่แล ฯ แล้วพิจารณาสีทั้งแปดทิศ ให้เห็นสีพร้อมทั้ง ๘ สีแล้ว ๒ ออกแปดทิศไปให้ถึงทั้งแปดทิศ ดูให้เห็นทั่วทั้งแปดทิศ แล้วกลับเข้ามาในที่ แล้วพิจารณาสีให้เห็นพร้อมทั้ง ๑๐ สี แล้วออกทิศไปให้ถึงที่ทั้ง ๑๐ ทิศแล้ว พิจารณาดูทั้งทิศเบื้องบนทิศเบื้องล่าง ดูสัตว์ให้รู้ว่าเป็นอย่างไรแล้วกลับเข้ามาที่แล ฯ เข้าสะกดเทียน ๒๐ เล่ม ลูกสะกด ๑๐๐ ลูก ฯ สะกดทิศออกทิศนั้นเวียน ๕ รอบ ดูสัตว์ให้เห็นสิ้นแล้วขึ้นทิศเบื้องบน พิจารณาดูให้เห็นโล่งตลอดลงมาจนถึงนรก ดูให้รู้ทั่วแล้วเอาจิตต์ทำลายโซ่ ฉุดเอาสัตว์นรกนั้นขึ้นมาให้สิ้นแล ฯ

จบห้องเมตตาพรหมวิหารเท่านี้แล

กรุณา

ในห้องพระกรุณาพรหมวิหาร ภาวนาว่า **“อหํ ปมุญฺจามิ สีเหลือง”** อุคคหนิมิตต์เห็นเป็นดอกมณฑารพ และรูปแม่ลูกเขากำลังทาขมิ้นแต่งตัวให้ ใส่กำไลใส่สังวาลย์อยู่ทำนานเหมือนกับออกทิศเหมือนกัน สะกดเหมือนกัน แล้วออกทิศเวียน ๕ รอบ เหมือนกันกับห้องเมตตาพรหมวิหารแล ภาวนาว่า **“ปมุญฺจนฺตุ”** ๓ ที บริกรรม ทุติยะ ฯ ใน

บุรพทิศมีสัตว์ ๕ มุนษย์ ๗ อัปปนา ๒๐ ให้แก่สัตว์ ๕ อัปปนา ๒๘ ให้แก่มนุษย์เทวดา ๗

ปมุญฺจามิ ๓ ที บริกรรมภูมิแล **ปมุญฺจามิ อลาภา อยสา นินฺทา ทุกฺขา ปมุญฺจนฺตุ สตฺตา ปมุญฺจามิ** สัตว์ๆ ออกไปแล้วกลับเข้ามาว่า **"ปมุญฺจนฺตุ"** ๓ ที บริกรรมขอบ (ควบ) ว่า **"ปมุญฺจามิ"** ๓ ที แล้วสกดภูมิออกทิศ ๆ ละหนแล้วออกสี่ทิศ ออกแปดทิศแล้ว ออกสิบทิศทั้งเบื้องบน ทั้งเบื้องล่างแล้ว สะกดทิศแล้วออกเวียน ๓ รอบ แล้วขึ้นทิศเบื้องบน พิจารณาให้โล่งตลอดลงมาจนถึงนรกแล้วดูสัตว์นรก เอาจิตต์ทำสายโซ่ฉุดสัตว์นรกขึ้นมาแล ฯ

จบห้องกรุณาแล

มุทิตา

ในห้องมุทิตาพรหมวิหาร สีเขียวทำฌานเหมือนกันกับห้องเมตตา สะกดภูมิแล้วออกทิศเหมือนกันแล **เอกิสฺสํ ทิสายํ วีสติ อปฺปนา กตฺวา ๒๐ เอกิสฺสํ ทิสายํ อฏฺฐวีสติ อปฺปนา กตฺวา ๒๘** บริกรรมขอบ (ควบ) ว่า **"ปมุญฺจามิ"** ๓ ที บริกรรมปฐมในบุรพทิศมีสัตว์ ๕ มนุษย์เทวดา ๗ อัปปนา ๒ ให้แก่สัตว์ ๒๘ ให้แก่มนุษย์เทวดา ๗ **มา วิคจฺฉามิ** ๓ ที **ภูมิ มา วิคจฺฉนฺตุ** ออกไปขอบแล้วจึงว่า **ลทฺธสมฺปตฺติโต ลทฺธยสโต ลทฺธปสํสโต ลทฺธสุขิโต มา วิคจฺฉนฺตุ สตฺตา มา วิคจฺฉามิ** สัตว์ ๆ **มา วิคจฺฉนฺตุ** ๓ ที บริกรรม **ทุติย มา วิคจฺฉามิ** ๓ ที แล้วสะกดภูมิ แล้วออกทิศไปทีละทิศที ๑ แล้วเอาสี่ทิศแล้ว ทั่วทั้งแปดทิศแล้ว กลับเข้ามาพิจารณาสีให้เห็นพร้อมกันแล้ว จึงออกสิบทิศไปให้ถึงที่พิจารณาดูให้เห็นแล้ว ขึ้นทิศเบื้องบนพิจารณาดูทำให้โล่งตลอดลงมาจนถึงนรก ดูสัตว์นรก เอาจิตต์ทำเป็นสายโซ่ฉุดสัตว์นรกขึ้นมาแล ฯ

จบห้องมุทิตาพรหมวิหารแล

ขึ้นเทียน ๕๐ ฯ พระอุเบกขา

ในห้องอุเบกขาสีเหลืองเห็นเป็นเด็กใหญ่นั่งอยู่ ภาวนาว่า :- **กมฺมสฺสโก** ๓ ที ในบูรพทิศ มีสัตว์ ๕ มนุษย์เทวดา ๗ อัปปนา ๒๐ ให้แก่สัตว์ ๕ อัปปนา ๒๘ ให้แก่มนุษย์เทวดา ๗ **กมฺมสฺสโก** ๓ ที บริกรรมในภูมิว่า **กมฺมสฺสโก โหตุ** ๓ ที บริกรรมขอบ (ควบ) ว่า **กมฺมสฺสโก กมฺมทายาโท กมฺมโยนิ กมฺมพนฺธุ กมฺมปฏิสรโณ สตฺตา กมฺมสฺสโก** สัตว์ ๆ ออกไปแล้ว เข้ามาว่า **กมฺมสฺสโก โหตุ** ๓ ที บริกรรมขอบ (ควบ) **กมฺมสฺสโก ๓** ที บริกรรมในภูมิเหมือนกันทั้ง ๑๐ แล **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ** ฯ

จบพระอุเบกขาพรหมวิหาร

ขึ้นอรูป เทียน ๒๐๐ เล่ม

ในห้อง **อากาสานญฺจายตน ปรมรูปฌาน** สีขาว ภาวนาว่า **อากาโส อนนฺโต อากาสํ อนนฺตํ ฯ** ออกนิมิตเหมือนแสงแดดส่องเข้ามาเป็นวงอยู่แล ฯ

ในห้อง **วิญฺญาณญฺจายตน ทุติย อรูปฌาน** สีขาว นิมิตเหมือนพยับแดดคลุมเข้ามาแล้ว เหมือนขี้เมฆลมพัดขาดออกแล้วหายไปแล ฯ ภาวนาว่า **วิญฺญาณํ อนนฺตํ ฯ**

ในห้อง **อากิญฺจญฺญายตน อรูปฌาน** สีเหลือง ภาวนาว่า **นตฺถิ กิญฺจิ** นั่งดูตัวนั้นเล็กเข้าแล้วหายไป ฯ

ในห้อง **เนวสญฺญานาสญฺญายตน อรูปฌาน** สีขาว ภาวนาว่า **เอตํ สนฺตํ ฯ** นั่งดูอยู่ ตัวเล็กเข้าแล้วหายไป ก็กลับคืนมาอีกแล ฯ

จบอรูปแต่เท่านี้

ขึ้นพระสีลวิสุทธิ เทียน ๓๐ เล่ม

ในห้อง **พระสีลวิสุทธิเจ้า** สีขาวดังดอกพุด นั่งสบายใจนั้นคิดถึงทานการกุศล ฯ ภาวนาว่า

นามรูปํ {
อนิจฺจํ ขยตฺเถน อนิจฺจํ
ทุกฺขํ ภยตฺเถน ทุกฺขํ อนิจฺจํ
อนตฺตา สารกตฺเถน อนตฺตา
} **วตฺตนิพฺพานํ ฯ** ภาวนาเหมือนกันทุกองค์แล ฯ

ในห้อง **จิตฺตวิสุทฺธิ** สีเหลืองนั่งสบาย คิดถึงพระนิพพานไปแล ฯ

ในห้อง **ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ** สีเหมือนดังหมากสุก มีลักษณะให้อ่อนน้อมคารวะต่อผู้เฒ่าผู้แก่ ไม่รักใครไม่ชังใครแล ฯ

ในห้อง **กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ** สีขาวนั่งสบายไป ไม่สงสัยสิ่งใดสิ่งหนึ่งเลย ฯ

ในห้อง **มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ** สีเหลืองจิตต์นั้นมิได้กังวลธุระสิ่งใด นั่งสบายดีคิดถึงมรรคผล ฯ

ในห้อง **ปฏิปทามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ** สีขาวคิดไปถึงมรรคผลเป็นต้นแล ฯ

ในห้อง **ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ** สีเหลืองนั่งจิตต์สบาย คิดถึงพระนิพพานเป็นต้นเป็นประธาน ฯ

จบห้องสีลวิสุทธิ ๗ องค์แต่เท่านี้แล

ทีนี้ขึ้นวิปัสสนา ๑๐ องค์ ขึ้นเทียน ๒๐ เล่ม

ในห้องพระสัมมัสสนญาณเจ้า สีขาว ภาวนาว่า :-

นามรูปํ { **อนตฺตา** / **ทุกฺขํ** / **อนิจฺจํ** } จนจบทุกองค์ ไม่เอาสี เอานิมิตต์ เห็นเป็นคนแก่ชรา และประกอบไปด้วย ทุกข์ก็มี บ่มิใช่ตัวใช่ตนแล ฯ

พระอุทยัพพยญาณ นิมิตต์เห็นเป็นเด็กนอนอยู่ในเบาะ ว่าตัวเราเกิดมาออกจากครรภ์มารดาก็เหมือนกัน ครั้นใหญ่ขึ้นมาก็ประกอบไปด้วยทุกข์ บ่มิเที่ยงสักสิ่งใช่ตัวใช่ตนของอาตมาแล ฯ

พระภังคานุปัสสนาญาณ มีนิมิตต์เห็นเป็นเด็กน้อย แล้วโตขึ้นแล้วก็แก่ชราลงเหมือนอย่างดอกบัวตูมแล้วก็บานร่วงโรยไปเห็นเป็นอนิจจังสังเวชน์แล ฯ

พระภยตุปัฏฐานญาณ นิมิตต์เห็นเป็นคนใหญ่ แล้วมีสัตว์เบียดเบียฬชีวิตต่างๆ คือ เสือ สาง แรด ช้าง จะทำลายชีวิตแล ฯ

พระอาทีนวานุปัสสนาญาณ นิมิตต์เห็นเป็นพระภิกษุผู้เฒ่าแก่ชรา อีกอย่างหนึ่งเหมือนกองไฟลุกขึ้นแล้ว สิ้นเชื้อฟืนแล้วก็ดับไป เห็นเป็น อนิจจัง ทุกขัง เหมือนตัวเราแล ฯ

ทีนี้เอาสีเอาลักษณะด้วยทั้ง ๕ องค์แล ฯ

ในห้อง **พระนิพพิทานุปัสสนาญาณ** สีขาว มีลักษณะตัวเนื้อนั้นให้อ่อน แปรไปเป็นอนิจจัง บางทีพิจารณาเห็นเป็นป่าไม้และราชสีห์ และคนตาย บ่มิเที่ยงแท้ ประกอบไปด้วยทุกข์ใช่ตัวใช่ตนแล ฯ

ในห้อง **พระมุญจิตุกัมยตาญาณ** สีเขียวแดง ลักษณะเป็นเหน็บชาไปทั้งตัว เห็นอนิจจังไม่เที่ยงแล ฯ

พิจารณาดูนิมิตต์เห็นเป็นคนสุ่มปลาครอบงูร้ายลงไว้ ล้วงลงไปฉวบเอาตัวงูคุบไว้แล้ว ก็คิดเห็นเป็น **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** และประกอบไปด้วยทุกข์ บ่มิใช่ตัวใช่ตนแล้วก็ขว้างงูเสียแล ฯ

ในห้อง **พระปฏิสังขานุปัสสนาญาณ** สีเขียว พิจารณาเห็นอาตมาภาพ ได้พ้นจากขันธ์ทั้ง ๕ นั้น ประดุจดังพระจันทร์อันได้พ้นจากปากราหูนั้นแล บ่มิเที่ยงแท้ ย่อมประกอบไปด้วยทุกข์ บ่มิใช่ตัวใช่ตนของอาตมาภาพแล ฯ

มีลักษณะให้เย็นเข้ามาทั่วแขนขา เมื่อยชาไปทั่วทั้งตัวแล ฯ

ในห้อง **พระสังขารุเบกขาญาณ** สีเหลือง พิจารณาเห็นอาตมาภาพนั้น มัธยัสถ์อยู่บ่มิเอื้อเชื่อตัวได้ หนีออกจากขันธ์ทั้ง ๕ นั้น เห็นเมียตนนั้นมีชู้แล้วนิ่งเฉยเสียทั้งสิ้นเห็นบ่มิเที่ยงบ่มิแท้ ย่อมประกอบไปด้วยทุกข์ บ่มิใช่ตัวบ่มิใช่ตนแล ฯ มีลักษณะให้ตึงช้ำแข็งไปทั้งตัว เหมือนหนึ่งตนจะตายแล ฯ

ในห้อง**พระอนุโลมญาณ** สีขาว พิจารณาเห็นนามรูปนี้เหมือนดังกาอันบินออกจากปลายเสากระโดงแห่งท้ายสำเภา อันตามน้ำมหาสมุทรสาครนั้นแล บ่มิเที่ยงแท้ ย่อมประกอบไปด้วยทุกข์ บ่มิใช่ตัวใช่ตนแล ฯ มีลักษณะให้อ่อนเปลี้ย งุบไป งุบมา เหมือนหาวนอนแล ฯ

วิปัสสนาปัญญาพระสัพพัญญูเจ้า ๑ พระองค์นี้พิจารณา อนิจฺจํ ก่อน ต่อได้ อนิจฺจํ แล้ว พิจารณาเอา ทุกฺขํ ครั้นได้ ทุกฺขํ แล้ว ก็พิจารณาเอา อนตฺตา เถิด ครั้นได้ลักษณะเจ้าทั้ง ๓ นี้ตามสังเขป ก็พึงเรียนเอาตามกล่าวไว้นั้นเถิด ฯ

จบพระวิปัสสนา ๑๐ เท่านี้แล ฯ

ขึ้นมัคคสี่ เทียน ๒๐ เล่ม

๑ ทีนี้ขึ้นมัคคสี่เทียน ๒๐ เล่ม ฯ ในห้อง**พระโสดามัคคญาณ** ฯ สีขาว ลักษณะให้สงสัยสนเท่ห์ในพระศรีรัตนตรัยแล ฯ

ในห้อง**พระสกทาคามัคคญาณ** ฯ สีขาว นั่งสบายไม่สงสัยในพระศรีรัตนตรัย เชื่อมั่นคงอยู่ไม่ระแวงไปอื่นเลย ฯ

ในห้อง**พระอนาคามัคคญาณ** ฯ สีขาว จิตต์นั้นเชื่อมั่นไม่สงสัย นั่งดิ่งไปทีเดียว ฯ

ขึ้นผลสี่ เทียน ๒๐ เล่ม

ในห้อง**พระอรหัตตมัคคญาณ** ฯ สีขาว ลักษณะไม่รักใคร ไม่ชังใคร ไม่เป็นห่วงเป็นใยสิ่งใดเลย ฯ ครั้นได้แล้วจึงภาวนาคืบเข้าเป็น ๕ องค์นั้นเถิด ฯ

จบมัคคสี่เท่านี้ ฯ

๑ ในห้อง**พระโสดาผลญาณ ฯ** สีเหลือง ลักษณะให้จิตต์เชื่อมั่นไปในมรรคผลไม่สงสัยนั่งจิตต์ดิ่งไปทีเดียว ฯ

ในห้อง**พระสกทาคาผลญาณ ฯ** สีเหลืองดังทองคำ ลักษณะไม่สงสัยเชื่อมั่นอยู่ในคุณพระรัตนตรัยเจ้าแล ฯ

ในห้อง**พระอนาคาผลญาณ ฯ** สีเหลือง ลักษณะจิตต์มั่นอยู่ในมรรคผล มิได้สงสัยสิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย ฯ

ในห้อง**พระอรหัตตผลญาณ** ฯ สีเหลือง ลักษณะนั้นนั่งจิตไม่เป็นห่วงเป็นใยใคร ไม่รักไม่ชังใคร คอยขะมักเขม้นเอามรรคผล ตัดราคะ โทสะ โมหะ ขาด ไม่เป็นห่วงสิ่งใดเลย นั่งดิ่งไปทีเดียวแล ฯ

จบผลสี่แต่เท่านี้ ฯ

แล้วเข้าฌาน ๕ ให้เป็นอนุโลมเป็นปฏิโลมทั้ง ๔ นั้นเถิด ฯ

จบผลสี่แล ฯ

ขึ้นพระอานาปาน เทียน ๕๐ เล่ม

๑ ในห้อง**พระอุคคหนิมิตต์พระอานาปานเจ้า** ฯ สีดังพระอาทิตย์ขึ้นมาแดง ภาวนาว่า **มะอะอุ** ตั้งปลายนาสิก ฯ แล้วตั้งที่ลิ้นไก่ ภาวนาว่า **มะมะ** แล้วตั้งที่ดวงหทัย ภาวนาว่า **มะอะอุ** ฯ ให้สันนิษฐานข้างในเห็นแล้วจึงขึ้นมาตั้งที่ปลายนาสิก ดูต้นลม ดูกลางลม ดูปลายลมออกกระทบที่ไหน ข้างล่างข้างบนรู้แล้วจึงพิจารณาบาปธรรม ๑๔ ตัว ภาวนาด้วยตนเอง ฯ

โมโห ฯ เห็นเป็นหมอกมืดไป ไม่เห็นอันใดเลย ฯ

โทโส ฯ มืดเข้ามาไม่เห็นอะไรเลย ฯ

อหิริกํ ฯ สีเหลือง ใครว่าอย่างไรไม่เชื่อไม่ถือเลย ฯ

อโนตฺตปฺปํ ฯ สีเหลืองสุก ถือมั่นอยู่ไม่ได้ยินกับหูแล้วก็นิ่งอยู่ ฯ

อุทฺธจฺจํ ฯ สีเขียวเหลือง ๆ ให้จิตต์ฟุ้งสร้าน ฯ

โลโภ ฯ สีเขียว คิดเอาแต่ที่จะได้ไม่ละอายแก่บาปแล ฯ

ทิฏฺฐิ ฯ สีเหลือง ให้ถือมั่นไม่ง้อใคร ไม่พึ่งใครแล ฯ

มาโน ฯ สีเขียว เข้ามาแล้วมืดมนไป ไม่ไต่ถามใครด้วยมานะนั้น ฯ

โทโส ฯ สีดำ มืดกลุ้มเข้ามาไม่เห็นผิดแลชอบอันใดเลย ฯ

อิจฺฉา มจฺฉริยํ ฯ สีเขียวดำ ให้มืดเข้ามา จิตต์นั้นคิดอิจฉาชังท่านผู้อื่น ฯ

มจฺฉริยํ ฯ กุกฺกุจฺจํ ฯ สีเหลือง ให้จ๋องเจ่าหาวนอนเงียบเหงาอยู่ ฯ

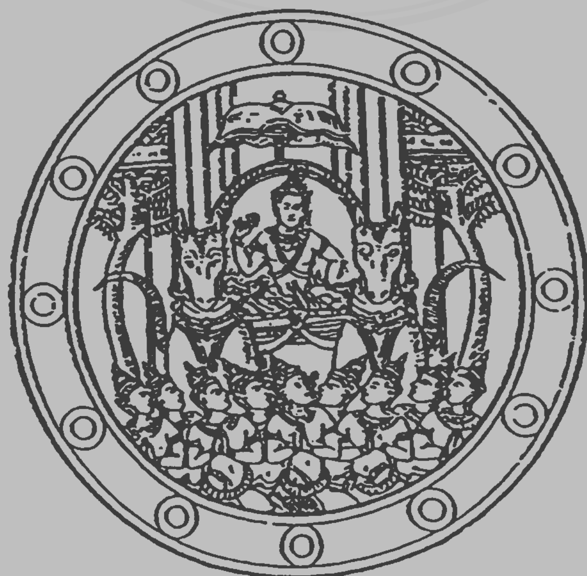
ถีนํ ฯ สีเขียว มืดกลุ้มอยู่ จิตต์นั้นมิได้คิดจะทำบุญให้ทาน ฯ

มิทฺธํ ฯ สีเขียว ให้มืดมนอนธการไม่เห็นอันใดเลย ฯ

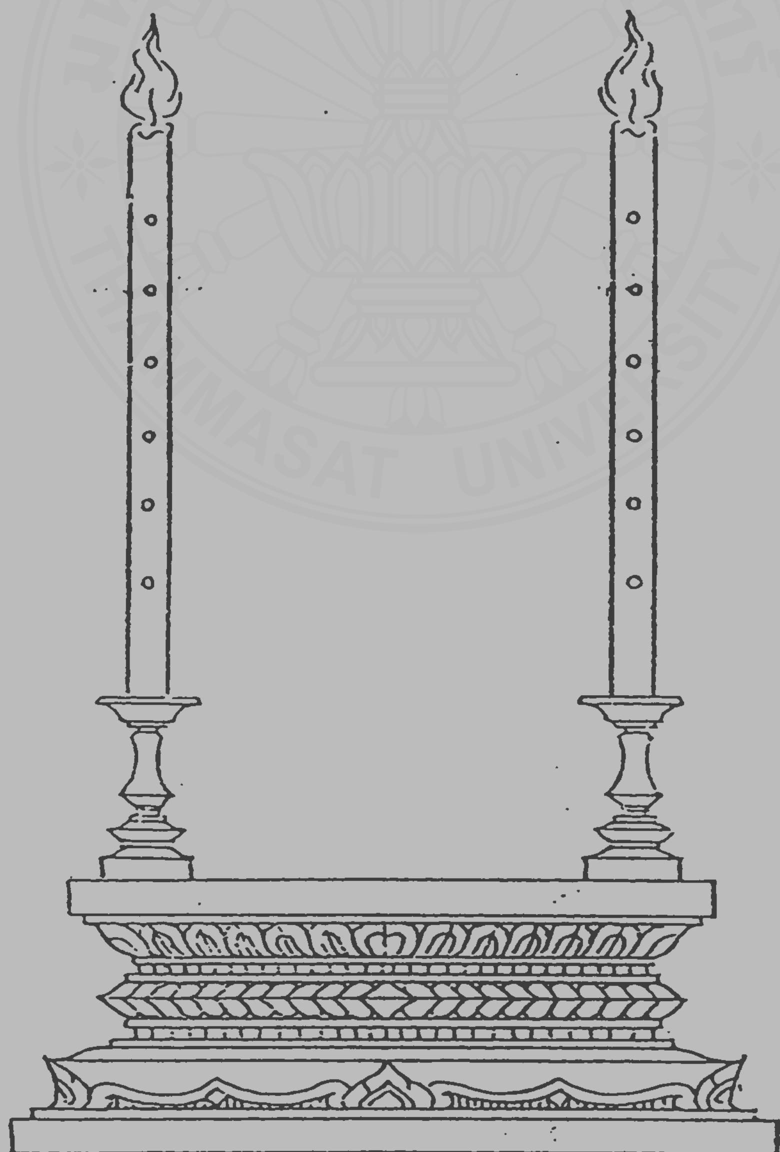
วิจิกิจฺฉา ฯ สีเหลือง ให้จิตต์นั้นสงสัยสนเท่ห์อยู่ เอามั่นคงยั่งยืนไม่ได้แล ฯ แล้วออกทิศทั้ง ๑๐ ทิศ แต่ว่าออกทีละทิศเหมือนออกพรหมวิหารเหมือนกัน เมื่อออกว่า **มะมะ** ออกไปถึงแล้วกลับเข้ามาว่า **อะมะ** มาถึงที่แล้วว่า **อุอุ** แล้วขึ้นมาตั้งที่หทัยว่า **มะมะ** แล้วตั้งที่จักษุทั้งสองข้าง เมื่อยตลอดลงมาท้ายทอย ฯ แล้วตั้งที่หูทั้งสองข้าง พิจารณา

ดูรูหูขดไปขดมาตลอดถึงกันแล ฯ แล้วตั้งที่ไหล่ทั้งสองข้างร้อนรุ่มอยู่แล ฯ แล้วตั้งที่แขนสองข้างร้อนฉี่ ๆ แล้วเมื่อยลงไปตามแขนแล ฯ แล้วตั้งทั่วทั้งตัวหมดร้อนรุมทั่วทุกแห่งใจ ตัวให้ฮึกฮักใหญ่โตทีเดียว ฯ ทีนี้ตั้งที่หทัยภาวนา มะมะ ตั้งแล้วออกทิศทั้ง ๑๐ ทิศพิจารณาดูให้เห็นทั้งหมดแล้วกลับเข้ามาที่แล ฯ แล้วตั้งที่หทัยแล้วขึ้นทิศเบื้องบน แล้วลงเบื้องล่างดูให้เห็นพร้อมแล้ว กลับเข้ามาที่แล ฯ ทีนี้ตั้งปลายนาสิกภาวนาว่า **ตะรุณิ** ให้เห็นสีสว่างออกไปไกลทีเดียว ทีนี้ภาวนาว่าเหมือนกับนั่งเท้าแขน ชื่อว่า เพ็ชฌอัตตา ชื่อว่า เพ็ชฌกุมภัณฑ์ แล ฯ

จบพระอานาปานแลแต่เท่านี้แล ฯ

แบบที่ ๑
รูปเทียนสังกฏในห้องพรหมวิหาร

๑ **เรียนพรหมวิหารตั้งอุปจารสมาธิไว้บนนาภี** ครั้นถ้วนสี่วัน ขึ้นประฐมชั้นสี่ไว้เหนือนาภีสองนิ้ว ครั้นถึงสี่วันขึ้นทุติยะไว้ขวาบทจร ครั้นถ้วนสี่วันขึ้นตติยะคอนไว้ตามคำสอน ที่ใต้นาภี ครั้นอยู่สี่วันถัดอาจารย์บัญญัติ ให้จตุตถะอยู่ซ้ายนาภี สิริประสมเข้าด้วยกันเป็นยี่สิบห้ามี เมื่อนั้นโยคีจึงตั้งสังกฏเทียน ชื่อว่า สะกดภูมิ ครั้นเช้าจึงขึ้นรักษาสัตยาให้เป็นเวนแก่กัน ด้วยคำบาลีดังกล่าวมานี้เทอญ ฯ

แบบที่ ๒

๑

●

๔ สุขี ๒

● ● ●

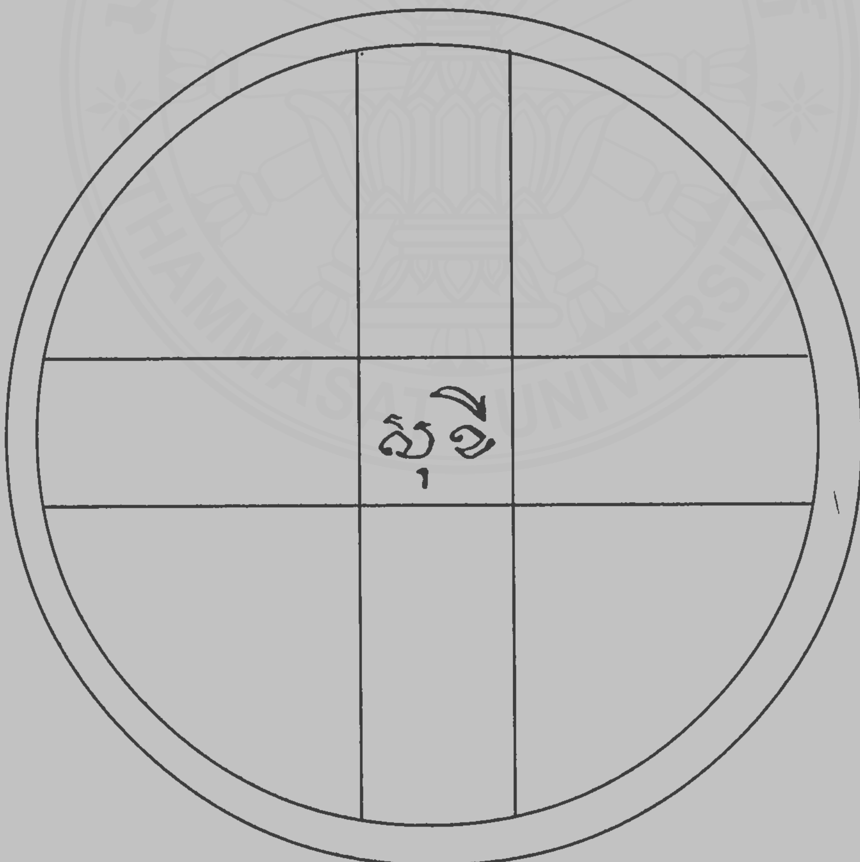
อุปจาร

๓

●

๑. ปฐม ปริกา วา สัต ๆ ปุรตฺถิมาย สพฺเพ สตฺตา อเวรา สุขี โหนฺติ. วัน ๑ ฯ
๒. ทุติยะ วา สัต ๆ ปุรตฺถิมาย สพฺเพ สตฺตา อพฺยาปชฺฌา สุขี โหนฺติ. วัน ๑ ฯ
๓. ตติยะ วา สัต ๆ ปุรตฺถิมาย สพฺเพ สตฺตา อนีฆา สุขี โหนฺติ. วัน ๑ ฯ
๔. จตุตฺถ วา สัต ๆ ภุมฺม วา สัต ๆ ปุรตฺถิมาย สพฺเพ สตฺตา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ. วัน ๑ ฯ
๕. ในวงสูญกลางเรียกเอกสูญลงในวงกลางในว่า “สุขี” ฯ
๖. สุขี ๆ ให้บริกรรมทั้ง ๑๐ ทิศ ฯ
๗. สุขี ๆ ให้บริกรรมทั้งสี่วัน ทั้ง ๑๐ ทิศ ทุก ๆ วันแล ฯ

แบบที่ ๓
พิธีเริ่มออกทิศอนันตจักรวาฬ

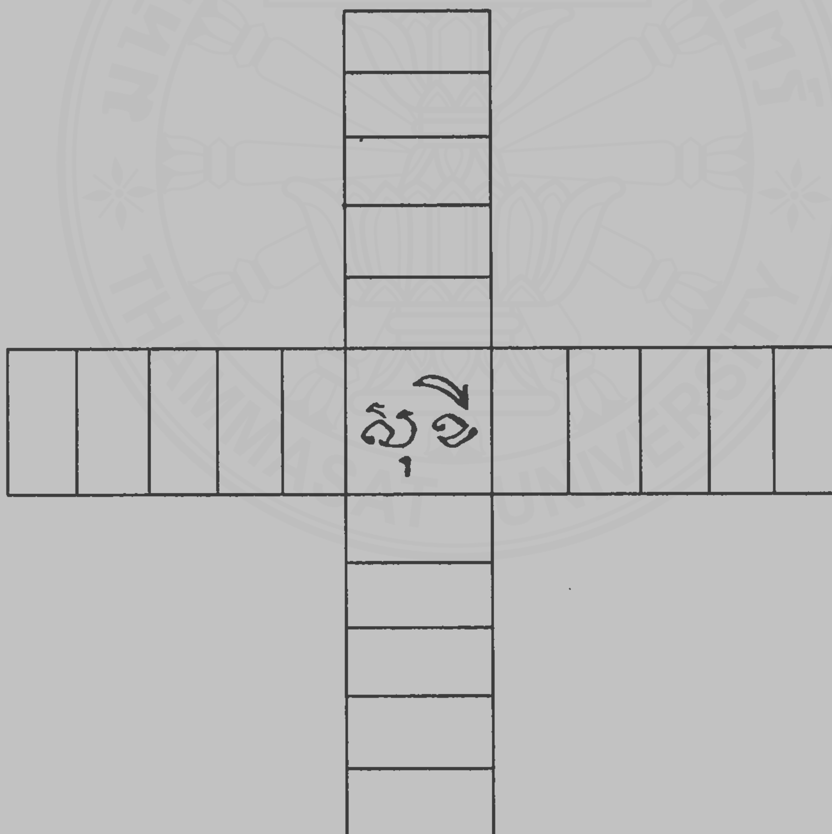
๑ ปุรตฺถิมาย ทิสาย
สพฺเพ สตฺตา

อเวรา สุขี โหนฺตุ
อพฺยาปชฺฌา สุขี โหนฺตุ
อนีฆา สุขี โหนฺตุ
สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ

สุขีๆ นี้ รวบทั้ง ๑๐ ทิศ ออกจากทิศ ๔ วัน จึงสังกฏ เทียนแล้วจึงออกทิศใหญ่ ฯ

[illegible]		
๑ ปุรตฺถิมาย ทิสาย	สพฺเพ สตฺตา	อเวรา สุขี โหนฺตุ
๒ ปจฺฉิมาย ทิสาย	สพฺเพ ปาณา	อพฺยาปชฺฌา สุขี โหนฺตุ
๓ อุตฺตราย ทิสาย	สพฺเพ ภูตา	อนีฆา สุขี โหนฺตุ
๔ ทกฺขิณาย ทิสาย	สพฺเพ ปุคฺคลา	สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ
๕ ปุรตฺถิมาย อนุทิสาย	สพฺเพ อตฺตภาวปริยาปนฺนา	
๖ ปจฺฉิมาย อนุทิสาย	สพฺพา อิตฺถิโย	ในทิศหนึ่งๆ ให้ออกครบ
๗ อุตฺตราย อนุทิสาย	สพฺเพ ปุริสา	ทั้ง ๔ บทนี้จึงถูก
๘ เหฏฺฐิมาย อนุทิสาย	สพฺเพ อนริยา	
๙ เหฏฺฐิมาย ทิสาย	สพฺเพ เทวา	
๑๐ อุปริมาย ทิสาย	สพฺเพ มนุสฺสา	
	สพฺเพ วินิปาติกา	

แบบที่ ๔
วิธีออกทิศใหญ่ในห้องอนันตจักรวาฬ

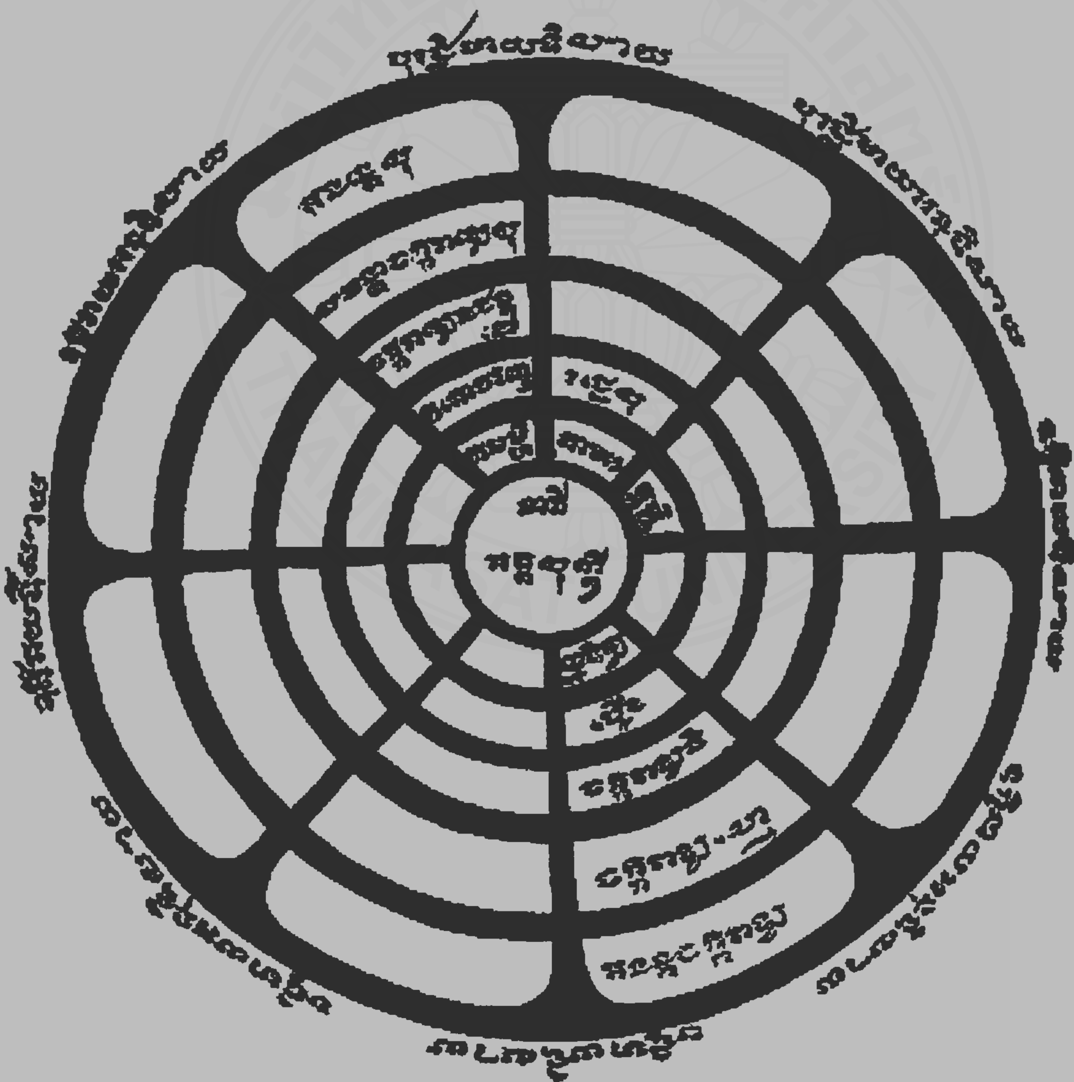
๑ อนนฺตจกฺกวาฬ ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา
๒ จกฺกวาฬโลม ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา
๓ จกฺกวาฬนิ ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา
๔ นคร ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา
๕ คาม ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา

อเวรา สุขี โหนฺตุ, อพฺยาปชฺฌา
สุขี โหนฺตุ, อนีฆา สุขี โหนฺตุ,
สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ สตฺตา
สุขี โหนฺตุ ให้ประกอบ ๕ บทนี้
ในบท ๑ ทุกบท

เมื่อออกครบเสร็จแล้ว ให้บริกรรมอยู่ ณ วงกลางว่า "สุขี" ๓ ที ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ทั้ง ๑๐ ทิศนั่นแล แลสทิสสมีมนุษย์ ๑ เทวดา ๕ สัตว์ ๗ ทั้ง ๑๐ ทิศนั่นแล จบออกทิศใหญ่แต่เพียงนี้ ฯ

แบบที่ ๕

พิธีออกทิศ ๑๐ ในพรหมวิหาร

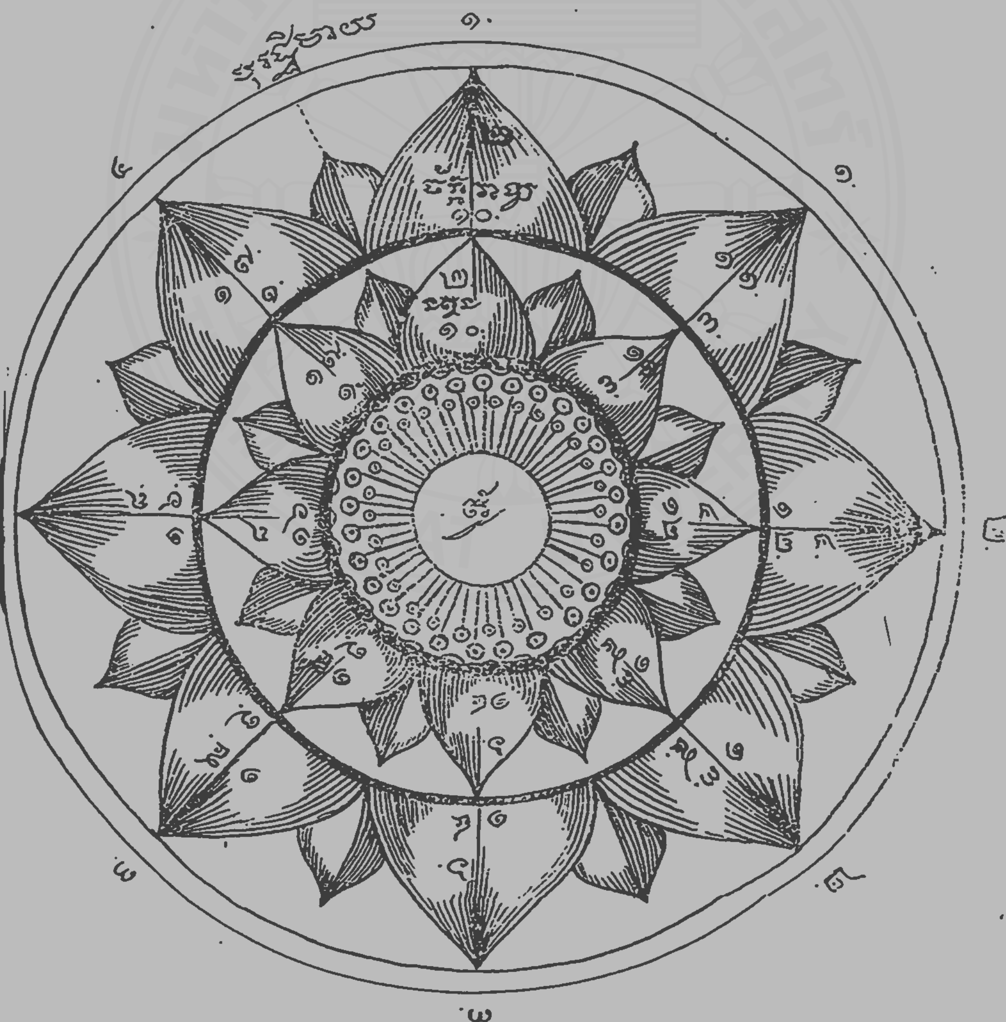

๑ พระโยคีอุตตมํ แต่ตั้งเป็นพราหมณ์ จำเริญเมตตา ในห้องจักรวาฬ แต่ล้วนอัปปนา ผู้มีปัญญาจึงรู้แห่งเอา โยคีชมฌานในพรหมวิหาร เสวยรสอัปปนา มิรู้สิ้นสุดนิจจะปริยาย ทิสายหยุดเลย ถ้าคูณอัปปมัญญา ห้องพระสัพพัญญู ผู้เป็นครูสั่งสอนตรัสรู้แท้จริง อนันตะโลกา แจ้งในปัญญา โยคาวจรแจงเป็น ๘ ทิศ ได้แปลนไว้ก่อนคำพระสั่งสอน ไว้เป็นกระบวน จึงออกทิศ และวัต แบ่งเป็น ๕ ส่วน จัดตามกระบวนในห้องอัปปนานั่นแล :-

๑. อัปปนา	๔๐	ครั้ง ฯ
๒. อนุโลม	๔๐	ครั้ง ฯ
๓. ปฏิโลม	๔๐	ครั้ง ฯ
๔. สับ	๔๐	ครั้ง ฯ
๕. คีบ	๔๐	ครั้ง ฯ

แบบที่ ๖

พิธีชมฌานในดอกบัวบาน

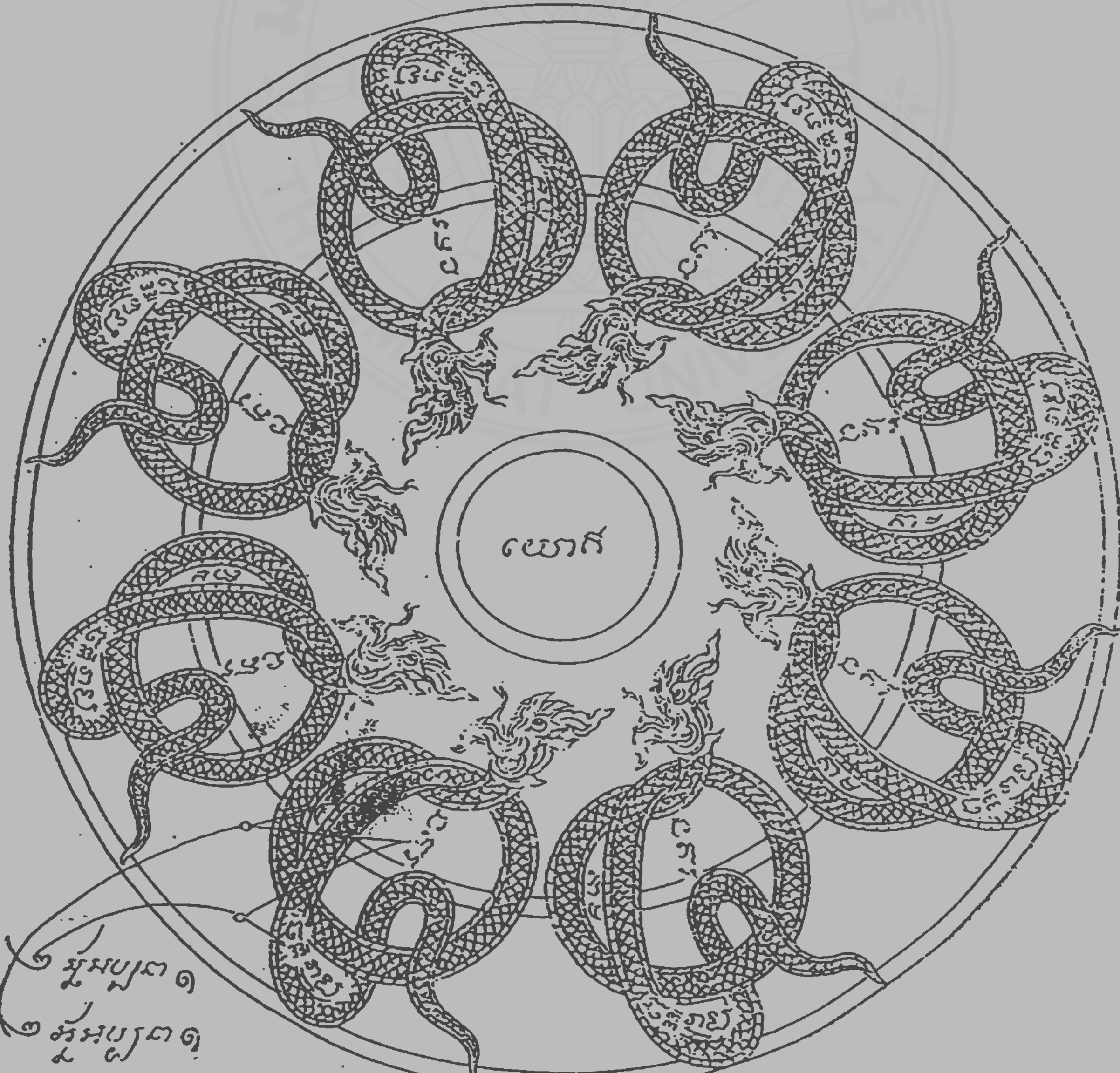

๑ **พระโยคีชมฌาน แก้วห้องจักรวาฬในรูปดอกบัว** นั่งกลางฝักอ่อน คามเป็นเกษร นครเป็นกลีบกลาง ริมขอบจักรวาฬ เป็นขอบนอกที่สุด ผุดขึ้นในสมุทร คือโลกะสันปัญญาญาณ เข้านั่งชมฌาน ในห้องดอกบัว ชมรสอัปปนา ชื่อปทุมชาติพรหมวิหาร มีจักรวาฬเป็นรูปดอกบัว ด้วยเดชะพระอัปปนาเจ้านั่นแล ฯ

วิธีเข้าให้ตั้งอัตตะไว้ที่กลางฝักอ่อน คามหรือภูมิเป็นเกษร นครกลีบกลาง ริมขอบจักรวาฬเป็นขอบนอก เมื่ออธิษฐานให้อยู่ในที่ตั้งลมชำนาญดีแล้ว ให้เดินตามเลขที่วางไว้ในรูปต่อไป จนกว่าจะได้สมาธิสุขตามปรารถนานั่นแล ฯ

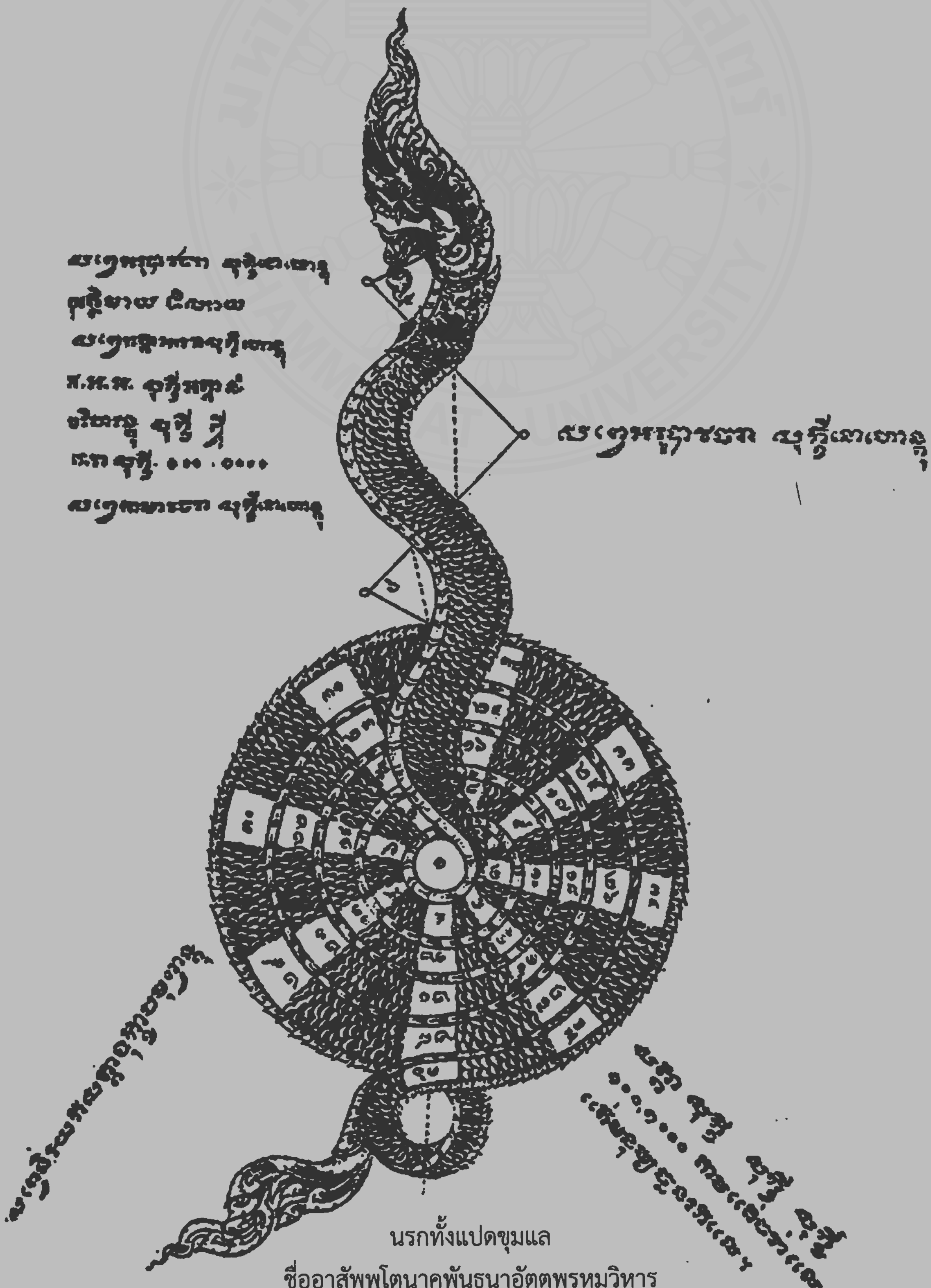
ถ้าจะออกดอกบัวบานนั้น ให้ออกแต่ภูมิไปยังทุติยะด้วยสุขี แล้วส่งขึ้นไปพรหมโลกด้วย **อเวรา** แล้วคุมมาเข้าขอบจักรวาฬด้วย **อเวรา** แล้วรวมลงไปเบื้องต่ำจนถึงอเวจีด้วย **อเวรา** แล้วกลับขึ้นมายังภูมิด้วย **อเวรา** ต่อนั้นให้สงบอารมณ์อยู่ในภูมิประมาณ ๓๐ นาฑี ออกได้แล ฯ

แบบที่ ๗
พิธีเข้าฌานนาคพันธุ์ในพรหมวิหาร ๖

๑ **พระโยคีผู้ฉลาดใช้ฌานเป็นนาคเกี้ยวสัตตโลกา** เกี่ยวทั้งสัตตคีรีที่อัปปนาบ่ายหน้าเข้ามาต่อตนโยคี พ่นพิศออกมาแต่ละตัว ๑๑ ที ต้องตนโยคีเป็นโกลาหล ฝูงผีฝูงคนแตกตื่นกันมา บูชาองค์ฌานชื่อนาคพันธุ์พรหมวิหาร ตั้งใจผูกคามนครเข้าด้วยกันครั้งหนึ่ง ในอัปปนาครั้งหนึ่ง ฯ ตั้งใจผูกนครกับจักรวาฬเข้าด้วยกันครั้งหนึ่ง ในอัปปนาครั้งหนึ่ง ฯ

แบบที่ ๘
ชื่ออาสัพพโตนาคพันธนาพรหมวิหาร

นรกทั้งแปดขุมแล
ชื่ออาสัพพโตนาคพันธนาอัตตพรหมวิหาร

พระโยคีมหานาค มีไมตรีมาก ยิ่งกว่าฝูงคน รักษาฝูงสัตว์ทั่วทั้งสากล แผ่เป็นสุดขอบ อนันตจักรวาฬ เลิกพังพานผกปกทิศเบื้องบน นางนาคเกี้ยวนรก ขึ้นมาบันดาลพิศออกจากกายา นอนตื่นชื่นตา เสวยสุขอนันต์ ปีศาจมนุษย์ ชื่นชมหฤหรรษ์ เทวาทุกชั้นช่วยชูรักษา หอกดาบยาพิษ ไฟลุกเข้ามา ครั้นถึงนาคา แหลกย่อยเป็นผง ใจร้ายใจบาปอันยุ่งอันหยาบระงับด้วยพรหม นาคาสุกใส ใครเห็นพิศวง เมื่อตายมิหลง ดุจคนสามานย์พิศถึงอัครผล จะเข้าฌานเท่าใด แก้ชวดเกิดใน พรหมโลกา แม้นอนาคา จะไปยังสุทธาวาสแม้นถึงโสดาเกิดเจ็ด สกทาคาคลาด ชาติหนึ่งสำเร็จนิพพานแล

จบอานิสงส์พระจตุรพรหมวิหารแล ฯ

แบบที่ ๙
แบบมังขภูพรหมวิหาร
ท่านกล่าวไว้ว่าได้อัปปนา ๒๔ เวลาแผ่แต่ละชั้นได้อัปปนา ๓๕

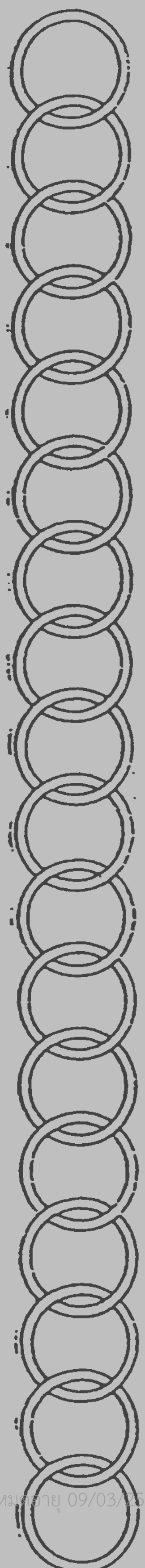
๑ พระโยคีผู้รู้ ได้ทิพยจักษุ เห็นทั่วโลกา แต่อเวจี ถึงรูปภูมิชื่อภวตา สัตตะปัญหา พรหมาทั้งนั้น ยอมทุกข์เพราะใคร่ได้สุขในพระนิพพาน แผ่ไมตรีจิตต์ ไตรทิศบนไว้ใจเป็นอัปปนา อสิตทั้ง ๕ เอายา (ฌาน) ใช้ตามใจ เข้าฌานออกฌาน จงอย่าช้านาน ให้ได้ทันใจ จึงจะเรียกว่าฌาน เมื่อได้ฌานแล้ว กระทำเป็นเลาแก้ว ผูกสัตตะเข้ามา ผูกเข้าด้วยกัน สองชั้นโดยตรา วางหลังผูกหน้า ใช้ตามอารมณ์ เทวามนุษย์ เทวบุตร์ อินทร์พรหม เดชพรหมวิหาร ลุศาสดาจารย์ ให้แผ่ขึ้นมา เห็นถ้วนทุกหน้าด้วยอำนาจฌาน แต่เป็นโลกีย์ ฤๅษีชีไพร ได้ทั่วทุกตน ถ้าใครติดฌาน ฌานผูกผู้นั้น ดังติดโซ่ตรวน ฯ ส่วนท่านผู้รู้ เล่นอยู่ในฌาน พอเป็นปทัฏฐาน แล้วผ่านพ้นไป ด้วยปัญญาญาณ คือ พระวิปัสสนา ย่อมได้ธรรมจักษุ แทงทะลุของจริง คืออริยสัจจ์ทั้งสี่ ทุกข์ สมุทัย นั่นมี ทั้งเหตุแลผล นิโรธมรรคค้น เป็นทางดำเนิน เพื่อให้ชำระ ต้นเกิดปลายดับ กลับเหตุเป็นผล จับผลหาเหตุ รู้เหตุในเหตุ ดับเหตุผลดับ เพราะสังขารดับ ย่อยยับด้วยญาณ จึงเป็นวิสังขาร ในชั้นโลกุดร

อวิชชานั้นมี ด้วยเหตุปัจจัย เป็นผู้ปรือปรน เมื่อดับที่ต่อ คือเหตุแลผล เพราะอริยธรรม วิชชาผุดขึ้น อวิชชาก็ดับ กลับตัวไปอื่น ในนั่นนั่นใน ได้แก่พระนิพพาน จิตต์วิมุตติ หลุดพ้นเห็นจริงแลนา ฯ

วิธีผูกฌานให้เป็นเลาแก้ว

๑ วิธีผูกฌานกระทำให้เป็นเลาแก้วหรือจักร์มณีจินดา ในตำราเดิมท่านเขียนรูปทำนายไว้ ตั้งวงกลม - เป็นภาคพื้น ๓ วง เทียบภพ ๓ ซึ่งเป็นปรกฤตติ ในปรกฤตติมี ๒ มูล คือ ปรา และอปรา (ข้อนี้เป็นอุปเท่ห์ของพระอาจารย์จะสอนให้) ให้ผูกวงกลมติดต่อเนื่องกันเป็นสายเหมือนลูกโซ่ ตั้งแต่วงที่ ๑ เกี่ยวกันขึ้นไปถึงวงที่ ๒๘ ให้ตั้งตรงเป็นเลาแก้วเป็นสายเดียว อย่าให้ขาดจากกัน แต่ในรูปนี้กระดาษไม่พอ จึงได้ตัดเป็นสองตอน เมื่อเวลาทำจริง ๆ ขอให้สังเกตอาการตามที่อธิบายไว้นี้เทอญ ฯ

ชื่อมังขฎูพรหมวิหาร

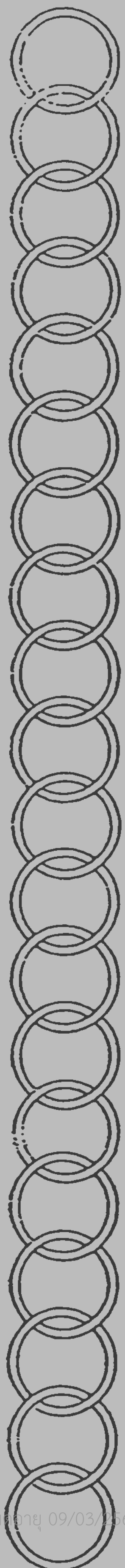
ปรนิมฺมิตวสวตฺตี
นิมฺมานรตี
ตุสิตา
ยามา
ตาวตึสา
จาตุมหาราชิกา

> ฉกามาวจรภูมิ ๖

มนุสฺสา ๑ อุทฺธํ แต่นี้ขึ้นไป

สญฺชีวนรกา
กาลสูตร
สํฆาฏ
โรรุป
มหาโรรุป
ตาป
มหาตาป
อวิจินรกา

> นาภี เป็นต้น
> อโธทิสา แต่นี้ลงไป
> นรก ๘ ขุม
> ชื่อว่า อโธ

อุทฺธํ ทิสา อรูปาวจรภูมิ ๔

- เนวสญฺญานาสญฺญายตน
- อากิญฺจญฺญายตน
- วิญฺญาณญฺจายตน
- อากาสานญฺจายตน

รูปาวจรภูมิ ๑๖

- อกฺกนิฏฺฐา
- สุทฺสสี
- สุทสฺสา
- อตปฺปา
- อวิหา
- เวหปฺผลา
- อสญฺญสตฺตา
- สุภกิณฺหกา
- อปฺปมาณสุภา
- ปริตฺตสุภา
- อาภสฺสรา
- อปฺปมาณาภา
- ปริตฺตาภา
- มหาพฺรหฺมา
- พฺรหฺมปุโรหิตา
- พฺรหฺมปาริสชฺชา

มูลกัมมัฏฐานรอม

คำนำ

กัมมัฏฐานควรร่ำรู้ เรียนเอา
รักแต่ตัวอย่าเกลา บาปสร้าง
ขันติแตกเทียมเงา ทุกเมื่อ มีเอย
บุญบำเพ็ญไจ้ๆ จึงได้มัคคะผล

พระกัมมัฏฐาน คือข้อปฏิบัติให้ชีวิตมีความสุขในระยะยังเป็นอยู่ในโลกนี้ และมีความหวังอันไพบูลย์เมื่อจากโลกนี้ไป ผู้ไม่สนใจไม่เคยปฏิบัติกัมมัฏฐาน ถูกนิวรณ์ครอบงำจะไม่พบคำว่าสุขกาย สุขใจเลย วิธีการปฏิบัติและการกำจัดนิวรณ์ ได้อัญเชิญคำอธิบายของเจ้าคุณสมเด็จพระญาณสังวร วัดบวนิเวศวิหารเป็นนิเขปบท จากนิตยสารศุภมิตร รายเดือน ปีที่ ๓๒ เล่มที่ ๑๗๑-๑๗๒ พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๒๙ หน้า ๔-๖ ในหัวข้อ “ปัญญา” มีว่า ...“เรื่อง กัมมัฏฐานสำหรับแก้นิวรณ์ เก็บจากคำสั่งสอนของพระพุทธจ้า จากที่มาต่าง ๆ และข้อที่ตรัสกำชับไว้ให้มีเป็นประจำ ในการปฏิบัติแก้นิวรณ์ทุกข้อและในการปฏิบัติกัมมัฏฐานทุกคราว คือ โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำไว้ในใจโดยแยบคาย ได้แก่ การใช้ปัญญาพิจารณาให้ทราบตระหนักแน่ ถึงเหตุผลในการปฏิบัตินั้น ๆ ตามเป็นจริง เมื่อใช้ปัญญาดังนี้ จึงจะไม่ปฏิบัติผิดทาง ทั้งจะไม่หลงตัวลืมตัว การใช้ปัญญาก็เท่ากับการใช้เกราะป้องกันอันตราย อันจะเกิดขึ้นจากความหลง คือ เอาผิดดังกล่าว และการใช้ปัญญาก็เป็นการศึกษาธรรมนั่นเอง

การฝึกหัดปฏิบัติสมาธิอย่าขาดโยนิโสมนสิการ หรือขาดการใช้ปัญญา ก็เท่ากับไม่เป็นการศึกษาธรรม อาจหลงไปผิดทาง เช่น หลงติดอยู่นิมิตที่พบเห็นในสมาธิ หรืออำนาจบางอย่างที่ได้จากสมาธิ ทำให้กัมมัฏฐานหลุด หรือหลุดจากกัมมัฏฐานได้ง่าย พระพุทธเจ้าตรัสอีกด้วยว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก” การใช้ปัญญาอบรมเพิ่มเติมปัญญาให้ส่องสว่างยิ่งขึ้นโดยลำดับ จึงเป็นเหตุให้มองเห็นสัจจะ คือให้รู้แจ้งเห็นจริง ให้บรรลุสุขประโยชน์สูงสุด เหมือนดั่งพระพุทธเจ้า และพระอรหันต์สาวกทั้งหลาย ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเตือนไว้ว่า “อย่าประมาทปัญญา” คือให้ใช้ปัญญานั่นเอง การที่ฝึกฝนใช้ปัญญาจนรู้แจ้งเห็นจริงแล้ว ย่อมปฏิบัติตนไปในทางที่ถูกที่ควรตลอดเวลา โดยปราศจากกิเลสตัณหาเป็นไปโดยอัตโนมัติ

นิวรณ์และกัมมัฏฐานสำหรับแก้

จิตที่ไม่มีสมาธิ ก็เพราะมีนิวรณ์ ทำให้ไม่ได้ความสงบ ไม่ใช้ปัญญาจึงจะแสดงนิวรณ์ ๕ และกัมมัฏฐาน สำหรับแก้เพิ่มเติมดังต่อไปนี้.-

๑. ความพอใจใฝ่ถึงด้วยอำนาจกิเลสกาม เรียกว่า **กามฉันทะ** แก้ด้วยเจริญกัมมัฏฐาน พิจารณาซากศพ หรือเจริญกายคตาสติ พิจารณาร่างกายอันยังเป็น ให้เห็นเป็นของน่าเกลียด

๒. ความงุ่นง่านด้วยกำลังโทสะ เรียกรวมว่า **พยาบาท** แก้ด้วยเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หัดจิตในทางหัดคิดให้เกิดเมตตา สงสาร กรุณา ช่วยเหลือเมื่อมีความสามารถ เกิดความพลอยยินดีไม่ริษยา เกิดความปล่อยวาง หยุดใจที่คิดโกรธได้

๓. ความท้อแท้หรือคร้าน และความหดหู่ง่วนง่าน เรียกว่า **ถีนมิทธะ** แก้ด้วยเจริญอนุสติกัมมัฏฐาน พิจารณาคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์บ้าง พิจารณาความดีของตนบ้าง เพื่อให้จิตเบิกบาน และมีแก่ใจหวนอุตสาหะ หรือทำอาโลกสัญญา กำหนดหมายแสงว่างให้จิตสว่าง

๔. ความฟุ้งซ่าน หรือคิดพล่าน และความจืดจางเร็วหรือความรำคาญ เรียก **อุทธัจจกุกกุจจะ** แก้ด้วยเพ่งกสิณกำหนดลมหายใจเข้าออก หัดผูกจิตไว้ในอารมณ์เดียว หรือเจริญมรณสติ อันจะทำให้ใจสงบด้วยสังเวช

๕. ความลังเลไม่แน่นอนลงได้ เรียกว่า **วิจิกิจฉา** แก้ด้วยเจริญธาตุกัมมัฏฐานหรือวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อกำหนดรู้สภาวธรรมที่เป็นอยู่ตามเป็นจริง

อีกอย่างหนึ่ง ทำความกำหนดจิตที่มีนิวรณ์ และนิวรณ์ที่มีในจิตกับทั้งโทษ เมื่อเกิดปัญญาความรู้จักนิวรณ์ และโทษของนิวรณ์ขึ้น นิวรณ์ก็จะสงบหายไป

หลงตัว ลืมตัว

อนึ่ง ความหลงที่กล่าวข้างต้น มีลักษณะเป็นความง่วงงุนเคลิบเคลิ้มเป็นต้นนั้น เป็นความหลงที่เป็นนิวรณ์ของจิต ที่พึงระวังได้ด้วยสมาธิ ยังมีความหลงที่สำคัญยิ่งขึ้นไปกว่า คือ หลงตัว ลืมตัว มีความอวดดีว่าตัวเก่ง ซึ่งเกิดขึ้นจากความประมาทไม่ใช้ปัญญา ฉะนั้น ผู้ที่เห็นโทษของความหลง ลืมตัว จึงควรรู้จักใช้ปัญญากับทั้งสติ รักษาจิตของตนไว้ให้ดีเป็นนิตย์ มิให้หลงใหลไปใน ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ในโลกทั้งหลาย เพราะจะทำให้หลงตัวลืมตัว เป็นอันตรายต่อความดีทุกอย่าง เมื่อได้อะไรมีลาภ เป็นต้น ก็ไม่รู้ว่าได้สิ่งที่มีเกิดมีดับ เมื่อมีการได้ก็มีการเสีย มีการประจวบก็มีการพราก แม้ชีวิตร่างกายของตน

เมื่อได้มาก็ต้องเสียไปในที่สุด เมื่อมีปัญญารู้ความจริง เมื่อได้ลาภยศเป็นต้น ก็จะไม่หลงใหลในสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ จะไม่หลงตัวลืมตัว และจะใช้ลาภยศเป็นต้นในทางที่ถูก เพื่อประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น เมื่อถึงคราวเสียก็ไม่เสียใจ ไม่ทำลายตัว จะสามารถรักษาความดีและจิตใจให้มีความสงบสุขได้อย่างสม่ำเสมอ

ความเป็นมาของหนังสือพระกัมมัฏฐานฉบับนี้

ต้นฉบับเป็นใบลาน ยาว ๒๒ ซม. กว้าง ๔ ซม. จำนวน ๓๘ ใบ เขียนด้วยอักษรเมือง ภาษาบาลี และภาษาเมือง ตัวเลขโหรา เจ้าอธิการดวงทิพย์ สุภทฺโท เจ้าอาวาสวัดเมธัง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีเมตตาให้ยืมมาศึกษาค้นคว้า

ข้อความใบลานหน้าสุดท้าย COLOPHONE "กำส่อ" มีว่า "เขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ ปีเมืองไส้ คันธิยภิกขุ วัดเมธัง เชียงใหม่ เขียนสืบเอามาจาก ครูบากัญจนเถร สูงเหม้น เมืองแพร่ ยามเมื่อท่านสถิตย์สำราญจำวัสสา วัดพระสิงห์ วันนั้นแล"

หลังจากคัดแปลงเป็นอักษรไทยแล้ว วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๐ นำต้นร่างไปปรึกษา คุณแม่โกศล ล้อท เรียนวัตถุประสงค์จะจัดพิมพ์ออกเผยแพร่ คุณแม่มีจิตศรัทธาเลื่อมใสในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่ง จึงสละทุนจัดพิมพ์หนังสือพระกัมมัฏฐานฉบับนี้ เพื่อเป็นการบำเพ็ญบุญอุทิศกุศลไปถึงคุณพ่อ นายวิค ตอร์สเต้าท์ ชาวเยอรมัน คุณแม่เจ้าแม่คำมูล เทพวงศ์ ธิดาเจ้าพ่อหลวงพิริยะเทพวงศ์ หรือพ่อเจ้าหลวงเมืองแพร่ สามีนายออคูส ดริก ล้อท น้องชายนายยุทธ วีระพัฒนพันธ์ และญาติพี่น้องทุกๆ คนที่ล่วงลับไปแล้ว ดวงวิญญาณของท่านที่กล่าวนามมานี้ ยังไปไม่ถึงนิพพานแล้วไซร้ ขอเชิญโปรดรับทราบแล้วเสวยผล เมื่อยังไม่รับทราบ ขอเชิญเทพเจ้าผู้ทรงอิทธิฤทธิญาณอันกล้า จงเป็นยานสำเภาอันประเสริฐ นำผลบุญกุศลอันนี้ไปถึงให้รับทราบตามปรารถนาแด่เทอญ

ความรู้สึกของข้าพเจ้าเบื้องต้น อยากจะได้ตำราและคำชี้แจงจากท่านผู้ปฏิบัติพระกัมมัฏฐานแบบโบราณโดยตรง จึงได้ปรึกษากับนายหนานศรีทน คำแปง กรรมการร่วมจัดทำพจนานุกรมภาษาเหนือ เมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๐ คุณหนานฯ ก็แนะนำว่า "ให้ไปขอคำนำจากครูบาอินสม โสภา วัดผ้าบ่อง ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ จึงจะเหมาะสมและเห็นดีด้วย" ที่สุดเราก็ได้ตามปรารถนา

ข้าพเจ้ามีความเลื่อมใสวิธีการปฏิบัติกัมมัฏฐานของครูบากัญจนเถร ฉบับนี้ จึงตั้งใจคัดแปลงเป็นอักษรไทย เพื่อสะดวกแก่ท่านผู้นำไปปฏิบัติ ด้วยกุศลทั้งมวล ขออุทิศ

แด่พ่อ แม่ พี่น้อง ญาติทุกคน ผู้ล่วงลับดับขันธ์ไป ขอจงได้เสวยผลบุญอันเกิดจากความดี ความตั้งใจในครั้งนี้

นายหนานปวงคำ ตุ้ยเขียว

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๒๘ เมษายน ๒๕๓๐

มูลกัมมัฏฐานรอม

“เอวํ ธาเรถ โยคาวจรคฤหัสถ์ และนักบวชจักภาวนายังสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน หื้โขงขวายหายังเข้าตอกดอกไม้ แต่งเป็น ๕ โกฐาส เทียน ๕ คู่ บ่มีก็ ๕ เล่ม บ่มีก็ ๓ เล่ม บ่มีก็คู่ ๑ บ่มีก็เล่มเดียว แม่นหาไม่ได้ดอกดวง ๑ ก็ดีแม่นหาบ่ได้แท้ดั่งอั้น มือสิบนิ้วตั้งหว่างคิ้ว นั่งส่องหน้าพระเจ้าก็ดี เจดีย์ก็ดี ไหว้นบคบยำด้วยใจอันอ่อน ด้วยศรัทธาเชื่อใสยินดี ประหนมมือเป็นจุมดอกบัว หื้นิ้วมือทัดกันแล้วหื้นบด้วยที่ติดที่เท้าห้าแห่ง คือ สอกทั้งสอง หัวเข่าทั้งสอง หน้าผากหนึ่ง หื้ลงติดที่นบแล้วอย่าสานมือ หื้สมมาด้วยคาถาว่า

โย สันนิสินโน วะระโพธิมูเล มารัง สะเสนัง มะหันติง วิชัยโย สัมโพธิมาคัจฉิ อะนันตะญาโณ โลกุตตะโม ตัง ปะณะมามิ พุทธัง อัฏฐังคิโก อะริยะปะโถ ชะนานัง โมกขัปปะเวสายา อุชู จะ มัคโค ธัมโม อะยัง สันติกะโร ปะณีโต นิยยานิโก ตัง ปะณะมามิ ธัมมัง

สังโฆ วิสุทโธ วะระทักขิเณยโย สันตินทริโย สัพพะมะลัปปะหีโน คุเณหิ เนเกหิ สะมิทธิปัตโต อะนาสะโว ตัง ปะณะมามิ สังฆัง

นะมามิ พุทธัง คุณะสาคะรันตัง นะมามิ ธัมมัง มุนิราชะเตสิตัง นะมามิ สังฆัง มุนิราชะสาวะกัง นะมามิ กัมมัฏฐานัง นิพพานะคะมุปายัง นะมามิ กัมมัฏฐานัง ทายะกาจะริยัง นิพพานะมัคคุเทสะกัง อัจจะโย โน ภันเต อัชฌะคะมา ยะถาพาเล ยะถามูลเห ยะถาอะกุสะเล เย มะยัง พุทธะธัมมะสังฆะ กัมมัฏฐานัง กัมมัฏฐานะ ทายะกา จะริยะ สังขาเตสุ ปัญจะระตะเนสุ อะตีเต วา ปัจจุปันเน วา อะวิวายะติ วา ระโห วา กาเยนะ วา วาจายะ วา มะนะสา วา ปะมาทัง วา อคาระวัง วา อะกาสิมหา ทิสะ วา ยะถาธัมมัง ปะฏิกกะโรมะ เตสัง โน ภันเต พุทธาติระตะนะ ปัญจะกัง อะนุกัมปัง อุปาทายะ อัจจะยัง อัจจะโย ปะฏิคัณหันตุ ขะมันตุ สัพพะโทสัง อายะติง สังวะริสสามะ นะปุเนวัง กะริสสามะ” หื้ว่า ๓ ที

“อิทัง เม ปูชาคาระวะกัมมัง อะเภชชะ อะสาธาระณะ โลกิยะ โลกุตตระ สัพพะสัมปัตตินัง มัคคะผะลานัญจะ ปัจจะโย โหตุ เม นิจจัง”

ฐานะที่ใดสงัดแก่หูแก่ตา ไปสู่ที่นั้นแล้วนั่งพับพะแนงเชิง “นั่งปั๋บป๊ะแนงเจิง” เอาปลายตีนก้ำขวา ซุกเข้าเงื้อมน่องก้ำซ้าย เอาส้นตีนก้ำซ้ายติดหน้าหน้าแค่งก้ำขวา หื้แค่งขวาติดอาสนาที่นั่ง ตั้งตนหื้ซื่อ ประหนมมือขึ้นทัดหน้าผากแล้วว่า

พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า พระกัมมัฏฐานเจ้า ครูบาอาจารย์เจ้า ฝูงเป็นกัมมัฏฐานทายกะทั้งหลาย เป็นที่เพิ่งแห่งข้า จักขอภาวนาพุทธานุสติ กัมมัฏฐานเจ้าเอาปีติสมาธิธรรมเจ้าดวงประเสริฐ เพื่อได้เสี้ยงทุกข์สุดทุกข์แห่งข้าแท้ดีหลี

ขอพระพุทธเจ้า จุ่งอินดู หื้พุทธานุสติกัมมัฏฐานแก่ข้าแด่เทอะ ข้าภาวนาพุทธานุสติกัมมัฏฐานเจ้า อันประเสริฐนี้ ขอจุ่งหื้ปีติสมาธิธรรมเจ้า มาบังเกิดในจิตสันตระแห่งข้าในอิริยาบถ อันข้าภาวนานี้แด่เทอะ

จักภาวนาพุทธคุณ หื้ว่าตั้ง "อิติปิโส ภะคะวา ฯ ล ฯ พุทโธ ภะคะวาติ" ๓ ทีแล้วว่า "โส ภะคะวา อิติปิ อะระหัง" ไปไจ้ ๆ หื้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ

จักภาวนาธรรมคุณ หื้ว่า "สะวากขาโต ฯ ล ฯ วิญญูหีติ" ๓ ทีแล้วว่า "สะวากขาโต ภะคะวะตา ธัมโม" ไปไจ้ ๆ หื้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ

จักภาวนาสังฆคุณ หื้ว่า "สุปะฏิปันโน ภะคะวะโต สาวะกะสัง ฯ ล ฯ โลกัสสาติ" ๓ ที แล้ว "สุปะฏิปันโน ภะคะวะโต สาวะกะสังโฆ" ไปไจ้ ๆ ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ

จักภาวนากายาคตาสติ หื้ว่า "อัตถิ อิมัสมิง กาเย เกสา โลมา นะขา ทันตา ตะโจ มังสัง นะหารู อัฏฐี อัฏฐิมิญชัง วักกัง หะทะยัง ยะกะนัง กิโลมะกัง ปิหะกัง ปับผาสัง อันตัง อันตะคุณัง อุทะริยัง กะรีสัง ปิตตัง เสมหัง ปุพโพ โลหิตัง เสโท เมโท อัสสุ วะสา เขโฬ สิงฆาณิกา ละสิกา มุตตัง มัตถะเก มัตถะลุงคันติ ทะวัตติงสาการัง นิฏฐิตัง" หื้พอ ๓ ที แล้วว่า

"เกสา โลมา นะขา ทันตา ตะโจ ทันตา นะขา โลมา เกสา ปะฏิกูลา ทุคันธา อะสุภา เจคุจฉา อะนิจจา ทุกขา อะนัตตา วิปะริณามะธัมมา" ไปไจ้ ๆ หื้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ

จักภาวนาเมตตา หื้ภาวนาแผ่เมตตาแก่ตน หื้อยู่ดีมีสุขก่อน หื้ว่า "อะหัง สุขิโต โหมิ อัพยาปัชโฌ โหมิ อะนีโฆ โหมิ สุขี อัตตานัง ปะริหะรามิ" ๓ ทีแล้วว่า "อะหัง สุขิโต โหมิ" ไปไจ้ ๆ ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ

แล้วหื้ภาวนาเมตตาแก่สัตว์ทั้งหลาย หื้อยู่ดีมีสุขเล่าเทอะ หื้ว่า "ทะสะสุ ทิสาสุ สัพเพ สัตตา สุขิตา โหนตุ อะเวรา โหนตุ อัพยาปัชฌา โหนตุ อะนีฆา โหนตุ สุขี อัตตานัง ปะริหะรันตุ" ๓ ทีแล้วว่า "สัพเพ สัตตา สุขิตา โหนตุ" ไปไจ้ ๆ หื้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ

จักภาวนาไตรลักขณะวิปัสสนากรรมฐาน หื้ภาวนาทิฏฐิวิสุทธิญาณก่อน หื้ว่าฉันนี้ "อิมัง พะยามะมัตตัง กะเร วะรัง นามะรูปัง มัตตะเมวิทัง พะยามะมัตตัง กะเหวะรัง รูปะนะลักขะณัง รูปังนะมะนะลักขะณัง นามัง อิทัง นามะรูปัง อัญญะมัญญะ

นิสสิตัง ปังคุลันธะสะทิสัง” ๓ ทีแล้วว่า “รูปะนะลักขะณัง รูปัง นะมะนะลักขะณัง นามัง” ไปไจ้ๆ หี้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ

จักภาวนา กังขาวีตะระณะวิสุทธิว่า “อะโห ตุกัง อะปัจจะยัง อิทัง นามะรูปัง นุปัชชะติ นะปะวัตตะติ สเหตุกัง ปะนะ สัปปัจจะยัง นามะรูปัง อุปัชชะติ ปะวัตตะติ” ๓ ทีแล้วว่า “สะเหตุกัง สัปปัจจะยัง นามะรูปัง” ไปไจ้ๆ หี้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตาม อุสสาหะเทอะ

แล้วหี้ขึ้นภาวนาไตรลักขณะวิปัสสนาติดไปว่า “นามะรูปัง อะนิจจัง ขะยัตเถนะ นิจจัง วะตะ นิพพานัง นามะรูปังทุกขัง ทะยัตเถนะ สุขัง วะตะ นิพพานัง นามะรูปัง อะนัตตา อะสาระกัตเถนะ สารัง วะตะ นิพพานัง นามะรูปัง อะนิจจัง นามะรูปัง ทุกขัง นามะรูปัง อะนัตตา นิจจัง วะตะ นิพพานัง สุขัง วะตะ นิพพานัง สารัง วะตะ นิพพานัง นิพพานัง ปะระมัง สุขัง” ๓ ที แล้วว่า “นามะรูปัง อะนิจจัง ขะยัตเถนะ นามะรูปัง ทุกขัง พะยัตเถนะ นามะรูปัง อะนัตตา อะสาระกัตเถนะ” ๓ ทีแล้วว่า “นามะรูปัง อะนิจจัง นามะรูปังทุกขัง นามะรูปังอะนัตตา ๓ ทีแล้วว่า “นามะรูปัง อะนิจจัง ทุกขัง อะนัตตา” ไปไจ้ ๆ หี้ได้ ๕๐ ที ๖๐ ทีแล้วว่า “นิจจัง วะตะ นิพพานัง สุขัง วะตะ นิพพานัง สารัง วะตะ นิพพานัง นิพพานัง ปะระมัง สุขัง” ขั้นและทีแล้วว่า “นามะรูปัง อะนิจจัง ทุกขัง อะนัตตา” ไปไจ้ ๆ ประมาณ ๕๐ ที ๖๐ ที แล้วว่า “นิจจัง วะตะ นิพพานัง สุขัง วะตะ นิพพานัง สารัง วะตะ นิพพานัง นิพพานัง ปะระมัง สุขัง” ขั้นและทีแล้วว่า “นามะรูปัง อะนิจจัง ทุกขัง อะนัตตา” ไปไจ้ๆ หี้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ

ภาวนาพุทธคุณ ได้สัมปัตติในนิพพาน ภาวนาธรรมคุณได้สัมปัตติในสวรรค์เทวโลก ภาวนาสังฆคุณได้สัมปัตติ ในมนุษย์โลก ภาวนาพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ พ้นจากสัพพะทุกข์ สัพพะพยาธิ สัพพะโรคาทั้งมวล คันจุติตาย บ่ได้เกิดในอบายคือตกนรก เป็นเป็นเปรตเป็นสัตว์เดรัจฉานในป่าในบ้าน จักได้เกิดในสวรรค์เทวโลก และมนุษย์โลกเสวยสุขหาทุกข์ หาพยาธิโรคาบ่ได้ เหตุคุณรัตนแก้วรักษาแล

เหตุดั่งนั้น ผู้มีประยาปรารถนาเพื่อหี้เป็นสุขแก่ตนในภาวะนี้ และภาวะภายหน้า ควรภาวนาพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ เพื่อหี้รักษาตัว พ้นจากสัพพะทุกข์ หี้ได้เสวยสุขในภาวะนี้ และภาวะภายหน้า ตราบเถิงนิพพานแท้จริงแล

ภาวนากายคตาสติ คือ เกสา โลมา เป็นต้น ชื่อว่าตอบ คุณพ่อแม่แห่งตนด้วยยิ่งอัน ๑ เล่า เป็นเหตุหี้ตนได้ดูดกินน้ำอมตรส คือ พลันได้เถิงนิพพาน อันบ่รู้เท่ารู้ตายบ่รู้

ฉิบหายเฒ่าคร่ำ อันรำงับดับทุกข์ทั้งมวล อันมีในวัฏฏะสงสาร อาจารย์เจ้ากล่าวว่า ผู้ใดบ่ได้จำเริญภาวนาเกสา ผู้นั้นได้ชื่อว่าเบ่นหลังหื้นิพพาน วันใดบ่ได้ภาวนาเกสา วันนั้นได้ชื่อว่าเบ่นหลังหื้แก่นิพพาน เหตุดั่งอั้นผู้มีปัญญาปรารถนาพ้นจากทุกข์ หื้พลันไปเถิงนิพพานจุ่งจำเริญภาวนาทะวัตติงสาการ คือ เกสาเป็นต้นนี้เทอะ

ภาวนาเมตตามีอานิสงส์ ๑๑ ประการ คือว่า

(๑) นอนก็หลับสำราญดีนัก บ่คลั่งไคล้ บ่โขน บ่คราง ๑

(๒) เมื่อตื่นก็ตื่นด้วยดี ๑

(๓) เมื่อผงหลับ บ่มีนิมิตตระฝันอันควรสะดุ้งตกใจ ๑

(๔) เป็นที่รักจำเริญใจของคนทังหลาย ๑

(๕) เป็นที่รักแก่ผีทังหลาย ๑

(๖) เป็นที่รักแก่เทวดาทังหลาย เทวดาก็คุ้มข้างรักษา บ่หื้มีอุบาทว์กังวลอันตรายอันจักเกิดแต่ภัยทังมวล มีราชภัยเป็นต้น หื้อยู่ดีมีสุข

(๗) อันนึ่งพิษง้วนตู้ลอง หอกดาบปืนธนูก้องหน้า ม๊อกนาดบ่เข้าตน

(๘) อันนึ่ง จักมีใจตั้งมั่น บ่หวั่นไหว

(๙) อันนึ่ง มีพรรณะ วรรณะหน้าสว่างใสงามนัก

(๑๐) อันนึ่ง เมื่อยามจักใกล้ตาย ก็บ่หลังหลง วางอารมณ์ดี มีสุคติ เป็นที่ไปเกิด

(๑๑) อันนึ่ง ผู้ภาวนาเมตตา ผิสัมภาระแก่กล้า อินทรีย์ ๕ เต็มบัวระมวล ก็อาจได้เถิงยังอุตรธรรม คือ มัคคผล ผิบ่อาจได้เถิง เหตุสัมภาระบ่แก่กล้า อินทรีย์ ๕ บ่เต็ม บัวระมวลดั่งอัน จักได้ไปเกิดในพรหมโลก ตั้งแต่ชั้นฟ้าปริสัชชาเป็นเค้า ตราบต่อเท้าเถิง อกนิฏฐาในชั้นใดชั้นหนึ่ง ชะแล

ผู้ใดบ่ได้จำเริญภาวนาเมตตา ผู้นั้นเกิดมาชาติใดหาสุขบ่ได้ หาผู้ฮักแพงบ่ได้ หาผู้อินดูกรุณาบ่ได้ หาผู้อุปถัมภ์ค้ำชูบ่ได้ แม่นพ่อแม่ญาติพี่น้อง ลูกและเมียก็บฮัก เหตุผู้นั้นเมื่อก่อน บ่ได้จำเริญภาวนาเมตตาแล

เหตุดั่งอั้น ผู้มีประยาปรารถนา หื้เป็นที่รักจำเริญใจแก่โลกทั้งมวล หื้มีสุขแก่ตนแก่ใจ หื้หาภัยข้าเสิกสัตรูบ่ได้ หื้พลันได้ใกล้ได้เถิงมัคคะผล และนิพพานควรจำเริญภาวนาเมตตา อย่าให้ขาดแท้จิ่มเทอะ อานิสงส์ภาวนาเมตตาฝูงนี้ พระพุทธเจ้าเทสนาในเมตตาสูตรกว้างขวางนักแล

ภาวนาทิฏฐิ และ กังขา ฯ ก็เป็นปัจจัยค้ำชูหื้ประยากล้าคมเฉลียวฉลาด อาจตรัสรู้อัตถะอันเลิกแลบสุขุมานตัดสลั้งสงสัยแห่งตนแห่งท่าน เพื่อหื้พลันได้ใกล้ ได้เถิงยังนิพพานอันพ้นจากทุกข์ในสงสารแท้ดีหลี

ภาวนาไตรลักขณะวิปัสสนากัมมัฏฐาน ก็เป็นปัจจัยค่ำชูหื้ประยาเก่าลุก มีสัมมาสมญาณเป็นเค้า ตราบต่อเท้าถิงอนุโลมญาณ เป็นปริโยสาน เพื่อหื้พลันได้พ้นจากทุกข์ในสงสาร หื้พลันได้เถิงยังอมตสุข ในเมืองนิพพาน อันล้ำเลิศประเสริฐกว่าสุขในโลกทัง ๓ แท้จริงแล

เหตุดั่งอั้นบุคคลผู้มีประยาปรารถนาใคร่พ้นจากทุกข์ หื้ได้เถิงปรมัตถสุขคือนิพพานควรสอนตนสอนใจ หื้ได้ภาวนายัง ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ และวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อหื้เป็นปทัฏฐาน แก่มัคคผลญาณภายหน้าแท้จิ่มเทอะ

๑) แม่นิไสร (สัย) ใครใคร่รู้ ควรจำ
เป็นทำนองกลอนคำ กล่าวไว้
ร้อยเอ็ดปากเมงไทย เงี้ยวม่าน ก็ดีเอย
ลาวแขกขอมจีนห้อ ลวะลื้อเขินยาง

๒) แม่นิไสรเราแปลง ยากแท้ หนักหนา
อย่าทอดทุมลาสา ที่ไว้
ยำแปลงครบบูชา ทุกเมื่อ มีเอย
ก็เที่ยงจักรู้ถ้วน ถี่ถ้อยจบจอง

๓) เป็นพระหื้ฉลาดด้วย นิไสร
สูตรเรียนเล่าเองไป อย่าคร้าน
ครูบาสั่งสอนไขใคร่ จงใฝ่ เอาเอย
ใส่ใจไปไจ้ ๆ อย่าได้วางเพียร

๔) เป็นพระคันบ่รู้ หนังสือ
จักอ่านตัวไออือ บ่ได้
ใครได้ว่าจักถือ นบน้อม นำเอย
เขาว่าชีนี้ใบ้ ไป่รู้ตัวเธอ

๕) เป็นพระรู้หนังสือ จบจอง
ตั้งอยู่ตามฮีตคลอง แห่งพระ
ความเพียรไป่ปดปอง เอาที่ ดีเอย
นางเทพบนฟากฟ้า ถ่อมถ้าชาติหน้าสุขสงวน

๖) เป็นพระจงเสพสร้าง สีลใส
ปฏิบัติพ่ำเพ็งไป อย่าคร้าน

ที่ใดหากผวนใจ ถามถี่ ๆ มีเอย
ในพิมานห้องฟ้า ชาติหน้าสุขเสวย

๗) เป็นพระบ่ใคร่รู้ คลองธัมม์
จักเป็นคนมืดดำ บาปใบ้
นิพพานหลีกหนีไกล แสนโยชนะ นักเอย
สุขเมืองบนฟากฟ้า อย่าได้หวังหัน

๘) บุญมีจิ่งลุลาภได้ เป็นสรม
สมณะธัมม์เชยชม เสพสร้าง
ปัพพัชชาเพศ อุตดมหายาก นักเอย
บุญชักชูช่วยสร้าง อย่าหล้างใจผวน

๙) ค่ำเช้าควรนบไหว้ พุทธะสังฆ์
นบน้อมถูกปัญจัง ที่เท้า
ภาวนานั่งบัลลังค์ จิตเจต ฮอมเอย
บุญใหญ่สูงใต้หล้า ฮอดฟ้าดาวดึงษ์

๑๐) กัมมัฏฐานควรร่ำรู้ เรียนเอา
ฮักแต่ตัวอย่าเกลา บาปสร้าง
ขันติแตกเทียมเงา ทุกเมื่อ มีเอย
บุญพ่ำเพงไจ้ ๆ จิ่งได้มัคคผล

๑๑) นิพพานเป็นสุขล้ำเลิศ โลกา
สุขทังมวลจักกะหลา ค่าบ่ได้
มนุษยโลกลือชา สวรรคโลก ก็ดีเอย
พรหมโลกชาวฟ้า ก็ถ่อมถ้าประสบสม

๑๒) สิบเอ็ดบทนี้ชื่อ แม่วุตโต
ปอนปานแปลงเป็นคำสอน เหมียดหมั้น
นักปราชญ์วิชาธร ควรรีบ รับเอย
เป็นเป็นแพงพิมตั้ง เหง้าต่อเท้าชีวัง

โคลงคำสอนราชคุรุ แปลงปลานไว้เป็นคำสอนแก่คนคฤหัสถ์ และนักบวชทั้งหลายจุ่งเล่าเลียน จำไว้สอนตนเทอะ พระน้องธุพี่เหย

ศักราชได้ ๑๒๑๙ ตัว ปีเมืองไส้ (เดือน-พ.ศ. ๒๔๐๐ ปีมะเส็ง ตรีศก) ก็บัวระบวลแก่ข้าแล คันธิยะรัสสะภิกขุเขียน ปางเมื่ออยู่สำราญวัดเมธัง เขียนสืบเอากับครูบาสูงเหม้นเมืองแพร่ ยามเมื่อท่านสถิตย์สำราญ จำวัสสาวัดพระสิงห์วันนั้นแล ขอหื้เป็นผละอานิสงส์ค้ำชูประยา ลูกชื่อสัพพัญญูพุทธภาวนาแก่ข้าเที่ยงเทอะ มูลกัมมัฏฐานรวมทังมวลแล

สวากขาโต ภะคะวะตา ธัมโม สันทิฏฐิโก อะกาลิโก เอหิปัสสิโก โอปะนะยิโก ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหีติ สวากขาโต ภะคะวะตา ธัมโม “ภะคะวะตา ธัมโม” ๓ ที แล้วว่า “ธัมโม ธัมโม” ไปไจ้ๆ ตามอุสสาหะเทอะ ธัมมานุสติกัมมัฏฐานัง นิฏฐิตัง ฯ

สุปะฏิปันโน ภะคะวะโต สาวะกะสังโฆ อุชุปะฏิปันโน ภะคะวะโต สาวะกะสังโฆ ญายะปะฏิปันโน ภะคะวะโต สาวะกะสังโฆ สามีจิปะฏิปันโน ภะคะวะโต สาวะกะสังโฆ อาหุเนยโย ปาหุเนยโย ทักขิเณยโย อัญชะลิกะระณีโย อะนุตตะรัง ปุญญักเขตตัง โลกัสสาติ ภะคะวะโต สาวะกะสังโฆ สุปะฏิปันโน ภะคะวะโต สาวะกะสังโฆ” ๓ ที “ภะคะวะโต สาวะกะสังโฆ” ๓ ที “สาวะกะสังโฆ ๓ ที แล้วว่า “สังโฆ สังโฆ” ไปไจ้ ๆ หื้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ สังฆานุสสะติ กัมมัฏฐานัง นิฏฐิตัง ฯ

“อัตถิ อิมัสมิง กาเย เกสา โลมา นะขา ทันทา ตะโจ มังสัง นะหารู อัฏฐิ อัฏฐิมิญชัง วักกัง หะทะยัง ยะกะนัง กิโลมะกัง ปิหะกัง ปับผาสัง อันตัง อันตะคุณัง อุทะริยัง กะรีสัง มัตถะลุงคัง” เท่านี้ปฐวีธาตุเป็นคุณปิตาแล

“ปิตตัง เสมหัง ปุพโพ โลหิตัง เสโท เมโท อัสสุ วะสา เขโฬ สิงฆาณิกะ ละสิกา มุตตัง” เท่านี้อาโปธาตุเป็นคุณมาตาแล

“มุตตัง ละสิกา สิงฆาณิกา เขโฬ วะสา อัสสุ เมโท เสโท โลหิตัง ปุพโพ เสมหัง ปิตตัง” มัตถะลุงคัง กะริสัง อุทะริยัง อันตะคุณัง อันตัง ปับผาสัง ปิหะกัง กิโลมะกัง ยะกะนัง หะทะยัง วักกัง อัฏฐิมิญชัง อัฏฐิ นะหารู มังสัง ตะโจ ทันตา โลมา เกสา “ปะฏิกูลา ทุคันธา อะสุภา เชคุจฉา อะนิจจา ทุกขา อะนัตตา วิปะริณามะธัมมา” อันนี้ปฏิโลม

เกสา โลมา นะขา ทันตา ทันตา นะขา โลมา เกสา ปะฏิกูลา ทุคันธา อะสุภา เชคุจฉา อะนิจจา ทุกขา อะนัตตา วิปะริณามะธัมมา ไปไจ้ ๆ หื้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ กายาคะตานุสสะติ กัมมัฏฐานัง นิฏฐัง ฯ

“อะหัง สุขิโต โหมิ อะเวโร โหมิ อัพยาปัชโฌ โหมิ อะนีโฆ โหมิ สุขี อัตตานัง ปะริหะรามิ” ๓ ที แล้วว่า “อะยัง สุขิโต โหมิ” ไปไจ้ ๆ หื้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ

เมตตาตนแล

เมตตาสัตว์โลกทั้งหลาย หื้เขาอยู่ดีมีสุข อย่าหื้มีกรรมเวรว่าดังนี้ “ทะสะสุ ทิสาสุ สัพเพ สัตตา สุขิตา โหนตุ อะเวรา โหนตุ อัพยาปัชฌา โหนตุ อะนีฆา โหนตุ สุขี อัตตานัง ปะริหะรันตุ” เอเต เม ปิยะปุคคะลา เอเต เม มัชฌัตตา ปุคคะลา เอเตเม อะปิยะปุคคะลา สุขิตา โหนตุ อะเวรา โหนตุ อัพยาปัชฌา โหนตุ อะนีฆา

โหนตุ สุขี อัตตานัง ปะริหะรันตุ” ๓ ทีแล้วว่า “สัพเพ สัตตา สุขิตา โหนตุ” ” ๓ ที แล้วว่า “สัพเพ สัตตา สุขิตา โหนตุ” ๓ ที แล้วว่า “สัตตา สุขิตา โหนตุ” ๓ ที แล้วว่า “สัตตา สุขี” ไปไจ้ ๆ หื้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ เมตตานุสสะติกัมมัฏฐานัง นิฏฐิตัง ฯ

“สัพเพ สัตตา ทุกขา ปะมุญจันตุ สัพเพ ปาณา ทุกขา ปะมุญจันตุ สัพเพ ภูตา ทุกขา ปะมุญจันตุ” ๓ ที แล้วว่า “สัพเพ สัตตา ทุกขา ปะมุญจันตุ” ไปไจ้ ๆ หื้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ กะรุณานุสสะติ กัมมัฏฐานัง นิฏฐัง ฯ

“สัพเพ สัตตา ลัทธะสัมปัตติโต ลัทธะ ยัสสะโต ลัทธะ สุขะโต มา วิคะตา โหนตุ ภิยโย สัมปัตติยา โหนตุ ภิยโย สัมปัตติยา วุฒิ โหนตุ” ๓ ที แล้วว่า “สัพเพ สัตตา ลัทธะสัมปัตติโต มา วิคะตา โหนตุ” ไปไจ้ ๆ หื้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุตสาหะเทอะ มุทิตานุสสะติกัมมัฏฐานัง นิฏฐิตัง ฯ

สัพเพ สัตตา สุขิตา ทุกขิตา ยะถารุจิยา สุขา ทุกขา ปะมุญจัยยุง “สัพเพ สัตตา กัมมะสะกา กัมมะทายาทา กัมมะโยนิ กัมมะพันธุ กัมมะปะฏิสะระณา” ๓ ที แล้วว่า สัพเพ สัตตา กัมมัสสะกา ไปไจ้ ๆ หื้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ อุเบกขานุสสะติ กัมมัฏฐานัง นัฏฐิตัง ฯ

อิทัง พะยามะมัตตัง กะเหวะรัง นามะรูปัง มัตตะเมวิทัง พะยามะมัตตัง กะเหวะวะรัง รูปะนะ ลักขะณัง รูปัง นะมะ ลักขะณัง นามัง อิทัง นามะรูปัง อัญญะมัญญะ นิสสิตัง ปังสุกุลันธะสะทิสัง” ๓ ที แล้วว่า รูปะนะ ลักขะณัง รูปัง นามะ ลักขะณัง นามัง” ไปไจ้ๆ หื้อได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ ทิฏฐิวิสุทธิ กัมมัฏฐานัง นิฏฐิตัง ฯ

อะเหตุกัง อัปปัจจะยัง นามะรูปัง นุปปัชชะติ นะ ปะวัตตะติ สะเหตุกัง ปะนะ สัปปัจจะยัง นามะรูปัง อุปปัชชะติ ปะวัตตะติ อะวิชชา ตัณหุปาทานะ กัมมะ เหตุปัจจะยัง นามะรูปัง อุปปัชชะติ ปะวัตตะติ กัมมะจิตตะ อุตุอาหาระ ปัจจะยัง ปะวัตตะติ รูปัง ทะวารารัมณะ ปัจจะยัง ปะวัตตะติ นามัง” ๓ ที แล้วว่า สะเหตุกัง สัปปัจจะยัง นามะรูปัง” ไปไจ้ๆ หื้อได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ กังขาวิตะระณะวิสุทธิ กัมมัฏฐานัง นิฏฐิตัง ฯ

ยังกิญจิ นามะรูปัง อะตีตัง วา อะนาคะตัง วา ปัจจุปันนัง วา อัชฌัตตัง วา พะหิทธา วา โอฬาริกัง วา สุขุมัง วา หีนัง วา ปะณีตัง วา ยังทุเร วา สันติเก วา สัพพันตัง นามะรูปัง อะนิจจัง ขะยัตเถนะ หุตวา อะภาวัตเถนะ นิจจัง วะตะ นิพพานัง สัพพันตัง นามะรูปัง ทุกขัง ภะยัตเถนะ อะภิณหะอุปปัทพะวะยะปะฏิปิฬะณัตเถนะ สุขัง วะตะ นิพพานัง สัพพันตัง นามะรูปัง อะนัตตา อัตตะโน นะ สันตะกา อะวะสา-

วัตตะนัตเถนะ อะสาระกัตเถนะ สารัง วะตะ นิพพานัง สัพเพ สังขารา อะนิจจา สัพเพ สังขารา ทุกขา สัพเพ สังขารา อะนัตตาติ นิพพานัง ปะระมัง สุขัง มะอะอุสุขัง วะตะ นิพพานัง รูปะขันโธ เวทะนาขันโธ สัญญาขันโธ สังขาระขันโธ วิญญาณะขันโธ อะนิจโจ ขะยัตเถนะ ทุกโขภะยัตเถนะ อะนัตตา อะสาระกัตเถนะ นิจจัง วะตะ นิพพานัง สุขัง วะตะ นิพพานัง สารัง วะตะ นิพพานัง ปะระมัง สุขัง อิทัง สังขาระคะตัง อะนิจจัง ทุกขัง อะนัตตา วิปะริณามะธัมมัง อัชฌัตตา พะหิทธา สังขารา อะนิจจา ทุกขา อะนัตตา วิปะริณามะธัมมา ยะทะนิจจัง ตังทุกขัง ตะทะนัตตา วิปะริณามะธัมมัง ยะถา อิทัง ตถา เอตัง ยะถา เอตัง ตะถา อิทัง อิเม สังขารา อะนิจจา ธัมมา ทุกขา ธัมมา อะนัตตา ลักขณะ นิพพานัง อะจะลัง นิจจัง สุขัง สารัง วัตตา นิพพานัง นิพพานัง ปะระมัง สุขัง ทุกขันเต ภุมมิกัง วะ ตัณหา สะมุทะโย ภะเว นิโรโธ นามะ นิพพานัง มัคโค โลกุตตะโม มัคคะยุตตา ผะลัญเจวะ จะตุสัจจานิสัฏฐา จะตุสัจจา ภาเวตัพพา อะนัตตา ทินะโวกาโย วิสะรุกขัสสะ อุปปะโม อะวะเสโส สัพพะโลกานัง ปุญโญ ทุกขัสสะ เกวะโล นะวะมุขะสุภะคันธัง ปูติจัมมาวะนะธัง ธังกิมิกุลัง สัตตากิณณัง มุตตะวิคะตาธิปุณณัง วิวิธะวิหัง ภักขัง สัพพะโรโคคาธิวาสัง มะระณัง ธุวะกินนุ โมหัฏฐัปปะมัตตัง ปะริชิณณะ มิทัง รูปัง โรคะนิทธัง ปะภังคุณัง ภิชชะติ ปูติสันเทโห มะระณันตัง หิ ชีวิตัง อะจิรัง วะตะ ยัง กาโย ปะฐะวิง อะธิเสสะติ ฉุฑฺโฑ อะเปตะวิญญาโณ นิรัตถังวะ กะพิงคะรัง”

อะนิจจา วะตะ สังขารา อุปปาทะวะยะธัมมิโน อุปปัชชิตะวา นิรุชฌันติ เตสัง วูปะสะโม สุโข

“สัพเพ สังขารา อนิจจาติ ยะทา ปัญญายะ ปัสสะติ อะถะ นิพพินทะติ ทุกเข เอสะ มัคโค วิสุทธิยา”

สัพเพ สังขารา ทุกขาติ ยะทา ปัญญายะ ปัสสะติ อะถะ นิพพินทะติ ทุกเข เอสะ มัคโค วิสุทธิยา”

“สัพเพ ธัมมา อะนัตตาติ ยะทา ปัญญายะ ปัสสะติ อะถะ นิพพินทะติ ทุกเข เอสะ มัคโค วิสุทธิยา”

ยะถา ปุพพุฬุกัง ปัสเสยะถา ปัสมะริจิกัง เอวัง โลกัง อะเวกขันตัง มัจจุราชา นะ ปัสสะติ”

อะอาทิติ ปทัง ตันตัง ปัสสะติ ทิฏฐะติ ปัณฑะเร ทุกขะสันตะกะโร เอโส นิพพานัง ปาปุณิสสะติ”

นามะรูปัง อะนิจจัง ขะยัตเถนะ นิจจัง วะตะ นิพพานัง นามะรูปัง ทุกขัง ภะยัตเถนะ สุขัง วะตะ นิพพานัง นามะรูปัง อะนัตตา อะสาระกัตเถนะ สารังวัตตะนิพพานัง “๓ ที”

นามะรูปัง อะนิจจัง ขะยัตเถนะ นามะรูปัง ทุกขัง ภะยัตเถนะ นามะรูปัง อะนัตตา อะสาระกัตเถนะ “๓ ที” นามะรูปัง ทุกขัง ภะยัตเถนะ นามะรูปัง อะนัตตา อะสาระกัตเถนะ “๓ ที”

นามะรูปัง อะนิจจัง นามะรูปัง ทุกขัง นามะรูปัง อะนัตตา “๓ ที” ไปไจ้ ๆ หื้ได้ ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ตามอุสสาหะเทอะ แล้วหื้ว่า “นิจจัง วะตะ นิพพานัง สุขัง วะตะ นิพพานัง สารัง วะตะ นิพพานัง นิพพานัง ปะระมัง สุขัง” แล้วเท่านี้แล

ทีนี้จักกล่าวมรณานุสสติกัมมัฏฐานเล่าว่า

“อัจจะยันติ อะโหรัตตา ชีวีตัง อุปปะรุชฌะติ อายะชิยะติ มัจจานัง กุนนะทินัง อะโอทะกัง”

ผะลานะมิวะ ปักกา นิจจัง ปะตะนะโต สะมายัง เอวัง ชาตา นะ มัจจานัง นิจจัง มะระณะโต ภะยัง”

ยะถาปิ กุมมะการะสะกะตัง มะติกะภาชะนัง ขุททะกัญจะ มะหันตัญจะ

ยามะกัง สัพพัง เภทะปะริยันตัง เอวัง มัจจานะชีวิตัง”

อุสาโววะติณะคัมหิ สุริยุคคะมะนันติ เอวะมายุมะนุสสานัง นะ มัชเชยยะ ปัณฑิโต”

สะกะลัง เมทะนิง ภุตวา ทะตะวา โกฏิสะตัง ทานัง อะฆามะละกะมะตัสสะ อันเต อิสสะ ระตังคะโต

เตเนวะเทหะ พันเธนะ ปุญญัมหิ ขะยะมาคะเต มะระณะภิมักโข โสปิ อะโสโก โสกะมาคะโต”

มะหายะสะราชะวะรา มะหาสะมะตะมาทะโย

เตปิมัจจุวะสัมปัตตา มาทิเสสุกะถาวะกา

โชติโยชะติโล อุคโค เมณฑะโก อะคะปุณณะโก

เอเตจัญเญ จะ เย โลเก มะหาปุญญา ติวิสุตตา

สัพเพ มะระณา มาปันนา มาทิเส สุกะถาวะกาวาสุเทโว พะละเทโว ภิมะเสโน ยุทธิฏฐิโร

จานุสาปะมะหามัลโล อันตะกัสสะ วะสัง คะโต”

เอวัง ถามะพะลุเปตา อิถิโลกัมหิ ติวิสุตตา

สัพเพเต มะระณัง ยาตา มาทิเสสุกะ เทวะกะปาทัง กุลัฏฐะมัตเตนะ เวชะยันตะ มะกัมปะยิ

โย นามิทธิมะตัง เสฏโฐ ทุติโย อัคคะสาวะกา

มะระณัสสะ วะสัง ปัตโต มาทิเส สุกะถาวะกา

โลกะนาถัง ฐะเปตวานะ อัญเญ สันติ ปาณีโน ปัญญายะ สารีปุตตัสสะ กัลลัง รักขันติ โสฬสิง เอวังนามะ มะหาปัญโญ ปะตะโม อัคคะสาวะโก

มะระณัสสะ วะสัง ปัตโต มาทิเทสุกะถาวะกา

"ตังตังนิมิตตะมาคัมมะ วิปะสันตะมะเหสะโย

สะยัมภุญญาณะ เตชะนะ เย ปัตตา อาสาวะขะยัง

เอกะจะริยังวาเสนะ ขัคคะ สิงคะสะมุปปะมา

เตปินา ติตะกามัจจุ มาทิเสสุกะถาวะกา"

โย โส ภะคะวา อะสีตะยานุพะยัญชะนะปะฏิมัณฑิตะ ทะวัตติงสะมหาปุริสะลักขณะ วิจิตตะรูปะกาโย สัพพะกาลังกะระวิสุทธะ สีละขันธาทิคุณา สะมิทธะธัมมะกายะ สะมังหัตตะ ปัญญามะทัตตานัง ปาระคะโต มะระณะวุฏฐินิปาเตนะ วูปะสันเต สะริระ วุฏฐิปาเตนะ วูปะสันเต มะหาอัคคิขันโธ วิยะ เอวัง มะหานุภาวัสสะ ยะนาเมตังมะเหสิโน นะ ภะเยนะ นะ ลัชชายะ มะระณัง วะสะมะคะตัง นิรัชชัง วิตะสารัชชังสัพพะสัตตา ภิมัททะนัง ตะยิทัง มาทิสัง สัตตัง กะถัง นาภิภะวิสสะติ" ชีวิตังพะยาธิ กาโลจะ เทหะนิกเขปานังคะติ ปัญเจเตชิวะโล กัสมิง อะนิมิตตา นะนายะเร อัปปะมิทัง ภิกขะเว มะนุสสานะ มายุคะมิโย สัมปะราโย กัตตัพพัง กุสะลัง จะริตตัพพัง พรหมจะริยังนัตถิ ชาตัสสะ อะมะระณัง

"โย ภิกขะเว จิรัง วิชะติโส วัสสะสะตัง วา อัปปังว า ภิยโย วาติ"

อะนันตา ทินะโวกาโร วิสสะรุกขัสสะ อุปะโม

อาวาโส สัพพะโรคานัง ปุญโญ ทุกขัสสะ เกวะโล

"อัชเชวะกิจจัง อาตัปปัง โก ชัญญา มะระณัง สุเว

นะ หิ โน สังคะรันเตนะ มะหาเสเนนะ มัจจุนา

"นะกัตถะหัตติ ภุมิ นะระถานัง นะวะตีนัง

นาปิตัง มันตะยุทเธนะ นะสักกาเชตุง ธะเนนะวา

"ชีวิตัง เม อะธุวัง มะระณัง เม ธุวัง อะวัสสัง มะยา มะริตัพพัง มะระณะปะริโย-สานัง เม ชีวิตัง มะระณัง เม ภะวิสสะติ ชีวิตัง เม นิรุชฌะติ "๓ ที" ชีวิตัง อะธุวัง มะระณัง ธุวัง "๓ ที" มะระณะนุสสะติกัมมัฏฐานัง นิฏฐิตัง" แล้วนี้แล

มะระณานุสสะติกัมมัฏฐาน นี้ โยคาวจรกุลบุตรเจ้าตนใด ปรารถนาใคร่เถิงสุขในเมืองคน และสุขในนิพพาน ในภาวะภายหน้า ควรอุตสาหะขึ้นปากขึ้นใจได้แล้ว จำเริญสังวาสสวาธิยาย ไปซู่วัน ไจ้ ๆ อย่าหื้ขาด ก็อาจเป็นบุญค้ำชู หื้พลันได้ใกล้ได้เถิงสุข ๓ ประการ คือ สุขในเมืองคน เมืองฟ้า และนิพพานชะแล

"โสฬส ปฐมํ โกณฺจํ นวหํสาตเถวจ
ปาเรจฺตฺตา สกฺกณฺเจว รติกา สุวเมว จ
ปญฺจกรวิกณฺเจว จตุกินฺนรเมวจ
ปญฺจทสา จ จามริ มกฏาทเมวจ
เอกาทสา จ หตฺถิญฺจ จตุทสา อุสุภกา
สตฺตเมว จ เอกํ สินฺธุวารณฺเจว มหึสาอฏฺธเมว จ
มยุรา จมฺมกณฺเจว สาริก สตฺตเมว จ
ทวาทส กุกฺกุฏณฺเจว ตริทสา สุกฺกรา สตึส สตชาตาติ มุตฺติ ภวนฺติ หนฺโต ตตฺเถวมํ สุขํ ปตฺโต สพฺพนฺตรายาปิ วินสฺสนฺตุ อเสสโต"

โสฬส ชาตาคาถา นิฏฺฐิตา คาถารัสสธาตุนี้ ขึ้นใจจำเริญ ซู่วันอย่าหึ้ขาด อาจพ้นจากกังวลอันตรายทังมวล มีอายุมั่นยืนหาพยาธิโรคบ่ได้สักอัน อยู่ดีมีสุขในภาวะอันนี้ภาวะอันจักมาภายหน้า คือ เมืองฟ้า และนิพพานแท้จิ่งแล

นะโม ตัสสะ ฯลฯ สัมมาสัมพุทธัสสะ ๓ ที แล้วว่า พุทโธ โลเก อุปปันโน ธัมโม โลเก อุปปันโน สังโฆ โลเก อุปปันโน "พุทธะคุณัง ธัมมะคุณัง สังฆะคุณัง" นะโม พุทธายะ นะโม ธัมมายะ นะโม สังฆายะ นะโม พุทธัสสะ "นะโม ธัมมัสสะ นะโม สังฆัสสะ" พุทธะปะรายะโน ธัมมะปะรายะโน สังฆะปะรายะโน" พุทโธ เม นาโถ ธัมโม เม นาโถ สังโฆ เม นาโถ "พุทธัง สะระณัง คัจฉามิ ธัมมัง สะระณัง คัจฉามิ สังฆัง สะระณัง คัจฉามิ ฯ ล ฯ ตะติยัมปิ สังฆัง สะระณัง คัจฉามิ" แล้วว่า อิติปิ โส ภะคะวา ฯ ล ฯ พุทโธ ภะคะวาติ แล้วว่า "สะวากขาโต ฯ ล ฯ วิญญูหีติ" แล้วว่า "สุปะฏิปันโน ฯ ล ฯ ปุญญักเขตตัง โลกัสสาติ" แล้วว่า "ยังกิญจิ วิตตัง อิธะ วา หุรัง วา ฯ ล ฯ สุวัตถิ โหตุ เม" แล้วว่า "ยัมพุทธะเสฏโฐ ฯ ล ฯ สุวัตถิ โหตุ เม" "เย ปุคคะลา อัฏฐะสะตัง ฯ ล ฯ สุวัตถิ โหตุ เม"

ยันทุนนิมิตตัง อะวะมังคะลัญจะ โย จามะนาโป สะกุณัสสะ สัทโท อาทิตะยะ อังคาระ ราหู นะวะฆาต จะตุรังคะ อุปาตะ ปาปัคคะโห ทุสสุปินัง อะกันตัง พุทธานุภาเวนะ ธัมมานุภาเวนะ สังฆานุภาเวนะ ปิฏะกัตตะยานุภาเวนะ ชินะสาวะกานุภาเวนะ สัพเพ เต ภะยา เวรา สัพเพ เต ภะยา โรคา สัพเพ เต อันตะรายาปิ วินัสสันตุ อะเสสะโต อายุวัฑฒะโก โหตุ เม" แล้วว่า สักกัตวา พุทธะระตะนัง ฯ ล ฯ สัพเพ ทุกเขวูปะสะเมนตุ เม" สักกัตวา ธัมมะระตะนัง ฯลฯ วูปะสะเมนตุ เม "สักกัตวา สังฆะระตะนัง ฯ ล ฯ สัพเพ โรคา วูปะสะเมนตุ เม

"แล้วว่า" วิปัสสิสสะ นะมัตถุ จักขุมันตัสสะ สิรีมะโต ฯ ล ฯ อาสะเน ฐาเน คะมะเน จาปิ สัพพะทา สะทา สุเขนะ รักขันตุ พุทธา สันติกะรา ตุวัง โหติ ตะวัง รักขิโต สันโต มุตโต สัพพะภะเยหิปิ สัพพะโรคะวินิมุตโต สัพพะสันตาปะวัชชิโต สัพพะเวระมะติกกันโต นิพพุโต จะ อะหัง สิยัง

"แล้วว่า" โพชฌังโค สะติสังขาโต ธัมมานัง วิจะโย ตะถา วิริยัมปีติปัสสัทธิ โพชฌังคา จะ ตะถาปะเร สะมาธุเปกขาโพชฌังคา สัตเตเต สัพพทัสสินา มุนินา สัมมะทักขาตา ภาวิตา พะหุลีกะตา สังวัตตันติ อะภิญญายะ นิพพานายะ จะ โพธิยา ฯ ล ฯ โสตถิ เต โหตุ สัพพะทา "เอกัสมิง สะมะเย นาโถ ฯ ล ฯ โสตถิ เม โหตุ สัพพะทา

"เอกะทา ธัมมะราชาปิ เคลัญเญนาภิปีฬิโต ฯ ล ฯ โสตถิ เม โหตุ สัพพะทา"

ปะหีนา เต จะ อาพาธา ติณณันนัมปิ มะเหสินัง ฯ ล ฯ โสตถิ เม โหตุ สัพพะทา

ยกฺขา เทวา จ พฺรหฺมุโน ยัง อมฺเหหิ กตํ ปุญฺญํ

สพฺพสมฺปตฺติสาธกํ

สพฺเพ ตํ อนุโมทิตฺวา สมคฺคา สาสเน รตา

ปมาทรหิตา โหนฺตุ อารกฺขาสุ วิเสสโต

สาสนสฺส จ โลกสฺส วุฑฺฒี ภวตุ สพฺพทา

สาสนมฺปิ จ โลกสฺส เทวา รกฺขนฺตุ สพฺพทา

สทฺธึ โหนฺตุ สุขี สพฺเพ ปริวาเรหิ อตฺตโน

อนีฆา สุมนา โหนฺตุ สห สพฺเพหิ ญาติภิ

"ราชโต วา โจรโต วา ฯลฯ อารกฺขํ คณฺหนฺตุ"

แล้วว่า วาราวารี นรูเปกฺขา ราคาทีฆ สริ สิสฺสา

โจรากตา มรายตา นาชาพยาปิ อปฺโป

อเห เอ เตโช วชฺชนิยา จ ปาตุมํ มารชิญฺชิน"

"อโจ พยาสิ กราวาเต หิรฆหริ ชาริชวรโทฐ ภเยภโย โสรกฺขมํ มารชิญฺชิน" มาเปส ปอมโคสารตฺคตฺต ขิสฺสหินย วรโทฐ ภเย ภโย โสรกฺขมํ มารชิญฺชิน

"นาสภย ธ พยา อาคตฺตุ ยกฺขรธิว วรโท สตฺต ภเยภโย โสรกฺขมํ มารชิญฺชิน"

อาวสฺ พสิธยเต ยุณฺโณ ขลีรินํ โสโช อฎฺธ วรานิ

"มาเนว วฑฺฒนฺตุ ชินเตชสา "โลโภ เวพยเตลา อขยคยยสฺ สโช ภายุ อฎฺธ วรานิ มาเนว วฑฺฒนฺตุ ชินเตชสา คาถาฝูงนี้ขึ้นใจจำเริญไหว้พระซู่วัน อย่าหื้อขาดก็อาจหื้อพ้นจาก สัพพภัย สัพพจังไรโสกโรคา พยาธิทังมวลจิ่งแล

"สพฺเพ ทุกฺขา สพฺเพ ภยา สพฺเพ โรคา สพฺเพ อนฺตรายา สพฺพุปทฺทวา สพฺเพ ทุนฺนิมิตฺตา ปาปคฺคโห สพฺพ สตฺรู วินาสนฺตุ เม"

นโม เม สพฺพพุทฺธานํ มเหสินํ ทวตฺตึส วรลกฺขโณ ตํ เม สทิโก มํ สฺเร โส อปนาปสฺสุปิ อธสิติปวิสิเวกุโกกโค อฎฺธวีสติ สงฺขาตา อิเม พุทฺธา มหิทฺธิกา กรุณา-คุณสมฺปนฺโน สพฺพโลกาภิปูชิตา

เอเต ทส พลา พุทฺธา อุตฺตมา อคฺคปุคฺคลา
เตปิ สงฺฆคุณา อาสุํ ปีติเย อมตํ ปทํ
เอเต พุทฺธา อตีตา จ มงฺคลา โหนฺติ สพฺพทา
อฏฺฐวีสติ เม พุทฺเธ อหํ วนฺทามิ สพฺพทา
เตสํ ญาเณน สีเลน ขนฺติเมตฺตาพเลน จ

เตปิ มํ อนุรกฺขนฺตุ อโรคเยน สุเขน จ โกณฺฑญฺโญ สาริปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จ กสฺสโป

กุมาโร อุรุเวโล จ คยานทิ จ กสฺสโป
ปาลฏฺโฐ รฏฺฐปาโล จ นาโค องฺคุลิมาลโก
สุภิโต จ รทวาโช จ ปุณฺโณ วกฺกลิ จ ภทฺทชิ
จ อุบาลี จ สิมฺพลี จ ควมฺปติ จ อุทายิ
กาฬุทายี จ โลฬุทายี จ ปาวลี สมิทฺธิ ปภงฺกโรจาปิ
สุภทฺโท สุคโตปิ จ โสทโต โคทโต นาคทตฺตโก

อุคฺคเรโว จ เรโว จ เรวตฺโต กงฺขาเรโว จ ยคฺคิโก สุนนฺโท เถโร จ นนฺทโก อานนฺโท กสฺสโป จ เวยฺยกปฺโป จ ภทฺทร มหานาโม โรหนโม สงฺคามชิตา ปนมฺลิโน ภทฺทิยเถโร ธนิยเถโร สุปาโก สงฺกิจฺจอุตฺตรเถโร สุขเถโร อนุรุทฺโธ โชติโย กิมิโล วิมโล พาหุ สุพาหุ จุฬปณฺธโก สุมโน จ โสณกสฺสโป จ โสณโก โสณกณฺโณ จ โสณกุฏิ กจฺจายโน มหาปณฺฑโก วงฺคิโสปิจ อุปฺปาหนฺโณ กุณฺธธาโน ราธโธ โมคฺฆราธโก พากุโล ราหุลเถโร อนาคโร จ นารโท วปฺปเถโร จ ชฏิโล อิจฺเจเตสิ สาวกา เตสํ สีเลน ญาเณน สญฺญเมน ทเมน จ เตปิมํ อนุรกฺขนฺตุ อาโรคเยน สุเขน จ “อสีติ สาวกา นิฏฺฐิตา”

ศักราชได้ ๑๒๑๙ ตัว ปีเมืองไส้ วัน ๓ (อังคาร) ยามแตร (เวลา ๑๐.๓๐-๑๒.๐๐ น. เดือน ๑๐ (เหนือ) แรม ๑๓ ค่ำ เสร็จแล้วแล (ประมาณกรกฎาคม-สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๐) หนังสือกัมมัฏฐาน ได้สืบเอาแต่คุรุประเทศ ครูบาอาจารย์เจ้าทังหลาย อันเป็นแล้ว เมื่อก่อนมา “ครูบามหากัญจนเถร สูงเหม้น เมือแพร่ จองออกไว้หื้ บุคคลฝูงเป็นกุลบุตร ฝูงเป็นสิกขากามะหื้ได้รู้ไปภายหน้า” จุ่งสมฤทธีดั่งคำมักคำปรารถนาแห่งข้า คันธิยะภิกขุ อยู่วัดเมธัง เชียงใหม่ นิพฺพานปจฺโย นิจจํ ขอหื้บุญอันนี้ไปฮอดพ่อแม่พี่น้อง ครูบาอาจารย์ ข้าชุตนชุองค์ชุผู้ชุคนแด่เทอะ

แบบสมเด็จพระมหาสังฆราชเจ้า

สุทธิโสมพราหมณาจารย์ ๑๒ กวี

(เมืองเวียงจันทร์)

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ตรุนฺติมูลํ นวปตฺตเมกํ ทฺวยงฺกุรํ สตฺตผลํ ฉปฺปุปฺผํ ชานาติ โย ทฺวิปฺปภวทฺวิสาขํ ชานาติ ปริยตฺติมเสสโต ฯ ตรุนฺติมูลนฺติ นิทานํ ปุคฺคโล วตฺถุ ฯ นวปตฺตนฺติ นววิธา ปญฺญตฺติโย ฯ ทฺวยงฺกุรนฺติ กิริยากิริยํ ฯ สตฺตผลนฺติ สตฺตาปตฺติกฺขนฺธา ฯ ฉปฺปุปฺผนฺติ ฉอาปตฺติสมุฏฺฐานานิ ทฺวิปฺปภวนฺติ สจิตฺตกอจิตฺตกปฺปภวํ ทฺวิสาขนฺติ โลกวชฺชปณฺณตฺติวชฺชสงฺขาตํ ฯ เอกํ ตรุนฺติ ปญฺญตฺติ วินยปิฏกํ ฯ อเสสโต โส ชานาติ ส, ส, อิ, อิ, พ, โพ, มา, ติ, สตฺตตฺตึสโพธิปกฺขิยธมฺมา ฯ วุตฺตา เอวญฺจ โย ชานาติ ฯ โส นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก ฯ

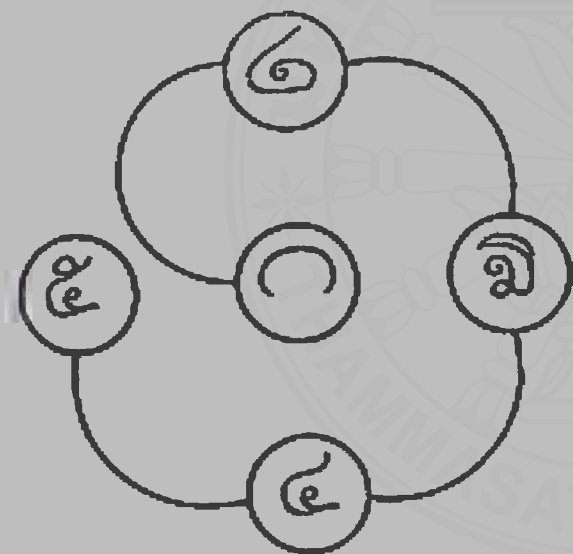
ส	จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ฯ
ส	จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา ฯ
อิ	จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ฯ
อิ	ปญฺจินฺทฺริยานิ จ ฯ
พ	ปญฺจ พลานิ ฯ
โพ	สตฺต โพชฺฌงฺคานิ จ ฯ
ม	อฏฺธงฺคิโก มคฺโค ฯ
สวิอ	เมก รูสุทธา ฯ
ส	สมถกมฺมฏฺฐานานิ ฯ
วิ	วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานานิ ฯ
อ	อฏฺฐานุสฺสติโย พุทฺธาทโย ฯ
อ	อสฺสาสปสฺสาสานิ จ ฯ
เม	จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา เมตฺตาทโย ฯ
ก	ทส กสิณกมฺมานิ ฯ
รู	จตฺตาโร อรูปาวจรา จ ฯ
สุ	อสุภกมฺมานิ ฯ

ท ทฺวตฺตึสกมฺมฏฺฐานานิ ฯ
วิ ทส วิปสฺสนาญาณานิ ฯ

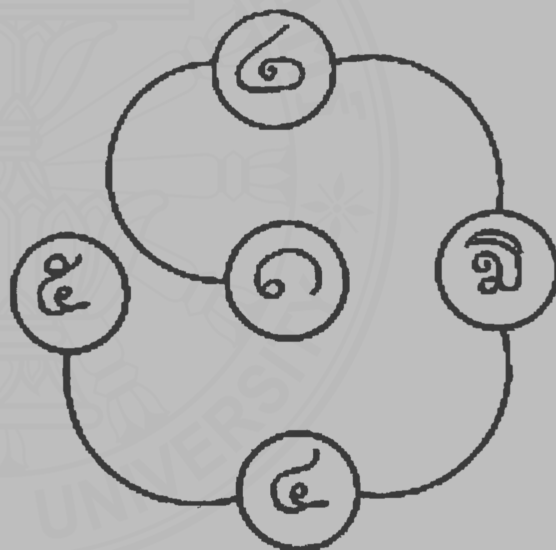
นมามิ รตนตฺตยํ ฯ

สมถวิปสฺสนานํ ภาวนานมิโต ปรํ
กมฺมฏฺฐานํ ปวกฺขามิ ทุวิธมฺปิ ยถากฺกมํ ฯ

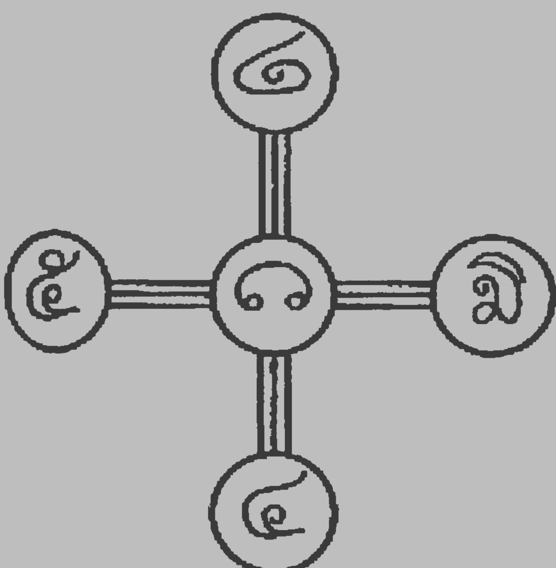
แบบเวียงจันทร์

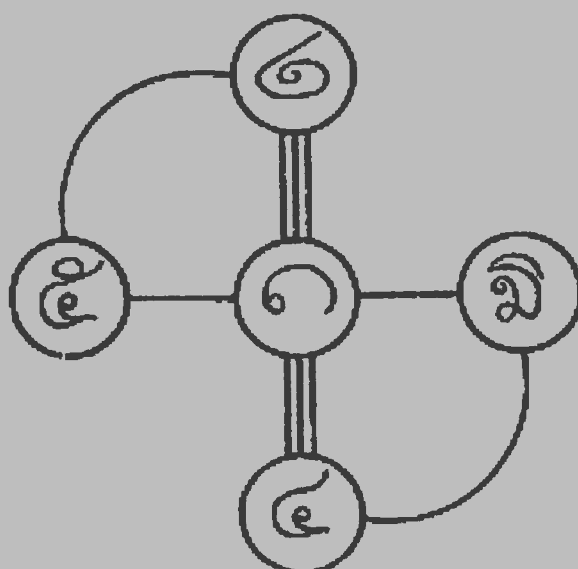
๑
เข้าลำดับอนุโลม

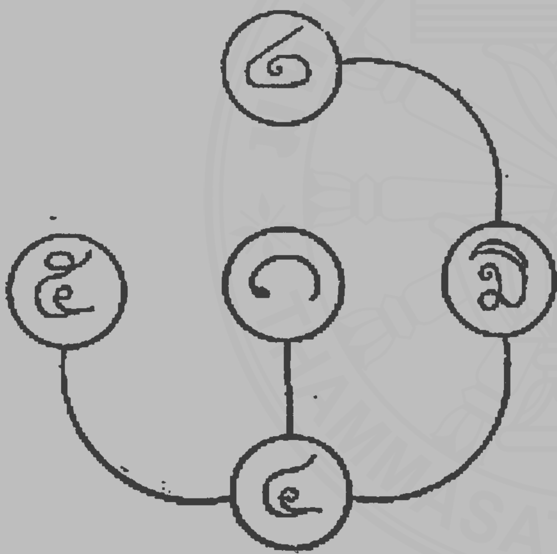
๒
เข้าลำดับปฏิโลม

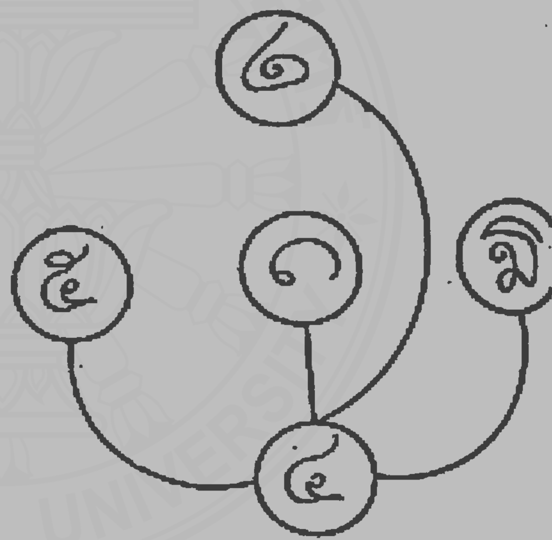
๓
เข้าสับอนุโลม

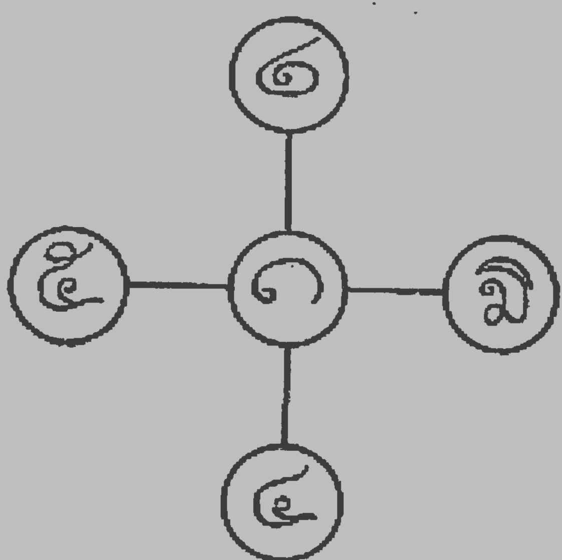
๔
เข้าสับปฏิโลม

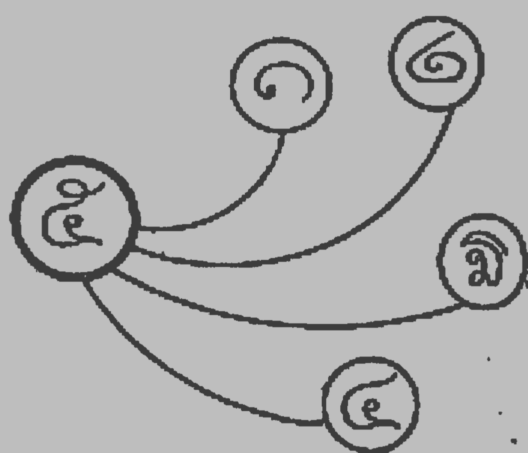
๕ เข้าคีบอนุโลม

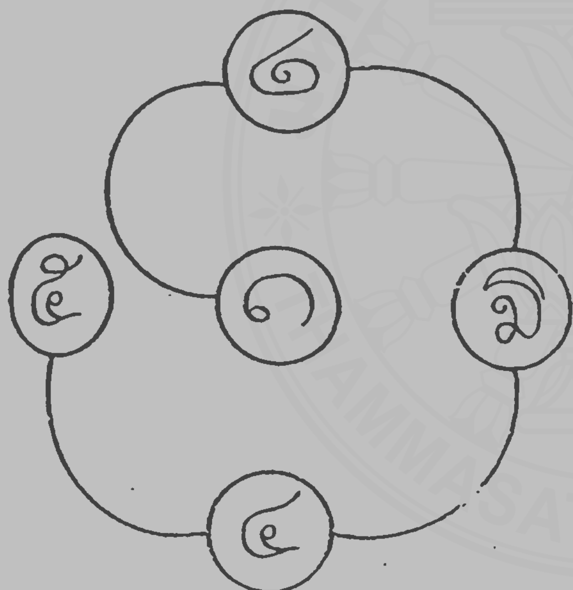
๖ เข้าคีบปฏิโลม

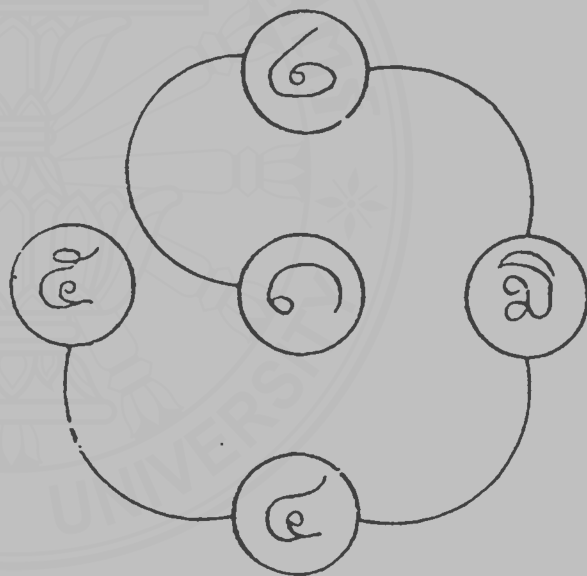
๗ เข้ารวบอนุโลม

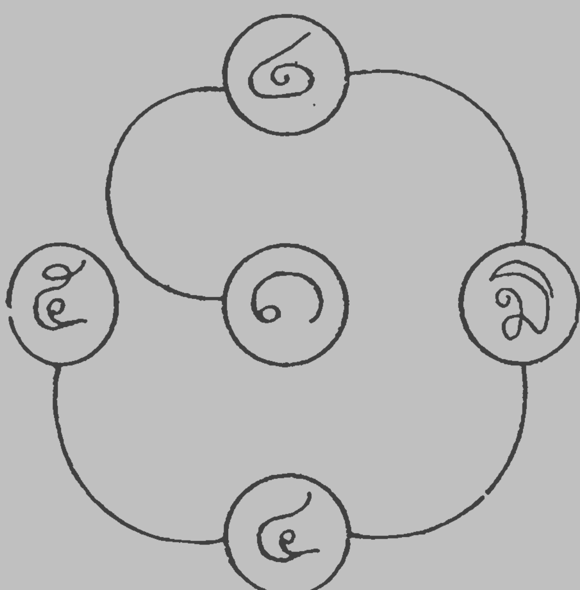
๘ เข้ารวบปฏิโลม

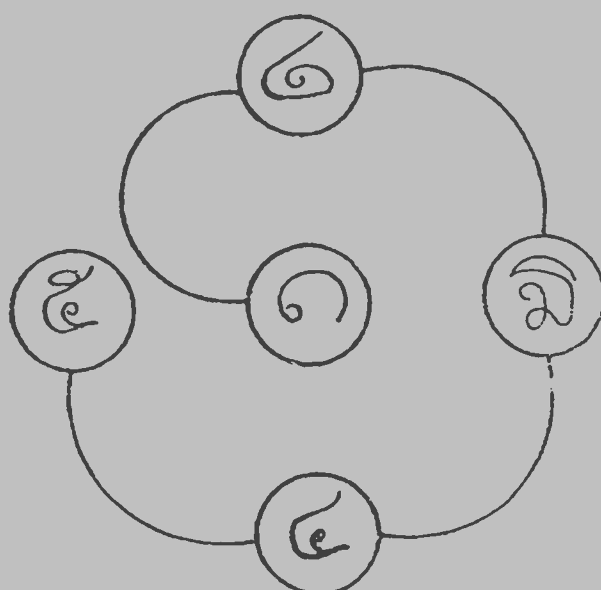
๙ เข้าจตุข้างในอนุโลม

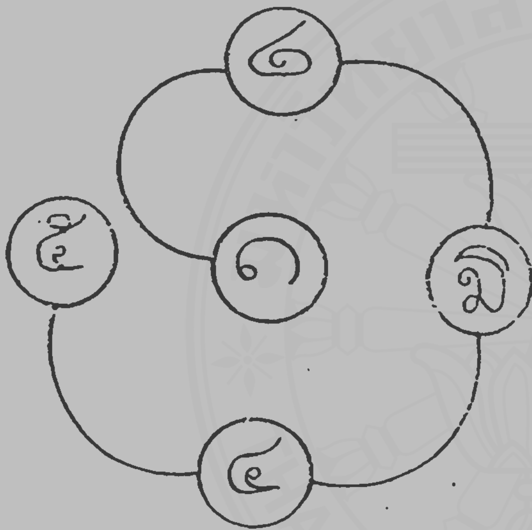
๑๐ เข้าจตุข้างในปฏิโลม

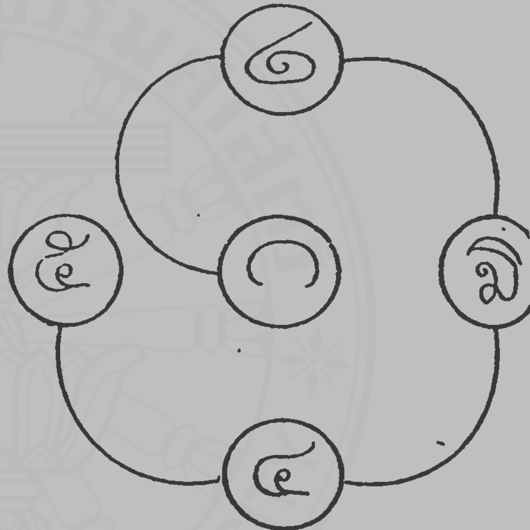
๑๑ เข้าบีญจะข้างในอนุโลม

๑๒ เข้าบีญจะข้างในปฏิโลม

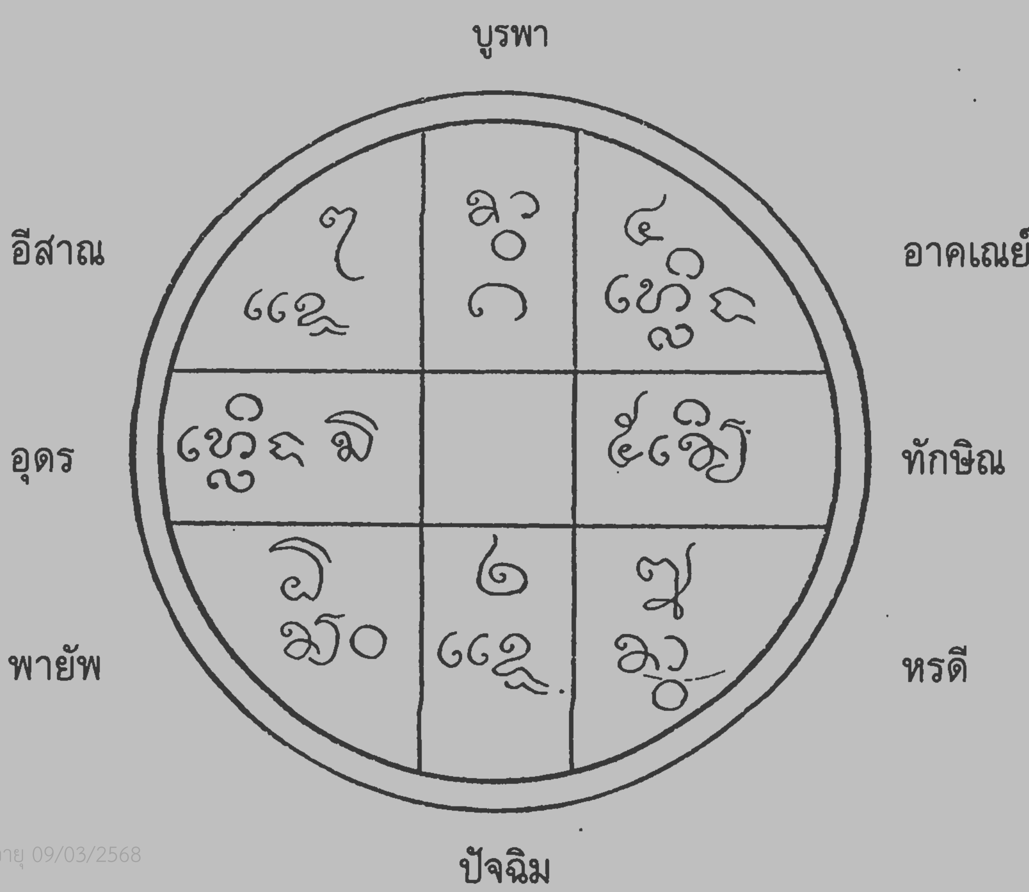

๑๓ เข้าสกดข้างในอนุโลม

๑๔ เข้าสกดข้างในปฏิโลม

แบบเวียงจันทร์
แบบตั้งแผนที่พรหมวิหารทั้ง ๘ ทิศ
พื้นผ้าใช้สีขาวล้วน

๑. เวลาเข้าที่บริกรรมว่า เอกิสฺสํ ทิสายํ วีสติ อปฺปนํ กตฺวา ฯ เอกิสฺสํ ทิสายํ อฏฺฐวีสติ อปฺปนํ กตฺวา ฯ

๒. เวลาแผ่ออกทิศ ให้บริกรรมว่า อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ฯ

๓. เวลาจะแผ่ให้ถึงที่บริกรรมว่า “สตฺตา สุขี” ฯ

๔. เวลาจะหยุดบริกรรมว่า “สัตว์สุข สัตว์ ๆ ๆ” ฯ

๕. เวลาจะละข้างในกลับคืนเข้าที่บริกรรมว่า “สุขี โหนฺตุ” ฯ

๖. เวลาสถิตย์มั่นคงที่อยู่บริกรรมว่า “อตฺตสุขี” ฯ

๑๖

วิธีเข้าพรหมวิหารเจ้าให้เป็นอนุโลม

๑.	เมตตาพรหมวิหารเจ้า	มีรัศมีขาว ฯ
๒.	กรุณาพรหมวิหารเจ้า	มีรัศมีแดง ฯ
๓.	มุทิตาพรหมวิหารเจ้า	มีรัศมีเหลือง ฯ
๔.	อุเบกขาพรหมวิหารเจ้า	มีรัศมีเขียว ฯ

ตตฺถ สมถสงฺคเห ตาว ทส กสิณานิ ทส อสุภา ทส อนุสฺสติโย จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย เอกา สญฺญา เอกํ ววตฺถานํ จตฺตาโร อรุปฺปาเจติ สตฺตวิเธน สมถกมฺมฏฺฐานสงฺคโห ฯ

ราคจริตา โทสจริตา โมหจริตา สทฺธาจริตา พุทฺธิจริตา วิตกฺกจริตา เจติ ฉพฺพิเธน จริตสงฺคโห ฯ ปริกมฺมภาวนา อุปจารภาวนา อปฺปนาภาวนา เจติ ติสฺโส ภาวนา ปริกมฺมนิมิตฺตํ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปฏิภาคนิมิตฺตญฺเจติ ตีณิ นิมิตฺตานิ เวทิตพฺพานิ ฯ

ตตฺถ สมถกมฺมฏฺฐานานิ วณฺณยิสฺสามิ ฯ

สมจตฺตาฬีสกมฺมฏฺฐานานิ สมถสงฺคเห โหนฺติ ฯ

ตตฺถ พุทฺธานุสฺสติกมฺมฏฺฐานานิ ตาว วณฺณยิสฺสามิ ฯ

ปริกมฺมูปจารภาวนานิ จ พุทฺธานุสฺสติกมฺมฏฺฐาเน โหนฺติ ฯ

ในกรรมฐานเจ้าทั้งมวลนี้ มีธรรมคติ ๔ ประการ คือ

ปุพฺพาภิสงฺขาร ๑ ธมฺมยาจนา ๑ ธมฺมววตฺถาน ๑ ธมฺมวิกุพฺพนา ๑

ปุพพาภิสังขารมี ๗ ประการ คือ

สีลวิโสธนา ๑ อจฺจยเทสนา ๑ ปลฺลงฺกาภุชนา ๑ อตฺตสนฺนิยาตนา ๑ ตปฺปรายนตา ๑ จตุรงฺคาธิฏฺฐานา ๑ ตทธิมุตฺตตา ๑

สีลวิโสธนา ได้แก่กิริยาอันพระโยคาวจรเจ้า ชำระยังศีล ๔ ประการ มีปาฏิโมกขสังวรศีลเป็นต้น **อจฺจยเทสนา** ได้แก่กิริยาอันพระโยคาวจรเจ้า แต่งยังเครื่องสัมมา ๕ โกฏฐาสะแล้วสัมมาคารวะแด่พระแก้วเจ้าทั้ง ๕ **ปลฺลงฺกาภุชนา** ได้แก่กิริยาอันพระโยคาวจรเจ้านั่งพับพะแนงเชิง **อตฺตสนฺนิยาตนา** ได้แก่กิริยาอันพระโยคาวจรเจ้ามอบเวรตนให้แก่พระแก้วเจ้าทั้ง ๕ **ตปฺปรายนตา** ได้แก่กิริยาอันพระโยคาวจรเจ้า เอาพระแก้วทั้ง ๕ เป็นที่พึ่ง **จตุรงฺคาธิฏฺฐานา** ได้แก่กิริยาอันพระโยคาวจรเจ้า อธิฏฐานยังองค์พะยาน ๔ ประการ **ตทธิมุตฺตตา** ได้แก่กิริยาอันพระโยคาวจรเจ้า ให้จิตต์ใจน้อมลงในคุณพระแก้วเจ้าทั้ง ๕ ด้วยสามารถบริกรรมและมนสิการ

อนึ่ง **สีลวิโสธนานั้น** ได้แก่ปาริสุทธิศีล ๔ ประการคือ ปาฏิโมกข์สังวรศีล อินทรีย์สังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล ปัจจัยสันนิสสิตศีล เมื่อว่าปาฏิโมกข์สังวรศีลมี ๒ ประการคือ จาริตฺตสีล ๑ วาริตฺตสีล ๑ **จาริตฺตสีล** นั้น ได้แก่ศีลทั้งหลายอันเหลือจากปาฏิโมกข์สังวรศีล คือได้แก่ขุทนานุขุททกวัตรน้อยใหญ่ สมดังคำอันพระเจ้าเทศนาว่า **"อิทํ กตฺตพฺพํ อิทํ การิตฺตพฺพํ"** ดังนี้ **วาริตฺตสีล** นั้น ได้แก่อาบัติติกขันธ์ ๕ และอาบัติติกขันธ์ ๗ อันพระเจ้าเทศนาในปาฏิโมกข์ทั้ง ๒ ว่า **"อิทํ น กตฺตพฺพํ อิทํ น การิตพฺพํ"**

ดังนี้ ส่วน**อินทรีย์สังวรศีล**นั้น ได้แก่กิริยาอันภิกษุรักษายังอินทรีย์ทั้ง ๖ มีจักษุเป็นต้น สมด้วยคำอันพระเจ้าเทศนาว่า **"ฉยิเม ภิกฺขเว ผสฺสายตนา สุทนฺตา สุคุตฺตา"** ดังนี้ เป็นต้นแล **อาชีวปาริสุทธิศีลนั้น** ได้แก่โยนิโสมนสิการ อันภิกษุแสวงหายังปัจจัยชาติทั้ง ๔ ประการ ด้วยกำลังเพียรอันชอบแล้ว และบริโภคแล **ปัจจยสันนิสสิตศีลนั้น** ได้แก่กิริยาอันภิกษุรับเอายังปัจจัยชาติทั้ง ๔ ประการอันชอบแล้ว พึงพิจารณาโดยโยนิโสมนสิการก่อนแล้วจึงบริโภค สมด้วยคำอันพระเจ้าเทศนามาใน ฉกังคสูตร และจันทูปมสูตร และวินัยปิฎกอันมีในเสนาสนะขันธ์โพ้นแล

ขึ้นสูตรพรหมวิหารบั้นต้น

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อุกาส วนฺทิตฺวา สิรสา พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆญฺจ อุตฺตมํ
เทยฺยภาสาย ปวกฺขามิ กมฺมฏฺฐานํ ทุวิทุกนฺติ ฯ

อุกาส ยุตติโอกาส อหํ อันว่าข้า **วนฺทิตฺวา** มักว่า **อภิอาทเรน วนฺทิตฺวา** ข้าพเจ้ากราบไหว้ด้วย **สกฺกจฺจํ** เคารพโดยเอื้อเฟื้ออย่างยิ่งในกาลบัดนี้ **พุทฺธํ** มักว่า **สพฺพญฺญุตญฺญาณํ** ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ซึ่งเฌยธรรมทั้งปวง **อุตฺตมํ อันอุดม อนุตฺตรํ** อันหาบุคคลและเทวดาทั้งหลายจักยอดเยี่ยมไปกว่ามิได้ **อหํ** อันว่าข้าพเจ้า **วนฺทามิ** ย่อมกราบไหว้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นโสตร์ **สิรสา** ด้วยเศียรเกล้า **เม** แห่งข้าพเจ้าในกาลบัดนี้ **จ** มักว่า **น เกวลเมว พุทฺธํ อภิวนฺทิยามิ** ใช่ว่า ข้าพเจ้าจักกราบไหว้ฉะเพาะพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้นจักเสร็จกิจ **อหํ** อันว่าข้า **วนฺทิตฺวา** มักว่า **อภิอาทเรน วนฺทิตฺวา** ข้าพเจ้ากราบไหว้ด้วยสักกัจจะเคารพโดยเอื้อเฟื้ออย่างยิ่ง **ธมฺมํ มักว่า ธมฺมํ นวโลกุตฺตรํ ธมฺมํ ทสวิธํ ปริยตฺติยา สห** ซึ่งพระนวโลกุตตรธรรมเจ้า ๙ ประการ ๑๐ กับทั้งพระไตรปิฎกเจ้าทั้ง ๓ อันเกิดแต่พระโอษฐ์ของพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ฯ **สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม** และพระธรรมเจ้านั้นโสตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงดีแล้ว ข้าพเจ้าย่อมกราบไหว้ซึ่งพระธรรมเจ้านั้น **สิรสา** ด้วยเศียรเกล้า **เม** แห่งข้าพเจ้าในกาลบัดนี้ **จ** มักว่า **น เกวลเมว พุทฺธํ จ ธมฺมํ จ อภิวนฺทิยามิ** มิใช่ว่าข้าพเจ้าจักไหว้แต่พระพุทธเจ้าและพระธรรมเจ้าเท่านั้นและจักสำเร็จเป็นอันดี **อหํ** อันว่าข้าพเจ้า **วนฺทิตฺวา** มักว่า **อภิอาทเรน วนฺทิตฺวา** ข้าพเจ้ากราบไหว้ด้วยสักกัจจะเคารพโดยความเอื้อเฟื้ออย่างยิ่งในกาลบัดนี้ **สงฺฆํ** มักว่า **อฏฺฐนฺนํ อริยปุคฺคลานํ สมูหํ** ซึ่งอันประชุมนุมแห่งพระอริยบุคคลเจ้าทั้งหลายแปดจำพวก **สุปฏิปนฺโน** ผู้ปฏิบัติดีแล้ว **อุชุปฏิปนฺโน** ผู้ปฏิบัติตรงแล้ว **ญายปฏิปนฺโน** ผู้ปฏิบัติเพื่อรู้แจ้ง **สามีจิปฏิปนฺโน** ผู้ปฏิบัติชอบ พระอริยบุคคลเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นโสตร์ **อุตฺตโม** อันอุดมเป็นผู้บรรเทาเสียซึ่งความมืดมนอนธการ กล่าวคือ **อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม** ได้ขาดแล้ว ฯ **อหํ** อันว่าข้าพเจ้าย่อมกราบไหว้ซึ่งพระอริยบุคคลเจ้าทั้งหลายแปดจำพวกนั้นโสตร์ **สิรสา** ด้วยเศียรเกล้า **เม** แห่งข้าพเจ้าในกาลบัดนี้

ตทนฺตรํ ถัดนั้นไปภายหน้า ข้าพเจ้าจักกระทำมนะอันอ่อนน้อม นมัสการอุทิศต่อ พระพุทธรตนะ พระธรรมรตนะ พระสังฆรตนะ ทั้งสามประการด้วยดี **อหํ** อันว่าข้าพเจ้า **ปวกฺขามิ** มักว่า **ปริยิสฺสามิ** จักเรียนเอาซึ่งพระกัมมัฏฐาน **ทุวิทุกํ** มักว่า

สมถวิปสฺสนาสงฺขาตํ ทฺวิทุกํ อันมีหมวดสองประการ กล่าวคือ สมถะกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน และพระกัมมัฏฐานเจ้าเหล่านั้นโสตร์ **พุทฺธํ** มักว่า **ปจฺเจกสมฺปตฺตึ** ยังเป็นศรีอริยสมบัติของพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า **จตุตฺถอริยสมฺปตฺตึ** ยังเป็นอริยสมบัติอันพึงพอใจแห่งพระอริยสาวกเจ้าคู่เคารพสี่

อนึ่ง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น นักปราชญ์ทั้งหลายปริยายไว้โดยภาษาบาลี ในที่นี่จักกล่าว **เทยฺยภาสาย** ด้วยภาษาคำไทย เพื่อจักได้จำทรงไว้ด้วยง่าย คำสอนของพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ทุก ๆ ประเภทก็เพื่อจักหักเสีย จักทำลายเสีย ซึ่งขันธ์ทั้งห้า คือ **รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์** ทรงชี้ของจริงทั้งสี่ คือ **ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค** ลงในขันธ์ทั้งห้านี้ เมื่อรู้แจ้งแทงตลอดด้วยวิปัสสนาญาณของตนเป็นอริยธรรมแล้ว ก็จักนำตนให้วิมุตติหลุดพ้นไปจาก **อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม** นำตนเข้าสู่เมืองแก้วอันนักปราชญ์กล่าวแล้วคือพระนิพพาน ตามโบราณพระขีณาสพเจ้าทั้งหลายแต่ในกาลปางก่อนโพ้นแล

อุกาส ยุตติ (ยติ) โอกาสนี้ ข้าแต่พระแก้วเจ้าทั้งมวญมีพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นเป็นปฐม มีพระบรมสัพพัญญูโคดมเจ้าเป็นปัจจุบัน อันเป็นดวงประทีปแก้วส่องโลกทั้งสามให้สว่างกระจ่างแจ้งโดยทางธรรม ข้าพเจ้าทั้งหลายผู้ที่มาประชุมในที่นี้ก็ดี มิได้มาก็ดี แต่มีกุศลเจตนาฉันทะเป็นอันเดียวกัน กระทำสักการะบูชาคารวะทั้งภายในและภายนอก ส่วนที่เป็นภายในมีขันธ์ทั้งห้าพร้อมทั้งสัมมาปฏิบัติในธรรมานุธรรมะ สีลาจาริยวัตร์ ฯ ภายนอกมีข้าวตอกดอกไม้และธูปเทียนเป็นต้น ฝูงข้าพเจ้าทั้งหลายที่ได้ขวนขวายมาถวายอุทิศฉะเพาะไญยธรรมโดยชอบ จึงนอบน้อมนำมาสู่สถานที่นี้ ได้มีศรัทธามาลาการอธิษฐานไว้ในใจ กระทำไว้ให้เป็นสองโกฏฐาส คือปฐมโกฏฐาสนั้น จักขอบูชาสัมมาซึ่ง **สีลาธิคุณ สมาธิคุณ ปัญญาธิคุณ วิมุตติคุณ** ซึ่งเป็นอริยธรรมนำสรรพสัตว์ให้พ้นจากสังขารธรรมสังขารโลกโอฆะสงสาร ดังสัจจะปฏิญาณนี้ ขอจงเป็นเหตุเป็นพลวปัจจัยให้ได้สำเร็จแด่พระนิพพาน โดยสมควรแก่บารมีธรรมในอัตภาพชาตินี้เทอญ

แม้ยติเจ้าตนใดตนหนึ่งพึงปรารถนาเอายังพระโพธิญาณนั้นก็ดี ขอจงให้เป็นเหตุเป็นปัจจัย ช่วยอุปถัมภ์บำรุงให้ถึงยอดปัญญาอันชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ อันจักนำสรรพสัตว์เข้าสู่พระนฤพานตามโบราณประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าทั้งปวงนั้นเทอญ ฯ ทุติยโกฏฐาสคำรพสองนั้น ข้าพเจ้าทั้งหลาย จักน้อมนำมาประดิษฐานไว้ในที่ฉะเพาะพระพักตร์ แห่งพระพุทธรูป พระสถูป พระเจดีย์ และไม้พระศรีมหาโพธิ์ ขอบูชาสัมมาคารวะซึ่งพระนวโลกุตตรธรรมนามบัญญัติทั้งมวญ ข้าพเจ้าทั้งหลายซึ่งมิได้รู้จักและได้ประมาทพลาดพลั้งต่อพระนวโลกุตตรธรรมเจ้านั้น มิได้มีสัมมาคารวะด้วยทวารทั้งสามและ

อิริยาบถทั้งสี่อันใดอันหนึ่งก็ดี จำเดิมแต่ชาติถอยกลับไปหนหลังตั้งอนันตชาติสงสาร อันหาเค้าหามูลบ่มิได้ ฝูงข้าพเจ้าทั้งหลายก็รู้แก่ใจในบัดนี้ว่า เป็นบาปเป็นโทษเป็นอันมาก และโทษทั้งหลายเหล่านั้น คือ **โมโห อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ อุทฺธจฺจํ ราโค ทิฏฺฐิ มาโน โทโส อิจฺฉา มจฺฉริยํ ถีนมิทฺธํ กุกฺกุจฺจํ วิจิกิจฺฉา อวิชฺชา ตณฺหา**

เพราะบาปธรรม ๑๔ ตัวนี้หากมาบันดาลให้มืดมนอนธการด้วยอำนาจ **อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม** หากมาครอบงำในจิตต์สันดานมิให้รู้จักของจริงทั้งสี่ คือ **ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค** ซึ่งเป็นของประจักษ์ในเบ็ญจขันธ์แห่งอาตมะนี้ จึงได้มีจิตต์เป็นมิจฉาไม่รู้ละอายต่อบาป ไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป ไม่ยินดีต่อศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ขอพระพุทธเจ้าทั้งหลายจงได้มีพระหฤทัยอัจจโยโทษให้ด้วยพระกรุณาธิคุณโดยทางสมมติธรรม แล้วรับเอาเครื่องสักการะอามิสบูชาอันเป็นส่วนธรรมบรรณาการแห่งข้าพเจ้าทั้งหลายในกาลบัดนี้ ฯ

อีกประการหนึ่ง ขอพระคุณทั้งสาม คือพระกรุณาคุณ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ ซึ่งเป็นธรรมอันบริสุทธิ์ดุจพระอาทิตย์อันทรงกลด และพระจันทร์ในวันเพ็ญ จงส่องแสงสว่างกระจ่างแจ้ง ช่วยกำจัดโทษและความมืดออกจากจิตต์สันดานกระทำให้เป็นอโหสิกรรม กำจัดเสียล้างเสีย เผาเสียนำเสียซึ่งบาปให้เสื่อมสูญ ด้วย **ตทังคปหาน วิขัมภนปหาน** และ**สมุจเฉทปหาน** ขอให้ข้าพเจ้าทั้งหลายนี้ เป็นผู้บริสุทธิ์พ้นจากโทษทั้งมวญ ประดุจเงินเลียงและทองคำเลียงอันสุกใสจากมลทินราคีโทษ จากตะกั่วและทองซืนเป็นต้น อีกประการหนึ่ง ขอให้ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นผู้บริสุทธิ์จากโทษนั้นดังพระจันทร์และพระอาทิตย์ อันเสด็จขึ้นมาเหนือจอมเขายุคันธร เขาพระสุเมรุราชอันปราศจากเมฆหมอก และมีสีอันเลื่อมประภัสสรฉันนั้นเทอญ ขออย่าให้เป็นนิวรณ์ธรรมฝ่ายสัคคาวรณ์ มรรคาวรณ์ อันจักห้ามภูมิทั้งสาม คือ กามาวจรกุศลภูมิ รูปาวจรกุศลภูมิ อรูปาวจรกุศลภูมิ และโลกุตตรภูมิ ซึ่งยอดเยี่ยมกว่าภูมิทั้งปวง

อีกประการหนึ่ง ข้าพเจ้าทั้งหลายจักปรารถนาภาวนาพระสมถะกัมมัฏฐานเจ้า สิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ดี ตั้งต้นแต่พระขุททกาปีติ และมีพระอสุภกัมมัฏฐานเจ้าเป็นปริโยสาน ขอให้ได้สำเร็จพระอุคคหนิมิตต์ พระปฏิภาคนิมิตต์ (พระอนิมิตนิมิตต์เจ้า) จงมาสถิตย์อยู่ในจิตต์สันดาน ตลอดทุกสรรพทิพาราตรีกาลอย่าได้ขาด ฯ

ประการหนึ่ง ขอให้ได้พระอุปจารสมาธิ พระอัปปนาสมาธิเจ้าจงทุกอักขระทุกพยัญชนะอย่าให้เหลืออย่าให้ขาด แม้จักปรารถนาภาวนาวิปัสสนาปัญญาแห่งพระสัพพัญญูโคดมเจ้า สิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ดี ตั้งต้นแต่พระสีลวิสุทธิ์เป็นประธาน พระอนุโลมิกญาณเจ้าเป็นปริโยสาน ขอให้ได้ยังสติ ธัมมวิจยะสัมโพชฌงค์ อันจักเป็นองค์ดำเนินขึ้นสู่ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา อันอุปมาด้วยดาบอันคมกล้า จักได้เป็น

เครื่องประหารกิเลสและอาสวะธรรมทั้งปวงให้ขาดไป ได้ญาณทัสสนะสอดส่องดูพระลักษณะ มนสิการะในรูปธรรม นามธรรม เป็นส่วนอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาให้เสื่อมสูญไป ได้เห็นสันติธรรม วิสุทธิธรรม วิมุตติธรรม มรรคธรรม ผลธรรม นิพพานธรรม นำตนให้พ้นไปจากวัฏฏสังสาร สมดังมโนรถจงทุกประการเทอญ นิพฺพานปจฺจโย โหตุ ฯ

ขึ้นขมาพระไตรรัตน์แบบพิสดาร

อุกาส อจฺจโย โน ภนฺเต อชฺฌคฺคมา ยถาพาเล ยถามุฬฺเห ยถาอกุสเล เย มยํ ภนฺเต ทุฏฺฐจิตฺตา ปมาทจิตฺตา อคารวา อสมฺปตฺติโย เต ตีสุ พุทฺธาทีสุ รตนตฺเยสุ กาเยน วา วาจาย วา มนสา วา ปมาทํ อกริมฺหา ตสฺส เม ภนฺเต พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ อจฺจยํ อจฺจยโต ปฏิคณฺหาตุ อายตึ สํวเรยฺยาม กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมํ สพฺพปาปํ วินสฺสตุ ฯ

คำปฏิญาณสัตย์ต่อพระรัตนไตรย์

อุกาส ยุตติโอกาส ข้าพเจ้าจักปฏิบัติบูชาตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้าอันประกอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณ จำเดิมแต่วันนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งสัตยาธิษฐาน มอบถวายกายวาจาจิตต์ อุทิศให้เป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ตลอดชีวิต จะขอตั้งอยู่ในพระไตรสรณาคมด้วยหลักธรรมทั้งห้าประการคือ **ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา** เป็นหลักของใจ กล่าวโดยฉะเพาะ จักดำเนินในพระปาฏิโมกข์สังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล ปัจจยสันนิสสิตศีล อันนี้ให้เป็นนิตย์ ตราบเท่าสิ้นชีวิตแห่งอาตมา (สำหรับฆราวาสให้ว่าศีลห้าหรือศีลแปดหรือกรรมบถสิบ ตัวเป็นสามเณรให้ประกาศศีลสิบตามเพศของตนนั้นเทอญ) โดยสัตยาธิษฐาน **นิจฺจํ วุฑฺฒิ** จงทุกประการ เทอญ ฯ

คำสมาทานธรรม

บัดนี้ข้าพเจ้าจักตั้งห้องพระสมณะอันบัณฑิตนับว่าเป็นเรือนแก้ว คือ เสกขธรรมห้าประการ **สทฺธา** ความเชื่อ ๑ **หิริ** ความละอายต่อบาป ๑ **โอตฺตปฺปํ** ความสะดุ้งกลัวต่อบาป ๑ **วิริยํ** ความเพียร ๑ **ปญฺญา** ความรอบรู้ ๑ พระธรรมห้าประการนี้ให้เป็นกำลังของใจ ได้นามว่า สมณะพลธรรม แล้วจักตั้งใจภาวนาในพรหมวิหารเจ้า ๔ ประการมีเมตตาเป็นต้น กรุณาเคารพ ๒ มุทิตาเคารพ ๓ อุเบกขาคเคารพ ๔ เพื่อจะขอเอาพระอุปจารสมาธิอัปปนาสมาธิธรรมเจ้านี้ให้เป็นที่พึ่งของใจ ขอพระธรรมเจ้าทั้งหลายจงมาประดิษฐานอยู่ในจิตตสันดานแห่งข้าพเจ้าโดยเร็วพลัน ขอพระอริยสังฆคุณเจ้าทั้งหลาย จำเดิมแต่พระมหาอัญญาโกญฑัญญเถระเจ้า จนถึงสังฆสมมติสงฆ์ จงมาบันดาลเป็นกำแพงแก้ว ๗ ชั้น ป้องกันสรรพอุปัทวันตราย อย่าให้มากร้ำกรายในกายทวาร

วจีทวาร มโนทวาร ขอคุณพระอาจารย์เจ้าผู้สั่งสอนพระกัมมัฏฐาน และขอองค์พระคุณพระกัมมัฏฐานเจ้า จงมาเป็นดวงประทีปแก้ว ส่องจิตต์ให้ผ่องแผ้วปราศจากมลทินทุกเมื่อ เทอญ ฯ

อุกาสะ ยุตติโอกาส ในบัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิบัติบูชาตามคำสั่งสอนของพระสัพพัญญูเจ้า ข้าพเจ้าจักขอเอาพระอุปจารสมาธิพระอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องเมตตาพรหมวิหาร จงมาบันดาลให้บังเกิดแก่ข้าพเจ้า ด้วยคำว่า **อิติปิ โส ภควา ฯเปฯ พุทฺโธ ภควาติ สมฺมา อรหํ** ๓ ที **อรหํ สมฺมา** ๓ ที ฯ

จบห้องที่ ๑

ขึ้นห้อง ๒

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิบัติบูชา ตามคำสั่งสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักขอเอาพระอุปจารสมาธิและพระอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องเมตตาพรหมวิหาร จงมาบันดาลให้บังเกิดแก่ข้าพเจ้า ด้วยคำว่า **อหํ สุขิโต โหมิ** ๓ ที **สุขิโต โหมิ** ๓ ที **สุขี** ๓ ที ข้าพเจ้าจักขอแผ่กุศลผลบุญให้สำเร็จผลแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย จนถึงอเวจีอนันตจักรวาฬ อกนิฏฐพรหม ขอจงมาช่วยเพิ่มเติมยังกุศลบุญให้เต็มเปี่ยมในห้องบารมีธรรมสำเร็จดังมโนรถทุกประการเทอญ **อหํ สุขิโต โหมิ** ๓ ที ข้าพเจ้าจักอุทิศฉะเพาะยังกุศลผลสุจริตธรรม คือให้ข้าพเจ้ามีความสุขเสมอด้วยสรรพสัตว์ทั้งหลาย และให้สรรพสัตว์ทั้งหลายพ้นเสียจากทุกข์ทั้งปวง จำเดิมแต่อเวจีอนันตจักรวาฬ อกนิฏฐพรหม จงมีความสุขทุกตน ๆ เทอญ **สุขิโต โหมิ** ๓ ที ข้าพเจ้ามีความปรารถนาใคร่ต่อกุศลผลสุจริตธรรม นำความสุขให้เกิดขึ้นแก่ตน ในมนุษย์โลก เทวโลก และนิพพาน ด้วยอาการฉันใด ขอให้สัตว์ทั้งหลายจงเป็นผู้เต็มเปี่ยมไปด้วยบุญและกุศลในมนุษย์โลก เทวโลก และพระนิพพาน ฉันนั้นทุกรูปทุกนาม ด้วยคำว่า **สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ** ๓ ที จำเดิมแต่สัตว์ทั้งหลายอันมีในสกลกาย มีหนอนเป็นต้น ขอให้มีความสุขทุกตน ๆ เทอญ **สุขี** ๓ ที ฯ

จบห้องที่ ๒

ขึ้นห้อง ๓

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิบัติบูชาตามคำสั่งสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า จักขอเอาพระอุปจารสมาธิพระอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องเมตตาพรหมวิหาร จงมาประดิษฐานอยู่ในจักขุทวาร มโนทวาร กายทวาร ในขณะเมื่อข้าพเจ้านั่งภาวนา และยังมิได้บรรลุสมาธิสองประการในห้องเมตตาพรหมวิหาร แม้เนื้อข้าบก (จักเหี่ยว) เลือด

ข้าจักแห้ง เอ็นจักขาด สันหลังค่อม หนังปกกระดูกก็ดี ถ้าว่าชีวิตแห่งข้าพเจ้านี้ยังจักดำรงเป็นไปอยู่ ข้าพเจ้าจักเพียรพยายามเจริญสมณธรรม ยึดเอาสมาธิทั้งสองประการนี้ให้จงได้ และในขณะเมื่อข้าพเจ้านั่งภาวนาด้วยคำสัตย์อันได้ตั้งไว้แล้วนี้ ข้าพเจ้าจักบริกรรมต่อไปว่า **อตฺตสุขี** ๓ ที จนถึงร้อยที พันที ฯ

ข้าพเจ้าจักทอดสติไว้ในหทัยวัตถุ แล้วจักเพียรพยายามพิจารณาดู ยังธรรมานุ-ธรรมปฏิบัติ อันเกิดอยู่ในขันธ์ห้าแห่งข้าพเจ้าคือ **อาวชฺชนวสี** การชำนาญในความเพ่ง **สมาปชฺชนวสี** ความชำนาญในการเข้า **อธิฏฺฐานวสี** ความชำนาญในการตั้งจิตต์มั่น **วุฏฺฐานวสี** ความชำนาญในการออก **ปจฺจเวกฺขณวสี** ความชำนาญในการพิจารณาเหตุผล และจักพยายามพิจารณาดูยังลักษณะ รัสสะ ปัจจุปัฏฐาน ปทัฏฐาน อันว่าพระอุปจารสมาธิในห้องเมตตาพรหมวิหารในกาลบัดนี้ ข้าพเจ้าจักภาวนาขอเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติอันแขวนสุขุมาล (อันสูงสุด) ขอคุณพระสัพพัญญุตญาณเจ้า จงปรากฏแก่ใจในกาลบัดนี้ **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ** ฯ

จบห้องที่ ๓

ขึ้นห้อง ๔

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิบัติบูชาตามคำสั่งสอนของพระสัพพัญญู-โคดมเจ้า จักขอเอาพระปฐมฌานอัปปนาสมาธิในห้องเมตตาพรหมวิหาร จงมาบันดาลให้เกิดอยู่ในจักขุทวาร มโนทวาร กายทวาร ในขณะเมื่อนั่งเจริญภาวนา ถ้ายังมิได้ปฐมฌานอัปปนาสมาธิในห้องเมตตาพรหมวิหารนี้ ถ้าเนื้อเหี่ยวเลือดแห้ง เอ็นขาด สันหลังค่อม หนังปกกระดูกอยู่ก็ดี ถ้ามีชีวิตดำรงเป็นไปอยู่ ข้าพเจ้าจักพยายามยึดเอาปฐมฌาน-อัปปนาสมาธิในห้องเมตตาพรหมวิหารนี้ให้จงได้ ด้วยคำสัตย์นี้ ข้าพเจ้าจักพยายามบริกรรมไปว่า **อตฺตสุขี** ๓ ที จนถึงร้อยทีพันที และจักพิจารณาดูยังธรรมานุธรรมะปฏิบัติอันประดิษฐานอยู่ในขันธ์สันดานทั้งห้า คือ **อาวชฺชนวสี สมาปชฺชนวสี อธิฏฺฐานวสี วุฏฺฐานวสี ปจฺจเวกฺขณวสี** แล้วจักพิจารณาดูยังลักษณะ รัสสะ ปัจจุปัฏฐานะ ปทัฏฐานะธรรม คือรูปาพจรปฐมฌาน ในห้องเมตตาพรหมวิหารมีองค์ห้า คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา บัดนี้ข้าพเจ้าจักภาวนา ยึดเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันประณีตสุขุมาล ขอจงมาบันดาลให้เอกสัญญาณแก่ข้าพเจ้าให้รู้โดยพลัน เทอญ ฯ

จบห้องที่ ๔

ขึ้นห้อง ๕

ต่อนี้ไปให้ขึ้น **อุกาสะ ฯเปฯ นิพพานปัจจโย โหตุ** เหมือนกัน ตั้งแต่ทุติยะฌาน ตติยะฌาน จตุตถฌาน มีโองการเช่นเดียวกันกับปฐมฌานที่ขึ้นมานี้ เป็นแต่ให้เปลี่ยนว่า ทุติยฌานมีองค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ตติยฌานมีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา จตุตถฌานมีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา ปัญจมฌานมีองค์ ๒ คือ เอกัคคตา อุเบกขา ฯ

จบห้องที่ ๕

ขึ้นห้อง ๖

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิบัติบูชาตามคำสั่งสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักเข้าอุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ ในห้องเมตตาพรหมวิหาร จงมาเกิดในจิตตสันดาน เมื่อได้แล้วจักเข้าเอกัคคตา ขบวนต้นที่สอง ขบวนต้นที่สาม ขบวนต้นที่สี่ เมื่อได้เข้าชำนาญแล้ว จักเข้าลำดับให้เป็นอนุโลมปฏิโลม จักเข้าสับให้เป็นอนุโลมปฏิโลม จักเข้าคืบให้เป็นอนุโลมปฏิโลม จักเข้าวัตรให้เป็นอนุโลมปฏิโลม เมื่อชำนาญดีแล้วจักเข้าสัตตะบัญญัติให้เป็นอารมณ์ว่า สตฺโต สัตว์ๆ **๑ ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ ๒ ฯ ปจฺฉิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ ฯ ๓ อุตฺตราย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ ฯ ๔ ทกฺขิณาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ ฯ ๕ ปุรตฺถิมาย อนุทิสาย สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ ฯ ๖ ปจฺฉิมาย อนุทิสาย สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ ฯ ๗ อุตฺตราย อนุทิสาย สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ ฯ ๘ ทกฺขิณาย อนุทิสาย สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ ฯ ๙ เหฏฺฐิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ ฯ ๑๐ อุปริมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนตุ**

ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ ให้ว่าลำดับกันไปจนครบ ๑๐ ทิศ **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อนีฆา โหนฺตุ** ให้ว่าลำดับไปจนครบ ๑๐ ทิศ **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ** ให้ว่าลำดับไปจนครบ ๑๐ ทิศ

ข้าพเจ้าจักขอเข้าพระอุปจารสมาธิและพระอัปปนาสมาธิ ในห้องเมตตาพรหมวิหาร จงมาผุดขึ้นในจิตตสันดานแห่งข้าพเจ้า เมื่อได้แล้วจักเข้าวัตรไว้ในกาย จักเข้าเอกัคคตา ขบวนต้นที่ ๒ ขบวนต้นที่ ๓ ขบวนต้นที่ ๔ เมื่อได้แล้วจักเข้าลำดับให้เป็นอนุโลม และปฏิโลม จักเข้าสลับให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม จักเข้าคืบให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม จักเข้ารวบให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม ฯ

แผนที่ภาวนา

ฉากต้น

๑ อเวรา	อเวรา
๒ อพฺยาปชฺฌา	อพฺยาปชฺฌา
๓ สพฺเพ สตฺตา โหนฺตุ	สพฺเพ ปาณา โหนฺตุ
๔ อนีฆา	อนีฆา
๕ สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ	สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ

ฉากสอง

๑ อเวรา	อเวรา
๒ อพฺยาปชฺฌา	อพฺยาปชฺฌา
๓ สพฺเพ สตฺตา โหนฺตุ	สพฺเพ ปุคฺคลา โหนฺตุ
๔ อนีฆา	อนีฆา
๕ สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ	สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ

ฉากสาม

๑ อเวรา	อเวรา
๒ อพฺยาปชฺฌา	อพฺยาปชฺฌา
๓ สพฺเพ อตฺตภาวปริยาปนฺนา โหนฺตุ ฯ	สพฺพา อิตฺถิโย โหนฺตุ
๔ อนีฆา	อนีฆา
๕ สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ	สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ

ฉากสี่

๑ อเวรา	อเวรา
๒ อพฺยาปชฺฌา	อพฺยาปชฺฌา
๓ สพฺเพ ปุริสา โหนฺตุ	สพฺเพ อริยา โหนฺตุ
๔ อนีฆา	อนีฆา
๕ สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ	สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ

ฉากห้า

๑ อเวรา	อเวรา
๒ อพฺยาปชฺฌา	อพฺยาปชฺฌา
๓ สพฺเพ อนริยา โหนฺตุ	สพฺเพ เทวา โหนฺตุ
๔ อนีฆา	อนีฆา
๕ สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ	สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ

ฉากหก

๑ อเวรา	อเวรา
๒ อพฺยาปชฺฌา	อพฺยาปชฺฌา
๓ สพฺเพ มนุสฺสา โหนฺตุ	สพฺเพ วินิปาติกา โหนฺตุ
๔ อนีฆา	อนีฆา
๕ สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ	สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ

นิพฺพานปจฺจโย โหตุ

ขึ้นโองการที่สอง กรุณา

บัดนี้ข้าพเจ้าจักภาวนาพรหมวิหารเจ้า ๔ ประการ คือ **เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา** เพื่อจักขอเอาพระอุปจารสมาธิและพระอัปปนาสมาธิ ขอพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ และองค์พระกัมมัฏฐาน จงเป็นสรณะของข้าพเจ้า **อุกาส** บัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิบัติบูชา ตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า จักขอเข้าอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิในห้องกรุณาพรหมวิหาร จงมาบันดาลให้เกิดแก่ข้าพเจ้าด้วยคำว่า **อิติปิ โส ภควา ฯ ล ฯ พุทฺโธ ภควาติ สมฺมา อรหํ** ๓ ที **อุกาส** บัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิบัติบูชา ตามคำสอนของพระสัพพัญญูโคดมเจ้า จักขอเข้าอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ในห้องกรุณาพรหมวิหาร จงบันดาลให้เกิดแก่ข้าพเจ้าด้วยคำว่า **อหํ ทุกฺขโต ปมุญฺจามิ** ๓ ที **อหํ ปมุญฺจามิ** ๓ ที **ปมุญฺจามิ** ๓ ที ข้าพเจ้าจักขอแผ่ส่วนกุศลผลสุจริต อันข้าพเจ้าได้พ้นจากทุกข์ให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย จนถึงอเวจีอนันตจักรวาฬ อกนิฏฐพรหม ให้มาเพิ่มเติมกุศลผลสุจริตแห่งข้าพเจ้าและขอให้สัตว์ทั้งมวญจงเป็นผู้พ้นจากทุกข์ ทุกรูปทุกนามเทอญ ฯ **อหํ ทุกฺขิโต ปมุญฺจามิ** ๓ ที ข้าพเจ้ามีความปรารถนาในกองการกุศลผลสุจริต เพื่อความสุขในมนุสสโลก เทวโลก และพระนิพพานด้วยอาการฉันใด ข้าพเจ้าขอให้สรรพสัตว์ทั้งมวญมีส่วนกุศล ทำตนให้พ้นจากทุกข์ เพื่อได้เสวยความสุข ในมนุสสโลก เทวโลก และพระนิพพาน ด้วยอาการฉันนั้น ทุกรูปทุกนาม ด้วยคำสัตย์ว่า **สพฺเพ สตฺตา**

ทุกฺขา ปมุญฺจนฺตุ ๓ ที จำเดิมแต่สัตว์ทั้งหลายอันมีในสกลกาย เป็นต้นว่าหนอนก็ดี ขอให้มีส่วนกุศล ทำตนให้พ้นจากทุกข์ทั้งมวญเทอญ **ปมุญฺจามิ** ๓ ที ฯ

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิบัติบูชาตามคำสั่งสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักเข้าอุปจารสมาธิอัปปนาสมาธิ ในห้องกรุณาพรหมวิหาร จงบันดาลให้เกิดอยู่ใน จักขุทวาร มโนทวาร กายทวาร ในขณะเมื่อนั่งภาวนา ถ้าข้าพเจ้ายังมิได้อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ในห้องกรุณาพรหมวิหารนี้ แม้ว่าเนื้อจักเหี่ยว เลือดจักแห้ง เอ็นจักขาด สันหลังค่อม หนังปกกระดูกอยู่ก็ดี เมื่อชีวิตยังดำรงอยู่ จักเพียรพยายามกระทำอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ในห้องกรุณาพรหมวิหารนี้ให้จงได้ ด้วยอำนาจสัจจะวาจานี้ ข้าพเจ้าจักตั้งใจบริกรรมไปว่า **อหํ ปมุญฺจามิ** ๓ ที จนถึงร้อยทีพันที และจักตั้งสติไว้ในหทัยวัตถุ กระทำมนสิการในธรรมานุธรรมะปฏิบัติ อันเกิดอยู่ในขันธ์ทั้งห้า คือ **อาวชฺชนวสี สมาปชฺชนวสี อธิฏฺฐานวสี วุฏฺฐานวสี ปจฺจเวกฺขณวสี** แล้วจะพิจารณาดูยังลักษณะ รัสสะ ปัจจุปัฏฐานะ ปทัฏฐานะธรรม สำหรับอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ในห้องกรุณาพรหมวิหาร

บัดนี้ข้าพเจ้าจักภาวนาธรรมานุธรรมะปฏิบัติ อันประณีตสุขุมาลนี้ จงบันดาลให้สัญญาณ ให้รู้แจ้งในกาลบัดนี้เทอญ **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ** ฯ

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักทำปฏิบัติบูชาตามคำสั่งสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า จักเข้าปฐมฌานอัปปนาสมาธิธรรมเจ้าในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านี้ จงมาบันดาลให้เกิดอยู่ในจักขุทวาร มโนทวาร กายทวาร แห่งข้าพเจ้าในขณะที่นั่งภาวนานี้ ข้าพเจ้ายังมิได้ปฐมอัปปนาสมาธิธรรมเจ้าในห้องกรุณาพรหมวิหารนี้ แม้ว่าเนื้อจะเหี่ยว เลือดจะแห้ง เอ็นจักขาด สันหลังจักค่อม หนังขาปกกระดูกอยู่ก็ดี ถ้ายังมีชีวิตอยู่ดำรงอยู่ ข้าพเจ้าจักเพียรพยายามยึดเอาปฐมอัปปนาสมาธิเจ้าในห้องกรุณาพรหมวิหารนี้ให้จงได้ ด้วยอำนาจแห่งคำสัตย์นี้แล้วจักตั้งบริกรรมไปว่า **“อหํ ปมุญฺจามิ”** ๓ ที ร้อยทีพันที เสร็จแล้วข้าพเจ้าจักตั้งสติไว้ที่กลางหทัยวัตถุให้เที่ยงด้วยดี แล้วจักพิจารณาดูยังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันเกิดตั้งอยู่ในขันธ์ทั้ง ๕ **อาวชฺชนวสี สมาปชฺชนวสี อธิฏฺฐานวสี วุฏฺฐานวสี ปจฺจเวกฺขณวสี** เสร็จแล้วจักตั้งใจพิจารณาดูลักษณะ รัสสะ ปัจจุปัฏฐานะ ปทัฏฐานะธรรม อันว่ารูปาวจรปฐมฌานในห้องกรุณาพรหมวิหารนี้ ประกอบด้วยองค์ทั้ง ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา บัดนี้ข้าพเจ้าจักภาวนาน้อมเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันประณีตสุขุมาลนี้ให้จงได้ ขอพระธรรมนี้จงมาสัญญาณให้ข้าพเจ้ารู้แจ้งเทอญ **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ** ฯ

อุกาสะ ในบัดนี้ข้าพเจ้าจะทำปฏิบัติบูชาตามคำสั่งสอนของพระสัพพัญญู-โคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักเข้าทุติยฌานอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้า

จงมาเกิดอยู่ในจักขุทวาร มโนทวาร กายทวาร แห่งข้าพเจ้าในขณะเมื่อข้าพเจ้านั่งภาวนา และยังมิได้บรรลุทุติยอัปปนาสมาธิธรรมเจ้าในห้องกรุณาพรหมวิหารนี้ แม้ว่าเนื้อจะเหี่ยว เลือดจะแห้ง เอ็นจักขาด สันหลังจักค่อม หนังปกกระดูกอยู่ก็ดี ถ้ายังมีชีวิตอยู่ดำรงอยู่ ข้าพเจ้าจักเพียรพยายามยึดเอาทุติยอัปปนาสมาธิธรรมเจ้าในห้องกรุณานี้ให้จงได้ ในขณะเมื่อข้าพเจ้านั่งภาวนาด้วยคำสัตย์อันนี้ จักบริกรรมไปว่า **"อหํ ปมุญฺจามิ"** ๓ ที ร้อยทีพันที แล้วข้าพเจ้าจะตั้งสติไว้ในท่ามกลางหทัยวัตถุ แล้วจักพยายามพิจารณาดูแห่งธรรมานุธรรมปฏิบัติอันอยู่ในขันธ์ทั้ง ๕ แห่งข้าพเจ้า คือ **อาวชฺชนวสี สมาปชฺชนวสี อธิฏฺฐานวสี วุฏฺฐานวสี ปจฺจเวกฺขณวสี** แล้วจักพิจารณาดูยังลักขณะ รัสสะ ปัจจุปัฏฐานะ ปทัฏฐานะธรรม รูปาวจร ปฐมฌาน ในห้องกรุณาพรหมวิหารนี้ ประกอบด้วยวิตก พระอาจารย์กล่าวไว้ว่า ยังหยาบนัก ชื่อว่าเป็นโลกิยธรรม รู้หาย รู้ตาย รู้เกิด ฯ

บัดนี้ ข้าพเจ้าจักกำหนดภาวนาเอาทุติยฌานอันประกอบด้วยองค์ทั้ง ๔ คือ **วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา** บัดนี้ข้าพเจ้าภาวนายึดเอาธรรมานุธรรมปฏิบัติอันประณีตสุขุมาลนี้ให้จงได้ ขอเจ้ากูจงมาสัญญาณแก่ข้าพเจ้าให้รู้แจ้งเทอญ **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ** ฯ

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักทำปฏิบัติบูชาตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักเข้าตติยฌานอัปปนาสมาธิธรรมเจ้าในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านี้ จงมาบันดาลให้เกิดอยู่ในจักขุทวาร มโนทวาร กายทวาร ในขณะเมื่อข้าพเจ้านั่งภาวนา ถ้ายังมิได้บรรลุตติยอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านี้ แม้ว่าเนื้อจักเหี่ยว เลือดจักแห้ง เอ็นจักขาด สันหลังจักค่อม หนังขาปกกระดูกอยู่ก็ดี ถ้าว่าชีวิตยังดำรงอยู่ จักเพียรพยายามเข้าตติยอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านี้ให้จงได้ ในขณะเมื่อข้าพเจ้านั่งภาวนาด้วยคำสัตย์อันมีนี้ ข้าพเจ้าจักตั้งใจบริกรรมไปว่า **อหํ ปมุญฺจามิ** ๓ ที และร้อยทีพันที แล้วจักตั้งสติไว้ในท่ามกลางหทัยวัตถุ แล้วจักพยายามพิจารณาดูยังธรรมานุธรรมะปฏิบัติ อันเกิดอยู่ในขันธ์ ๕ แห่งข้าพเจ้า คือ **อาวชฺชนวสี สมาปชฺชนวสี อธิฏฺฐานวสี วุฏฺฐานวสี ปจฺจเวกฺขณวสี** สำเร็จแล้ว ข้าพเจ้าจักพิจารณาดูยังลักษณะ รัสสะ ปัจจุปัฏฐานะ ปทัฏฐานะธรรมเจ้า อันว่ารูปาวจรทุติยฌานในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านี้ ประกอบด้วยวิจาร พระอาจารย์เจ้ากล่าวว่ายังหยาบนัก ชื่อว่ายังเป็นโลกิยธรรม รู้ฉิบหาย รู้ตาย รู้เกิด บัดนี้ข้าพเจ้าจักกำหนดหมายด้วยความตั้งใจจริงแล้วจักภาวนาขอเอาตติยฌาน อันประกอบด้วยองค์ทั้ง ๓ คือ **ปีติ สุข เอกัคคตา** ฯ

บัดนี้ข้าพเจ้าจักภาวนาขอเอาธรรมานุธรรมะปฏิบัติ อันประณีตสุขุมาลนี้ให้จงได้ ขอพระธรรมเจ้าจงมาสัญญาณแก่ข้าพเจ้าให้รู้แจ้งในบัดนี้เทอญ **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ** ฯ

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักทำปฏิบัติบูชาตามคำสอนของพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักเข้าจตุตถะอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านี้ จงมาเกิดอยู่ในจักขุทวาร มโนทวาร กายทวาร แห่งข้าพเจ้าในขณะเมื่อนั่งภาวนานี้ ถ้าข้าพเจ้ายังมิได้จตุตถะอัปปนาสมาธิธรรมเจ้าในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านี้ แม้ว่าเนื้อจักเหี่ยว เลือดจักแห้ง เอ็นจักขาด สันหลังจักค่อม หนังปกกระดูกอยู่ก็ดี ถ้าชีวิตยังดำรงอยู่ ข้าพเจ้าจักเพียรพยายามเข้าจตุตถะอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านี้ให้จงได้ในขณะเมื่อข้าพเจ้านั่งภาวนาด้วยคำสัตย์นี้ ข้าพเจ้าจักตั้งใจบริกรรมไปว่า **อหํ ปมุญฺจามิ** ๓ ที ร้อยทีพันที เสร็จเรียบร้อยดีแล้ว ข้าพเจ้าจักตั้งสติไว้ ณ ท่ามกลางหทัยวัตถุ แล้วจักพยายามดูยังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันเกิดอยู่ในขันธ์ ๕ แห่งข้าพเจ้า คือ **อาวชฺชนวสี สมาปชฺชนวสี อธิฏฺฐานวสี วุฏฺฐานวสี ปจฺจเวกฺขณวสี** สำเร็จเรียบร้อยดีแล้วจักพิจารณาดูลักษณะ รัสสะ ปัจจุปัฏฐานะ ปทัฏฐานะธรรม อันว่ารูปาวจรทุติยฌานในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านั้น ประกอบด้วยปีติ บัดนี้พระอาจารย์เจ้ากล่าวว่ายังหยาบนักชื่อว่าเป็นโลกิยธรรม รู้ฉิบหาย รู้ตาย รู้เกิด บัดนี้ข้าพเจ้าจักกำหนดหมายตั้งใจจริง ภาวนาเข้าจตุตถฌานอันประกอบด้วยองค์ทั้ง ๒ คือ **สุข เอกัคคตา** ฯ

บัดนี้ข้าพเจ้าจักภาวนาขอเอาธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันประณีตสุขุมาลนี้ให้จงได้ ขอพระธรรมเจ้าจงมาสัญญาณแก่ข้าพเจ้าให้รู้แจ้งในบัดนี้เทอญ **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ** ฯ

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักทำปฏิบัติบูชาตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักขอเข้าพระอุปจารสมาธิและพระอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านี้ จงมาบันดาลให้เกิด เมื่อได้เจ้ากูแล้วจะขอเข้าพระเอกัคคตาเจ้า กระบวนต้นที่ ๒ กระบวนต้นที่ ๓ กระบวนต้นที่ ๔ เมื่อเข้าเจ้ากูได้แล้วจักเข้าลำดับให้เป็นอนุโลมปฏิโลม จักเข้าสลับให้เป็นอนุโลมปฏิโลม จักเข้าคืบให้เป็นอนุโลมปฏิโลม จักเข้ารวบให้เป็นอนุโลมปฏิโลม จักเข้าวัตรให้เป็นอนุโลมปฏิโลม ข้าพเจ้าจักขอเข้าสัตตบัญญัติเป็นอารมณ์ว่า **“สตฺโต”** สัตว์ ๆ ๆ ๆ

๑. **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อลาภา ปมุญฺจนฺตุ ฯ**
ปจฺฉิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อลาภา ปมุญฺจนฺตุ ฯ
อุตฺตราย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อลาภา ปมุญฺจนฺตุ ฯ
ทกฺขิณาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อลาภา ปมุญฺจนฺตุ ฯ
อนุทิสาย สพฺเพ สตฺตา อลาภา ปมุญฺจนฺตุ ฯ
ปจฺฉิมาย อนุทิสาย สพฺเพ สตฺตา อลาภา ปมุญฺจนฺตุ ฯ

อุตฺตราย อนุทิสาย สพฺเพ สตฺตา อลาภา ปมุญฺจนฺตุ ฯ
ทกฺขิณาย อนุทิสาย สพฺเพ สตฺตา อลาภา ปมุญฺจนฺตุ ฯ

เหฏฺฐิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อลาภา ปมุญฺจนฺตุ ฯ
อุปริมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อลาภา ปมุญฺจนฺตุ ฯ

๒. **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา อพฺยาปชฺฌา ปมุญฺจนฺตุ ฯ**
ให้เข้าไปโดยลำดับจนครบสิบทิศ ฯ

๓. **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา นินฺทา ปมุญฺจนฺตุ ฯ**
ให้ว่าไปโดยลำดับจนครบสิบทิศ ฯ
ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา ทุกฺขา ปมุญฺจนฺตุ ฯ
ให้ว่าไปโดยลำดับจนครบสิบทิศ แล้วภาวนาว่า สัตว์ๆๆๆ ๓ หน ฯ

ข้าพเจ้าจักขอเข้าพระอุปจารสมาธิและพระอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านี้ จงมาบังเกิดแก่ข้าพเจ้า เมื่อได้เจ้ากูจักขอเข้าวัตร์ เจ้ากูไว้ในสกลกายแล้ว จักขอเอาพระเอกัคคตาเจ้า กระบวนต้นที่ ๒ กระบวนต้นที่ ๓ กระบวนต้นที่ ๔ เมื่อได้เจ้ากูเรียบร้อยคงที่ดีแล้ว จักเข้าลำดับให้เป็นอนุโลมปฏิโลม จักเข้าสลับให้เป็นอนุโลมปฏิโลม จักเข้าคืบให้เป็นอนุโลมปฏิโลม จักเข้ารวบให้เป็นอนุโลมปฏิโลม จักเข้าวัตร์ให้เป็นอนุโลมปฏิโลม เมื่อเสร็จเรียบร้อยคงที่ดีแล้ว จักภาวนาว่า สัตว์ๆ ๆ ๓ ที

แผนที่ห้องกรุณา

๑.	อลาภา	อลาภา
๒.	อยสา	อยสา
๓.	สพฺเพ สตฺตา ปมุญฺจนฺตุ	สพฺเพ ปาณา ปมุญฺจนฺตุ
๔.	นินฺทา	นินฺทา
๕.	ทุกฺขา	ทุกฺขา

หลักฉากที่ ๒

๑.	อลาภา	อลาภา
๒.	อยสา	อยสา
๓.	สพฺเพ ภูตา ปมุญฺจนฺตุ	สพฺเพ ปุคฺคลา ปมุญฺจนฺตุ
๔.	นินฺทา	นินฺทา
๕.	ทุกฺขา	ทุกฺขา

หลักฉากที่ ๓

๑.	อลาภา	อลาภา
๒.	อยสา	อยสา

๓.	สพฺเพ อตฺตภาวปริยาปนฺนา ปุมฺคฺจนฺตุ สพฺพา อตฺถิโย ปมุญฺจนฺตุ	
๔.	นินฺทา	นินฺทา
๕.	ทุกฺขา	ทุกฺขา

หลักฉากที่ ๓

๑.	อลาภา	อลาภา
๒.	อยสา	อยสา
๓.	สพฺเพ ปุริสา ปมุญฺจนฺตุ	สพฺเพ อริยา ปมุญฺจนฺตุ
๔.	นินฺทา	นินฺทา
๕.	ทุกฺขา	ทุกฺขา

หลักฉากที่ ๔

๑.	อลาภา	อลาภา
๒.	อยสา	อยสา
๓.	สพฺเพ อนริยา ปมุญฺจนฺตุ	สพฺเพ เทวา ปมุญฺจนฺตุ

หลักฉากที่ ๕

๑.	อลาภา	อลาภา
๒.	อยสา	อยสา
๓.	สพฺเพ มนุสฺสา ปมุญฺจนฺตุ	สพฺเพ วินิปาติกา ปมุญฺจนฺตุ
๔.	นินฺทา	นินฺทา
๕.	ทุกฺขา	ทุกฺขา

จบห้องกรุณาพรหมวิหาร

ขึ้นโองการที่สาม มุทิตา

บัดนี้ข้าพเจ้าจักภาวนาพรหมวิหารเจ้า ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เพื่อจักขอเอาพระอุปจารสมาธิ และ พระอัปปนาสมาธิ ขอพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ และองค์พระกรรมฐานจงมาเป็นสรณะของข้าพเจ้า

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิบัติบูชา ตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า จักขอเข้าอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิในห้องมุทิตาพรหมวิหาร จงมาบันดาลให้เกิดแก่

ข้าพเจ้าด้วยคำว่า **อิติปิ โส ภควา ฯ เป ฯ พุทฺโธ ภควาติ สมฺมา อรหํ ๓ ที อรหํ ๓ ที ฯ**

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิบัติบูชา ตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักขอเข้าอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องมุทิตาพรหมวิหาร จงมาบันดาลให้เกิดแก่ข้าพเจ้าด้วยคำว่า **อหํ ลทฺธา มา วิคจฺฉามิ** ๓ ที **อหํ มา วิคจฺฉามิ** ๓ ที **มา วิคจฺฉามิ** ๓ ที ฯ ข้าพเจ้าจักขอเอายังกุศลผลสุจริตธรรมสั่งสมกรรมให้เป็นบารมีภูมิ์ คืออย่าให้พลัดพรากจากเจตนาสมบัติ อันจัดเป็นส่วนปัตติทานมัย แผ่อุทิศให้ไปสำเร็จแด่สรรพสัตว์ทั้งมวญ ตลอดถึงอเวจีอนันตจักรวาฬ อกนิฏฐพรหม ขอให้สรรพสัตว์ผู้สิงสถิตย์อยู่ในสถานถิ่นที่นั้น ๆ ผู้ถึงแล้วซึ่งความทุกข์ ก็จงพ้นเสียจากทุกข์ ผู้ถึงซึ่งภัยและเวร ก็จงพ้นเสียจากภัยและเวร ผู้ถึงแล้วซึ่งความเศร้าโศก ก็จงพ้นไปเสียจากความเศร้าโศกทั้งมวญ ให้ได้ประสบแต่ความสุขความเจริญ ผู้ได้เสวยความสุขดีอยู่แล้ว ก็ขอให้เจริญสุขสถาพรยิ่ง ๆ ขึ้นไป ตลอดร้อยเท่าพันทวี จงทุกรุปทุกนามด้วยสัจจวาจาว่า **อหํ ลทฺธา มา วิคจฺฉามิ** ๓ ที ฯ

ข้าพเจ้าจักอุทิศฉะเพาะกุศลผลบุญให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ตั้งแต่อเวจีอนันตจักรวาฬ ตลอดถึงอกนิฏฐพรหมเป็นเคารพ ๒ ด้วยสัจจวาจาว่า **อหํ มา วิคจฺฉามิ** ๓ ที ข้าพเจ้ามีเจตนาสมบัติประกอบด้วยกุศลผลสุจริตธรรม มีความจำนงด้วยสมบัติ ๓ ประการ คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ ด้วยอาการฉันใด ขอให้สรรพสัตว์ทั้งมวญจงเป็นผู้มีส่วนแห่งสมบัตินั้น ๆ ด้วยสัจจวาจาเคารพ ๓ ว่า **สพฺเพ สตฺตา ลทฺธา มา วิคจฺฉามิ** ๓ ที

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิบัติบูชา ตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักขอเข้าพระอุปจารสมาธิธรรมเจ้าในห้องมุทิตาพรหมวิหารนี้ให้จงได้ ในขณะเมื่อนั่งภาวนาด้วยเจตนาสมบัติสัจจวาจานี้แล้วจักอธิษฐานใจบริกรรมไปว่า **อหํ มา วิคจฺฉามิ** ๓ ที จนร้อยทีพันที เสร็จเรียบร้อยดีแล้ว จักตั้งสติไว้ ณ ท่ามกลางหทัยวัตถุ เมื่อสติกับใจตั้งเที่ยงตรงเสมอกันดีแล้ว จักพิจารณาดูยังธรรมานุธรรมปฏิบัติอันเกิดอยู่ในเบ็ญจขันธ์ทั้ง ๕ ด้วยธรรม คือ **อาวชฺชนวสี สมาปชฺชนวสี อธิฏฺฐานวสี วุฏฺฐานวสี ปจฺจเวกฺขณวสี** เมื่อเสร็จด้วยดีแล้ว จักตรวจดูพลธรรมคือลักษณะ รัสสะ ปัจจุปัฏฐานะ ปทัฏฐานะธรรม ให้ตรงด้วยดีทางกายวาจาจิตต์ อันว่าอุปจารสมาธิธรรมเจ้าในห้องมุทิตาพรหมวิหารนี้ ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ **วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา** ฯ

บัดนี้ข้าพเจ้าภาวนาเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันประณีตสุขุมาลนี้ให้จงได้ ขอพระธรรมเจ้านี้จงมาสัญญาณโดยมโนทวารเชาวนวิถี ให้ข้าพเจ้ารู้แจ่มแจ้งโดยพลันเทอญ **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ** ฯ

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักทำปฏิบัติบูชาตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าขอเข้าปฐมอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องมุทิตาพรหมวิหาร จงมาบังเกิดอยู่ในจักขุทวาร มโนทวาร กายทวาร แห่งข้าพเจ้าในขณะเมื่อนั่งภาวนานี้ แดนใดถ้ายังมิได้ปฐมอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องมุทิตาพรหมวิหารนี้ แม้ว่าเนื้อจักเหี่ยว เลือดจักแห้ง เอ็นจักขาด หลังจักค่อม หนังปกกระดูกอยู่ก็ดี ถ้าว่าชีวิตยังดำรงเป็นอยู่จักเพียรพยายามขอเอาปฐมอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องมุทิตาพรหมวิหารนี้ให้จงได้ ในขณะเมื่อนั่งภาวนาด้วยสัจจะวาจา ข้าพเจ้าจักตั้งใจบริกรรมไปว่า **"อหํ มา วิคจฺฉามิ"** ๓ ที จนร้อยที พันที แล้วข้าพเจ้าจักตั้งสติไว้ในท่ามกลางหทัยวัตถุ ให้จิตต์ตั้งมั่นเที่ยงตรงเสมอส่วนกันกับสติ เมื่อจิตต์คงที่แล้วจักพิจารณาดูยังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันเกิดอยู่ในเบ็ญจขันธ์กอง ๕ คือ **อาวชฺชนวสี สมาปชฺชนวสี อธิฏฺฐานวสี วุฏฺฐานวสี ปจฺจเวกฺขณวสี** เสร็จเรียบร้อยดีแล้วจักพิจารณาดูยังลักษณะ รัสสะ ปัจจุปัฏฐานะ ปทัฏฐานะธรรม อันว่ารูปาวจรปฐมฌาณ ในห้องมุทิตาพรหมวิหารนี้ ประกอบด้วยองค์ทั้ง ๕ คือ **วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา** บัดนี้ข้าพเจ้าภาวนา ขอเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันประณีตสุขุมาลนี้ให้จงได้ ขอพระธรรมเจ้าจงมาสัญญาณแก่ข้าพเจ้า ให้รู้แจ่มแจ้งโดยฉับพลันเทอญ **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ** ฯ

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักปฏิบัติตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักขอเข้าทุติยะอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องมุทิตาพรหมวิาร จงมาบันดาลให้เกิดอยู่ในจักขุทวาร มโนทวาร กายทวาร แห่งข้าพเจ้าในขณะเมื่อนั่งภาวนานี้ แดนใดถ้ายังมิได้บรรลุทุติยะอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องมุทิตาพรหมวิหารนี้ แม้เนื้อจักเหี่ยว เลือดจักแห้ง เอ็นจักขาด สันหลังจักค่อม หนังปกกระดูกอยู่ก็ดี ถ้าชีวิตยังดำรงเป็นไปอยู่ จักเพียรพยายามขอเข้าทุติยะอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องมุทิตาพรหมวิหารนี้ให้จงได้ ในขณะเมื่อนั่งภาวนาด้วยสัตยาธิษฐานอันตั้งมั่นอยู่ในจิตตสันดานนี้ จักบริกรรมไปด้วยสัจจวาจาว่า **อหํ มา วิคจฺฉามิ** ๓ ที จนร้อยที พันที เมื่อสำเร็จดีแล้ว ข้าพเจ้าจักตั้งสติไว้ ในท่ามกลางหทัยวัตถุ เมื่อจิตต์กับสติตั้งมั่นสมส่วนเที่ยงตรงดีแล้ว จักพิจารณาดูยังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันเกิดอยู่ในเบ็ญจขันธ์ทั้ง ๕ คือ **อาวชฺชนวสี สมาปชฺชนวสี อธิฏฺฐานวสี วุฏฺฐานวสี ปจฺจเวกฺขณวสี** เมื่อเสร็จเรียบร้อยดีแล้ว จักพยายามพิจารณาดูยังลักษณะ รัสสะ ปัจจุปัฏฐานะ ปทัฏฐานะธรรม อันรูปาวจรปฐมฌาณ ในห้องมุทิตาพรหมวิหารเจ้านี้ ประกอบด้วยวิตก บัดนี้พระอาจารย์เจ้ากล่าวว่า ยังหยาบยิ่งนัก ยังเป็นโลกิยธรรม รู้ฉิบหาย รู้ตาย รู้เกิด บัดนี้ ข้าพเจ้าจักกำหนดหมายมนสิการไว้ในใจ แล้วภาวนาขอเข้าทุติยะฌานอันประกอบด้วยองค์ ๔ คือ **วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา** ฯ

บัดนี้ข้าพเจ้าจักภาวนาขอเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันประณีตสุขุมาลนี้ให้จงได้ ขอพระธรรมเจ้าจงมาให้สัญญาณแก่ข้าพเจ้าให้รู้แจ่มแจ้งโดยเร็วพลันเทอญ **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ ฯ**

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิปัตติบูชา ตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักขอเข้าตติยะอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องมุทิตาพรหมวิหารนี้ จงมาบังเกิดอยู่ในจักขุทวาร มโนทวาร กายทวาร แห่งข้าพเจ้าในขณะเมื่อนั่งภาวนานี้ แดนใดถ้ายังมิได้ตติยะอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องมุทิตาพรหมวิหารเจ้านี้ แม้ว่าเนื้อจักเหี่ยว เลือดจักแห้ง เอ็นจักขาด สันหลังจักค่อม หนังปกกระดูกก็ดี ถ้าชีวิตยังดำรงเป็นไปอยู่ จักเพียรพยายามเข้าตติยะอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องมุทิตาพรหมวิหารนี้ให้จงได้ ในขณะเมื่อนั่งภาวนา ด้วยสัตยาธิษฐานนี้ จักบริกรรมไปด้วยสัจจวาจาว่า **อหํ มา วิคจฺฉามิ** ๓ ที จนร้อยที พันทีแล้ว ข้าพเจ้าจักตั้งสติไว้ในท่ามกลางหทัยวัตถุ ตั้งสติกับจิตต์ให้มีส่วนเสมอกัน เที่ยงตรงดีแล้ว จักพิจารณาดูยังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันเกิดอยู่ในเบญจขันธ์กอง ๕ คือ **อาวชฺชนวสี สมาปชฺชนวสี อธิฏฺฐานวสี วุฏฺฐานวสี ปจฺจเวกฺขณวสี** เสร็จเรียบร้อยดีแล้ว จักพิจารณาดูยังลักษณะ รัสสะ ปัจจุปัฏฐานะ ปทัฏฐานะธรรม อันว่ารูปาวจรทุติยะฌาณ ในห้องมุทิตาพรหมวิหารนี้ ประกอบด้วยวิจาร บัดนี้พระอาจารย์เจ้ากล่าวว่ายังหยาบนัก ยังเป็นโลกิยธรรม รู้ฉิบหาย รู้ตาย รู้เกิด บัดนี้ข้าพเจ้าจักกำหนดหมายในใจโดยมนสิการแล้ว จักภาวนาขอเข้าตติยะฌานอันประกอบด้วยองค์ ๓ คือ **ปีติ สุข เอกัคคตา**

บัดนี้ข้าพเจ้าจักภาวนาน้อมเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันสุขุมาลประณีตนี้ให้จงได้ ขอพระธรรมเจ้าจงมาให้สัญญาณแก่ข้าพเจ้าให้รู้แจ่มแจ้งในบัดนี้เทอญ **นิพฺพาน ปจฺจโย โหตุ ฯ**

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิปัตติบูชา ตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักขอเข้าจตุตถะอัปปนาสมาธิเจ้า ในห้องมุทิตาพรหมวิหาร จงมาเกิดอยู่ในจักขุทวาร มโนทวาร กายทวาร แห่งข้าพเจ้าในขณะเมื่อนั่งภาวนานี้ แดนใดถ้ายังมิได้จตุตถะอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องมุทิตาพรหมวิหารนี้ แม้ว่าเนื้อจักเหี่ยว เลือดจักแห้ง เอ็นจักขาด สันหลังจักค่อม หนังปกกระดูกอยู่ก็ดี เมื่อชีวิตยังดำรงเป็นไปอยู่ ข้าพเจ้าเพียรพยายามขอเข้าจตุตถะอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องมุทิตาพรหมวิหารนี้ให้จงได้ ในขณะเมื่อนั่งภาวนาด้วยสัตยาธิษฐาน แล้วจักบริกรรมไปด้วยสัจจะวาจาว่า **อหํ มา วิคจฺฉามิ** ๓ ที จนร้อยที พันทีแล้ว ข้าพเจ้าจักตั้งสติไว้ในท่ามกลางหทัยวัตถุ ให้สติกับจิตต์มีส่วนเสมอกันเที่ยงตรงดีแล้ว จักพิจารณายังธรรมานุธรรมปฏิบัติอันเกิดอยู่ใน

เบ็ญจขันธ์กอง ๕ คือ **อาวชฺชนวสี สมาปชฺชนวสี อธิฏฐานวสี วุฏฐานวสี ปจฺจเวกฺขณวสี** เสร็จเรียบร้อยดีแล้ว จักพิจารณาดูยังลักษณะ รัสสะ ปัจจุปัฏฐานะ ปทัฏฐานะธรรม อันว่ารูปาวจรตติยะฌาณในห้องมุทิตาพรหมวิหารนี้ ประกอบด้วย ปีติ

บัดนี้ พระอาจารย์เจ้ากล่าวว่ายังหยาบนัก ยังเป็นโลกิยธรรม รู้ฉิบหาย รู้ตาย รู้เกิด บัดนี้ข้าพเจ้าจักกำหนดหมายไว้ในใจโดยโยนิโสมนสิการ จักภาวนาขอเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันประณีตสุขุมาลนี้ให้จงได้ ขอพระธรรมเจ้าจงมาสัญญาณแก่ข้าพเจ้าให้รู้บัดนี้เทอญ **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ ฯ**

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักทำปฏิปัตติบูชา ตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักขอเข้าอุปจารสมาธิธรรมและอัปปนาสมาธิธรรมเจ้าในห้องมุทิตาพรหมวิหารนี้ จงมาบังเกิดแก่ข้าพเจ้า เมื่อได้เจ้ากูแล้ว จักเข้าเอกัคคตา กระบวนต้นที่ ๒ กระบวนต้นที่ ๓ กระบวนต้นที่ ๔ เมื่อได้แล้วจักเข้าลำดับให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม จักเข้าสับให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม จักเข้าคืบให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม จักเข้ารวบให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม จักเข้าวัตร์ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม แล้วจักภาวนาว่าสัตว์ ๆ ๆ ข้าพเจ้าจักขอเข้าสัตตบัญญัติมาเป็นอารมณ์ว่า

๑. **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา ลทฺธสมฺปตฺติโต มา วิคจฺฉนฺตุ**
ให้ว่าไปโดยลำดับจนครบสิบทิศ

๒. **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา ลทฺธยสโต มา วิคจฺฉนฺตุ**
ให้ว่าไปตามลำดับจนครบสิบทิศ

๓. **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา ลทฺธปสํสโต มา วิคจฺฉนฺตุ**
ให้ว่าไปตามลำดับจนครบสิบทิศ

๔. **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา ลทฺธสุขิตโต มา วิคจฺฉนฺตุ**
ให้ว่าไปตามลำดับจนครบสิบทิศ

ข้าพเจ้าจักขอเข้าอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิธรรมเจ้าในห้องมุทิตาพรหมวิหาร จงมาบันดาลให้เกิดแก่ข้าพเจ้า เมื่อได้เจ้ากูแล้ว จักเข้าวัตร์ไว้ในสกลกาย จักเข้าเอกัคคตา ขบวนต้นที่ ๒ ขบวนต้นที่ ๓ ขบวนต้นที่ ๔ เมื่อได้เจ้ากูแล้วจักเข้าลำดับให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม จักเข้าสับให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม จักเข้าคืบให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม จักเข้ารวบให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม จักเข้าวัตร์ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม แล้วจักภาวนาว่าสัตว์ๆ ๆ

จบห้องมุทิตา

แผนที่ภาวนาห้องมุทิตา

๑	ลทฺธา สมฺปตฺติ	ลทฺธา สมฺปตฺติ
๒	ลทฺธ ยส	ลทฺธ ยส
๓	สพฺเพ สตฺตา โต มา วิคจฺฉนฺตุ	สพฺเพ ปาณา โต มา วิคจฺฉนฺตุ
๔	ลทฺธา ปสํสา	ลทฺธา ปสํสา
๕	ลทฺธา สุขา	ลทฺธา สุขา

หลักฉากที่ ๒

๑	ลทฺธา สมฺปตฺติ	ลทฺธา สมฺปตฺติ
๒	ลทฺธ ยส	ลทฺธ ยส
๓	สพฺเพ ภูตา โต มา วิคจฺฉนฺตุ	สพฺเพ ปุคฺคลา โต มา วิคจฺฉนฺตุ
๔	ลทฺธา ปสํสา	ลทฺธา ปสํสา
๕	ลทฺธา สุขา	ลทฺธา สุขา

หลักฉากที่ ๓

๑	ลทฺธา สมฺปตฺติ	ลทฺธา สมฺปตฺติ
๒	ลทฺธ ยส	ลทฺธ ยส
๓	สพฺเพ อตฺตภาวปริยาปนฺนา โต มา วิคจฺฉนฺตุ	สพฺพา อิตฺถิโย โต มา วิคจฺฉนฺตุ
๔	ลทฺธา ปสํสา	ลทฺธา ปสํสา
๕	ลทฺธา สุขา	ลทฺธา สุขา

หลักฉากที่ ๔

๑	ลทฺธา สมฺปตฺติ	ลทฺธา สมฺปตฺติ
๒	ลทฺธ ยส	ลทฺธ ยส
๓	สพฺเพ ปุริสา โต มา วิคจฺฉนฺตุ	สพฺเพ อริยา โต มา วิคจฺฉนฺตุ
๔	ลทฺธา ปสํสา	ลทฺธา ปสํสา
๕	ลทฺธา สุขา	ลทฺธา สุขา

หลักฉากที่ ๕

๑	ลทฺธา สมฺปตฺติ	ลทฺธา สมฺปตฺติ
๒	ลทฺธ ยส	ลทฺธ ยส
๓	สพฺเพ อนริยา โต มา วิคจฺฉนฺตุ	สพฺเพ เทวา โต มา วิคจฺฉนฺตุ
๔	ลทฺธา ปสํสา	ลทฺธา ปสํสา
๕	ลทฺธา สุขา	ลทฺธา สุขา

จบแผนที่มุทิตาพรหมวิหาร

ขึ้นโองการห้องอุเบกขาที่ ๔

บัดนี้ข้าพเจ้าจักตั้งสัตยาธิษฐาน ภาวนาในพรหมวิหารเจ้าทั้ง ๔ ประการ มีเมตตาเป็นที่ ๑ กรุณาเป็นที่ ๒ มุทิตาเป็นที่ ๓ อุเบกขาเป็นที่ ๔ เพื่อจักขอเอาพระอุปจารสมาธิและพระอัปปนาสมาธิธรรมเจ้านี้ให้มาประดิษฐานอยู่ในกายวาจาใจให้จงได้ ขอพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระอริยสังฆเจ้า และองค์พระกัมมัฏฐานธรรมเจ้า ทั้งมวญจงมาเป็นสรณะแก่ข้าพเจ้าบัดนี้เทอญ ฯ

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิปัตติบูชา ตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักขอเข้าอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องอุเบกขาพรหมวิหารนี้ จงมาเกิดแก่ข้าพเจ้าด้วยคำว่า **อิติปิ โส ภควา ฯ เป ฯ พุทฺโธ ภควาติ สมฺมา อรหํ** ๓ ที **อรหํ** ๓ ที ฯ

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักทำปฏิปัตติบูชา ตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักขอเข้าอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องอุเบกขาพรหมวิหารนี้ จงมาเกิดแก่ข้าพเจ้าด้วยคำว่า **อหํ กมฺมสฺสโก โหมิ** ๓ ที **กมฺมสฺสโก โหมิ** ๓ ที ฯ

บัดนี้ข้าพเจ้าจักขอเอายังกุศลผลสุจริตธรรม สั่งสมกรรมให้เป็นบารมีภูมิ์ ฯ คือ อย่าให้พลัดพรากจากเจตนาสมบัติ พร้อมกับสรรพสัตว์ทั้งหลาย จำเดิมแต่อเวจีอนันต-จักรวาฬ จนถึงอกนิฏฐพรหม จงมาเพิ่มเติมยังกุศลกรรมแห่งข้าพเจ้านี้ ให้เต็มเปี่ยม และขอให้สรรพสัตว์ทั้งปวงซึ่งสิงสถิตย์อยู่ในที่นั้น ๆ จงพ้นเสียจากทุกข์ทั้งปวง ทุกรูปทุกนามเทอญ โดยสัจจะวาจาว่า **อหํ กมฺมสฺสโก โหมิ** ๓ ที ข้าพเจ้าจักอุทิศฉะเพาะซึ่งกุศลกรรมให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ตั้งต้นอเวจีอนันตจักรวาฬจนถึงอกนิฏฐพรหม เมื่อทราบว่าข้าพเจ้าได้อุทิศส่วนบุญกุศลถึง พากันตั้งใจอนุโมทนา แล้วผู้มีทุกข์ก็จงพ้นเสียจากทุกข์ ผู้มีความสุขก็จงมีความสุขเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ทุกรูปทุกนามเทอญ **กมฺมสฺสโก โหมิ** ๓ ที

ข้าพเจ้ามีความปรารถนาแสวงหากุศลสุจริตธรรม สั่งสมกรรมเพื่อความสุขเพื่อมนุสสโลก เทวโลก และพระนิพพาน ด้วยสัตยาธิษฐานในพระไตรสรณาคมน์ฉันใด ขอให้สัตว์ทั้งปวง

ทุกถ้วนหน้า จงเป็นผู้มีความปรารถนาสุขสมบัติ ในมนุสสโลก เทวโลก และพระนิพพาน เหมือนกันฉันนั้นเทอญ โดยสัจจะวาจาว่า **สพฺเพ สตฺตา กมฺมสฺสกา** ๓ ที

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักทำปฏิปัตติบูชา ตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า บัดนี้ข้าฯ จักขอเข้าอุปจารสมาธิธรรมเจ้าในห้องอุเบกขาพรหมวิหารนี้ จงมาบันดาลให้เกิดแก่ข้าพเจ้า เมื่อได้เจ้ากูแล้ว จักเข้าวัตร์ไว้ในสกลกายแห่งข้าพเจ้า และจักขอเข้าเจ้ากูอยู่นาน ประมาณเคี้ยวหมาก (กินฺหมาก) คำหนึ่งจืด แล้วข้าพเจ้าจักออก ขอเจ้ากูจงมาสัญญาณแก่ข้าฯ ให้รู้แจ่มแจ้งในบัดนี้เทอญ **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ ฯ**

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักทำปฏิปัตติบูชา ตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าจักเข้าปัญจมะสมาธิธรรมเจ้า ในห้องอุเบกขาพรหมวิหารนี้ จงมาเกิดแก่ข้าพเจ้า เมื่อได้เจ้ากูแล้ว จักเข้าวัตร์เจ้ากู ไว้ในสกลกาย แล้วจักขอเข้าเจ้ากูอยู่นานประมาณหมากเคี้ยวคำหนึ่งจืดแล้วจักออก ขอเจ้ากูจงมาสัญญาณแก่ข้าพเจ้าให้รู้แจ่มแจ้งในกาลบัดนี้เทอญ **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ ฯ**

อุกาสะ บัดนี้ข้าพเจ้าจักทำปฏิปัตติบูชา ตามคำสอนพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ข้าพเจ้าขอเข้าอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิธรรมเจ้านี้ ในห้องปัญจมะอุเบกขาพรหมวิหารนี้ จงมาเกิดแก่ข้าพเจ้า เมื่อได้เจ้ากูแล้วจักเข้าวัตรเจ้ากูไว้ในสกลกาย แล้วจักเข้าเจ้ากูอยู่นานประมาณหมากเคี้ยว (กินหมาก) คำหนึ่งจืดแล้วจักออก ขอเจ้ากูจงมาสัญญาณแก่ข้าพเจ้าให้รู้แจ่มแจ้งในบัดนี้เทอญ **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ** ภาวนาว่า สัตว์ ๆ ๆ ๓ ที ข้าพเจ้าจักขอเข้าสัตตบัญญัติมาเป็นอารมณ์ว่า สัตว์ สัตว์ สัตว์ ๓ ที

๑. **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา กมฺมสฺสกา**
ว่าตามลำดับไปจนครบสิบทิศ ฯ

๒. **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา กมฺมทายาทา**
ว่าไปตามลำดับจนครบสิบทิศ ฯ

๓. **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา กมฺมโยนี**
ว่าไปตามลำดับจนครบสิบทิศ ฯ

๔. **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา กมฺมพนฺธู**
ว่าไปตามลำดับจนครบสิบทิศ ฯ

๕. **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา กมฺมปฏิสรณา**
ว่าไปตามลำดับจนครบสิบทิศ ฯ

ข้าพเจ้าจักขอเอาพระอุปจารสมาธิ พระอัปปนาสมาธิธรรมเจ้า ในห้องปัญจมะอุเบกขาพรหมวิหารเจ้านี้ จงมาบังเกิดแก่ข้าพเจ้า เมื่อได้เจ้ากูแล้ว จักขอเข้าเจ้ากูอยู่นาน

ประมาณหมากเคี้ยว (กินหมาก) คำหนึ่งจืดแล้ว ข้าพเจ้าจึงจักออก ขอเจ้ากูจงมาสัญญาณแก่ข้าพเจ้าให้รู้แจ่มแจ้งในกาลบัดนี้เทอญ **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ ฯ**

แผนที่ภาวนาอุเบกขาหลัก ๑

๑	กมฺมสฺสกา	กมฺมสฺสกา
๒	กมฺมทายา	กมฺมทายา
๓	สพฺเพ สตฺตา กมฺมโยนิ	สพฺเพ ปาณา กมฺมโยนิ
๔	กมฺมพนฺธุ	กมฺมพนฺธุ
๕	กมฺมปฏิสฺสรณา	กมฺมปฏิสฺสรณา

หลักฉากที่ ๒

๑	กมฺมสฺสกา	กมฺมสฺสกา
๒	กมฺมทายา	กมฺมทายาทา
๓	สพฺเพ ภูตา กมฺมโยนี	สพฺเพ ปุคฺคลา กมฺมโยนิ
๔	กมฺมพนฺธุ	กมฺมพนฺธุ
๕	กมฺมปฏิสฺสรณา	กมฺมปฏิสฺสรณา

หลักฉากที่ ๓

๑	กมฺมสฺสกา	กมฺมสฺสกา
๒	กมฺมทายา	กมฺมทายา
๓	สพฺเพ อตฺตภาวปริยาปนฺนา กมฺมโยนิ	สพฺพา อิตฺถิโย กมฺมโยนิ
๔	กมฺมพนฺธุ	กมฺมพนฺธุ
๕	กมฺมปฏิสฺสรณา	กมฺมปฏิสฺสรณา

หลักฉากที่ ๔

๑	กมฺมสฺสกา	กมฺมสฺสกา
๒	กมฺมทายา	กมฺมทายา
๓	สพฺเพ ปุริสา กมฺมโยนิ	สพฺเพ อริยา กมฺมโยนิ
๔	กมฺมพนฺธุ	กมฺมพนฺธุ
๕	กมฺมปฏิสฺสรณา	กมฺมปฏิสฺสรณา

หลักฉากที่ ๕

๑	กมฺมสฺสกา	กมฺมสฺสกา
๒	กมฺมทายา	กมฺมทายา
๓	สพฺเพ อนริยา กมฺมโยนิ	สพฺเพ เทวา กมฺมโยนิ
๔	กมฺมพนฺธุ	กมฺมพนฺธุ
๕	กมฺมปฏิสฺสรณา	กมฺมปฏิสฺสรณา

หลักฉากที่ ๖

๑	กมฺมสฺสกา	กมฺมสฺสกา
๒	กมฺมทายา	กมฺมทายา
๓	สพฺเพ มนุสฺสา กมฺมโยนิ	สพฺเพ วินิปาติกา กมฺมโยนิ
๔	กมฺมพนฺธุ	กมฺมพนฺธุ
๕	กมฺมปฏิสฺสรณา	กมฺมปฏิสฺสรณา

จบแผนที่ภาวนาห้องอุเบกขา

หลักคุณธรรมพิเศษในสมถะและวิปัสสนา

ฌานโดยจตุกกนัย

ปฐม	๑ วิตก	๒ วิจาร	๓ ปีติ	๔ สุข	๕ เอกคฺคตา
ทุติย	๑ ปีติ	๒ สุข		๓ เอกคฺคตา	
ตติย	๑ สุข	๒ เอกคฺคตา			
จตุตฺถ	๑ เอกคฺคตา	๒ อุเบกฺขา			

ฌานโดยปัญจกนัย

ปฐม	๑ วิตก	๒ วิจาร	๓ ปีติ	๔ สุข	๕ เอกคฺคตา
ทุติย	๑ วิจาร	๒ ปีติ	๓ สุข	๔ เอกคฺคตา	
ตติย	๑ ปีติ	๒ สุข		๓ เอกคฺคตา	
จตุตฺถ	๑ สุข	๒ เอกคฺคตา			
ปญฺจม	๑ เอกคฺคตา	๒ อุเบกฺขา			

ปีติ ๕

๑ ขุทฺทกาปีติ, ๒ ขณิกาปีติ, ๓ โอกฺกนฺติกาปีติ, ๔ อุพฺเพงฺคาปีติ, ๕ ผรณาปีติ

ธรรมชาติที่ยังกายยังจิตต์ให้อิ่มให้เต็มชื่อว่าปีติ

อาการที่ปีติเกิดดังนี้

๑. ขุทฺทกาปีติ เมื่อเกิดขึ้น **โลมหํสมตเมว กโรติ** ย่อมกระทำให้ขนพองสยองเกล้า เกิดขึ้นในขณะเจริญเมตตาภาวนา หรือสดับพระสัทธรรมเทศนา

๒. ขณิกาปีติ นั้น เมื่อเกิดขึ้น **วิชฺชุลตา วิย** เป็นประหนึ่งว่าสายฟ้าแลบ สายฟ้าแลบฉวัดเฉวียนในประเทศอากาศนั้นเห็นปรากฏฉันใด พระขณิกาปีตินี้เมื่อเกิดในจิตตสันดานแล้วก็ปรากฏฉันนั้น

๓. โอกฺกนฺติกาปีติ เมื่อเกิดขึ้น **สมุทฺทตีรํ วิย** มีครุวนาดังว่าลูกคลื่นกระทบฝั่ง ฝั่งน้ำนั้นถูกน้ำกระฉ่อนฉ่าเข้ามากระทบแล้ว ก็อันตรธานหายไปฉันใดก็ดี พระโอกฺกนฺติกาปีตินั้น เมื่อลงสู่กายแล้วก็ให้ปรากฏเป็นดังนั้น เมื่อนั่ง ๆ อยู่แล้วฉ่าเข้ามาดังละลอกซัดต้องแล้วก็อันตรธานหายไป อย่างนี้เป็นลักษณะแห่งโอกฺกนฺติกาปีติ

๔. อุพฺเพงฺคาปีติ เมื่อเกิดขึ้นแก่กล้าแล้ว **กายํ อุทฺทคฺคํ กโรติ** ย่อมทำให้กายนั้นลอยไปในอากาศ หรือลอยขึ้นจากที่นั่งไปสู่เบื้องบน เมื่อตั้งสติมั่นไว้ที่จิตต์ก็กลับลอยลงมาสู่ที่นั่งอีก ถ้าเป็นส่วนอ่อนก็ทำให้ตัวไหว โยก โคลง เหมือนลมพัดต้นไม้ให้กวัดแกว่งโอนไปโอนมาเท่านั้น บางครั้งก็ทำให้กายหกคะเมนถลำตัวไปก็มี ที่เป็นดังนี้เพราะไม่มีสติคุมกำลังใจไว้พอ

๕. ผรณาปีติ นั้น เมื่อเกิดขึ้น **อนุผริปฺผชํ** ก็ให้แผ่ซ่านเยือกเย็นไปทั่วสรรพางค์กายสงบไปเป็นพัก ๆ เกิดขึ้นในขณะ ๆ ถ้าตั้งสติไว้ที่จิตต์ได้มั่นคงแล้ว ก็มีสันติสุขอย่างเดียวเรียกว่าสุขในปีติ

อานิสงส์ของปีติ

๑ ผู้เจริญเมตตาภาวนา ควรรู้จักปีติทั้ง ๕ ให้แน่นอนชัดเจน อย่าทำใจให้ง่อนแง่นคลอนแคลน โดดหน้าโดดหลัง เมื่อตนได้ ตนถึงแล้ว ก็ให้รู้จักว่าตนได้ตนถึง เมื่อไม่ได้ไม่ถึงก็อย่าอวดดี มีทิฏฐิมานะ พยากรณ์ว่าตนได้ตนถึงด้วยอำนาจแห่งสัญญา จักกลายเป็นทิฏฐิวิบัติ เมื่อได้จริง ๆ ถึงจริงๆ ก็จงทำให้ชำนิชำนาญทำให้มากเจริญให้มาก ทำโดยอนุโลมตามไป ทำโดยปฏิโลมถอยกลับตามหลัก คือ **อาวชฺชน สมาปชฺชน อธิฏฐาน วุฏฐาน ปจฺจเวกฺขณ** ทำให้คล่องแคล่วตามหลัก ๕ ประการนี้ให้เรียบร้อยในปีติทั้ง ๕ นั้นแต่ละอย่าง ๆ เมื่อทำได้ ปีตินี้ย่อมกระทำให้กายและจิตต์นั้นอิ่มเจริญขึ้นไปเป็นผล

ในชั้นเดิมเป็นเหตุ เพราะต้องดำเนินอยู่ เมื่อเจริญถึงที่สุดก็กลายเป็นผล อธิบายว่าปีตินี้ถ้าบังเกิดกล้าหาญชำนิชำนาญคงที่ดีอยู่แล้ว ก็ยังเจตสิกธรรมทั้งปวง คือ **กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ** ให้บังเกิดขึ้นในสันดาน เกิดต่อจากสมุฏฐานคือปีติทั้ง ๕ นี้เอง เพราะฉะนั้นปีติ ๕ จึงชื่อว่าเป็นสมุฏฐานแห่งยุคคลธรรมโดยตรง

จบปีติเพียงเท่านี้

ขึ้นยุคคลธรรม ๖ ประการ

๑ กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ๒ กายลหุตา จิตฺตลหุตา ๓ กายมุทุตา จิตฺตมุทุตา ๔ กายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา ๕ กายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา ๖ กายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา รวมเป็น **ยุคคลธรรม ๖**

๑. พระยุคคลธรรม คือ **กายปสฺสทฺธิ** แปลว่า ความสงบกายเมื่อเกิดขึ้นกระทำให้กายระงับความกระวนกระวายต่าง ๆ และอันตรธานหายไปไม่มีความเดือดร้อนทางกาย

๑. จิตฺตปสฺสทฺธิ แปลว่า ความสงบจิต เมื่อเกิดขึ้น ระงับความแข็งกระด้างและความฟุ้งสร้านของจิตต์ อาการเหล่านี้อันตรธานไปจากจิตต์ นี้เป็นยุคลธรรมคู่ที่ ๑

๒. พระยุคคลธรรม คือ **กายลหุตา** แปลว่า ความเบากาย เมื่อเกิดขึ้นย่อมบันเทาความหนักกาย ความรำคาญทางกาย

๒. จิตฺตลหุตา แปลว่า ความเบาจิต เมื่อเกิดขึ้นย่อมบันเทาความหนักจิตปิดอารมณ์ฝ่ายชั่วไม่ให้เข้าไปสิงอยู่ในใจ นี้เป็นยุคคลธรรมคู่ที่ ๒

๓. พระยุคคลธรรม คือ **กายมุทุตา** แปลว่า ความอ่อนโยนแห่งกาย เมื่อเกิดขึ้นย่อมบันเทาความกระด้างแห่งกาย

๓. จิตฺตมุทุตา แปลว่า ความอ่อนโยนแห่งจิตต์ เมื่อเกิดขึ้นบันเทาเสีย ซึ่งความกระด้างแห่งจิตต์ ครั้น **กายมุทุตา** และ **จิตฺตมุทุตา** เกิดรวมเป็นเอกธรรมแล้ว ความกระด้างอันเกิดในกายและจิตนั้นก็อันตรธานหาย มีน้ำใจหนักแน่นในการเจริญพระสมถะและวิปัสสนาภาวนา นี้เป็นยุคคลธรรมคู่ที่ ๓

๔. พระยุคคลธรรม คือ **กายกมฺมญฺญตา** แปลว่า ความที่การงานควรแก่กาย เมื่อเกิดขึ้นเป็นพนักงานที่จะบำรุงกายให้คงที่ไม่หวั่นไหว

๔. จิตฺตกมฺมญฺญตา แปลว่า ความที่จิตต์ควรแก่การงานทางจิตต์ เมื่อเกิดขึ้นย่อมทำจิตต์ให้มีกำลังตั้งมั่นในองค์พระกัมมัฏฐาน เมื่อรวมเป็นเอกธรรมแล้ว จิตต์ย่อมตั้งมั่นและเจริญอยู่ในมัคคภาวนาโดยลำดับทุก ๆ ขณะจิตต์ นี้เป็นยุคคลธรรมคู่ที่ ๔

๕. พระยุคคลธรรม คือ **กายปาคุญฺญตา** แปลว่า ความคล่องแคล่วแห่งกาย เมื่อเกิดขึ้น ย่อมบันเทาเสียซึ่งความลำบากกาย มีกายกล้าหาญ มีกำลังกายสมบูรณ์

๕. จิตฺตปาคุญฺญตา แปลว่า ความคล่องแคล่วแห่งจิตต์ เมื่อเกิดขึ้นย่อมบันเทาความลำบาก ความขัดข้องทางใจเสียได้ เมื่อธรรมทั้งสองอย่างนี้เกิดขึ้นรวมเป็นเอกธรรมแล้ว จิตต์เป็นธรรมชาติมีกำลังเต็มที่ บรรดาอุปสัคอันตรายต่าง ๆ ย่อมอันตรธานหายไปจากจิตต์ นี้เป็นยุคคลธรรมคู่ที่ ๕

๖. **พระยุคคลธรรม** คือ **กายุชุคฺคตา** แปลว่า ความตรงแห่งกาย เมื่อเกิดขึ้นย่อมทำกายให้ตรง คือลักษณะของกายและลักษณะของวาจาตรงกันด้วยดี

๖. **จิตฺตุชุคฺคตา** แปลว่า ความตรงแห่งจิตต์ เมื่อเกิดขึ้นเป็นพนักงานประคับประคองจิตต์ให้ตรงอยู่เป็นนิตย์ คือตรงในการที่จะดำเนินในห้องสมถะและวิปัสสนาอย่างแน่นแฟ้น เมื่อธรรมทั้งสองอย่างนี้รวมเป็นเอกธรรมแล้ว ย่อมได้รับผล คือ กายวิเวกปรากฏเด่น จิตตวิเวก ปรากฏโดยสภาพฺกลาง นี้เป็นยุคคลธรรมคู่ที่ ๖

จบเนื้อความในห้องยุคคลธรรมเพียงเท่านี้

จะแสดงพลความโดยเหตุผลและปัจจัยธรรมที่เนื่องกัน ดังต่อไปนี้

ความว่า การเจริญพระกัมมัฏฐาน ต้องมีศีลบริสุทธิ์เป็นภาคพื้นของกายวาจาใจ ข้อนี้เป็นหลักชัยที่จะเว้นเสียไม่ได้ แล้วพึงทราบ **วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา** และยุคคลธรรมทั้ง ๖ ดังกล่าวมาให้แน่นอน ปีติมีลักษณะ ๕ ย่อมมีศีลเป็นมูลราก เมื่อบังเกิดกล้าหาญอยู่ในสันดานแล้ว ก็ยังพระยุคคลธรรมอันเป็นปฐม คือ **กายปสฺสทฺธิ และจิตฺตปสฺสทฺธิ** ให้บังเกิดขึ้น เมื่อธรรมสองอย่างนี้ตั้งมั่นแล้ว ยุคคลธรรมอีก ๕ คู่ก็เจริญขึ้นโดยลำดับกัน เมื่อยุคคลธรรมทั้ง ๖ ตั้งมั่นเป็นภาคพื้นดีแล้ว **สุขํ อุปาเทติ** ย่อมยังสุขให้บังเกิดขึ้น สุขบังเกิดขึ้นแล้ว กายก็เป็นสุข จิตต์ก็เป็นสุข เมื่อสุขตั้งมั่นในกายและจิตต์ดีแล้ว ก็เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ ๓ ประการ คือ **ขณิกสมาธิ ๑ อุปจารสมาธิ ๑ อัปปนาสมาธิ ๑**

๑. **ขณิกสมาธิ** นั้น คือน้ำจิตต์อันตั้งมั่นได้แต่เพียงชั่วขณะไม่มาก แต่มาตร์ว่าช้างตบหู หรืองูแลบลิ้นเท่านั้น เกิดขึ้นได้ในขณะฟังธรรมเทศนา หรือเจริญภาวนาชั้นแรก

๒. **อุปจารสมาธิ** นั้น ได้แก่น้ำจิตต์ที่ตั้งลงมั่นในเวลาใกล้จะได้ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจมฌานอยู่แล้ว ในขณะที่จิตต์ตั้งมั่นลงได้นั้น เป็นเวลาจวนหรือเฉียดเข้าไป พูดสั้นว่าจิตต์ผ่านเข้าไปประสพ แต่มิได้พำนักอยู่ได้โดยมั่นคง ยังมีอาการไป ยังมีอาการมา เรียกว่า **อุปจารสมาธิ**

๓. **อัปปนาสมาธิ** นั้น ได้แก่น้ำจิตต์หยั่งลงมั่นในองค์ปฐมฌาน เป็นต้น มีปัญจมฌาน เป็นที่สุด น้ำจิตต์ที่ตั้งอยู่ในฌานไม่มีอาการไป ไม่มีอาการมา ชื่อว่า **อัปปนาสมาธิ**

ก็สมาธิ ๓ ประการนี้จะเกิดขึ้นก็อาศัยแก่ความสุขเป็นพื้น ความสุขจะบังเกิดได้ก็อาศัยแก่ยุคคลธรรม คือปัสสัทธิเป็นพื้น ปัสสัทธิจะบังเกิดขึ้นได้ ก็อาศัยแก่ปีติเป็นพื้น ปีติจะเกิดขึ้นได้ ก็อาศัยศีลเป็นพื้น ศีลจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะอาศัยสติสัมปชัญญะ ประคับประคองดวงจิตต์ ดังนั้น จึงได้ใจความว่า สติสัมปชัญญะสองประเภทนี้เอง เป็นหลักสมถะและวิปัสสนา

จบห้องพระปีติ พระยุคคลธรรม พระสมาธิธรรม โดยย่อเท่านี้

ห้องที่ ๑

กถาว่าด้วยพระมหาลักษณะปีติทั้ง ๕ รูปฌาน

๑. พระโยคาวจรเจ้าจักสั่งสอนพระสมถกัมมัฏฐานเจ้า ๔๐ ทัศ พระโพธิปักขิยธรรมเจ้า ๓๗ ประการ พระวิปัสสนาเจ้า ๕๐ พึงกระทำตามพระอาจารย์เจ้ากล่าวไว้ทุกประการนั้นเทอญ ฯ

อธิบายว่า กิจเบื้องต้นให้รักษาศีล ๕ ศีล ๘ จตุปาริสุทธิสังวรศีลให้บริสุทธิ์เรียบร้อยแล้ว จึงจะเป็นความวุฒิจำเริญแก่พระอาจารย์และศิษย์ทั้งหลายซึ่งเป็นผู้จะศึกษานั้น ฯ

เมื่อจะเรียนนั้นให้จุดเทียน ๕ เล่ม ธูป ๕ เล่ม ข้าวตอกดอกไม้จัดเป็นกระทงเป็นเครื่องธรรมบรรณาการถวายพระแก้วเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระอริยสังฆเจ้า พระอาจารย์เจ้า และองค์พระกัมมัฏฐานเจ้าทั้งมวญ จึงตั้ง นโม ๓ ที พระไตรสรณคมน์ ๓ ครั้ง น้อมถวายดอกไม้ธูปเทียนด้วยคำว่า :-

อคฺคิ พหู ปุปฺผํ สิเน ทตฺวา อสีติกปฺปโกฏิโย อภิรูโป มหาปญฺโญ ธาเรนฺโต ปิฏกตฺตยํ นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ ฯ แล้วกราบลง ๓ ครั้ง จึงลุกยืนขึ้นทำวัตร์ ว่า :-

อุกาส วนฺทามิ ภนฺเต สพฺพํ อปราธํ ขมถ เม ภนฺเต ฯ ปฏิญญาณว่า :- สาธุ อนุโมทามิ แล้วกลับนั่งลงกล่าวว่า :- **สพฺพํ อปราธํ ขมถ เม ภนฺเต ฯ อุกาส ทฺวารตฺเยน กตํ สพฺพํ อปราธํ ขมถ เม ภนฺเต ฯ อุกาส วนฺทามิ ภนฺเต ฯ** แล้วกราบลง ๓ ที จึงลุกยืนขึ้นว่า :- **วนฺทามิ ภนฺเต สพฺพํ อปราธํ ขมถ เม ภนฺเต ปุญฺญํ มยฺหํ กาตพฺพํ อนุโมทามิ ฯ สาธุ สาธุ สาธุ อนุโมทามิ** กราบลง ๓ ที แล้วนั่งอยู่โดยปกติ ประณมมือ เจริญว่า :- **นโม ฯ เป ฯ** ๓ ที ว่า :- ไตรสรณคมน์ ๓ จบ เจริญพระพุทธคุณว่า :- **อิติปิ โส ภควา ฯ เป ฯ พุทฺโธ ภควาติ** หมอบลงว่า :-

พุทฺธํ ชีวิตํ ยาว นิพฺพานํ สรณํ คจฺฉามิ ฯ

ธมฺมํ ชีวิตํ ยาว นิพฺพานํ สรณํ คจฺฉามิ ฯ

สงฺฆํ ชีวิตํ ยาว นิพฺพานํ สรณํ คจฺฉามิ ฯ

แล้วจึงตั้งตัวให้ตรงกล่าวว่า **สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม ฯ เป ฯ วิญฺญูหีติ** แล้วหมอบลงว่า **ทุติยมฺปิ พุทฺธํ ฯ เป ฯ ทุติยมฺปิ ธมฺมํ ฯ เป ฯ ทุติยมฺปิ สงฺฆํ ฯ เป ฯ** แล้วตั้งตัวให้ตรงว่า :- **สุปฏิปนฺโน ฯ เป ฯ โลกสฺสาติ** หมอบลงว่า :- **ตติยมฺปิ พุทฺธํ ฯ เป ฯ ตติยมฺปิ ธมฺมํ ฯ เป ฯ ตติยมฺปิ สงฺฆํ ฯ เป ฯ** แล้วจึงตั้งตัวให้ตรง ตั้งใจอธิษฐานอาราธนาพระกัมมัฏฐานเจ้าว่า **อุกาส** ข้าพเจ้าจักขอเอาพระอุปจารสมาธิ พระอัปปนาสมาธิและพระโลกุตตรสมาธิธรรมเจ้า ในห้องขุททกาปีติเจ้า อันเกิดแต่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกโพธิเจ้า พระอรหันต์ขีณาสพเจ้าทั้งหลาย อันเสด็จดับขันธพระปรินิพพานไปแล้ว

มากกว่าเศษเมล็ดทรายทั้ง ๔ มหาสมุทร ขอให้พระธรรมเจ้าจงมาบังเกิดวิตถารกว้างขวาง อยู่ในขันธ์ ๕ แห่งข้าพเจ้าในกาลบัดนี้เทอญ ฯ แล้วกราบลง ๓ ที

วิธีภาวนา

ให้นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายให้ตรง มือขวาทับมือซ้าย เท้าขวาทับเท้าซ้าย ทำให้หน้ายก เยี่ยงพระพุทธรูปนั่งสมาธิ เมื่อเรียบร้อยดีแล้ว ให้ตั้งสติไว้ที่ตรงหทัยวัตถุกึ่งกลางอก ถอนใจออกจากอารมณ์ต่าง ๆ วางภาระที่เกี่ยวกับใจให้ได้ที่แล้ว แล้วกำหนดตั้งสติลงที่กลางนาภี (สะดือ) ข้างล่าง ๓ นิ้วนอกเนื้อในหนัง น้อมใจระลึกถึงพระคุณว่า :- **พระอรหํ** ไปร้อยครั้งหรือพันครั้ง เมื่อจิตต์สงบ เพราะได้สติสมาธิธรรมเจ้าอันบริสุทธิ์เรียบร้อยดีแล้ว พึงกำหนดรู้ว่าจิตต์ได้พระกัมมัฏฐานห้องที่ ๑

ขึ้นห้องที่ ๒ ว่าด้วยปีติทั้ง ๕

เมื่อจะขึ้นในห้องพระขุททกาปีติที่ ๑ ให้อาราธนาในห้องพระ**ขุทฺทกาปีติ ขณิกาปีติ โอกฺกนฺติกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ ผรณาปีติ** โดยลำดับกัน จงกำหนดให้ทราบว่า พระขุทฺทกาปีติ (สีเหลือง) ๑ **พระขณิกาปีติ** (สีแดง) ๑ **พระโอกฺกนฺติกาปีติ** (สีขาว) ๑ **พระอุพฺเพงฺคาปีติ พระผรณาปีติ** (สีเหลืองอ่อน) หรือสีแสด ๑ เมื่อจำพระลักษณะปีติธรรมเจ้าทั้ง ๕ นี้ได้แน่นอนแล้ว จงตั้งใจเจริญเข้าไปโดยลำดับให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม เมื่อพยายามทำให้ชำนิชำนาญเป็น **อาวชฺชนวสี** ชำนาญในการเพ่งปีตินั้น **สมาปชฺชนวสี** ชำนาญในการเข้าปีตินั้น **อธิฏฺฐานวสี** ชำนาญในการบังคับจิตต์ให้ตั้งมั่นในปีตินั้น **วุฏฺฐานวสี** ชำนาญในการออกจากปีตินั้น **ปจฺจเวกฺขณวสี** ชำนาญในการพิจารณาในปีติทั้ง ๕ นั้นแต่ละอย่าง ๆ ชอบธรรมดีแล้ว นับว่าสำเร็จปีติห้องที่ ๑ ในปีติทั้ง ๕ (จิตต์มีปีติ ๕ เป็นภักษา)

ห้องที่ ๒ ในปีติทั้ง ๕ โดยพิธีเข้าสับ

ต่อนี้ไปให้เจริญเข้าออกสลับกันโดยปฏิญาณว่า ข้าพเจ้าจักขอเข้า **พระขุทฺทกาปีติ** ต่อ**พระโอกฺกนฺติกาปีติ** ฯ แล้วต่อ**พระผรณาปีติ พระขณิกาปีติ** ฯ แล้วต่อ**พระอุพฺเพงฺคาปีติ พระผรณาปีติ** ฯ แล้วต่อ**โอกฺกนฺติกาปีติ พระขุทฺทกาปีติ** ฯ สลับอนุโลม (คือเข้าตามไป) **พระอุพฺเพงฺคาปีติ พระขณิกาปีติเจ้า** ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม ฯ

ต่อจากนี้ให้เข้าโดยวิธีคีบว่า :- ข้าพเจ้าจักเข้าคีบในห้อง **พระขุทฺทกาปีติ โอกฺกนฺติกาปีติ ผรณาปีติ** รวม ๓ องค์นี้เป็นองค์อันหนึ่ง ฯ **พระขณิกาปีติ**

พระอุพฺเพงฺคาปีติ ๒ องค์นี้เป็นองค์อันหนึ่ง ฯ **พระผรณาปีติ พระโอกฺกนฺติกาปีติ พระขุทฺทกาปีติ** ๓ นี้เป็นองค์หนึ่ง ฯ **พระอุพฺเพงฺคาปีติ พระขณิกาปีติ** ๒ องค์นี้เป็นองค์อันหนึ่ง ฯ รวมเป็น ๔ องค์ ให้เข้าเป็นอนุโลมและปฏิโลมตามองค์นั้น ๆ ให้ชำนิชำนาญเรียบร้อยเป็นอันดีแล้ว จึงเข้าโดยพิธีรวบยอดว่า :- ข้าพเจ้าจักขอเข้ารวบในห้อง **พระขุทฺทกาปีติ พระขณิกาปีติ พระโอกฺกนฺติกาปีติ พระอุพฺเพงฺคาปีติ พระผรณาปีติ** ๕ องค์ รวมเป็นองค์อันหนึ่ง ฯ **พระผรณาปีติ พระอุพฺเพงฺคาปีติ พระโอกฺกนฺติกาปีติ พระขณิกาปีติ พระขุทฺทกาปีติ** ๕ องค์เป็นองค์หนึ่ง ฯ ให้เป็นอนุโลมปฏิโลมแล้ว ฯ จึงเข้าสังกฏว่า ข้าพเจ้าจักขอเข้าสังกฏในห้องพระขุทฺทกาปีติ **พระขณิกาปีติ พระโอกฺกนฺติกาปีติ พระอุพฺเพงฺคาปีติ พระผรณาปีติ** ฯ **พระผรณาปีติ พระอุพฺเพงฺคาปีติ พระโอกฺกนฺติกาปีติ พระขณิกาปีติ พระขุทฺทกาปีติเจ้า** ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม.

ในวาระนี้ พึงตั้งพิธีดังต่อไปนี้ :- ให้สังกฏเทียน ๕ เล่มปักลูกสังกฏและเล่มละ ๕ หน่วย (ลูก) เข้าสังกฏแล้วจึงเข้าวัตร์ว่า :- ข้าพเจ้าจักขอเข้าวัตร์ในห้อง **พระขุทฺทกาปีติ พระขณิกาปีติ พระโอกฺกนฺติกาปีติ พระอุพฺเพงฺคาปีติ พระผรณาปีติ** ฯ และ**พระผรณาปีติ พระอุพฺเพงฺคาปีติ พระโอกฺกนฺติกาปีติ พระขณิกาปีติ พระขุทฺทกาปีติเจ้า** ให้เป็นอนุโลมปฏิโลม จนเป็นวสี ๕ ประการดังโวหารที่กล่าวมาแล้วนั้นตั้งมั่นเป็นปกติคงที่ บัณฑิตพึงทราบกถาว่าด้วยห้องพระปีติทั้ง ๕ ว่าจบลงเพียงเท่านี้ ฯ

ขึ้นห้องที่ ๓ ในยุคคลธรรมทั้ง ๖

วิธีขึ้นให้ตกแต่งข้าวตอกดอกไม้อย่างละ ๕ กระทง ธูปเทียนอย่างละ ๑๐ เล่ม ถวายแด่พระแก้วเจ้าทั้ง ๕ และพระอาจารย์ผู้เป็นครูสั่งสอนประสิทธิ์ประสาทพรให้แล้วจึงอาราธนาว่าในห้องพระยุคคลธรรมทั้ง ๖ คือ

๑. พระกายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ฯ

๒. พระกายลหุตา จิตฺตลหุตา ฯ

๓. พระกายมุทุตา จิตฺตมุทุตา ฯ

๔. พระกายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา ฯ

๕. พระกายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา ฯ

๖. พระกายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา ฯ

ต่อนี้ให้ตั้งสติไว้ที่จิตต์ และตั้งสัตยาธิษฐานไว้ที่จิตต์ กำหนดลักษณะที่จะเข้าพระยุคคลธรรม ๖ ดังต่อไปนี้ คือ **พระกายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ** มีในห้อง นอกนั้นปรากฏเป็นสีขาว ฯ **พระกายลหุตา จิตฺตลหุตา** ในแดง นอกเขียว (มีในวงแดง นอกนั้น

ปรากฏเป็นเขียว) ฯ **พระกายมุทุตา จิตฺตมุทุตา** ในเขียว นอกแดง (ในวงเขียว นอกสีแดง) ฯ **พระกายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา** ในเขียว นอกเหลือง (ในวงเขียว นอกสีเหลือง) ฯ **พระกายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา** ในเหลือง นอกขาว (ในวงเหลือง นอกสีขาว) ฯ **พระกายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา** ในขาว นอกเหลือง (ในวงขาว นอกสีเหลือง) ฯ

เมื่อได้ลักษณะพระยุคคลธรรมเจ้าทั้ง ๖ ประการนี้แล้ว จึงเข้าโดยลำดับว่า ข้าพเจ้าจักขอเข้าลำดับในห้อง **พระกายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ฯ พระกายลหุตา จิตฺตลหุตา ฯ พระกายมุทุตา จิตฺตมุทุตา ฯ พระกายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา ฯ พระกายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา ฯ พระกายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา ฯ แล้วเข้าพระกายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา ฯ พระกายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา ฯ พระกายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา ฯ พระกายมุทุตา จิตฺตมุทุตา ฯ พระกายลหุตา จิตฺตลหุตา ฯ พระกายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ฯ** ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม เป็นวสีชำนาญตั้งมั่นเป็นปกติดีแล้วในธรรมทั้ง ๕ คือ **อาวชฺชน ๑ สมาปชฺชน ๑ อธิฏฺฐาน ๑ วุฏฺฐาน ๑ ปจฺจเวกฺขณ ๑ ฯ**

ต่อนี้ไป จึงเข้าพิธีสับ (สลับ) ว่า ข้าพเจ้าจักขอเข้าสับในห้อง**กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ๑ ฯ พระกายมุทุตา จิตฺตมุทุตา ๑ ฯ พระกายปาคุญฺญตา จิตฺต-ปาคุญฺญตา ๑ ฯ พระกายลหุตา จิตฺตลหุตา ๑ ฯ พระกายกมฺมญฺญตา จิตฺต-กมฺมญฺญตา ๑ ฯ พระกายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา ๑ ฯ** แล้วเข้า**พระกายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา ๑ ฯ พระกายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา ๑ ฯ พระกายลหุตา จิตฺตลหุตา ๑ ฯ พระกายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา ๑ ฯ พระกายมุทุตา จิตฺตมุทุตา ๑ ฯ พระกายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ๑ ฯ** ให้เข้าเป็นอนุโลมและปฏิโลม เมื่อชำนาญตามองค์ ๕ ที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นสำเร็จในวิธีสับ (สลับ)

ต่อนี้ไป จึงเข้าวิธีคืบว่า ข้าพเจ้าจักขอเข้าคืบในห้อง **พระกายปสฺสทฺธิ จิตฺต-ปสฺสทฺธิ ๑ ฯ พระกายมุทุตา จิตฺตมุทุตา ๑ ฯ พระกายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา ๑ ฯ** ๓ องค์นี้เป็นองค์อันหนึ่ง ฯ **พระกายลหุตา จิตฺตลหุตา ๑ ฯ พระกายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา ๑ ฯ พระกายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา ๑ ฯ** ๓ องค์นี้เป็นองค์อันหนึ่ง ฯ **พระกายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา ๑ ฯ พระกายมุทุตา จิตฺตมุทุตา ๑ ฯ พระกายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ๑ ฯ** ๓ องค์นี้เป็นองค์อันหนึ่ง ฯ ให้เข้าเป็นอนุโลมและปฏิโลม เมื่อชำนิชำนาญตามองค์ ๕ ที่กล่าวแล้วนั้นเป็นสำเร็จในวิธีคืบ

ต่อนี้ไปจึงเข้าวิธีรวบยอดว่า ข้าพเจ้าจักขอเข้ารวบในห้อง **พระกายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ๑ ฯ พระกายลหุตา จิตฺตลหุตา ๑ ฯ พระกายมุทุตา จิตฺตมุทุตา ๑ ฯ พระกายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา ๑ ฯ พระกายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา ๑ ฯ พระกายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา ๑ ฯ** ๖ องค์นี้เป็นองค์อันหนึ่ง ฯ

พระกายุชุกตา จิตฺตุชุคฺคตา ๑ ฯ พระกายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา ๑ ฯ พระกายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา ๑ ฯ พระกายมุทุตา จิตฺตมุทุตา ๑ ฯ พระกายลหุตา จิตฺตลหุตา ๑ ฯ พระกายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ๑ ฯ ๖ องค์นี้เป็นองค์อันหนึ่ง ให้เข้าเป็นอนุโลมและปฏิโลม เมื่อชำนาญตามองค์ ๕ ที่กล่าวมาแล้วนั้นนับว่าสำเร็จในวิธีรวบยอด ฯ

ต่อนี้ไปจึงเข้าสังกฏเทียน ๖ เล่ม ในเทียนเล่มหนึ่งมีลูกสังกฏ ๖ ลูก ฯ เมื่อเข้าให้นับ ๓ องค์เป็นองค์อันหนึ่ง (อธิบายว่ารวมวิธีสลับวิธีคืบ วิธีรวบยอด นับเป็น ๓ วิธีจึงรวมลงเป็นองค์หนึ่ง) ต่อนี้ไปให้ดำเนินขึ้นไปอีกว่า ข้าพเจ้าจักขอเข้าสังกฏในห้อง **พระกายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ๑ ฯ พระกายลหุตา จิตฺตลหุตา ๑ ฯ พระกายมุทุตา จิตฺตมุทุตา ๑ ฯ พระกายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา ๑ ฯ พระกายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา ๑ ฯ**

พระกายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา ๑ ฯ พระกายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา ๑ ฯ พระกายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา ๑ ฯ พระกายมุทุตา จิตฺตมุทุตา ๑ ฯ พระกายลหุตา จิตฺตลหุตา ๑ ฯ พระกายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ๑ ฯ ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม ฯ

ต่อไปนี้จึงเข้าวัตรว่า :- ข้าพเจ้าจักขอเข้าวัตรในห้อง **พระกายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ๑ ฯ พระกายลหุตา จิตฺตลหุตา ๑ ฯ พระกายมุทุตา จิตฺตมุทุตา ๑ ฯ พระกายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา ๑ ฯ พระกายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา ๑ ฯ พระกายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา ๑ ฯ พระกายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา พระกายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา ๑ ฯ พระกายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา ๑ ฯ พระกายมุทุตา จิตฺตมุทุตา ๑ ฯ พระกายลหุตา จิตฺตลหุตา ๑ ฯ พระกายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ๑ ฯ** ให้เข้าเป็นอนุโลมและปฏิโลม เมื่อทำให้มากเจริญให้มากชำนิชำนาญตั้งมั่นเป็นปกติเรียบร้อยดีแล้ว นับว่าสำเร็จในห้องพระยุคคลธรรมทั้ง ๖ ประการ จิตต์ได้อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิในห้องยุคคลธรรม บัณฑิตพึงทราบกถาว่าด้วยยุคคลธรรม จบลงแต่เพียงนี้

ขึ้นห้อง ๔ ว่าด้วยสุข

วิธีขึ้น ให้ตกแต่งข้าวตอกดอกไม้อย่างละ ๕ กระทง ธูปเทียนอย่างละ ๑๐ เล่ม ถวายแด่พระแก้วเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ ตั้งสติให้มั่น พึงตั้งสัตยาธิษฐาน อาราธนาว่า ในห้องพระกายสุขํ จิตฺตสุขํ พระพุทฺธานุสฺสติ อุปจารสมาธิธรรมเจ้า อันมีลักษณะ ๒ ประการ คือ (เหลือง) องค์หนึ่ง (ขาว) องค์หนึ่ง ฯ เมื่อได้พระธรรมเจ้าทั้งสองนี้แล้ว จึงอาราธนาว่า ข้าพเจ้าจักขอเข้าลำดับ เข้าสับ (สลับ) เข้าคืบ เข้ารวบ ในห้องพระกายสุขํ จิตฺตสุขํ พระพุทฺธานุสฺสติ อุปจารสมาธิธรรมเจ้า ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม ฯ แล้วจึงเข้าสังกฏว่า ข้าพเจ้าจักขอเข้าสังกฏในห้องพระกายสุขํ จิตฺตสุขํ พระพุทฺธานุสฺสติ อุปจารสมาธิธรรมเจ้า ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม วิธีเข้าให้ตกแต่งข้าวตอกดอกไม้อย่างละ ๑๐ กระทง และธูปเทียนอย่างละ ๒๐ เล่ม ลูกสังกฏเล่มหนึ่ง ๕ ลูก แล้วจึงอาราธนาเข้าวัตต์ว่า ข้าพเจ้าจักขอเข้าในห้องพระกายสุขํ จิตฺตสุขํ พระพุทฺธานุสฺสติ อุปจารสมาธิธรรมเจ้า ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม เมื่อทำได้ชำนาญโดยประการที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว นับว่าสำเร็จพระกัมมัฏฐานในห้องที่ ๔ คือ พระกายสุขํ ได้แก่กายเป็นสุข พระจิตฺตสุขํ จิตต์เป็นสุข ฯ

จบพระกัมมัฏฐาน ๔ ห้องเพียงเท่านี้

ขึ้นพระอานาปานุสสติ

พระโยคาวจรเจ้า ตนจักจำเริญในพระอานาปานุสสติกัมมัฏฐานเจ้า ให้ซักผ้าย้อมผ้าให้สอาด ตัดเล็บมือเล็บเท้า ปลงผมโกนหนวดชำระขัดสีร่างกายให้สอาด ปราศจากกลิ่นโสโครกทั้งมวลควรแก่พระธรรม แล้วให้ตั้งใจรักษาสังวรศีลทั้ง ๔ ให้บริสุทธิ์ นี้เป็นภาคพื้นของกาย วาจา จิตต์ ถ้าเป็นสามเณรมีศรัทธา ให้ชำระร่างกายเครื่องอุปโภคบริโภคให้สอาดเช่นเดียวกันแล้ว ก็ให้รักษาศีล ๑๐ ประการให้บริสุทธิ์เสียก่อน ถ้าเป็นคฤหัสถ์ คือ อุบาสก อุบาสิกา ก็ให้รักษาศีล ๕ ประการ ศีล ๘ ประการ หรืออกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการให้บริสุทธิ์ เป็นภาคพื้นของกาย วาจา จิตต์ เรียบร้อยดีงามก่อนแล้วจึงเรียนพระกัมมัฏฐาน จึงจักเจริญตามพระพุทธประสงค์โดยสดวก ฯ

เมื่อจะขึ้นพระอานาปานุสสติเจ้า ให้ตกแต่งข้าวตอกดอกไม้ ธูปเทียนอย่างละ ๑๐ เล่ม ถวายพระแก้วเจ้า และพระอาจารย์ผู้สั่งสอนพระกัมมัฏฐานโดยสักกัจจะเคารพ ปฏิญาณตนถึงพระไตรสรณาคมน์ตลอดชีวิต ชีวิตเป็นของรักฉันใด ก็ให้ทำความรักพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า เท่ากันกับชีวิตของตนฉันนั้น ยอมพลีชีวิตถวายพระรัตนตรัยให้เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าปฏิญาณพระองค์ เพื่อพระสัพพัญญุตญาณ ณ ภายใต้ควงไม้มหาโพธิ์ในวันที่จะตรัสรู้ว่า เนื้อจักเหี่ยวไป เลือดจักแห้งไป เอ็นจักขาดไป หนังจักเหี่ยวแห้งปกคลุมติดกระดูกก็ดี พระองค์ไม่ทรงละบัลลังก์ จนกว่าจะได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณฉะนั้น แล้วยึดพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณเป็นที่พึ่งพำนัก ประหนึ่งว่ามีเรือนเงิน เรือนทอง เรือนแก้ว เป็นที่อยู่ คือให้สังวัทธยายพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เป็นที่พักของใจ เมื่อใจได้ที่พักอันไม่มีข้าศึกเช่นนี้แล้ว จึงตั้งสัตยาธิษฐานว่า ในห้องพระอุคคหนิมิตต์ อานาปานุสสติเจ้า ให้กำหนดลมดังต่อไปนี้

เมื่อหายใจออก ต้นลมอยู่ที่กลางนาภี (สะดือ) ๓ นิ้ว นอกเนื้อ ในหนัง กลางลมอยู่ที่ตรงหน้าอกกึ่งกลาง ปลายลมอยู่ที่ริมฝีปากหรือจมูก เมื่อหายใจเข้า ต้นลมอยู่ที่ริมฝีปากหรือปลายจมูกกลางลมอยู่กลางอก ปลายลมอยู่ที่นาภีตามที่กำหนดไว้ แล้วจึงภาวนาตั้งสติไว้ที่ใจให้มีสติเป็นพี่เลี้ยง กำหนดลมหายใจที่ออกไปประมาณชั่วสุดแขน แล้วจึงพิจารณาอัสสาสะ ปัสสาสะ คือลมหายใจเข้าออกไปว่า ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ เป็นอนุโลมปฏิโลม ได้ร้อยทีหรือพันที เมื่อได้พระอุคคหนิมิตต์ เป็นรูปองค์พระพุทธเจ้าอันขาวบริสุทธิ์ ประมาณเท่ารูปพระทองคำแล้ว จึงตั้งสติให้มั่น ให้รู้อยู่ที่ใจ ให้เห็นอยู่ที่ใจ ให้ใจเป็นผู้รู้ผู้เห็น

แล้วให้ตั้งสติเป็นปฏิโลมเข้ามาสู่ผุฏฐา ฐานะ (ที่ตั้งแห่งการสัมผัส) แห่งนาสิกได้มั่นคงเป็นสัมมาสติสมาธิธรรมเจ้าอันประเสริฐแล้วเมื่อใด จึงขอพระปฏิภาคนิมิตต์อาราธนา

ว่าในห้องพระปฏิภาคนิมิตต์อานาปานุสสติเจ้า เมื่อทำชำนิชำนาญแล้วก็จะก้าวขึ้นสู่ภูมิแห่งฌาน ฯ **ปธมฌาน มุกฺขวณฺณํ** มีสีขาวดังแก้วมุกดา ฯ **ทุติยฌาน ผลิกวณฺณํ** มีสีเขียวดังแก้วผลึก ฯ **ตติยฌาน สงฺขวณฺณํ** มีสีอันขาวดังหอยสังข์อันช่างขัดดีแล้ว ฯ **จตุตฺถฌาน สุริยวณฺณํ** มีสีเพียงดังแสงพระอาทิตย์ แรกอุทัย และทรงกลด ฯ **ปญฺจมฌาน สุวณฺณวณฺณํ** มีวรรณะเพียงดังทองคำอันสุกใสงามหนักหนาหาที่จะอุปมาเปรียบเทียบมิได้ ฯ แล้วจึงกลับเข้าฌานทั้ง ๕ รวมให้เป็นองค์อันเดียว ทำให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม ชำนาญในฐานะธรรมทั้ง ๕ คือ **อาวชฺชน** การเพ่ง **สมาปชฺชน** การเข้า **อธิฏฺฐาน** การตั้งอยู่ **วุฏฺฐาน** การออก **ปจฺจเวกฺขณ** การพิจารณา

พระโยคาวจรเจ้าผู้ประกอบคุณธรรมพิเศษ ดังพรรณนามานี้ ชื่อว่าบรรลุห้องปัญจมฌาน อันมีพระอานาปานุสสติเป็นบทฐาน

จบพระอานาปานุสสติสมาธิห้องที่ ๕ เพียงเท่านี้

ขึ้นห้องที่ ๖ ว่าด้วยอรูปฌาน

พระโยคาวจรเจ้าผู้จะเจริญอรูปฌาน ให้ตกแต่งข้าวตอกดอกไม้ ธูปเทียนอย่างละ ๒๐ เล่ม บูชาพระแก้วเจ้าทั้ง ๕ และครูปัธยาจารย์โดยสักกัจจะเคารพแล้ว จึงอาราธนาว่าในห้องอากาสานัญจายตนะ ปฐมอรูปฌานสมาบัติเจ้า ตั้งสติไว้ที่ใจให้มั่น แล้วบริกรรมว่า **"อากาโส อนนฺโต"** ๓ ที **"อากาสํ อนนฺตํ"** ๓ ที (กำหนดสีเหลือง) ในห้องวิญญาณัญจายตนทุติยอรูปฌานสมาบัติเจ้า บริกรรมว่า **"วิญฺญาณํ อนนฺตํ"** ๓ ที (กำหนดสีขาว) ในห้องอากิญจัญญายตนตติยอรูปฌานสมาบัติเจ้า บริกรรมว่า **"นตฺถิ กิญฺจิ"** ๓ ที (กำหนดสีแดง) ในห้องเนวสัญญานาสัญญายตนจตุตถอรูปฌานสมาบัติเจ้า บริกรรมว่า **"เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตํ"** ๓ ที (กำหนดสีเขียว) เมื่อได้บรรลุพระธรรมเจ้าทั้ง ๔ องค์นี้แล้ว จึงเข้าฌานทั้ง ๕ ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม แล้วขึ้นสู่อรูปฌานทั้ง ๔ ให้เป็นอนุโลมปฏิโลม ทำให้ชำนิชำนาญตามฐานะธรรม ๕ ประการดังกล่าวมาแล้ว บัณฑิตพึงทราบกถาพรรณนาอรูปฌานว่าจบลงเพียงนี้

จบห้องอรูปฌาน

ขึ้นห้องที่ ๗ ว่าโดยวิปัสสนาภูมิ

พระโยคาวจรเจ้า ผู้จะเจริญวิปัสสนาต่อไป ควรเพ่งสมาบัติทั้ง ๘ ที่ตนได้บรรลุแล้วนั้น ให้เป็นส่วนโลกุตตรฌานด้วยคำว่า **โลกุตฺตรํ ฌานํ** ดังนี้ แล้วตั้งสัมมาทิฏฐิเป็นหลักในวงแห่งพระไตรลักษณ์ คือ **พระอนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** แล้วดำเนินในองค์แห่งวิปัสสนาได้แก่ธรรมเครื่องตรัสรู้ ๓๗ ประการ มีสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น มีพระอัฏฐังคิกมรรค ๘

เป็นปริโยสาน เมื่อยกคุณธรรมเหล่านี้ขึ้นพิจารณา แม้แต่เพียงหมวดหนึ่งก็ใช้ได้ ข้อสำคัญให้มีความเบื่อหน่ายคลายละรู้แจ้งด้วยใจ แทงตลอดในเรื่องสังขารด้วยปัญญาก็พอ ในที่นี้ท่านวางลำดับไว้ว่า มรรค ๘ เป็นบันไดเชื่อมสมาบัติ ๘ ขึ้นสู่วิปัสสนาญาณ แต่ต่อขึ้นไปแต่ (เชื่อม) ปฐมฌานจนถึงปัญจมฌานโดยบริกรรมว่า **โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ** ดังนี้ เพราะคุณธรรมข้อนี้ เป็นเครื่องกำจัดบาปธรรม ๑๔ ตัว คือ โมโห มีลักษณะมืดดำดังเมฆอันแน่นหนา **อหิริกํ** ใจกระด้างแข็งสีเหลืองผสมดำ เมื่อบังเกิดให้รำพึงภาวนาไปยินดีไป ในคลองวัตรอันเป็นบาป **อโนตฺตปฺปํ** สีดำแกมเขียว เมื่อเกิดขึ้นไม่กลัวบาป ดิ่งไปในมิจฉาทิฏฐิ ตัดกำลังแห่งสัมมาทิฏฐิ **อุทฺธจฺจํ** สีดำแกมแดง เป็นประดุจดังเปลวไฟเมื่อลมพัดแรงกล้า ทำจิตต์ให้ฟุ้งสร้าน ตัดกำลังสัมมาสติ **โลโภ** ใจมืดดำเหมือนดังสีครามตัดกำลังสัมมาสังกัปโป **ทิฏฐิ** ใจสีดำแกมขาวเหมือนดังพระจันทร์ข้างแรม ๘-๙ ค่ำ ตัดกำลังสัมมาวาจา สัมมากัมมันโต **มานะ** ใจสีเหลืองแกมดำ ตัดกำลังสัมมาอาชีโว **โทโส** ใจสีเขียวแกมดำ ตัดกำลังสมาธิ **อิจฺฉา** ใจสีเหลืองแกมขาว **มจฺฉริยํ** ใจสีดำแกมแดงและขาวรวมกัน ตัดกำลังสัมมาวายาโม **กุกฺกุจฺจํ** ใจสีดำขาวเหลือง **ถีนํ** ใจสีดำแกมขาว **มิทฺธํ** ใจสีดำแกมขาว ๓ นี้กำจัดกำลังแห่งสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปโป **วิจิกิจฺฉา** ใจสีเหลืองขาวดำ **อวิชฺชา** ใจมืดดำ **ตณฺหา** ใจดำเหมือนน้ำมันงา เศร้าหมองด้วยสีดำ กำบัง **ญาณํ** และ **วิชฺชา** บาปธรรม ๑๔ ตัวนี้ กำลังอริยมรรคประหารให้เบาบางลงได้ เมื่อมรรคตั้งมั่นแล้ว จิตต์สงบบริสุทธิ์ มีอิทธิฤทธิ์อิทธิพลเป็นอย่างดี เปรียบเหมือนแม่ทัพที่เตรียมศาสตราวุธยุทธภัณฑ์ กองเสบียงกำลังพลบริบูรณ์แล้วฉะนั้น คือหมายความว่ามรรคทั้ง ๘ รวมลงเป็นมรรคสามังคี มรรคมีอย่างเดียว อาการของมรรคมี ๘ เมื่อรวมลงเป็นหนึ่ง เรียกว่าเอกธรรม คือญาณทัสสนะ เมื่อดำเนินกระแสจิตต์มาถึงภูมินี้แล้วให้ทำโลกุตตรฌาน และโลกุตตรมรรคญาณให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม เมื่อทำให้เป็นวสีชำนาญดีแล้ว จึงขึ้นห้องวิปัสสนาญาณเจ้าทั้ง ๑๐ พระองค์ มีธูปเทียนอย่างละ ๕๐ อาราธนาในห้องพระสัมมัสสนญาณ :-

๑. สมฺมสฺสนญาณ	ปรีชาคำนึงเห็น **ปรา. อปรา.**
๒. อุทยพฺพยานุปสฺสนาญาณ	ปรีชาคำนึงเห็นทั้งความเกิดความดับ
๓. ภงฺคานุปสฺสนาญาณ	ปรีชาคำนึงเห็นความดับ
๔. ภยตุปฏฺฐานญาณ	ปรีชาคำนึงเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
๕. อาทีนวานุปสฺสนาญาณ	ปรีชาคำนึงเห็นโทษ
๖. นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณ	ปรีชาคำนึงถึงด้วยความเบื่อหน่าย
๗. มุญฺจิตุกมฺยตาญาณ	ปรีชาคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย
๘. ปฏิสงฺขานุปสฺสนาญาณ	ปรีชาคำนึงด้วยพิจารณาหาทาง

๙. สงฺขารุเปกฺขาญาณ ปรีชาคำนึงด้วยความวางเฉยเสีย
๑๐. สจฺจานุโลมิกญาณ ปรีชาเป็นไปโดยสมควรแก่กำหนดรู้อริยสัจจ์

เมื่อสังกฏในวิปัสสนาญาณทั้ง ๑๐ ได้แน่นอนแล้ว จึงสังกฏบริกรรมว่า **"อนิจฺจํ"** ๓ ที แล้วบริกรรมต่อไปว่า **"ทุกฺขํ"** ๓ ที แล้วจึงบริกรรมต่อไปว่า **"อนตฺตา"** ๓ ที บริกรรมไปจนกว่าญาณทัสสนะจะเกิดปรากฏขึ้นที่จิตต์ อันจะเป็นดวงแก้วฉายแสงดูอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ประการ คือ **ทุกฺขสจฺจ สมุทยสจฺจ นิโรธสจฺจ มคฺคสจฺจ** ผู้บำเพ็ญในห้องวิปัสสนาญาณนี้ สามารถได้บรรลุมรรคผลตามอุปนิสัยวาสนาบารมีของตน ฯ

จบห้องวิปัสสนาญาณโดยย่อ

ขึ้นห้อง ๘

ว่าด้วยพระสัพพัญญุตญาณของพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระโยคาวจรเจ้า พึงพิจารณาดูพระรัศมีแห่งแก้ว ๓ ประการไว้เป็นหลักใจ ในคุณธรรมเครื่องตรัสรู้ต่อไป ข้าพเจ้าจักพรรณนากถาว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ประการ อันเป็นพระพุทธสัพพัญญุตญาณของพระวิปัสสีบรมโพธิสัตว์เจ้า ซึ่งมีมาในมหาปทานสูตร ทีฆนิกาย มหาวรรค โดยใจความย่นย่อพอเป็นเครื่องเตือนตาใจดังต่อไปนี้ พระมหาสมณโคดมตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ขณะเมื่อพระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ทรงเร้นอยู่ในที่ลับทรงรำพึงในพระทัยขึ้นอยู่อย่างนี้ว่า "โลกนี้ยากที่จะรู้ทั่วถึงได้ ย่อมเกิด แก่ ตาย เวียนตายเวียนเกิด ก็ถ้าบุคคลไม่รู้แจ้งซึ่งการออกจากทุกข์ คือความแก่และความตายนั้น การออกจากทุกข์ คือความแก่และความตายนั้นจักปรากฏได้อย่างไร"

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอเกิดขึ้น ความแก่และความตายจึงเกิดขึ้น ความแก่และความตายมีขึ้นเพราะอะไรเป็นเหตุ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ขณะนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ได้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาเพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อความเกิดแลมีอยู่ ความแก่และความตายจึงมี ความแก่และความตายมีขึ้นเพราะความเกิดเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลายครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอเกิดขึ้น ความเกิดจึงได้เกิดขึ้น ความเกิด เกิดขึ้นเพราะอะไรเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ได้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาเพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อภพแลมีอยู่ ความเกิดก็ย่อมมีขึ้น ความเกิดมีขึ้นเพราะภพเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ขณะนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้าทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอเกิดขึ้นภพจึงเกิด ภพเกิดขึ้นเพราะอะไรเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้าได้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาเพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่ออุปาทานเกิด ภพจึงเกิด ภพเกิดขึ้นเพราะอุปาทานเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ขณะนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอเกิดขึ้น อุปาทานจึงเกิด อุปาทานเกิดขึ้นเพราะอะไรเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ได้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาเพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อตัณหาแลมีอยู่ อุปาทานจึงเกิด อุปาทานเกิด เพราะตัณหาเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ขณะนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้าได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอเกิดขึ้น ตัณหาจึงเกิด ตัณหาเกิดขึ้นเพราะอะไรเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ได้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาเพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อเวทนาแลมีอยู่ ตัณหาจึงเกิดขึ้น ตัณหาเกิดขึ้นเพราะเวทนาเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ขณะนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้าได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอเกิดขึ้น เวทนาจึงเกิด เวทนาเกิดขึ้นเพราะอะไรเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ขณะนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ได้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาเพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อผัสสะมีอยู่ เวทนาจึงเกิด เวทนาเกิดขึ้น เพราะผัสสะเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ขณะนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้าได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอเกิดขึ้น ผัสสะจึงเกิด ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอะไรเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้าได้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาเพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่ออายตนะทั้ง ๖ แลมีอยู่ ผัสสะจึงเกิด ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอายตนะทั้ง ๖ เป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ขณะนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้าได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอเกิดขึ้น อายตนะทั้ง ๖ จึงเกิด อายตนะทั้ง ๖ เกิดขึ้นเพราะอะไรเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้าได้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญา เพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อนามและรูปมีอยู่ อายตนะทั้ง ๖ จึงเกิด อายตนะทั้ง ๖ เกิดขึ้น

เพราะนามรูปเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้าได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอมีอยู่นามรูปจึงเกิดขึ้น นามรูปเกิดขึ้นเพราะอะไรเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้าได้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาเพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อวิญญาณแลมีอยู่นามรูปจึงเกิด นามรูปเกิดขึ้นเพราะวิญญาณเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้าได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่ออะไรหนอมีอยู่ วิญญาณจึงเกิด วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอะไรเป็นเหตุ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้าได้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาเพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อนามรูปแลมีอยู่ วิญญาณจึงเกิด วิญญาณเกิดขึ้นเพราะนามรูปเป็นเหตุ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้าทรงดำริอย่างนี้ว่า วิญญาณนี้แลหมุนเวียนมาแต่นามรูป หาใช่อื่นไม่ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเกิด หรือแก่ หรือตาย หรือเวียนตาย หรือเวียนเกิด เหมือนอย่างว่าวิญญาณย่อมเกิดขึ้น เพราะนามรูปเป็นเหตุ นามรูปย่อมเกิด เพราะวิญญาณเป็นเหตุ อายตนะทั้ง ๖ ย่อมเกิด เพราะนามรูปเป็นเหตุ ผัสสะย่อมเกิด เพราะอายตนะทั้ง ๖ เป็นเหตุ เวทนาย่อมเกิด เพราะผัสสะเป็นเหตุ ตัณหาย่อมเกิดเพราะเวทนาเป็นเหตุ อุปาทานย่อมเกิด เพราะตัณหาเป็นเหตุ ภพย่อมเกิด เพราะอุปาทานเป็นเหตุ ชาติย่อมเกิด เพราะภพเป็นเหตุ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ย่อมเกิด เพราะชาติเป็นเหตุ สมุทัยแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมเกิดด้วยประการดังนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงบังเกิดดวงตา ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างในธรรมที่ไม่สดับแล้วว่า **"สมุทโย สมุทัย"** ดังนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้าทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่อไม่มีอะไรหนอ จึงจะไม่มีชราและมรณะ เพราะดับอะไร จึงเป็นอันชราและมรณะดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาเพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะก็ไม่มี เพราะชาติดับ ชราและมรณะก็ดับไป

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่อไม่มีอะไร จึงจะไม่มีชาติ เพราะอะไรดับ ชาติจึงดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาเพราะมาทรงพิจารณาว่า เมื่อไม่มีภพแล ชาติก็ไม่มี เพราะภพดับไป ชาติก็ดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่อไม่มีอะไรหนอ จึงไม่มีภพ เพราะดับอะไร ภพจึงดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ตรัสรู้ด้วยพระปัญญา เพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อไม่มีอุปาทานแล ภพก็ไม่มี เพราะอุปาทานดับไป ภพก็ดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่อไม่มีอะไร จึงจะไม่มีอุปาทาน เพราะอะไรดับ อุปาทานจึงดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ตรัสรู้ด้วยพระปัญญา เพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อไม่มีตัณหาแล อุปาทานก็ไม่มี เพราะตัณหาดับไป อุปาทานก็ดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่อไม่มีอะไร จึงจะไม่มีตัณหา เพราะอะไรดับ ตัณหาจึงดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ตรัสรู้ด้วยพระปัญญา เพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อไม่มีเวทนาแล ตัณหาก็ไม่มี เพราะเวทนาดับไป ตัณหาก็ดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสิโพธิสัตว์เจ้า ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่อไม่มีอะไร จึงไม่มีเวทนา เพราะอะไรดับ เวทนาจึงดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ตรัสรู้ด้วยพระปัญญา เพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อไม่มีผัสสะแล เวทนาก็ไม่มี เพราะผัสสะดับไป เวทนาก็ดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่อไม่มีอะไร จึงจะไม่มีผัสสะ เพราะอะไรดับ ผัสสะจึงดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ตรัสรู้ด้วยพระปัญญา เพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อไม่มีอายตนะทั้ง ๖ แลผัสสะก็ไม่มี เพราะอายตนะทั้ง ๖ ดับไป ผัสสะก็ดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่อไม่มีอะไรหนอ อายตนะทั้ง ๖ จึงจะไม่มี เพราะอะไรดับ อายตนะทั้ง ๖ จึงดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ตรัสรู้ด้วยพระปัญญา เพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อไม่มีนามแล รูป อายตนะทั้ง ๖ ก็ไม่มี เพราะรูปนามดับไป อายตนะทั้ง ๖ ก็ดับไป

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ทรงดำริอย่างนี้ เมื่อไม่มีอะไรหนอ นามรูปจึงไม่มี เพราะอะไรดับ นามรูปจึงดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ตรัสรู้ด้วยพระปัญญา เพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อไม่มีวิญญาณแล นามรูปก็ไม่มี เพราะวิญญาณดับไป นามรูปก็ดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสตว์เจ้า ทรงดำริอย่างนี้ว่า เมื่อไม่มีอะไรหนอ วิญญาณจึงไม่มี เพราะอะไรดับไป วิญญาณจึงดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ได้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญา เพราะมาทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อไม่มีนามรูปแล วิญญาณก็ไม่มี เพราะนามรูปดับไป วิญญาณก็ดับ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ได้ทรงดำริอย่างนี้ว่า หนทางเพื่อตรัสรู้อันนี้แล เราได้บรรลุแล้ว เพราะนามรูปดับ วิญญาณก็ดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปก็ดับ เพราะนามรูปดับ อายตนะทั้ง ๖ ก็ดับ เพราะอายตนะทั้ง ๖ ดับ ผัสสะก็ดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาก็ดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาก็ดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานก็ดับ เพราะอุปาทานดับ ภพก็ดับ เพราะภพดับ ชาติก็ดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็ย่อมดับ ฉันใด ทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมดับไป ฉันนั้น

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ทรงบังเกิดดวงตา ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างในธรรมที่ไม่ได้ทรงสดับแล้วว่า **“นิโรโธ นิโรธ”** ดังนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้นโดยสมัยอื่น พระวิปัสสีโพธิสัตว์เจ้า ทรงพิจารณาเห็นความบังเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ ว่า รูปเป็นดังนี้ เหตุก่อให้เกิดรูปเป็นดังนี้ ความแปรแห่งรูปเป็นดังนี้ เวทนาเป็นดังนี้ เหตุก่อให้เกิดเวทนาเป็นดังนี้ ความแปรแห่งเวทนาเป็นดังนี้ สัญญาเป็นดังนี้ เหตุก่อให้เกิดสัญญาเป็นดังนี้ ความแปรแห่งสัญญาเป็นดังนี้ สังขารเป็นดังนี้ เหตุก่อให้เกิดสังขารเป็นดังนี้ ความแปรแห่งสังขารเป็นดังนี้ วิญญาณเป็นดังนี้ เหตุก่อให้เกิดวิญญาณเป็นดังนี้ ความแปรแห่งวิญญาณเป็นดังนี้ เมื่อพระองค์ทรงพิจารณาเห็นความบังเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ อยู่ไม่นานนัก จิตต์ไม่ถือมั่นแล้วพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ดังนี้แล ฯ

จบห้อง ๘ ที่เป็นโลกุตตรสมบัติของพระพุทธเจ้าแล

อภิสัมโพธิญาณของพระสัพพัญญูพุทธเจ้า

ทรงบำเพ็ญวิเวก ๓ บริบูรณ์

๑. **กายวิเวก** เมื่อเบ็ญจวัคคีย์หลีกหนีไปเสียจากพระองค์ พระมหาบุรุษเจ้าก็ทรงสงัดด้วยกายวิเวก มีศีลอันบริสุทธิ์ ฯ

๒. **จิตตวิเวก** พระองค์ทรงบริหารสุขภาพ บำรุงให้พระกายมีกำลังดำรงเป็นปกติ ทรงสืบต่อพากเพียรพยายามในฌานสมาบัติมิได้ล่าช้า อาศัยประโยคสมบัติอันชอบกระทำในกิจโดยชอบ พระองค์ได้ละนิวรณ์ทั้ง ๕ คือ **กามฉนฺท** ความพอใจในกาม **พยาบาท** จิตต์ปองร้าย **ถีนมิทฺธ** ง่วงเหงาหาวนอน **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจ** จิตต์ฟุ้งสร้านรำคาญ **วิจิกิจฺฉา** ความสงสัยไร้เหตุผล ให้ปราศไปโดยวิขัมภนปหาน บรรลุมหรคตรูปาวจรฌานทั้ง ๔ คือ **ปธมฌาน** ความเพ่งที่ ๑ มีองค์ ๕ คือ **วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกคฺคตา ทุติยฌาน** ความเพ่งที่ ๒ มีองค์ ๓ คือ **ปีติ สุข เอกคฺคตา** ฯ **ตติยฌาน** ความเพ่งที่ ๓ มีองค์ ๒ คือ **สุข** และ**เอกคฺคตา จตุตฺถฌาน** ความเพ่งที่ ๔ มีองค์ ๒ คือ **อุเปกฺขา และเอกคฺคตา** แคล่วคล่องชำนาญด้วยดี เป็นจิตตวิเวก เป็นสัมมาสมาธิอันบริสุทธิ์ ฯ ข้อนี้ควรเป็นบาทแห่ง **ฉฬภิญฺญาคุณ** เป็นจรณะใกล้ต่อวิชชา ฯ ข้อนี้ได้ในนามธรรมบัญญัติว่า "จิตตวิเวก" ฯ

๓. **อุปธิวิเวก** เมื่อมหามงคลสมัย วิสาขปุรณมีดิถีเพ็ญ พระจันทร์เสวยวิสาขะนักขัตฤกษ์แล้วล่วงเข้าเวลาราตรี จำเดิมแต่พลบค่ำ พระมหาบุรุษเจ้าเสด็จนั่งด้วยบัลลังก์อันเดียว ณ ภูมิสถานลาดด้วยติณชาติ เป็นปัจจัตถรณะ ณ ภายใต้ไม้อัสสัตถพฤกษ์มหาโพธิสถาน ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราผันพระพักตร์ต่อด้านบุรพาทิสาภาค ทรงพระอธิษฐานความเพียร จาตุรงคมหาปธานมีองค์ ๔ อย่าง ตั้งมั่นพระหฤทัยว่า หนังและเอ็น และอัฐิและมังสะ โลหิตในกาย จงเหือดแห้งไปเถิด คุณพิเศษอันล้ำเลิศใด ที่เป็นวิสัยบุทคลจะพึงได้ด้วยเรี่ยวแรงและความเพียรแห่งบุรุษ เมื่อไม่ได้บันลุถึงคุณพิเศษนั้น จักไม่สละความเพียรเสีย จิตต์เรายังไม่วิมุตติหลุดถอนพ้นพิเศษไปจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทานเพียงใดแล้ว เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นั่งขัดสมาธิอันนี้เลยเพียงนั้น

ทรงตั้งจาตุรงคมหาปธานด้วยกุศลฉันท์อันกล้าหาญฉะนี้แล้ว จิตต์พระองค์ตั้งมั่นด้วยจตุตถฌานแล้ว เป็นจิตต์บริสุทธิ์ผ่องใสไม่มีอังคณะ ปราศจากอุปกิเลสแล้ว เป็นจิตต์อ่อนควรแก่ภาวนากรรม เป็นจิตต์หยุดมั่น ถึงซึ่งความไม่หวั่นไหวด้วยนิวรณ์ทั้ง ๕ และ วิตก วิจาร ปีติ สุข แล้ว ประหนึ่งทองคำที่หลอมไล่ให้สิ้นโทษมลทิน ไม่เจือปน

ด้วยเงินและเหล็ก ทองแดง สังกะสีดีบุกแล้ว นายช่างอาจน้อมนำไปเป็นเครื่องประดับหลากต่าง ๆ ได้ตามปรารถนาฉะนั้น พระมหาบุรุษเจ้าจึงน้อมจิตต์ไปฉะเพาะหน้า เพื่อ **ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ** ปัญญาตามระลึกขันธสันดานที่ตนได้อาศัยอยู่แล้ว ณ กาลก่อน ๆ ก็ได้บัลลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณนั้นตามปรารถนา พระองค์มาตามระลึกได้ซึ่งขันธสันดานที่ได้อาศัยอยู่แล้ว ณ กาลก่อน มีประเภทเป็นอันมาก ตั้งแต่ชาติหนึ่ง สองชาติ สามชาติ สี่ชาติ ห้าชาติ สิบชาติ ยี่สิบชาติ สามสิบชาติ สี่สิบชาติ ร้อยชาติ พันชาติ แสนชาติ จนสังวัฏฏกัปป์ วิวัฏฏกัปป์ เป็นอันมาก รู้แจ้งประจักษ์ชัดว่า เราได้เกิด ณ ที่โน้น มีชื่อและโคตรและพรรณสีกายอย่างนี้ๆ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขทุกข์อย่างนี้ มีที่สุดอายุเพียงเท่านี้ จุติจากภพนั้นแล้วได้เกิดที่โน้น มีชื่อและโคตรและพรรณสีกายและอาหารและสุขและทุกข์อย่างนี้ๆ มีที่สุดอายุเพียงเท่านี้ ๆ ต่อ ๆ มาจนถึงปัจฉิมชาติ เป็นพระอังคีรสสักโยรส บัดนี้เป็นที่สุด แจ้งชัดสว่างแก่จิตต์ทุกประการ กำจัด อวิชชา โมหะอันปิดปุพเพนิวาสนั้นเสียให้พินาศไป **วิชฺชา คือ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณ นี้เป็น วิชชาปฐม** พระมหาบุรุษเจ้าได้บัลลุถึงกระทำให้แจ้งแล้ว ณ ปฐมยามส่วนต้นราตรี ฯ พระองค์ได้ทราบแจ้งชัดซึ่งจุติและเกิดแห่งพระองค์ในกาลก่อน และประวัติกาลปัจจุบันบัดนี้ และทราบแจ้งซึ่งความที่แห่งพระองค์เข้าไปถึงความสุขความทุกข์ ตามสมควรแก่กรรมที่ดีและชั่วสิ้นสงสัยในสันดานตน ด้วยกำลัง **ปุพเพนิวาสานุสสติญาณปฐมวิชชา** ฉะนี้แล้ว

ลำดับนั้น ประสงค์จะใคร่ทราบชัดซึ่ง จุติและปฏิสนธิอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีที่สุด ไม่มีประมาณเหล่าอื่น ๆ จึงน้อมจิตต์ไปฉะเพาะหน้าเพื่อ **จุตูปปาตญาณ** ปัญญาที่รู้แจ้งในจุติและเกิดแห่งสัตว์ทั้งหลาย ก็บัลลุถึงทิพย์จักษุอันบริสุทธิ์ล่วงสามัญมนุษย์จักษุวิสัย พระองค์ได้เห็นแล้วซึ่งสัตว์ทั้งหลายที่จวนจะจุติและเกิดขึ้น ณ ทันใดนั้น ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายที่ต่ำช้าและประณีต มีพรรณสีกายงามและพรรณทุรพล ถึงซึ่งความสุข ถึงซึ่งความทุกข์ ได้หยั่งทราบแล้วซึ่งสัตว์ทั้งหลายอันเข้าไปถึงสุขและทุกข์ตามควรแก่กรรม แจ้งประจักษ์ว่า **อิเม วต โภนฺโต สตฺตา** สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้หนอ ได้ประกอบแล้วด้วยทุจริตในกาย วาจา ใจ ติเตียนพระอริยเจ้าและมีทิฏฐิความเห็นผิด สมาทานซึ่งทุจริตด้วยมิจฉาทิฏฐิเป็นที่ตั้ง ครั้นกายแตกเบื้องหน้าแต่มรณะได้เข้าไปถึงซึ่งอบาย ทุคติ วินิบาต นรก กำเนิด เดียรฉาน เปรตวิสัย **อิเม วา ปน โภนฺโต สตฺตา** ก็แลสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้หนอ ได้ประกอบด้วยสุจริตในกาย วาจา ใจ แล้ว ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า และเป็นผู้มีทิฏฐิความเห็นชอบ ไม่วิปริตจากทางกรรมจากทางผล มาสมาทานถือมั่นซึ่งสุจริตกุศลด้วยสัมมาทิฏฐิเป็นที่ตั้ง สัตว์เหล่านั้น ครั้นทำลายขันธ์สิ้นชีพแล้ว ได้เข้าไปถึงสุคติภพโลกสวรรค์ พระองค์ได้ทราบซึ่งสัตว์ทั้งหลายอื่น อันเข้าไปถึงความสุขและความทุกข์สมควรแก่กรรมโดยประจักษ์ ด้วยกำลัง จุตูปปาตญาณวิชชา ด้วยประการฉะนี้ ฯ จุตูปปาตญาณวิชชา นี้

เป็นวิชชาที่ ๒ พระองค์ได้บัลลุถึงกระทำให้แจ้งแล้ว ณ **มัชฌิมยาม** ส่วนท่ามกลางแห่งราตรี กำจัด อวิชชา โมหะ อันปกปิด จุติปฏิสนธิ แห่งสัตว์อื่นนั้นให้พินาศไป ฯ พระมหาบุรุษเจ้าพร้อมด้วยวิชชาทั้งสองควรเป็นที่ตั้งแห่งวิปัสสนา ซึ่งพระองค์ได้กระทำให้แจ้งด้วยประการดังนี้แล้ว ล่วงข้ามความสงสัยได้ทั้งในสันดานตนและผู้อื่น แล้วควรจะเริ่มเจริญวิปัสสนาเพื่อ **อาสวกฺขยญาณ** ฯ

และพระมหาบุรุษนั้น ได้กระทำความสังเวชสลดจิตต์ ปรารภ **ชรา พยาธิ มรณะ** อันใดเป็นอารมณ์ปฐมเหตุ จึงได้เสด็จออกจากฆราวาสสุขสมบัติแล้ว ทรงบรรพชาออกมหาภิเนษกรมณ์ แสวงหาสันติวรบท ทางความระงับอันประเสริฐ ครั้งนั้น เมื่อพระองค์ทรงกระทำในจิตต์ซึ่งข้อสังเวชเดิมนั้น ทรงปรารภซึ่งโลกคือหมู่สัตว์ที่พระองค์กระทำให้แจ้งด้วยวิชชาทั้งสองแล้วนั้นเป็นอารมณ์ ทรงพระดำริว่า โลกคือหมู่สัตว์นี้หนอ มาถึงแล้วซึ่งความยาก ย่อมเกิดด้วยแก่ด้วย มรณะทำลายขันธ์ด้วย จุติเคลื่อนจากภพด้วย อุบัติเข้าไปถึงภพถือเอาความเกิดอีกด้วย ก็แต่สัตวโลกมาถึงความยากอยู่อย่างนี้ หารู้แจ้งประจักษ์ซึ่งความที่ที่จะดับทุกข์ คือ ชรา มรณะ นี้ให้ออกไปเสียได้ไม่เมื่อไรเล่าหนอ นิสสรณะ ความขับไล่ทุกข์คือ ชรา มรณะ นี้ออกไปเสียได้จักปรากฏ มีผู้ปฏิบัติจักรู้แจ้งประจักษ์ได้ ฯ พระมหาบุรุษเจ้าทรงดำริแสวงหาปัจจัยแห่ง **ชรา มรณะ** ว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ **ชรา มรณะ** จึงมี ชรา มรณะ มีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ฯ อาศัยพระมหาบุรุษทรงทำในจิตต์โดยแยบคายอุบายที่ชอบ ก็เกิดอภิสมัยความตรัสรู้พร้อมฉะเพาะด้วยปัญญาว่า เมื่อ **ชาติ** ความเกิดมีอยู่แล้ว **ชรา มรณะ** ก็ย่อมมี **ชรา มรณะ** มีเพราะ **ชาติ** ความเกิดเป็นปัจจัย ฯ แต่นั้น พระมหาบุรุษเจ้าก็ค้นหาปัจจัยแห่ง **ชาติ** เป็นต้นตามลำดับต่อไป อาศัยทำในจิตต์โดยอุบายชอบ ก็เกิดอภิสมัยตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อ **ภพ** คือกรรมเครื่องเกิดและอุปบัติ คือขันธ์ ที่เข้าไปถึงมีอยู่ **ชาติ** ความเกิดก็ย่อมมี **ชาติ** มีเพราะ **ภพ** เป็นปัจจัย เมื่อ **อุปาทาน** ความยึดมั่นมี **ภพ** ก็ย่อมมี **ภพ** มี เพราะ **อุปาทาน** เป็นปัจจัย เมื่อ **ตัณหา** สิ่งสภาพที่เกิดในจิตต์ให้สัตว์ดิ้นรนมีอยู่แล้ว **อุปาทาน** ความยึดมั่นก็ย่อมมี **อุปาทาน** มี เพราะ**ตัณหา** เป็นปัจจัย เมื่อ **เวทนา** ความประสบเสวยอารมณ์มีอยู่แล้ว **ตัณหา** ก็ย่อมเกิดมี **ตัณหา**เกิดมีเพราะ**เวทนา**เป็นปัจจัย เมื่อความที่ทวารและวิญญาณมากระทบกับอารมณ์ ชื่อว่า **ผัสสะ ผัสสะ**มีอยู่แล้ว **เวทนา**ก็ย่อมมี **เวทนา** มีมาเพราะ**ผัสสะ**เป็นปัจจัย เมื่ออายตนะ ๖ ประการคือ จักษุ โสต ฆาน ชิวหา กาย ใจ มีอยู่แล้ว ผัสสะก็ย่อมมี **ผัสสะ**มีเพราะอายตนะ ๖ ประการเป็นปัจจัย เมื่อ **นามรูป** มีอยู่แล้ว อายตนะ ๖ ประการก็ย่อมมี **อายตนะ ๖** ประการ มีเพราะ**นามรูป**เป็นปัจจัย เมื่อ **วิญญาณ**

มีอยู่แล้ว **นามรูป**ก็ย่อมมี **นามรูป**มีเพราะ**วิญญาณ**เป็นปัจจัย เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงทำในจิตต์โดยอุบายชอบ เกิดอภิสมัยด้วยปัญญาอย่างนี้แล้ว ทรงแสวงหาปัจจัยแห่งวิญญาณว่า

เมื่ออะไรมีอยู่เล่าหนอ **วิญญาณ**จึงมี **วิญญาณ**มีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ทรงทำในจิตต์โดยแยบคายก็เกิดความตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อ **นามรูป**แลมีอยู่ **วิญญาณ** ก็ย่อมมี **วิญญาณ** มีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ฯ ครั้งนั้นก็ทรงสันนิษฐานว่า **วิญญาณ** นี้ย่อมกลับเวียนขึ้นมาแต่**นามรูป** หาพ้นไปแต่นามรูปไม่ โดยความเป็นไปเพียงเท่านี้ สัตว์โลกพึงเกิดบ้าง พึงแก่บ้าง พึงมรณะทำลายขันธ์บ้าง พึงจุติบ้าง จะพึงอุบัติบ้าง ความเป็นไปนั้น คือ **วิญญาณ** มี เพราะ**นามรูป**เป็นปัจจัย **นามรูป**มีเพราะ**วิญญาณ**เป็นปัจจัย **อายตนะ ๖** ประการ มี **นามรูป**เป็นปัจจัย **อายตนะ ๖** ประการ เป็นปัจจัยแห่ง**ผัสสะ ผัสสะ**เป็นปัจจัยแห่ง**เวทนา เวทนา**เป็นปัจจัยแห่ง**ตัณหา ตัณหา**เป็นปัจจัยแห่ง**อุปาทาน อุปาทาน**เป็นปัจจัยแห่ง**ภพ ภพ**เป็นปัจจัยแห่ง**ชาติ ชรา มรณะ** อันเป็นนิยตทุกข์ความโศกและร่ำไร ทุกข์โทมนัส อุปายาสทั้งหลาย เหล่าปกิณณกทุกข์ ก็ย่อมเกิดมีพร้อมเพราะชาติความเกิดเป็นปัจจัย ข้อซึ่งกองทุกข์ ทั้งสิ้นมาเกิดขึ้นพร้อม ย่อมมีย่อมเป็นด้วยประการฉะนี้ ฯ จักษุญาณปรีชารู้แจ้งชัดสว่างว่า **สมุทโย สมุทโย** เกิดขึ้นพร้อม เกิดขึ้นพร้อม ดังนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่มหาบุรุษเจ้าในธรรมทั้งหลายที่พระองค์ไม่ได้ยินได้ฟังมา ณ กาลก่อนเลย ฯ

ครั้งนั้น พระมหาบุรุษทรงหาความดับสนิทแห่ง ชรา มรณะ นั้นต่อไปว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ ชรา มรณะ จึงไม่มี เพราะดับไม่เหลือแห่งอะไร ชรา มรณะ จึงจะดับไปโดยไม่เหลือ ทรงทำในจิตต์โดยอุบายชอบ ก็เกิดความตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อ ชาติ ความเกิดแลไม่มีแล้ว ชรา มรณะ ก็ไม่มี อาศัย ชาติ ดับสนิท ชรา มรณะ จึงจะดับสนิทได้ โดยนัยที่ทรงค้นหาแล้วตรัสรู้ชัด ด้วยปัญญาตามลำดับไปว่า เพราะภพดับสนิท **ชาติ**จึงจะดับสนิทได้ เพราะ**อุปาทาน**ดับสนิท **ภพ**จึงจะดับสนิท เพราะ**ตัณหา**ดับสนิทลง **อุปาทาน**จึงดับสนิทไป เพราะ**เวทนา**ดับสนิท **ตัณหา**จึงจะดับสนิทได้ เพราะ**ผัสสะ**ดับสนิท **เวทนา**จึงจะดับสนิท เพราะ**อายตนะ ๖** ประการ ดับสนิทลง **ผัสสะ**จึงจะดับสนิท เพราะ**นามรูป**ดับสนิทลง **อายตนะ ๖** ประการจึงจะดับสนิทได้ เพราะ**วิญญาณ**ดับสนิท **นามรูป**จึงดับสนิท ฯ ครั้นพระองค์ตรัสรู้ตามลำดับมาฉะนี้แล้ว ทรงพิจารณาว่าเมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ วิญญาณจึงไม่มี เพราะอะไรดับสนิทไป **วิญญาณ**จึงจะดับสนิทได้ ฯ อาศัยทำในจิตต์โดยอุบายชอบ ก็เกิดความตรัสรู้โดยปัญญาว่า เมื่อ**นามรูป**แลไม่มี **วิญญาณ**จึงไม่มี เพราะ**นามรูป**ดับสนิทเสียได้แล้ว **วิญญาณ**จึงจะดับสนิทลง ฯ ครั้นเกิดความตรัสรู้ฉะนี้แล้วก็ทรงสันนิษฐานว่า **อธิคโต โข มยายํ มคฺโค โพธาย** มรรคาเพื่อจะตรัสรู้นี้เราได้รู้แจ่มแจ้งแล้ว ข้อซึ่ง**ธรรม**ที่เป็นปัจจัยดับสนิทลงแล้ว **ธรรม**ที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะ**ปัจจัย**นั้นจึงดับสนิทไป อันนี้ เป็นหนทางเพื่อจะตรัสรู้ ฯ เพราะ**นามรูป**ดับสนิทลง **วิญญาณ**จึงจะดับสนิท เพราะ**วิญญาณ**ดับสนิท **นามรูป**จึงจะดับสนิท เพราะ**นามรูป**ดับสนิท **อายตนะ ๖** ประการจึงจะดับไปโดยไม่เหลือ เพราะ**อายตนะ ๖** ประการดับสนิท **ผัสสะ**จึงจะดับสนิทลง

เพราะ**ผัสสะ**ดับสนิท **เวทนา**จึงจะดับสนิทได้ เพราะ**เวทนา**ดับสนิทไป **ตัณหา**จึงจะดับไปโดยไม่เหลือ เพราะ**ตัณหา**ดับสนิทไม่เหลือ **อุปาทาน**จึงจะดับไปโดยไม่เหลือ เพราะ**อุปาทาน**ดับสนิท **ภพ**จึงจะดับสนิทไป เพราะ**ภพ**ดับสนิท **ชาติ**จึงจะดับสนิทลง **ชรา มรณะ** และ**ความโศก** และ**ร่ำไร** และ**ทุกข์ โทมนัส อุปายาส** ทั้งหลาย ย่อมดับโดยไม่เหลือ เพราะดับสนิทลงแห่งชาติ ข้อซึ่งกองทุกข์ ทั้งสิ้นมาดับสนิทไป ย่อมมีย่อมเป็นด้วยประการฉะนี้ ฯ จักษุญาณ ปรีชารู้แจ้งชัดสว่างว่า **นิโรโธ นิโรโธ** ดับไม่เหลือดังนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระโพธิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์ไม่เคยได้ยินได้ฟังมา ณ กาลก่อน ฯ

ครั้นพระมหาบุรุษได้ตรัสรู้แจ้งใน**สมุทัยนิโรธ** ได้มรรคาเพื่อจะตรัสรู้ฉะนี้แล้ว จึงน้อมจิตต์เพื่ออาสวักขยญาณ ทรงเจริญวิปัสสนา พิจารณาซึ่งความเกิดขึ้นและความเสื่อมและความดับ ในอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อยู่ด้วยไม่ประมาทและความเพียรอันกล้าหาญ ไม่เอื้อเฟื้อต่อกายและจิตต์ หวังต่ออภิสมัยเป็นเบื้องหน้า ก็เกิดธรรมจักษุญาณปรีชาหยั่งทราบอริยสัจจ์ ๔ แจ้งประจักษ์ตามจริงว่า **อิทํ ทุกฺขํ** อันนี้ทุกข์ **อยํ ทุกฺขสมุทโย** อันนี้เหตุให้ผลเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุกข์ **อยํ ทุกฺขนิโรโธ** อันนี้ธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งทุกข์ **อยํ ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา** อันนี้ข้อปฏิบัติมรรคาให้ผู้ปฏิบัติถึงธรรมที่ดับทุกข์โดยไม่เหลือ ฯ ทรงทราบอาสวะแจ้งประจักษ์ตามจริงว่า **อิเม อาสวา** เหล่านี้อาสวะกิเลสดองสันดานสัตว์ กิเลสสร้านทั่วไป **อยํ อาสวสมุทโย** อันนี้เป็นสมุทัยเหตุก่อให้เกิดผลแห่งอาสวะ เหตุยังอาสวะให้เกิดขึ้น **อยํ อาสวนิโรโธ** อันนี้เป็นธรรมที่ดับสนิทดับไม่เหลือแห่งอาสวะ **อยํ อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา** อันนี้ข้อปฏิบัติมรรคาให้ผู้ปฏิบัติถึงธรรมที่ดับแห่งอาสวะโดยไม่เหลือนั้น ฯ เมื่อพระองค์ทรงทราบชัดอยู่อย่างนี้ จิตต์พระองค์ก็พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย คือ **กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ** ฯ เมื่อจิตต์พ้นพิเศษจากอาสวะแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งทราบว่าจิตต์พ้นพิเศษแล้วดังนี้ แล้วเกิด **ปัจจเวกขณะญาณ** หยั่งทราบชัดว่า ชาติ ความเกิดสิ้นแล้ว **พรหมจรรย์** ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีกยังเป็นอย่างนี้ไม่มีจบกิจปัญญาอยู่เพียงนี้ ฯ **วิมุตติ** ความที่จิตต์พ้นพิเศษแห่งเรา ไม่กำเริบ ไม่คืนคลายชาติความเกิดแห่งเรา ชาตินี้มี ณ ที่สุด บัดนี้ความเกิดไม่มี ฯ พระองค์เกิด**ปัจจเวกขณะญาณ** หยั่งทราบด้วยประการฉะนี้ ฯ **อาสวกฺขยญาณ** ปรีชาหยั่งทราบรู้ ณ ความสิ้นอาสวะนี้เป็นวิชชาที่ ๓ พระองค์ได้บรรลุแล้ว ณ ปัจฉิมยามที่สุด แห่งราตรีวิสาขปุรณมีมงคลสมัย ฯ

ข้อนี้ได้นามบัญญัติว่า อุปธิวิเวก

พระพุทธอุทานคาถา
คราวเสด็จประทับ ณ ควงไม้มหาโพธิ

อเนกชาติสํสารํ	สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ
คหการํ คเวสนฺโต	ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํ
คหการก ทิฏฺโฐสิ	ปุน เคหํ น กาหสิ
สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา	คหกูฏํ วิสํขตํ
วิสํขารคตํ จิตฺตํ	ตณฺหานํ ขยมชฺฌคาติ ฯ

แต่ตถาคตท่องเที่ยวมาในชาติสงสารประมาณเป็นอันมาก สืบเสาะแสวงหาช่างอันกระทำเรือน กล่าวคือตัณหาก่อสร้างนามรูปก็มิได้พบพาน ทรมานเสวยชาติทนทุกข์ลำบากแล้ว ๆ เล่า ๆ ดูก่อนตัณหาผู้เป็นช่างกระทำเรือนให้ตถาคต กาลบัดนี้ ตถาคตพบท่านแล้ว เห็นตัวท่านแล้ว ตั้งแต่นี้สืบไปในเบื้องหน้า ท่านมิได้กระทำเรือนให้ตถาคตสืบไปอีกแล้ว และกลอนเรือนทั้งปวงของท่าน ตถาคตก็ภินทนาการหักทำลายเสียสิ้นแล้ว ช่อฟ้าเรือนของท่าน ตถาคตก็ประหารขจัดขจายสิ้นแล้ว และจิตต์ของตถาคตก็ปราศจากสังขารทั้ง ๓ ซึ่งจะตกแต่งให้บังเกิดในไตรภพสืบไปนั้นหามิได้แล้ว และสันดานแห่งตถาคต ก็ถึงซึ่งสิ้นสูญจากตัณหาเป็นนิราวเสสโดยแท้ ฯ

อธิบายว่า เราได้ดำรงชีวิตของเรามาประสบกับความเป็นไปทั้งปวง เพื่อค้นคว้าหาให้รู้ว่าใครเป็นผู้สร้างห้วงแห่งกังวลให้แก่ความรู้สึกต่าง ๆ ที่ต้องทุกข์ทรมาน เราได้ผจญกับความยากลำบากมาแทบไม่สิ้นสุด แต่บัดนี้ เจ้าเอ๋ย เจ้าผู้สร้างห้วงหรือห่วงนั้นเจ้านั่นแล เรารู้จักเจ้าแล้ว เจ้าจะสร้างกำแพงแห่งความทรมานอยู่ภายในนั้นไม่ได้อีกแล้ว เจ้าจะเผยอหัวออกอุบายของเจ้ามิได้แล้ว และเจ้าจะลงรากเหนือดินเหนียวนี้มิได้อีกแล้ว เรือนของเจ้าถูกทำลายและขื่ออันสำคัญหักสะบั้นลงแล้ว คือมายานั่นแหละที่ได้สร้างเรือนนี้ขึ้น ตั้งแต่บัดนี้ไป จิตต์ของเราถึงพระนิรวาณแล้ว เราจะเดินไม่หยุด เพื่อให้บรรลุถึงซึ่งการที่ช่วยสัตว์โลกทั้งปวงให้พ้นทุกข์ได้

พระพุทธอุทานคาถา

ในยามทั้ง ๓ แห่งราตรีตรัสรู้

ยทาหเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา

เมื่อใดธรรมคือโพธิปักขิยะทั้งหลาย อันให้ความแทงตลอดซึ่งปัจจยาการโดยอนุโลมสำเร็จ ย่อมมาเป็นชัด คือเกิดขึ้นนัยหนึ่ง ธรรมทั้งหลาย คืออริยสัจส์ทั้ง ๔ ย่อมมาเป็นชัด คือประกาศชัดเจนปรากฏด้วยอภิสมัย **อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส** แก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ ด้วยอารัมมณูปนิชฌานและลักขณูปนิชฌาน **อถสฺส กงฺขา วปยนฺติ สพฺพา** เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงแห่งพราหมณ์นั้น ย่อมฉิบหายพินาศไป **ยโต วิชานาติ สเหตุธมฺมํ** เพราะพราหมณ์นั้นมารู้แจ้งซึ่งธรรม คือกองทุกข์สิ้น มีสังขารเป็นต้น กับทั้งเหตุอวิชชาเป็นต้น ฯ ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงทำในใจซึ่งปฏิจจสมุปบาทเป็นอนุโลมปฏิโลม ตลอดมัชฌิมยามส่วนกลางแห่งราตรี แล้วเปล่งออกซึ่งอุทานนี้ ณ เวลานั้นว่า **ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส** เมื่อใดธรรมทั้งหลายมาปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ด้วยฌานและปัญญา **อถสฺส กงฺขา วปยนฺติ สพฺพา** เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงแห่งพราหมณ์นั้น ย่อมพินาศอันตรธานไป **ยโต ขยํ ปจฺจยานํ อเวทิ** เพราะพราหมณ์นั้นรู้แจ้งแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย ฯ ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงทำในใจซึ่งปฏิจจสมุปบาทเป็นอนุโลมปฏิโลม ตลอดปัจฉิมยามส่วนที่สุดแห่งราตรี แล้วเปล่งออกซึ่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า **ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส** เมื่อใดธรรมทั้งหลายมาปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ด้วยฌานและปัญญา **วิธูปยํ ติฏฺฐติ มารเสนํ** พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดเสนามารเสียให้พินาศไป ดำรงสถิตย์ประดิษฐานอยู่ด้วยปรีชาชัชวาล **สูโรว โอภาสยมนฺตลิกฺขํ** ประหนึ่งพระอาทิตย์อันให้อากาศท้องฟ้าสว่างอยู่ด้วยรัสมีฉะนั้น ฯ

พระพุทธอุทานคาถา

คราวเสด็จประทับ ณ ภายใต้อชบาลนิโครธ

พราหมณ์ทูลถามว่า บุคคลอื่นชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่าไร อนึ่งธรรมทั้งหลายเหล่าไรเล่า ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ดังนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานนี้ว่า **โย พฺราหฺมโณ พาหิตปาปธมฺโม** พราหมณ์ผู้ใดมีบาปธรรมอันลอยเสียแล้ว **นิหุํหุโก นิกฺกสาโว ยตตฺโต** ไม่มีกิเลสซึ่งเป็นเครื่องขู่

ผู้อื่นว่าหึ ๆ เป็นคำหยาบ และไม่มีกิเลสรัดจิตต์ดังน้ำฝาด และมีตนสำรวมแล้ว **เวทนฺตคู วุสิตพฺรหฺมจริโย** ถึงซึ่งที่สุดจบเวท บรรลุคุณพิเศษ คือ **ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณ จุตูปปาตญาณ อาสวกฺขยญาณ** จบไตรวิชชานี้แล้ว มีพระพรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว เสร็จกิจที่ควรประกอบ **ธมฺเมน โส พฺราหฺมณวาทํ วเทยฺย** ผู้นั้นพึงกล่าวได้โดยธรรมโดยชอบซึ่งถ้อยคำว่าตนเป็นพราหมณ์ เป็นผู้พอกพูนตนด้วยสัมมาปฏิบัติ **ยสฺสุสฺสทา นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเก** กิเลสเครื่องฟูขึ้นของท่านผู้ไรเล่าไม่มีในโลกอันหนึ่งเลยดังนี้ ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเปล่งออกซึ่งอุทานแสดงขีณาสวบุคคลว่าเป็นพราหมณ์ อริยมรรคทั้ง ๔ เป็นธรรมอันทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ ด้วยประการดังนี้ ฯ

พระพุทธอุทานคาถา
คราวเสด็จประทับภายใต้ไม้มุจจรินทร์

สุโข วิเวโก ตุฏฺฐสฺส สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต ความสงัดเป็นสุขของบุคคลผู้ยินดีแล้ว มีธรรมอันได้สดับแล้ว เป็นผู้เห็นอยู่ด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ รู้เห็นสรรพสังขารตามเป็นจริงอย่างไร **อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลเก ปาณภูเตสุ สญฺญโม** ความเป็นบุทคลไม่มีความเบียดเบียนต่างๆ คือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก **สุขา วิราคตา โลเก กามานํ สมติกฺกโม** ความที่สัตว์เป็นผู้มีราคะอันปราศแล้ว คือความล่วงกามทั้งหลายเสียได้ด้วยประการทั้งปวงเป็นสุขในโลก **อสฺมิมานสฺส วินโย เอตํ เว ปรมํ สุขํ** ข้อนั้นคือความนำเสียซึ่งอัสมิมานะให้พินาศได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนี้ ฯ

หลักธรรมประจำจิตต์

มโน ปุพฺพงฺคมา ธมฺมา	มโน เสฏฺฐา มโน มยา
มนสา เจ ปทุฏฺเฐน	ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ ทุกฺขมนฺเวติ	จกฺกํว วหโต ปทํ
มโน ปุพฺพงฺคมา ธมฺมา	มโน เสฏฺฐา มโน มยา
มนสา เจ ปสนฺเนน	ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ สุขมนฺเวติ	ฉายาว อนุปายินีติ ฯ

คำแปล

ธรรมทั้งหลายมีใจถึงก่อน มีใจประเสริฐสุด สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าว่าบุคคลมีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว จะกล่าวก็ตาม จะทำก็ตาม ทุกข์ย่อมติดตามบุคคลนั้นไปเหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคตัวลากเกวียนไปอยู่ฉะนั้น ฯ

ธรรมทั้งหลายมีใจถึงก่อน มีใจประเสริฐสุด สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าว่าบุคคลมีใจอันผ่องใส จะกล่าวก็ตาม จะทำก็ตาม สุขย่อมติดตามบุคคลนั้นไป เหมือนเงาตามตัวบุคคลนั้น ดังนี้ ฯ

หัวใจพระพุทธศาสนา

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ
ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา
นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา
นหิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี
สมโณ โหติ ปรํ วิเหฐยนฺโต
อนูปวาโท อนูปฆาโต ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร
มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ ปนฺตญฺจ สยนาสนํ
อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธานสาสนนฺติ ฯ

คำแปล

การไม่ทำบาป การยังกุศลให้เกิดขึ้น การยังจิตต์ของตนให้ผ่องแผ้ว นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฯ ความอดทนกล่าวคือความทนทาน เป็นตะบะอย่างยิ่ง ฯ พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวพระนิพพานว่าเป็นธรรมอย่างสูง ฯ คนผู้ฆ่าผู้อื่นไม่ชื่อว่าบรรพชิต ฯ คนผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าสมณะ ฯ การไม่เข้าไปติเตียนและไม่เข้าไปฆ่าสัตว์อื่น และสำรวมในพระปาฏิโมกข์ และความเป็นผู้รู้ประมาณในภัตร์และที่นอนที่นั่งอันสงัด และความประกอบความเพียรในอธิจิตต์ นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ดังนี้ ฯ

กถาว่าด้วยธรรมโอสถ

แบบสมเด็จพระมหาวิชัยธาตุมหามุนี (เวียงจันทร์)

บัดนี้อัตตโนจักกล่าวอุปเทศให้แก่กุลบุตรเจ้าทั้งหลาย ศึกษาในวิธีเข้าธรรมและผสมธาตุแก้โรคต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ :-

๑. ถ้าจะแก้พยาธิต่าง ๆ ให้ตั้ง ปุญญาภิสังขารไว้เป็นหลักก่อน แล้วจึงเข้า **ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ กายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา กายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา** ทั้ง ๔ องค์นี้ตั้งเป็นครูไว้เป็นหลักที่สอง จึงเข้าองค์การอธิษฐานแก้ตามชื่อพยาธินั้นเทอญ ฯ อีกอย่างหนึ่ง ให้เข้าอุปจารสมาธิ และปฏิภาคนิมิตร์ ออกแล้วจึงเข้าสติสัมโพชฌงค์ ลำดับไปถึงองค์ที่ ๗ คือ **อุเบกฺขา** อธิษฐานใจให้มีอิทธิฤทธิ์อิทธิพล กำจัด **อุทฺธจฺจ กุกฺกุจฺจ วิจิกิจฺฉา โลโภ โทโส โมโห มาน ทิฏฺฐิ ถีนมิทฺธ** ให้ออกจากขันธ์ทั้ง ๕ แล้ว สามารถทำให้กำลังใจบังคับแก้โรคได้ต่าง ๆ ฯ อีกประกฺรหนึ่งให้เข้าสมถะทั้ง ๔ วิปัสสนา ๑๐ พร้อมกันตามกฎแล้วให้ระลึกถึงคุณพระรัตนไตรว่า **เอวมฺพุทฺธํ สรนฺตานํ ธมฺมํ สงฺฆญฺจ ภิกฺขโว ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส น เหสฺสตีติ** แก้โรคได้เช่นกัน ใช้ได้ต่าง ๆ ตามแต่จะอธิษฐาน ตามชื่อของโรคนั้นเทอญ ฯ อีกประการหนึ่งเข้าปีติยุคคลสุขสมาธิ อุปจารสมาธิ ให้เข้ารวบกัน ขอสุขในปีติ ขอสุขในยุคคลให้เกิดขึ้นทั้งสามพร้อมกัน ขอสุขในปีติ ขอสุขในสมาธิให้เกิดขึ้น ขอเข้าสุขอุปจารในปีติ ขอเข้าสุขอุปจารในยุคคล ขอเข้าสุขอุปจารให้เกิดขึ้น ขอเข้าสมาธิในปีติ ขอเข้าสมาธิในยุคคลขอเข้าสมาธิในสุขสมาธิให้เกิดพร้อมกันแล้ว บริกรรมว่า **พุทฺโธ** ๓ ที แล้วอธิษฐานแก้ธาตุทั้ง ๔ แปรปรวน หายแล ฯ

แก้ลมกำเริบในขณะเจริญสมณธรรม

ให้ตั้งสมถะเป็นหลักของจิตต์ขึ้นเป็นที่พึ่ง ขอวิปัสสนาให้เป็นหลักของจิตต์ ขอวิปัสสนาให้เกิดขึ้นแล้ว เข้าออก อัสสาสะ ปัสสาสะ ในชั้นวิปัสสนา แล้วเข้า **อุปจารสมาธิ** ระงับลมร้ายจะสงบทันที ฯ แก้ธรรมฝ่ายมิจฉัตตะบังเกิดแซกแซง กระทำให้สัมมัตตธรรมกำเริบแปรปรวน ขอสมาธิในปีติ ๕ ขอสมาธิในยุคคลธรรม ๖ เมื่อสมาธิมั่นพร้อมกันเป็นองค์อันเดียวแล้ว ธรรมปฏิรูปและมิจฉาสมาธิธรรมจักสงบ สัมมาทิฏฐิธรรมจักเกิดขึ้นแล้วใช้บริกรรมว่า **พุทฺโธ** ๓ ที ว่าไปจนจิตต์จะสงบ วิธีนี้เป็นอุบายสำหรับให้จิตต์พัก เพื่อประคองให้มีกำลังและข่มจิตต์จากมิจฉาธรรม ฯ อีกนัยหนึ่ง ท่านให้เข้า **อปฺปนาสมาธิ**

ธรรมเจ้าทั้ง ๔ ในห้อง**พระอานาปานสฺสติ** เป็นอนุโลมปฏิโลมแล้วคืนมาเข้า**อุปจารสมาธิปฏิภาคนิมิตต์** แล้วเข้า**อปฺปนาสมาธิ**คืนมาเข้า**อุปจารสมาธิปฏิภาคนิมิตต์** แล้วกลับเข้า**ทุติยฌานอัปปนา** แล้วคืนมาเข้า **ปฐมฌานอัปปนา** เข้า**ตติยฌานอัปปนา** คืนมาเข้า**ทุติยฌานอัปปนา** แล้วขึ้นมาเข้า**ปัญจมฌานอัปปนา** แล้วคืนมาเข้า **จตุตถฌานอัปปนา** ปฏิโลมเข้า **อุปจารปฏิภาค**ก่อนแล้วจึงดำเนินเข้า**ปัญจมฌาน**ฉะเพาะสิ่งเดียว จึงบริกรรมว่า **อัสสาสะ ๆ** ดังนี้ สำหรับจะได้เป็นที่พักของจิตต์ และทำจิตต์ให้ปล่อยอารมณ์ทั้งปวง ฯ อีกนัยหนึ่ง เข้า**อุปจารสมาธิปฏิภาค** อัปปนาเจ้าทั้ง ๕ องค์ แล้วบริกรรมว่า :- **อัสสาสะ ๆ** ดังนี้ แก้ธรรมกำเริบแลลมร้ายกำเริบได้เหมือนกัน ฯ แก้ติด**ฌานสมาบัติ** อีกนัยหนึ่ง เข้า**สุขสมาธิ** ก็ดี เข้า **อุปจารสมาธิ** ก็ดี **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์** ก็ดี **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** ก็ดี กับพระวิปัสสนาเจ้าทั้ง ๑๐ เป็นอนุโลมปฏิโลม บริกรรมว่า :- **นิพฺพานํ** ๓ ที ว่าไปจนกว่าจิตต์จะหยั่งลงห้องสติสมาธิ แก้จิตต์ที่หลงงมงายติดอยู่ในฌานสมาบัติ ๘ ฯ และแก้จิตต์ที่ข้องติดอยู่ในอุปกิเลส ๑๐ ประการนั้นด้วย อีกนัยหนึ่ง เข้า**ขุทฺทกาปีติ ผรณาปีติ กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ กายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา** เข้า**อุคคหนิมิตต์**ในห้องอาโปธาตุ เข้า**อุปจารสมาธิ** ใน **จตุตถอาโปธาตุ** เข้า **อุคคหะ ใน วาโย** เข้า **อุปจารสมาธิ ใน จตุตถวาโย** บริกรรมว่า **พุทฺโธ** ๓ ที ว่าไปจนจิตต์สงบคงที่ แก้ธาตุทั้ง ๔ วิปริต อาโปธาตุ วาโยธาตุ ที่กำเริบโดยฉะเพาะ ฯ

วิธีเข้าลักษณะธรรม

บัดนี้ข้าพเจ้าจักสันนิมัติ พระธรรมเจ้ามาประดิษฐานอยู่ในจิตต์สันดานแห่งข้าพเจ้าในกาลบัดนี้ คือจักเข้าอุคฺคหนิมิตต์ ปฏิภาคนิมิตต์ อุปจารสมาธิ อปฺปนาสมาธิ เคารพ ๔ อันมีองค์ ๕ ปีติธรรมเจ้าทั้ง ๕ ยุคคลธรรมเจ้าทั้ง ๖ สุขสมาธิ สุขอุปจารสมาธิ สุขอปฺปนาสมาธิ พร้อมทั้งพระพุทธคุณเจ้าองค์ถ้วนสี่ โดยบริกรรมว่า พุทฺโธ นี่เป็นหลักที่หนึ่ง ฯ แก้ธาตุทั้ง ๖ ให้สงบรวมลงเป็นหนึ่งแล้วดำเนินต่อไปว่า ข้าพเจ้าจะเข้าอุปจารปฏิภาค ให้เกิด แล้วเข้าปฐมฌานอัปปนา แล้วเข้าอุปจารปฏิภาคให้เกิด แล้วเข้าทุติยอัปปนา แล้วเข้าอุปปจารปฏิภาค แล้วเข้าตติยฌานอัปปนา แล้วเข้าอุปจารปฏิภาค แล้วเข้า จุตุตถฌานอัปปนา แล้วเข้าอุปจารปฏิภาค แล้วเข้าปัญจมฌานอัปปนา เข้าปฏิโลม ฯ เข้าอุปจารปฏิภาคก่อน แล้วเข้ารัสสะ ปฐมฌานอัปปนา โดยอนุโลม ฯ แล้วเข้าอุปจารปฏิภาค เข้าอัปปนาเจ้าทั้ง ๕ รวบเข้าด้วยกันให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม เมื่อตั้งมั่นดีแล้ว จึงบริกรรมว่า อัสสาสะ ปัสสาสะ ห้องนี้เป็นที่พักของจิตต์ เลื่อนจิตต์

ให้ขึ้นตั้งอยู่ภูมิฌานทั้ง ๔ เมื่อจิตต์คงที่ในเอกัคคตารมณ์เป็นอันดีแล้ว เป็นบทฐานที่จะก้าวขึ้นสู่วิสุทธิ ๗ ฯ

วิธีเข้าวิสุทธิ ๗ สลับธรรมญาณ

๑. เข้า สีลวิสุทธิ จิตฺตวิสุทฺธิ เข้าทิฏฐิวิสุทธิ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ อนุโลมิกญาน ใช้บริกรรมว่า :- นามรูปํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา เข้า มคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ เข้าโคตรภูญาณ บริกรรมพระไตรลักษณ์ แก้อุปกิเลสทั้ง ๑๐ ประการ ฯ เข้า โอกฺกนฺติกาปีติ เข้า สงฺขารุเบกฺขาญาณ อุพฺเพงฺคาปีติ อุทยพฺยญาณ บริกรรมในพระไตรลักษณ์ ฯ เข้า อุปจารปฏิภาค ออกแล้ว เข้าปฐมฌานอัปปนา กำหนดกินหมากจีดคำหนึ่งออกแล้ว เข้า ปฐมฌานอัปปนา เลยเข้าสุข ตั้งสติไว้ในผุสนะฐาน อธิษฐานออกให้หมด แล้วอธิษฐาน รัสสะเข้าให้เต็มห้อง แล้วเข้าอัปปนาทั้ง ๑๕ สลับไว้ เมื่อปรากฏประหนึ่งว่า ตนมิได้มี อัสสาสะเลย (คือลมหายใจขั้นละเอียดมีอยู่ในกายนั้นเหมือนกัน แต่ปรากฏประหนึ่งว่า ไม่มี เพราะจิตต์สงบจากอารมณ์ต่าง ๆ กองลมไม่กระเพื่อมตั้งคงที่เหมือนน้ำอันมี ณ ท่ามกลางนิลมหาสมุทรฉะนั้น ตั้งเป็นเอกจิตต์อยู่อย่งเดียว) ให้ตั้งสติรักษาจิตต์ให้มั่นคง แล้วขอเอาอุปจารในห้องอัสสาสะ ให้ลมบังเกิดขึ้นอีกทำให้หายใจได้คล่องแคล่วปกติดี อย่างเดิม บริกรรมว่า อัสสาสะ เมื่อจิตต์สงบแล้ว อธิษฐานใช้ได้ทุกอย่าง ฯ เข้า ขณิกาปีติ อุพเพงฺคาปีติ กายปาคุญญตา จิตตปาคุญฺญตา เข้าจตุตถฌานอัปปนา ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เข้า สมาธิสัมโพชฌงค์ สัทธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ สัทธาพลํ ปัญญาพลํ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ อิทธิธรรมเหล่านี้ สำหรับแก้ธรรมปฏิรูป และมิจฉาสมาธิ ซึ่งเกิดกล้าแข็งในจิตต์สันดานของผู้เจริญสมถะและวิปัสสนา ซึ่งอาจทำให้เสียคนไปได้ โดยใช้บริกรรมเมื่อจิตต์รวมว่า พุทฺโธ และอาจแก้โรคอื่น ๆ ได้ต่าง ๆ ฯ เป็นหลักและเป็นหน้าที่ของครูผู้จะช่วยแก้พวกทำกัมมัฏฐานผิดทาง และบังคับจิตต์ทำจิตต์ให้สงบและดำเนินถูกทาง ฯ

เข้าปีติ อนุโลม ปฏิโลม เข้า สับ (สลับ) เข้าคืบ เข้ารวบอนุโลมปฏิโลม แล้วเข้า ขุทฺทกาปีติ ผรณาปีติ โอกฺกนฺติกาปีติ เข้า ขุทฺทกาปีติ ย้อนกลับกัน เข้า โอกฺกนฺติหาปีติ ผรณาปีติ ย้อนกลับกันแล้วเข้าปีติทั้ง ๕ เป็นอนุโลมปฏิโลม พร้อมกันเข้า ขุทฺทกา กับ สุขสมาธิ เข้า โอกฺกนฺติกา กับ สุขสมาธิธรรมเจ้า เข้า อุพฺเพงฺคา กับ สุขผรณา เข้า ปีติทั้ง ๕ กับ อุปจารสุข วิธีนี้เป็นสันติวิหารธรรมแก้ความกระสับกระส่าย แห่งเบ็ญจขันธ์ แก้เบ็ญจมาร ฯ

แก้ความรู้ชั้นวิปัสสนา
เพื่อให้ดำเนินตรงต่อวิปัสสนาญาณ

ให้เจริญพระพุทธคุณทั้งมวล แล้วเข้าอานาปานัสสติ ขึ้นทิฏฐิวิสุทธิญาณทั้ง ๑๐ สังขารุเบกขาญาณ อุปจาร ออกภายนอก ขึ้นอุปจาร อันมี ณ ภายใน ขออนุโลมิกญาณ อุปจารภายนอก ขออุปจาร อันมี ณ ภายใน ขอโคตรภูญาณ ให้บังเกิดขึ้น บริกรรมพระไตรลักษณ์ ๓ ทีว่า **ชบาน แต่ขุทฺทกา** ลูกใดลูกหนึ่งก็ดี ด้วย**อาปานานสฺสติ** ก็ดี กสิณดวงใด ก็ดี อสุภรูปใด ก็ดี กายคตา ก็ดี ปรากี อธิษฐานออกให้เรียงไว้ก่อน ไปเรียงลูกปรากฏให้หลังปรากีบรบวน เสร็จแล้วจึงมาหาชบานไว้อันเรียงไว้เดิม แก้คืนหา **ขุทฺทกาปีติ** ข้อนี้หากอาทิธรรมเป็นปกติ บัญญัติไว้ให้อุปเท่ห์ แก่อาจารย์เป็นผู้สั่งสอนจึงจักแจ่มแจ้ง เพราะเป็นกลเม็ดของครูประเภทหนึ่ง ฯ

ว่าด้วยธรรมปฏิรูปอันกล้าแข็ง

บัดนี้จะกล่าวถึงธรรมอันกล้าแข็ง ถ้าจะเข้าปีติอันกล้าแข็งให้สลับเข้าวัตรก่อน เมื่อไม่ฟังให้ขอปีติโดยอนุโลมและปฏิโลม ฯ เข้า **ขุทฺทกาปีติ** กำหนดกินหมากจืดหนึ่งคำ เข้า **โอกฺกนฺติกาปีติ** ออกพร้อมกัน เข้า **ขณิกาปีติ ผรณาปีติ** ออกพร้อมกัน ฯ เข้า **ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ** ออกพร้อมกัน เข้า **ขณิกาปีติ โอกฺกนฺติกาปีติ** ออกพร้อมกัน ฯ เข้า **โอกฺกนฺติกาปีติ ผรณาปีติ** ออกพร้อมกัน ฯ เข้า **โอกฺกนฺติกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ ผรณาปีติ** ออกพร้อมกัน ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลมเรียบร้อยดีแล้ว จึงเข้า ปีติ กับ สุข พร้อมกันกับ **อุปจารสุข** ดุจ**สุขสมาธิ**นั้นเทอญ ฯ ถ้าจะแก้ **ขัตตธรรม** ให้นั่งเข้า **ขุทฺทกาปีติ สติสัมโพชฌงค์**รวมกัน ออกพร้อมกัน เข้าให้ตลอดผรณาปีติกันทุกข์เวทนาอย่างสาหัสได้แล ถ้าไม่หาย เข้า **สติสัมโพชฌงค์ ผรณาปีติ ขุทฺทกาปีติ** บริกรรมว่า :- **พุทฺโธ อรหํ** ถ้าจักแก้โดยวิธีใหม่ให้เข้า **อุเบกขาพรหมวิหาร** กับ**ปีติ** ทั้ง ๕ เป็นอนุโลมปฏิโลม แม้ในยุคลธรรมก็มีนัยเช่นเดียวกัน ฯ

อีกนัยหนึ่ง ให้เข้า**อัปปนา** ในห้อง **อานาปานัสสติ** แต่**ปัญจม** (ฌาน) ลงมาตลอด **ปฐมอัปปนา** (ฌาน) แล้วเข้า **ปฐมฌาน**ตลอดขึ้นไปจนถึง**ปัญจมอัปปนา** (ฌาน) จึงเข้า**สับ** (สลับ) เข้าคืบ เข้ารวบ แม้ในห้องอินทรีย์ ๕ ก็ให้ดำเนินเช่นนี้ แล้วบริกรรมว่า **อรหํ** ฯ

อีกวิธีหนึ่ง ถ้าธรรมเกิดกำเริบขึ้นแรงกล้านัก ทำให้อ่อนใจ ไม่มีกำลัง เกิดความฟุ้งซ่านและรำคาญยิ่งนัก จะหาที่เปรียบมิได้ ให้เข้าปีติทั้ง ๕ ยุคลธรรมทั้ง ๖ สุขสมาธิ อุปจารสมาธิ แล้วกลับมาเข้า **ขุทฺทกาปีติ ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ** เมื่อจิตต์ค่อยมีกำลังดีขึ้นแล้ว จึงเจริญรวบพระพุทธคุณทั้งหมด จิตต์จักสงบอยู่เป็นสุขดีนัก ฯ ลม

จำพวกหนึ่งเกิดในฝ่าเท้าทำให้เสียวและเหี้ยมเกรียมปวดบวมขัดยอกไปต่าง ๆ เข้า **อุปจารสมาธิ** ใน **อาโปธาตุ** ชื่อว่า **จีหิปาทวาตา** หายแล ฯ

ลมจำพวกหนึ่งเกิดในกายทุกขุมขน ทำให้ขนร่วงโรยตลอดถึงเส้นผมร่วงแตะต้องไม่ได้ เข้าอุปจารสมาธิ ใน **อาโปธาตุ** ชื่อว่า **โลมวาตา** หายแล ฯ

ลมจำพวกหนึ่งเกิดในสันหลังทั้งสองข้าง ขาแขนทั้งสองให้มึนชา เสียวเหมือนถูกตะขาบไต่ เข้า **อุปจารสมาธิ** ใน **อาโปธาตุ** ชื่อว่า **สัมมากรณังวาตา** หายแล ฯ

ลมพวกหนึ่งเกิดในกระดูกทั้งมวล มีกระดูกหลัง กระดูกมือ และต้นคอเป็นต้น เข้า **อุปจารสมาธิ** ใน **อาโปธาตุ** ชื่อว่า **สมุกาวาตา** หายแล ฯ

ลมจำพวกหนึ่งเกิดที่บ่าไหล่ทั้งสอง เสียดไปตามชายโครง บั้นเอวสะบักจม เข้า **อุปจารสมาธิ** ใน **อาโปธาตุ** ชื่อว่า **ขิวาปาทาวาตา** หายแลฯ

ว่าด้วยการแก้ลมในเบื้องต้น ให้ทำจิตต์ของตนให้เป็นสมาธิดีก่อนแล้ว เมื่อจะแก้โรคอันใดให้อธิษฐานชื่อลมนั้น ๆ บริกรรมจนได้อุปจารสมาธิเป็นหลักก่อน เมื่อจะแก้โรคชนิดใด ให้ดูกองธาตุชนิดนั้น ว่าเป็นเพราะขาดธาตุชนิดนั้น เป็นอันรู้ได้ว่าลมกำเริบเพราะธาตุไฟหย่อน เมื่อจะแก้ให้เข้าเตโชธาตุ และบริกรรมเตโชธาตุตั้งสติให้มั่นคงส่งกระแสจิตต์ไปเพ่งระงับโรคนั้น ๆ ว่า **สพฺพโรควินิมุตฺโต สพฺพสนฺตาปวชฺชิโต** ดังนี้ โรคนั้นๆ ก็จะพลันหายตามคำอธิษฐาน ซึ่งสำเร็จจากอิทธิฤทธิ์อิทธิพลของใจนั้นเอง ฯ แม้กองลมอื่นก็ให้ใช้และเปลี่ยนไปตามลักษณะของธาตุ ๔ ฯ

ว่าด้วยมูลเภสัชเกิดแต่ธาตุทั้ง ๔ จบเพียงเท่านี้ ฯ

ขึ้นปกิณณกเภสัชช์

ยาขนานใหญ่คือ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ สังวัทธยายแล้วเข้าอินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ เว้นอุเบกขา บริกรรมว่า “**สุวณฺโณ ๆ ๆ ๆ**” แก้โรคได้สารพัตร ปวดหัวตัวร้อน เข้า **ขุทฺทกาปีติ กายปสฺสทฺธิ ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ อุปจารสมาธิ** บริกรรมว่า “**กายโรโค วูปสนฺโต**” หายแล ฯ

ถ้าร้อนในเย็นนอกและร้อนใจร้อนกาย ให้เข้า **ขุทฺทกาปีติ โอกฺกนฺติกาปีติ กายปสฺสทฺธิ กายมุทุตา กายปาคุญฺญตา สุขสมาธิ** บริกรรมไปว่า “**กายโรโค วูปสนฺโต จิตฺตํ วูปสนฺตํ**” หายแล ฯ

แก้โรคลมร้อยแปด

เข้าปีติ ๕ ยุคคลธรรม ๖ **อุปจารสมาธิ อปฺปนาสมาธิ** ใน **อัสสาสะ ปัสสาสะ** (ห้อง อานาปานสฺสติ) ให้เป็นอนุโลมปฏิโลม แล้วสำรวมจิตต์ให้มีสติสมาธิประคองตั้งมั่นดี ดำเนินกระแสจิตต์อิทธิบาท ๔ คือ **ฉนฺทิทฺธิบาท ๑ วิริยิทฺธิบาท ๑ จิตฺติทฺธิบาท ๑ วิมงฺสิทฺธิบาท ๑** แล้วบริกรรมว่า **"อัสสาสะ ปัสสาสะ"** ดังนี้ แก้ลม ๑๐๘ จำพวกหายแล ฯ

ปวดท้อง เข้า **ขณิกสมาธิ** บริกรรมว่า **"กุจฺฉิโรโค วูปสนฺโต"** ดังนี้ หายแล ฯ

เจ็บตา เข้า **ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ** บริกรรมไปว่า **"จกฺขุโรโค วูปสนฺโต"** ดังนี้หายแล ฯ

ไข้ปวดหัวตัวร้อน เข้า **ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ** สัมปยุตรด้วยธาตุทั้ง ๔ บริกรรมไปว่า **"พุทฺโธ ๆ ๆ ๆ"** ดังนี้ หายแล ฯ

ไข้ มีอาการร้อนจัดหนาวจัด

เข้า **ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ สติสัมโพชฌงค์** บริกรรมว่า **"พุทฺโธ ๆ"** ดังนี้หายแล ฯ

ไข้มีอาการปวดศีร์ษะปวดท้อง เข้า **ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ กายปาคุญฺญตา สุขอุปจารสมาธิ** บริกรรมว่า **"พุทฺโธ ๆ ๆ"** ดังนี้หายแล ฯ

ไข้มีอาการจุกเสียด เข้า **ขณิกาปีติ โอกฺกนฺติกาปีติ** บริกรรมว่า **"พุทฺโธ ๆ"** ดังนี้หายแล ฯ

ไข้พิศม์ ไข้รากสาด ไข้เหนือ เข้า **ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ ผรณาปีติ กายมุทุตา** กฺบอินทรีย์ ๕ บริกรรมว่า **"พุทฺโธ ๆ ๆ"** ดังนี้ หายแล ฯ

ถ้าหูดังอื้อหรือดังตึ๊ด ๆ ก็ดี เป็นลมก้อนก็ดี ขัดยอกเสียดหน้าอก ก็ดี ปวดศีร์ษะก็ดี เมาศีร์ษะ ก็ดี เข้า **ขุทฺทกาปีติ อุปจารสมาธิ และอปฺปนาสมาธิ** บริกรรมว่า **"วาโยธาตุ"** ดังนี้ หายแล ฯ

แก้ลมอันกล้าแข็งเดินไม่สะดวก เข้า **ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ กายปาคุญฺญตา** อันมีในอนุโลมญาณ โคตรภูญาณ เป็นลมอันกล้าแข็ง บริกรรมว่า **"อนิจฺจํ"** ดังนี้หายแล ฯ

ถ้าจะแก้พยาธิหูดังมากเหลือที่จะอดกลั้นได้ ให้สกดจิตต์ตั้งสติให้อยู่กับจิตต์แล้วว่า **สาธุ** ๓ ที ต่อไปให้เข้า **นโม พุทฺธาย** แล้วอธิษฐานให้เข้ามาตั้งอยู่ในขันธ์ ๕ ว่าไปนานจนจิตต์สงบดีแล้วจึงเข้า **กายปสฺสทฺธิ** ๓ ที **กายมุทุตา** ๒ ที เข้า **อุปจารสมาธิ**

กับ **กายกมฺมญฺญตา** ๒ ที บริกรรมว่า **“โสตโรโค วูปสนฺโต”** ดังนี้ หายแล ฯ

อีกนัยหนึ่ง ให้บริกรรมว่า **“อรหํ”** จนจิตต์ตั้งมั่นจึงเข้า **ปญฺจมอปฺปนา ปฐมอปฺปนา อุปจารปฏิภาค อุปจารอุคคหะ** ในห้องพรหมวิหารทั้ง ๔ ใน **อานาปานสฺสติ** เข้า **อุปจารสมาธิ สุขสมาธิ** ทั้ง ๒ เข้า **กายุชุคฺคตา กายปสฺสทฺธิ ผรณาปีติ ขุทฺทกาปีติ** ให้ชำนิชำนาญจนพักจิตต์ไว้ได้ จึงบริกรรมว่า **“พุทฺโธ”** ดังนี้ แก้ลมหูอื้อหูกราย หายแล ฯ

ถ้าหูดับฟังอะไรไม่ได้ยินเลย แม้จะได้ยินก็เป็นเสียงอื่นหมด กำหนดรู้ไม่ได้ ให้เข้าปีติ ๕ ยุคคลธรรม ๖ **สุข อุปจารสมาธิ อปฺปนาสมาธิ** ในห้องพระพุทธคุณเจ้า ลูกใดเกิดขึ้นกล้าแข็งขนาดลูกนั้นเข้าหายแล ฯ

เข้านอนอยู่ตามที่กฎหมายไว้ แล้วทีหลังเข้าปีติ แล้วมัดสติเข้าสุข แล้วมัดสติไว้ให้มั่น แล้วเข้า **อุปจารสมาธิ** แล้วนอนพักมัดสติไว้เข้าอัสสาสะ ปัสสาสะ เข้า**อุคคหะ** ให้มากมัดสติไว้ เข้า**พรหมวิหาร**ทั้งมวล จึงบริกรรมว่า **“โสตโรโค วูปสนฺโต โสตโรโค วูปสโม สุโข”** ถ้ายังไม่หาย วันหลังเข้าปีติยุคคล สุขสมาธิ อุปจาร แล้วเข้าอินทรีย์ ๕ เข้า อัสสาสะ แล้วเข้า โพชฌงค์ ๔ องค์นี้ เป็นนิคคหะวิธี แล้วเข้าพรหมวิหารทั้ง ๔ เข้า **วิปสฺสนา ขุทฺทกาปีติ ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ กายปาคุญฺญตา** หายแล จึงเข้า อุปจารปฏิภาค เข้า **ปฐมอปฺปนา จตุตฺถอปฺปนา** เข้า **ทุติย กับ ปัญจม** พร้อมกันหายแล ปัพพะนี้เป็นปัคคัยหะวิธี ฯ

อีกวิธีหนึ่งเข้าโพชฌงค์ นิคคหะ ๔ ดวงแล้ว เข้า**พรหมวิหาร ๔ อินทรีย์ ๕ ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ กายปสฺสทฺธิ กายกมฺมญฺญตา กายปาคุญฺญตา** ออกเพียงเท่านี้ จงรู้เถิดว่าโรคจักหายโดยเร็วพลัน ถ้าหูดังกึกก้องเหมือนอย่างเสียงสัตว์ร้องอยู่ในสมอง ให้เข้าพรหมวิหารเจ้าทั้ง ๔ ย่อรวบแต่ปลายลงมาถึงต้น พอถึงเมตตาตั้งสติไว้ที่จิตต์ได้มั่นคงที่ดีแล้ว ตั้งสติกำหนดรู้อยู่ที่เสียงนั้นจักพลันหายทันที ฯ ถ้าไม่หายเข้าอุปจารอุคคหะ อานาปานัสสติ ใน อัสสาสะก็ดี เข้าอัปปนาทั้ง ๕ นั้นก็ดี เข้าประธานคือ อุปจารปฏิภาค กับ อัปปนา เป็นประธานตั้งมั่นดีนัก ฯ

ว่าด้วยแก้ปฏิภาค

ถ้าจะแก้ปฏิภาคนิมิตต์ เมื่อจะแก้ปฏิภาคให้รุ่งเรือง ให้เข้า**ปสีตัพพะ** คืนเข้า **สัทธินทรีย์ สตินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ปฏิภาคนิมิตต์** ดวงปฏิภาคจะรุ่งเรืองสว่างไสว รู้เห็นอะไรได้พันช่อง และเมื่อจะทำให้ปฏิภาคตั้งเที่ยงให้ตั้งสติอธิษฐานว่า ข้าพเจ้าขอเข้าอุปจารในปฏิภาค กับ**ปฐมอัปปนา อานาปานัสสติ**เจ้า จงมาบังเกิดอยู่ในขันธ์ ๕ แห่งข้าพเจ้าในกาลบัดนี้เทอญ แล้วจึงขออุปจาร กับ ทุติยะ อานาปานัสสติเจ้าให้เกิดแล้ว ให้ขอตติยะ จตุตถะ ปัญจมะ ในลักษณะอาการอย่างเดียวกันนั้นเทอญ ฯ แล้วจึงขอ

อุปจาร อัปปนา ให้เป็นอนุโลมปฏิโลมให้ชำนิชำนาญแล้วให้เข้ารวบ เมื่อจะตั้งใจอธิษฐานอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมสำเร็จตามความปรารถนา ฯ ถ้าอาเจียรไม่หยุดหรืออาเจียรเป็นโลหิต ให้เข้า **โอกฺกนฺติกาปีติ ผรณาปีติ กายลหุตา กายมุทุตา** สะกดจิตต์ให้ตั้งมั่นคงหายแล ฯ

อีกวิธีหนึ่ง ให้เข้าอุปจารสมาธิในอาการ ๓๒ เป็นอนุโลมและปฏิโลม เมื่อจิตต์สงบหายแล ฯ อีกวิธีหนึ่งเข้าอุปจารสมาธิในปฏิภาค อีกวิธีหนึ่งเขาอุคคหะในกสิณ ๑๙ สติปัฏฐาน ๔ โพชฌงค์ ๗ รูปปลาย อีกวิธีหนึ่งเข้าพระพุทธคุณทั้ง ๓ กับอินทรีย์ทั้ง ๕ ก็ระงับได้เหมือนกัน ฯ

จบเรื่องบำรุงปฏิภาคเพียงเท่านี้ ฯ

ขึ้นวิธีแก้พิศม์สัตว์ทั้งปวง

ถ้าไข้อีสุกอีใสหรือออกหัดก็ดี ตะขาบ แมลงป่อง งูกัด เสือ หมี และหมากัดก็ดี เป็นประปวนลมพยาธิน้ำเต้าก็ดี เข้า **ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ** เข้า **โพชฌงค์ ๖** ยก **อุเบกขา** หายแล ฯ

ยาแก้งูพิศม์กัด เข้า **อุปจารสมาธิ** ใน **เตโชกสิณ** อันมีในห้อง **อุพฺเพงฺคาปีติ**หายทันที ให้บริกรรมว่า **อรหํ** ๓ ที **ถ้าหมากัด** เข้า **ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ กายปสฺสทฺธิ** ให้เป็นอนุโลมปฏิโลมหลายครั้ง หายทันที บริกรรมว่า **อรหํ** ฯ **ถ้าไข้ตัวร้อนจัด** เข้า **ผรณาปีติ อุปจารธาตุ** ใน **พรหมวิหาร** อันมีใน **ขุทฺทกาธาตุ นิพฺพาน** อธิษฐานว่าข้าพเจ้าจะเข้าเจ้ากูทั้งมวญนี้ ถ้าไม่หายให้เข้า อินทรีย์ ๕ กำหนดด้วย **ญาณปริญฺญา ปหานปริญฺญา ตีรณปริญฺญา** ถ้าไม่หายให้เข้าอุปจารสมาธิ **อุคคหะ อุปจารปฏิภาค** ถ้าไม่หายให้ดำเนินขึ้นสู่ **อัปปนา** โดยอนุโลมและปฏิโลมจิตต์จักดำรงมั่น ฯ อีกวิธีหนึ่งถ้าจิตต์ยังอ่อนแอ หากำลังมิได้ หรือว่าแข็งกระด้างเกินไป ให้น้อมเข้าหาปฏิภาคเข้าตั้งอยู่ใน **อุปจารปฏิภาค** เข้าสู่ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ จิตต์จักได้ที่พำนักเป็นอย่างดี ฯ ถ้ากายร้อนมือเท้าอ่อนเพลียไม่มีกำลังจะเจริญภาวนาให้เข้า **ขุทฺทกา ขณิกา อุพฺเพงฺคาปีติ** เข้า **กายมุทุตา จิตฺตมุทุตา** แล้วบริกรรมว่า **พุทฺโธ** จิตต์จักได้ที่พำนักเป็นอย่างดี ฯ

ขึ้นห้องระงับโรคลม

ลมอันหนึ่งชื่อว่า อคฺคารวิสาร เกิดแต่ศีร์ษะ มัวตา เจ็บนัยน์ตายิ่งนัก ให้เข้า **อุปจารสมาธิ** ใน **เตโชธาตุ** ชื่อ **อคฺคารวิสาร** เมื่อเข้าเสร็จแล้วได้รับความสบายหายจากโรค ฯ **ลมอันหนึ่งเสียดแข้งขากระด้าง** ให้เข้า **อุปจารสมาธิ** ใน **เตโชธาตุ** ชื่อว่า

อนนุธรวิสาร ให้เข้าตามสบายใจเทอญ แต่ให้บริกรรมตามชื่อของลม ฯ **ลมอันหนึ่งเกิดขึ้นแล้วมีตัวตนสั่นระทดระทวย**ให้เข้าอุปจารในเตโชธาตุ ชื่อสารวิสารให้เข้าตามสบายใจเทอญ ฯ **ลมอันหนึ่งเมื่อเกิดขึ้นทำให้หัวเราะยิ้มกริ่มหาเวลาไม่ได้** ใครพูดอะไรก็ไม่เข้าใจ ให้เข้าอุปจารสมาธิในเตโชธาตุ ชื่อว่า **อขันธวิสาร** หายแล ฯ **ลมอันหนึ่งกลัดกลุ้มใจแสบร้อนในทรวงอก** แล้วจึงเกิดตัวร้อนนอนไม่หลับ ให้เข้าอุปจารสมาธิ ใน **เตโชธาตุ** ชื่อ **สารมูล** หายแล ฯ ลมอันหนึ่งเมื่อเกิดมักให้ง่วงนอนนั่งซึมไม่ลืมตา ให้เข้า **อุปจารสมาธิ** ใน **เตโชธาตุ** ชื่อ **วีรจักกา** หายแล ฯ **ลมอันหนึ่งเมื่อเกิดทำให้เจ็บตัวตนจนกระดุกกระดิกมิได้** ให้เข้า**อุปจารสมาธิ** ใน **เตโชธาตุ** ชื่อ **รถบาท** หายแล ฯ ลมอันหนึ่งเกิดเป็นเม็ดผื่นเป็นตุ่มเป็นปมให้เข้า **อุปจารสมาธิ** ใน **เตโชธาตุ** ชื่อว่า **ลมุละ** ว่าด้วยประเภทแห่งพยาธิอันเกิดแต่เตโชธาตุจบเท่านี้ ฯ

ลมอันหนึ่งเกิดแต่แข้งขาชักงอ ให้เข้า **อุปจารสมาธิในวาโยธาตุ** ชื่อ **อำมะพาธ** หายแล ฯ

ลมอันหนึ่งเกิดแต่เข่าแข้งทั้งสอง เจ็บตามข้อให้เข้าอุปจารสมาธิในวาโยธาตุ ชื่อว่า **รตปายุ** หายแล ฯ

ลมอันหนึ่งเกิดแต่หัวเข่าทั้งสองเจ็บปวดยิ่งนัก ให้เข้าอุปจารสมาธิในวาโยธาตุ ชื่อว่า **ชัคคะบาท** หายแล ฯ

ลมอันหนึ่งเกิดแต่แข้งทั้งสองข้าง ทำให้กล้ามเนื้อแข็งกระด้างเมื่อยยิ่งนัก เข้าอุปจารสมาธิในวาโยธาตุ ชื่อว่า**โยโคตปาทา** ฯ

ลมอันหนึ่งเกิดหนักตัวมึนเมื่อยชา เข้าอุปจารสมาธิในวาโยธาตุ ชื่อ **มุบาท** ฯ

ลมอันหนึ่งเกิดร้อนกระวนกระวายทำใจสั่นดิก ๆ ทำให้เป็นบ้า เข้าอุปจารสมาธิในวาโยธาตุ ชื่อว่า **โคปาทา** ฯ

ลมอันหนึ่งเกิดแล้วทำให้ดีเดือดชอบบ่นเพ้อร่ำไร ด่าว่าผู้คนด้วยอาการต่าง ๆ คล้ายผีสิง ให้เข้าอุปจารสมาธิในวาโยธาตุ ชื่อว่า **โสปปาทา** หายแล ฯ

จบคาถาว่าด้วยวาโยธาตุกำเริบเพียงเท่านี้ ฯ

ลมอันหนึ่งเกิดขึ้นในท้อง ทำให้จุกเสียดเหมือนใจจะขาด ให้เข้าปฐวีธาตุในปฐวีธาตุ ชื่อว่า **โลหมงคล** หายแล ฯ

ลมอันหนึ่งเกิดขึ้นทำให้ร้อนใจกระสับกระส่ายฟุ้งสร้านรำคาญ ให้เข้าอุปจารสมาธิในปฐวีธาตุ ชื่อ **จวรคุณ** หายแล ฯ

ลมอันหนึ่งเกิดในขาทั้งสองทำให้กระตุกให้ชักดิ้นเหมือนปลาถูกแดดเผา ให้เข้าอุปจารสมาธิในปฐวีธาตุ ชื่อ **ชังฆคุณ** หายแล ฯ

ลมอันหนึ่งเกิดในขาข้างซ้ายทำให้มึนชาตายไปข้างหนึ่ง ให้เข้าอุปจารสมาธิในปฐวีธาตุ ชื่อ **พลคุณ** หายแล ฯ

ลมอันหนึ่งเกิดในกายหายใจไม่ถึงท้อง คอแห้ง อยากกินแต่น้ำไม่รู้จักอิ่ม เข้าอุปจารสมาธิในปฐวีธาตุ ชื่อว่า **คันทธุรักขะ** หายแล ฯ

ลมอันหนึ่งเกิดขึ้นที่สันหลัง ปวดเสียวชักยอกสันหลังดังใจจะขาด เข้าอุปจารสมาธิในปฐวีธาตุ ชื่อ **รัตนคุณัง** หายแล ฯ

ลมจำพวกหนึ่งเกิดในหัวใจและตั้งขวางอยู่ ทำให้กลีบหัวใจกวัดไกวเหมือนใบบัวถูกลมพัด เข้าอุปจารสมาธิในปฐวีธาตุ ชื่อว่า **ปิตคุณ** หายแล ฯ

จบลมเกิดในปฐวีธาตุเพียงเท่านี้ ฯ

ลมจำนวนหนึ่งเกิดในเข่าแข้ง ทำให้บวมและมีพิษแสบร้อนต่างๆ เข้าอุปจารสมาธิในอาโปธาตุ ชื่อว่า **สีนทันต** หายแล ฯ

ลมจำพวกหนึ่งเกิดในกระดูกติดต่อตามข้อต่าง ๆ เจ็บปวดดังกระดูกจะแตกเข้าอุปจารสมาธิในอาโปธาตุชื่อ **รัตนปาทา** หายแล ฯ

ลมจำพวกหนึ่งเกิดที่ข้อมือเมื่อยชาและกระตุก เข้าอุปจารสมาธิในอาโปธาตุชื่อ **หัตถวาทา** หายแล ฯ

ลมจำพวกหนึ่งเกิดในกระบอกตาทำให้ตาเขม่นและพองหนาขึ้นมองดูอะไรไม่ถนัด หรือเห็นเป็นหิ่งห้อยและรูปวิปริตต่าง ๆ เข้าในอาโปธาตุชื่อ **จักขุปาทา** หายแล ฯ

จบอาโปธาตุ

กถาว่าด้วยเภสัชในอาการ ๓๒

บัดนี้ อัตตโนจักกล่าวอุปเท่ห์ไว้ให้กุลบุตร์เจ้าทั้งหลายสำเหนียก ในวิธีเข้าธรรมและผสมธาตุแก้โรคต่างๆ ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑. ถ้าปวดศีรษะเข้า ปญฺจมเกสา ปญฺจมมตฺถลุงฺคํ อันมีใน ขุทฺทกาปีติ ฯ เข้า จตุตฺถเกสา จตุตฺถมตฺถลุงฺคํ อันมีใน โอกฺกนฺติกาปีติ ฯ เข้า ตติยเกสา ตติยมตฺถลุงฺคํ อันมี กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ ฯ เข้า ทุติยเกสา เข้า ทุติยมตฺถลุงฺคํ อันมีใน กายมุฑิตา เข้า ปฐมเกสา ปฐมมตฺถลุงฺคํ อันมีใน กายุชุคฺคตา ฯ เข้า สุขอุปจารสมาธิ ใน พระพุทธคุณ อธิษฐานจิตต์ส่งไปประงับโรคนั้นหายแล ฯ

เป็นตะมอยหัวดาวหัวเดือน เข้า **ปญฺจมนขา ปญฺจมมงฺสํ** ใน ขุทฺทกาปีติ โอกฺกนฺติกาปีติ ผรณาปีติ ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ กายปสฺสทฺธิ กายมุทิตา กายุชุคฺคตา แล้วบริกรรมว่า **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ส่งกระแสจิตต์ไปเพ่งที่โรคนั้น หรือเป่าก็ได้ ฯ

ข้อ ๒. ปวดบั้นเอว เข้า **ปญฺจมนหารุ** อันมีใน ขุทฺทกาปีติ จนถึง ผรณาปีติ เข้า กายปสฺสทฺธิ กายมุทิตา กายุชุคฺคตา ให้เป็นอนุโลมปฏิโลม เข้า สุขอุปจารสมาธิ ใน ห้องพระพุทธคุณเนื่องเป็นอันเดียวกัน บริกรรมว่า **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ตั้งสติอธิษฐานจิตต์ให้มั่นแล้ว ส่งกระแสจิตต์ไประงับโรคนั้นหายแล ฯ

ข้อ ๓. ปวดฟัน เข้า **ปญฺจมทนฺตา ปญฺจมอฏฺฐิ** ใน ขุทฺทกาปีติ จตุตฺถทนฺตา ใน โอกฺกนฺติกาปีติ ตติยทนฺตา ตติยอฏฺฐิ ใน ผรณาปีติ เข้า ทุติยทนฺตา ทุติยอฏฺฐิ อันมีใน ขณิกาปีติ เข้า ปรมทนฺตาอฏฺฐิ ใน อุพฺเพงฺคาปีติ กายปสฺสทฺธิ กายมุทิตา กายปาคุญฺญตา กายุชุคฺคตา ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลมเป็น อุปจารสมาธิ ในห้องพระพุทธคุณ สืบกับด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** แล้วส่งกระแสจิตต์ไปบังคับหายแลฯ

ข้อ ๔. ถ้าเป็นแผลเป็นฝี เข้า **ปญฺจมตโจ มงฺสํ ขุทฺทกาปีติ โอกฺกนฺติกาปีติ ผรณาปีติ ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ** อนุโลมด้วย กายปสฺสทฺธิ กายมุทิตา กายปาคุญฺญตา กายุชุคฺคตา สลับอนุโลมและปฏิโลมในอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณ คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** แล้วใช้ตามวิธีที่กล่าวแล้ว ฯ

ข้อ ๕. แก้ปวดกระดูกพิการ เข้า **ปญฺจมอฏฺฐิมิญฺชํ** ใน ขุทฺทกาปีติ โอกฺกนฺติกาปีติ ผรณาปีติ ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ อนุโลมปฏิโลม เข้า กายปสฺสทฺธิ กายมุทิตา กายปาคุญฺญตา กายุชุคฺคตา สลับอนุโลมปฏิโลม ใน อุปจารสมาธิ กับ พระพุทธคุณ คืบกับด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ฯ

ข้อ ๖. แก้เมื่อยและเหน็บชา เข้า **ปญฺจมมงฺสํ ปญฺจมนหารุ** ใน ขุทฺทกาปีติ จตุตฺถ อันมีใน โอกฺกนฺติกาปีติ ตติย ผรณาปีติ ทุติย ขณิกาปีติ ปรม อุพฺเพงฺคาปีติ ปญฺจม กายปสฺสทฺธิ ฯ ปรม อันมีใน กายปาคุญฺญตา กายุชุคฺคตา สุขอุปจารสมาธิ ใน พระพุทธคุณ คืบกับด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** วิธีใช้อย่างเดียวกัน ฯ

ข้อ ๗. เอ็นชักงอให้เป็นอัมพาธ เข้า **ปญฺจมยกนํ กิโลมกํ** อันมีใน ขุทฺทกาปีติ ฯ อันมีใน ปาคุญฺญตา สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า สมฺมาสมฺพุทฺโธ อุจจาระปัสสาวะไม่ออก เข้า ปญฺจมอุทริยํ ปญฺจมกรีสํ อันมีใน ขุทฺทกาปีติ ฯ ปญฺจมอุทริยํ กรีสํ อันมีใน กายปาคุญฺญตา สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ฯ

ข้อ ๘. แก้ฝีฝักบัวฝีประคำร้อย เข้า ปญฺจมวิปุพฺพกํ อันมีใน ขุทฺทกาปีติ ปรวีปุพฺพกํ ใน กายกมฺมญฺญตา สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณ **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ฯ
รับประทานอาหารไม่อร่อย เข้า ปญฺจมอุทริยํ อันมีใน ขุทฺทกาปีติ เข้า จตุตฺถอุทริยํ อันมีใน

โอกฺกนฺติกาปีติ ตติยอุทริยํ ใน ผรณาปีติ ทุติยอุทริยํ ใน กายปสฺสทฺธิ ปฐมอุทริยํ ใน กายมุทิตา สุขอุปจารสมาธิ อุทริยํ กายปาคุญฺญตา สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบกับด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๙. แก้ลมร้อยแปดประการ เข้า **ปญฺจมวาโย อุพฺเพงฺคาปีติ จตุตฺถวาโย จตุตฺถอุพฺเพงฺคาปีติ ตติยวาโย ตติยอุพฺเพงฺคาปีติ ทุติยวาโย ทุติยอุพฺเพงฺคาปีติ ปฐมวาโย ปฐมอุพฺเพงฺคาปีติ อุปจารสมาธิวาโย อุปจารสมาธิอุพฺเพงฺคาปีติ สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๑๐. ถ้าจะให้มีกำลังเรี่ยวแรง เข้า **ขุทฺทกาปีติ โอกฺกนฺติกาปีติ ผรณาปีติ กายลหุตา กายปาคุญฺญตา สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า** คืบกับด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ** แก้จิตต์ให้ตั้งมั่น เข้า **ขุทฺทกาปีติ กายปสฺสทฺธิ โอกฺกนฺติกาปีติ กายมุทิตา ผรณาปีติ กายปาคุญฺญตา ขณิกาปีติ กายลหุตา อุพฺเพงฺคาปีติ กายกมฺมญฺญตา กายุชุคฺคตา สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า** กับด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๑๑. แก้ผอมแห้งผิวเหลืองหากำลังมิได้ให้เข้า **ปญฺจมอปฺปนา อานาปานสฺสติ ขุทฺทกาปีติปฐวีธาตุ** เข้า จตุตฺถอปฺปนาอานาปานสฺสติ โอกฺกนฺติกาปีติ-อาโปธาตุ เข้า ตติยฌานอปฺปนาอานาปานสฺสติ ผรณาปีติเตโชธาตุ เข้า ทุติยอปฺปนาอานาปานสฺสติ ขณิกวาโยธาตุ เข้า ปฐมอปฺปนาอานาปานสฺสติ อันมีใน อุพฺเพงฺคาปีติ สุขอุปจารสมาธิพระพุทธคุณ เข้าคืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๑๒. ถ้าจะให้มีกำลังเรี่ยวแรงดีขึ้น เข้า **ขุทฺทกาปีติ** อันมีในพุทฺธานุสฺสติ เข้า โอกฺกนฺติกาปีติ อันมีใน ธมฺมานุสฺสติ เข้า ผรณาปีติ อันมีใน สงฺฆานุสฺสติ เข้า กายปสฺสทฺธิ อันมีใน สีลานุสฺสติ เข้า กายมุทิตา อันมีใน จาคานุสฺสติ เข้า กายปาคุญฺญตา อันมีใน เทวตานุสฺสติ เข้า สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณ อุปสมานุสฺสติ มรณานุสฺสติ มีกำลังมาก พร้อมทั้งกายและน้ำใจ ฯ

ข้อ ๑๓. แก้จิตต์ให้ตรงให้จริงต่อธรรมที่จริง เข้า **ปฐวีกสิณ** อันมีใน **ขุทฺทกาปีติ** เข้า อาโปกสิณ อันมีใน **ขุทฺทกาปีติ** เข้า อาโปกสิณ อันมีใน **โอกฺกนฺติกาปีติ** เข้า เตโชกสิณ อันมีใน **ผรณาปีติ** เข้า วาโยกสิณ อันมีใน **กายปสฺสทฺธิ** เข้า นีลกสิณ อันมีใน **กายมุทิตา** เข้า ปีติกสิณ อันมีใน **กายปาคุญฺญตา** เข้าโลหิตกสิณ อันมีใน **กายุชุคฺคตา** เข้า โอทาตกสิณ อันมีใน **สุขอุปจารสมาธิ** พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๑๔. แก้ร้อนให้เย็น เข้า **ปญฺจมอปฺปนา** อันมีในเมตตาพรหมวิหารสังเขป เข้า จตุตฺถอปฺปนา ในกรุณาพรหมวิหารสังเขป เข้า ตติยอปฺปนา อันมีในมุทิตาพรหมวิหาร

สังเขป เข้า ตติยอปฺปนา ในอุเบกขาพรหมวิหารสังเขป เข้า อุปจารสมาธิพระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ฯ

ข้อ ๑๕. แก้เลือดดีขึ้น เข้า **ปญฺจมโลหิตกํ** ใน ขุทฺทกาปีติ เข้า ตติยโลหิตกํ ใน **โอกฺกนฺติกาปีติ** เข้า ปธมโลหิตกํ ใน **กายปสฺสทฺธิ** เข้า จตุตฺถโลหิตกํ อันมีใน **กายปาคุญฺญตา** เข้า ทุติยโลหิตกํ ใน **กายกมฺมญฺญตา อุปจารสมาธิ กายปาคุญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา กายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา** หายแล ฯ

ข้อ ๑๖. แก้รับประทานอาหารไม่ได้ให้อาเจียนออกมาเสมอ เข้า ปญฺจมอุทริยํ จตุตฺถอุทริยํ ตติยอุทริยํ ทุติยอุทริยํ ปธมอุทริยํ เข้า อุปจารสมาธิอุทริยํ คืบกับ **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** หายแล ฯ

ข้อ ๑๗. แก้จิตตฺฟุ้งสร้าน จิตต์ไม่เข้าที่ เข้า มุจฺจิตฺกมฺยตา เข้า นิพฺพิทาญาณ เข้า กายลหุตา จิตฺตุชุคฺคตา เข้า สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ ฯ แก้โรคบ้า เข้า อัสสาสะปัสสาสะ อันมีใน วาโยธาตุ เข้า สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบกับ **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ฯ

ข้อ ๑๘. แก้ซบับเลา เข้า **ปญฺจมปปฺผาสํ** เข้า ปธมอุพฺเพงฺคาปีติ เข้า จตุตฺถปปฺผาสํ ทุติยอุพฺเพงฺคาปีติ เข้า ตติยอุพฺเพงฺคาปีติ ทุติยปปฺผาสํ เข้า ทุติยอุพฺเพงฺคาปีติ ปธมปปฺผาสํ เข้า ปธมอุพฺเพงฺคาปีติ สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ฯ

ข้อ ๑๙. แก้จิตต์ฟุ้งสร้าน เข้า **อุปจารสมาธิ** อันมีใน เตโชกสิณ เข้า ขุทฺทกาปีติ เข้า ปธมเตโชกสิณ เข้า โอกฺกนฺติกาปีติ ทุติยเตโชกสิณ เข้า ผรณาปีติ เข้า ตติยเตโชกสิณ เข้า กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ เข้า จตุตฺถเตโชกสิณ เข้า กายมุทิตา จิตฺตมุทิตา เข้า ปญฺจมเตโชกสิณ เข้า กายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา เข้าอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ฯ

ข้อ ๒๐. แก้คอแห้งคอบวม เข้า **ปญฺจมเสมฺหํ** เข้า **กายานุปสฺสนาสติปฏฐาน** เข้า จตุตฺถเสมฺหํ เข้า เวทนานุปสฺสนาสติปฏฐาน เข้า ตติยเสมฺหํ เข้า จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฐาน เข้า ทุติยเสมฺหํ เข้า ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฐาน เข้า ปธมเสมฺหํ เข้าอินทรีย์ ๕ พร้อมด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ฯ

ข้อ ๒๑. แก้หืดโรคมังคร่อ เข้า ปญฺจมมุกฺขะ เข้า จตุตฺถมุกฺขะ เข้า ตติยมุกฺขะ เข้า ทุติยมุกฺขะ เข้า ปธมมุกฺขะ เข้า อุปจารสมาธิมุกฺขะ ให้เป็นปฏิโลม เข้า อุปจารสมาธิมุกฺขะ ให้เป็นอนุโลม เข้า ปญฺจมมุกฺขะ เข้า อุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วยกันรวมเป็นกำลังอันเดียวกันกับ **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ฯ

ข้อ ๒๒. แก้ฟันพิการทำฟันให้มั่นคง เข้า อุปจารสมาธิทนฺตะ เข้า ปรมทนฺตะ เข้า ทุติยทนฺตะ เข้า ตติยทนฺตะ เข้า จตุตฺถทนฺตะ เข้า ปญฺจมทนฺตะ เข้า สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณ คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๒๓. แก้นิ่วแก้ขับปัสสาวะ เข้า ปญฺจมมุตฺตํ อันมีใน ขุทฺทกาปีติ เข้า จตุตฺถมุตฺตํ อันมีใน โอกฺกนฺติกาปีติ เข้า ตติยมุตฺตํ อันมีใน ผรณาปีติ เข้า ทุติยมุตฺตํ อันมีใน กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ เข้า ปรมมุตฺตํ อันมีใน กายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา เข้า อุปจารสมาธิมุตฺตํ อันมีใน พระกายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา เข้าสุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

จบกถาว่าด้วยธรรมโอสถเท่านี้

ข้อ ๒๔. แก้จิตต์กำเริบเสิบสานไม่ตั้งมั่นในพระกัมมัฏฐาน และแก้สรรพโรคาพยาธิทั้งปวง ให้เข้า ขุทฺทกาปีติ สีลวิสุทฺธิ เข้า โอกฺกนฺติกาปีติ จิตฺตวิสุทฺธิ เข้า ผรณาปีติ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ เข้า กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ เข้า กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ เข้า กายมุทิตา จิตฺตมุทิตา เข้า มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ เข้า กายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา เข้า ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ เข้า กายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา เข้า ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ เข้า สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๒๕. แก้ให้นอนหลับได้ทุกเมื่อ หรือสกดจิตต์ให้หลับ และใช้บังคับสกดจิตต์ผู้อื่นให้อยู่ด้วย ให้เข้า ปญฺจมจกฺขุ อันมีใน ขุทฺทกาปีติ เข้า จตุตฺถจกฺขุ อันมีใน กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ เข้า ตติยจกฺขุ อันมีใน โอกฺกนฺติกาปีติ เข้า ทุติยจกฺขุ อันมีใน กายมุทิตา จิตฺตมุทิตา เข้า ปรมจกฺขุ อันมีใน ผรณาปีติ เข้า อุปจารสมาธิจกฺขุ อันมีใน กายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา กายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า สืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๒๖. แก้ไข้ร้อนไข้พิศม์ต่าง ๆ เข้า สัทธินทรีย์ ขุทฺทกาปีติ เข้า วิริยินทรีย์ กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ เข้า สตินทรีย์ กายมุทิตา จิตฺตมุทิตา เข้า สมาธินทรีย์ โอกฺกนฺติกาปีติ เข้า ปัญญินทรีย์ ผรณาปีติ เข้า กายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา กายุชุคฺคตา จิตฺตุชุคฺคตา สุขอุปจารสมาธิพระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๒๗. แก้ไข้ตัวเย็นชืดจนเกินไป เข้า เตโชธาตุขุทฺทกาปีติ เข้า จตุตฺถเตโชธาตุ อันมีใน อุพฺเพงฺคาปีติ เข้า ตติยเตโชธาตุ อันมีใน กายมุทิตา จิตฺตมุทิตา เข้า ทุติยเตโชธาตุ อันมีใน สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๒๘. แก้ไข้ชะบาน (ได้แก่ไข้จับสั่นสะท้านไปทั้งตัว) ให้เข้า ปฐมเตโชธาตุ อันมีใน มุทิตาพรหมวิหาร สังเขป เข้า สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๒๙. แก้กระเพาะปัสสาวะพิการ เข้า อุปจารสมาธิลสิกา เข้าปฐมลสิกา เข้า ทุติยลสิกา เข้า ตติยลสิกา เข้า จตุตฺถลสิกา เข้า ปญฺจมลสิกา สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๓๐. แก้ไส้เลื่อนลูกอัณฑะพิการทำให้ฟกบวม เข้า อุปจารสมาธิ อนฺตํ อุทริยํ กรีสํ เข้า ปรมอนฺตํโอกฺกนฺติกาปีติ เข้า ทุติยอนฺตํผรณาปีติ เข้า ตติยอนฺตํ กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ เข้า จตุตฺถอนฺตํ กายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา เข้า ปญฺจมอนฺตํ กายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๓๑. แก้เสียบมะโหก เข้า ปญฺจมหทยํ ปญฺจมมุกฺขะ เข้า จตุตฺถหทยํ จตุตฺถมุกฺขะ เข้า ตติยหทยํ ตติยมุกฺขะ เข้า ทุติยหทยํ ทุติยมุกฺขะ เข้า ปรมหทยํ จตุตฺถมุกฺขะ เข้า ตติยหทยํ ตติยมุกฺขะ เข้า ทุติยหทยํ ทุติยมุกฺขะ เข้า ปรมหทยํ ปรมมุกฺขะ อุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๓๒. แก้กระดูกในหูพิการหรือโรคในหูบวมต่าง ๆ เข้า อุปจารโสตินทริยํ เข้า ปรมโสตินทรีย์ เข้า ทุติยโสตินทรีย์ เข้า ตติยโสตินทรีย์ เข้า จตุตฺถโสตินทรีย์ เข้า ปญฺจมโสตินทรีย์ สุขอุปจารสมาธิพระพุทธเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๓๓. แก้ฝีในคอ เข้า ปญฺจมฆานินทรีย์ เข้า ตติยฆานินทรีย์ เข้า ปรมฆานินทรีย์ เข้า จตุตฺถฆานินทรีย์ เข้า ทุติยชิวหินทรีย์ เข้า ทุติยฆานินทรีย์ เข้า อุปจารสมาธิ ชิวหินทรีย์ อุปจารสมาธิฆานินทรีย์ เข้า สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๓๔. แก้ลมออกหูอีกวิธี ๑ ให้เข้า โสตินทรีย์ สติสัมโพชฌงค์ ตติยโสตินทรีย์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เข้า ปรมโสตินทรีย์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เข้า จตุตฺถโสตินทรีย์ สมาธิสัมโพชฌงค์ เข้า ทุติยโสตินทรีย์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เข้า สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๓๕. แก้ปวดท้องจุกเสียดลมสันดาน เข้า ปญฺจมอนฺตคุณํ ขุทฺทกาปีติ เข้า จตุตฺถอนฺตคุณํ โอกฺกนฺติกาปีติ เข้า ตติยอนฺตคุณํ ผรณาปีติ เข้า ทุติยอนฺตํอนฺตคุณํ ขณิกาปีติ เข้า ปรมอนฺตํอนฺตคุณํ อุพฺเพงฺคาปีติ สุขอุปจารสมาธิ พระพุทธคุณเจ้า คืบด้วย **สมฺมาสมฺพุทฺโธ ฯ**

ข้อ ๓๖. ถ้าธรรมกำเริบไม่มีความสบายในขันธ์ทั้ง ๕ ก็ดี ให้กระทำตามตำหรับที่กล่าวมานี้ คือให้ขอ ขุทฺทกาปีติ มาเกิดรวม ณ ที่เดียวกันแล้ว ขอ ขุทฺทกาปีติ ขอพระขณิกาปีติ มาเกิดรวมกันที่เดียว ขอพระโอกฺกนฺติกาปีติ พระอุพฺเพงฺคาปีติ มาเกิดพร้อมกัน แล้วเข้ารวมกัน ขอ อุพฺเพงฺคาปีติ ผรณาปีติ ให้เกิดรวมแห่งเดียวกัน เข้าพร้อมกัน ให้เป็นอนุโลมปฏิโลม ชื่อว่า ขอ ผรณาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ ให้เกิดพร้อมกัน

ขอ อุพฺเพงฺคาปีติ ขณิกาปีติ เข้าพร้อมกัน ขอ โอกฺกนฺติกาปีติ ขณิกาปีติ ให้เกิดรวมแห่งเดียวกัน ขอ ขุทฺทกาปีติ ให้เกิดพร้อมกันเข้าพร้อมกันจิตต์สงบแล แม้ในห้องยุคคลธรรมก็เป็นเช่นเดียวกัน ฯ

จบแก้พยาธิ

กถาว่าด้วยอาการ ๓๒ ดังต่อไปนี้ :-

ถ้าไข้ตัวเย็นพิศม์รวมขังข้างใน เข้า **ผรณาปีติ วิมุตฺติ ขุทฺทกาปีติ** และ ปสฺสทฺธิวิมุตฺติ บริกรรมว่า **พุทฺโธ** หายแล ฯ

ถ้าไข้เหนืออยากแต่นอน เซื่องซึมไม่ลืมตา เข้าปีติทั้ง ๕ แล อุปจารสมาธิ อปฺปนาสมาธิ ทุก ๆ บทหายแล ฯ

บริกรรมว่า "พุทฺโธ" แก้พยาธิลมพัดขึ้นข้างบนทำให้ตาแข็ง นอนไม่หลับ เข้า **ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ กายลหุตา กายปาคุญฺญตา สุขอุปจารสมาธิ ปฏิภาค** ใน อานาปานสฺสติ และ อปฺปนาสมาธิ หายแล ฯ

ถ้าเป็นไอเสลดพิการและเป็นหืดให้เข้า **อุพฺเพงฺคาปีติ ผรณาปีติ** แล้วตั้งสติประคองจิตต์ให้มั่น จึงส่งกระแสจิตต์เพ่งกำจัดเสลดนั้นหายแล ฯ

ถ้ามันสมองแห้งให้บริกรรมว่า **เสมฺหํ ปฏิกุลํ** ให้นาน ๆ จนใจอยู่ดีแล้ว ให้เข้าอุปจารสมาธิ อุคคหนิมิตต์ และปฏิภาคนิมิตต์ อปฺปนาสมาธิ หายแล ฯ โดยบริกรรมว่า **ปฏิกุลํ** ดังนี้

ถ้าเจ็บในที่ใดที่หนึ่งก็ดี ให้เข้าพุทธคุณทั้งหมด ให้เป็นอนุโลมปฏิโลม จึงเข้า **ขุทฺทกาปีติ** หายแล ฯ

อีกวิธีหนึ่ง เข้า **ผรณาปีติ** ๒ ครั้ง **อุพฺเพงฺคาปีติ** ครั้ง ๑ โอกฺกนฺติกาปีติ ๒ ครั้ง ขณิกาปีติ ครั้ง ๑ ขุทฺทกาปีติ ๒ ครั้ง เข้าคืบสลับเข้ารวบโรคจักหายทันที บริกรรมว่า พุทฺโธ ถ้าเจ็บทั่วร่างกายขัดยอกและปวดทั่วสรรพางค์กาย เข้า ขณิกา กับ กายลหุตา หายแล บริกรรมว่า **พุทฺโธ** ฯ

ถ้าเกิดโรคเสียดแทงเข้า **ขณิกา กายมุทิตา** หายแล บริกรรมว่า **พุทฺโธ** ฯ

ถ้าไข้มีไอไม่หยุดและเสลดแห้งเสลดมาก เข้า **อุปจารสมาธิ** สมถะอุคคหะในสมถะทั้งมวญกับอุพฺเพงฺคาปีติ กายปาคุญฺญตา และพละ ๕ หายแล เสลดกำเริบมาก เข้า ขุทฺทกาปีติ ขณิกาปีติ กายปาคุญฺญตา กายุชุคฺคตา อุปจารสมาธิ ในห้องพระพุทธคุณหายแล ฯ

ไอมาก เข้าพระพุทธคุณทั้งมวญให้เป็นสมาธิ เข้า **ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ กายปาคุญฺญตา** หายแล บริกรรมว่า **กาโส วูปสนฺโต**

เป็นหวัดคัดจมูกหายใจไม่ออก บริกรรมว่า **ทุกฺขํ พุทฺธสฺส วูปสมํ** ฯ

ถ้าลงเลือด เข้า**ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ** เข้าเพ่ง อโลโภ อโทโส อโมโห เมื่อสงบแล้วจึงตั้งธาตุ ๔ อินทรีย์ ๕ โพชฌงค์ ๖ ยกอุเบกขาแลรับบริกรรมว่า **โลหิตํ พุทฺธสฺส วูปสมํ** หายแล ฯ

ลงเลือดทางทวารหนักพร้อมทั้งไข้ท้องเดิน เข้า **ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ กายกมฺมญฺญตา** เข้า กสิณสุขเจตสิก เข้า ธาตุทั้ง ๔ อินทรีย์ ๕ โพชฌงค์ ๖ ยกองค์ข้างปลายแล้วรวมลง ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ บริกรรมว่า **โลหิตํ พุทฺธสฺส วูปสมํ** หายแล ฯ

ถ้าเป็นริดสีดวงทั้งปวง เข้า **ขณิกาปีติ โอกฺกนฺติกาปีติ กายมุทิตา** บริกรรมว่า **กุจฺฉิโรโค พุทฺธสฺส วูปสนฺโต** หายแล ฯ

ถ้าปวดกระดูก เข้า **อุพฺเพงฺคาปีติ ผรณาปีติ** และ**อุปจารสมาธิ** หายแล ฯ

ถ้านอนไม่หลับถึงสิบคืน หรือจิตต์ฟุ้งสร้าน เข้า **กายปสฺสทฺธิ กายมุทิตา** และ**สมาธิ**และ **ปสฺสทฺธิ อุเบกขา** ในโพชฌงค์ หายแล ฯ

อีกวิธีหนึ่ง เข้า ยุคคลธรรมทั้ง ๖ **อินทรีย์ ๕ โพชฌงค์ ๗ เป็นฝ่ายนิคคหะ** หายแล ฯ

ถ้านอนนักจนเกินส่วน เข้า **โอกฺกนฺติกาปีติ ผรณาปีติ กายมุทิตา สุขอุปจารสมาธิ** ถ้ากายมึนเมาอ่อนเพลียหากำลังมิได้ เข้าปีติ ๕ โพชฌงค์ ๖ อันเป็นฝักฝ่าย ปัคคัยหะ ๔ องค์ หายแล ฯ โดยบริกรรมว่า ปุริสทมฺมสารถิ

เมื่อคุณธรรมที่ตนบำเพ็ญกำเริบขึ้นเป็นธรรมปฏิรูป ทำให้ฟุ้งเฟ้อออกฤทธิ์เดชไปต่าง ๆ ให้เข้า โพชฌงค์ทั้ง ๗ หายแล ฯ

อีกวิธีหนึ่ง เข้า **ขณิกาปีติ อุพฺเพงฺคาปีติ กายปาคุญฺญตา จตุตฺถอปฺปนาปสฺสทฺธิ โพชฌงค์ สทฺธินทรีย์ สทฺธาพลํ** หายแล ฯ

ถ้าธรรมกำเริบกล้าจนนอนไม่หลับ ใจสั่นหวิว ๆ ๆ หาความสำราญมิได้ ให้เจริญพระพุทธคุณตั้งเป็นหลัก แล้วเข้าเมตตาเลย เข้าวิปัสสนา แล้วกลับมาเข้ารวมอินทรีย์ ๕ สติจักตั้งมั่นอยู่ที่ใจคงที่ ให้บริกรรมว่า **อนิจฺจํ** ฯ

ถ้าฝันร้ายจนตื่นขึ้นทำให้เสียอารมณ์ จิตต์ฟุ้งจนเกินส่วน ให้เข้าสมาบัติ แล้วกลับมาพักที่ พรหมวิหาร ๔ หายแล ฯ

รับประทานอาหารไม่ได้ เข้า อุเบกขาพรหมวิหาร พักจิตต์ที่เมตตา หายแล ฯ

จบกถาว่าด้วยเภสัชในอาการ ๓๒ เท่านี้

ขึ้นห้อง ๘ แบบเวียงจันทร์

พระมหาเถระพุทธรังษี แต่งไว้

เมื่อจักขึ้นพระวิปัสสนาญาณเจ้า ให้ตกแต่งข้าวตอกดอกไม้ ธูปเทียนอย่าง ๕๐ เล่ม แล้วอาราธนาว่า :- ในห้อง **พระสมฺมสฺสนญาณ**[๑] **๑ อุทยพฺยานุปสฺสนาญาณ ๑ ภงฺคานุปสฺสนาญาณ ๑ ภยตุปฏฺฐานญาณ ๑ อาทีนวานุปสฺสนาญาณ ๑ นิพฺพิทานุปสฺสนาญาณ ๑ มุญฺจิตุกมฺยตาญาณ ๑ ปฏิสงฺขานุปสฺสนาญาณ ๑ สงฺขารุเปกฺขาญาณ ๑ สจฺจานุโลมิกญาณ ๑**

อธิบายว่า ญาณที่ ๒ คำนึงเห็นทั้งความเกิดและความดับแห่งสังขาร ญาณที่ ๒ ปล่อยความเกิดเสีย คำนึงเป็นอารมณ์เฉพาะความดับแห่งสังขารนั้น ญาณที่ ๓ คำนึงเห็นสังขารนั้นอันปรากฏด้วยอำนาจความดับ โดยอาการเป็นของน่ากลัว ดุจสัตว์ร้ายมีสีหะเป็นต้น ฯ ญาณที่ ๔ คำนึงเห็นโทษแห่งสังขารนั้น อันปรากฏด้วยอาการอย่างนั้น ๆ ว่าเป็นดุจเรือนอันไฟไหม้แล้ว ญาณที่ ๕ คำนึงถึงสังขารนั้น อันมีโทษได้เห็นแล้ว ด้วยอำนาจความเบื่อหน่าย ญาณที่ ๖ คำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสียจากสังขารนั้นที่เบื่อหน่ายแล้ว ดุจสัตว์อันติดข่ายใคร่จะหลุดไปจากข่าย ญาณที่ ๗ คำนึงด้วยพิจารณา เห็นสังขารเพื่อหาทางเป็นเครื่องพ้นไปเสียดุจนางนกที่เรียกว่าสมุทรสกุณีอันลงเล่นในทะเล ญาณที่ ๘ คำนึงด้วยความวางเฉยเสียในสังขารนั้น ดุจบุรุษผู้วางเฉยในภรรยาอันหย่าขาดกันแน่นอนแล้ว ญาณที่ ๙ เป็นไปในขณะแห่งจิตต์ อันได้ชื่อว่าอนุโลม เกิดขึ้นในลำดับแห่งมโนทวาราวัชชนะ อันตัดภวังค์ เกิดขึ้นในขณะที่อริยมรรคจักเกิดต่อ ในที่สุดแห่งสังขารุเบกขาญาณ

เมื่อทราบความเช่นนี้แล้ว จึงบริกรรมว่า **"อนิจฺจํ"** ๓ ที แล้วจึงบริกรรมว่า **"ทุกฺขํ"** เมื่อได้แล้วจึงบริกรรมว่า **"อนตฺตา"** ๓ ที คือให้บริกรรมดังนี้ไปทั้ง ๑๐ พระองค์นั้นแล

ต่อนี้ไปพึงกำหนดลักษณะภาพเครื่องเปรียบแห่งญาณนั้น ๆ ว่า **พระสมฺมสฺสนญาณ** เป็นรูปเปรียบคนแก่เฒ่านุ่งผ้าขาวอันสอาด ฯ **พระอุทยพฺยานุปสฺสนาญาณ** เป็นดังรูปทารกน้อย ฯ **พระภงฺคานุปสฺสนาญาณ** เป็นดังพระสงฆ์เจ้าทั้งหลาย ฯ **พระภยตุปฏฺฐานญาณ** เป็นดังแสงสว่างแห่งไฟ ฯ **พระอาทีนวานุปสฺสนาญาณ** เป็นดังขอนดัก (ขอนดอก) หรือ

---

๑. พระสมฺมสฺสญาณ. ได้แก่การหยั่งรู้ ประพฤติ = ปรา. อปรา.

ไส้ตะเกียงที่ถูกไฟเผาแล้ว ฯ **พระนิพฺพิทานุปสฺสนาญาณ** เป็นสีขาว ฯ **พระมุจฺจิตุกมฺยตาญาณ** เป็นสีแดง ฯ **พระปฏิสงฺขานุปสฺสนาญาณ** เป็นสีเขียว ฯ **พระสงฺขารุเปกฺขาญาณ** เป็นสีเหลือง ฯ **พระสจฺจานุโลมิกญาณ** เป็นสีขาวบริสุทธิ์ดังพระจันทร์ทรงกลด ฯ เมื่อได้พระธรรมเจ้าทั้ง ๑๐ องค์นี้แล้ว จึงภาวนาคืบเข้ากันเป็น ๕ คือ ญาณที่ ๑ กับญาณที่ ๒ เป็นองค์ ๑ ฯ ญาณที่ ๓ กับญาณที่ ๔ เป็นองค์ ๑ ฯ ญาณที่ ๕ กับญาณที่ ๖ เป็นองค์ ๑ ฯ ญาณที่ ๗ กับญาณที่ ๘ เป็นองค์ ๑ ฯ ญาณที่ ๙ กับญาณที่ ๑๐ เป็นองค์ ๑ ฯ

ขึ้นโลกุตตรฌาน

พระโยคาวจรเจ้าพึงเข้าโลกุตตรฌาน ตั้งต้นแต่ **ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตฺถฌาน ปญฺจมฌาน** ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลมครบทั้ง ๑๐ พระองค์นั้นเถิด พรรณนาในห้องพระวิปัสสนาญาณเจ้าทั้ง ๑๐ โดยสังเขปเพียงเท่านี้ ฯ

ขึ้นมรรคญาณ ๔

ลำดับนี้ จึงขึ้นมรรค ๔ มีข้าวตอกดอกไม้ธูปเทียนอย่างละ ๒๐ อาราธนาว่าในห้อง **โสตาปตฺติมคฺคญาณ สกทาคามิมคฺคญาณ อนาคามิมคฺคญาณ อรหตฺตมคฺคญาณเจ้า** จึงบริกรรมว่า **"นามรูปํ ทุกฺขํ ขยตฺเถน สุขํ วตฺตนิพฺพานํ นามรูปํ อนตฺตา อสฺสารกตฺเถน สารํ วตฺตนิพฺพานํ"** มีลักษณะขาวบริสุทธิ์ทั้ง ๔ พระองค์ แล้วจึงเข้าฌานทั้ง ๕ ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม ครบทั้ง ๔ พระองค์นั้นเทอญ ฯ

ขึ้นผลญาณ ๔

ลำดับนี้ จึงขึ้นผลทั้ง ๔ มีธูปเทียนอย่างละ ๒๐ เล่ม ว่าในห้อง **โสตาปตฺติผลญาณ สกทาคามิผลญาณ อนาคามิผลญาณ อรหตฺตผลญาณเจ้า** บริกรรมว่าตามคาถาที่กล่าวไว้ในมรรคมี **"นามรูปํ"** เป็นต้นทั้งหมด แล้วจึงเข้ารัสมีสีเหลืองทั้ง ๔ พระองค์นั้นแล้วจึงเข้าฌานทั้ง ๕ ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม ครบทั้ง ๔ พระองค์นั้นเทอญ ฯ

ขึ้นอิทธิ ๖

ลำดับนี้ จึงขึ้น **อิทฺธิ ๖** มีเทียน ๑๐ อาราธนาว่า ในห้อง **อิทฺธิ วิทฺธิ วิตฺติ วิชฺชา ทิพฺพโสต ทิพฺพจกฺขุ** บริกรรมไปตามชื่อทั้ง ๖ นั้น **อิทฺธิ** สีแดง **วิทฺธิ** สีเหลือง **วิตฺติ** สีเขียวอ่อน **วิชฺชา** สีเขียวแก่ **ทิพฺพโสต** สีเหลือง **ทิพฺพจกฺขุ** สีขาว เมื่อได้แล้วจึงเข้าฌาน

ทั้ง ๕ ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม ครบทั้ง ๖ พระองค์นั้นแล ฤทธิ์ทั้ง ๖ นี้ เป็นผลของโลกียฌานก็ได้ โลกุตตรฌานก็ได้ ฯ

แบบเทียบฤทธิ ๖ ประการที่ใช้ผลได้

อิทฺธิวิธี แสดงฤทธิได้ **ทิพฺพโสต** หูทิพย์ **เจโตปริยญาณ** รู้จักกำหนดน้ำใจของตนและผู้อื่นได้ **ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ** ระลึกชาติในปางก่อนได้ ทิพฺพจกฺขุ ตาทิพย์ **อาสวกฺขยญาณ** รู้จักทำอาสวะให้สิ้นได้ ฤทธิทั้ง ๖ นี้ เป็นผลของโลกุตตรฌานอย่างเดียว ฯ

จบเรื่องวิปัสสนาเพียงเท่านี้

ว่าด้วยเรื่องกสิณ ๑๐ ต่อไป

วิธีทำกสิณ เมื่อจะขึ้นมีข้าวตอกดอกไม้ ธูปเทียนอย่างละ ๕๐ เล่ม ถวายพระแก้วเจ้าทั้ง ๕ และอาจารย์สอนพระกัมมัฏฐาน แล้วจึงอาราธนาว่าในห้อง พระอุคคหนิมิตต์ อันเกิดในจำพวกกสิณ คือ **ปฐวีกสิณํ อาโปกสิณํ เตโชกสิณํ วาโยกสิณํ นีลกสิณํ ปีตกสิณํ โลหิตกสิณํ โอทาตกสิณํ อากาสกสิณํ** ต่อนั้นจึงตั้งสติไว้ที่หทัยวัตถุ ซึ่งเป็นที่อาศัยแห่งจิตต์ เมื่อเห็นปฏิภาคนิมิตต์ สีขาวบริสุทธิ์จริง ๆ แล้ว จึงขอเข้าปรมฌาน ว่าในห้อง ปรมฌานจนถึง ปญฺจมฌาน ทุก ๆ กสิณที่ตนจะพึงเข้าตามอุปนิสัยและความพอใจของตน ฯ

๑.	**ปฐวีกสิณํ**	ในเขียว	กลางขาว	นอกเขียว
๒.	**อาโปกสิณํ**	ในขาว	กลางเหลือง	นอกขาว
๓.	**เตโชกสิณํ**	ในแดง	กลางเหลือง	นอกแดง
๔.	**วาโยกสิณํ**	ในเขียว	กลางขาว	นอกเขียว
๕.	**นีลกสิณํ**	ในเขียวดังขี้ทอง	กลางเหลือง	นอกเขียว
๖.	**โอทาตกสิณํ**	ในขาว	กลางเขียวดังใบม่วงอ่อน	นอกขาว
๗.	**อากาสกสิณํ**	ในเขียวดังไข่กา	กลางเหลือง	นอกเขียว
๘.	**ปีตกสิณํ**	ในเหลือง	กลางขาวดังกระจกเงา	นอกเหลือง
๙.	**โลหิตกสิณํ**	ในเขียวดังไข่กา	กลางเหลือง	นอกเขียว
๑๐.	**อาโลกกสิณํ**	ในเหลือง	กลางดำดังผ้าจีน	นอกเหลือง

อธิบายเหล่านี้ว่าด้วยเรื่องอุคคหนิมิตต์

ต่อนี้ไปจึงอาราธนาปฏิภาคนิมิตต์ว่า ในห้องปฏิภาคนิมิตต์ตั้งต้นแต่ **ปฐวีกสิณํ** จนถึง **อาโลกกสิณํ** แล้วจึงขอปฏิภาคนิมิตต์อันขาวบริสุทธิ์ทั้ง ๑๐ องค์นั้น อธิบายว่า

ผู้ที่เจริญกสิณ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม เมื่อได้**อุคฺคห** และ **ปฏิภาค** ชำนาญดีแล้วให้อธิษฐาน ให้เป็นสีขาวบริสุทธิ์ทุกๆ กสิณ เมื่อได้ปฏิภาคนิมิตต์สีขาวบริสุทธิ์ดีแล้ว จึงขอ**ปรมฌาน** ในห้อง **ปรมฌาน** จนถึง **ปญฺจมฌาน** ตั้งแต่ **ปรวีกสิณ** เป็นต้น จนถึง**อาโลกกสิณ** เป็นที่สุด ฯ ที่กล่าวมานี้นักปราชญ์อย่าพึงเข้าใจว่า ผู้เจริญจะต้องทำให้หมดทั้ง ๑๐ กสิณ หมายความว่า เมื่อชอบกสิณชนิดใดชนิดหนึ่งแล้ว ให้ดำเนินในกสิณนั้นเป็นอุคคหและปฏิภาค แล้วอธิษฐานปฏิภาคให้เป็นสีขาวบริสุทธิ์ เมื่อชำนาญดีแล้วก็ขึ้นฌานทั้ง ๕ ได้ตรงทีเดียว แม้กสิณอื่นๆ ก็มีอาการเป็นเช่นเดียวกัน พูดสังเขปว่ากสิณทั้ง ๑๐ นี้ เป็นภาคพื้นของฌานแต่ละอย่างๆ

กล่าวในห้องกสิณจบเพียงเท่านี้

ขึ้นอสุภ ๑๐

๑ วิธี **อสุภ** กัมมัฏฐานเจ้า มีธูปเทียน ๕๐ เล่ม อาราธนาว่า :- ในห้องพระอุคคหนิมิตต์ คือ **อุทฺธุมาตกํ** ซากผีอันขึ้นพอง ๑ **วินีลกํ** คือซากผีมีสีอันเขียว ๑ **วิปุพฺพกํ** คือซากผีเน่าเป็นหนองไหลออกจากตัว ๑ **วิฉิทฺทกํ** ซากผีอันขาดเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ออกจากกัน ๑ **วิขายิตกํ** ซากผีอันมีหมู่แร้งกา หมาบ้าน หมาป่าแย่งชิงกัน ๑ **วิขิตฺตกํ** คือซากผีอันขาดเรี่ยรายออกจากกัน ๑ **หตฺวิขิตฺตกํ** คือซากผีอันท่านทิ้งเสียพึงเป็นรอยตีนกา ๑ โลหิตฺตกํ คือซากผีอัสมีเลือดไหลออกจากตัว ๑ **ปุฬุวกํ** คือซากผีอันมีหนอนกิน ๑ **อฏฺฐิกํ** คือซากผีอันยังแต่กระดูก ๑ รวมเป็นอสุภ ๑๐

เมื่อกำหนดได้แน่นอนแล้ว จึงอาราธนาในห้อง **อุคฺคหนิมิตต์** และปฏิภาคนิมิตต์จำเดิมแต่ **อุทฺธุมาตกํ** จนถึง อฏฐิกํ แล้วจึงอาราธนาขึ้นฌานทั้ง ๕ มีปฐมฌานเป็นต้นจนถึง **จตุตฺถฌาน อุทฺธุมาตก** เป็นที่สุด

กล่าวในห้องพระอสุภกัมมัฏฐานจบเพียงเท่านี้

ขึ้นพระกายคตาสติ

เมื่อจะขึ้น มีวิธีเหมือนกันกับอสุภ แล้วอาราธนาในห้อง อุคคหนิมิตต์ปฏิภาคนิมิตต์ คือ **เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ** เจ้า จนถึง **มตฺถเก มตฺถลุงฺคํ กายคตานุสฺสติ** เจ้า แล้วจึงเอา **ปฏิกูลา** ก็ดี **ปฏิกูลํ** ก็ดี สังกฏเข้าทุกๆ บทนั้นเทอญ ลำดับอาการ ๓๒ คือ **เกสา** ผม **โลมา** ขน **นขา** เล็บ **ทนฺตา** ฟัน **ตโจ** หนัง **ปัญจบทวิโกฏฐาส** ฯ **มํสํ** เนื้อ **นหารู** เอ็น **อฏฺฐิ** กระดูก **อฏฺฐิมิญฺชํ** เยื่อในกระดูก **วกฺกํ** ไข่หลัง **ปัญจมบทวิโกฏฐาส** ฯ **หทยํ** หัวใจ **ยกนํ** ตับ **กิโลมกํ** พังผืด **ปิหกํ** ม้าม **ปปฺผาสํ** ปอด

ปัญจกบทวิโกฏฐาส ฯ **อนฺตํ** ไส้ใหญ่ **อนฺตคุณํ** ไส้น้อย **อุทฺทริยํ** อาหารใหม่ **กรีสํ** อาหารเก่า **มตฺถเก มตฺถลุํคํ** ขมองหัว ปัญจกบทวิโกฏฐาส ฯ เพียงเท่านี้เป็นรูปธรรม ๒๐ **ปิตฺตํ** ดี **เสมฺหํ** เสลด **ปุพฺโพ** หนอง **โลหิตํ** เลือด **เสโท** เหงื่อ **เมโท** ไคล **ฉกฺกอาโปโกฏฐาส ฯ** **อสฺสุ** น้ำตา **วสา** น้ำมันเหลว **เขโฬ** น้ำลาย **สิงฺฆานิกา** น้ำมูตร **ลสิกา** น้ำเหลือง (ไขข้อ) **มุตฺตํ** มูตร **ฉกฺกอาโปโกฏฐาส ฯ** เป็นนามธรรม ๑๒ เมื่อกำหนดภาวนาได้ชำนาญดีแล้ว จึงอาราธนาขอพระอุคคหปฏิภาคนิมิตต์ ไปทุกองค์ทั้ง ๓๒ จึงขึ้นโลกุตตรญาณทั้ง ๔ ต่อไป

จบพระกายคตาสติเพียงเท่านี้

ขึ้นพระอนุสสติธรรมเจ้าทั้ง ๑๐ พระองค์

เมื่อจะขึ้นมีวิธีดังกล่าวมาแล้ว จึงอาราธนาว่าในห้องพระพุทฺธานุสฺสติ ธมฺมานุสฺสติ สงฺฆานุสฺสติ สีลานุสฺสติ จาคานุสฺสติ เทวตานุสฺสติ มรณานุสฺสติ กายคตาสติ (เอกธาตุววตฺถานานุสฺสติ) อานาปานสฺสติ (เอกสญฺญานุสฺสติ) อุปสมานุสฺสติ ฯ พระพุทธานุสสติ บริกรรมว่า **พุทฺโธ** ๓ ที พระธัมมานุสสติ บริกรรมว่า **ธมฺโม** ๓ ที พระสังฆานุสสติ บริกรรมว่า **สงฺโฆ** ๓ ที สีลานุสสติ บริกรรมว่า **สีลานิ** ๓ ที จาคานุสสติ บริกรรมว่า **มุตฺตจาโค** ๓ ที เทวตานุสสติ บริกรรมว่า **สทฺธา** ๓ ที มรณานุสสติ บริกรรมว่า **มรณํ** ๓ ที กายคตาสติ บริกรรมว่า **เอกธาตุ** ๓ ที อานาปานัสสติ บริกรรมว่า **เอกสญฺญา** ๓ ที อุปสมานุสสติ บริกรรมว่า **นิโรโธ** ๓ ที เมื่อทำได้ชำนาญครบทั้ง ๑๐ ดีแล้ว จึงเข้ารัสมีอันมีสีขาวบริสุทธิ์ ครบทั้ง ๑๐ องค์นั้นแล แล้วขึ้นโลกุตตรฌานทั้ง ๔

จบอนุสสติ ๑๐ เพียงเท่านี้

ขึ้นพรหมวิหาร

เมื่อจะขึ้น มีวิธีเหมือนกล่าวมาแล้ว จึงอาราธนาในห้องเมตตาพรหมวิหารเจ้า บริกรรมว่า **อหํ สุขิโต โหมิ** ๓ ที **อตฺตสุขี โหมิ** ๓ ที บริกรรมไปจนได้อุคคหและปฏิภาค แล้วจึงเข้าฌานทั้ง ๔ ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม แล้วจึงเข้าสับ (สลับ) เข้าคืบ เข้ารวม เข้าจตุข้างใน ปัญจะข้างใน สังกฏข้างใน แล้วจึงอาราธนาในภูมิว่า ข้าพเจ้าจักเลียบภูมิในห้องเมตตาพรหมวิหารเจ้า ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม เมื่อได้ภูมิทั้ง ๑๐ บริบูรณ์แล้ว จึงออกทิศทั้ง ๑๐ จึงเข้าสังกฏว่า ข้าพเจ้าจักเข้าสังกฏในห้องปฐมฌาน จนถึงจตุตถฌาน ในห้องเมตตาพรหมวิหารเจ้า ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม ส่วนเทียนสังกฏนั้น ๒๐ เล่ม ปักลูกสังกฏและเล่มละ ๕ ลูก แล้วจึงเข้าวัตรว่า ข้าพเจ้าจักขอเข้าวัตรในห้องปฐมฌาน จนถึงจตุตถฌาน เมตตาพรหมวิหารเจ้าในกายแห่งข้าพเจ้าให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม ฯ

เมตตา กรุณา มุทิตา ได้ในองค์ฌาน ๔ อุเบกขาได้ในองค์ฌาน ๕ ฯ

ขึ้นกรุณาพรหมวิหาร

วิธีขึ้น เหมือนวิธีที่กล่าวมาแล้ว จึงอาราธนาว่าในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้า บริกรรมว่า **อหํ ทุกฺขโต ปมุญฺจามิ** ๓ ที **ปมุญฺจามิ** ๓ ที ฯ ขึ้นมุทิตาพรหมวิหารเจ้า อาราธนาว่าในห้องมุทิตาพรหมวิหารเจ้า บริกรรมว่า **อหํ ลทฺธสมฺปตฺติโต มา วิคจฺฉามิ** ๓ ที **อหํ มา วิคจฺฉามิ** ๓ ที ฯ ขึ้นอุเบกขาพรหมวิหารเจ้า อาราธนาในห้องอุเบกขาพรหมวิหารเจ้า อาราธนาว่า ในห้องอุเบกขา บริกรรมว่า **อหํ กมฺมสฺสโกมฺหิ** ๓ ที กมฺมสฺสโกมฺหิ ๓ ที เมื่อชำนาญแล้วให้ขึ้นฌานไปโดยลำดับ อธิบายว่า เมื่อผู้เจริญในพรหมวิหารได้ดีแล้ว ก็ได้ชื่อว่าทำให้เป็นภาคพื้นแห่งฌานทั้งนั้น แต่พึงทราบว่า ต้องผ่านอุคคหนิมิตต์และปฏิภาคนิมิตต์มาก่อน ไม่เช่นนั้นเป็นผิดทาง

จบพรหมวิหารเพียงเท่านี้

ขึ้นพระอานาปานัสสติ

วิธีขึ้น เหมือนกล่าวมาแล้ว อาราธนาว่าในห้องพระอุคคหอานาปานัสสติ บริกรรมว่า อุ อุ เมื่อปรากฏแล้วจึงอาราธนาว่า ในห้องปฏิภาคนิมิตต์ อานาปานัสสติเจ้า บริกรรมว่า **มะ มะ** แล้วว่า **อะ** แล้วว่า **มะมะ อะ** ทั้ง ๓ ตัวนี้ เป็นอัสสวาส (อัสสาสะ) ปัสสวาส (ปัสสาสะ) นิสสวาส[๑] คือ สูญวงกลมขาวบริสุทธิ์เหมือนพระจันทร์ทรงกลด เมื่อได้ชำนาญคงที่ดีแล้ว จึงพิจารณาว่า อัตตภาพร่างกายนี้ มีหลัก ๒ อย่าง คือ จุติ ตายไป ๑ แล้วก็กลับปฏิสนธิเกิดมาใหม่อีก ๑ ด้วยอำนาจแห่งความไม่รู้เท่าถึงความเป็นจริง จึงมัวเมา จึงหลงใหล จึงเกี่ยวเกาะ จึงติดกรัง อยู่ในความเกิดกับความตาย เมื่อยังไม่เห็นความเกิดกับความตาย รวมกันลงเป็นสภาพอัน ๑ คือเอกธาตุ จึงไม่เห็นเอกจิตต์ เพราะไม่เห็นเอกจิตต์ จึงไม่เห็นตน เพราะไม่เห็นตน จึงไม่เห็นธรรมที่จริง เมื่อจิตต์ไม่เห็นธรรม เมื่อธรรมไม่ถึงจิตต์ จิตต์ไม่รู้ธรรม ธรรมไม่ซาบซึ้งถึงจิตต์ จิตต์จึงเป็นธรรมชาติมืดดำไปทั้ง ๘ ทิศ จิตต์ที่จะพ้นไปได้ ก็เพราะพ้นจากรูปกับนาม รูปกับนามเป็นเครื่องปกปิดจิตต์ พี่เลี้ยงของจิตต์ก็คือสติ สตินั้นเองเป็นธรรมเครื่องตื่นเตือนใจให้รู้สึก เตือนใจให้สว่าง เมื่อสติตั้งมั่นที่ใจได้ดีแล้ว เป็นสัมมาสติสมาธิ จิตต์ก็มีอิทธิฤทธิ์อิทธิพล จึงให้ใช้โยนิโสมนสิการ พิจารณาดูตัวบาปธรรมทั้ง ๑๔ คือ **โมโห ๑ อหิริกํ ๑ อโนตฺตปฺปํ ๑ อุทฺธจฺจํ ๑ โลโภ ๑ มาโน ๑ โทโส ๑ อิจฺฉา ๑ มจฺฉริยํ ๑ กุกฺกุจฺจํ ๑ ถีนมิทฺธํ ๑ วิจิกิจฺฉา ๑**

---

๑. นิสสวาต เป็นลมที่ละเอียดอย่างยิ่ง ตั้งนิ่งอยู่ที่อาตมาในระหว่างลมปราณและอปราณ ไม่ใช่ สมาน อุทาน หรือ วยาน แต่ไม่นอกไปจากลมเหล่านี้

อวิชฺชา ๑ ตณฺหา ๑ เมื่อพิจารณาเห็นบาปธรรมเหล่านี้ได้ชัดแล้ว จึงอาราธนาเข้าฌานว่า ข้าพเจ้าจักเข้าฌาน ในห้องปฐมฌานจนถึงปัญจมฌานอานาปานัสสติเจ้า ให้เป็นอนุโลมและปฏิโลม เมื่อชำนาญแล้วจึงขึ้นสัมมาสติสมาธิต่อไป (ขึ้นโลกุตตรฌานและโลกุตตรมรรคฌานต่อไป)

จบอานาปานัสสติเท่านี้

ขึ้นมรรค ๘

๑ **สมฺมาทิฏฺฐิ** ความเห็นชอบ ๒ **สมฺมาสงฺกปฺโป** ความดำริชอบ ๓ **สมฺมาวาจา** วาจาชอบ ๔ **สมฺมากมฺมนฺโต** การงานชอบ ๕ **สมฺมาอาชีโว** เลี้ยงชีพชอบ ๖ **สมฺมาวายาโม** เพียรชอบ ๗ **สมฺมาสติ** ระลึกชอบ ๘ **สมฺมาสมาธิ** ตั้งจิตต์ชอบ บริกรรมว่า **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ๓ ที ทุก ๆ องค์ ฯ

ขึ้นวิสุทธิ ๗

๑ สีลวิสุทฺธิ ความหมดจดแห่งศีล
๒ จิตฺตวิสุทฺธิ ความหมดจดแห่งจิตต์
๓ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ ความหมดจดแห่งทิฏฐิ
๔ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย
๕ มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ความหมดจดแห่งญาณ เป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือว่าไม่ใช่ทาง
๖ ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ
๗ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ ให้บริกรรมว่า **นามรูปํ อนิจฺจํ** ๓ ครั้ง เรียงกันไปทุกๆ บท

ตรวจพระปาติโมกขสังวรศีลวิสุทธิ ๔

๑ ปาติโมกขสังวรสีลวิสุทธิ ๒ อินทริยสังวรสีลวิสุทธิ ๓ อาชีวสังวรสีลวิสุทธิ ๔ ปัจจยสันนิสิตสีลวิสุทธิ บริกรรมว่า **นามรูปํ** ๓ ทีทุก ๆ บท ให้ชำระศีล คืออย่าติดศีลเอกสัญญา

ขึ้นฌาน ๔

๑ ปฐมฌาน ๒ ทุติยฌาน ๓ ตติยฌาน ๔ จตุตถฌาน บริกรรมตามองค์ที่ ๑ ว่า **ยถา ปฏิปนฺนสฺเสตํ กุสลํ อุปฺปนฺนํ เม ตถา ปฏิปทิสฺสามิ ฯ**

องค์ที่ ๒ ว่า ยถา **ปฏิปนฺนสฺเสตํ กุสลํ อุปฺปนฺนํ เม น ตถา ปฏิปทิสฺสามิ** ฯ

องค์ที่ ๓ ว่า ยถา **ปฏิปนฺนสฺเสตํ อกุสลํ อุปชฺชมานํ เม น ตถา ปฏิปทิสฺสามิ** ฯ

องค์ที่ ๔ ว่า ยถา **ปฏิปนฺนสฺเสตํ อกุสลํ อุปชฺชมานํ เม น ตถา ปริหญฺญติ เอวํ ปุนปฺปุนํ น อุปาเทยฺยามิ** ฯ พระคาถาทั้ง ๔ นี้สังกฏฐาน ฯ

ขึ้นสติปัฏฐาน ๔

๑ **กายานุปสฺสนาสติปฏฐาน** ที่ตั้ง คือ สติกำหนดพิจารณากายเป็นอารมณ์ว่า กายนี้ก็สักว่ากาย ไม่ใช่สัตว์บุทคล ตัวตนเราเขา เรียกว่ากายานุปัสสนา ฯ

๒ เวทนานุปสฺสนาสติปฏฐาน ที่ตั้ง คือ สติกำหนดพิจารณาเวทนา คือ สุขทุกข์ และไม่ทุกข์ไม่สุขเป็นอารมณ์ว่า เวทนานี้ก็สักว่าเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุทคลตัวตนเราเขา เรียกเวทนานุปัสสนา ฯ

๓ **จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฐาน** ที่ตั้ง คือ สติกำหนดพิจารณาใจที่เศร้าหมอง หรือผ่องแผ้วเป็นอารมณ์ว่า ใจนี้ก็สักว่าใจ ไม่ใช่สัตว์บุทคล ตัวตนเราเขา เรียกจิตตานุปัสสนา ฯ

๔ **ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฐาน** ที่ตั้ง คือ สติกำหนดพิจารณาธรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศล ที่บังเกิดกับใจเป็นอารมณ์ว่า ธรรมนี้ก็สักว่าธรรม ไม่ใช่สัตว์บุทคล ตัวตนเราเขา เรียกธัมมานุปัสสนา ฯ

เมื่อพิจารณาให้ได้ใจความแจ่มแจ้งถึงใจแล้ว ให้บริกรรมสังกฏตามข้อที่ ๑ ว่า **"กาโย อสุโภ"** ข้อที่ ๒ ว่า **"เวทนา ทุกฺขา"** ข้อที่ ๓ ว่า **"จิตฺตํ อนิจฺจํ"** ข้อที่ ๔ ว่า **"ธมฺมา อนตฺตา"** ให้ว่าไปทุก ๆ บท เพื่อจะได้กำหนดจิตต์ที่ดำเนินในทางวิปัสสนา หวนเข้าหาที่พัก คือสัมมาสมาธิ ไม่เช่นนั้นจิตต์ไม่มีที่พักจักเสียผลที่ตนได้บำเพ็ญ ฯ

ขึ้นสัมมัปปธาน ความเพียรชอบ ๔

๑ สงฺวรปธาน	เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน
๒ ปหานปธาน	เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว
๓ ภาวนาปธาน	เพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน
๔ อนุรกฺขนาปธาน	เพียรรักษากุศลที่เกิดแล้วไม่ให้เสื่อม ฯ

ขึ้นอิทธิบาท ๔

๑ ฉนฺทิทฺธิปาทา	**ปทานสงฺขารสมาธิ**
๒ วิริยิทฺธิปาทา	**ปทานสงฺขารสมาธิ**

๓ จิตฺติทฺธิปาทา ปทานสงฺขารสมาธิ

๔ วิมํสิทฺธิปาทา ปทานสงฺขารสมาธิ

ขึ้นอินทรีย์ ๕

๑ สทฺธินฺทฺรีย ความเป็นใหญ่ คือความเชื่อ

๒ วิริยินฺทฺรีย ความเป็นใหญ่ คือความเพียร

๓ สตินฺทฺรีย ความเป็นใหญ่ คือสติ

๔ สมาธินฺทฺรีย ความเป็นใหญ่ คือสมาธิ

๕ ปญฺญินฺทฺรีย ความเป็นใหญ่ คือปัญญา

เมื่อพิจารณาถึงความจริงแล้ว ให้บริกรรมสังกฏว่า **"สมฺมาสมฺพุทฺโธ"** ทั้ง ๕ องค์ ในองค์เหล่านี้ พละ ๕ ก็เรียก เมื่อพิจารณาทางพละให้บริกรรมสังกฏว่า **"พุทฺโธ ๆ"** ทุก ๆ บทไป ฯ

ขึ้นโพชฌงค์ ๗

๑ สติ ความระลึกได้

๒ ธมฺมวิจย ความสอดส่องธรรม

๓ วิริย ความเพียร

๔ ปีติ ความอิ่มใจ

๕ ปสฺสทฺธิ ความสงบใจจากอารมณ์

๖ สมาธิ ความตั้งใจมั่น

๗ อุเปกฺขา ความวางเฉย

บริกรรมสังกฏว่า **"สมฺมาสมฺพุทโธ"** ทุก ๆ องค์

ขึ้นญาณ ๕

๑ โคตรภูญาณ **๒ ปุถุชฺชนโคตรภูญาณ**

๓ วงฺสโคตรภูญาณ **๔ มหาโคตรภูญาณ**

๕ อริยโคตรภูญาณ

บริกรรมสังกฏว่า **"นามรูปํ"** ดังนี้ทุก ๆ บทไป เพื่อให้เป็นที่พักของจิตต์อันเป็นหน้าที่ของจิตต์จะรู้เอง เห็นเอง โดยปัจจัตตัง ฯ

ขึ้นอรูปฌาน ๔

๑ อากาสานญฺจายตน ๒ วิญฺญาณญฺจายตน

๓ อากิญฺจญฺญายตน ๔ เนวสญฺญานาสญฺญายตน ฯ

ให้บริกรรมสังกฏว่า **"นามรูปํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา"**

ขึ้นปฏิสัมภิทา ๔

๑ อตฺถปฏิสมฺภิทาญาณ	ปัญญาอันแตกฉานในอรรถ
๒ ธมฺมปฏิสมฺภิทาญาณ	ปัญญาอันแตกฉานในธรรม
๓ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาญาณ	ปัญญาอันแตกฉานในนิรุกติ
๔ ปฏิภาณปฏิสมฺภิทาญาณ	ปัญญาอันแตกฉานในปฏิภาณ

ขึ้นวิชชา ๓

๑ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณ	รู้จักระลึกชาติได้
๒ จุตูปปาตญาณ	รู้จักกำหนดจุติและเกิด
๓ อาสวกฺขยญาณ	รู้จักทำอาสวะให้สิ้น ฯ

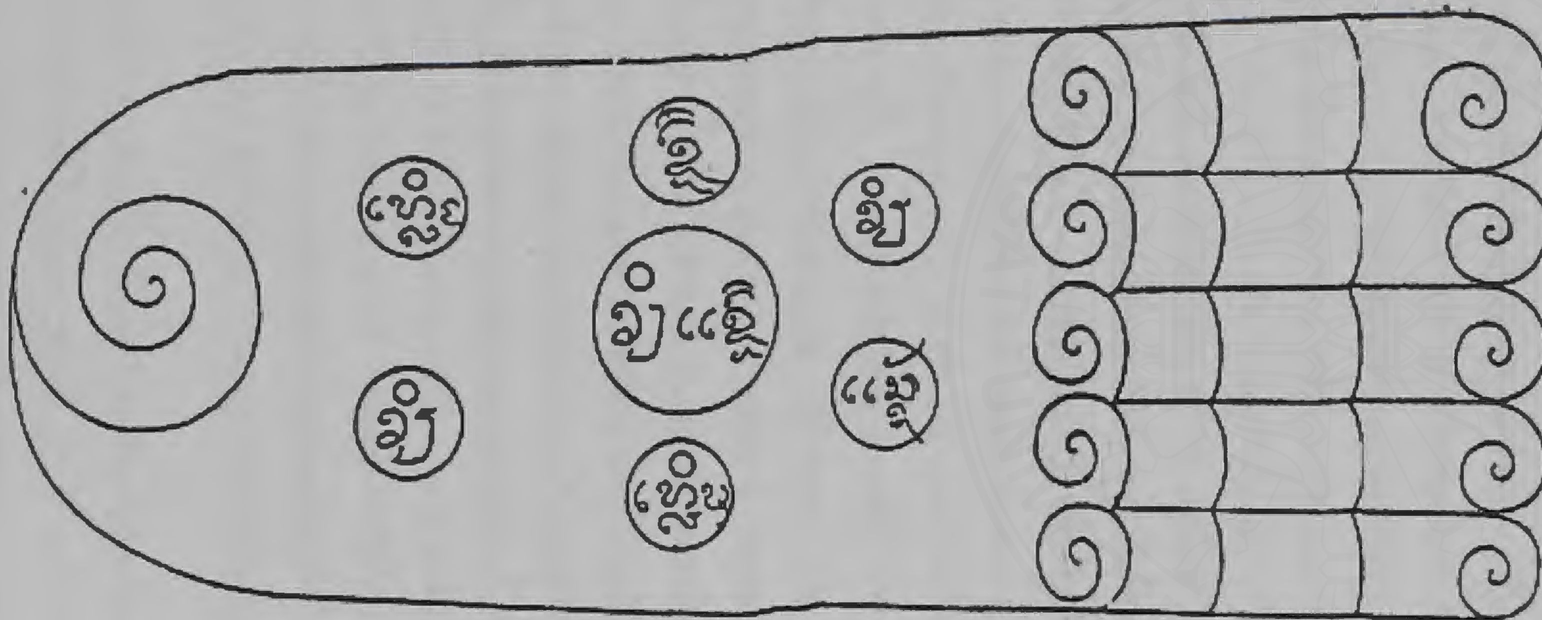
พระมหาลกฺขณา นิฏฺฐิตา ปริปุณฺณา

ว่าด้วยห้องมหาปาทลักษณะ

วิธีดำเนินในนิมิตต์ตามแผนที่รอยพระพุทธบาทดังต่อไปนี้

พระอุคคหนิมิตต์ อานาปานัสสติ เวียนขวาทั้งมวญ ๙ แห่ง ฯ เมื่อจักยก **อานาปานัสสติ** ให้ตั้งแต่งใบสี ๓ ชั้น ผ้าพระไตรลักษณ์ ๓ ผืน เทียน ๓ เล่ม จุดบูชาแล้ว พระอาจารย์จึงสวดปริยาย ว่าแต่ต้นจนถึงพระโคดมเจ้า ขอให้พระองค์จงทรงทราบว่า พวกข้าพเจ้านี้ปฏิญาณตนตั้งอยู่ในพระไตรสรณาคมทั้ง ๓ ประการตลอดชีวิต มอบกาย วาจา จิตต์ ถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ฯ จึงกระทำวัตรพระพุทธเจ้า อาราธนา ในห้องพระอานาปานัสสติเจ้าแล้ว พระอาจารย์จึงถอนเอาเทียนบูชา ๓ เล่มรวบเข้ากัน แล้ว จึงเป่าให้ดับเสีย ๒ ทีต่อหน้าพวกศิษย์ทั้งหลายนั้น มอบเทียนนั้นให้ศิษย์รับไปเก็บรักษาไว้ บูชาต่อไป ฯ เมื่อจะกระทำพระไตรลักษณ์นั้น มีใบสี ๓ ชั้น ผ้าพระไตรลักษณ์ ๓ ผืน เทียน ๑๙ เล่ม ธูป ๙ ดอก จุดบูชา ดอกไม้พันหนึ่ง ทำการบูชาสำเร็จแล้ว เอาน้ำบาตร์ หนึ่ง ดอกบัว ๕ ดอกใส่ในน้ำบาตร์นั้นแล้วตั้งไว้ตรงหน้า เอาผ้าพระไตรลักษณขึง ไว้ตรงหน้าแล้วนมัสการพระไตรรัตน์ ขออัญเชิญพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ

๓. แวดรอบขอบทั้งมวญแก้สีแดง ๆ

พระมหาปทาลักษณะในพระไตรบรัตน์

มาเป็นที่พึ่งของจิตต์ เสร็จแล้วจึงตั้งสติภาวนาให้ได้ทั้ง ๑๙ บท อายุของตนได้เท่าใด ให้สวดให้ได้เท่านั้นจบ แล้วจึงเอาน้ำในบาตรไปอาบ นี้เป็นคืนแรก ฯ คืนที่สองนั้นให้ตั้งฌานเป็นอนุโลมและปฏิโลม สังวัทธยายพระคาถาทั้ง ๑๙ บท เทียนสังกฏ ๒ เล่ม ๆ หนึ่ง ๆ ๑๐ ลูก จึงอาบน้ำในบาตรนั้น ฯ คืนที่ ๓ จึงกระทำเข้าตอกพันหนึ่ง แล้วเอา ๑๙ เม็ด ทิ้งลงในน้ำผึ้ง จนหมดทั้งพันเม็ด โดยใช้วิธีเสกคาถา ๑๙ บท เป็นตอน ๆ ไป ต่อนั้นจึงออกทิศทั้ง ๘ เหมือนดังออกทิศพรหมวิหารทุก ๆ อันแล ให้ภาวนาตามพิธีพรหมวิหาร จึงสังกฏเทียน ๒ เล่ม ๆ หนึ่ง ๙ ลูก อีกเล่มหนึ่ง ๑๐ ลูก แล้วจึงอาบน้ำในบาตร์นั้น น้ำบาตรให้มีทั้งสามคืนนั้นเทอญ ฯ

พระโยคาวจรเจ้า ผู้ใดจักปรารถนาภาวนาพระไตรลักษณ์ อันเกิดในกงจักรทั้งคู่ ให้เอาผ้าที่ขาวบริสุทธิ์มาตั้งเป็นวงกงจักร์ **เอกหตฺถปฺปมาณา** กว้างประมาณ ๑ ศอก จึงเอาหรดาลมาบดดีแล้วจึงเขียนวง ๖ อัน ใส่ที่ขอบวงกงจักร์ คือวงเขียว ๑ วงเหลือง ๑ วงแดง ๑ วงขาว ๑ วงแสด ๑ วงสุกเลื่อม ๑ (สีทองคำ) และวางวงกลมเป็นสูญหนึ่งตรงกลางผ่าซีกครึ่ง ซีกหนึ่งสีเขียว ซีกหนึ่งสีขาว กว้างใหญ่เสมอกัน แล้วจึงมาตั้งไว้ตรงหน้าตกแต่งข้าวตอกพัน ๑ ดอกไม้พัน ๑ น้ำผึ้งกระออม ๑ น้ำบาตร์หนึ่ง ดอกบัว ๕ ดอก ใบสีสำรับ ๑ เทียน ๕ เล่ม ธูป ๕ อัน จุดถวายพระรัตนไตร กระทำสักการะกราบไหว้ขอขึ้นพระธรรมเจ้าว่า "**อุกาส**" ข้าพเจ้าจักภาวนาพระไตรลักษณ์ ขออัญเชิญพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้าในขณะนี้เทอญ ฯ "**อุกาส**" ในบัดนี้ข้าพเจ้าจักกระทำปฏิบัติบูชาตามคำสอนของพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ขอจงเกิดอยู่ในจักขุทวาร กายทวาร มโนทวารแห่งข้าพเจ้า ในขณะเมื่อข้าพเจ้านั่งภาวนาในถิ่นฐานแดนใด หากข้าพเจ้ายังมิได้ลักษณะพระไตรลักษณ์เจ้า อันมีในกงจักร์แห่งพระพุทธบาทดวงนี้ แม้ว่า เนื้อเลือดจักเหี่ยวแห้งเอ็นทั้งหลายจักขาดไป หลังจักค่อม หนังจักปกกระดูกอยู่ก็ดี ผิว่าชีวิตแห่งข้าพเจ้านี้จักสืบต่อเป็นไปอยู่ ข้าพเจ้าจักตั้งสัตยาธิษฐาน พยายามกระทำปฏิบัติพระธรรมไป จนกว่าชีวิตจะหาไม่ และจักขอยึดเอาลักษณะแห่งพระไตรลักษณ์เจ้า อันมีในพระพุทธบาทยุคคลทั้งคู่ จงมาบังเกิดปรากฏในจักขุทวาร กายทวาร มโนทวาร แห่งข้าพเจ้า สมดังมโนรถทุกประการเทอญ ฯ

ต่อนี้ข้าพเจ้าจะตั้งสติและสัจจะกำหนดไว้ที่ใจแล้วจะบริกรรมไปว่า "**โลกุตฺตรํ ฌานํ**" ๓ ที ๑๐๐ ที ๑,๐๐๐ ที ฯ ด้วยอำนาจแห่งสัจจธรรมนี้ ขอพระธรรมเจ้าจงมาบังเกิดปรากฏแก่จักขุทวาร กายทวาร มโนทวาร แห่งข้าพเจ้านี้ อย่าให้ช้าอย่าให้นาน **นิพฺพานปจฺจโย โหตุ** ฯ

เมื่อได้พระธรรมเจ้าเรียบร้อยดีแล้ว จึงให้สังกฏเทียน ๒ เล่ม ที่กล่าวมาแล้วนั้น โดยวิธีเดียวกัน จึงอุทิศน้ำนั้นใส่พนพ (ผะอบ) ไว้ทุกวัน เมื่อได้พระธรรม ๑๙ องค์นี้แล้ว

จึงสังกฏ เทียน เอาพระคาถานี้ สวดเข้ารวบว่าดังนี้ “โลกุตฺตรํ ฌานํ” โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ สติปฏฺฐานํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ สมฺมปฺปธานํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ อิทฺธิปาทํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ อินฺทฺริยํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ พลํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ โพชฺฌงฺคํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ สจฺจํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ สมถํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ ธมฺมํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ ขนฺธํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ อายตนํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ ธาตุํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ อาหารํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ ผสฺสํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ เวทนํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ สญฺญํ ฌานํ ฯ โลกุตฺตรํ เจตนํ ฌานํ ฯ (โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ฌานํ) ฯ เมื่อได้แล้วเข้ารวบเอาพระธรรมเจ้าทั้ง ๑๙ บทให้เป็นอนุโลมปฏิโลม ไปมาตราบเท่าถ้วน ๗ วันแล้ว จึงออกทิศทั้ง ๘ ลำดับนั้น เทวดาพันตนจักมาให้วาจา ประสิทธิ์สมใจนึกทุกประการ ฯ เมื่อเข้านั่งภาวนาในคราวใด ก็จักเห็นสิริมงคล ๑๐๘ ประการ ด้วยญาณจักษุดังมีแจ้งอยู่ในที่รอยพระพุทธบาทข้างหน้าทุกประการนั้นแล **มหาลกฺขณปาทวรํ นิฏฺฐิตํ ปริปุณฺณํ อหํ วนฺทามิ ทูรโต ปญฺจปาทวรํ ฯ**

จบพิธีเพียงเท่านี้ ฯ ตอนต้น

คาถาเดินจงกรม

ม อ อุ สิวํ ภุมฺมํ ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา (พุทฺธสฺส จงฺกมํ เสฏฺฐํ ฯ ธมฺมสฺส จงฺกมํ เสฏฺฐํ ฯ สงฺฆสฺส จงฺกมํ เสฏฺฐํ ฯ สพฺพปาปํ วินสฺสติ) อโห สุขํ ปรมสุขํ วตฺตนิพฺพานํ ฯ รูปกฺขนฺโธ เวทนากฺขนฺโธ สญฺญากฺขนฺโธ สํขารกฺขนฺโธ วิญฺญาณกฺขนฺโธ อนิจฺโจ อนิจฺจํ สุโข สุขํ วตฺตนิพฺพานํ ฯ เตรส สํฆาทิเสสาธมฺมา เทฺว อนิยตา ธมฺมา ตึส นิสฺสคฺคิยา ปาจิตฺติยา ธมฺมา เทฺวนวุติ ปาจิตฺติยา ธมฺมา จตฺตาโร ปาฏิเทสนิยา ธมฺมา ปญฺจสตฺตติเสขิยา ธมฺมา สตฺตาธิกรณสมถา ธมฺมา ฯ สํขาโร เผญฺญูปโม รูปพุทฺโธ ธาตุพุทฺโธ นิมิตฺตพุทฺโธ นี้เป็นคาถาเที่ยวจงกรม ฯ

คาถาเจริญเมื่อจะเข้าราวไพร

อ อา ทิฏฺฐํ ยถาปทํ กนฺตํ นตฺถิ ติฏฺฐติ ปณฺฑเล กโรนฺโต เอโส นิพฺพานํ ปาปุณิสฺสติ ฯ จบคาถาเข้าป่า ฯ

คาถาออกจากป่า

อ อา ทิฏฺฐํ ยถาปทํ กนฺตํ นตฺถิ ติฏฺฐติ ปณฺฑทูเร ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรนฺโต เอโส นิพฺพานํ ปาปุณิสฺสติ ฯ จบ

คาถาสมาทานจงกรม

อิมํ ปธวิยํ อธิฏฺฐามิ ๓ ที อิมํ จงฺกมํ สมาทิยามิ ๓ ที จบ ฯ

คาถาปลงจงกรม

อิมํ จงฺกมํ ปฏิกฺขิปฺปามิ ๓ ที ฯ อิมํ ปธวิยํ สมาทิยามิ ๓ ที จบ ฯ

คาถาพระเจ้าจงกรมในครรภ์พระมารดา

นโม พุทฺธาย ม อ อุ สิวํ มหาอุมงฺคลานิ สมฺพุทฺธ ธร คพฺภเวสนฺโต ฯ คาถานี้ใช้เวลาเดินจงกรมดีนัก (ใช้สะเดาะลูกในครรภ์ก็ได้) เป็นเครื่องป้องกันปีศาจทั้งมวญ ฯ เป็นที่พอใจแห่งเทวดาทุกจำนวน ภาวนาแล้วมีคุณมาก ฯ

คำปลงอาบัติกัมมัฏฐาน

พุทฺธสฺส อตฺตมายามิ ธมฺมสฺส อตฺตมายามิ สงฺฆสฺส อตฺตมายามิ ฯ อชฺช มยา ปาปกมฺมํ กตํ จกฺขุทฺวาเรน วา โสตทฺวาเรน วา กายทฺวาเรน วา ชีวิตทฺวาเรน วา พุทฺธานุภาเวน ธมฺมานุภาเวน สงฺฆานุภาเวน ปุนเปวํ น กริสฺสามิ ฯ (คำลาพัก)

โองการพระไตรสรณาคมน์

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ๓ จบ
พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ
ทุติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ
ตติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฆํ สรณํ คจฺฉามิ
พุทฺธสฺส อตฺตมายาม ธมฺมสฺส อตฺตมายาม สงฺฆสฺส อตฺตมายาม
อชฺช มยา ปาปกมฺมํ กตํ จกฺขุทฺวาเรน วา โสตทฺวาเรน วา
กายทฺวาเรน วา ชีวิตทฺวาเรน วา สพฺพพุทฺธานุภาเวน สพฺพธมฺมานุภาเวน
สพฺพสงฺฆานุภาเวน สทา โสตฺถี ภวนฺตุ เม ปุเนวํ กริสฺสามีติ

อุกาสะ ข้าแต่พระสัพพัญญูโคดมเจ้า ผู้เป็นครูแห่งโลกทั้งสาม บัดนี้ข้าพเจ้ามีกุศลเจตนา จักกระทำตนให้เป็น **พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา** ได้น้อมนำมาซึ่งอามิสบูชา สองประการ คือ อามิสภายในและอามิสภายนอก อามิสภายในนั้น ได้แก่รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ พร้อมทั้งชีวิตและการปฏิบัติ อามิสภายนอกคือ ข้าวตอกดอกไม้และธูปเทียนชวาลา อันข้าพเจ้าได้ขวนขวายนำมา

ตกแต่ง ให้เป็นห้าโกฏฐาส **ปฐมโกฏฐาส** นั้น ข้าพเจ้าขอน้อมถวาย สัมมาคารวะบูชา แด่พระพุทธเจ้าผู้เป็นบรมครูแห่งโลกทั้งสาม **ทุติยโกฏฐาส** คำรบสองขอถวายสัมมาคารวะบูชา พระนวโลกุตตรธรรมเจ้าเก้าประการ คือมรรคสี่ ผลสี่ พระนิพพานหนึ่ง สิ้นทั้งพระไตรปิฎก ยกขึ้นเป็นแว่นใจ **ตติยโกฏฐาส** คำรบสาม ข้าพเจ้าขอถวายสัมมาคารวะบูชา พระคุณพระอริยสังฆเจ้า จำเดิมแต่พระอัญญาโกณฑัญญเถรเจ้า พระสารีบุตร ผู้อัครสาวกข้างขวา พระมหาโมคคัลลานะ ผู้อัครสาวกข้างซ้าย พระมหากัสสปเถรเจ้า ผู้กระทำสังคายนาพระไตรปิฎก พระอุบาลีเถรเจ้า ผู้เฉลยพระวินัย พระอานนทเถรเจ้า ผู้เฉลยพระสุตตันตปิฎกเป็นต้น จนถึงสมมติสงฆ์ผู้ทรงสังวรในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ฯ อธิศีล อธิจิตต์ อธิปัญญา สืบอายุพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรืองถาวรวัฒนาการอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้ ฯ **จตุตถโกฏฐาส** คำรบสี่ ข้าพเจ้าขอน้อมถวายสัมมาคารวะบูชา พระคุณแห่งพระมหาเถรเจ้า ผู้ทรงไตรสิกขางามในพระพุทธศาสนาเป็นพระครูปัธยาจารย์ อุตส่าห์สั่งสอนพระสมถกัมมัฏฐานและพระวิปัสสนากัมมัฏฐานเจ้าก็ดี ผู้ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎกแล้วสั่งสอนพระปริยัติธรรมเจ้าทั้งปวงก็ดี พร้อมทั้งคุณบิดามารดา ญาติกาวงศาทั้งมวญ ผู้ควรแก่เครื่องสักการบูชาวรามิสอันนี้ ฯ **ปัญจมโกฏฐาส** คำรบห้า ข้าพเจ้าขอน้อมถวายสัมมาคารวะบูชาคุณแห่งพระสมถกัมมัฏฐาน และพระวิปัสสนากัมมัฏฐานเจ้า พร้อมทั้งพระบรมสารีริกธาตุ รอยพระพุทธบาททั้งห้า พระพุทธรูป พระสถูป พระเจดีย์ ไม้ศรีมหาโพธิ์ อันเป็นที่ประทับตรัสรู้ปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ ด้วยสัตยาธิษฐานที่ข้าพเจ้าได้กระทำสักกัจจคารวะครบองค์ห้านี้ ขอจงเป็นมรรควิถีน้อมจิตต์แห่งข้าพเจ้าตรงต่อโพธิญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเทอญ

อนึ่ง ข้าพเจ้าได้ประมาทพลาดพลั้ง อคารวะ ในพระแก้วเจ้าทั้งมวญ ล้ำทวารทั้งสาม คือ กายทวาร วจีทวาร มโนทวาร อันใดอันหนึ่งก็ดี ล้ำอิริยาบถทั้งสี่ คือ การยืน เดิน นั่ง นอน อิริยาบถอันใดอันหนึ่งก็ดี รู้แล้วแกล้งทำประมาทก็ดี ยังไม่รู้ประมาทก็ดี และประมาทในที่ทั้งปวง ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยน้ำใจ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ด้วยวิถีจิตต์ก็ดี จำเดิมแต่จิตตุบาทชาตินี้ ถอยกลับคืนไปในหนหลัง ตลอดอเนกชาติสงสารอันหาเงื่อนเบื้องต้น เงื่อนท่ามกลาง เงื่อนเบื้องปลายมิได้ ข้าพเจ้าก็รู้อยู่แก่ใจว่า เป็นมลทินโทษยิ่งนักแล้ว ขอแต่พระแก้วเจ้าทั้งมวญ คือ พระกกุสันโธพุทธเจ้า พระโกนาคมโนพุทธเจ้า พระกัสสปะสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสัพพัญญูโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน และพระศรีอริยเมตไตยโพธิสัตว์ อันจะมาตรัสรู้ในกาลข้างหน้า ขอได้มีพระมหากรุณาธิคุณแก่ข้าพเจ้า

โดยตรง จงมาสำรวมเอายังอัจจโยโทษทั้งหลายอันเป็นฝักฝ่ายแห่งอธรรม คือ **โมโห อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ อุทฺธจฺจํ โลโภ ทิฏฺฐิ มาโน โทโส อิจฺฉา มจฺฉริยํ กุกฺกุจฺจํ ถีนมิทฺธํ**

วิจิกิจฺฉา มกฺโข เพราะบาปธรรมทั้ง ๑๔ นี้ หากมาครอบงำให้มืดมนอนธการ ๔ ด้วยอำนาจอวิชชา ตัณหา ห้ามมิให้ข้าพเจ้ารู้จักพระอริยสัจจ์ธรรมทั้ง ๔ คือ ทุกข์สัจจ สมุทัยสัจจ นิโรธสัจจ มรรคสัจจ จึงได้หลงงมงายอยู่ในอำนาจแห่งมิจฉาทิฏฐิ มิได้มีความละอายต่อบาป ไม่สดุ้งกลัวต่อผลแห่งบาป มิได้รู้แจ้งแทงตลอดในเบ็ญจขันธ์ มิได้รู้แจ้งเห็นจริงตามคำสอนแห่งพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ขอพระแก้วเจ้าทั้งมวญ จงมีพระมหากรุณาธิคุณมารับเอายังเครื่องอามิสบูชา ธรรมบรรณาการของข้าพเจ้า อันได้ตกแต่งโดยชอบแล้วในที่เฉพาะหน้า และประมวญเอายังโทษอันเกิดจากบาปธรรมทั้งหลายเหล่านั้นให้ระงับดับหายไป ด้วยอำนาจพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ พระมหากรุณาธิคุณแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น จงบันดาลให้เป็นผลสำเร็จกระทำให้เป็นอโหสิกรรม อย่าให้เป็น**สัคคาวรณ์ มัคคาวรณ์ นิวารณธรรม** กำจัดเสียให้สิ้นจากขันธสันดาน เหมือนพระอาทิตย์อันทรงกลดส่องแสงสว่าง กำจัดความมืดให้อันตรธานไปฉะนั้น

อนึ่ง ข้าพเจ้าปรารถนากระทำสัมมาปฏิบัติ ๓ ประการ คือ พระปริยัติธรรม พระปฏิบัติธรรม พระปฏิเวธธรรม และปรารถนาจะดำเนินในคันถธุระและวิปัสสนาธุระก็ดี ข้าพเจ้าปรารถนาตั้งสัตยาธิษฐานเพื่อญาณ ๓ ประการคือ **สัพพัญญุตญาณ ปัจเจกโพธิญาณ สาวกบารมีญาณ** เป็นที่พึ่ง และปรารถนาทางเป็นที่ดำเนินในมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ จนถึงนิพพานสมบัติก็ดี ปรารถนาเอาศีลสมบัติ สมาธิสมบัติ ปัญญาสมบัติ วิมุตติสมบัติ วิมุตติญาณทัสสนสมบัติ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ขอให้สำเร็จดังมโนรถความปรารถนา ทุกอย่างทุกประการในขณะบัดนี้ ยามนี้ วันนี้ทุก ๆ อันเทอญ ฯ

อนึ่ง เพราะ **ตะปะเดชะธรรม** ที่ข้าพเจ้าบำเพ็ญในพระสมถะกัมมัฏฐาน และพระวิปัสสนากัมมัฏฐานเจ้าก็ดี ได้ตั้งใจสดับตรับฟังร่ำเรียนพระพุทธพจน์ก็ดี บรรดาอุปสรรคอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้นว่าโรคาพยาธิทั้งหลาย ที่เกิดเก่า เกิดใหม่ ยังไม่เกิดและจักเกิดขึ้นในกาลบัดนี้ก็ดี ฝ่ายที่เกิดแต่กรรม แต่จิตต์ แต่ฤดู แต่อาหาร แต่สัตว์ร้าย แต่ดีกำเริบ แต่เลือดร้อน แต่ลมกำเริบ แต่คนกระทำ แต่ผีกระทำ แต่กรรมขำเขือดทั้งมวญขอจงให้ระงับดับหายไปจากขันธ์ห้าแห่งข้าพเจ้า ในขณะบัดนี้ ยามนี้

อนึ่ง ขอให้ข้าพเจ้าได้ปัญจปีติ สุขสมาธิธรรมเจ้า อันประเสริฐ จงมาเกิดอยู่ในขันธ์ทั้งห้าแห่งข้าพเจ้าแล้วกำจัดสรรพทุกข์ สรรพโรค สรรพโศก สรรพภัย สรรพเสนียดจัญไร อุปัทวันตราย ทั้งหลายให้พินาศสาปสูญไป ในขณะบัดนี้ ยามนี้ ด้วยผลานิสงส์ที่

ข้าพเจ้าได้ตั้งใจสักกัจจะคารวะแด่พระแก้วเจ้าทั้งมวญ และด้วยอำนาจกุศลบุญราศีที่ข้าพเจ้าได้บำเพ็ญมาในอัตตภาพชาตินี้ เป็นต้นว่า ให้ทาน รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนา มี อปจายนธรรมสัมมาคารวะอย่างยิ่งแด่พระแก้วเจ้าทั้งมวญนี้ ขอจงเป็นอุปนิสัยปัจจัยอุปถัมภ์บำรุงข้าพเจ้าให้สำเร็จมโนรถทุกประการ จนถึงอมตมหานิพพานเจ้าดวงประเสริฐนั้นเทอญ ฯ

อนึ่ง ข้าพเจ้าขอแผ่ส่วนกุศลอันเผล็ดผลจากเจตนาอันบริสุทธิ์นี้ จงแผ่ไพศาลไปถึงเทวบุตร เทวดา อินทร์ พรหม ยมราช อากาสเทวดา รุกขเทวดา ภูมิเทวดา และเทวดาผู้สิงสถิตย์อยู่ในสถานที่นี้เป็นประธาน จงแผ่ไปถึงบิดามารดา ปู่ย่า ตายาย ญาติกาวงศามิตรสหาย บุตรธิดา หลานเหลน อันโตชนและปริวารชน ตลอดขึ้นไปถึงพระอุปัชฌาย์อาจารย์เจ้า และภูมิปาลา พระมหาราชา ราชกัลยาราชบุตรี ราชบุตรา บรมวงศานุวงศ์ เสนามหาอำมาตย์แห่งพระมหาราชเจ้าผู้ทรงคุณธรรมอันประเสริฐ **เหฏฺฐิมา จ** เบื้องต่ำจำเดิมแต่อเวจีขึ้นมา **อุปริมา จ** เบื้องบน นับแต่ภวัคคพรหมลงมา **วิตฺถาริกา จ** ด้านกว้าง **ติริยญฺจ** ด้านขวาง ตลอดอนันตจักรวาฬเป็นที่สุด สรรพสัตว์ที่มีอินทรีย์ อีกฝูงผีใด ๆ บุทคลทั้งหลายผู้มีอัตตภาพเนื่องเป็นอันเดียวกัน เป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ตาม เป็นอริยะก็ตาม เป็นอนริยะก็ตาม เป็นเทวดาก็ตาม เป็นมนุษย์ก็ตาม เป็นวินิบาตก็ตาม มีจิตต์ก็ดี ไม่มีจิตต์ก็ดี มีชีวิตก็ดี หาชีวิตมิได้ก็ดี สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้ จงอย่าได้มีเวรต่อกัน จงอย่าเบียดเบียฬซึ่งกันและกัน จงอย่ามีความลำบากกายลำบากใจ จงเป็นผู้มีอายุยืนนาน จงเป็นผู้หาโรคมิได้ จงถึงซึ่งความสำเร็จด้วยสรรพสมบัติทั้งปวง จงเป็นผู้เจริญ ๆ สุข บริหารตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเทอญ ฯ

ด้วย **ตะปะเดชะธรรม** คือพระสมถะกัมมัฏฐาน และพระวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ข้าพเจ้าได้ปฏิญาณมานี้ สัตว์เหล่าใดเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความทุกข์ เมื่อได้รับอนุโมทนาส่วนบุญนี้แล้ว ก็จงพ้นจากทุกข์ สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดถึงแล้วซึ่งความสุข ได้รับอนุโมทนาส่วนกุศลบุญนิธินี้แล้ว ก็ขอให้มีความสุขความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ตั้งร้อยเท่าพันทวีทุก ๆ คนเทอญ ฯ

อายนฺตุ โภนฺโต เย เทวา ข้าแต่เทวาทุกถ้วนหน้า คือท้าวโลกบาลทั้งสี่ ท้าวโกสีย์ ท้าวสุยาม ท้าวสันดุสิต ท้าวสุนิมมิตสวัสดี ท้าวปรนิมมิตวสวัสดี ตลอดไปถึง พรหมสาวัง ท้าวมหาพรหมสาวัง อิสีสาวัง มหาอิสีสาวัง มุนีสาวัง มหามุนีสาวัง สัปปุริสสาวัง มหาสัปปุริสสาวัง จักรพรรดิสาวัง มหาจักรพรรดิสาวัง โพธิสาวัง ปัจเจกสาวัง อรหันตสาวัง สรรพสิทธิวิชชาธรสาวัง สรรพโลกาจริยาสาวัง ทั้งหลาย และเทวดาผู้สิงสถิตย์อยู่ ณ สถานที่นี้ แต่บรรดาที่ข้าพเจ้าแผ่ส่วนกุศลบุญญนฤฐิให้ และได้รับอนุโมทนาแล้ว ขอจงพากันมีความสุขสถาพร มีเจตนาเป็นกุศล ตั้งตนอยู่โดยธรรมแล้ว จงช่วยวางอำนาจ

ประคับประคองป้องกันสรรพอันตรายทั้งหลาย อย่าให้มากร้ำกรายราวีข้าพเจ้าได้ ขอจงพากันมีน้ำใจนอบน้อม เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว ช่วยยกวงศ์บารมีธรรมทั้งหลาย คือ ทานปารมี ทานอุปปารมี ทานปรมัตถปารมี สีลปารมี สีลอุปปารมี สีลปรมัตถปารมี เนกขัมมปารมี เนกขัมมอุปปารมี เนกขัมมปรมัตถปารมี ปัญญาปารมี ปัญญาอุปปารมี ปัญญาปรมัตถปารมี วิริยปารมี วิริยอุปปารมี วิริยปรมัตถปารมี ขันติปารมี ขันติอุปปารมี ขันติปรมัตถปารมี สัจจปารมี สัจจอุปปารมี สัจจปรมัตถปารมี อธิฏฐานปารมี อธิฏฐานอุปปารมี อธิฏฐานปรมัตถปารมี เมตตาปารมี เมตตาอุปปารมี เมตตาปรมัตถปารมี อุเบกขาปารมี อุเบกขาอุปปารมี อุเบกขาปรมัตถปารมี ทั้งสามสิบประการนี้ ให้เป็นสัตตรัตนปราการ กำแพงแก้ว ๗ ชั้น คอยสกัดกั้นบั่นรอนเบ็ญจมารทั้งหลาย ให้ปลาศนาการหนีไป เมื่อข้าพเจ้าระลึกถึงคราวใด ขอจงเกิดเป็นประหนึ่งว่า พระธรณีนิรมิตร์กายินทรีย์ รีดน้ำออกจากมวยผมไหลระดมพุ่งพัดซัดพญามาร และเสนามารให้พินาศไปโดยเร็วพลัน อันได้ในปางเมื่อองค์สมเด็จพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เสด็จประทับ ณ ควงไม้มหาโพธิ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา กำจัดพญามารพร้อมทั้งพลแห่งมารให้พินาศปราชัยแล้วได้ตรัสรู้ปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ ยังเหล่าอริยสงฆ์ผู้ทรงศีลาจารย์ ให้ตื่นจากกิเลสนิทรารมณ์ ด้วยเจตนาอันเป็นปฐม ที่ข้าพเจ้าได้อธิษฐาน ยกอินทร์ พรหม และมวญเทวาธิราชทั้งหลาย มาเป็นองค์สักขีพยานในกาลบัดนี้ และได้ตั้งสัตยาธิษฐาน ถึงพระรัตนไตรเป็นที่พึ่งอันจริงแท้ไม่แปรผัน ขอสรรพสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลชนมสุขทุกประการ พร้อมทั้งสัจจาธิษฐานบารมีธรรมนี้ ขอจงสำเร็จมโนรถ ความปรารถนาโดยเร็วพลัน นั่นเทอญ

จบโองการแต่เท่านี้

ขึ้นบริกรรมภาวนา

เมื่อเสร็จพิธีแล้วตั้งสติสัมปชัญญะ ประกอบจิตต์ไว้ให้จงดี ตั้งอิริยาบถเข้าที่อย่างพิธีเข้าสมาธิเรียบร้อยดีแล้ว อธิษฐานใจให้เที่ยงตรงต่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อุทิศเป็นอุทิศบรรพชาสมบัติ ถวายชีวิตจิตต์ใจในพระพุทธศาสนาดีแล้วจึงสังวัทธยายว่า :-

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ๓ หน

ทุติยมฺปิ ตติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ฯ

นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ พุทฺโธ เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โสตฺถิ เม โหตุ สพฺพทา

นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ ธมฺโม เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โสตฺถิ เม โหตุ สพฺพทา

นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ　　สงฺโฆ เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน　　โสตฺถิ เม โหตุ สพฺพทา
๒.　อธิเจตโส อปฺปมชฺชโต　　มุนิโน โมนปเถ สุสิกฺขิโต
โสกา น ภวนฺติ ตาทิโน　　อุปสนฺตสฺส สทา สติมโต

โพชฺฌงฺคปริตฺตํ

โพชฺฌงฺโค สติสงฺขาโต　　ธมฺมานํ วิจโย ตถา
วิริยมฺปีติ ปสฺสทฺธิ　　โพชฺฌงฺคา จ ตถาปเร
สมาธุเปกฺขโพชฺฌงฺคา　　สตฺเต เต สพฺพทสฺสินา
มุนินา สมฺมทกฺขาตา　　ภาวิตา พหุลีกตา
สํวตฺตนฺติ อภิญฺญาย　　นิพฺพานาย จ โพธิยา
เอเตน สจฺจวชฺเชน　　โสตฺถิ เต โหตุ สพฺพทา ฯ
เอกสฺมึ สมเย นาโถ　　โมคฺคลฺลานญฺจ กสฺสปํ
คิลาเน ทุกฺขิเต ทิสฺวา　　โพชฺฌงฺเค สตฺต เทสยิ
เต จ ตํ อภินนฺทิตฺวา　　โรคา มุจฺจึสุ ตํขเณ
เอเตน สจฺจวชฺเชน　　โสตฺถิ เต โหตุ สพฺพทา ฯ
เอกทา ธมฺมราชาปิ　　เคลญฺเญนาภิปีฬิโต
จุนฺทตฺเถเรน ตญฺเญว　　ภณาเปตฺวาน สาทรํ
สมฺโมทิตฺวา จ อาพาธา　　ตมฺหา วุฏฺฐาสิ ฐานโส
เอเตน สจฺจวชฺเชน　　โสตฺถิ เต โหตุ สพฺพทา ฯ
ปหีนา เต จ อาพาธา　　ติณฺณนฺนมฺปิ มเหสินํ
มคฺคาหตกิเลสา ว　　ปตฺตานุปฺปตฺติธมฺมตํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน　　โสตฺถิ เต โหตุ สพฺพทา ฯ

พอเสร็จแล้วให้พิจารณากำหนดที่ตั้งลม หรือตั้งสติ หรือตั้งจิตต์ตรวจดูในที่ ๙ แห่งนั้นให้ชัดเจนดีก่อน เมื่อจะบริกรรมให้ตั้งที่ ๓ คือ หทัยวัตถุ แล้วจึงบริกรรมพระคาถาทั้ง ๑๙ บทต่อไป

ห้องที่หนึ่งเข้าอนุโลมและปฏิโลม

๑　โลกุตฺตรํ ญาณํ　　๑๑　โลกุตฺตรํ ธมฺมํ ญาณํ

๒　โลกุตฺตรํ มคฺคํ ญาณํ　　๑๒　โลกุตฺตรํ ขนฺธํ ญาณํ
๓　โลกุตฺตรํ สติปฏฺฐานํ ญาณํ　　๑๓　โลกุตฺตรํ อายตนํ ญาณํ

๔	โลกุตฺตรํ สมฺมปฺปธานํ ฌานํ	๑๔	โลกุตฺตรํ ธาตุํ ฌานํ
๕	โลกุตฺตรํ อิทฺธิปาทํ ฌานํ	๑๕	โลกุตฺตรํ อาหารํ ฌานํ
๖	โลกุตฺตรํ อินฺทฺริยํ ฌานํ	๑๖	โลกุตฺตรํ ผสฺสํ ฌานํ
๗	โลกุตฺตรํ พลํ ฌานํ	๑๗	โลกุตฺตรํ เวทนํ ฌานํ
๘	โลกุตฺตรํ โพชฺฌงฺคํ ฌานํ	๑๘	โลกุตฺตรํ สญฺญํ ฌานํ
๙	โลกุตฺตรํ สจฺจํ ฌานํ	๑๙	โลกุตฺตรํ เจตนํ ฌานํ
๑๐	โลกุตฺตรํ สมถํ ฌานํ	๒๐	(โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ฌานํ)

ห้องที่ ๒ วิธีเข้าคืบ

๑ โลกุตฺตรํ ฌานํ ๓ โลกุตฺตรํ สติปฏฺฐานํ ฌานํ ๒๐ โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ฌานํ ฯ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๑๙ โลกุตฺตรํ เจตนํ ฌานํ ๑๘ โลกุตฺตรํ สญฺญํ ฌานํ ฯ ๑๘ โลกุตฺตรํ สญฺญํ ฌานํ

๑๙ โลกุตฺตรํ เจตนํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ฯ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๑๗ โลกุตฺตรํ เวทนํ ฌานํ ๑๖ โลกุตฺตรํ ผสฺสํ ฌานํ ฯ ๑๖ โลกุตฺตรํ ผสฺสํ ฌานํ ๑๗ โลกุตฺตรํ เวทนํ ฌานํ

๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ฯ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๑๕ โลกุตฺตรํ อาหารํ ฌานํ ๑๔ โลกุตฺตรํ ธาตุํ ฌานํ ฯ ๑๔ โลกุตฺตรํ ธาตุํ ฌานํ ๑๕ โลกุตฺตรํ อาหารํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ฯ

๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๑๓ โลกุตฺตรํ อายตนํ ฌานํ ๑๒ โลกุตฺตรํ ขนฺธํ ฌานํ ฯ ๑๒ โลกุตฺตรํ ขนฺธํ ฌานํ ๑๓ โลกุตฺตรํ อายตนํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ฯ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ

๑๑ โลกุตฺตรํ ธมฺมํ ฌานํ ๑๐ โลกุตฺตรํ สมถํ ฌานํ ฯ ๑๐ โลกุตฺตรํ สมถํ ฌานํ ๑๑ โลกุตฺตรํ ธมฺมํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ฯ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๙ โลกุตฺตรํ สจฺจํ ฌานํ

๘ โลกุตฺตรํ โพชฺฌงฺคํ ฌานํ ฯ ๘ โลกุตฺตรํ โพชฺฌงฺคํ ฌานํ

๙ โลกุตฺตรํ สจฺจํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ฯ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๗ โลกุตฺตรํ พลํ ฌานํ ๖ โลกุตฺตรํ อินฺทฺริยํ ฌานํ ฯ ๖ โลกุตฺตรํ อินฺทฺริยํ ฌานํ ๗ โลกุตฺตรํ พลํ ฌานํ

๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ฯ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๕ โลกุตฺตรํ อิทฺธิปาทํ ฌานํ ๔ โลกุตฺตรํ สมฺมปฺปธานํ ฌานํ ฯ ๔ โลกุตฺตรํ สมฺมปฺปธานํ ฌานํ ๕ โลกุตฺตรํ

อิทฺธิปาทํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ฯ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๓ โลกุตฺตรํ สติปฏฺฐานํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ฯ ๒๐ โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ฌานํ

๓ โลกุตฺตรํ สติปฏฺฐานํ ฌานํ ๑ โลกุตฺตรํ ฌานํ ฯ

ห้องที่ ๓ วิธีสับ (สลับ)

๑ โลกุตฺตรํ ฌานํ ๓ โลกุตฺตรํ สติปฏฺฐานํ ฌานํ ๒๐ โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ฌานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๑๙ โลกุตฺตรํ เจตนํ ฌานํ ๑ ๘ โลกุตฺตรํ สญฺญํ ฌานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๑๘ โลกุตฺตรํ สญฺญํ ฌานํ ๑๙ โลกุตฺตรํ เจตนํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๑๗ โลกุตฺตรํ เวทนํ ฌานํ ๑๖ โลกุตฺตรํ ผสฺสํ ฌานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๑๖ โลกุตฺตรํ ผสฺสํ ฌานํ ๑๗ โลกุตฺตรํ เวทนํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๑๕ โลกุตฺตรํ อาหารํ ฌานํ ๑๔ โลกุตฺตรํ ธาตุํ ฌานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๑๔ โลกุตฺตรํ ธาตุํ ฌานํ ๑๕ โลกุตฺตรํ อาหารํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๑๓ โลกุตฺตรํ อายตนํ ฌานํ ๑๒ โลกุตฺตรํ ขนฺธํ ฌานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๑๒ โลกุตฺตรํ ขนฺธํ ฌานํ ๑๓ โลกุตฺตรํ อายตนํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๑๑ โลกุตฺตรํ ธมฺมํ ฌานํ ๑๐ โลกุตฺตรํ สมถํ ฌานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๑๐ โลกุตฺตรํ สมถํ ฌานํ ๑๑ โลกุตฺตรํ ธมฺมํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ **เป็นองค์ ๑ ฯฯ**

๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๙ โลกุตฺตรํ สจฺจํ ฌานํ ๘ โลกุตฺตรํ โพชฺฌงฺคํ ฌานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๘ โลกุตฺตรํ โพชฺฌงฺคํ ฌานํ ๙ โลกุตฺตรํ สจฺจํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ **เป็นองค์ ๑ ฯฯ**

๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ญานํ ๗ โลกุตฺตรํ พลํ ญานํ ๖ โลกุตฺตรํ อินฺทฺริยํ ญานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๖ โลกุตฺตรํ อินฺทฺริยํ ญานํ ๗ โลกุตฺตรํ พลํ ญานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ญานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ญานํ ๕ โลกุตฺตรํ อิทฺธิปาทํ ญานํ ๔ โลกุตฺตรํ สมฺมปฺปธานํ ญานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๔ โลกุตฺตรํ สมฺมปฺปธานํ ญานํ ๕ โลกุตฺตรํ อิทฺธิปาทํ ญานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ญานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ญานํ ๓ โลกุตฺตรํ สติปฏฺฐานํ ญานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ญานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๒๐ โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ญานํ ๓ โลกุตฺตรํ สติปฏฺฐานํ ญานํ ๑ โลกุตฺตรํ ญานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

ห้องที่ ๔ วิธีเข้ารวบ[๑]

๑ โลกุตฺตรํ ญานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ญานํ ๓ โลกุตฺตรํ สติปฏฺฐานํ ญานํ ๔ โลกุตฺตรํ สมฺมปฺปธานํ ญานํ ๕ โลกุตฺตรํ อิทฺธิปาทํ ญานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๖ โลกุตฺตรํ อินฺทฺริยํ ญานํ ๗ โลกุตฺตรํ พลํ ญานํ ๘ โลกุตฺตรํ โพชฺฌงฺคํ ญานํ ๙ โลกุตฺตรํ สจฺจํ ญานํ ๑๐ โลกุตฺตรํ สมถํ ญานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๑๑ โลกุตฺตรํ ธมฺมํ ญานํ ๑๒ โลกุตฺตรํ ขนฺธํ ญานํ ๑๓ โลกุตฺตรํ อายตนํ ญานํ ๑๔ โลกุตฺตรํ ธาตุํ ญานํ ๑๕ โลกุตฺตรํ อาหารํ ญานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๑๖ โลกุตฺตรํ ผสฺสํ ญานํ ๑๗ โลกุตฺตรํ เวทนํ ญานํ ๑๘ โลกุตฺตรํ สญฺญํ ญานํ ๑๙ โลกุตฺตรํ เจตนํ ญานํ ๒๐ โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ญานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ อนุโลม** ฯ

๒๐ โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ญานํ ๑๙ โลกุตฺตรํ เจตนํ ญานํ ๑๘ โลกุตฺตรํ สญฺญํ ญานํ ๑๗ โลกุตฺตรํ เวทนํ ญานํ ๑๖ โลกุตฺตรํ ผสฺสํ ญานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๑๕ โลกุตฺตรํ อาหารํ ญานํ ๑๔ โลกุตฺตรํ ธาตุํ ญานํ ๑๒ โลกุตฺตรํ ขนฺธํ ญานํ ๑๑ โลกุตฺตรํ ธมฺมํ ญานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๑๐ โลกุตฺตรํ สมถํ ญานํ ๙ โลกุตฺตรํ สจฺจํ ญานํ ๘ โลกุตฺตรํ โพชฺฌงฺคํ ญานํ ๗ โลกุตฺตรํ พลํ ญานํ ๖ โลกุตฺตรํ อินฺทฺริยํ ญานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ**

๑. หน้า ๔๘๙ เข้าคืบ

๕ โลกุตฺตรํ อิทฺธิปาทํ ฌานํ ๔ โลกุตฺตรํ สมฺมปฺปธานํ ฌานํ ๓ โลกุตฺตรํ สติปฏฺฐานํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ **เป็นองค์ ๑ ฯ ปฏิโลม ฯ**

ห้องที่ ๕ เข้าสังกฏ[1]

๑ โลกุตฺตรํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๓ โลกุตฺตรํ สติปฏฺฐานํ ฌานํ ฯ

๔ โลกุตฺตรํ สมฺมปฺปธานํ ฌานํ ๕ โลกุตฺตรํ อิทฺธิปาทํ ฌานํ ๖ โลกุตฺตรํ อินฺทฺริยํ ฌานํ ฯ

๗ โลกุตฺตรํ พลํ ฌานํ ๘ โลกุตฺตรํ โพชฺฌงฺคํ ฌานํ ๙ โลกุตฺตรํ สจฺจํ ฌานํ ฯ

๑๐ โลกุตฺตรํ สมถํ ฌานํ ๑๑ โลกุตฺตรํ ธมฺมํ ฌานํ ๑๒ โลกุตฺตรํ ขนฺธํ ฌานํ ฯ

๑๓ โลกุตฺตรํ อายตนํ ฌานํ ๑๔ โลกุตฺตรํ ธาตุํ ฌานํ ๑๕ โลกุตฺตรํ อาหารํ ฌานํ ฯ

๑๖ โลกุตฺตรํ ผสฺสํ ฌานํ ๑๗ โลกุตฺตรํ เวทนํ ฌานํ ๑๘ โลกุตฺตรํ สญฺญํ ฌานํ ฯ

๑๙ โลกุตฺตรํ เจตนํ ฌานํ ๒๐ โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ฌานํ ฯ **อนุโลม ฯ**

๒๐ โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ฌานํ ๑๙ โลกุตฺตรํ เจตนํ ฌานํ ๑๘ โลกุตฺตรํ สญฺญํ ฌานํ ฯ

๑๗ โลกุตฺตรํ เวทนํ ฌานํ ๑๖ โลกุตฺตรํ ผสฺสํ ฌานํ ๑๕ โลกุตฺตรํ อาหารํ ฌานํ ฯ

๑๔ โลกุตฺตรํ ธาตุํ ฌานํ ๑๓ โลกุตฺตรํ อายตนํ ฌานํ ๑๒ โลกุตฺตรํ ขนฺธํ ฌานํ ฯ

๑๑ โลกุตฺตรํ ธมฺมํ ฌานํ ๑๐ โลกุตฺตรํ สมถํ ฌานํ ๙ โลกุตฺตรํ สจฺจํ ฌานํ ฯ

๘ โลกุตฺตรํ โพชฺฌงฺคํ ฌานํ ๗ โลกุตฺตรํ พลํ ฌานํ ๖ โลกุตฺตรํ อินฺทฺริยํ ฌานํ ฯ

๕ โลกุตฺตรํ อิทฺธิปาทํ ฌานํ ๔ โลกุตฺตรํ สมฺมปฺปธานํ ฌานํ ๓ โลกุตฺตรํ สติปฏฺฐานํ ฌานํ ฯ

๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๑ โลกุตฺตรํ ฌานํ ฯ **ปฏิโลม ฯ**

ห้องที่ ๗ วิธีเข้าวัตร[2]

๑ โลกุตฺตรํ ฌานํ ๒ โลกุตฺตรํ มคฺคํ ฌานํ ๓ โลกุตฺตรํ สติปฏฺฐานํ ฌานํ ๔ โลกุตฺตรํ สมฺมปฺปธานํ ฌานํ ๕ โลกุตฺตรํ อิทฺธิปาทํ ฌานํ ๖ โลกุตฺตรํ อินฺทฺริยํ ฌานํ ๗ โลกุตฺตรํ พลํ ฌานํ ๘ โลกุตฺตรํ โพชฺฌงฺคํ ฌานํ ๙ โลกุตฺตรํ สจฺจํ ฌานํ ๑๐ โลกุตฺตรํ สมถํ ฌานํ ฯ **ทั้ง ๑๐ บทนี้ ตั้งบริกรรม ณ ที่ ๑ คืออัษฎากาศเบื้องต่ำ ฯ**

---

๑. หน้า ๔๘ เข้าสะกด ๒. บางตำราเป็น เข้าวัด

โลกุตฺตรํ ธมฺมํ ฌานํ, โลกุตฺตรํ ขนฺธํ ฌานํ, โลกุตฺตรํ อายตนํ ฌานํ, โลกุตฺตรํ ธาตุํ ฌานํ, โลกุตฺตรํ อาหารํ ฌานํ, โลกุตฺตรํ ผสฺสํ ฌานํ, โลกุตฺตรํ เวทนํ ฌานํ, โลกุตฺตรํ สญฺญํ ฌานํ, โลกุตฺตรํ เจตนํ ฌานํ. **ทั้ง ๙ บทนี้ บริกรรม ณ ที่ ๗ คือทิพยสูญระหว่างคิ้ว ฯ**

ให้ถอด โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ฌานํ ออกพิเศษเป็นที่เพ่งที่เดิน ที่พัก ในที่ตั้งลม (คือตั้งสติ) ทั้ง ๙ แห่ง ฯ

พระมหาปาทะลักษณะวรสิทธิ

พระโยคาวจรเจ้า ผู้เจริญกสิณในห้องฝ่าพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้า เมื่อทำได้ผลสำเร็จแล้วย่อมมองเห็นสิริรูปอันเป็นมงคลร้อยแปดประการ ด้วยญาณจักษุดังต่อไปนี้ **เหฏฺฐา ปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานิ** จักได้เห็นฝ่าพระบาททั้งสองของพระองค์ประกอบด้วยกงและดุมบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง และภายนอกรอบกงจักร์นั้นประดับไปด้วยรอยรูปอัฏฐุตตรสตมงคล ๑๐๘ ประการ คือ รูปหอก ๑ รูปแว่นส่องพระพักตร์ ๑ รูปดอกพุดซ้อน ๑ รูปสายสร้อย ๑ รูปสังวาลย์ ๑ รูปถาดทอง ๑ รูปตั่ง ๑ รูปมัจฉาทั้งคู่ ๑ รูปปราสาท ๑ รูปขอ ๑ รูปเสาด้าย ๑ รูปเสวตฉัตร์ ๑ รูปพระขรรค์ ๑ รูปพัดใบตาล ๑ รูปพัดหางนกยูง ๑ รูปพัดวาลวิชนี ๑ รูปมงกุฎ ๑ รูปบาตร ๑ รูปพวงดอกมะลิ ๑ รูปดอกนิลอุบล ๑ รูปดอกอุบลขาว ๑ รูปดอกอุบลแดง ๑ รูปดอกบัวแดง ๑ รูปดอกบัวขาว ๑ รูปหม้อเต็มด้วยน้ำ ๑ รูปถาดเต็มด้วยน้ำ ๑ รูปมหาสมุทรทั้งสี่ ๑ รูปเขาจักรวาฬ ๑ รูปป่าหิมพานต์ ๑ รูปเขาพระสุเมรุ ๑ รูปพระจันทร์ ๑ รูปพระอาทิตย์ ๑ รูปหมู่ดาวนักษัตรฤกษ์ ๑ รูปทวีปใหญ่ทั้งสี่ รูปทวีปน้อยทั้งพัน ๑ รูปบรมจักรพรรดิกับทั้งราชบริวาร ๑ รูปสังข์ทักขิณาวัฏ ๑ รูปสุวรรณมัจฉา ๑ รูปจักร์ทั้งคู่ ๑ รูปคงคาทั้งเจ็ด ๑ รูปสระใหญ่ทั้งเจ็ด ๑ รูปเขาบริภัณฑ์ทั้งเจ็ด ๑ รูปพระยาครุฑ ๑ รูปจรเข้ ๑ รูปธงชายธงผ้าทั้งผืน ๑ รูปรัตนบัลลังก์ ๑ รูปเก้าอี้ ๑ รูปเขาไกรลาศ ๑ รูปพระยาราชสีห์ ๑ รูปพยัคฆราช ๑ รูปช้างเอราวัณ ๑ รูปพระยาม้าพลาหก ๑ รูปพระยาพาสุกรีนาคราช ๑ รูปพระยาหงษ์ ๑ รูปไก่เถื่อน ๑ รูปอุศุภราช ๑ รูปพระยาช้างอุโบสถ ๑ รูปพระยาช้างฉัททันต์ ๑ รูปมังกรทอง ๑ รูปมหาพรหมสี่หน้า ๑ รูปเรือนทอง ๑ รูปเต่าทอง ๑ รูปแม่โคกับทั้งบุตร ๑ รูปกินนรผู้ ๑ รูปนางกินนร ๑ รูปนกการะเวก ๑ รูปนกกะเรียน ๑ รูปนกยูง ๑ รูปนกจากพราก ๑ รูปนกพริก ๑ รูปฉกามาพจรเทวโลกทั้งหกชั้น ๑ รูปโสฬสมหาพรหมทั้ง ๑๖ ชั้น ๑ สิริเป็นรอยรูปมงคล ๑๐๘ ประการ

อนุพยัญชนะ ๘๐

พระสิตถัตถราชกุมารนี้ ประกอบด้วยพระอสีตยานุพยัญชนะ พระลักษณะน้อยอีก ๘๐ ทัศ คือมีนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทอันเหลืองงาม ๑ นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเรียวออกไปโดยลำดับแต่ต้นจนปลายนั้น ๑ นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทกลมดุจนายช่างกลึงเป็นอันดี ๑ พระนขาทั้ง ๑๐ มีสีอันแดง ๑ พระนขาทั้ง ๒๐ นั้นงอนงามช้อนขึ้นเบื้องบนมิได้ค้อมลงในเบื้องต่ำ ดุจเล็บแห่งสามัญชนทั้งปวงนั้น ๑ พระนขานั้นมีพรรณอันเกลี้ยงกลมสนิธมิได้เป็นริ้วรอยนั้น ๑ ข้อพระหัตถ์และข้อพระบาทซ้อนอยู่ในพระมังสะ มิได้สูงขึ้นปรากฏออกภายนอกนั้น ๑ พระบาททั้งสองเสมอกัน มิได้ย่อมใหญ่กว่ากันมาตรว่าเท่าเมล็ดงานั้น ๑ พระดำเนินงามดุจอาการดำเนินแห่งกุญชรชาติ ๑ พระดำเนินงามดุจสีหราช ๑ พระดำเนินงามดุจดำเนินแห่งหงษ์ ๑ พระดำเนินงามดุจอุสุภราชดำเนิน ๑ ขณะเมื่อยืนจะย่างดำเนินนั้นยกพระบาทเบื้องขวาย่างไปก่อน พระกายเยื้องไปข้างเบื้องขวาก่อนนั้น ๑ พระชาณุมณฑลเกลี้ยงกลมงามบริบูรณ์ บ่มิได้เห็นอัษฐิสะบ้าปรากฏออกมาภายนอก ๑ มีบุรุษพยัญชนะบริบูรณ์ คือมิได้มีกิริยามรรยาทคล้ายสตรีนั้น ๑ พระนาภีมิได้บกพร่องกลมงาม มิได้วิกลในที่ใดที่หนึ่งนั้น ๑ พระอุทรมีสัณฐานอันลึกนั้น ๑ ภายในพระอุทรมีรอยเวียนเป็นทักขิณาวัฏ ๑ ลำพระเพลาทั้งสองกลมงามดุจลำสุวรรณกัททลีนั้น ๑ ลำพระกรทั้งสองงามดุจงวงเอราวัณเทพหัตถีนั้น ๑ พระอังคาพยพใหญ่น้อยทั้งปวงจำแนกเป็นอันดี คืองามพร้อมทุกสิ่งหาที่ติบ่มิได้นั้น ๑ พระมังสะที่ควรจะหนาก็หนา ที่ควรจะบางก็บางตามที่พร้อมทั่วทั้งพระสรีระกายนั้น ๑ พระมังสะมิได้หดหู่ในที่ใดที่หนึ่งนั้น ๑ พระสรีระกายทั้งปวงปราศจากต่อมและไฝปานมูลแมลงวัน มิได้มีในที่ใดที่หนึ่งนั้น ๑ พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสมกันโดยลำดับทั้งเบื้องบนเบื้องล่างนั้น ๑ พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสิ้นปราศจากมลทินทั้งปวง ๑ ทรงพระกำลังมากเสมอด้วยกำลังแห่ง กุญชรชาติ ประมาณถึงพันโกฏิช้าง ถ้าจะประมาณด้วยกำลังบุรุษก็ได้ถึงแสนโกฏิบุรุษนั้น ๑ มีพระนาสิกอันสูงนั้น ๑ สัณฐานนาสิกงามแฉล้มนั้น ๑ สีพระโอษฐ์เบื้องบนเบื้องต่ำมิได้เข้าออกกว่ากันเสมอเป็นอันดี มีพรรณงามแดงดุจสีผลตำลึงสุกนั้น ๑ พระทนต์บริสุทธิ์ปราศจากมูลมลทิน ๑ พระทนต์ขาวดุจสีสังข์ ๑ พระทนต์เกลี้ยงสนิธบ่มิได้เป็นริ้วรอย ๑ พระอินทรีย์ทั้งห้ามีจักขุนทรีย์เป็นอาทิงามบริสุทธิ์ทั้งสิ้น ๑ พระเขี้ยวทั้งสี่กลมบริบูรณ์ ๑ ดวงพระพักตร์มีสัณฐานยาวสวย ๑ พระปรางทั้งสองดูเปล่งงามเสมอกัน ๑ ลายพระหัตถ์มีรอยอันลึก ๑ ลายพระหัตถ์มีรอยอันยาว ๑ ลายพระหัตถ์มีรอยอันตรงบ่มิได้ค้อมคด ๑ ลายพระหัตถ์มีรอยอันแดงรุ่งเรือง ๑ รัสมีพระกายโอภาศเป็นปริมณฑลโดยรอบ ๑ กระพุ้งพระปรางทั้งสองเคร่งครัด

บริบูรณ์ ๑ กระบอกพระเนตร์กว้างและยาวงามพอสมกัน ๑ ดวงพระเนตร์กอร์ปด้วยปสาททั้งห้ามีสีขาวเป็นอาทิธรรมผ่องใสบริสุทธิ์ทั้งสิ้น ๑ ปลายเส้นพระโลมาทั้งหลายมิได้คดงอ ๑ พระชิวหามีสัณฐานอันงาม ๑ พระชิวหาอ่อนบ่มิได้กระด้าง มีพรรณอันแดงเข้ม ๑ พระกรรณ์ทั้งสองมีสัณฐานอันยาวดุจกลีบปทุมชาติ ๑ ช่องพระกรรณ์มีสัณฐานอันกลมงาม ๑ ระเบียบพระเส้นทั้งปวงนั้นสละสรวย บ่มิได้หดหู่ในที่อันใดอันหนึ่งนั้น ๑ แถวพระเส้นทั้งหลายซ่อนอยู่ในพระมังสะทั้งสิ้น บ่มิได้เป็นคลื่นฟูขึ้นเหมือนสามัญชนทั้งปวงนั้น ๑ พระเศียรสัณฐานงามเหมือนฉัตร์แก้ว ๑ ปริมณฑลพระนลาตโดยกว้างยาวพอสมกัน ๑ พระนลาตมีสัณฐานอันงาม ๑ พระโขนงมีสัณฐานอันงามดุจคันธนูอันโก่งไว้ ๑ พระโลมาที่พระโขนงมีเส้นอันละเอียด ๑ เส้นพระโลมาที่พระโขนงงอกขึ้นแล้วล้มราบไปโดยลำดับ ๑ พระโขนงนั้นใหญ่ ๑ พระโขนงนั้นยาวสุดหางพระเนตร ๑ ผิวพระมังสะละเอียดทั่วทั้งพระกาย ๑ พระสรีระกายรุ่งเรืองไปด้วยศิริ ๑ พระสรีระกายมิได้มัวหมองผ่องใสอยู่เป็นนิตย์ ๑ พระสรีระกายสดชื่นดุจดวงดอกปทุมชาติ ๑ สรีระสัมผัสอ่อนนุ่มสนิธบ่มิได้กระด้างทั่วทั้งพระกาย ๑ กลิ่นพระกายหอมฟุ้งดุจกลิ่นสุคนธกฤษณา ๑ พระโลมามีเส้นเสมอกันทั้งสิ้น ๑ พระโลมามีเส้นละเอียดทั่วทั้งพระกาย ๑ ลมอัสสาสะปัสสาสะอันหายพระทัยเข้าออกก็เดินละเอียด ๑ พระโอษฐ์มีสัณฐานอันงามดุจแย้ม ๑ กลิ่นพระโอษฐ์หอมดุจกลิ่นอุบล ๑ พระเกษาดำเป็นแสง ๑ กลิ่นพระเกษาหอมฟุ้งขจรตระหลบนั้น ๑ พระเกษามีกลิ่นหอมดุจกลิ่นโกมลบุปผชาติ ๑ พระเกษามีสัณฐานเส้นกลมสรวยทุกเส้น ๑ เส้นพระเกสาดำสนิธทั้งสิ้น ๑ พระเกษากอร์ปด้วยเส้นอันละเอียด ๑ เส้นพระเกษาบ่มิได้รู้สยองยุ่งนั้น ๑ เส้นพระเกษาเวียนเป็นทักษิณาวัฏทุกๆ เส้น ๑ วิจิตรไปด้วยระเบียบพระเกตุมาลากล่าวคือ ถ่องแถวพระรัศมีอันโชตนาการขึ้น ณ เบื้องบนพระอุตตมังคสิโรตม์นั้น ๑ และพระลักษณะน้อยทั้งปวง ดังพรรณนามานี้ จัดเป็นอนุพยัญชนะละสิ่งๆ ทั้งสิ้นด้วยกัน สิริเป็นอสีตยานุพยัญชนะครบถ้วนทั้ง ๘๐ ทัศบริบูรณ์ ในพระสรีระกายแห่งพระมหาบุรุษราชเจ้า ฯ

มหาปุริสะลักขณะปริคคหกวินิจฉัย

โอม, ต ต. ส ต. กล่าวถึงประวัติกาลของพระพุทธเจ้าล้วนประกอบไปด้วยพระปาฏิหาริย์และความอัศจรรย์อย่างสุดซึ้งโดยอเนกประการ ถ้าผู้ฟังด้วยอ่อนรู้ ก็จะพาให้ตกอยู่ในอำนาจอวิชชาคือ **"เชื่อจนงมงาย"** ถ้าฟังด้วยความรู้ แต่ยังตกอยู่ในอำนาจอคติ คือ **ฉนฺทาคติ ๑ โทสาคติ ๑ โมหาคติ ๑ ภยาคติ ๑** เมื่อเช่นนี้ ก็จะไม่มีความเชื่อ

ความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ว่ามีสารธรรมเกี่ยวเนื่องด้วยวิถีจิตต์ และแนวดำเนินชีวิตของตนให้เป็นไปโดยชอบแก่เหตุการณ์ในปัจจุบันได้อย่างไร เรียกว่า **"รู้จนเกินไป"** หากผู้ที่มีสติสัมปชัญญะใช้ปัญญาตรวจตรองให้ดี ด้วยการตั้งจิตต์ไว้ชอบประกอบไปด้วยเหตุผลมีกรณีย์ห้อมล้อมด้วยปัญญาและความเห็นชอบแล้ว จะมองเห็นพระธรรมวินัย และพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณได้อย่างแจ่มใส เรียกว่า **"รู้พอดี รู้พองาม เห็นพอดี เห็นพองาม ปฏิบัติพอดี ปฏิบัติพองาม"** ดำเนินตามทางสายกลางเที่ยงตรงต่อจิตต์เป็นนิจ จะได้ดื่มรสพระธรรมที่แท้จริงด้วยใจ ฯ

กล่าวโดยเฉพาะ เรื่องมหาปุริสะลักษณ์ ๓๒ ประการ ก็มีเหตุผลแวดล้อมด้วยอำนาจพุทธภูมิ ส่วนข้อที่ว่าฝ่าพระบาทยุคคลทั้งคู่ของพระพุทธเจ้าประกอบไปด้วยมงคล ๑๐๘ ประการ ถ้ากล่าวโดยปุคคลาธิษฐานก็เป็นอจินไตย์ แต่ถ้าจะกล่าวโดยธรรมาธิษฐาน ก็ยังมีเหตุผลชวนให้คิด ถ้าคิดให้ดีแล้วจะเห็นความลึกซึ้งแจ่มใจในพระพุทธภูมิอย่างที่มีเหตุผลพอเพียง ทำให้เฉลียวจิตต์โดยทางจิตต์ศาสตร์หรืออัธยาตมวิทยฐานในเรื่องมงคล ๑๐๘ ประการ ได้สดับมาว่า มีพระมหาเถราจารย์บางท่านลงมติไว้เป็นแนวคิดว่า **"ฝ่าพระบาทยุคคลทั้งคู่ประกอบด้วยรูปอันเป็นมงคล ๑๐๘ ประการ มีรูปหอกเป็นต้น มีรูปโสฬสมหาพรหม ๑๖ เป็นปริโยสาน"** น่าจะเป็นปุคคาธิษฐานวางไว้เป็นแว่นใจชวนให้เลื่อมใสโดยง่าย กล่าวโดยธรรมาธิษฐาน คือเหตุผลที่สุขุมนัยแล้ว ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้าคงไม่มีรูปปรากฏดังที่กล่าว เพื่อพิจารณาหาความจริง ในฝ่าพระบาทแปลกประหลาดจากมนุษย์สามัญจริง คือกว้างยาวได้ลักษณะแลราบเหมือนหน้ากลองไชยเภรี มีมังสะนิ่มนวลควรเปรียบได้ด้วยนุ่นแลสำลี มีลวดลายละเอียด เป็นไปติดต่อไม่ขาดสาย เป็นร่างตาข่ายที่สุขุมได้ส่วนมาตราของพราหมณ์สลับกันอยู่เป็นถ่องแถวเป็นชั้น ๆ เป็นหลั่น ๆ เหลื่อมซับซ้อนกันดังระเบียบเพ็ชร์อย่างประณีตชัดเจน และมีโลหิตหล่อเลี้ยงสดใสเสมอภาค มีแววให้ผู้ดูเฉลียวใจ จำเพาะเป็นก่อนแต่พระองค์ยังไม่จุติลงมาอุบัติในโลก ได้มีพวกมหาราชฤๅษีบำเพ็ญฌานสำเร็จ และต่างคนต่างก็มีเจตนา คิดสร้างตำหรับมหาปุริสะลักษณะ โดยไม่ได้นัดหมายกัน แต่ความเห็นความรู้ถูกต้องกัน ตำหรับเสร็จพร้อมกันตลอดถึงการพยากรณ์ก็ลงกันทุกประการ จึงเป็นข้อความอัศจรรย์ของพระฤๅษีผู้สำเร็จฌาน ได้วางไว้เป็นแบบแผนสำหรับโลก ในกาลต่อมามีพราหมณ์ ๑๐๘ คน ได้เรียนตำหรับนี้สำเร็จ ในวันทำนายมหาปุริสะลักษณะนั้น พราหมณ์ ๑๐๘ คนได้เข้าสันนิบาต และได้เลือกสรรพราหมณ์ที่มีคุณวิทยาประเสริฐได้ ๘ คน คือ รามพราหมณ์ ๑ ลักษณะพราหมณ์ ๑ ยัญญพราหมณ์ ๑ ธุชพราหมณ์ ๑ โภชพราหมณ์ ๑ สุทัตตพราหมณ์ ๑ สุยามพราหมณ์ ๑ โกณฑัญญ-พราหมณ์ ๑ ได้พากันพิจารณาพระลักษณะ ด้วยสรตะคำนวณโดยภูมิจิตต์บริสุทธิ์ใน

องค์ฌาน ได้รู้เห็นภาพแจ่มแจ้งถูกต้องตรงต่อตำหรับทุกประการ จึงได้คำนวณลวดลายในฝ่าพระบาทนั้น ๆ บวกลบคูณหาร ได้ผลสรตสิทธิ ออกเป็นรูปสัตว์ต่างๆ รวมเป็นมงคล ๑๐๘ ประการ สรตะทางจิตต์ของพราหมณ์เหล่านั้นถูกต้องตรงกันทุกประการไม่มีแย้งค้านกันเลย จึงได้เขียนออกเป็นรูปต่างๆ วางไว้เป็นหลักฐานปรากฏในขัตติยสมาคมเกิดเป็นความอัศจรรย์ใหญ่หลวง ลงความเห็นทำนายพร้อมกันเป็น ๒ คติคือ ผิว่าสถิตย์อยู่ในฆราวาสจะได้เป็นบรมจักรพรรดิ์ ผิว่าทรงออกบรรพชาจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เว้นแต่ท่านโกณฑัญญพราหมณ์ผู้เดียว ได้ทำนายเป็นเสียงเดียวว่า จะได้เสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมณ์แล้วตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นคติอันเอกไม่มีคำสอง ฯ

กถาว่าด้วยเสขิยวัตร

พระกัมมัฏฐานแบบโบราณ
ของพระมหาเถรพุทธรังษีบวรมุนี

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ยตฺตกานิ เสขิยวตฺตานิ พุทฺธปญฺญตฺตานิ สิกฺขาปทานิ ตตฺตเกสุ สิกฺขิสฺสามิ ๓ ที ฯ ให้นั่งยองแล้วเอามือประคองผ้าไตรว่า ๓ ที แล้วจึงเทศนา (แสดง) ว่า **อิมํ จีวรํ ปารโต ปฏิคฺคณฺหามิ** ฯ ว่า ๓ ที **อิมํ จีวรํ ปารุเปตฺวา ปฏิคฺคณฺหามิ** ๓ ที อันเป็นคำสมาทาน แล้วเอาผ้าคลุมบาตร์ ครองผ้าเสร็จแล้ว จึงเอาตั้งไว้ในที่เฉพาะหน้า นั่งกระโหย่งกล่าวว่า **อยํ ปตฺโต ภควตา อนุญฺญาโต, โย สมฺมาสมฺพุทฺโธ วตโส อิมํ ปตฺตํ อนุชานามิ, อิมํ ปิณฺฑปาตํ อริยจิณฺณํ ธาตุโส ธาตุมตฺตกํ ปฏิปชฺชิสฺสามิ** ๓ ที **อหมฺภนฺเต นิสฺสาย คามํ ปิณฺฑปาตํ จรณตฺถํ อาปุจฺฉามิ** ๓ ที อันนี้คำลา **ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา ตตฺถ เต ยาวชีวํ อุสฺสาโห กรณีโย** ๓ ที ฯ อันนี้คำอธิษฐาน **อยํ ปตฺโต เม นาโถ** ๓ ที อันนี้ให้ตั้งสติแล้วยกบาตร์ไว้เพียงศีรษะ ฯ **อิมํ ปตฺตํ ธาตุมตฺตกํ ปฏิคฺคณฺหามิ** ๓ ที อันนี้ให้ประคองบาตร์หรือสวมบาตร์ **อิมาย อริยปฏิปทาย ทุกฺขา มุญฺจิสฺสามิ** ๓ ที เอาสายโยงบาตร์คล้องบ่า **โอกาสํ วนฺทามิ ภนฺเต วิหารโต นิกฺขมิตฺวา อาปุจฺฉามิ** ว่าเสร็จแล้วออกจากวิหารไปบิณฑบาต ฯ **อหมฺภนฺเต ปิณฺฑาย ปวิสิสฺสามิ มคฺคํ คจฺฉามิ สมาทิยามิ** ๓ ที สมาทานเอาต้นหนทาง ฯ **โอกาสํ วนฺทามิ ภนฺเต โอกาสํ วนฺทิตฺวา ภนฺเต มคฺเค ฐิโต ปิณฺฑปาเต อาปุจฺฉามิ** ๓ ที ฯ **โอกาสํ วนฺทามิ ภนฺเต คามปฺปเวสนํ ปิณฺฑปาเต อาปุจฺฉามิ** ๓ ที ฯ **คามคามํ วรวรํ วคฺควคฺคํ อิมํ อาคมิสฺสามิ** ๓ ที ฯ อันนี้สมาทานเอาหนทางทั้งปวงในระหว่างเดินไป แล้วจึงภาวนาทำไว้ในใจว่า **สพฺเพ สตฺตา อุทฺธํ อโธ จ ตริยญฺจ อสมฺพาธํ อเวรํ อสปตฺตํ ติฏฺฐญฺจรํ นิสินฺโน วา สยาโน วา ยาวตสฺส วิคตมิทฺโธ** ฯ **ทุกฺขปฺปตฺตา จ นิทฺทุกฺขา ภยปฺปตฺตา จ นิพฺภยา โสกปฺปตฺตา จ นิสฺโสกา โหนฺตุ สพฺเพปิ ปาณิโน** ฯ ภาวนาต่อไปว่า **สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ สพฺเพ สตฺตา ทุกฺขา ปมุญฺจนฺตุ สุขี** ๓ ที ฯ ภาวนาต่อไปอีกว่า **อิมสฺมึ ธาเน สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ สพฺเพ สตฺตา อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ สพฺเพ สตฺตา อนีฆา โหนฺตุ สพฺเพ สตฺตา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ สุขี** ๓ ที ฯ **เยน มคฺเคน มม คจฺฉนฺตา อาคจฺฉนฺตา สพฺเพ สตฺตา สชีวิกา อชีวิกา อเวรา โหนฺตุ อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ อนีฆา โหนฺตุ สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ ยถาสุขํ ยถากมฺมํ** ฯ ภาวนาต่อไปว่า **อิมสฺมึ**

เสนาสเน สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ สพฺเพ สตฺตา อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ สพฺเพ สตฺตา อนีฆา โหนฺตุ สพฺเพ สตฺตา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ สุขี ๓ ที ฯ บทนี้ภาวนาได้ในที่ทุกสถาน ในทางไปทางมาที่นั่งที่นอน เป็นปฏิปทาห่างจากกรรมเวรทั้งปวง เป็นอุบายป้องกันอารมณ์ชั่วร้ายออกจากจิตต์ จิตต์ห่างจากเครื่องเร่าร้อน จิตต์เป็นธรรมชาติกลางสัมปยุตอยู่ในกองการกุศลทุกเมื่อ **สกฺกจฺจํ ปิณฺฑปาตํ ปฏิคฺคเหสฺสามิ ปตฺตสญฺญี ปิณฺฑปาตํ ปฏิคฺคเหสฺสามิ** ฯ ให้พิจารณาว่า เมื่อรับบิณฑบาต ถ้าทายกที่มาตักบาตร์แต่ผู้เดียวให้ว่า **ทายโก สุขิโต โหตุ** ถ้าหลายคนให้ว่า **ทายกา สุขิตา โหนฺตุ** ฯ ผิว่าทายกนำอาหารวัตถุมาตักบาตร์ให้ภาวนาว่า **สพฺเพ มยฺหํ ปิณฺฑปาตทานทายกสฺส อเวรา โหนฺตุ อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ อนีฆา โหนฺตุ สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ สุขี** ๓ ที ฯ ผิว่าเหนื่อยมากให้ว่า **สพฺเพ มยฺหํ คิลานทานํ ฯเปฯ ปริหรนฺตุ** ๓ ที ฯ ผิว่าเป็นผ้าให้ว่า **สพฺเพ มยฺหํ จีวรทานํ ฯ เป ฯ ปริหรนฺตุ สุขี** ๓ ที ฯ ผิว่าเป็นดอกไม้ที่เขาจะนำมาบูชาพระปฏิมากรให้ว่า **สพฺเพ มยฺหํ ปุปฺผทานํ ฯเปฯ ปริหรนฺตุ สุขี** ๓ ที ฯ เมื่อกลับมาสู่วิหารให้ว่า **โอกาสํ วนฺทามิ ภนฺเต วิหารํ ปวิสิตฺวา อาปุจฺฉามิ**

บัดนี้จะกล่าวถึงวัตรฉันบิณฑบาต เมื่อตกแต่งอาสนะปูลาดดีแล้ว พร้อมทั้งน้ำใช้น้ำฉันเป็นต้นเสร็จแล้วให้ว่า **อิมํ ปิณฺฑปาตํ นานารสโภชนอาหารํ สมฺมาสมฺพุทฺเธน มยฺหํ ทินฺ** ๓ ที แล้วจึงว่า **ปฏิสงฺขา โยนิโส ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวามิ** ๓ **ที ยถาปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวามิ** ๓ ที **ยถาคิลานปจฺจยเภสชฺชํ ปฏิเสวามิ** ๓ ที เมื่อตั้งสติทำด้วยอาการอย่างนี้แล้ว อาหารซึ่งประณีตเลวทรามอย่างไรก็ดี จะกลายเป็นประหนึ่งว่าของทิพย์เต็มทั้งบาตร์ หาพิษสงอะไรมิได้ ด้วยอานุภาพพระคาถานี้ แล้วว่า **อิทํ เม กปฺปติ** ๓ ที **อิทํ เม น กปฺปติ** ๓ ที แล้วระลึกว่า **ติโกติ ปริสุทฺธํ มจฺโฉ มํสํ ทิพฺพํ ภุญฺชามิ** ๓ ที ฯ **อโห วต โภชนอาหาโร ปฏิกุโล** ๓ ที แล้วซ้ำอีกว่า **สกฺกจฺจํ ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชิสฺสามิ** ๓ ที **ปตฺตสญฺญี ปิณฺฑปาตํ ทิพฺพํ ภุญฺชิสฺสามิ** ๓ ที **ปาปา ปมุญฺจามิ** ๓ ที ประพฤติตามระเบียบนี้ชอบโดยธรรมแลข้อวัตรแห่งการรับบิณฑบาตโดยเคารพนั้น

เมื่อฉันแล้ว ทายกจะอยู่ก็ตามไม่อยู่ก็ตาม ให้ว่าคาถาอนุโมทนา **ยถาสัพพี** เมื่อก่อนฉันให้ว่า **ปฏิสงฺขา โยนิโส** เมื่อจะทดแทนให้ว่า **อชฺช มยา อิมํ ภตฺตํ ปิณฺฑปาตํ โภชนํ ปริจฺจชิสฺสามิ** นี้เป็นวิธีสละอาหารอันเศษแล้วว่า **อิมํ ภตฺตํ ปิณฺฑปาตํ โภชนํ ปจฺจุทฺธรามิ** ๓ ที นี้เป็นวิธีปัจจุทธรณ์อาหารที่เหลือเศษ เมื่อจะล้างบาตร์นั้นว่า **อิมํ ปตฺตโธวนํ อาปุจฺฉามิ** ๓ ที เมื่อจะล้างฝาบาตร์ว่า **อิมํ ปตฺติโธวนํ อาปุจฺฉามิ** ๓ ที เมื่อจะเช็ดบาตร์ว่า **อิมํ ปตฺตมุญฺจนํ อาปุจฺฉามิ** ๓ ที เมื่อจะเช็ดฝาบาตร์ให้ว่า **อิมํ ปตฺติมุญฺจนํ อาปุจฺฉามิ** ๓ ที ฯ เมื่อจะลาเข้าไปสู่บ้านที่เขานิมนต์ว่า **โอกาสํ วนฺทามิ ภนฺเต**

คามปฺปเวสนํ อาปุจฺฉามิ ๓ ที ฯ ถ้าเขาไม่ได้นิมนต์ไปเพื่อกิจตนให้ว่า **โอกาสํ วนฺทามิ ภนฺเต อกตํ คามปฺปเวสนํ อาปุจฺฉามิ** ๓ ที ฯ เมื่อจะกลับคืนสู่อารามว่า **โอกาสํ วนฺทามิ ภนฺเต อาวาสํ อาคนฺตฺวา พุทฺธสฺส ธมฺมสฺส สงฺฆสฺส วตฺตํ อาจิกฺขามิ** ๓ ที ฯ เมื่อเข้าอารามแล้วว่า **นโม ตสฺส ฯลฯ โอกาสํ วนฺทามิ ภนฺเต โพธิรุกฺขํ เจติยํ ปทกฺขิณํ กตฺวา วตฺตํ อาจิกฺขามิ** ๓ ที ฯ ให้ว่าประทักษิณ ๓ รอบว่า **โอกาสํ วนฺทามิ ภนฺเต โพธิรุกฺขํ เจติยํ ปทกฺขิณํ อาปุจฺฉามิ ๓** ที ฯ ประทักษิณ พระเจดีย์ ไม้ศรีมหาโพธิ์ ๓ รอบแล้วว่า **โอกาสํ วนฺทามิ ภนฺเต** ปณฺจกํ **ปติฏฺฐิตํ เต อาปุจฺฉามิ** ๓ ที ฯ นั่งกระโหย่งลงกราบไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ว่า **นมามิหํ พุทฺธสฺส ปจฺจตฺถรตนํ ปณฺจกํ อาปุจฺฉามิ** ๓ ที ฯ ข้าพเจ้าขอนมัสการพระแก้วเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระอริยสังฆเจ้า พระสมถกัมมัฏฐาน พระวิปัสสนากัมมัฏฐาน แลพระครูบาอาจารย์เจ้า ตนสั่งสอนพระกัมมัฏฐาน เวลาจะนอนให้ลาวัตรแล้วตั้งสัตยาธิษฐานตั้งสติไว้ในใจให้เที่ยงธรรมแล้ว บริกรรมยกจิตต์ว่า **อหมฺภนฺเต ขลํ เสยฺยํ ปณฺณาเปตฺวา อาปุจฺฉามิ ๓** ที จึงนอน

เมื่อจะลุกจากที่นอนให้ตั้งสติให้เรียบร้อยก่อนแล้ว บริกรรมว่า **อหมฺภนฺเต อาโรคฺยํ อาปุจฺฉามิ** ๓ ที ฯ **อหมฺภนฺเต ทนฺตกฏฺฐํ มุขโธวนํ อาปุจฺฉามิ** อันนี้ว่าเมื่อล้างหน้าแลสีฟัน **อหมฺภนฺเต ชลํ โธวนหตฺถปาเท อาปุจฺฉามิ** ๓ ที อันนี้ล้างมือล้างเท้า ฯ **อหมฺภนฺเต ชลํ โธวนํ นฺหาตฺวา สพฺพทุกฺขา สพฺพภยา สพฺพโรคา วินสฺสนฺตุ** ๓ ที ว่าเมื่ออาบน้ำ ฯ รินน้ำ สระเกล้า **วนฺทนํ พสุนฺทราทีเปปํ คงฺคา เทวณฺจ วนฺทนํ สพฺเพ ปาปํ วินสฺสนฺตุ** ๓ ที ว่าเมื่ออาบน้ำในแม่น้ำใหญ่ห้วยหนองคลองบึงต่าง ๆ ฯ **เกสา ปฏิกูลา** ปลงผม ฯ **อหมฺภนฺเต เวตฺตํ (เวจฺจํ) อาคโต อาปุจฺฉามิ** ว่าเข้าเว็จกุฎี ฯ **อหํ มุตฺตํ คูถํ กรีสํ ปจฺจุทฺธรามิ** ๓ ที เสียอาจม ฯ **อหํ มุตฺตํ อสุกํ ปจฺจุทฺธรามิ** ๓ ที **สกจิตฺตํ ปสีทติ ปรจิตฺตํ ปสีทติ เทวตา อตฺตมนา โหนฺตุ ทิฏฺฐานุคตึ อตฺตโน กโรมิ** ฯ ว่าเมื่อกวาดลานพระวิหารลานพระเจดีย์ และขอโอกาสว่า **โอกาสํ วนฺทามิ ภนฺเต สมฺมชฺชนกรณํ กริสฺสามิ** ฯ ว่าเวลากวาดอยู่ **สกจิตฺตํ ปสีทติ สพฺเพ เทวานุโมทนฺตุ ปรจิตฺตํ สพฺเพ เทวานุโมทนฺตุ** ฯ ว่ากำลังกวาดอยู่ ฯ **วรอคฺคิ พมูหิ สิตํ สพฺพปาปํ วินสฺสนฺตุ ฯ ๓ ที โยงไฟ ฯ อิมํ ฉตฺตํ ธาตุมตฺตกํ ปฏิคฺคณฺหามิ** ฯ ๓ ที ถือเอาร่มหรือกลด ฯ **อิมํ อภยทณฺฑํ ธาตุมตฺตกํ ปฏิคฺคณฺหามิ** ฯ ๓ ที ถือเอาไม้เท้า ฯ **อิมํ ตาลปตฺตํ ธาตุมตฺตกํ ปฏิคฺคณฺหามิ** ฯ ๓ ที **ทนฺตา ปฏิกูลา** บ้วนปาก สีฟัน ฯ **ตโจ อสุโภ** ล้างหน้า ฯ ผิว่าพระภิกษุเจ้าตนประกอบด้วยกัมมัฏฐาน จักไปอยู่ป่าก็ดี จักย้ายไปอยู่ที่ไหนก็ดี ให้รำพึงว่าอารักขเทวดาทั้งหลาย ซึ่งสิงสถิตย์อยู่เหนือต้นไม้หรืออากาศก็ดี ยักขรากษสผีเสื้อน้ำ

ปีศาจบกทั้งหลายก็ดี สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงทุกรูปทุกนาม ซึ่งอยู่ที่อารามดินแดนที่นี้ออกไปตรงหน้าโดยรอบแห่งบริเวณป่าทั้งมวญ ที่ถึงแล้วซึ่งทุกข์ ก็จงพ้นเสียจากทุกข์ ที่มีความสุขก็ขอให้มีความสุขเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ทุกรูปทุกนามเทอญ แลให้แผ่เมตตาไปว่า **สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ** ว่าไปจนสงบสติอารมณ์ได้ แล้วรำพึงใน สัมมัชชนญาณอย่าให้ขาด แม้สัตว์นั้นมีตัวหนึ่ง สองตัว สามตัว ก็ดี มีฤทธิ์แล รัศมีกั้นกายของตนดีแล้ว จึงเข้าไปอยู่ป่าพิจารณาว่า **อมุโก วฺนสณฺโฑ รมณิโย อริยภูมิปเทโส พุทฺธปุตฺตวนาสมฺมาภูมิ โยคาวจรเวเนยฺยภูมิ สมถวิปสฺสนา กมฺมฏฺฐานวฑฺฒนภูมิ ตตฺถ ติวิธสทฺธมฺโมวฑฺฒตุ** ฯ ดังนี้เทอญ เมื่อจักพรากอารามที่เก่าไป ให้พิจารณาดูเสียก่อนว่าต้องอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งหรือไม่ ถ้าต้องก็ให้แสดงเสีย เมื่อจะเข้าป่าก็เหมือนกัน ต้องชำระศีลของตนให้สะอาดเป็นนิจ รักษาจิตต์ให้ปราศจากนิวรณธรรมทั้งปวงเสมอ **อาตาปี** มีความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส **ปหิตตฺโต** มีตนส่งไปแล้ว **อารทฺธวีริโย** มีความเพียรปรารภแล้ว **อุรํ ทตฺวา พุทฺธสาสเน** มอบชีวิตจิตต์ใจในพระพุทธศาสนา ด้วยสติสังวรในระหว่างที่สะพายบาตร์แบกจ้อง (กลด) ไปสู่ราวป่าจวนใกล้แล้วให้สวดว่า **ปณิธานโต ปฏฺฐาย** ไปจนถึง **ปริตฺตนฺตมฺภณามเห** แล้วสวด กรณียเมตตสูตร ทั้งหมด จนถึงกุฎีกลางป่า แล้วสวดเดินประทักษิณ ๓ รอบ จบแล้วจึงปูหนังจัมมขันธ์ (ผ้านิสีทนะ) นั่งอธิษฐานตามธรรมเนียมมหาโมคคัลลีปุตตติสสเถรเจ้า ผู้ไปสู่เมืองปาตลีบุตร แลพระมหินทรเถรเจ้า ผู้ตั้งศาสนาในลังกาทวีปฉะนั้น แล้วอธิษฐานใจ ดำเนินในสมถะแลวิปัสสนาตั้งไว้เป็นสัจจะ แล้วสาธยายว่า **ทิวา ตปฺปติ อาทิจฺโจ ฯ เป ฯ เตชสา** จนถึงอุทานเถรคาถาของพระพุทธันตเถรเจ้า ว่า **อธิเจตโส อปฺปมชฺชโต มุนิโน โมนปเถสุสิกฺขิโต โสกา น ภวนฺติ ตาทิโน อุปสนฺตสฺส สทา สตีมโต** ดังนี้ จึงเริ่มกัมมัฏฐานต่อไป ฯ

ภิกษุผู้จะไปเยี่ยมป่าช้าให้ว่า **อยํ โข เม กาโย** แล้วปลงธรรมสังเวชน์ว่า **เอวํ ชราธมฺโมมฺหิ เอวํ พฺยาธิธมฺโมมฺหิ เอวํ มรณธมฺโมมฺหิ อถโข ยาวตา สตฺตานํ อาคติ คติ จุติอุปปตฺติ สพฺเพ สตฺตา มรณธมฺมา มรณํ อนตีตา ตํ กุตฺเตตฺถ ลพฺภา อปฺปมาเทนฺสมฺปาเทถ อนิจฺจา วต สงฺขารา อุปาทวยธมฺมิโน อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสํ วูปสโมสุโข ยถา เอตํ ตถา อิทํ ยถา อิทํ ตถา เอตํ ยถาปุเร ตถาปจฺฉา ยถาปจฺฉา ตถาปุเรยถาอุทฺธํ ตถาอโธ ยถาอโธ ตถาอุทฺธํ** ฯ อันมีในวิชัยสูตร **อธุวํ เม ชีวิตํ ธุวํ เม มรณํอวสฺสํ มยา มริตพฺพํ มรณปริโยสานํ เม ชีวิตํ** ฯ แล้วปลงใจให้เกิดสังเวชน์จนหายอยากหายตื่น หายกลัว ฯ สำหรับภิกษุผู้อยู่ป่าช้า ถือพระกัมมัฏฐานนี้เป็นอารมณ์แล้ว เมื่อเวลานอนหลับไป แลฝันเห็นผู้หญิงแก่ ปานกลาง แลสาวมาอยู่กระท่อมก็ดี อันนั้นชื่อว่ากิเลสมารมาประจญ เพราะกิเลสซึ่งนอนเนื่องอยู่ในจิตตสันดานนั้นฟุ้งสร้านกำเริบขึ้นให้แก้ด้วยการน้อมเอาทุกขลักขณะเป็นอารมณ์ว่า **ทุกฺขํ ทุกฺขํ** ทุกข์ๆ แล้วสวดว่า

"ทุกฺขลกฺขณานุภาเวน กิเลสมารา ปลาเชนฺตุ กิเลสมารา เม น วิหึสนฺตุ ๓ ทีทุก ๆ วันเทอญ ฯ

ถ้านอนหลับไป ฝันเห็นข้าวน้ำโภชนาหารอันเป็นทิพย์ก็ดี อาหารธรรมดาก็ดี เสนาสนะ กุฏิวิหาร แลได้พักอยู่ก็ดี ชื่อว่าวัตถุมารมาประจญ ให้น้อมใจสู่ทุกขลักษณะว่า **ทุกฺขํ ทุกฺขํ** ทุกข์ ๆ แล้วภาวนาว่า **ทุกฺขลกฺขณานุภาเวน วตฺถุมารา ปลาเชนฺตุ วตฺถุมารา เม น วิหึสนฺตุ** ๓ ที ทุกวัน ฯ พยาธิเบียดเบียฬ ปวดท้องแลปวดศีร์ษะ เป็นแผลฝี ชื่อว่ามัจจุมารมาเบียดเบียฬ ให้แก้ว่า **ทุกฺขํ ทุกฺขํ** แล้วภาวนาว่า **ทุกฺขลกฺขณานุภาเวน มจฺจุมารา ปลายนฺตุ มจฺจุมารา เม น วิหึสนฺตุ** ๓ ที่ ทุกวัน ฯ ถ้าฝันเห็นรูปพระพุทธเจ้า แล้วจิตต์แปรปรวนไม่อยากทำกัมมัฏฐาน เกียจคร้านใจกระด้าง มีมานะเบื่อหน่ายในสมณธรรม ไม่อยากจำเริญต่อไป ชื่อว่าอภิสังขารมารมาประจญ ให้แก้ด้วยคาถาว่า **"รตนตฺยคุณานุภาเวน สพฺพมารา ปลายนฺตุ สพฺพมารา เม น วิหึสนฺตุ สพฺพมารา ปลาเชนฺตุ"** สวดทุก ๆ วัน ฯ ถ้าฝันเห็นเจดีย์ทองคำแลเจดีย์เงิน ทองคำ เงิน แก้ว แหวน เพชร นิล จินดา แลเทวดามาสนทนาด้วยก็ดี หรือเห็นชาวเจ้านายมาสนทนาแลประชุมก็ดี ชื่อว่าเทวบุตรมารมาประจญ ถ้าถือเอาเป็นนิมิตต์ว่าเป็นของจริงกัมมัฏฐานเสื่อมแล ควรพิจารณาดูให้ดีแล้วน้อมจิตต์กับสติให้รวมภาคเสมอกันมนสิการในลักษณะว่า **อนิจฺจํ อนิจฺจํ** ภาวนาว่า **อนิจฺจลกฺขณานุภาเวน เม เทวปุตฺตมารา ปลาเชนฺตุ** ฯ **ติรตนคุณานุภาเวน เทวปุตฺตมารา ปลาเชนฺตุ เม น วิหึสนฺตุ** ฯ ดังนี้ ๗ คาบ ฯ

อีกประการหนึ่ง พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลาย พึงสำรวมจิตต์ให้เที่ยง อย่าให้เยาวมารทั้งหลายเหล่านี้ครอบงำใจ คือ **โกโธ** ขึ้งโกรธ **ปลาโส** ตีตนเสมอ **อติมาโน** มีมานะหยิ่ง **อุปนาห** หมายมั่นผูกเวรท่าน **ถมฺโภ** กระด้างแข็งไม่อ่อนยอม **สารมฺโภ** สามหาวดูหมิ่นท่าน **มาโน** มีมานะ **อสมฺปชญฺญํ** ไม่รู้สึกตัว (ไม่รู้สิ่งขอบไว้ภายใน) **มจฺเฉรํ ถินถี่** (ตระหนี่) **โลโภ** ละโมบ **โกสชฺชํ** ขี้เกียจ **มโท** มัวเมา **ปมาโท** ประมาท **มุฏฺฐสฺสติ** สละเสียซึ่งสติ **ทุพฺพโจ** ว่ายากสอนยาก **ทุพฺปญฺญา** หาปัญญามิได้ **ทุพฺมิตฺตเสวิตา** ไม่ควรส้องเสพมิตร์ที่ชั่ว **อหิริกํ** ไม่เกลียดบาป **กุทิฏฺฐิ** มีความเห็นชั่ว **อสทฺโธ** ไม่มีความเชื่อ **อปณฺจินฺทฺริยสํวโร** ไม่สำรวมอินทรีย์ทั้งห้า แลอายตนะ ๖ **อสนฺตุฏฺฐี** ไม่สันโดษ **อทริโก** มักมากในอาหารไม่รู้จักประมาณ **มหิจฺโฉ** เป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูงเกินศักดิ์ **อโนตฺตปฺปํ** ไม่สดุ้งกลัวต่อบาป **อิตฺถิอภิณฺหทสฺสนํ** ชอบแลดูผู้หญิงเป็นนิตย์ **สคหสฺถจารี** มักคลุกคลีด้วยพวกคฤหัสถ์ จนคุ้นเคยแลลืมตัว **สิกฺขาอคารโว** ไม่เคารพต่อสิกขาบทวินัย **ครุปจฺจามิตฺโต** เป็นข้าศึกต่อครูทุกเมื่อ **มกฺโข** มักลบคุณของท่านเสีย **อนกฺขโม** ไม่อดทน **ชาคริเย อยุตฺโต** ไม่ประกอบในธรรมเป็นเครื่องตื่น

คือสติ เหล่านี้รวมเรียกว่า พลโยธามาร ฯ พระโยคาวจรเจ้า จงพยายามรักษาอย่างกวดขัน คือกิเลสมารทั้งห้าประการ คือ **ขันธมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร เทวปุตตมาร** เหล่านี้ ย่อมมีกำลังผจญได้ทั้งภายในและภายนอก ให้รักษาอินทรีย์ทั้งห้า อายตนะหก หรือ ทวารหก คือ จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มโน ฯ **สพฺพตฺถ สํวโร สาธุ** การสำรวมในที่ทั้งปวง เป็นการยังประโยชน์ให้สำเร็จทุกเมื่อ ฯ เจ้าภิกษุตนใดใคร่จะทำตนให้พ้นจากทุกข์ ควรศึกษาในโลกธรรมทั้งแปดให้ถึงที่สุด คือ **ลาภา ยสา สุขา ปสังสา** ถ้าได้รับก็อย่าทำความยินดีจนเกินส่วน **อลาภา อยสา อสุขา อัปปสังสา** เมื่อได้รับก็อย่ายินร้ายจนเกินส่วน ให้ถือว่าธรรมทั้งแปดนี้เป็นสมบัติของโลก ประจำอยู่กับโลก อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็น **อนิจฺจํ** ไม่เที่ยง ไม่ใช่สมบัติของเรา จึงไม่ควรมัวเมาในโลกธรรมดังกล่าวนี้ ฯ

ภิกษุรับปัจจัยทั้งสี่ ให้พิจารณาด้วย **ยถาปจฺจยํ** เสียก่อน เมื่อบริโภคให้ว่า **ปฏิสงฺขา โยนิโส** เป็นปกติ อย่าบริโภคด้วยตัณหา ให้บริโภคด้วยความบริสุทธิ์ ให้แสวงหาปัจจัยสี่เลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม อย่าให้เป็นอธรรม อย่ากระทำ **กุลทูสกกรรม** และ **อเนสนากรรม** อันผิดจากทางธรรมของพระพุทธเจ้า เรื่องอเนสนากรรมนั้นพึงรู้ดังนี้ เมื่อทายกมาทำบุญให้ทาน อย่ามีเจตนาผิดเพราะเห็นแก่อามิส แล้วให้วัตถุอันใดอันหนึ่งตอบ ถ้าแลให้ด้วยเจตนาผิด เป็นต้นว่าดอกไม้แก่ทายก ชื่อว่ากระทำ**อเนสนากรรม** ย่อมเป็นโทษเป็นบาปทั้งสองฝ่าย จึงควรเว้นเสีย ฯ

ภิกษุผู้ไม่รู้จักคุณานิสงส์แห่งธุดงควัตร์ ย่อมมีเจตนาผิดหนักไปในกรรมคือ **ปาปิจฺโฉ อิจฺฉาปกโต** แล้วดำเนินในทางผิด เป็น **กุมคฺคปฏิปทา** คือเห็นท่านทำอย่างใด ตนก็ทำอย่างนั้น ธุดงควัตร์ของบุคคลผู้นั้น ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนแลบุคคลอื่นแม้แต่น้อย ผู้ที่ถือธุดงควัตร์อันนั้น ผู้รู้กล่าวว่า **อุมฺมาทา** หรือ **อุมฺมตฺติโก** เป็นบ้า **จิตฺตกฺเขโป** บ้าใจฟุ้งสร้านไปไม่มีขอบเขต ผู้ที่เห็นท่านทำแลทำตามท่านด้วยความงมงาย ไม่มีหลักฐานเหตุผลแบบแผนและพระพุทธนิพนธ์ ดำเนินตนไปด้วยอาการดื้อ ๆ ชื่อว่าเป็นผู้ผิดจำพวกหนึ่ง จำพวกที่สอง ผู้ถือธุดงควัตร์นั้นมีความปรารถนาลามกมีความ **อิจฺฉา** เป็นปกติ เพราะรำพึงในใจว่า ถ้าเราถือธุดงค์นี้แล้ว ชนทั้งหลายจักมีความเคารพนับถือ แล้วจักถวายปัจจัยสี่แก่เรา เราจักเป็นผู้ฟุ่มเฟือยด้วยลาภสักการะด้วยอาการอย่างนี้ จักเลี้ยงชีวิตเป็นสุข ส่วนน้ำใจไม่ข่มบาป ไม่กำจัดบาปเสีย ผู้มีอาการหลอกลวงด้วยอุบายอย่างนี้ ย่อมไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ตนแลผู้อื่น ได้รับผลในปัจจุบันก็คือบาปอย่างเดียว ตายไปแล้ว **ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา** มีทุคติเป็นที่หวังได้ อีกจำพวกหนึ่งเป็นผู้ประกอบไปด้วย **ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ วิริยะ ปัญญา** ซึ่งเป็นสมถะพละ และ **ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา** ซึ่งเป็นวิปัสสนาพละ พิจารณาดูด้วยน้ำใจของตน

โดยชอบว่า ธุคงคคุณนี้ อันพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกเจ้า ได้กล่าวสรรเสริญว่าเป็นคุณสมบัติอันกำจัดเสียซึ่งบาปธรรมทั้งปวงจากขันธสันดานยังประโยชน์ชาตินี้ ประโยชน์ชาติหน้า ประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน ผู้นี้ชื่อว่าเป็นผู้มีความดำริชอบจำพวกหนึ่ง อีกจำพวกหนึ่ง ถือธุคงควัตร์ด้วยอำนาจศีลบริสุทธิ์ **อปฺปิจฺฉตญฺเยว นิสฺสาย** อาศัยซึ่งความสันโดษในใจทั้งสอง **ปวิเวกญฺเจว นิสฺสาย** อาศัยซึ่งน้ำใจชอบสงัดจากบาปทั้งปวง ชอบอยู่ในที่สงัด ไม่พูดมากเป็นผู้มีกายวาจาใจสงบ ๑ **สลฺเลขญฺเจว นิสฺสาย** อาศัยซึ่งความขัดเกลา ชอบล้างบาป กำจัดบาป ทำลายบาป เกลียดบาป เป็นนิตย์ ๑ ธุดงค์ดังนี้ **อิธมตฺถตญฺเยว นิสฺสาย** อาศัยปัญญาเป็นเครื่องสอดส่องดูรู้แจ้งเห็นจริงในธุดงคคุณ ด้วยปัญญาของตน ย่อมรู้ชัดว่า ธุดงคคุณ เป็นรั้วเป็นกำแพงมีรสอันหอมสำหรับรักษา **ศีล สมาธิ ปัญญา** ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นอริยสมบัติของพระพุทธเจ้าโดยแท้จริง แล้วตั้งสติโดยชอบว่า เราเป็นผู้ได้ลาภอันประเสริฐที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ด้วยดี ได้ประสบพบเห็นพระพุทธศาสนาด้วยดี สมควรจะสละชีวิตให้เป็นอุทิศบรรพชาถวายบูชาในพระรัตนตรัย ยอมสละชีวิตของตนได้แล้วถือธุดงค์ อันรักเสมอด้วยชีวิตภิกษุผู้มีสภาวะเห็นปานดังนี้ เป็นอันประเสริฐ เป็นดังน้ำสะปิ๊บมหาสมุทร อันเป็นจอมยอดแห่งน้ำสะปิ๊บ (สมุทร) ทั้งมวลฉะนั้น ทำอย่างนี้จึงชื่อ่า ดำเนินใน **สุปฏิปนฺโน อุชุปฏิปนฺโน ญายปฏิปนฺโน สามีจิปฏิปนฺโน** เป็นผู้ควรแก่ธุดงควัตร์ โดยชอบแล ฯ

จบธุดงควัตร์

กถาว่าด้วยสมาทานธุดงควัตร์

๑) **คหปติจีวรํ ปฏิกฺขิปามิ** ๓ ที ฯ ๒) **ปํสุกูลิกงฺคํ สมาทิยามิ** ๓ ที ฯ สองข้อนี้ชื่อว่าสมาทานบังสุกุล ฯ ๓) **จตุตฺถจีวรํ ปฏิกฺขิปามิ** ๓ ที ปลง ฯ ๔) **เตจีวริกงฺคํ สมาทิยามิ** ๓ ที นี้เป็นสมาทานผ้า ๓ ผืน ฯ ๕) **อติเรกลาภํ ปฏิกฺขิปามิ** ๓ ที ปลง ฯ ๖) **ปิณฺฑปาติกงฺคํ สมาทิยามิ** ๓ ที ฯ เมื่อเวลาไปบิณฑบาตอย่ารับเครื่องบวงสรวง ๑๔ จำพวก ฯ ๗) **โลลุปฺปจารํ ปฏิกฺขิปามิ** ๓ ที ปลง ฯ **สปทานจาริกงฺคํ สมาทิยามิ** ๓ ที ฯ เมื่อเวลาไปบิณฑบาตให้ไปตามลำดับตรอก ฯ ๘) **นานาสนโภชนํ ปฏิกฺขิปามิ** ๓ ที ฯ ๙) **เอกาสนิกงฺคํ สมาทิยามิ** ๓ ที ฯ ฉันครั้งเดียว **ทุติยโภชนํ ปฏิกฺขิปามิ** ๓ ที ฯ ๑๐) **ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ สมาทิยามิ** ๓ ที สมาทานฉันฉะเพาะอาหารในบาตร์ ฯ ๑๑) **อติริตฺตโภชนํ ปฏิกฺขิปามิ** ๓ ที ฯ ๑๒) **ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ สมาทิยามิ** ๓ ที ฯ ฉันสำรวมโดยไม่ให้เมล็ดข้าวตก ฯ ๑๓) **คามนฺตเสนาสนํ ปฏิกฺขิปามิ** ๓ ที ฯ **อารญฺญิกงฺคํ สมาทิยามิ** ๓ ที ฯ ให้อยู่ไกลบ้าน ๕๐๐ ชั่วธนู (คือ ๕๐๐ วา) **ฉนฺนํ ปฏิกฺขิปามิ** ๓ ที ฯ **รุกฺขมูลิกงฺคํ สมาทิยามิ** สมาทานอยู่โคนต้นไม้ ฯ **ฉนฺนญฺจ รุกฺขมูลญฺจ ปฏิกฺขิปามิ** ๓ ที ฯ

อพฺโภกาสิกงฺคํ สมาทิยามิ ๓ ที สมาทานอยู่กลางแจ้ง ฯ **สุสานํ ปฏิกฺขิปามิ** ๓ ที ฯ **โสสานิกงฺคํ สมาทิยามิ** ๓ ที ฯ สมาทานอยู่ป่าช้าผีดิบ ฯ **เสนาสนโลลุปฺปํ ปฏิกฺขิปามิ** ๓ ที ฯ **ยถาสนฺถติกงฺคํ สมาทิยามิ** ๓ ที ฯ สมาทานเอาเสนาสนะตามมีตามได้ไม่ให้เลือก **เสยฺยํ ปฏิกฺขิปามิ** ๓ ที **เนสชฺชิกงฺคํ สมาทิยามิ** ๓ ที ฯ สมาทานไม่นอนเป็นวัตร์ ฯ

ต่อนี้ไปให้ผู้สมาทานกัมมัฏฐานจงสำเหนียกตามที่กล่าวมานี้ ให้ได้คืนหนึ่งก็ดี สองคืนก็ดี เจ็ดคืนก็ดี เดือนหนึ่งก็ดี จนให้นิโรธสมาบัติเกิดขึ้น เหตุว่านิโรธสมาบัติเป็นยอดแห่งธุดงควัตร์ ๑๓ เปรียบเหมือนอัพภานกรรมเป็นยอดแห่งปริวาสกรรมแลมานัตต์กรรมฉะนั้น ผิว่า ธุดงควัตร์ ๑๓ นั้นขาดตกบกพร่องเสียแต่องค์ใดองค์หนึ่งก็ดี จะอธิษฐานตนเข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ เมื่ออยู่ธุดงควัตร์ ๑๓ บริบูรณ์แล้ว จึงบรรจุธุดงควัตร์ ๑๓ ไว้ว่า **สาธุ สาธุ** ข้าพเจ้าปฏิบัติบูชาตามคำสอนแห่งพระสัพพัญญูโคดมเจ้า ในห้องครองวัตรน้อยคือธุคงควัตร์ทั้ง ๑๓ ก็บริบูรณ์แล้ว บัดนี้ ข้าพเจ้าจะปัจจุไว้ยังครองวัตร์น้อย คือ ธุดงควัตร์เจ้าทั้ง ๑๓ ไว้ในที่อันสมควรก่อนแล้ว ฯ **สาธุ ๆ** ข้าพเจ้าปัจจุครองวัตร์น้อยคือธุดงควัตร์เจ้าทั้ง ๑๓ ไว้ในที่สมควรบริบูรณ์ดีแล้ว บัดนี้ข้าพเจ้าจักอธิษฐานเอายังนิโรธสมาบัติอันประเสริฐ ให้มาตั้งมั่นอยู่ในขันธสันดานตลอด ๗ วัน และให้มีจิตต์ปีติปราโมทย์ในนิโรธสมาบัติเนืองนิตย์ ขอให้ข้าพเจ้าอยู่สบายหายจากพยาธิทั้งปวง ให้ได้รับความสบายหายจากหิวข้าวกระหายน้ำสิ้น ๗ วันนับตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เมื่อเวลาครบ ๗ วันแล้วจึงจักไปเที่ยวโคจรบิณฑบาต ว่าดังนี้ ๓ ทีแล้วจึงอธิษฐานว่า **นิโรธสมาปตฺตึ อธิฏฺฐามิ** ๓ ที กราบลง ๓ ที แล้วเข้าอยู่ในนิโรธสมาบัติเทอญ เมื่อจักอยู่ในที่ใดที่หนึ่งก็ดีใกล้บ้านหรือไกลบ้านก็ดี ย่อมมีข้อสำคัญอยู่ที่อรัญญิกธุดงควัตร์ อันตนหากได้ปัจจุไว้แล้วเป็นหลักแต่อย่าเป็นคนพูดมาก อย่าโลภ อย่าโกรธ อย่าหลง อย่าลืม อย่ามีมานะ อย่ามีทิฏฐิใจใหญ่สามหาว ให้มีสติประคองจิตต์อยู่ในปีติปราโมทย์ในห้องนิโรธสมาบัติธรรมเจ้าเนืองนิตย์ กิจที่ตนประสงค์นั้นก็จะสำเร็จดังมโนรถ แลให้อยู่เป็นหมู่เป็นคณะ ที่มี **สีลาจาริยวัตต์** งามเสมอกัน **ทิฏฐิสามญฺญตา** มีความเห็นชอบเสมอกัน ถ้าเจ้าภิกษุทำได้ดังนี้ ชื่อว่าได้ช่วยเชิดชูพระพุทธศาสนาให้ถาวรอยู่ชั่ว ๕,๐๐๐ พระวัสสา ฯ

ปฐโม อรุโณ เสโต ทุติโย ตมฺพเมวจ ตติโย โอทาโตเจว จตุตฺโถ นนฺทมุขิโย แสงอรุณมีองค์ ๔ ประการดังนี้ องค์ปฐมนั้นสีเงินยวง สีขาว ที่สองสีแดง สีทองคำ ที่สามสีขาวผ่อง สีทองคำขาวบริสุทธิ์ ที่สี่สว่างกระจ่างแจ้งเห็นหน้าตาแห่งกันและกัน ด้วยความเพลิดเพลิน จึงชื่อว่าเป็นวันใหม่ ปลงกรรมก็ดี ฉันโภชนะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ให้แสงอรุณที่ ๔ ขึ้นก่อน ไม่เช่นนั้นยังเป็นวันเก่า อีกอย่างหนึ่งสายอรุณนั้นมี ๓ คือ **เสตารุณ** สีขาว **ตมฺพารุณ** สีแดง สองอย่างนี้ยังนับว่าเป็นวันเก่า **นนฺทมุขี** เห็นหน้ากันปรากฏกำหนดใกล้

ไกลชั่ว ๑๒ ศอก เป็นอรุณใหม่ ให้ภิกษุเจ้ารักษาผ้าแลบาตร์ตามอรุณนี้เทอญ อันว่าที่ตั้ง ๒๓ แห่งนี้เป็นเขตบังสุกุลภิกษุเจ้าตนถือบังสุกุลนั้น จักถือเอาในที่ใดที่หนึ่งก็สมควร ฯ ผ้าที่ทายกถวายด้วยคำว่า **สงฺฆสฺส เทม** ดังนี้ ความว่า พวกข้าพเจ้าถวายผ้าผืนนี้แก่สงฆ์ ภิกษุถือเอาเป็นผ้าบังสุกุลวัตร์ขาด ถ้าเขาถวายด้วยคำว่า **ภิกฺขูนํ วตฺถํ เทม เถรานํ วตฺถํ เทม** แปลว่า พวกข้าพเจ้าถวายผ้านี้แก่ภิกษุทั้งหลาย พระมหาเถระทั้งหลาย ผ้าชนิดนี้ควร แก่ภิกษุผู้ถือบังสุกุลเป็นวัตร์ ข้อนี้ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถามหาวรรค ผ้าชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งภิกษุหากขอได้จากบ้านคนปวารณาก็ดี ซื้อด้วยมูลปัจจัยแห่งเวยยาวัจจกรณ์ของตน ก็ดี เขาถวายบูชากัณฑ์เทศน์ก็ดี ผ้าเหล่านี้ไม่ชื่อว่าผ้าบังสุกุล ภิกษุผู้ถือบังสุกุลเป็นวัตร์ ไม่ควรรับ ผ้าชนิดใดชนิดหนึ่งซึ่งคนนำมาถวายแก่ตนก็ดี ผ้ากัปกตึบก็ดี ผ้าออกพรรษา ก็ดี ผ้าที่เขาอุทิศฉะเพาะนำมาถวายก็ดี ผ้าเหล่านี้ไม่ควรแก่ภิกษุผู้ถือบังสุกุลเป็นวัตร์ ถ้าขืนรับ วัตร์ขาด ผ้าชนิดใดชนิดหนึ่งที่ทายกนำมาเมื่อวันออกพรรษา สงฆ์แจกให้เป็น ส่วน ๆ ตามลำดับกัน จนถึงภิกษุผู้ถือบังสุกุลเป็นวัตร์ ถ้าเธอรับผ้านั้นไว้ ไม่ชื่อว่าเป็น ผ้าบังสุกุล ถ้าผ้าชนิดใดชนิดหนึ่งที่ทายกนำมาถวายแก่สงฆ์เจ้ากูมาแจกกันตามลำดับ ครั้น ถึงภิกษุผู้ถือบังสุกุลเป็นวัตร์ เขาไม่ให้ แต่เขานำไปวางทิ้งไว้ที่ใดที่หนึ่ง ทอดอาลัยเสีย เธอจักถือเอาผ้านั้นเป็นผ้าบังสุกุลก็ควร ถ้าทายกนำผ้ามาทอดเป็นผ้าบังสุกุลไว้แทบเท้า ให้เจ้าภิกษุตนนั้นหนีไปก่อน แล้วจึงกลับมาถือเอาในภายหลัง แต่อย่าทำจิตต์ผูกมั่นไว้ หน้าที่ของภิกษุจะถือเอาผ้าบังสุกุล ให้ว่าดังนี้ ผ้านี้อันเขาทิ้งแล้ว หาผู้หวงแหนมิได้ แล้ว เอามือจับผ้านั้นว่า **คหปติจีวรํ ปฏิกฺขิปามิ** ๓ ที **ปํสุกูลิกงฺคํ สมาทิยามิ** ๓ ที แล้วว่า **อริยวํสํ อริยสจฺจํ อริยตนฺตึ อริยปเวณึ ธาเรมิ** ๓ ที แล้วว่า **อสฺสามิกมิทํ อิมํ ปํสุกูลํ ปฏิคฺคณฺหามิ** ๓ ที ฉะเพาะผืนเดียว ถ้าหลายผืนให้ว่า **อสฺสามิกานิ อิมานิ จีวรานิ ปํสุกูลานิ ปฏิคฺคณฺหามิ** ๓ ที แล้วจับขึ้นผืนหนึ่ง ทำพินทุอธิษฐาน ถ้าเจ้าภิกษุผู้ทรงบริขาร โจฬและถือไตรจีวร ก็ให้ทำเช่นเดียวกันนี้ต่างแต่คำว่า **อิมานิ จีวรานิ ปริกฺขารโจฬานิ อธิฏฺฐามิ** ฯ สำหรับผู้ไม่ถือบังสุกุล ฯ **อิมานิ ปํสุกูลสงฺฆาฏึ อธิฏฺฐามิ** นี้บังสุกุล **สังฆาฏิ** ฯ **อิมํ ปํสุกูลอุตฺตราสงฺคํ อธิฏฺฐามิ** นี้บังสุกุลจีวร ฯ **อิมํ ปํสุกูลอนฺตรวาสกํ อธิฏฺฐามิ** นี้ บังสุกุลผ้าสะบง ฯ เมื่อจะใช้ให้ทำพินทุเช่นเดียวกันแล ฯ ภิกษุจากถิ่นไปสู่ที่ไกลเก็บผ้า ไว้เกิน ๑๐ วันโดยไม่ได้เสียสละและวิกัปป์ไว้ ผ้านั้นเป็นนิสสัคคีย์ ห้ามไม่ให้ใช้สอย ต้อง อาบัติ ให้เสียสละว่า **อิทํ เม ภนฺเต จีวรํ ทสาหาติกฺกนฺตํ นิสฺสคฺคิยํ อิมาหํ อายสฺมโต นิสฺสชฺชามิ** ๓ ที ฯ

กถาว่าด้วยธุดงควัตร์

กถาธุดงค์ ๑๓

หมวดที่ ๑ ปฏิสังยุตด้วยจีวร

๑	ปังสุกูลิกังคะ	ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร์
๒	เตจีวริกังคะ	ถือทรงเพียงไตรจีวรเป็นวัตร์

หมวดที่ ๒ ปฏิสังยุตด้วยบิณฑบาต

๓	ปิณฑปาติกังคะ	ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร์
๔	สปทานจาริกังคะ	ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามแถวเป็นวัตร์
๕	เอกาสนิกังคะ	ถือนั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร์
๖	ปัตตปิณฑิกังคะ	ถือฉันฉะเพาะในบาตร์เป็นวัตร์
๗	ขลุปัจฉาภัตติกังคะ	ถือห้ามภัตร์อันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร์

หมวดที่ ๓ ปฏิสังยุตด้วยเสนาสนะ

๘	อารัญญิกังคะ	ถืออยู่ป่าเป็นวัตร์
๙	รุกขมูลิกังคะ	ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร์
๑๐	อัพโภกาสิกังคะ	ถืออยู่ในที่แจ้งๆ เป็นวัตร์
๑๑	โสสานิกังคะ	ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร์
๑๒	ยถาสันถติกังคะ	ถือการอยู่ในเสนาสนะอันท่านจัดให้อย่างไร

หมวดที่ ๔ ปฏิสังยุตด้วยวิริยะ

๑๓	เนสัชชิกังคะ	ถือการนั่งเป็นวัตร์

อธิบาย

ธุดงค์นี้ เป็นวัตตจริยาพิเศษอย่างหนึ่ง ตามแต่ใครจะสมัครถือ ไม่ใช่กิจจำเป็น บัญญัติขึ้นด้วยหมายจะให้เป็นอุบายขัดเกลากิเลส แลเป็นไปเพื่อความมักน้อยสันโดษ แจกเป็น ๑๓ ประเภท และจัดเป็น ๔ หมวด ดุจเรียงไว้ข้างต้น ฯ

ภิกษุผู้ถือ**ปังสุกูลิกังคะ** ย่อมไม่รับคหปติจีวร เที่ยวแสวงหาฉะเพาะผ้าบังสุกุล เอามาใช้ทำจีวร ฯ ภิกษุผู้ถือ**เตจีวริกังคะ** ย่อมไม่ใช้จีวรผืนที่สี่ นุ่งห่มฉะเพาะไตรจีวร อันเป็นผ้าอธิษฐาน ฯ ภิกษุผู้ถือ**บิณฑปาติกังคะ** ย่อมไม่รับอติเรกลาภ ฉันฉะเพาะอาหาร

อันเที่ยวบิณฑบาตมาได้ ฯ ภิกษุผู้ถือ**สปทานจาริกังคะ** ประพฤติวัตร์เหมือนภิกษุผู้ถือ**ปิณฑปาติกังคะ** แต่อุกฤษฏ์กว่า รับตามแถวอันเดียว เช่นข้างขาวมือหรือข้างซ้ายมือไม่รับข้ามแถว หรือในแถวเดียวไม่รับข้ามราย ฝ่ายภิกษุผู้ถือปิณฑปาติกังคะ ย่อมรับข้ามแถว ฯ ภิกษุผู้ถือ**เอกาสนิกังคะ** ย่อมถือนั่งฉัน ณ ที่แห่งเดียว ลุกจากที่แล้วไม่ฉันอาหารอีกในวันนั้น โดยความก็คือฉันอาหารเพียงวันละหน ฯ ภิกษุผู้ถือ**ปัตตปิณฑิกังคะ** ไม่ใช้ภาชนะรองของฉันตั้งแต่สองใบขึ้นไป ย่อมฉันฉะเพาะของในบาตร์เท่านั้น ฯ ภิกษุผู้ถือ**ขลุปัจฉาภัตติกังคะ** เมื่อลงมือฉันแล้ว มีผู้นำอาหารมาถวายไม่รับ ถูกเข้าเช่นนั้นชื่อว่าห้ามอาหารแล้ว เป็นอันฉันได้แต่มื้อเดียว ฯ ภิกษุผู้ถือ**อารัญญิกังคะ** ย่อมไม่อยู่แรมคืนในบ้าน ย่อมอยู่แรมคืนในป่าที่ห่างจากบ้านคนโดยกำหนดที่สุด ๕๐๐ ชั่วธนูคือ ๒๕ เส้นตามทางเดินโดยปกติ ฯ ภิกษุผู้ถือ**รุกขมูลิกังคะ** เป็นประเภทของภิกษุผู้ถือ**อารัญญิกังคะ**นั้นเอง ไม่ทำกุฏิอยู่ ย่อมอยู่ตามโคนไม้ ฯ ภิกษุผู้ถือ**อัพโภกาสิกังคะ** ก็เป็นประเภทของภิกษุผู้ถือ**อารัญญิกังคะ**เหมือนกัน แม้ตามโคนไม้ก็ไม่อยู่ ย่อมอยู่ในที่แจ้ง ฯ ที่เข้าใจว่า เที่ยวหลบแดดอยู่ตามเงาแห่งภูเขาและชายไม้เป็นต้น ฯ สององค์นี้คงถือได้ฉะเพาะกาล เพราะในพรรษาจำจะต้องถือเสนาสนะตามวินัยนิยม ฯ ภิกษุผู้ถือ**โสสานิกังคะ** ย่อมอยู่แรมคืนในป่าช้า ฯ ภิกษุผู้ถือ**ยถาสันถติกังคะ** ย่อมไม่ทำความอาลัยในเสนาสนะที่อยู่ อันเป็นที่สบายถูกใจ ได้เสนาสนะไม่เป็นที่สบายไม่ถูกใจ ไม่แส่หาเสนาสนะอื่น ภิกษุผู้เป็นเสนาสนคาหาปกะ จัดให้อยู่ ณ เสนาสนะใด ย่อมอยู่ ณ เสนาสนะนั้น แม้ถูกย้ายเสนาสนะในอุตุกาล ย่อมไม่ขัดขืน ฯ ภิกษุผู้ถือ**เนสัชชิกังคะ** ย่อมไม่เอนหลังลงนอน สำเร็จอิริยาบถเพียง ๓ นั่งกับยืน และเดินเท่านั้น ฯ องค์นี้เป็นอาการฝืนธรรมดา สำเร็จความสันนิษฐานว่า ถือได้ชั่วเวลาเท่านั้น ฯ มีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า พระจักขุบาลถือตลอดพรรษาถึงเสียจักษุ ฯ

การถือธุดงค์นี้ สำเร็จด้วยอาการสมาทาน คือด้วยอธิษฐานใจหรือแม้ด้วยเปล่งวาจาคำสมาทานนั้นดังนี้

๑. สำหรับปังสุกูลิกังคะว่า **“คหปติจีวรํ ปฏิกฺขิปามิ ปํสุกูลิกงฺคํ สมาทิยามิ”** แปลว่า “เรางดคฤหบดีจีวรเสีย สมาทานองค์ของผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตต์” ฯ

๒. สำหรับเตจีวริกังคะว่า **“จตุตฺถจีวรํ ปฏิกฺขิปามิ เตจีวริกงฺคํ สมาทิยามิ”** แปลว่า “เรางดจีวรผืนที่สี่เสีย สมาทานองค์ของผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร์”

๓. สำหรับปิณฑปาติกังคะว่า **“อติเรกลาภํ ปฏิกฺขิปามิ ปิณฺฑปาติกงฺคํ สมาทิยามิ”** แปลว่า “เรางดอติเรกลาภเสีย สมาทานองค์ของผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร์” ฯ

๔. สำหรับสปทานจาริกังคะว่า **"โลลุปฺปจารํ ปฏิกฺขิปามิ สปทานจาริกงฺคํ สมาทิยามิ"** แปลว่า "เรางดการเที่ยวโลเลเสีย สมาทานองค์ของผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามแถวเป็นวัตร์" ฯ

๕. สำหรับเอกาสนิกังคะว่า **"นานาสนโภชนํ ปฏิกฺขิปามิ เอกาสนิกงฺคํ สมาทิยามิ"** แปลว่า "เรางดการฉัน ณ ต่างอาสนะเสีย สมาทานองค์ของผู้ถือนั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร์" ฯ

๖. สำหรับปัตตปิณฑิกังคะว่า **"ทุติยโภชนํ ปฏิกฺขิปามิ ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ สมาทิยามิ"** แปลว่า "เรางดภาชนะที่สองเสีย สมาทานองค์ของผู้ถือการฉันฉะเพาะในบาตร์เป็นวัตร์" ฯ

๗. สำหรับขลุปัจฉาภัตติกังคะว่า **"อติริตฺตโภชนํ ปฏิกฺขิปามิ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ สมาทิยามิ"** แปลว่า "เรางดโภชนะอันเหลือเฟือเสีย สมาทานองค์แห่งผู้ห้ามภัตต์อันนำมาถวายเมื่อภายหลัง" ฯ

๘. สำหรับอารัญญิกังคะว่า **"คามนฺตเสนาสนํ ปฏิกฺขิปามิ อารญฺญิกงฺคํ สมาทิยามิ"** แปลว่า "เรางดเสนาสนะชายบ้านเสีย สมาทานองค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร์" ฯ

๙. สำหรับรุกขมูลิกังคะว่า **"ฉนฺนํ ปฏิกฺขิปามิ รุกฺขมูลิกงฺคํ สมาทิยามิ"** แปลว่า "เรางดที่มุงที่บังเสีย สมาทานองค์ของผู้ถือการอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร์" ฯ

๑๐. สำหรับอัพโภกาสิกังคะว่า **"ฉนฺนญฺจ รุกฺขมูลญฺจ ปฏิกฺขิปามิ อพฺโภกาสิกงฺคํ สมาทิยามิ"** แปลว่า "เรางดที่มุงที่บังและโคนไม้เสีย สมาทานองค์ของผู้ถืออยู่ในที่แจ้งๆ เป็นวัตร์" ฯ

๑๑. สำหรับโสสานิกังคะว่า **"อสุสานํ ปฏิกฺขิปามิ โสสานิกงฺคํ สมาทิยามิ"** แปลว่า "เรางดที่มิใช่ป่าช้าเสีย สมาทานองค์ของผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร์" ฯ

๑๒. สำหรับยถาสันถติกังคะว่า **"เสนาสนโลลุปฺปํ ปฏิกฺขิปามิ ยถาสนฺถติกงฺคํ สมาทิยามิ"** แปลว่า "เรางดความโลเลในเสนาสนะเสีย สมาทานองค์ของผู้อยู่ในเสนาสนะอันท่านจัดให้อย่างไร ฯ

๑๓. สำหรับเนสัชชิกังคะว่า **"เสยฺยํ ปฏิกฺขิปามิ เนสชฺชิกงฺคํ สมาทิยามิ"** แปลว่า "เรางดการนอนเสีย สมาทานองค์ของผู้ถือการนั่งเป็นวัตร์" ฯ

ท่านผู้ถือธุดงค์เหล่านี้ ย่อมประพฤติยิ่งหย่อนเท่ากันก็มี จึงจัดประเภทได้เป็น ๓ **อย่างเคร่ง อย่างกลาง อย่างเพลา** เรียกอีกโวหารหนึ่ง **อย่างอุกฤษฏ์ อย่างมัธยม อย่างทราม** ฯ ภิกษุผู้ถือปังสุกูลิกังคะอย่างเคร่ง เที่ยวเลือกเก็บผ้าบังสุกุลแท้ ๆ คือผ้าอันเขาทิ้งเสียจริง ๆ สงเคราะห์เข้าในพวกหยากเยื่อมาทำจีวรใช้ ผู้ถืออย่างกลาง ย่อมเก็บ

เอาแม้ซึ่งผ้าอันคนปรารถนาบุญทอดไว้ เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุผู้ถือธุดงค์นี้ แต่มิได้นิยมฉะเพาะรูป เช่นผ้าป่าและผ้าทอดไว้ที่ศพ ผู้ถืออย่างเพลา ย่อมถือเอาผ้าเช่นนั้น แม้อันเขานิยมฉะเพาะตน แต่มิได้ถวายด้วยกายและมิได้รับด้วยกายหรือของเนื่องด้วยกาย เช่นผ้าป่าและผ้าบังสุกุลอันเขานำมาทอดไว้ฉะเพาะหน้า ฯ มีปุจฉาสอดเข้ามาว่า ภิกษุอุปสมบท สมาทานปังสุกูลิกธุดงค์ได้ในบัดนั้น หรือจะต้องรออยู่จนหาผ้าบังสุกุลมาทำไตรจีวรครบแล้ว ฯ พระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ว่า ไตรจีวรของภิกษุผู้อุปสมบทใหม่นั้น ไม่จัดเป็นคฤหบดีจีวร เป็นของพระอุปัชฌาย์มอบให้ จัดเป็นสมณะจีวร ตั้งแต่เธออุปสมบทแล้ว ไม่รับคฤหบดีจีวร สมาทานปังสุกูลิกธุดงค์ได้ ต่อไปจะเปลี่ยนไตรจีวร ต้องแสวงหาผ้าบังสุกุลมาทำ ฯ พระมติของท่านได้รับความรับรองของพระเถรานุเถระ ฝ่ายธรรมยุติกนิกายทั่วไป แลเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอุปสมบท แลมีกำหนดทรงอุปสมบทเพียง ๑๕ วัน ได้ทรงสมาทานปังสุกูลิกังคะแลเตจีวริกังคะตามพระมตินี้ด้วย ฯ ภิกษุผู้ถือเตจีวริกังคะอย่างเคร่ง ใช้ฉะเพาะไตรจีวรของตนเท่านั้น โดยที่สุด จะซักหรือย้อมอันตรวาสก ย่อมใช้อุตตราสงค์นุ่งแลใช้สังฆาฏิห่ม ผู้ถืออย่างกลาง ย่อมใช้แม้ซึ่งผ้าของสาธารณะเช่นมีไว้ในโรงย้อม สำหรับภิกษุผลัดย้อมผ้า ผู้ถืออย่างเพลา ย่อมยืมของภิกษุอื่นมาใช้บ้าง ฯ ท่านกล่าวความถือยิ่งหรือหย่อนซึ่งธุดงค์นี้ ในเวลาย้อมผ้า ข้าพเจ้าเห็นว่าภิกษุผู้ถืออย่างกลางแลอย่างเพลาน่าจะใช้ผ้าเช่นนั้นในเวลาอื่นด้วย เป็นแต่ไม่ใช้ผ้าผืนที่สี่ในสิทธิของตนเท่านั้น ฯ มีปุจฉาสอดเข้ามาว่า เมื่อไตรจีวรนั้นเก่าควรเปลี่ยนใหม่ ภิกษุนี้จะพึงปฏิบัติอย่างไร ฯ พระคันถรจนาจารย์อธิบายไว้ว่า ผ้าที่ยังไม่ได้ทำให้สำเร็จเป็นจีวรจนถึงย้อมแล้ว ยังไม่นับเป็นจีวรที่สี่ในธุดงค์นี้ ฯ โดยนัยนี้ เธออาจทำจีวรได้โดยสะดวกใจครั้นย้อมแล้วย่อมเพิกใช้ อย่าเก็บไว้ให้ล่วงวัน พึงปัจจุทธรณ์ผ้าเดิมและสละเสียก่อนจึงอธิษฐานผ้าใหม่ พึงค่อยทำผลัดคราวละผืน ฯ ภิกษุผู้ถือปิณฑปาติกังคะอย่างเคร่งนั่งลงแล้ว คือปลงใจเลิกบิณฑบาต แล้วมีผู้มาใส่อีก ย่อมไม่รับ ผู้ถืออย่างกลางนั่งแล้วยังรับอีก ผู้ถืออย่างเพลาย่อมรับนิมนต์ คือนัดเพื่อรับบิณฑบาตแม้ในวันพรุ่ง ฯ อย่างเคร่งกำหนดด้วยไม่รับในเวลากลับ อย่างกลาง ในเวลากลับยังรับ อย่างเพลา รับนัด แต่ไม่รับนิมนต์เพื่อฉัน อย่างนี้ความจักแจ่ม ฯ

เขมสรณคมนกถา

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์)

วัดบรมนิวาส แสดง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ สรณํ คโต
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ
ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํ
อริยญฺจฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ทุกฺขูปสมคามินํ
เอตํ โข สรณํ เขมํ เอตํ สรณมุตฺตมํ
เอตํ สรณมาคมฺม สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตีติ

บัดนี้จะแสดงเขมสรณคมน์ ตามนิยมโวหารว่าถึงที่พึ่งอันประเสริฐกำจัดภัยได้จริง ดังนี้ ก็แล เนื้อความแห่งพระคาถานี้ มีอรรถธรรมอันเรียบร้อย ไม่น้อยไม่มากไม่ยากไม่ง่าย พอสมควรแก่ปัญญาของผู้ที่ประสงค์ สมควรเป็นพุทธภาสิตแท้ ถ้าตรองได้ความชัดใจจริงก็อาจเป็นที่พึ่งกำจัดทุกข์ภัยได้จริงด้วย แปลเนื้อความตามพระคาถาว่า บุทคลผู้ใดมาถึงพระพุทธเจ้าและพระธรรมพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกกำจัดภัยได้จริง แลเห็นอริยสัจจทั้ง ๔ ด้วยปัญญาโดยชอบ คือเห็นทุกข์ แลเห็นเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น แลเห็นความพ้นทุกข์ แลเห็นมรรคมีองค์อวัยวะ ๘ เป็นอุบายทางปฏิบัติให้ถึงความพ้นทุกข์ นั้นแลเป็นที่พึ่งอันเกษมประเสริฐ นั้นแลเป็นที่พึ่งอันอุดมสูงสุด ผู้ถึงที่พึ่งนั้นแล ย่อมพ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นได้ ดังนี้

ต่อไปนี้จักอธิบายเพื่อเป็นทางดำริของผู้ที่เลื่อมใส ด้วยพระคาถานี้ มีผู้จำทรงทั้งอรรถทั้งแปลได้มาก หากจะมีผู้คัดค้านว่า สรณคมน์เราก็ถึงแล้ว อริยสัจจ์เราก็ได้รู้ได้เห็นได้จำทรงไว้แล้ว ก็ไม่เห็นพ้นจากทุกข์จากภัยอะไรได้

ถามว่า การถึงพระพุทธเจ้านั้น จะถึงอย่างไร ทำไฉนจะรู้ตัวของเราว่าเป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าแล้ว ?

แก้ว่า ต้องเข้าใจพุทธภูมิก่อนจึงจะรู้ได้ แท้จริงพระพุทธภูมินั้น มีมากเหลือกำลังปัญญาที่จะยกมาพรรณนาให้สิ้นสุดได้ แต่จะยกมาแสดงเล็กน้อยพอแก่ปัญญาของตน

เราทั้งหลายพึงเข้าใจเถิดว่า ความจริงนั้นแหละ เป็นพระพุทธภูมิ พระพุทธเจ้าของเรา ท่านให้ความจริงตั้งอยู่แล้วในพระองค์ ความจริงเป็นส่วนของใจ เป็นธรรมอันไม่ตาย พระพุทธเจ้าเป็นผู้พ้นจากทุกข์ เพราะพ้นจากการแก้ไขเหตุความจริง ชีวิตจะเป็นอยู่หรือจะดับไป ก็ไม่ต้องแก้ไข ความไม่เที่ยงแปรผันก็ไม่มีในพระพุทธเจ้า ความเกิดและความตายก็ไม่มีในพระพุทธเจ้า ชีวิตไม่มีอำนาจที่จะนำความเดือดร้อนให้เกิดแก่พระพุทธเจ้าได้ พระองค์จึงเป็นอเนญโช

ความทุกข์มีมาพระองค์ก็เป็นสุข ความตายมีมาพระองค์ก็ไม่ต้องตาย สภาพของใจแห่งพระพุทธเจ้าเป็นของบริสุทธิ์ไม่รู้จักตาย จักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มนะของพระองค์ก็ยังมีไม่วิกาล รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส ธรรมารมณ์ ส่วนดีน่าพึงใจน่าต้องการก็ยังมี ส่วนชั่วน่าเกลียดเป็นที่ไม่พอใจก็ยังมี สัมผัสความกระทบถูกต้องก็ยังมี วิญญาณความรู้พิเศษรู้ตามเหตุแห่งสัมผัสนั้น ๆ ก็ยังมี แต่เป็นธรรมดาพุทธภูมิย่อมพ้นจากการต่อสู้แก้ไข คืออายตนะภายนอก ผู้เหตุดีและชั่วก็ตั้งอยู่ตามหน้าที่ของตน อายตนะภายในผู้ผลก็ตั้งอยู่ตามหน้าที่ของตน ส่วนใจผู้เสวยบริสุทธิ์ก็ตั้งอยู่ตามหน้าที่ของตน ไม่ปะปนกัน พระองค์จึงเป็นฉฬังคุเบกขา คือไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์ทั้ง ๖ เพราะความจริงอย่างเดียว

อีกนัยหนึ่ง ธรรมดาพุทธภูมิ ย่อมรู้จักทุกข์ ย่อมรู้จักความดับทุกข์ทั้งเหตุทั้งปัจจัย เพราะเหตุมีอาสวักขยญาณ รู้ความสิ้นอาสวะ อาสวะนั้นใช่อื่น คือวัตถุภายนอก ๖ ประการนั้นเอง ความที่ไม่รู้เท่าความเป็นจริงอย่างไร เป็นตัวโมหะปิดทางปัญญา จึงเกิดความละโมบ ยึดเข้ามา เหนี่ยวเข้ามา สะสมหมักหมมไว้ที่ใจจึงเกิดธาตุบูดธาตุเปรี้ยวธาตุเมาขึ้น จึงมีนามสมมติตามอาการแห่งเมานั้น ๆ ว่า กาม ภวะ ทิฏฐิ อวิชชา ท่านจึงเทียบด้วยของดองให้ชื่อว่าอาสวะ เพราะอาสวะนั้นเป็นเหตุ เมื่อวิกาลไปในส่วนกาม ก็ให้เกิดรักใคร่ยินดีชอบใจบางสิ่ง ให้เกิดความโกรธแค้นเกลียดชัง เศร้าโศกเสียใจบางอย่าง พระพุทธเจ้าท่านมีอาสวักขยญาณ คือดวงปัญญา รู้จักเหตุปัจจัยว่าอายตนะภายในภายนอก กลับกลอกผลัดเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เป็นเหตุเป็นผลวนเวียน เป็นวัฏฏะหาที่สิ้นสุดมิได้ เมื่อท่านจับเหตุได้แล้วก็ตั้งความเพียร แก้ที่เหตุจนตัวเหตุนั้น ๆ กลายเป็นผลไปทั้งสิ้น เพราะความจริง เมื่อมีแต่ผลคือดับเหตุได้แล้ว ถึงสมัยที่วัตถุภายในภายนอกเหล่านั้นๆ เกิดวิบัติไปตามธรรมดาของตน ๆ ใครจะเป็นผู้รับความเศร้าโศรกเสียใจ เพราะมีแต่ผลอย่างเดียวทั่วไป เมื่อปัญญาตรวจจับเหตุแก้เหตุอยู่นั้น เรียกว่า มรรคสมาธิ เมื่อผลปรากฏขึ้นเต็มที่แล้ว เรียกว่า ผลสมาธิ อาศัยผลสมาธิเกิดแล้วจึงมีอาสวักขยญาณ ปัญญาซึ่งเจืออยู่ในสมาธิมีอาการดังนี้

การที่แสดงมานี้ ประสงค์จะให้เข้าใจในพุทธภูมิโดยสังเขปพอสมควรที่ผู้ปฏิบัติจะตรองตามได้ ไม่สู้ลึกซึ้งเหลือเกิน เมื่อเข้าใจส่วนนี้ได้แล้ว พุทธภูมิส่วนอื่นก็คงจะเข้าใจได้ ตามที่ได้ยินได้ฟังต่อ ๆ ไป

การกล่าวถึงพระพุทธเจ้านั้น คือแปลงใจของเราให้ใสสะอาดดังดวงจันทร์ ที่ไม่มีมลทิน ฉายเงามาแต่ความจริงให้เป็นไปตามพุทธภูมิ การที่จะแปลงใจให้ใสนั้น ก็ต้องให้ตรองตามคำสอนของพระพุทธเจ้าคือให้ดูในตัวเรานี้เอง ทุก ๆ สิ่งอะไรเป็นของสมคิดสมประสงค์ มีแต่ความแปรผันกลับกลายอยู่ทุกสิ่งทุกอย่าง มีความเจริญขึ้นและเสื่อมไป มีความรวบรวมกันและพลัดพรากจากกัน มีความเกิดและความดับ มีแต่ความเอะอะวุ่นวายขึ้น ๆ ลง ๆ ทั่วไป ให้ความปรารถนาขัดข้องอยู่ทุกเงื่อน แม้จะมีความรื่นเริงสมหวังบ้างก็เป็นของไม่ยั่งยืนแน่นอน และมีความปรารถนาอันไม่สมประสงค์ ดังเปลวเพลิงเผาผลาญอยู่เป็นนิตย์ น่าเบื่อน่ารำคาญจริง ๆ

ความจริงและความสวยงามของโลกไม่ทนนาน เปรียบดังพลุและตะไล ได้กำลังแต่เชื้อและไฟ ก็มีสีสุกใสรุ่งเรืองน่าดูน่าชม บัดเดี๋ยวใจพอสิ้นกำลังของเชื้อและไฟแล้วก็ร่วงโรยอันตรธานไป สิ่งทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยงกลับกลายทั่วไป เมื่อตรวจดูเห็นความไม่เที่ยงของโลกชัดใจแล้ว ต้องกลับพิจารณาดูคำสอนของพระพุทธเจ้า อะไรเป็นของไม่เที่ยงไม่จริงมีอยู่หรือ? สิ่งที่เห็นว่าไม่เที่ยงแปรผันไป นั่นแลคำสอนของพระพุทธเจ้าไม่แปรผันไปตาม เที่ยงยั่งยืนอยู่เป็นนิตย์ เป็นต้นว่า **ศีล สมาธิ ปัญญา** ซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็เป็นของเที่ยงของจริงยั่งยืนอยู่เป็นนิตย์

เมื่อชัดใจว่า **ศีล สมาธิ ปัญญา** เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นของเที่ยงของจริงยั่งยืนอยู่ทุกเมื่อแล้ว ก็พึงแปลงกายแปลงวาจาแปลงใจของตนให้เป็นศีล ให้เป็นสมาธิให้เป็นปัญญา ให้เป็นของเที่ยงของจริงไปตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นเถิด สิ่งที่เราเห็นว่าไม่เที่ยงทั้งสิ้นนั้น และของเที่ยงแอบแนบอยู่ด้วย ของที่เห็นว่าไม่เที่ยงนั้นฉายเงามาแต่ของเที่ยง ของไม่เที่ยงไม่จริงแสดงตัวไม่ได้ ของเที่ยงของจริงจึงแสดงตัวให้เห็นได้ เป็นแต่ผู้ดูไม่เข้าใจ เอาแต่ของไม่เที่ยงไม่จริงไปดู คือเอาสัญญาเก่าไปดูจึงเห็นแต่ของไม่เที่ยงไม่จริง ตามเรื่องสัญญาเก่าแห่งตนเท่านั้น เมื่ออยากจะดูของเที่ยงของจริง พึงแปลงใจของตัวให้รู้จักทุกข์ ให้รู้จักความดับทุกข์ทั้งเหตุทั้งปัจจัย

อะไรเป็นทุกข์? เราแหละเป็นทุกข์
อะไรเป็นเรา? ใจแหละเป็นเรา
อะไรเป็นใจ? กลางแหละเป็นใจ

อะไรเป็นกลาง? ระหว่าง **ขันธ์ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ อริยสัจ** ปฏิจจสมุปบาท คือ ความรู้นั้นแหละเป็นกลาง ถ้าอย่างนั้นความรู้นั้นหรือเป็นทุกข์

จ๊ะ ! ความรู้นั้นแหละ เป็นทุกข์ด้วยเป็นสุขด้วย เป็นไม่ทุกข์ไม่สุขด้วย หมายเวทนา

อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ความรู้เป็นทุกข์ เป็นสุข เป็นไม่ทุกข์ไม่สุขเล่า ?

ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส เป็นเหตุด้วยเป็นปัจจัยด้วย ให้ความรู้เป็นทุกข์ เป็นสุข เป็นไม่ทุกข์ไม่สุข หมายเวทนาเกิดแต่อามิส คือ วัตถุภายนอกเป็นเหตุ ชื่อว่าอามิสทุกข์อามิสสุข ทุกข์สุขมีน้ำหนักเท่ากัน ราคาเดียวกัน ผู้ปรารถนาพุทธภูมิ ไม่ต้องการอามิสทุกข์อามิสสุข

มีใจความว่า เมื่อ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส เป็นเหตุ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ต้องเป็นผล แล้วกลับเป็นเหตุ ใจเป็นผล ให้ทุกข์สุขอุเบกขามีขึ้นที่ใจ เพราะไหลมาแต่เหตุ จึงกลายเป็นธรรมารมณ์คู่ของใจต่อไป เพราะทุกข์สุขเป็นเจ้าของแห่งใจได้แล้ว ใจจึงกลับเป็นเหตุอีก คือเป็นตัวตัณหาอุปาทานทีเดียว ตา หู จมูก ลิ้น กาย ต้องเป็นผล แล้วกลับเป็นเหตุให้ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส เป็นผล วนกันอยู่อย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด แม้จะตามค้นหาเงื่อนและเบื้องปลายคงจะไม่พบ จะพบอยู่ก็เพียงทุกข์เท่านั้น ใจนั้นแหละให้มิจฉาทิฏฐิเข้ามาเป็นเจ้าของได้ คือความไม่รู้เท่าอารมณ์นั้นเองชื่อว่ามิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ตัวสัญญาเก่าคอยปรุงคอยกระซิบอยู่เสมอ ๆ บัดเดี๋ยวเห็นสิ่งนั้นดี สิ่งนั้นไม่ดี สิ่งนั้นชอบใจ สิ่งนั้นไม่ชอบใจ ผู้นั้นเป็นญาติ ผู้นั้นเป็นมิตร นั่นเป็นเขา นี่เป็นเรา เราไข้ เราเจ็บ เราดี เราชั่ว เราสวย เรางาม เราได้ เราเสีย เราจักหาย เราจักตาย เหล่านี้ เป็นเรื่องความหลงไปตามสัญญาเก่าของตน เป็นมิจฉาทิฏฐิ ล้วนเป็นสมุทัย ตัวเหตุให้ผลเป็นทุกข์ทั้งสิ้น ความรู้อย่างนี้ชื่อว่ารู้ทุกข์ทั้งเหตุทั้งปัจจัย

ข้อว่ารู้ความดับทุกข์ทั้งเหตุทั้งปัจจัยนั้นเป็นไฉน ?

ความรู้ความเห็นอันสัมปยุตด้วยสัมมาทิฏฐิญาณทัสสนะ เป็นญาณของพระพุทธเจ้าอย่างเดียว ผู้อื่นรู้ไม่ได้สอนไม่ได้ เป็นแต่รู้ตามเห็นตาม สั่งสอนไปตาม ปฏิบัติไปตาม ให้ตรงต่อข้อแนะนำคำสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น

ในวิภังค์แห่งสัมมาทิฏฐิว่า **“ทุกฺเข ญาณํ ทุกฺขสมุทเย ญาณํ ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทาย ญาณํ”** ความรู้ทุกข์ รู้ทุกขสมุทัย รู้ทุกขนิโรธ รู้ปฏิปทาเพื่อถึงนิโรธ ความรู้ความเห็นอย่างนี้ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ความรู้ความเห็นอันสัมปยุตร์ด้วยสัมมาทิฏฐินั้นเองชื่อว่ารู้ความดับทุกข์ทั้งเหตุทั้งปัจจัย

ต่อนี้จะอธิบายตามเงาซึ่งฉายมาแต่พระพุทธภาสิตนั้น พอเป็นทางดำริแห่งพุทธบริษัทผู้ใคร่ต่อความจริง เพราะคำที่ว่ารู้ความดับทุกข์ทั้งเหตุทั้งปัจจัยนี้นั้นเป็นของลี้ลับ เหตุปัจจัยของความดับทุกข์นั้นคือองค์มรรคทั้ง ๘ มรรคนั้นแปลว่าทาง ทางนั้นไม่ใช่ทางเดินด้วยยานด้วยเท้า เป็นทางปฏิบัติด้วยกายวาจาใจ แต่ก็ไม่มีอาการไปและอาการมา จะว่าสัมมาทิฏฐิเป็นต้นเป็นทาง กายวาจาใจเป็นผู้เดินก็ชื่อว่ามีอาการไป ไม่ชอบ จะว่ากายวาจาใจก็ไม่ได้ไป ไม่ได้เดิน เป็นแต่ทำให้สัมมาทิฏฐิเป็นต้นมามีขึ้นเป็นขึ้น ชื่อว่ามีอาการมา ก็ไม่ชอบ ความเป็นจริง ทุกข์ สมุทัย นิโรธ แต่ละอย่างย่อมเต็มโลกด้วยกัน ส่วนความเห็นผิดและความเห็นชอบแต่ละอย่างก็เต็มโลกด้วยกัน ใครจะไปจะมาไม่ได้ เหตุดับโลกอยู่ด้วยกัน เพราะเหตุนั้น พระโยคาวจรเจ้าผู้แสวงหาของจริงเหล่านี้จึงไม่ต้องไปเที่ยวหาในประเทศต่างๆ ท่านอยู่ที่ไหนก็หาเอาในที่นั้น ตัดใจความให้สั้นคืออยู่ที่ใจ สมกับพุทธภาสิตว่า **"มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา"** ธรรมทั้งหลายมีใจถึงก่อน มีใจประเสริฐสุด สำเร็จด้วยใจ ดังนี้ แต่ผู้อ่านอย่าเผลอ ใจนั้นเป็นไปใน ๔ ภูมิ ในที่นี้พูดถึงอริยสัจจ์หมายธรรมทีเดียว

คือหมายความที่ใจรู้จักใจ

ความที่รู้ว่าความบริสุทธิ์เป็นส่วนของใจ

ความที่รู้จักวัตถุนั้น ๆ เป็นเหตุเครื่องเกี่ยวเกาะของใจ

ความที่รู้การเกี่ยวเกาะเป็นตัวสังโยชน์

ความที่รู้ความขาดแห่งสังโยชน์ คือขาดแห่งความเกี่ยวเกาะปรุงแต่งเป็นความบริสุทธิ์ของใจ

ความที่รู้จักส่วนของใจ ใจก็หยุดนิ่งสงบเงียบเป็นปกติ ขาดอายตนะที่ต่อหรือขาดสังโยชน์ความเกี่ยวเกาะ ทั้งภายในและภายนอก ก็รู้สึกตัวเองว่าเป็นผู้บริสุทธิ์และรู้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ว่าเป็นของบริสุทธิ์ด้วย และรู้ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสว่าเป็นของบริสุทธิ์ด้วย คือเห็นจริงเห็นตามความเป็นจริงทุก ๆ อย่าง ความไม่เที่ยงไม่จริงก็อันตรธานหายไปหมด ได้ความสมกับที่มาว่า ทุกข์จะดับก็เพราะความดับแห่งเหตุ แต่ความดับนั้นไม่ได้สูญคือกลายเป็นผลไป ได้แก่เป็นของบริสุทธิ์ไปด้วยกันทั้งสิ้นนั้นเอง

ซึ่งความไม่เที่ยงไม่จริงแสดงตัวได้อยู่นั้น ก็เพราะตัวของเรายังไม่ถึงความเที่ยงความจริง ทุกข์จะตั้งอยู่ได้ก็เพราะเรายังเป็นตัวทุกข์ อนัตตาจะปรากฏได้แก่เรา ก็เพราะตัวเรายังเป็นอนัตตาอยู่นั้นเอง

ถ้าเราถึงความเที่ยงความจริงได้แล้ว ทุกข์ก็ดับ อนัตตาก็ดับ คงเหลืออยู่แต่ความเที่ยงความจริง ซึ่งเป็นส่วนพุทธภูมิ ฉายมาแต่สัมมาทิฏฐิเท่านั้น ข้อว่ารู้ความดับทุกข์ทั้งเหตุทั้งปัจจัยได้ใจความดังที่บรรยายมานี้

ญาณทัสสนะความรู้ความเห็นซึ่งทุกข์ และความดับทุกข์ทั้งเหตุทั้งปัจจัยนี้แหละ ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ เมื่อสัมมาทิฏฐิมีขึ้นแก่ท่านผู้ใด แม้ท่านผู้นั้นจะดำริสิ่งใด ก็เป็น **สมฺมาสงฺกปฺโป** ท่านจะว่ากล่าวสิ่งใด ก็เป็น **สมฺมาวาจา** ท่านจะประกอบกายกรรมสิ่งใด ก็เป็น **สมฺมากมฺมนฺโต** ท่านจะเลี้ยงชีพด้วยอาการใด ก็เป็น **สมฺมาอาชีโว** ท่านจะพากเพียรในกิจการสิ่งใด ก็เป็น **สมฺมาวายาโม** ท่านจะตั้งสติในอารมณ์ใด ก็เป็น **สมฺมาสติ** ท่านจะตั้งจิตต์ในอารมณ์ใด ก็เป็น **สมฺมาสมาธิ** เป็นอริยมรรคปฏิปทา เมื่อดำเนินตามองค์แห่งมรรคอยู่แล้ว ความทุกข์จะเกิดมีมาแต่สิ่งอันใด ผู้ที่รู้ทุกข์รู้ความดับทุกข์ทั้งเหตุทั้งปัจจัยได้แล้ว นั้นแหละชื่อว่ายังตนให้เป็นศีลสมาธิปัญญาได้แล้ว จึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นเขมสรณคมน์ตรงทีเดียว

เมื่อรู้ตนว่าเป็นศีลสมาธิปัญญาชัดใจแล้ว ใครจะแก่ ใครจะเจ็บไข้ ใครจะตาย ความจริงจะแก่ไข้เจ็บตายได้หรือ ศีลสมาธิปัญญาจะแก่ไข้เจ็บตายเป็นหรือ ปัญญาความรู้ความเห็นซึ่งทุกข์และความดับทุกข์ทั้งเหตุทั้งปัจจัย นั้นแหละเป็นพุทธคุณ ตัวทุกข์และความดับทุกข์ทั้งเหตุทั้งปัจจัยนั้นแหละเป็นพระธรรมคุณ ความปฏิบัติตามจนเกิดความรู้ความเห็นตามพระบรมพุทโธวาทได้ นั้นแหละเป็นพระสังฆคุณ พระรัตนตรัย จึงชื่อว่าเนื่องเป็นอันเดียวกัน สมด้วยวักกลิสูตรว่า **"โย ธมฺมํ ปสฺสติ โส มํ ปสฺสติ"** ความว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ดังนี้

ผู้ถึงพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ด้วยความรู้ความเห็นอย่างนี้นั้นแหละ จึงควรนับว่าผู้ถึงเขมสรณคมน์ เป็นที่พึ่งพ้นจากทุกข์ภัยได้จริง ตามพุทธภาสิตนี้ และสมด้วยที่มาแห่งอริยธนะคาถา เป็นส่วนแสดงอริยทรัพย์สี่ประการว่า **"ยสฺส สทฺธา ตถาคเต"** เป็นต้นใจความว่า ผู้มีความเชื่อมั่นในพระพุทธเจ้า ๑ ผู้มีศีลน่ารักน่าสรรเสริญของพระอริยเจ้า ๑ ผู้มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ ๑ ผู้เห็นตรงในธรรม ๑ ว่าเป็นอริยทรัพย์อันประเสริฐ

เพราะความเชื่อในพระพุทธเจ้าเป็นเหตุ ศีลของท่านผู้นั้นจึงเป็นอริยกันตศีล เพราะศีลเป็นของน่ารักน่าสรรเสริญนั้นเป็นเหตุ และได้ประสพความสำราญด้วยตน เพราะไม่มีเหตุเครื่องเดือดร้อน จึงเกิดความเลื่อมใสในพระสงฆ์ คือ **สุปฏิปนฺโน** เพราะความเลื่อมใสในพระสงฆ์นั้นเป็นเหตุ จึงเป็นผู้เห็นตรงในพระธรรม ความที่เห็นตรงในพระธรรมนั้นแหละ จึงชื่อว่าเป็นผู้เห็นทางของตนได้แล้ว เป็นผู้เชื่อตัวเองได้แล้ว เป็นผู้สิ้นความสงสัยในคำสอนของพระพุทธเจ้าได้แล้ว ท่านจึงสรรเสริญผู้นั้นว่า **"อทลิทฺโทติ ตํ อาหุ อโมฆนฺตสฺส ชีวิตํ"** บุคคลผู้นั้นเป็นผู้ไม่ยากไม่จน ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้นั้นเป็นชีวิตไม่เปล่าจากคุณจากประโยชน์ ดังนี้ เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้.

นิสสัยประเภท

นมตฺถุ รตนตฺยสฺเสว สิริจนฺโทติ นามโก
นิสฺสยเภทํ ปวกฺขามิ สิสฺสานํ สุขโพธิยา.

บัดนี้ จะแสดงนิสสัยประเภท พอเป็นทางศึกษาแห่งภิกษุสามเณร ซึ่งบรรพชาอุปสมบทใหม่ เมื่อเข้าใจแล้วจะได้ปฏิบัติตาม คำที่ว่านิสสัย ๆ นั้น เป็นของละเอียดสุขุมยากที่จะเข้าใจได้ ในเบื้องต้นควรศึกษาพุทธนิสสัยก่อน ด้วยเราบรรพชาอุปสมบท ย่อมเพ่งเฉพาะ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรืออุทิศต่อ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สามรตนะว่าเป็นที่พึ่ง แต่พุทธนิสสัยนั้นเป็นของละเอียดสุขุมคัมภีรภาพ เหลือปัญญาของพวกเราที่เป็นปุถุชนจะพรรณนาได้ จะพรรณนาได้ก็แต่เพียงกำลังความรู้ของตน ๆ รู้มากพรรณนาได้มาก รู้น้อยพรรณนาได้น้อย ที่จะให้สิ้นสุดนั้นเป็นอันเหลือวิสัย

ที่จะแสดงต่อไปนี้ ในส่วนที่เป็นมุขปฏิบัติ พอที่จะตรองตามได้ เพราะเป็นบุรพนิสสัย บุรพนิสสัยนั้นมี ๑๐ ประการ

๑. ทาน การให้การสละ
๒. ศีล การระวังอินทรีย์
๓. เนกขัมมะ การออกจากกาม
๔. ปัญญา เจตสิกธรรมเครื่องรู้จริงตามสภาพ
๕. วิริยะ การอาจหาญต่อความเพียรไม่ลุอำนาจแห่งโกสัชชะ
๖. ขันติ การอดทน
๗. สัจจะ การประพฤติจริง
๘. อธิฏฐานะ การตั้งจิตมั่น
๙. เมตตา การเผื่อแผ่ความสุขทั่วไป
๑๐. อุเบกขา การเป็นกลางต่ออารมณ์ทั่วไป

ธรรมประเภท ๑๐ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมาเต็มที่ คือ อย่างต่ำ อย่างกลาง อย่างอุกฤษฏ์ จึงมีนามปรากฏว่า **พระบารมี ๓๐ ทัศ**

เมื่อเข้าใจว่าพระบารมี ๓๐ ทัศนี้ มีในพระพุทธเจ้าจริง ก็จะรู้จักนิสสัยของพระพุทธเจ้า เมื่อรู้ชัดว่าพระพุทธเจ้ามีนิสสัยอย่างนี้ ปรารถนาจะถือนิสสัยของพระองค์ ก็ต้องทำตามอย่าง คือทำให้นิสสัยนั้น ๆ มีในตน ถ้าทำได้เพียงอย่างต่ำอย่างกลางก็เป็นแต่โพธิสัตโต ถ้าทำตามได้อย่างอุกฤษฏ์ก็คงเป็นพุทธตามพระองค์ เรียกว่า**สาวกพุทธ**

ความเป็นจริง ธรรม ๑๐ ประการนี้ ย่อมเป็นอัญญมัญญปัจจัยเกื้อกูลอุดหนุนซึ่งกันและกัน เป็นองค์อวัยวะแห่งพระอริยมรรค ใช่อื่น คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั้นเอง ทาน ศีล คงย่นลงในศีลขันธ์ วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฏฐานะ เมตตา อุเบกขา คงย่นลงในสมาธิขันธ์ เนกขัมมะ ปัญญา คงย่นลงในปัญญาขันธ์

เมื่อเข้าใจว่า ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ ทั้ง ๓ นี้เป็นขันธ์ของพระพุทธเจ้า ทีนั้นก็จะรู้ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา นั้นเองเป็นนิสสัยของพระพุทธเจ้า ปรารถนาจะถือพุทธนิสสัย ก็ต้องทำกายวาจาใจของตนให้เป็น ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์

เมื่อปัญญาเจตสิก อันสัมปยุตร์ด้วยสัมมาทิฏฐิญาณทัสสนะ บังเกิดขึ้นวินิจฉัยตัวเองได้ว่า ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ ซึ่งเป็นของเนื่องมาแต่พระพุทธเจ้า ได้มาสู่กายวาจาใจของตนแล้ว ทีนั้นก็จะรู้ด้วยตนว่า นิสสัยพระพุทธเจ้าได้ติดแก่ตนแล้ว ตนได้ขันธ์ของพระพุทธเจ้ามาไว้เป็นที่พึ่งแล้ว เบื้องหน้าแต่นั้นไป ก็ต้องตั้งใจรักษาขันธ์ทั้ง ๓ ซึ่งตนได้มาด้วยความลำบากนั้น ให้เป็นปกติตามสภาพ ให้เป็นสุปฏิปันโนบุคคลไป การที่จะตรวจตรองนิสสัยพระพุทธเจ้านั้นเป็นของยากยิ่งนัก เพราะนิสสัยของพระพุทธเจ้าละเอียด นิสสัยของเราหยาบ เหตุนั้นจึงต้องศึกษาตรวจตรองตามนิสสัยที่จะพอแลเห็นด้วยง่าย ดังที่แสดงมาแล้ว มีบารมี ๓๐ เป็นต้น จนถึง ศีล สมาธิ ปัญญา

ศีลขันธ์ กำจัดโลภโกรธหลง ซึ่งเป็นอกุศลมูลกิเลสอย่างหยาบ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น ออกจากกายวาจาใจได้

สมาธิขันธ์ กำจัดโลภโกรธหลง ซึ่งเป็นอกุศลมูลกิเลสอย่างกลาง มีกามฉันท์เป็นต้น ออกจากกายวาจาใจได้

ปัญญาขันธ์ กำจัดโลภโกรธหลง ซึ่งเป็นอกุศลมูลกิเลสอย่างละเอียด ชื่ออนุสัยซึ่งตามนอนอยู่ในขันธสันดาน ออกจากกายวาจาใจได้

เมื่อตรองตามเห็นความจริงชัดใจขึ้นสิ้นสงสัย เห็นอำนาจแห่ง อธิศีล อธิจิตต์ อธิปัญญา ว่าเป็นเครื่องกำจัดกิเลส ทำให้ขันธสันดานของพระพุทธเจ้าถึงความบริสุทธิ์ได้จริง เมื่อชัดใจอย่างนี้แล้วพระคุณนามทั้ง ๙ ประการ **มีอรหังเป็นต้น** ที่เคยเล่าบ่น ไหว้พระ สืบ ๆ กันมา ก็จะส่องเนื้อความชี้พยานขึ้นในตน ดังคำว่า **"อิติปิ โส ภควา อรหํ"** พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นพระองค์เป็นพระอรหันต์ ผู้ควรเคารพ หรือผู้ควรรับการเคารพ แม้เหตุนี้ คือด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา นี้เป็นเหตุ ทำกายวาจาใจของพระองค์ให้ถึงความบริสุทธิ์ คือ ให้เป็นพระอรหังดังนี้ ทีนั้นก็จะรู้ว่าอรหังนี้เป็นวิสุทธนิสสัยของพระพุทธเจ้าส่วนหนึ่ง

เพราะวิสุทธนิสสัยคืออรหัง มีในพระองค์ พระองค์จึงทรงพระนามว่า **"สมฺมา สมฺพุทฺโธ"** ผู้ตรัสรู้อริยสัจจธรรมด้วยตนเองโดยชอบ ทีนั้นก็จะรู้ว่า สัมมาสัมพุทโธนี้

เป็นปัญญานิสสัยของพระพุทธเจ้าส่วน ๑ เพราะปัญญานิสสัยคือสัมมาสัมพุทโธมีในพระองค์ พระองค์จึงทรงพระนามว่า **"วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน"** ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยวิชชามีปุพเพนิวาสเป็นต้น และจรณะมีศีลสังวรเป็นต้น ทีนั้นก็จะรู้ว่าวิชชาและจรณะนี้ก็เป็นปัญญานิสสัยของพระพุทธเจ้าส่วน ๑ เพราะปัญญานิสสัย คือวิชชาและจรณะมีในพระองค์ พระองค์จึงทรงพระนามว่า **"สุคโต"** ผู้ดำเนินด้วยกายวาจาใจตรงดีแล้ว ทีนั้นก็จะรู้ว่าสุคโตนี้ เป็นปัญญานิสสัยของพระพุทธเจ้าส่วน ๑ เพราะปัญญานิสสัยคือสุคโต มีในพระองค์ พระองค์จึงทรงพระนามว่า **"โลกวิทู"** ผู้รู้แจ้งซึ่งขันธาทิโลก ทีนั้นก็จะรู้ว่าโลกวิทูนี้ เป็นปัญญานิสสัยของพระพุทธเจ้าส่วน ๑ เพราะปัญญานิสสัยคือโลกวิทูมีในพระองค์ พระองค์จึงทรงพระนามว่า **"อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ"** ดังนายสารถีทรมานบุรุษสตรีให้เรียบร้อย ไม่มีสารถีอื่นจะยิ่งกว่า ทีนั้นก็จะรู้ว่าปุริสทัมมสารถินี้ ก็เป็นปัญญานิสสัยของพระพุทธเจ้าส่วน ๑ เพราะปัญญานิสสัยคือปุริสทัมมสารถิ มีในพระองค์ พระองค์จึงทรงพระนามว่า **"สตฺถา เทวมนุสฺสานํ"** ผู้ศาสดาของเทพยดามนุษย์ทั้งหลาย ทีนั้นก็จะรู้ว่า **สตฺถา เทวมนุสฺสานํ** นี้ ก็เป็นปัญญานิสสัยของพระพุทธเจ้าส่วน ๑ เพราะปัญญานิสสัยคือ **สตฺถา เทวมนุสฺสานํ** มีในพระองค์ พระองค์จึงทรงพระนามว่า **"พุทฺโธ"** ผู้เบิกบานแล้วด้วยพุทธกิจเต็มที่ ทีนั้นก็จะรู้ว่าพุทโธนี้ เป็นกรุณานิสสัยของพระพุทธเจ้าส่วน ๑ เพราะกรุณานิสสัย คือพุทโธนี้ มีในพระองค์ พระองค์จึงทรงพระนามว่า **"ภควา"** พระผู้มีพระภาค คือมีธรรมสำหรับแจกจ่ายแก่สัตวโลก ทีนั้นก็จะรู้ว่าภควานี้ ก็เป็นกรุณานิสสัยของพระพุทธเจ้าส่วน ๑

เมื่อเข้าใจนิสสัยของพระพุทธเจ้าทั้ง ๙ ประการฉะนี้ ก็จะเห็นว่าพระพุทธเจ้ามีนิสสัยมาก พ้นปัญญาที่เราจะพรรณนา แต่คงย่นลงพอตรองตามได้เพียง ๓ ประการ คือวิสุทธนิสสัย ๑ ปัญญานิสสัย ๑ กรุณานิสสัย ๑ เท่านั้น

เมื่อตรวจดูเข้าใจชัดเจนในพุทธนิสสัยเหล่านี้แล้ว ประสงค์จะถือนิสสัยของพระองค์ ก็จงทำกายวาจาใจของตนให้บริบูรณ์ด้วยวิสุทธิและปัญญาและกรุณานิสสัยทั้ง ๓ นั้นอย่างพระองค์ เมื่อปัญญาเจตสิกสัมมาทิฏฐิญาณสัมปยุตต์ผุดขึ้นในขันธสันดาน วินิจฉัยตนของตนได้ว่านิสสัยของพระพุทธเจ้า ได้มาสู่กายวาจาใจของตนแล้วด้วยดี แต่นั้นพึงตั้งใจรักษานิสสัยของพระองค์ให้สำเร็จประโยชน์เป็นสุปฏิปันโนบุคคลไป

เมื่อกุลบุตรมาศึกษาพุทธนิสสัย ให้เข้าใจชัดเจนแล้ว ก็จะรู้จักพระธรรมในพระธรรมคุณ ตามบทบาลีที่ไหว้กันอยู่ทุกวันนี้ มีบทว่า **"สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม"** เป็นต้น ซึ่งมีเนื้อความว่า ธรรมพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วด้วยดี คือ เป็นของจริงไม่เหลวไหล มี

พยานในตนได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ส่วนศีลสมาธิปัญญาเล่า ก็ไม่ใช่อื่นจาก กาย วาจา ใจ ส่วน กาย วาจา ใจ เล่า ก็ไม่ใช่อื่นจากเบ็ญจขันธ์ ส่วนเบ็ญจขันธ์เล่า ก็ไม่ใช่อื่นจากนามรูป ส่วนนามรูปเล่า ก็ไม่ใช่อื่นจากตน เพราะชี้ตน คือ ชี้กายวาจาใจหรือเบ็ญจขันธ์หรือนามรูป หรือ ชาติ ชรา มรณะ ส่วนที่เป็นของจริง คือเป็นตัวปัจจุบันธรรมให้ชัดใจ เมื่อเห็น กาย วาจา ใจ เป็นต้น ส่วนเป็นธรรมมีขึ้นเมื่อไร ก็เป็น **สนฺทิฏฺฐิโก** เห็นเองหรือเห็นด้วยตน เพราะตนซึ่งเป็นธรรมนั้นเป็นของมีอยู่ จึงเป็น **สนฺทิฏฺฐิโก** ได้ เพราะพระธรรมเป็น **สนฺทิฏฺฐิโก** ได้นั้นเอง จึงเป็น **อกาลิโก** ไม่อ้างกาล ด้วยว่าตนเป็นของมีอยู่ทุกเมื่อ จึงไม่ต้องเลือกเวลาเห็น เพราะเป็น **อกาลิโก** นั้นเอง จึงเป็น **เอหิปสฺสิโก** ด้วยชี้ตนซึ่งเป็นของมีอยู่ ไม่ได้ชี้ของเปล่า จึงควรกล่าวว่าท่านจงมาดูได้ เพราะเป็น **เอหิปสฺสิโก** นั้นแหละจึงเป็น โอปนยิโก ควรจะน้อมธรรมนั้นมาสู่ตนได้ ไม่ได้น้อมธรรมไปไว้ในที่อื่น เพราะเป็น **โอปนยิโก** นั้นแหละ จึงเป็น **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ** ผู้รู้ทั้งหลายพึงรู้แจ้งจำเพาะตน คือ กลับรู้ตนเห็นตน ได้ใจความว่าตนเป็นธรรม ธรรมเป็นตน

แต่พึงเข้าใจว่าตนชั้นอวิชชาเป็นปัจจัยนั้น เมื่ออวิชชาดับ ตนชั้นนั้นก็ต้องดับไปด้วย แต่ปัจจัตตัง อัตตะ ในที่นี้ดูเหมือนท่านจะหมายเอาตน ที่มีวิชชาเป็นปัจจัย ส่วนชาติ ชรา มรณะ มีอวิชชาเป็นปัจจัย ดังเมื่อพระองค์ได้เห็นคราวเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่นั้น พออวิชชาดับ ชาติ ชรา มรณะ ชั้นนั้นก็ดับไปด้วยกัน โดยเนื้อความในนิโรธวารแห่งปฏิจจสมุปบาท ส่วน ชาติ ชรา มรณะ ที่วิชชาเป็นปัจจัย ก็ปรากฏขึ้นเป็นตัวทุกขสัจจเป็นธรรมทีเดียว เมื่อเห็น ชาติ ชรา มรณะ เป็นธรรมได้แล้วก็สิ้นสงสัยในคำสอนของพระผู้มีพระภาค คำที่ว่า **อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ** หรือ **อตฺตทีปา** หรือ **อตฺตสรณา** หรือ **อตฺตมนา เต ภิกฺขู** หรือ **ปัจจัตตัง** หรือคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ภัททวัคคียกุมาร ซึ่งตามค้นหาสตรีแพศยา ณ ป่าไร่ฝ้าย ในครั้งปฐมพุทธกาลว่า “ท่านทั้งหลายจะตามค้นหาตัวดี หรือจะตามค้นหาสตรีนั้นดีเล่า” ดังนี้ คำทั้งหลายเหล่านี้จะเป็นพยานร้องบอกรับสมอ้างสิ้นด้วยกัน ทีนั้นกัมมัสสกตาญาณก็จะชัดใจ เห็นแน่ว่า ดี ชั่ว สุข ทุกข์ ตนเอง ทำทั้งสิ้น

เมื่อเห็นธรรมชัดใจแล้วก็จะต้องรู้จักคุณพระสงฆ์ ตามที่มาว่า **สุปฏิปนฺโน** ผู้ปฏิบัติดี **อุชุปฏิปนฺโน** ผู้ปฏิบัติตรง **ญายปฏิปนฺโน** ผู้ปฏิบัติเพื่อจะรู้ สามีจิปฏิปนฺโน ผู้ปฏิบัติชอบยิ่ง เพราะท่านรู้จักของจริงสิ้นสงสัยว่าดีชั่วเป็นของของตนจริง สุขทุกข์จะมีมาเพราะตนเป็นเหตุแน่แท้ เมื่อเห็นจริงตามความเป็นจริงอย่างนั้นแล้ว จะอาจทำชั่วได้หรือ เมื่อเห็นตนแล้ว จะไม่รักตนมีอยู่หรือ อาศัยวิชชาความรู้จริงนั้นเองเป็นหลักคิด ท่านจึง

ปฏิบัติดีด้วย กาย วาจา ใจ เพราะท่านเห็น กาย วาจา ใจ เป็นมรรคาแท้ ส่วน กาย วาจา ใจ ซึ่งเป็นมรรคนั้นเล่า ก็เป็นของมีชี้พยานในตัวของท่าน เพราะเหตุนั้น ท่านจึงรู้วิสุทธิมรรคา เมื่อรู้จักวิสุทธิมรรคาแล้ว จะไม่เดินตามจะวิ่งหนีทางบริสุทธิ์เข้าไปเหยียบขวากเหยียบหนาม จะมีอยู่หรือ ผู้เห็นคุณพระสงฆ์ชัดใจอย่างนี้แล้ว ก็จะมีความเลื่อมใสในพระสงฆ์อย่างยิ่ง แล้วพึงรู้ว่าคุณพระสงฆ์มี สุปฏิปนฺโน เป็นต้นนั้น ได้มีขึ้นแล้วในตน หรือตนได้ถึงคุณแห่งพระสงฆ์แล้ว นิรามิสสุขตนได้ดื่มแล้ว ตนเป็นที่พึ่งแก่ตนได้แล้ว ไม่ต้องเชื่อแต่ผู้อื่นในคำสอนของพระพุทธเจ้าเลย จึงชื่อว่าเป็นผู้มีไตรสรณคมน์ อันได้แล้วอันถึงแล้ว ความรู้ความเห็นอย่างที่บรรยายมานี้ ถ้าเป็นปัจจักขสิทธิก็จะสิ้นความสงสัยทีเดียว เป็นแต่อนุมานสิทธิก็ยังดี แต่ไม่สิ้นความสงสัย

ต่อไปนี้จะอธิบายวิธีปัจจเวกขณญาณ ตรวจพุทธนิสสัยอีกวาระหนึ่ง คือเมื่อกุลบุตร ผู้บวชด้วยศรัทธา ได้ตรวจตรองในเรื่องพุทธนิสสัย เห็นชัดด้วยญาณจักษุ จนเกิดศรัทธาความเชื่อความจริงใจสิ้นความสงสัยลงแล้ว แต่นั้นพึงตรวจนิสสัยของตน สอบกับนิสสัยของพระพุทธเจ้า เพื่อจะได้รู้นิสสัยอันใดตรงกันแล้ว นิสสัยอันใดยังไม่ตรงกัน เพื่อจะได้แก้ไขให้ตรงกันตามสมควรแก่วาสนาของตน จนสิ้นความสามารถ

ให้ตรวจไปแต่ปุพพนิสสัยดังนี้

ทาน การให้การสละ คือ บำเพ็ญจาคจิตต์ เป็นพุทธนิสสัย ท่านได้ทรงบำเพ็ญมามีมหาบริจาค ๕ ประการ เป็นปรมัตถทานเป็นที่สุด นับด้วยโกฏิแห่งกัลป์เป็นอันมาก เพราะจากจิตต์ที่พระองค์เคยอบรมบ่มดวงจิตต์มาช้านานเป็นเหตุเป็นปัจจัย มีกำลังกล้า ครั้นมาถึงปัจฉิมชาติ พระองค์จึงสละกามสุข รัตนนารี และโภคทรัพย์ ทั้งอิศริยยศ ปริวารยศ ซึ่งโลกควรนิยม ออกประพฤติพรตวิสุทธิพรหมจรรย์ เป็นจาคะอย่างเอกอย่างสูง ยากที่สามัญบุรุษในโลกจะประพฤติได้ เมื่อทรงบรรพชาแล้วต้องอาศัยภิกขาจาร คือเที่ยวขอทานผู้อื่นเลี้ยงชีพตามอริยยาจนวิสัย แสดงให้ปรากฏแก่โลกว่า ทานเป็นของเลิศ เป็นของประเสริฐจริง ถึงการขอทานนั้นเล่า ก็เพราะจาคจิตต์ที่ทรงบำเพ็ญมานั้นหากอุปถัมภ์ จึงให้การเลี้ยงชีพสำเร็จโดยสะดวกได้ เมื่อได้ความฉะนี้แล้ว พึงตรวจดูในตัวของเราว่า

บัดนี้เราสละกิเลสกาม พัสดุกาม ได้แล้วหรือ ? เรายินดีในการให้การบริจาคอยู่หรือ ? อาจที่จะขอทานผู้อื่นเลี้ยงชีพตามสมณะวิสัยได้อยู่หรือ ? เมื่อเห็นว่าสิ่งใดยังบกพร่องอยู่ ยังไม่เต็มบริบูรณ์ก็รีบแก้ไข ให้ตรงพุทธนิสสัยขึ้น

ตรวจศีล

ศีล การสังวรอินทรีย์ ให้คงตามสภาพ ไม่ให้สัญญาวิปลาศพัดพาไปได้ ให้กาย วาจา ใจ ดำรงอยู่ด้วยสติทุกเมื่อ ข้อนี้เป็นพุทธนิสสัย เพราะศีลนิสสัยมีในพระองค์ทุกเมื่อ ครั้งจะตรัสเทศนาพระธรรมจักร์ พระองค์จึงตรัสแนะนำให้เบ็ญจวัคคีย์ ซึ่งยังไม่เชื่อพระญาณของพระองค์ ระลึกเหตุหนหลังว่า วาจาอย่างนี้ คือที่กล่าวว่า **อมตาธิคมอลมริยะญาณทัสสนะ** เราได้ถึงแล้วอย่างนี้ ในกาลก่อน ท่านทั้งหลายเคยได้ยินได้ฟังเรากล่าวบ้างและหรือ?

เหล่าท่านเบ็ญจวัคคีย์ตอบว่า ไม่เคยได้ยินได้ฟัง ดังนี้ ข้อนี้ยกมาชี้ให้เข้าใจว่าพระพุทธเจ้าของเรามีไตรทวารบริสุทธิ มีได้พิรุธวิการ เป็นชาติศีลอยู่ทุกเมื่อ ก่อนได้ตรัสรู้มาทีเดียว

เมื่อตรวจดูรู้ศีลนิสสัยของพระพุทธเจ้าแล้ว ให้ตรวจดูศีลของตน ถ้ายังไม่บริบูรณ์ด้วยข้อใด ก็รีบแก้ไขให้มีให้เป็นขึ้นตามพระองค์

ตรวจเนกขัมมะ

การออกจากกามด้วยกาย ออกจากกามด้วยใจ เป็นนิสสัยของพระพุทธเจ้าแท้ กามหมายสิ่งที่ใคร่ของใจ สิ่งที่ยั่วยวนใจ สิ่งที่อาบใจ สิ่งที่ซาบสร้านใจ คือ **รูป เสียง กลิ่น รส** เครื่องสัมผัส ๕ อย่างนี้เป็นวัตถุของกาม ถ้ายินดีในวัตถุทั้ง ๕ นี้ด้วย จักขุ สัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส ชื่อว่าผู้ติดกามด้วยกาย ผู้งดเว้นหลีกละไม่เกี่ยวเกาะอยู่ในวัตถุทั้ง ๕ นั้น ด้วยอำนาจแห่งสัญญา ส่วนธรรมารมณ์คู่ของใจก็ชื่อว่าผู้ยังติดกามอยู่ด้วยใจ ผู้สกัดกั้นสิ่งทั้ง ๕ นั้น ออกจากใจหรือสกัดกั้นใจออกจากสิ่งทั้ง ๕ นั้นได้ ชื่อว่าผู้ออกจากกามด้วยใจ การออกจากกามด้วยกายด้วยใจนั้น เป็นเนกขัมมะนิสสัยแห่งพระพุทธเจ้าแท้

เมื่อทราบพุทธนิสสัยฉะนี้แล้ว ให้ตรวจดูนิสสัยของตน ถ้าเห็นว่ายังติดกามอยู่แม้อย่างต่ำเพียงแต่ใจเท่านั้น ก็จะพึงตัดสินตนได้ว่าตนยังเป็นกามสัตว์อยู่ ส่วนรูปาวจร อรูปาวจร ก็ยังก้าวไม่ถึง ส่วนเนกขัมมะพุทธนิสสัยนี้เป็นโลกุตตระ เรายังห่างไกลกับพุทธนิสสัยมาก ก็เร่งรีบบำเพ็ญเนกขัมมคุณ ตามเสด็จให้เต็มความสามารถ

ตรวจปัญญา

ปัญญา นิสสัยของพระพุทธเจ้านั้น เป็นของลึกซึ้งสุขุมยากที่เราจะรู้ได้ เพราะภูมิวาสนาผิดกัน ส่วนพระองค์เป็นพุทธภูมิ ส่วนเราเป็นแต่สาวกภูมิ เพราะเหตุนั้นจำต้องตรวจตรองดูตามที่ท่านแสดงไว้ในที่มาต่าง ๆ ชั้นโลกียปัญญา ปัญญาชั้นโลกีย์ต่ำ ๆ

ดังเมื่อพระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ครองสุขสมบัติอยู่ เมื่อได้ทรงเห็นคนชรา คนอาพาธ และคนตาย ได้ทรงพระดำริห์ว่า ของเหล่านี้เป็นเพลิงของร้อนเผาตนและสัตว์อื่นอยู่เป็นนิตย์ จะว่าเป็นของน่ารักน่าชังก็ไม่ชอบ ทำไฉนเราจะพ้นได้ ธรรมเครื่องคู่คือไม่ต้องชราอาพาธและไม่ต้องตายคงจะมีเป็นแน่แท้ เพราะของในโลกย่อมเป็นคู่ ๆ กัน ดังร้อนและเย็นมืดและสว่างเป็นต้น ถ้ากระไร เราได้บรรพชาเพศ ถึงกายวิเวก จิตตวิเวก เมื่อใดเราคงจะประสพธรรมที่ไม่แก่เจ็บตายเป็นมั่นคง พระองค์จึงออกภิเนษกรมณ์บำเพ็ญวิชชาและจรณะให้มีขึ้น

ส่วนโลกุตตรปัญญา ปัญญาอย่างสูงดังที่ท่านแสดงไว้ในปฏิจจสมุปบาท ส่วนนิโรธวารว่า อวิชชาดับสังขารวิญญาณ ตลอดถึงชรามรณะ ส่วนที่มีวิชชาเป็นปัจจัยดับไปตามกันหมด ดังที่มาในพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร คำปฏิญาณยถาภูตญาณทัสสนะซึ่งมีแล้วในพระองค์ว่า **"อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ เม ภิกฺขเว"** เป็นต้น มีใจความว่า ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้นนี้ เป็นทุกขอริยสัจจ์ พระองค์ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่กาลก่อนเลย เป็นญาณจักษุปัญญา วิชชาความรู้แจ้งแสงสว่างได้บังเกิดขึ้นแล้วแด่พระองค์ อธิบายความว่า ปัญญาที่เห็นชาติชรามรณะแต่เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์นั้น เป็นแต่ปัญญาของอวิชชาเท่านั้น ไม่ได้ความจริง ส่วนปัญญาที่เห็นชาติชรามรณะในสมัยที่ตรัสรู้แล้ว ดังที่ทรงปฏิญาณในพระธรรมจักร์ว่า ชาติ ชรา มรณะเป็นทุกขอริยสัจจ์ นี้เป็นปัญญาของวิชชาได้ความจริง เพราะเห็นตัวคือปัจจุบันธรรม ชาติ ชรา มรณะ ส่วนอวิชชาเป็นปัจจัยนั้นถึงเราจะตรวจตรองดูอย่างไรก็คงจะไม่เห็น เพราะเป็นของ **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** ถ้าเราจะดูชาติ ชาติก็เป็นอดีตไป ครั้นจะดูชรามรณะ มรณะก็เป็นอนาคตไป จะเห็นได้ก็เป็นแต่ยึดเอาของคนอื่นเขาเข้ามาไว้ดูเท่านั้น ถ้าไปวุ่นกับเรื่องคนอื่นแล้ว จะต้องโดนทุกข์สมุทัยทุกที ส่วนชาติ ชรา มรณะ ที่มีวิชชาเป็นปัจจัยนั้น อาจที่จะตรองให้เห็นได้เพราะเป็นของจริง ของเที่ยง เป็นตัว อมตะ มีอยู่ที่ตนไม่ต้องไปยึดเอามาแต่ผู้อื่น จึงเป็น **ปจฺจตฺตํ** ได้ ถ้าจะมีความสงสัยว่า **อตฺตา** ที่ไหนมี แบบแผนท่านว่า **"สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา"** ทั้งนั้น ต้องรับว่าจริงแต่เป็นอนัตตาของเรา หาเป็นอนัตตาของธรรมไม่

เมื่อเข้าใจปัญญานิสสัยของพระพุทธเจ้าตามที่มาต่าง ๆ อย่างนี้แล้ว พึงตรวจดูปัญญาของตน ยังตกอยู่ในภูมิไหน ในภูมิอวิชชาหรือในภูมิวิชชา เมื่อเห็นว่ายังพร่องอยู่ด้วยอาการใด ก็รีบบำเพ็ญเพียรให้เหมือนปัญญานิสสัยของพระพุทธเจ้าขึ้น ตามกำลังความสามารถแห่งตน ปัญญานิสสัยเป็นของละเอียดจริง แต่ถึงอย่างนั้นที่เราจะทอดธุระเสียว่าช่างเถอะอย่างนี้ก็ไม่ชอบกล ถ้าหากว่าเป็นธรรมชาติเหลือปัญญาของมนุษย์จริงท่านแต่ก่อน ทำไมท่านจึงได้เป็นสาวกพุทธะกันตั้งหมื่นตั้งแสน ขอให้พิจารณาดูให้ซึ้ง

ตรวจวิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฏฐานะ

นิสสัย ๔ อย่างนี้ เป็นอัญญมัญญปัจจัยอาศัยซึ่งกัน และถ้าวิริยะมีในที่ใด ขันติ สัจจะ อธิษฐาน ต้องมีในที่นั้น จึงสำเร็จเป็นอิทธิบาท มีนิทัสสนะนัย ดังเมื่อวันพระพุทธเจ้าของเราจะได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ วิสาขปุรณมี เวลาเย็น ทรงนิสีทนาการด้วยบัลลังก์สมาธิบนกองหญ้าคา ณ โคนโพธิ ผินพระภักตร์ สู่บูรพทิศ ทรงตั้งจิตต์อธิษฐานว่า **ถ้าเราไม่ได้ตรัสรู้อมตะธรรมตราบใด เราจักไม่ลุกขึ้นจากอาสนะอันนี้เลย ถึงแม้เนื้อและเลือดกระดูกและเอ็น จะเหือดแห้งย่อยยับเป็นผุยผงประการใดก็ตามเถิด** แล้วก็ทรงสำเร็จอิริยาบถอันเดียวตลอดคืนยังรุ่ง ในที่สุดแห่งปัจฉิมยามวันนั้นพระองค์ก็ได้ตรัสรู้ พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ สำเร็จเป็นวิสุทธขันธสันดาน

ความตั้งจิตต์มั่นว่า ถ้าเราไม่ได้ตรัสรู้อมตะธรรมจักไม่ลุกขึ้น เป็นอธิฏฐานะ ความนั่งจริงจนได้ตรัสรู้ เป็นสัจจะ ความอดทนไม่เกี่ยวข้องด้วยความเหน็ดเหนื่อยนั้นเป็นขันติ ความกล้าไม่ท้อถอยจนให้กิจสำเร็จได้ เป็นวิริยะ เมื่อพระองค์เป็นโพธิสัตว์อยู่ก็มีธรรม ๔ อย่างนี้เป็นนิสสัยอยู่ทุกเมื่อ ถึงเมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ทรงบำเพ็ญพุทธกิจทั้งปวงก็มีธรรม ๔ อย่างนี้เป็นนิสสัยอยู่ทุกเมื่อ จึงให้กิจนั้น ๆ สำเร็จบริบูรณ์ได้ เมื่อตรวจดูเข้าใจตามได้แล้ว สอบนิสสัยของตนดู ถ้ายังไม่ตรงด้วยข้อใด ก็รีบแก้ไข ให้ตรงตามพุทธนิสสัยขึ้น ให้ยกกายวาจาใจขึ้นสู่ภูมิธรรมโดยลำดับ

ตรวจเมตตาและอุเบกขา

เมตตาและอุเบกขา ๒ นิสสัยนี้ เป็นของละเอียดและมีอยู่ในพระองค์ทุกเมื่อ การที่ทรงบำเพ็ญนิสสัยอื่น ๆ นั้นก็มี นิสสัยทั้ง ๒ นี้เป็นเหตุ ด้วยเมตตาอุเบกขาทั้ง ๒ นี้มีในพระองค์ คือพระองค์ได้รับความสุขความเย็นเพราะพระทัยเป็นกลาง ความสุขความเย็นมีในพระองค์ทุกเมื่อ จึงชื่อว่าพระองค์ประกอบด้วยพระเมตตาพระกรุณา คือ ทำเพลิงราคะ เพลิงโทสะ เพลิงโมหะ ให้ดับไปจากพระสันดานได้ด้วยอริยมรรคปัญญา ส่วนเพลิงชาติเพลิงชราเพลิงมรณะนั้น กลายเป็นเพลิงสภาพมีจำเพาะแต่ปัจจุบันไม่มีพิษเผาพระองค์ให้ร้อนไม่ได้ พระองค์จึงชื่อว่าเป็นผู้จืดสนิทเย็นสนิท เพราะคุณสมบัตินั้น ๆ มีในพระองค์ พระองค์จึงเป็นผู้สามารถแจกแบ่งเผื่อแผ่คุณสมบัตินั้น ๆ มีความสุขความเย็นเป็นต้นทั่วไปได้ สำเร็จด้วยอำนาจศีลสมาธิปัญญา คือบารมี ๑๐ ประการ ดังบรรยายมานี้

ตรวจพุทธนิสสัย

เมื่อกุลบุตรผู้มีศรัทธา ตรวจตรองดูในพุทธนิสสัยตั้งแต่เบื้องต้นจนถึง**วิสุทธนิสสัย ปัญญานิสสัย กรุณานิสสัย** ชัดใจสิ้นความสงสัยแล้ว ต่อไปพึงพากเพียรแก้ไขนิสสัยของตนให้ตรงตามพุทธนิสสัยจงทุกประการ ตามกำลังความสามารถแห่งตน

เมื่อถึงพุทธนิสสัยได้เพียงชั้นใด ก็ชื่อว่าถึงพระไตรสรณคมน์เป็นที่พึ่งในชั้นนั้น เพราะว่าผู้ใดรู้จักพุทธนิสสัย ชื่อว่าเป็นผู้รู้จักพระพุทธเจ้า ผู้ถือนิสสัยพระพุทธเจ้าชื่อว่าผู้ถึงพระธรรม เพราะพระธรรมนั้นเองเป็นนิสสัยของพระพุทธเจ้า ผู้ถึงพระธรรมคือผู้ถึงนิสสัยของพระพุทธเจ้านั้นเองชื่อว่าพระสงฆ์ เพราะพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ต่างกันโดยวัตถุมีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน ดังที่มาในรตนัตตยปภาวาภิยาจนคาถา ท้าย ๗ ตำนานว่า

“พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ จาติ　　นานา โหนฺตมฺปิ วตฺถุโต
อญฺญมญฺญา วิโยคาว　　เอกีภูตมฺปนตฺถโต
พุทฺโธ ธมฺมสฺส โพเธตา　　ธมฺโม สงฺเฆน ธาริโต
สงฺโฆ จ สาวโก พุทฺธสฺส　　อิจฺเจกาพทฺธเมวิทํ” ดังนี้

กุลบุตรผู้บรรพชาอุปสมบท ประพฤติพรตพรหมจรรย์ทุกหมู่เหล่า พึงมีสติดำรงอยู่ด้วยปัญญา บำรุงปัจจเวกขณญาณให้รู้ตนอยู่ทุกเมื่อว่าเราได้ละกามารัมมณกิจ ออกมานี้อุทิศเฉพาะพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ส่วนหนึ่ง ซึ่งจะมาลุ่มหลงอยู่ด้วยหมู่คณะ ลัทธิทิฏฐิต่างๆ ตามอย่างของบุทคลนั้น ๆ จะไม่ชอบกล ควรจะตรวจตรองดูธรรมวินัย ซึ่งเป็นพุทธนิสสัยให้เหมาะแก่จิตต์ของตน ทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด อย่าให้เสียที ที่เราเกิดมาเป็นมนุษย์บุรุษสตรี และได้ประสบพบพระพุทธศาสนาด้วยดี พึงยังตนให้มีพุทธนิสสัยเป็นเขมสรณคมน์จงทุกเมื่อเทอญ

ตรวจอุปัชฌายาจริยนิสสัย

บัดนี้ จักแสดงลักษณะถือนิสสัยอุปัชฌาย์อาจารย์ต่อไป ด้วยกุลบุตรผู้จะอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ต้องแสวงหาอุปัชฌายะอาจารย์ผู้ควรรับนิสสัยมีพรรษาแต่ ๑๐ ขึ้นไป มีใจความตามที่มาแห่งพระวินัยว่า เมื่อกุลบุตรจะถือนิสสัยอยู่ในสำนักท่านผู้ใด พึงไปอยู่ปฏิบัติท่านผู้นั้นโดยเอื้อเฟื้อ สอบสวนดูจนเกิดความเลื่อมใสแล้วจึงขอนิสสัยอยู่ด้วย ส่วนผู้จะเป็นอุปัชฌายะหรืออาจารย์เล่า ก็ต้องสังเกตสอบสวนผู้จะเป็นสัทธิวิหาริกหรืออันเตวาสิก ให้เห็นว่าพอจะแนะนำสั่งสอนได้จึงค่อยรับ เมื่อรับแล้วต้องเอาเป็นภาระแนะนำสั่งสอนจริง ๆ ส่วนสัทธิวิหาริกหรืออันเตวาสิก เมื่อได้รับนิสสัยอยู่กับท่านผู้ใดแล้ว ก็ต้องปฏิบัติท่านผู้นั้นให้ถูกต้องตามนิสสัยของท่านทุกอย่าง ไม่ควร

ทำสามีจิกรรมกับบุทคลผู้นั้น ได้ใจความโดยย่อตามวินยานุญาตดังนี้

ต่อไปนี้เป็นคำอธิบาย โดยมติของตนพอเป็นทางดำริแห่งกุลบุตรผู้มีศรัทธาใคร่ต่อการศึกษาสืบไป

จักบรรยายนิสสัยประเภท คำที่ว่านิสสัย ๆ นั้นเป็นภาษามคธ ถือเอาเนื้อความได้ด้วยยาก ถ้าจะให้ได้ความตามสยามภาษาแล้ว ต้องแปลว่าอัธยาศรัยหรือน้ำใจหรือใจคอหรือความประพฤติ เป็นเครื่องอาศัยของตน ชื่อว่านิสสัย

เมื่อได้เนื้อความดังนี้แล้ว ประสงค์จะถืออยู่กับท่านองค์ใด ซึ่งตนเห็นว่าเป็นครุฐานียะควรเคารพ ก็พึงไปสอบสวนดู เมื่อเห็นนิสสัยของท่านเป็นที่ชอบใจของตนจึงขอรับนิสสัยอยู่ด้วย

นิสสัยนั้นมีอาการหลายอย่างต่าง ๆ กัน จะยกมาชี้พอเป็นตัวอย่าง บางท่านมีศีลวิสุทธิเป็นนิสสัย คือพอใจศึกษาสอบสวนตามวินยานุญาตเข้าใจแล้วก็ปฏิบัติตาม มักเห็นภัยโทษมีประมาณน้อย ประกอบด้วยอินทรียสังวร มักพอใจประพฤติอยู่แต่เพียงศีลสิกขา

บางท่านมีสมาธิ คือ จิตตวิสุทธิเป็นนิสสัย คือ พอใจศึกษาทางสมถะ ทำขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ ให้เกิด ให้มีพอใจในข้อวัตรน้อยใหญ่ มักเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย ประกอบด้วยอินทรียสังวร มักพอใจประพฤติอยู่แต่เพียงจิตตสิกขา

บางท่านมีปัญญาคือทิฏฐิวิสุทธิเป็นนิสสัย คือ พอใจศึกษาทางวิปัสสนา ตรวจตรองพิจารณานาม รูป ขันธ์ ธาตุ อายตนะ ให้เห็นจริงตามสภาพ มักพอใจอยู่ด้วยความไม่ประมาท มักเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย ประกอบด้วยอินทรียสังวร มักพอใจประพฤติอยู่แต่เพียงปัญญาสิกขา

บางท่านมีราคะเป็นนิสสัย คือจะทำสิ่งใดก็มักแต่สวย ๆ งาม ๆ อวด ๆ โถง ๆ และมีความเคารพต่อธรรมวินัย มักมีสิ่งทำจิตต์ให้เพลิดเพลินเป็นเครื่องอยู่ มักเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย ประกอบด้วยอินทรียสังวร มักพอใจอยู่ด้วยความไม่ประมาท

บางท่านมีโทสะเป็นนิสสัย คือทำสิ่งใดชอบจู้จี้จุกจิก ดุคนโน้นด่าคนนี้ พยาบาทผูกเวรแก่คนโน้นคนนี้ มักยอตัวข่มท่าน ชอบเพ่งโทษของผู้อื่น ส่วนตัวก็ไม่บำรุงให้เกิดความสุขความเย็น แต่มักเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย ประกอบด้วยศีลสังวร มักพอใจอยู่ด้วยความไม่ประมาท

บางท่านมีโมหะเป็นนิสสัย จะทำสิ่งใดมักพลั้ง ๆ เผลอ ๆ หลง ๆ ลืม ๆ ไม่ชอบความสะอาด มักขี้เกียจขี้คร้าน แต่มักเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย ประกอบด้วยศีลสังวร มักพอใจอยู่ด้วยความไม่ประมาท

บางท่านมีศรัทธาเป็นนิสสัย คือเป็นคนเชื่อง่าย ได้ยินเขาพูดอย่างไรก็เชื่อ ได้เห็นแบบแผนตำราว่ากระไรก็เชื่อ ไม่พอใจตรึกตรองให้เห็นด้วยปัญญาแห่งตน

บางท่านมีญาณะเป็นนิสสัย คือได้เห็นได้ยินได้ฟังอะไร ๆ มักสอบสวนให้เห็นจริงด้วยปัญญาของตนก่อนจึงเชื่อ

บางท่านมีวิตกเป็นนิสสัย คือจะทำสิ่งใดมักไม่แน่นอนแก่ใจ สงสัยสิ่งนั้นสงสัยสิ่งนี้ อย่างนั้นก็จะได้อย่างนี้ก็จะได้ ไม่ค่อยจะเป็นหนึ่งลงในสิ่งอะไรได้

จะบรรยายเรื่องนิสสัยของบุทคลแล้วก็มากอย่างต่าง ๆ กัน เมื่อจะย่นลงให้สั้นแล้วก็คงมี ๒ อย่าง คือ บัณฑิตนิสสัย ๑ พาลนิสสัย ๑ เท่านั้น ผู้ลุอำนาจแห่งโลภะโทสะโมหะ มักประพฤติทุจริตด้วยกายวาจาใจ ไม่เคารพพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ไม่เคารพต่อไตรสิกขาและอัปปมาทธรรม เห็นแก่ความได้ความดี ความดีความชอบในปัจจุบัน ผู้ประกอบด้วยอกุศลต่าง ๆ อย่างนี้เป็นนิสสัย เรียกชื่อว่า**พาลนิสสัย**

ผู้ไม่ลุอำนาจแห่งโลภะโทสะโมหะ คือ พอใจประพฤติสุจริตด้วยกายวาจาใจ มีความเคารพพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ เคารพต่อไตรสิกขาและอัปปมาทธรรม ผู้มีอัปปิจฉตาและสันตุฏฐิตา เป็นวิหารธรรม เห็นธรรมวินัยเป็นสรณะอยู่ทุกเมื่อ ผู้มีกุศลเป็นนิสสัยอย่างนี้ เรียกชื่อว่า **บัณฑิตนิสสัย**

เมื่อเข้าใจนิสสัยทั้ง ๒ อย่างนั้นแล้ว เราชอบใจพาลนิสสัยก็ต้องไปขออยู่กับท่านผู้เป็นพาลนิสสัย เมื่ออยู่ในสำนักของท่านแล้วต้องปฏิบัติให้ตรงกับนิสสัยของท่าน ท่านประพฤติอย่างไรเราต้องหัดประพฤติตาม ให้ตรงกับนิสสัยของท่านทุกสิ่งทุกอย่าง เว้นแต่สิ่งที่เหลือวิสัยจะทำได้ ถ้าแกล้งไม่ทำตามอุปัชฌายะอาจารย์ด้วยข้อใด นิสสัยข้อนั้นก็ขาดไม่อาจจะติดต่อกันเข้าได้

เมื่อชอบบัณฑิตนิสสัย ก็ต้องไปขออยู่กับท่านที่เป็นบัณฑิตนิสสัย เมื่ออยู่ในสำนักของท่านแล้ว ต้องปฏิบัติตามให้ตรงกับนิสสัยของท่าน เป็นต้นว่าท่านไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ท่านมีความเพียรความหมั่นในข้อวัตรและกิจงานการอันใด ที่หาโทษมิได้เราต้องหัดประพฤติตามอย่างนั้น ให้ตรงกับนิสสัยของท่านทุกสิ่งทุกอย่าง เว้นแต่สิ่งที่เหลือวิสัยจะทำได้ ถ้าไม่เหลือวิสัยต้องทำตาม ถ้าแกล้งไม่ทำตามอุปัชฌายะในข้อใด นิสสัยข้อนั้นก็ขาด

เพราะที่มาในพระวินัย แสดงองค์คุณไว้แก่สัทธิวิหาริกและอันเตวาสิกผู้ควรแก่นิสสัย ๕ อย่างดังนี้ **"อธิมตฺตํ เปมํ โหติ อธิมตฺโต ปสาโท โหติ อธิมตฺตา หิริ โหติ อธิมตฺโต คารโว โหติ อธิมตฺตา ภาวนา โหติ"** ความว่า รักยิ่งนัก เลื่อมใสยิ่งนัก ละอายยิ่งนัก เคารพยิ่งนัก เจริญเมตตายิ่งนัก ในท่านผู้เป็นอุปัชฌาย์อาจารย์

เมื่อกุลบุตรศึกษาเข้าใจประเภทแห่งนิสสัยอย่างที่แสดงมานี้แล้ว เมื่อรับนิสสัยอยู่ในสำนักท่านผู้ใด พึงประพฤติปฏิบัติโดยเอื้อเฟื้อตามวินยานุญาตดังมีต่อไปนี้ทุกประการเทอญ

ในอุปัชฌายะวัตต์ความว่า ภิกษุผู้เป็นสัทธิวิหาริก พึงปฏิบัติชอบในอุปัชฌายะ ความปฏิบัติชอบอย่างนี้

สัทธิวิหาริก คือ ภิกษุและสามเณรพึงลุกขึ้นแต่เช้า ถ้าสวมรองเท้าจงกรมอยู่ พึงถอดรองเท้าเสีย ทำผ้าห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง พึงให้ไม้สีฟันให้น้ำล้างหน้าบ้วนปากแล้ว ปูอาสนะไว้ ข้าวต้มมีพึงล้างภาชนะนำข้าวต้มน้อมเข้าไปให้ อุปัชฌายะฉันข้าวต้มแล้วถึงถวายน้ำ แล้วรับภาชนะข้าวต้มมา ทำโดยเคารพอย่าให้กระทุบครูดสี ล้างเก็บเสียด้วยดี เมื่ออุปัชฌายะลุกแล้วพึงรื้อเก็บอาสนะเสีย

ถ้าอุปัชฌายะใคร่จะเข้าบ้านไซร้ พึงให้ผ้านุ่งและรับผ้าเปลี่ยนนุ่ง พึงให้ประคตเอว พึงซ้อนผ้าอุตตะราสงค์กับผ้าสังฆาฏิเป็นสองชั้นให้ พึงล้างบาตร์และให้ตั้งน้ำด้วย ถ้าอุปัชฌายะจำนงจะให้เป็นปัจฉาสมณะตามหลังไปด้วยไซร้ พึงปิดกายให้มีมณฑลสวมนุ่งให้เป็นปริมณฑลและคาดประคตเอว ซ้อนผ้าให้เป็นสองชั้น ห่มคลุม กลัดรังดุม ล้างบาตร์ถือเอาบาตร์แล้ว เป็นปัจฉาสมณะไป ภายหลังแห่งอุปัชฌายะ อย่าเดินไปให้ไกลนัก อย่าให้ใกล้นัก คะเนพออุปัชฌายะเหลียวมาพูดด้วย ก้าวไปก้าวหนึ่งสองก้าวก็ถึง บาตร์-อุปัชฌายะร้อน หรือเต็มด้วยข้าวต้มหรือข้าวสวย พึงรับบาตร์อุปัชฌายะ เปลี่ยนบาตร์ของตนให้อุปัชฌายะ เมื่ออุปัชฌายะพูดอยู่ อย่ากล่าวคำสอดแซกขึ้นในระหว่าง ๆ เมื่ออุปัชฌายะกล่าวคำใกล้ต่ออาบัติ ก็ทำดุจถามว่ากล่าวเช่นนี้ควรหรือไม่ เป็นอาบัติหรือไม่ ห้ามเสีย อย่าห้ามด้วยคำกระโชกกระชาก เมื่อจะกลับจากบ้าน พึงกลับก่อนแล้วปูอาสนะไว้ ตั้งน้ำล้างเท้าตั่งรองเท้ากระเบื้องเช็ดเท้าไว้ท่าแล้ว ลุกไปรับบาตร์ จีวร พึงให้ผ้าผลัดนุ่งรับผ้านุ่งมา ถ้าจีวรชุ่มด้วยเหงื่อไซร้ พึงตากเสียในที่ร้อนครู่หนึ่ง แต่อย่าตากทิ้งไว้ในที่ร้อนให้นาน แล้วพึงพับเสีย เมื่อจะพับจีวรพึงเหลือมุมข้างหนึ่งให้เกินมุมข้างหนึ่งสัก ๔ นิ้ว แล้วจึงพับ อย่าให้หักกลาง พึงทำประคตเอวไว้ในขนดจีวร

ถ้าบิณฑบาตมีอยู่ อุปัชฌายะใคร่จะฉันไซร้ พึงให้น้ำแล้วพึงน้อมบิณฑบาตเข้าไป พึงถามอุปัชฌายะด้วยน้ำฉัน อุปัชฌายะฉันแล้วพึงให้น้ำแล้วพึงรับบาตร์มาทำให้ต่ำ อย่าให้ครูดสีล้างเสียทำให้หมดน้ำด้วยดีแล้วจึงตากไว้ในที่ร้อนครู่หนึ่ง แต่อย่าตาก บาตร์ทิ้งไว้ในที่ร้อนให้นาน แล้วพึงเก็บบาตร์จีวรเสีย เมื่อจะเก็บบาตร์และจีวร พึงเก็บดังกล่าวแล้วในเสนาสนะวัตร์นั้นเถิด เมื่ออุปัชฌายะลุกแล้ว พึงเลิกอาสนะเ ก็บน้ำล้างเท้า ตั่งรองเท้า กระเบื้องเช็ดเท้าเสีย ถ้าที่นั้นรกด้วยหยากเยื่อไซร้ พึงกวาดแผ้วเสีย

ถ้าอุปัชฌายะใคร่จะอาบน้ำไซร้ พึงตกแต่งน้ำอาบให้ ถ้าต้องการด้วยน้ำเย็นพึงตกแต่งน้ำเย็นให้ ถ้าต้องการด้วยน้ำร้อน พึงตกแต่งน้ำร้อนให้ ถ้าอุปัชฌายะใคร่จะเข้าเรือนไฟไซร้ พึงบดจุณแช่ดินทาหน้าไว้แล้ว ถือตั่งสำหรับเรือนไฟตามหลังอุปัชฌายะไปแล้วให้ตั่ง รับจีวรมาเก็บไว้ที่สมควรข้างหนึ่ง พึงให้จุณให้ดินทาหน้า ถ้าอุตสาหะอยู่พึงเข้าไปในเรือนไฟด้วย เมื่อจะเข้าไปพึงปฏิบัติดังกล่าวแล้วในชันตาคาระวัตต์เถิด พึงทำบริกรรมบีบนวดให้อุปัชฌายะในเรือนไฟ เมื่อจะออกมาพึงปฏิบัติดังกล่าวแล้วในชันตาคาระวัตต์เถิด พึงทำบริกรรมขัดสีให้อุปัชฌายะในน้ำด้วยอาบน้ำแล้วพึงขึ้นมาก่อนทำตัวของตนให้หมดน้ำแล้วจึงนุ่งผ้า แล้วพึงเช็ดน้ำที่ตัวอุปัชฌายะ แล้วพึงให้ผ้านุ่งผ้าสังฆาฏิแล้ว พึงถือเอาตั่งสำหรับเรือนไฟมาตั้งไว้ก่อน พึงตั้งน้ำล้างเท้า ตั่งรองเท้ากระเบื้องเช็ดเท้าไว้ก่อน พึงถามอุปัชฌายะด้วยน้ำฉัน

ถ้าใคร่จะเรียนบาลี ก็พึงให้อุปัชฌายะแสดงบาลีขึ้น ถ้าใคร่จะไต่ถามเรียนอรรถกถา ก็พึงไต่ถามเรียน

อุปัชฌายะอยู่ในวิหารกุฎีใด ถ้าวิหารกุฎีนั้นรกด้วยหยากเยื่อ ถ้าอุตสาหะอยู่พึงชำระปัดกวาดเสีย เมื่อจะชำระกุฎี พึงปฏิบัติดังกล่าวแล้วในเสนาสนะวัตต์จงทุกประการจนถึงตักน้ำไว้ในหม้อชำระเถิด

ถ้าความกระสันไม่ยินดีในพรหมจรรย์ อยากสึกเกิดขึ้นแก่อุปัชฌาย์ไซร้ ให้สัทธิวิหาริกพึงพาไปเที่ยวในที่อื่น หรือวานภิกษุอื่นให้พาไปเที่ยวเสีย หรือทำคารวะนิมิตต์ในธรรมกถาน้าวหน่วงให้อุปัชฌายะหายกระสัณห์ ถ้าความรำคาญรังเกียจสงสัยเกิดขึ้นแก่อุปัชฌายะ ให้สัทธิวิหาริกพึงบรรเทาสีย หรือวานภิกษุอื่นให้ช่วยบรรเทาเสีย หรือทำธรรมนิมิตต์ในธรรมกถาให้อุปัชฌายะระงับเสีย ถ้าทิฏฐิความเห็นผิดเกิดขึ้นแก่อุปัชฌายะไซร้ ให้สัทธิวิหาริกว่ากล่าวให้สละเสีย หรือวานภิกษุอื่นให้ว่ากล่าวให้สละเสีย หรือทำสันตินิมิตต์ในธรรมกถาให้อุปัชฌาย์ระงับเสีย

ถ้าอุปัชฌายะต้องครุธรรม คือสังฆาทิเสสเป็นผู้ควรปริวาสหรืออยู่ปริวาส ต้องอันตราบัติ เป็นผู้ควร**มูลายปฏิกัสสนะ** หรืออยู่ปริวาสแล้วเป็นผู้ควรมานัตต์ หรืออยู่มานัตต์แล้วเป็นผู้ควร**อัพภานกรรม** กิจเหล่านี้ให้สัทธิวิหาริกพึงทำความขวนขวายว่าไฉนสงฆ์จะพึงให้ปริวาส และมูลายะปฏิกัสสนะ และมานัตต์และอัพภานะแก่อุปัชฌายะดังนี้

ถ้าสงฆ์ใคร่จะตัชชนียกรรม หรือนิยสกรรม หรือปัพพาชนียกรรม หรือปฏิสาระณียะกรรม หรืออุกเขปนียะกรรม สิ่งใดสิ่งหนึ่งแก่อุปัชฌายะไซร้ ให้สัทธิวิหาริก

พึงทำความขวนขวายว่า ไฉนสงฆ์จะไม่ทำกรรมแก่อุปัชฌายะ หรือจะน้อมไปเพื่อเป็นกรรมเบา ดังนี้ ถ้ากรรมนั้นสงฆ์ทำแก่อุปัชฌายะแล้วไซร้ ให้สัทธิวิหาริกพึงทำความขวนขวายว่า ไฉนอุปัชฌายะจะพึงปฏิบัติชอบ สงฆ์จะพึงระงับกรรมนั้นให้ ดังนี้

ถ้าจีวรแห่งอุปัชฌายะจะต้องซัก หรือจีวรอุปัชฌายะจะต้องทำ หรือน้ำย้อมอุปัชฌายะจะต้องต้ม หรือจีวรอุปัชฌายะจะต้องย้อม กิจเหล่านี้ให้สัทธิวิหาริกพึงทำให้ หรือสัทธิวิหาริกพึงทำความขวนขวายในกิจเหล่านี้ เพื่อจะย้อมจีวรแห่งอุปัชฌายะ พึงย้อมพลิกกลับไปกลับมาด้วยดี เมื่อตากแถวน้ำย้อมในจีวรยังไม่ขาด อย่าเพิ่งหลีกไปเสียเฝ้าอยู่ก่อน

ไม่บอกอุปัชฌายะก่อน อย่าให้บาตรให้จีวรให้ปริกขารและโกนผมให้ และทำบริกรรมให้ และทำความขวนขวายให้แก่คนบางคน และอย่ารับบาตร์รับจีวรรับปริขารคนบางคน และอย่ายังคนบางคนให้โกนผมให้ ให้ทำบริกรรมให้ ให้ทำความขวนขวายให้แก่ตน และอย่าเป็นปัจฉาสมณะตามหลังคนบางคน อย่าถือเอาคนบางคนมาเป็นปัจฉาสมณะ อย่านำบิณฑบาตไปให้แก่คนบางคน อย่าให้คนบางคนนำบิณฑบาตมาให้ ซึ่งว่าคนบางคนนั้นประสงค์เอาคนที่เป็นวิสภาคไม่ชอบแก่อุปัชฌาย์ ต้องบอกอุปัชฌายะก่อน จึงทำการเหล่านี้ได้

และไม่บอกลาอุปัชฌายะก่อน อย่าพึงเข้าไปบ้าน อย่าพึงไปป่าช้า เพื่อจะอยู่หรือจะดู อย่าพึงไปสู่ทิศ ใคร่จะเข้าไปบ้านหรือบิณฑบาต หรือด้วยกิจอื่น พึงบอกอุปัชฌายะก่อนจึงเข้าไป ถ้าอุปัชฌายะปรารถนาจะลุกขึ้นแต่เช้า ไปยังที่ภิกขาจารไกลไซร้ อุปัชฌายะก็พึงบอกว่าภิกษุหนุ่มจงเข้าไปบิณฑบาตเถิด ดังนี้ก่อนแล้วจึงเข้าไป เมื่อไม่บอกดังนี้แล้วไปเสีย สัทธิวิหาริกไปที่บริเวณไม่เห็นอุปัชฌายะจะเข้าไปบ้านก็ควร สัทธิวิหาริกใคร่จะหลีกไปยังทิศที่อื่น พึงบอกแล้วอ้อนวอนลา ๒ ครั้ง ถ้าอุปัชฌายะอนุญาตเป็นความดี ถ้าไม่อนุญาตแล้วไซร้ แม้เมื่ออาศัยอุปัชฌาย์อยู่ อุทเทสหรือปริปุจฉาหรือกัมมัฏฐานหรือปรารภความเพียร เหล่านี้ไม่บริบูรณ์ อุปัชฌายะเป็นพาลไม่ฉลาดเป็นแต่ไม่ยอมให้ไปด้วยใคร่จะให้อยู่ในสำนักตนอย่างเดียวเท่านั้น อุปัชฌายะเช่นนี้แม้ห้ามอยู่จะไปก็ควร

ถ้าอุปัชฌายะเป็นไข้ไซร้ พึงอุปัฏฐากตลอดชีพ พึงคอยทำอยู่กว่าจะหายไข้ อย่าพึงไปในที่ใด ถ้าภิกษุผู้อุปัฏฐากอื่นมีอยู่ไซร้ พึงแสวงหายาให้ไว้ในมือภิกษุนั้นแล้วบอกว่า เธอองค์นี้จะอุปัฏฐาก แล้วจึงค่อยไป สัทธิวิหาริกจะพึงปฏิบัติดีในอุปัชฌายะทั้งหลายอย่างไร นี้แลเป็นอุปัชฌายะวัตต์แห่งสัทธิวิหาริก ดังนี้แล

อุปัชฌายวัตตัง จบ

ในอาจริยวัตต์ ความว่า อันเตวาสิกผู้ถือนิสสัยอยู่ด้วยอาจารย์พึงปฏิบัติชอบในอาจารย์ ความปฏิบัติชอบในอาจารย์เหมือนอุปัชฌายะวัตต์ทุกประการ

อาจริยวัตตัง จบ

วิธีเจริญสมถะ

เมื่อพุทธบริษัท ได้ศึกษาตรวจตรองเข้าใจในไตรสรณคมน์ โดยนัยดังบรรยายมานี้แล้ว ปรารถนาเพื่อ อจลศรัทธา ควรศึกษาในวิธีสมถะและวิปัสสนาต่อไป ประเภทแห่งสมถะท่านแสดงไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคถึง ๔๐ ประการ มีกสิณบริกรรมเป็นต้น พุทธบริษัทก็เคยได้ยินได้ฟังได้เข้าใจกันอยู่โดยมากแล้ว จะแสดงแต่ย่อพอแก่ความชอบใจของตน เห็นว่ามากนักมักให้ฟั่นเฝือ ทำสิ่งเดียวแต่ให้จริงคงเกิดผล เพราะสมถะก็มีประสงค์เอกัคคตารมณ์เป็นข้อสำคัญ แต่เอกัคคตารมณ์มีเป็น ๒ เงื่อน เอาความว่า มีอารมณ์เป็นอันเดียวเงื่อน ๑ มีอารมณ์รวมเป็นอันเดียวเงื่อน ๑ การทำสมถะ ชอบใจอยากให้ทำสติปัฏฐานเท่านั้น ด้วยในสติปัฏฐานปาฐะชี้ความอยู่ว่า **"เอกายโน ภิกฺขเว อยํ มคฺโค"** เป็นต้น และในพุทธปริวิตก ซึ่งโบราณาจารย์ยกพระมหากรุณาธิคุณขึ้นสู่บุคคลาธิษฐาน เปรียบดังพรหมมารับสมอ้างข้อทรงพระพุทธปริวิตก ท่านผูกเป็นคำฉันท์ไว้เพื่อให้จำทรงได้ง่ายว่า

"เอกายนํ ชาติขยนฺตทสฺสี
มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปี
เอเตน มคฺเคน ตรึสุ ปุพฺเพ
ตริสฺสเร เจว ตรนฺติ โอฆํ" ดังนี้

ใจความว่า ทางความบริสุทธิ์สิ้นภพสิ้นชาติข้ามโอฆะของสัตว์ทั้งหลาย สติปัฏฐานทางเดียวเท่านั้น ท่านผู้ข้ามแล้วในอดีต หรือท่านผู้จักข้ามในอนาคต หรือท่านผู้ข้ามอยู่ในปัจจุบัน บัดนี้ ท่านก็ข้ามโอฆะด้วยสติปัฏฐานทางเดียวนี้เอง ดังนี้

ถึงในที่อื่น ๆ ซึ่งพรรณนาคุณสติปัฏฐานนี้มากมายนัก ที่ชี้อานิสงส์ในท้ายสติปัฏฐานว่าผู้เจริญสติปัฏฐานอย่างช้า ๗ วัน หรือ ๗ เดือน หรือ ๗ ปี คงสำเร็จ ในพุทธคุณก็พรรณนาว่าพระองค์ดำรงจิตต์ในสติปัฏฐาน ๔ ยังโพชฌงค์ ๗ ให้เกิดให้มีขึ้น ดูอุปเทศพรรณนาคุณสติปัฏฐานนี้มากมายนัก ควรเชื่อฟังเอาเป็นจริงได้ เพราะพระพุทธเจ้าเป็นดังแพทย์ผู้ชำแหละลูกศร คือความสงสัยของโลกออกได้

จะตั้งอุปมาปัญหาไว้ ต่างว่าเรามีโรคสำคัญเกิดในตัว ได้รับทุกขเวทนาเดือดร้อนมาหลายปีแล้ว รับประทานยามากก็มากแล้ว อาการของโรคก็มีแต่ทรงกับทวีขึ้นเท่านั้น ภายหลังได้พบหมอวิเศษควรนับถือ หมอนั้นได้บอกว่าโรคนี้เราได้เป็นมาก่อนแล้ว เราได้ยาขนานนี้มารับประทาน โรคของเราก็หาย เราได้ให้ทานแก่ผู้อื่นซึ่งเป็นโรคอย่างเดียวกันเช่นนี้รับประทานก็หาย นับด้วยร้อยด้วยพันเป็นอันมาก ท่านอุตส่าห์รับประทาน

ยาขนานนี้ไปเถิด สัก ๗ วันก็จะหาย ถ้าโรคมันกินลึกถึงสมองกระดูกแล้ว ท่านรับประทานยานี้ไป ๗ เดือน หรือ ๗ ปี คงหายขาดทีเดียว เมื่อเป็นอย่างนี้ เราจะควรทำตามคำสั่งของหมอหรือไม่

สติปัฏฐานนั้นแปลว่าที่ตั้งแห่งสติ สติคือความระลึก ระลึกที่กายชื่อว่ากายานุปัสสนา ระลึกที่เวทนา ชื่อว่าเวทนานุปัสสนา ระลึกที่จิตต์ ชื่อว่าจิตตานุปัสสนา ระลึกที่ธรรม ชื่อว่าธรรมานุปัสสนา ระลึกที่สิ่งอื่นไปจากนี้ ไม่นับว่าเป็นสติปัฏฐาน แสดงสติปัฏฐานในที่ต่างๆ มักมีโดยมากว่า "**กาเย กายานุปสฺสี เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี** ผู้มักตามเห็นซึ่งกายในกาย เห็นซึ่งเวทนาในเวทนาทั้งหลาย เห็นซึ่งจิตต์ในจิตต์ เห็นซึ่งธรรมในธรรมทั้งหลาย" ดังนี้

ถ้าจะแบ่งกายนอกกายใน เวทนานอกเวทนาใน จิตต์นอกจิตต์ใน ธรรมนอกธรรมใน เป็นการลำบาก กลัวจะยุ่งแก่ผู้ปฏิบัติ จะชี้พอให้เห็นว่าเป็นการยาก คำที่ว่ากายนั้นหมายเอาสกลกายทั้งสิ้น เพราะเหตุนั้น จะชี้เอากายคนอื่นเป็นกายนอก กายของเราเป็นกายในก็ถูก จะชี้ว่าสกลกายทั้งก้อนนี้เป็นกายนอก เอกเทศของกาย คือ ลมหายใจ หรือส่วนของกายมีผมขนเป็นต้น เป็นกายในก็ถูก รูปนอกคือมหาภูตรูป เอาเป็นกายนอก รูปอาศัยคืออุปาทายรูป เอาเป็นกายในก็ถูก หรือบรรดากองรูปคือสกลกายทั้งสิ้นของตนหรือของผู้อื่นก็ตาม เป็นกายนอก กายที่อยู่กับใจจะเป็นกายของตนหรือกายของผู้อื่นก็ตาม ซึ่งหลับตาเสียแล้วก็ยังเห็นได้นั้นเป็นกายในก็ถูก

ส่วนเวทนาและจิตต์และธรรมก็มีประเภทต่าง ๆ อย่างเดียวกัน จึงเห็นว่าเป็นการยากจะพาให้ฟั่นเฝือ วิจิกิจฉาจะข่มเหงมากไป ให้ถือเอาในที่ว่าสกลกายหรือรูปกายทั้งสิ้นเบื้องต่ำแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องบนแต่ศีร์ษะลงไป ชื่อว่ากายนอก กายนอกทั้งปวงนั้น เมื่อกุลบุตรตรวจดูให้เข้าใจลักษณะประเภทอาการสีสัณฐานชัดใจแล้ว รูปเหล่านั้นก็เข้าไปตั้งอยู่ที่ใจ เมื่อเราจะเพ่งดูรูปกายเหล่านั้น ก็ไม่ต้องไปเพ่งดูในที่อื่น ดูอยู่ที่ใจเท่านั้น ก็อาจจักเห็นรูปกายทั้งปวงได้ ถึงหลับตาเสียเพ่งดูก็อาจจักเห็นรูปกายทั้งปวงได้ เพราะเป็นรูปกายในแล้ว การที่พิจารณาเห็นรูปกายซึ่งมีอยู่ที่ใจอย่างนี้ ชื่อว่าเห็นกายในได้ในบทว่า **กาเย กายานุปสฺสี** ผู้มักตามเห็นซึ่งกายในกาย

ส่วนเวทนานอกนั้น หมายเอาเวทนาเกิดแต่เหตุคือสัมผัสเพราะสุขทุกข์อุเบกขาจะมีขึ้นต้องอาศัยเหตุ ๓ คือ ใจ ๑ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ๑ รูป เสียง กลิ่น รสเย็นร้อน อ่อนแข็ง ๑ ประชุมกันเข้า ชื่อว่าสัมผัส สุขทุกข์อุเบกขาเกิดแต่สัมผัสทั้งสิ้นชื่อว่าเวทนานอก เวทนานอกทั้งปวงนั้น ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ที่ใจ ไม่ต้องอาศัยสัมผัสภายนอก เมื่อเพ่งดูที่ใจก็อาจจักเห็นเวทนาทั้งปวงซึ่งมีอยู่ที่ใจ อย่างนี้ชื่อว่าเวทนาใน ได้ในบทว่า **เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี** ผู้มักตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย

ส่วนจิตต์นอกนั้น หมายเอาจิตต์ที่รู้ไปในอารมณ์ต่าง ๆ คือ รู้สกลกายมี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น หรือรู้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือรู้ทั่วไป ณ ภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส ธรรมารมณ์ เป็นต้น หรือรู้เวทนาทั้งปวงเหล่านี้เป็นต้น ชื่อว่าจิตต์นอก ความรู้สึกทั้งปวงเหล่านั้นย่อมเข้าไปตั้งอยู่ที่จิตต์ คือความคิดความนึก เมื่อเพ่งอยู่ที่จิตต์อย่างเดียว ก็จักเห็นจิตต์ทั้งปวงมารวมที่จิตต์ คือที่รู้คิดรู้นึกนั้นเอง อย่างนี้ชื่อว่าจิตต์ใน ได้ในบทว่า **จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี** ผู้มักตามเห็นซึ่งจิตต์ในจิตต์

ส่วนธรรมนอกนั้น ได้แก่อนุปัสสนาทั้ง ๓ คือ รูปธรรม ได้แก่ กายานุปัสสนา นามธรรม ได้แก่ เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา นั้นเอง ชื่อว่าธรรมนอก เพราะกายและเวทนาและจิตต์เหล่านี้ ยังเป็นรูปนามส่วนหยาบอยู่ จึงชื่อว่าธรรมนอก ธรรมนอกทั้งปวงย่อมรวมเข้าประชุมที่ใจ ส่วนหยาบดับหมดไป คงเหลืออยู่แต่ส่วนละเอียด คือตัวธรรมดาเท่านั้น อย่างนี้ชื่อว่าธรรมใน ได้ในบทว่า **ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี** ผู้มักตามเห็นซึ่งธรรมในธรรมทั้งหลาย

การแสดงสติปัฏฐาน ๔ ให้เป็น ๔ ส่วนอย่างนี้ ยังเป็นทางอ้อมห่างเหินต่อความเป็นจริง เพราะสติมีอย่างเดียว มีธรรมเป็นประธาน ส่วนจิตต์เป็นจิตต์ ส่วนเวทนาเป็นเจตสิก ส่วนกายเป็นรูป จิตต์เจตสิกรูปฉายมาแต่ธรรมซึ่งเป็นประธาน เพราะเหตุนั้นเมื่อสติตั้งอยู่ที่กาย เวทนาและจิตต์ก็ตั้งอยู่ที่กายด้วย เมื่อกายนอกซึ่งเป็นส่วนหยาบดับไป คงเหลืออยู่แต่กายในซึ่งเป็นส่วนละเอียด คือแสดงอาการเย็นร้อนอ่อนแข็งได้จึงนับเป็นเวทนา เมื่อสติตั้งอยู่ที่เวทนา จิตต์และเวทนาและกายส่วนละเอียดก็ตั้งอยู่ที่เวทนาด้วย เพราะเหตุนั้น เวทนานุปัสสนาจะนับว่าอรูปกรรมฐานทีเดียวยังไม่ได้ จะว่ารูปกรรมฐานทีเดียวก็ไม่ควร ด้วยอัชฌัตติกสุขุมรูปยังปรากฏอยู่ แต่ละเอียดเหลือเกิน ควรจะเรียกว่าโคตรภูจิตต์ของอรูปกรรมฐานได้อยู่ เมื่ออัชฌัตติกสุขุมรูปดับ คงเหลืออยู่แต่จิตต์คือความรู้คิดรู้นึก เมื่อสติตั้งอยู่ที่จิตต์ ส่วนรูปดับหมดไม่ปรากฏ ควรนับว่าอรูปกรรมฐานแท้ แต่ถึงอย่างนั้น ส่วนรูปที่ละเอียดเนื่องมาแต่กายและเวทนา ก็คงยังมีอยู่แต่ไม่ปรากฏ ท่านจึงไม่นับว่าเป็นรูปกรรมฐาน เมื่อจิตต์นอกที่เนื่องมาแต่เวทนาดับหมดไปคงเหลืออยู่แต่ธรรม เมื่อสติตั้งอยู่ที่ธรรมคือตั้งอยู่ที่ตัวประธานเดิม ชื่อว่าธัมมานุปัสสนาก็ยังนับว่าเป็นอรูปกรรมฐานอยู่ เพราะนามธรรมส่วนละเอียดยังปรากฏอยู่ แต่ถึงอย่างนั้นธัมมานุปัสสนาอย่างที่แสดงมานี้ จะนับว่าเป็นวุฏฐานคามินีวิปัสสนาหรือโคตรภูจิตต์ก็ควรเพราะเป็นองค์สัมมาสติแล้ว

ส่วนที่ควรนับว่าสติปัฏฐานแท้ ได้ในอนุปัสสนาทั้ง ๒ เบื้องต้น คือ กายานุปัสสนา

เวทนานุปัสสนา อาการแห่งสติขับให้เห็นเป็น กายนอกกายใน เวทนานอกเวทนาในเพียงเท่านี้ควรนับว่าสติปัฏฐาน เพราะเห็นสภาพเห็นปกติ ควรนับว่าตัว**อธิศีลแท้** เมื่อถึง

จิตตานุปัสสนาแล้ว อารมณ์มากมารวมลงในที่แห่งเดียว จึงควรนับว่าสติสัมโพชฌงค์ เพราะอารมณ์รวมจึงเป็นเหตุให้ตรัสรู้ควรนับได้ว่าเป็นตัว**อธิจิตแท้** ครั้นถึงธัมมานุปัสสนา จึงนับว่าเป็นองค์แห่งสัมมาสติมรรคสมาธิ ตัว**อธิปัญญา**ตรงทีเดียว แสดงสติปัฏฐานนัยนี้ ผู้ฟังงงไม่เข้าใจ การไม่เข้าใจนั้นก็เพราะความเห็นเดิมว่า สติปัฏฐานมี ๔ อย่าง ๔ หมวด ๔ ก้อน การแสดงมานี้ไม่ได้หมายความอย่างนั้น หมายความว่า **ธรรม จิตต์ เวทนา กาย** เป็นอันเดียวกันก้อนเดียวกัน ธรรมนั้นเป็นประธานฉายออกมาเป็นจิตต์ เป็นเวทนา เป็นกาย เป็นตัวสังขาร เพราะเป็นสังขารนั้นเองจึงดับได้ ใช่จะดับไปที่ไหน กายดับก็เป็นเวทนา เวทนาดับก็เป็นจิตต์ จิตต์ดับก็เป็นธรรม เมื่อเป็นธรรมแล้วไม่มีอาการดับ เพราะเป็นตัววิสังขาร ดับได้แต่สังขารธรรมส่วนเดียว สมกับด้วยพุทธภาษิตว่า **“สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา”** ตัวสังขารนั้นเองเป็นตัวอนัตตา สมกับที่มาว่า **“ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ ยํ ทุกฺขํ ตํ อนตฺตา”** วิสังขารในที่อื่นจะเห็นว่าเป็นอนัตตาด้วยก็ควร แต่ในธัมมานุปัสสนานี้ ไตรลักษณ์เดินถึงโคตรภูจิตต์เท่านั้น เพราะยังเป็นสังขาร เมื่อโคตรภูจิตต์แสดงตัวเป็นอนัตตาแล้วก็สิ้นเรื่องไตรลักษณ์ ต่อนั้นไปเป็นวิสังขารธรรม

แท้เป็น { **อตฺตทีปา** / **อตฺตสรณา** / **ธมฺมทีปา** / **ธมฺมสรณา** } เป็น **ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม** เป็น **อชาตึ อชราพฺยาธึ**

อมตํ นิพฺภยํ คตา สมกับคำว่า **“เตสํ วูปสโม สุโข”**

แสดงประเภทแห่งสติปัฏฐาน พอเป็นแผนที่หรือภูมิศาสตร์ของสกลกายแก่กุลบุตรผู้ใคร่ต่อการศึกษาโดยสังเขปเพียงเท่านี้ ต่อนี้จะแสดงวิธีเจริญสติปัฏฐานเป็นทางปฏิบัติ ของกุลบุตรผู้หวังต่อความสิ้นทุกข์จริง เมื่อได้ประสบหนังสือนี้แล้วจะได้ตรองปฏิบัติตาม เมื่อมีอุปนิสัยแก่กล้าก็จะได้บรรลุธรรมาภิสมัยข้ามโอฆะได้ตามพุทธภาษิต

เมื่อกุลบุตรผู้มีศรัทธา ปรารถนาจะเจริญสมถะด้วยวิธีสติปัฏฐาน คือหัดทำสติต้องบำรุงวิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน ๔ อย่างนี้ให้เสมอกัน คือให้มีอธิษฐานความตั้งใจว่าเราจักทำสติ คือความรู้อยู่ที่กายที่ใจ คือให้ตรวจดูสกลกาย ได้แก่อาการ ๓๒ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม เนื้อ หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ สายรัดไส้ ชี้ราก น้ำดี น้ำเสลด น้ำหนอง น้ำเลือด น้ำเหงื่อ น้ำมันข้น น้ำตา น้ำมันเหลว น้ำลาย น้ำมูก น้ำไขข้อ น้ำมูตร สมองในศีร์ษะ เหล่านี้ให้เข้าใจที่อยู่ และกลิ่นสีสัณฐานลักษณะอาการ ว่าสิ่งนี้ตั้งอยู่ที่นี้ มีกลิ่นและสีอย่างนี้ มีสัณฐานสั้นยาวใหญ่เล็ก

อย่างนี้ มีลักษณะอาการต่างกันกับสิ่งนั้นอย่างนี้ ๆ เมื่อตรวจได้ความชัดใจแล้ว พึงทำความรู้สึกอยู่ที่ใจ จะนั่ง นอน ยืน เดิน หรือประกอบกิจใด ๆ ก็ตาม หรือวัตถุภายนอกจะเห็นอะไรก็ตาม อย่าปล่อยใจ ให้มีความรู้สึกอยู่ที่ใจเสมอไป อย่ากลับเอาตาเข้าไปเพ่งใจมันจะเกิดพาหิรญาณไม่ต้องการ ให้เอาใจรู้ใจรู้กายอยู่เสมอ ให้พร้อมด้วยวิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน จะรู้จะเห็นอะไรก็ตามอย่ายินดี ให้ทำความรู้อยู่ที่ใจที่กายเท่านั้น ถ้าอยากจะบริกรรมก็ให้นึกว่าให้ใจอยู่ที่ใจ ให้ใจอยู่ที่กาย ทำอย่างนี้ร่ำไป เมื่อเป็นสติปัฏฐานขึ้นเมื่อไร จักรู้ด้วยตนเอง แสดงวิธีทำสติไว้เพียงเท่านี้ อาศัยความเชื่อกับความจริงเป็นกำลัง คงสมหวัง อย่าแคลงใจ

จบสมถะวิธี

จักแสดงวิปัสสนาภูมิต่อไป

ขันธ์ ๕

รูปกฺขนฺโธ	กอง	รูป ๒๘	มหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูป ๒๔
เวทนากฺขนฺโธ	กอง	เวทนา ๕	
สญฺญากฺขนฺโธ	กอง	สัญญา ๖	
สงฺขารกฺขนฺโธ	กอง	สังขาร ๓	
วิญฺญาณกฺขนฺโธ	กอง	วิญญาณ ๖	

อายตนะ ๑๒

จกฺขฺวายตนํ	อายตนะ	คือ	จักษุ
รูปายตนํ	อายตนะ	คือ	รูป
โสตายตนํ	อายตนะ	คือ	โสต
สทฺทายตนํ	อายตนะ	คือ	เสียง
ฆานายตนํ	อายตนะ	คือ	จมูก
คนฺธายตนํ	อายตนะ	คือ	กลิ่น
ชิวฺหายตนํ	อายตนะ	คือ	ลิ้น
รสายตนํ	อายตนะ	คือ	รส
กายายตนํ	อายตนะ	คือ	กาย
โผฏฺฐพฺพายตนํ	อายตนะ	คือ	เครื่องสัมผัส
มนายตนํ	อายตนะ	คือ	ใจ
ธมฺมายตนํ	อายตนะ	คือ	ธรรมารมณ์

ธาตุ ๑๘

จกฺขุธาตุ	ธาตุ	คือ	จักษุ
รูปธาตุ	ธาตุ	คือ	รูป
จกฺขุวิญฺญาณธาตุ	ธาตุ	คือ	จักขุวิญญาณ
โสตธาตุ	ธาตุ	คือ	โสต
สทฺทธาตุ	ธาตุ	คือ	เสียง
โสตวิญฺญาณธาตุ	ธาตุ	คือ	โสตวิญญาณ
ฆานธาตุ	ธาตุ	คือ	จมูก
คนฺธธาตุ	ธาตุ	คือ	กลิ่น
ฆานวิญฺญาณธาตุ	ธาตุ	คือ	ฆานวิญญาณ
ชิวฺหาธาตุ	ธาตุ	คือ	ลิ้น
รสธาตุ	ธาตุ	คือ	รส
ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุ	ธาตุ	คือ	ชิวหาวิญญาณ
กายธาตุ	ธาตุ	คือ	กาย
โผฏฺฐพฺพธาตุ	ธาตุ	คือ	เครื่องสัมผัส
กายวิญฺญาณธาตุ	ธาตุ	คือ	กายวิญญาณ
มโนธาตุ	ธาตุ	คือ	ใจ
ธมฺมธาตุ	ธาตุ	คือ	ธรรม
มโนวิญฺญาณธาตุ	ธาตุ	คือ	มโนวิญญาณ

อินทรีย์ ๒๒

จกฺขุนฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	ตา
โสตินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	หู
ฆานินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	จมูก
ชิวฺหินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	ลิ้น
กายินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	กาย
มนินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	ใจ
อิตฺถินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	หญิง
ปุริสินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	ชาย
ชีวิตินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	ชีวิต

สุขินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	ความสุข
ทุกฺขินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	ความทุกข์
โสมนสฺสินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	ความยินดี
โทมนสฺสินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	ความเศร้าโศก
อุเปกฺขินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	ความเพิกเฉย
สทฺธินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	ความเชื่อ
วิริยินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	ความเพียร
สตินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	สติ
สมาธินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	สมาธิ
ปญฺญินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	ปัญญา
อนญฺญตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ	อินทรีย	คือ	โสดามรรค
อญฺญินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	โสดาผล ถึง อรหัตมรรค
อญฺญาตาวินฺทฺริยํ	อินทรีย์	คือ	อรหัตผล

อริยสัจจ์ ๔

ทุกฺขํ	อริยสจฺจํ	อริยสัจจ์คือทุกข์
ทุกฺขสมุทโย	อริยสจฺจํ	อริยสัจจ์คือทุกขสมุทัย
ทุกฺขนิโรโธ	อริยสจฺจํ	อริยสัจจ์คือทุกขนิโรธ
ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา	อริยสจฺจํ	อริยสัจจ์คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

ปฏิจจสมุปบาท ๑๒

อวิชฺชา	ความไม่รู้ ๘
สงฺขารา	ความปรุงแต่ง ๓
วิญฺญาณํ	ความรู้วิเศษรู้ตามเหตุแห่งสัมผัส ๖
นามรูปํ	นาม ๑ รูป ๑
อายตนํ	อายตนะ ๖
ผสฺโส	ผัสสะ ๖
เวทนา	เวทนา ๖
ตณฺหา	ตัณหา ๖
อุปาทานํ	อุปาทาน ๔

ภโว	ภพ ๒
ชาติ	ชาติ ๒
ชรามรณํ	ชรา ๒ มรณะ ๒

โพธิปักขิยธรรม ๓๗

สติปัฏฐาน ๔

กายานุปัสสนา	๑
เวทนานุปัสสนา	๑
จิตตานุปัสสนา	๑
ธรรมานุปัสสนา	๑

สัมมัปปธาน ๔

เพียรละอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้นได้	๑
เพียรละอกุศลที่เกิดแล้วไม่ให้เกิดได้อีก	๑
เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น	๑
เพียรทำกุศลที่เกิดแล้วให้เจริญ	๑

อิทธิบาท ๔

ฉันท	อิทธิบาท	๑
วิริย	อิทธิบาท	๑
จิตต	อิทธิบาท	๑
วิมังสา	อิทธิบาท	๑

อินทรีย์ ๕

สัทธินทรีย์	๑
วิริยินทรีย์	๑
สตินทรีย์	๑
สมาธินทรีย์	๑
ปัญญินทรีย์	๑

พละ ๕

สัทธาพละ	๑
วิริยพละ	๑
สติพละ	๑
สมาธิพละ	๑
ปัญญาพละ	๑

โพชฌงค์ ๗

สติ
ธัมมวิจย
วิริย
ปีติ
ปัสสัทธิ
สมาธิ
อุเบกขา
} สัมโพชฌงค์

อัฏฐังคิกมรรค ๘

สมฺมาทิฏฺฐิ	ความเห็นชอบ
สมฺมาสงฺกปฺโป	ความดำริชอบ
สมฺมาวาจา	เจตนาเป็นเหตุกล่าวชอบ
สมฺมากมฺมนฺโต	เจตนาเป็นเหตุทำการงานชอบ
สมฺมาอาชีโว	เจตนาเป็นเหตุเลี้ยงชีพชอบ
สมฺมาวายาโม	เจตนาเป็นเหตุพยายามชอบ
สมฺมาสติ	สติชอบ
สมฺมาสมาธิ	สมาธิชอบ

วิธีเรียนสมถะและวิปัสสนา

สมถวิปัสสนา ตามคติโบราณาจารย์สืบ ๆ มามี ๒ อย่าง เรียกว่าเรียนสันโดษอย่าง ๑ เรียกว่าเรียนอันดับอย่าง ๑ เรียนสันโดษนั้น คือพระอาจารย์ชำนาญในพระกรรมฐานอันใดเป็นต้นว่ากสิณ หรืออนุสสติ หรืออสุภะ หรือปีติ หรือพรหมวิหารอย่าง

หนึ่งอย่างใด ก็ตั้งบอกตั้งเรียนในพระกรรมฐานนั้น ๆ ตามความถนัดของตน ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าเรียนสันโดษ

เรียนอันดับนั้น บางท่านก็ถือว่าเรียนปีติ ๕ ยุคละ ๖ ถึงสุขสมาธิ เรียกว่าเรียนอันดับ บางท่านก็ถือว่าเรียนพรหมวิหารครบทั้ง ๑๐ ทิศได้ เรียกว่าเรียนอันดับ แต่มติของพระอาจารย์หนึ่งชี้วิธีเรียนอันดับไว้อย่างนี้ เรียกว่าอันดับ ๕ (๑) **อุบัติกรรม** (๒) **ปหานกรรม** (๓) **ปฏิบัตติกรรม** (๔) **ภูมิกรรม** (๕) **เทศนากรรม**

อุบัตติกรรมนั้น คือสอนให้ศิษย์ตรวจความเกิดแต่ประถมปฏิสนธิวิญญาณมาจนถึงรู้ความจำได้ ความสุขความทุกข์เกิดขึ้นอย่างไรบ้าง ความดีความชั่วเกิดขึ้นอย่างไรบ้าง บุญบาปเกิดขึ้นอย่างไรบ้าง ความรู้ความฉลาดเกิดขึ้นอย่างไรบ้าง แต่เกิดมาจนถึงบัดนี้ บุญกุศลเกิดมีขึ้นแก่เราคืออะไรบ้าง สอนให้คิดให้ตรองอย่างนี้ ชื่อว่าอุบัตติกรรม

ปหานะกรรมนั้น คือสอนให้ตรวจการละ ให้ตรวจมาแต่เป็นเด็กรู้ความมาจนบัดนี้ เราได้ละความชั่วออกจากกายวาจาใจได้แล้วคืออะไรบ้าง ตรวจดูทุกข้อทุกวัยจนถึงปัจจุบัน สอนให้คิดให้ตรองอย่างนี้ ชื่อว่าปหานะกรรม

ปฏิบัตติกรรมนั้น คือสอนให้ตรวจข้อปฏิบัติ ให้ตรวจมาแต่เป็นเด็กมาจนบัดนี้ ว่าเราได้ศึกษาเล่าเรียน ประกอบคุณความดีปฏิบัติให้เกิดให้มีขึ้นที่เรามี ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น คืออะไรบ้าง ครั้งไรอย่างไร ๆ อย่างนี้เป็นต้น สอนให้คิดให้ตรองอย่างนี้ ชื่อว่าปฏิบัตติกรรม

ภูมิกรรมนั้น คือสอนให้รู้จักวิปัสสนาภูมิ คือสอนให้รู้ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ให้รู้จักประเภทลักษณะอาการให้ชัดใจ สอนให้คิดให้ตรองอย่างนี้ ชื่อว่าภูมิกรรม

เทศนากรรมนั้น คือสอนให้ศึกษาในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ให้ขึ้นใจ คือสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อัฏฐังคิกมรรค ๘ ให้เข้าใจประเภทลักษณะอาการจำได้ชี้ได้บอกได้ สอนให้คิดให้ตรองอย่างนี้ ชื่อว่าเทศนากรรม

เมื่อลูกศิษย์เรียนจบอันดับ ๕ นี้โดยชัดเจนแล้ว ต้องยกไตรสรณคมน์ให้เป็นครูสอนผู้อื่นต่อไป วิธีโบราณท่านแสดงไว้อย่างนี้ ผู้เล่าเรียนจะชอบสันโดษ หรืออันดับก็สุดแต่ความพอใจ เทอญ

หนังสือวิปัสสนาภูมิ

ของ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์
(สิริจนฺโท จันทร์)

บัดนี้ จักแสดงวิปัสสนาภูมิ ตามนัยปาฐที่สวดมนต์กันอยู่ตามวัด หรือสวดในราชการ ท่านจัดไว้เป็น ๖ ภาค คือ ขันธ์ ๕ หนึ่ง อายตนะ ๑๒ หนึ่ง ธาตุ ๑๘ หนึ่ง อินทรีย์ ๒๒ หนึ่ง อริยสัจจ์ ๔ หนึ่ง ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ หนึ่ง อันนี้นับว่าเป็นหัวใจของวิปัสสนา ถ้าศึกษาเข้าใจดีทั้ง ๖ ภาคนี้ เห็นว่าพอเป็นที่พึ่งได้

ภาค ๑ ปญฺจกฺขนฺธา ขันธ์ ๕ ทั้งหลาย

รูปกฺขนฺโธ รูปขันธ์ ๑ **เวทนากฺขนฺโธ** เวทนาขันธ์ ๑ **สญฺญากฺขนฺโธ** สัญญาขันธ์ ๑ **สงฺขารกฺขนฺโธ** สังขารขันธ์ ๑ **วิญฺญาณกฺขนฺโธ** วิญญาณขันธ์ ๑

บัดนี้ จักอธิบายคำที่ว่า **ปญฺจกฺขนฺธา** ขันธ์ ๕ ทั้งหลาย แบ่งเป็น ๒ ศัพท์ดังนี้ **ปญฺจ** ศัพท์ ๑ แปลว่า ๕ **ขนฺธ** ศัพท์ ๑ แปลว่าก้อน หมวด กอง ผสม ๕ กับขันธ์ เข้ากันจึงเป็นขันธ์ ๕ คำที่ว่าขันธ์นั้น หมายสกลกายอันนี้ เพราะสกลกายอันนี้มีก้อนเดียว หรือหมวดเดียว หรือกองเดียวเท่านั้น ไม่มี ๕ ที่จัดขึ้นเป็น ๕ นั้นเพราะอาการคือ รูป ๑ เวทนา ๑ สัญญา ๑ สังขาร ๑ วิญญาณ ๑ อาการทั้ง ๕ นี้มีประจำอยู่ที่ขันธ์นี้ครบทั้ง ๕ เสมอ จึงต้องเรียกว่าขันธ์ ๕ อธิบายว่าขันธ์มีอาการ ๕ คือขันธ์อันเดียวนั่นแหละ แต่มีอาการ ๕ อย่าง ข้อที่ว่ารูปนั้น ท่านหมาย ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ชื่อว่า รูป ในสกลกายนี้มีครบทั้ง ๕ อย่าง **ดิน**นั้นหมายสิ่งที่ข้นแข็งดังผมขนเป็นต้น **น้ำ**นั้นหมายสิ่งที่เหลวที่อ่อนที่ซึมซาบดังน้ำเลือดน้ำลายเป็นต้น **ลม**นั้นหมายสิ่งที่พัดขึ้นพัดลงอยู่ในกายมีลมหายใจเป็นต้น **ไฟ**นั้นหมายสิ่งที่อบอุ่นในกายอยู่เสมอ ถ้ากำเริบทำให้ตัวร้อนจัดขึ้นเป็นต้น **อากาศ**นั้นหมายช่องว่างในสกลกายที่ให้เลือดให้ลมเดินได้ ถ้าไม่มีอากาศในร่างกายเลือดลมเดินไม่ได้ พึงเข้าใจอย่างนี้ ห้าอย่างนี้เป็นลักษณะอาการของรูป ในขันธ์อันนี้เต็มไปด้วยอาการของรูปทั้ง ๕ บริบูรณ์ จึงได้ชื่อว่า**รูปขันธ์**

ข้อที่ว่าเวทนานั้น ท่านหมายสุขทุกข์มัธยัสถ์ สุขนั้นหมายความสบายกายสบายใจ **ทุกข์**นั้นหมายความเจ็บกายไม่สบายจิตต์ **มัธยัสถ์**นั้นเฉย ๆ ไม่ปรากฏสุขหรือทุกข์

อาการของเวทนาทั้ง ๓ นี้ มีอยู่ในขันธ์นี้เสมอ ไม่สุขก็ทุกข์ ไม่ทุกข์ก็มัธยัสถ์เท่านั้น เพราะเหตุนั้น ขันธ์อันนี้ จึงได้ชื่อว่า**เวทนาขันธ์**

ข้อที่ว่าสัญญานั้น ท่านหมายความจำ ความหมายได้แก่ชื่อต่างๆ ในสกลกายนี้ ดังศีร์ษะมือเท้า ดิน น้ำ ไฟ ลม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นต้น บรรดาชื่อเครื่องหมายรู้ในสกลกายนี้ทั้งสิ้น เป็นลักษณะอาการแห่งสัญญา เพราะเหตุนั้น ขันธ์อันนี้จึงได้ชื่อว่า **สัญญาขันธ์**

ข้อที่ว่าสังขารนั้น ท่านหมายความคิดนึกปรุงแต่ง บรรดาชื่อที่ปรากฏแก่สัญญาเต็มไปในสกลกายนี้ นับในพวกสังขารทั้งสิ้น สัญญาเป็นแต่จำหมายเท่านั้น แต่สังขารท่านจัดไว้หลายประเภท จัดเป็นกายสังขารบ้าง วจีสังขารบ้าง มโนสังขารบ้าง ดังลมหายใจเข้าออก ท่านจัดเป็นกายสังขาร วิตกวิจารท่านจัดเป็นวจีสังขาร สัญญาเวทนาท่านจัดเป็นมโนสังขาร ส่วนเจตสิกธรรมท่านจัดอีกแผนกหนึ่ง ให้ชื่อว่า **ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขาร** ส่วนโสภณเจตสิก ๒๕ ดวง ท่านให้ชื่อว่า **ปุญญาภิสังขาร** ส่วนอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง ท่านให้ชื่อว่า **อปุญญาภิสังขาร** ส่วนอัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง ท่านให้ชื่อว่า **อเนญชาภิสังขาร** ย่นเนื้อความลงให้สั้น บรรดาสังขารเหล่านั้นทั้งสิ้น มีอยู่ที่สกลกายอันนี้ เพราะเหตุนั้น ขันธ์อันนี้จึงได้ชื่อว่า**สังขารขันธ์**

ข้อที่ว่าวิญญาณนั้น ท่านหมายความรู้ตามเวทนา สัญญาสังขารชื่อว่า **วิญญาณ** ดังตัวอย่างจักขุวิญญาณโสตวิญญาณเป็นต้น คือความรู้ย่อมมีประจำเต็มไปทั่วสกลกายอยู่เสมอ เพราะเหตุนั้น ขันธ์อันนี้จึงได้ชื่อว่า**วิญญาณขันธ์**

ต่อนี้จักอธิบายเบ็ญจขันธ์พอเป็นทางวิปัสสนา เมื่อเรียนเบ็ญจขันธ์รู้ดีแล้วชื่อว่าเรียนผูก ส่วนวิปัสสนานี้เรียนแก้ คือเราเรียนเบ็ญจขันธ์เข้าไว้เต็มตัวแล้ว กลายเป็นอุปธิกิเลสเสียแล้ว ท่านจึงเรียกว่า**อุปาทานขันธ์** ให้พิจารณาพรากสังขตธรรมออกเสีย ให้เหลือแต่อสังขตธรรม ส่วนใดเป็นสมมติส่วนนั้นเป็น**สังขตธรรม** ส่วนใดที่เป็นเองพ้นสมมติส่วนนั้นเป็น**อสังขตธรรม** เบ็ญจขันธ์คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ตัวสมมติเป็นสัญญานามธรรม เป็น **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** เป็นสภาว เป็นธรรมฐิติธรรมนิยามชั้นสังขารธรรม ให้เพิกออกเสีย ส่วนรับสมมติ ว่ารูป ว่าเวทนา ว่าสัญญา ว่าสังขาร ว่าวิญญาณ นั้นเป็น**วิสังขาร** เป็นของจริง ยืนตัวอยู่ อย่าเข้าใจว่าวิสังขารเป็นนิพพานแต่อย่างเดียว เป็นสภาว เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยามชั้นวิสังขารธรรมเท่านั้น

ส่วนวิสังขารที่เป็นพระนิพพานนั้น ดังพระบาลีว่า **วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา** จิตต์ถึงวิสังขาร เพราะถึงความสิ้นไปแห่งตัณหาทั้งหลาย เมื่อแยกสังขารและวิสังขารได้แล้ว จะมีประโยชน์คุณอย่างไร ? ข้อนี้พึงเข้าใจว่า มีคุณหาที่สุดมิได้ คือพ้นทิฏฐิวิปลาส ๒๐ ประการ ที่จัดว่าเป็นอัตตานุทิฏฐิ จะยกเรื่องจุฬเวทัลลสูตรมาแสดงแต่โดยย่อ ให้เห็นประโยชน์คุณในการรู้เท่าเบ็ญจขันธ์ พระนางธรรมทินนาเถรีได้แสดงแก่วิสาขอุบาสก ท่านชี้เบ็ญจขันธ์ว่าเป็นสักกายสมุทัย คือเห็นว่าเบ็ญจขันธ์เป็นตัว หรือเห็นว่า

ตัวเป็นเบ็ญจขันธ์ หรือเห็นว่าเบ็ญจขันธ์อยู่ในตัว หรือเห็นว่าตัวอยู่ในเบ็ญจขันธ์ เป็นทิฏฐิวิปลาส ๒๐ ประการ เป็นตัวอัตตานุทิฏฐิ เป็นสักกายสมุทัย ส่วนสักกายนิโรธนั้นท่านหมายเบ็ญจขันธ์ดับ เพราะเบ็ญจขันธ์เป็นแต่เพียงสังขตธรรมเท่านั้น เมื่อเห็นอสังขตธรรมชัดขึ้นแล้ว สังขตธรรมก็ดับไปเอง คือทิฏฐิ ๒๐ นั่นแลดับไป ชื่อว่าเป็นผู้ละสักกายทิฏฐิได้

ส่วนวิจิกิจฉานั้น หมายความสิ้นสงสัยในอดีต อนาคต ปัจจุบัน คือรู้เท่าเบ็ญจขันธ์ เห็นชัดว่าเบ็ญจขันธ์เป็นสัญญาอดีตไม่มีจริง ส่วนอนาคตก็เป็นของยังไม่มาถึง ก็เป็นอันไม่มีจริง ที่มีที่เป็นปรากฏในปัจจุบันนั้น ก็คือสัญญาอดีตนั่นเอง เมื่อถอนได้ด้วยความรู้เท่าชื่อว่าเป็นผู้สิ้นสงสัยทั้งใน ๓ กาล ชื่อว่าเป็นผู้ละวิจิกิจฉาได้ ส่วนสีลัพพตปรามาสนั้นเกิด เวทนา ตัณหา อุปาทาน สงสัยในศีลและวัตร ไม่ต้องลูบคลำว่าอะไรหนอ ๆ คือเชื่อต่อไตรสิกขาที่ตนได้ประพฤติมาแล้ว ให้สำเร็จเป็นผลขึ้นอย่างนี้ คำที่ว่าวัตรนั้น ก็คือความประพฤติ ความทำของตน ให้เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา ขึ้นนั่นเอง เชื่อศีลและวัตรในตนของตนเอง ไม่ต้องเชื่อต่อศีลและวัตรภายนอกตนออกไป ก็เป็นอันสิ้นสงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ชื่อว่าเป็นผู้ละสีลัพตตปรามาสได้ ผู้ชักลูกศรคือความกังวลทั้ง ๓ ประการนี้ออกจากใจเสียได้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้ตกกระแสร์โลกุตตรธรรม เป็นสุปฏิปันโนบุทคล

การแสดงมานี้เป็นทางวิปัสสนาลักษณะ พอเป็นทางดำเนินของผู้มุ่งหวังต่อสัจจธรรมเท่านั้น ผู้มุ่งหวังต่อสัจจธรรมอย่ามีความประมาท จะเห็นตามได้เพียงที่แสดงมานี้ ก็ไม่ใช่เป็นของง่าย ถ้าศีล สมาธิ ปัญญา ไม่บริบูรณ์ จักเห็นไม่ได้เลย

ภาค ๒ ทฺวาทสายตนานิ อายตนะ ๑๒ ทั้งหลาย

จกฺขฺวายตนํ	อายตนะคือ	จักษุ ๑
รูปายตนํ	อายตนะคือ	รูป ๑
โสตายตนํ	อายตนะคือ	โสต ๑
สทฺทายตนํ	อายตนะคือ	เสียง ๑
ฆานายตนํ	อายตนะคือ	จมูก ๑
คนฺธายตนํ	อายตนะคือ	กลิ่น ๑
ชิวฺหายตนํ	อายตนะคือ	ลิ้น ๑
รสายตนํ	อายตนะคือ	รส ๑
กายายตนํ	อายตนะคือ	กาย ๑
โผฏฺฐพฺพายตนํ	อายตนะคือ	วัตถุที่ถูกต้องกาย ๑

มนายตนํ	อายตนะคือ	ใจ ๑
ธมฺมายตนํ	อายตนะคือ	ธรรมารมณ์ ๑

อายตนะท่านแปลว่าที่ต่อบ้าง แปลว่าบ่อเกิดบ้าง แบ่งเป็นภายใน ๖ คือ **จักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มนะ** ภายนอก ๖ คือ **รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสกาย ธรรมารมณ์** ถ้าวัตถุภายในคือตากับวัตถุภายนอกคือรูปต่อกันเข้าเมื่อใด ก็เรียกว่าอายตนะเมื่อนั้น เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งผัสสวิญญาณ เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน เกิดรัก เกิดชัง เกิดดี เกิดชั่ว ลามปามไปเต็มโลก ท่านจึงให้ชื่อว่าอายตนะ โสตกับเสียง ฆานะกับกลิ่น ชิวหากับรส กายกับวัตถุสัมผัส มนะกับธรรมารมณ์ ต่อกันเข้าก็เป็นอายตนะแต่ละอย่าง ๆ ให้เกิดอารมณ์ขึ้นได้ตามหน้าที่ของตน ๆ ถ้าไม่ต่อกันเข้า ก็เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์เฉย ๆ ไม่เรียกว่าอายตนะ

อายตนะทั้ง ๖ ที่มีอยู่ในตนของเรานี้ ในคัมภีร์อภิธรรม ท่านให้ชื่อว่าวัตถุ ๖ ก็ได้ความดี คำที่ว่าวัตถุก็คือเป็นของสำหรับใช้นั่นเอง คือ ตาสำหรับใช้ให้ดูรูป หูสำหรับใช้ให้ฟังเสียง จมูกสำหรับใช้ให้รู้กลิ่น ลิ้นสำหรับใช้ให้รู้รส กายสำหรับใช้ให้รู้โผฏฐัพพะ คือวัตถุที่มาถูกต้องกับกาย ใจสำหรับใช้ให้รู้ธรรมารมณ์ คืออารมณ์ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน

อายตนะภายในเป็นวัตถุสำหรับบริหารสกลกาย ถ้าวิการแต่อย่างเดียวก็หาความสุขไม่ได้ คือ ถ้าตามืดมัว หูตึงหนวก จมูกไม่รู้กลิ่น ลิ้นไม่รู้รส กายไม่รู้สัมผัส ใจคลุ้มคลั่งเสียแต่อย่างเดียวก็ขาดความสุขในโลก ส่วนอายตนะภายนอกนั้นไม่สู้เป็นปัญหา เขามีอยู่อย่างนั้นเต็มโลก ไม่มีที่สิ้นสุด ทางวิปัสสนาท่านให้รักษาแต่ภายใน เรียกว่าอินทรียสังวร คือให้ดู ให้รู้ ให้เห็นปกติของใจ ถ้าใจอย่างเดียว ไม่มีเครื่องคู่ จะเป็นอย่างไร ก็เฉย ๆ อยู่เท่านั้น ส่วนตาถ้าไม่มีรูปมากระทบก็เฉย ส่วนหูถ้าไม่มีเสียงมากระทบก็เฉย ส่วนจมูกถ้าไม่มีกลิ่นมากระทบก็เฉย ส่วนลิ้นถ้าไม่มีรสมากระทบก็เฉย ส่วนกายถ้าไม่มีวัตถุมาถูกต้องก็เฉย อาการที่เฉยอยู่ตามธรรมดาของเขานั้นแล ชื่อว่าปกติ

ถึงอายตนะภายนอก ธรรมดาของเขาก็เป็นปกติอยู่อย่างนั้นเอง ที่จะเสียปกติก็เพราะการผสม คือใจละปกติของตนเสีย ส่ายออกไปทางตาดูรูป ส่ายออกไปทางหูฟังเสียง ส่ายออกไปทางจมูกดมกลิ่น ส่ายออกไปทางลิ้นลิ้มรส ส่ายออกไปทางกายเพ่งสัมผัส ที่นี้ต่างสิ่งต่างก็เสียปกติไปหมด ใจเสียปกติอันเดียว ก็พากันเสียไปตามกันหมด ชั้นแต่อายตนะภายในภายนอกก็พลอยเสียไปตามกันด้วย ทางวิปัสสนาให้ดูปกติของใจและปกติของวัตถุภายในภายนอกเท่านั้น ให้มีทั้งรู้ให้มีทั้งเห็น รวมเป็นเอกธรรม จึงเป็นตัวญาณทัสสนะ เมื่อรู้เมื่อเห็นแล้ว ให้รู้ทุกข์ที่วัตถุเป็นปกตินั้น ให้รู้สมุทัย ที่ไม่รู้วัตถุทั้งหลายเป็นปกตินั้น ให้รู้นิโรธ ที่ความไม่รู้ปกติของวัตถุนั้น ๆ ดับไปนั้น ให้รู้มรรคที่รู้สมุทัยรู้นิโรธนั้น ให้ตรงกับนิเทศแห่งสัมมาทิฏฐิที่ว่า **"ทุกฺเข ญาณํ ทุกฺขสมุทเย ญาณํ ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทาย ญาณํ อยํ วุจฺจติ สมฺมาทิฏฺฐิ"** ดังนี้

ภาค ๓ แสดงธาตุ ๑๘

อฏฺฐารสธาตุโย ธาตุทั้งหลาย ๑๘

จกฺขุธาตุ จักขุธาตุ ๑ **รูปธาตุ** รูปธาตุ ๑ **จกฺขุวิญฺญาณธาตุ** จักขุวิญญาณธาตุ ๑ **โสตธาตุ** โสตธาตุ ๑ **สทฺทธาตุ** สัททธาตุ ๑ **โสตวิญฺญาณธาตุ** โสตวิญญาณธาตุ ๑ **ฆานธาตุ** ฆานธาตุ ๑ **คนฺธธาตุ** คันธธาตุ ๑ **ฆานวิญฺญาณธาตุ** ฆานวิญญาณธาตุ ๑ **ชิวฺหาธาตุ** ชิวหาธาตุ ๑ **รสธาตุ** รสธาตุ ๑ **ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุ** ชิวหาวิญญาณธาตุ ๑ **กายธาตุ** กายธาตุ ๑ **โผฏฺฐพฺพธาตุ** โผฏฐัพพธาตุ ๑ **กายวิญฺญาณธาตุ** กายวิญญาณธาตุ ๑ **มโนธาตุ** มโนธาตุ ๑ **ธมฺมธาตุ** ธรรมธาตุ ๑ **มโนวิญฺญาณธาตุ** มโนวิญญาณธาตุ ๑

การที่ท่านแสดงธาตุ ๑๘ ในที่นี้ เข้าใจว่าท่านจะขยายอายตนะ ๑๒ ให้กว้างออกไป สำหรับจะให้เข้าใจง่าย เพราะอายตนะ ๑๒ ประการนี้เองเป็นของสำคัญในทางวิปัสสนา คือเป็นศีลด้วย เป็นสมาธิด้วย เป็นปัญญาด้วย คำที่ว่าธาตุนั้นเป็นแต่สัญญานามธรรมเท่านั้น จะได้มีเนื้อมีหนังหามิได้ เป็นแต่ชื่อเปล่า ๆ ว่าธาตุ เอาจักษุมาใส่เข้าก็เรียกตามของใส่เข้าว่า ธาตุตา ธาตุรูป ธาตุวิญญาณตา ธาตุหู ธาตุเสียง ธาตุวิญญาณหู ธาตุจมูก ธาตุกลิ่น ธาตุวิญญาณจมูก ธาตุลิ้น ธาตุรส ธาตุวิญญาณลิ้น ธาตุกาย ธาตุเครื่องสัมผัสกาย ธาตุวิญญาณกาย ธาตุใจ ธาตุธรรมารมณ์ ธาตุวิญญาณใจ เรียกไปตามของใส่ของปรากฏ เพราะเหตุนั้น คำว่าธาตุจึงไม่มีที่สิ้นสุด ดังที่เราเข้าใจ

เข้าใจกันว่า ธาตุน้ำ ธาตุดิน ธาตุลม ธาตุไฟ ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณ ธาตุเงิน ธาตุทอง ธาตุเปรี้ยว ธาตุหวาน เป็นต้น ตั้ง ๘๔,๐๐๐ ธาตุ เพราะเหตุนั้น จึงสมกับพระพุทธภาษิตข้อหนึ่ง ซึ่งมีความว่า **"ธาตุโย สุญฺญโต ปสฺส"** ท่านจงเห็นธาตุทั้งหลายโดยความเป็นของสูญเกิด ดังนี้ ถ้าหมายความตามพุทธภาษิตนี้ต้องว่าตัวธาตุไม่มี มีอยู่แต่ชื่อเท่านั้น

การแสดงอายตนะ กล่าวแต่ ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับเครื่องสัมผัส ใจกับธรรมารมณ์ ครั้นมาถึงวาระแห่งธาตุจึงเพิ่มวิญญาณขึ้นอีกให้เป็น ๑ พึงเห็นความในคำที่ว่าบ่อเกิดคือวิญญาณขึ้น อาศัยวิญญาณกับสัมผัสผสมกันเข้าก็เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน ต่อ ๆ ไป การที่ให้พิจารณาโดยฐานะเป็นธาตุนั้น ก็มีความประสงค์จะให้ค้นหาเหตุหาผลตามหลักที่ว่า **"เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา"** ธรรมทั้งหลายมีเหตุเป็นแดนเกิด คือเกิดแต่เหตุ ถ้าจะให้ผลดับ ต้องให้รู้เหตุให้ดับที่เหตุ อายตนะ ๑๒ ก็เป็นตัวเหตุ ธาตุ ๑๘ ก็เป็นตัวเหตุ ส่วน เวทนา ตัณหา อุปาทาน ตัวผล ถ้าจะให้ดับต้องไปดับที่เหตุ แสดงธาตุ ๑๘ พอได้ใจความไว้เพียงเท่านี้

ต่อนี้นิทานมาจากมโนสารนิเทศ

พูดแต่เรื่องธาตุ ๆ ขันธ์ ๆ เบื่อหูเบื่อตาเต็มทนแล้ว ถ้าอย่างนั้นจะเล่านิทานสู่ฟังสักเรื่องหนึ่งเพื่อแก้รำคาญ กิระ ดังได้สดับมา **อิมสฺมึ ปจฺจุปฺปนฺนสมเย** ในสมัยอันเป็นปัจจุบันกาลอันนี้ **เอโก จกฺกวตฺติราชา** ยังมีพระเจ้าจักรพัตราธิราชพระองค์หนึ่ง **มโนจิตฺตราชา นาม** ทรงพระนามว่าพระเจ้ามโนเจตตราช พระองค์เป็นพระราชาที่น่าอัศจรรย์ เป็นบุรุษก็ได้เป็นสตรีก็ได้ **อิมสฺมึ กายนคเร รชฺชํ กาเรนฺเต** เสวยราชสมบัติอยู่ในกายนครอันนี้ ซึ่งเป็นพระนครอันสมบูรณ์ไปด้วยมนุษย์สมบัติและเทวสมบัติ สารพัดแล้วแต่จะเลือกสรร ส่วนพระเจ้ามโนเจตตราชนั้น มีจักรรัตนะสำหรับพระองค์ ๗ ประการ คือ **จักรแก้ว**สำหรับนำเสด็จไปสู่ทิศานุทิศได้ตามพระราชประสงค์ กล่าวคืออิริยาบถทั้งสี่หนึ่ง มี **ช้างแก้วม้าแก้ว**คู่หนึ่ง สำหรับเป็นราชพาหนะนำเสด็จไปได้ตามพระราชประสงค์ กล่าวคือเท้าทั้งสองหนึ่ง มี **ขุนคลังแก้ว**คู่หนึ่ง สำหรับประมูลพระราชทรัพย์ทางน้ำและทางบกมาบรรจุลงท้องพระคลังหลวงมิให้เขินขาด กล่าวคือมือทั้งสองหนึ่ง และมี **ขุนพลแก้ว**คู่หนึ่ง สำหรับรู้ข่าวคราวข้าศึกทางใกล้และทางไกล มีกำลังน้อยหรือมีกำลังมาก กล่าวคือหูทั้งสองหนึ่ง และมี **รัตนมณี** คู่หนึ่ง สำหรับส่องที่มืดให้สว่าง กล่าวคือจักษุทั้งสองหนึ่ง และมี **ปรินายกแก้ว** คนหนึ่ง สำหรับว่าราชการแผ่นดินแทนพระองค์ กล่าวคือมุขทวารหนึ่ง และมี **นางแก้ว**อันอุดมด้วยรูปสมบัติมาแต่อุดรกุรุทวีป ทรงพระนามว่านางสกลกายาราชเทวี บำรุงพระราชสามีให้เป็นที่พอพระราชหฤทัยทุกประการหนึ่ง

ส่วนพระเจ้ามโนเจตตราชนั้น ทรงสถิตย์สำราญอยู่ในมโนวิมานตลอดกาลเป็นนิตย์ ส่วนนี้เป็น**มนุษย์สมบัติ** ยังได้เสวย**เทวสมบัติ**อีก คือมีนางอัปสรเทพกัลยามาจากฉกามาพจรสวรรค์ชั้นละนาง นางที่เป็นประถมเป็นพระมเหษีเอก มาจากชั้นปรนิมมิตวัสสวดี ทรงพระนามว่านางมโนธรรมารมณ์ราชเทวี สถิตย์อยู่ในมโนวิมานร่วมกับพระเจ้ามโนเจตตราช คอยบำเรอพระราชสามีด้วยเบญจกามารมณ์ตลอดทั้งกลางวันและกลางคืนมิได้ขาด อีก ๕ นางให้อยู่ภายนอก คือให้อยู่ปราสาทองค์ละหลัง นางที่สองมาจากชั้นนิมมานรดี ทรงพระนามว่านางกายสัมผัสสาราชเทวี ให้สถิตย์อยู่ในกายปราสาท นางที่สามมาจากชั้นดุสิตเทวสถาน ทรงพระนามว่านางชิวหารสาราชเทวี ให้สถิตย์อยู่ในชิวหาปราสาท นางที่สี่มาจากชั้นยามา ทรงพระนามว่านางฆานคันธาราชเทวี ให้สถิตย์อยู่ในฆานปราสาท นางที่ห้ามาจากชั้นดาวดึงส์เทวโลก ทรงพระนามว่านางโสตสัททาราชเทวี ให้สถิตย์อยู่ในโสตปราสาท นางที่หกมาจากชั้นจาตุมมหาราชิกา ทรงพระนามว่านางจักขุรูปาราชเทวี ให้สถิตย์อยู่ในจักขุปราสาท

ส่วนพระบาทสมเด็จพระเจ้ามโนเจตตราชบรมจักรพัตราธิราชผู้ครองพระนครทรงเสวยมนุษย์สมบัติและเทวกามารมณ์ทั้ง ๖ ชั้น ทรงลุ่มหลงอยู่กับด้วยนางมโน

ธรรมารมณ์ราชเทวีเป็นอย่างมาก ถ้าอยากจะชมเชยโผฏฐัพพารมณ์ ก็เสด็จออกไปสู่ปราสาทนางกายสัมผัสสาราชเทวี ชมเชยตามพระราชประสงค์ อยากจะเสวยรสารมณ์ ก็เสด็จออกไปปราสาทนางชิวหารสาราชเทวี ทรงเสวยตามพระราชอัธยาศัย อยากจะทรงคันธารมณ์ ก็เสด็จออกไปปราสาทนางฆานคันทาราชเทวี ทรงชมเชยกลิ่นต่าง ๆ ตามพระราชประสงค์ อยากจะทรงสดับสัททารมณ์ ก็เสด็จออกไปปราสาทนางโสตสัททาราชเทวี ทรงสดับศัพท์สำเนียงต่าง ๆ ตามพระราชประสงค์ อยากจะเชยชมรูปารมณ์ ก็เสด็จออกไปปราสาทนางจักขุรูปาราชเทวี ทรงชมเชยสรรพรูปต่าง ๆ ตามพระราชอัธยาศัย คือนางเทพกัลยาทั้ง ๕ องค์นั้น ครั้นสมเด็จพระราชสามีเสด็จมายังปราสาทของตน ก็ตั้งพระทัยบำเรอบำรุงให้เต็มตามพระราชประสงค์ตามหน้าที่ของตน

สมเด็จพระเจ้ามโนเจตตราช ทรงเพลิดเพลินลุ่มหลงอยู่ด้วยมนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติเห็นปานนั้น ก็สมควรอยู่แล้วที่จักประมาทเป็นธรรมดา เพราะเหตุนั้น พระเจ้ามโนเจตตราชมิได้เหลียวแลราชกรณียกิจน้อยใหญ่ ตลอดถึงการปกครองพระนคร จึงเป็นโอกาสแก่ราชสัตรู คือเจ้าพระยามฤตยุราช ในที่สุดก็เสียพระนครและทรัพย์สมบัติทั้งสิ้นแก่พระยามฤตยุราช ถ้าพระเจ้ามโนเจตตราชมิได้เพลิดเพลินเหลือเกิน มิได้เมาเหลือเกินมิได้ประมาทเหลือเกิน เมื่อทรงเห็นกำลังของตนว่าคงจะสู้พระยามฤตยุราชไม่ไหว ก็คงจะรวบรวมทรัพย์สมบัติสรรพวัตถุทั้งปวงฝังเสียในที่อันใคร ๆ ไม่สามารถจะนำไปได้ ทิ้งแต่เปลือกเมืองไว้แก่เจ้าพระยามฤตยุราช จะเป็นการอันสมควรยิ่งนัก เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

อนุฎีกา

นางมโนธรรมารมณ์ราชเทวีซึ่งมาจากชั้นปรนิมมิตวัสสวดี เป็นนางสำคัญนัก พระโบราณาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์พุทธประวัติอย่างเก่า ในกัณฑ์มารวิชัยได้แสดงไว้ว่า ในวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราจะได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในตอนบ่ายวันนั้น พระยามาราธิราชทรงเห็นว่า พระมหาบุรุษราชเจ้าจักพ้นจากอำนาจของตนเสียแล้ว จึงใช้ให้พระราชธิดาทั้ง ๓ คือ นางราคา นางตัณหา นางอรดี มาจากชั้นปรนิมมิตวัสสวดี ให้มาโลมเล้าพระมหาบุรุษราชเจ้าด้วยทิพยกามารมณ์ แต่หาสมประสงค์ไม่ พระเจ้ามาราธิราชทรงพระพิโรธนัก จึงได้ยกพลนิกายลงมาจากชั้นฟ้า อันมีนามว่าปรนิมมิตวัสสวดี มากระทำยุทธสงครามกับด้วยพระมหาบุรุษราชเจ้า แต่ก็ถึงปราชัยไปเอง ผู้ฟังควรจะเฉลียวใจว่า เอ๊ะ ! ชั้นปรนิมมิตวัสสวดีนั้นชะรอยจะเป็นชั้นใจนี้ดอกกระมัง ? ความจริงพระก็อยู่ชั้นนี้ มารก็อยู่ชั้นนี้ จึงเห็นความว่า ชั้นปรนิมมิตวัสสวดีนี้เป็นเทวโลกชั้นสูงสำคัญกว่าชั้นอื่น ๆ เพราะในชั้นนี้สมบัติทั้งปวงผู้อื่นนฤมิตให้ทั้งสิ้น ใครเป็นผู้นฤมิตให้พึงเข้าใจว่า ธรรมดาของใจรู้เห็นอะไรไม่ได้ ต้องอาศัย ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นผู้นฤมิตให้

ใจเป็นผู้เสวย สุขทุกข์อยู่ที่ใจ ถ้าผู้ฟังเข้าใจได้ว่า ตัวของเราเต็มไปด้วยมนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติ ทำให้เราติด ให้เราเพลินอยู่ตลอดกาลเป็นนิตย์ กีดขวางต่อทางสัมมาปฏิบัติอย่างสำคัญ ถ้ารู้แล้วบางทีจะมีทางแก้ได้ ถึงหากว่าแก้ยังไม่ได้ ก็คงมีทางหวัง คงดีกว่าผู้ไม่รู้แน่นอน ในที่สุดเมื่อเห็นพระนครของตนจะเสียแก่พระยามัจจุราช ก็คงเก็บรวบรวมทรัพย์สมบัติฝังเสีย ทิ้งเปลือกเมืองไว้แก่พระยามัจจุราชเท่านั้น เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้ ฯ

ภาค ๔ อินทรีย์ ๒๒

พาวีสตินฺทฺริยานิ อินทรีย์ ทั้งหลาย ๒๒

จกฺขุนฺทฺริยํ อินทรีย์จักษุ ๑ **โสตินฺทฺริยํ** อินทรีย์โสต ๑ **ฆานินฺทฺริยํ** อินทรีย์ฆานะ ๑ **ชิวฺหินฺทฺริยํ** อินทรีย์ชิวหา ๑ **กายินฺทฺริยํ** อินทรีย์กาย ๑ **มนินฺทฺริยํ** อินทรีย์มนะ ๑ **อิตฺถินฺทฺริยํ** อินทรีย์หญิง ๑ **ปุริสินฺทฺริยํ** อินทรีย์บุรุษ ๑ **ชีวิตินฺทฺริยํ** อินทรีย์ชีวิต ๑ **สุขินฺทฺริยํ** อินทรีย์สุข ๑ **ทุกฺขินฺทฺริยํ** อินทรีย์ทุกข์ ๑ **โสมนสฺสินฺทฺริยํ** อินทรีย์โสมนัส ๑ **โทมนสฺสินฺทฺริยํ** อินทรีย์โทมนัส ๑ **อุเปกฺขินฺทฺริยํ** อินทรีย์มัธยัสถ์ ๑ **สทฺธินฺทฺริยํ** อินทรีย์ศรัทธา ๑ **วิริยินฺทฺริยํ** อินทรีย์ความเพียร ๑ **สตินฺทฺริยํ** อินทรีย์สติ ๑ **สมาธินฺทฺริยํ** อินทรีย์สมาธิ ๑ **ปญฺญินฺทฺริยํ** อินทรีย์ปัญญา ๑ **อนญฺญตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ** อินทรีย์พระโสดามรรค ๑ **อญฺญินฺทฺริยํ** อินทรีย์พระโสดาผล สกิทาคามรรค สกิทาคาผล อนาคามรรค อนาคาผล อรหัตตมรรค ๑ **อญฺญาตาวินฺทฺริยํ** อินทรีย์พระอรหัตตผล ๑

คำที่ว่าอินทรีย์นี้ อธิบายให้เข้าใจยาก เพราะเป็น **อพฺยากตธรรม** คืออินทรีย์ ๒๒ นี้ต้องเข้าใจว่าเป็นของมีอยู่แล้วในสกลกายของเรา เพราะเราได้สร้างสมมาแล้วแต่เอนกชาติ แก่บ้างอ่อนบ้าง ตามแต่อุปนิสัยของตน จะเห็นได้ต่อเมื่อได้อารมณ์เครื่องคู่มาล่อให้ตรงกับอินทรีย์นั้น ๆ อินทรีย์นั้น ๆ ก็ยื่นออกมารับแสดงตัวให้ปรากฏขึ้น คำที่ว่า **อินทรีย์** หมายความว่า เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน ๆ เหมือนจักขุนทรีย์เป็นใหญ่ในการดู ต้องมีรูปมาล่อ โสตินทรีย์เป็นใหญ่ในการฟังเสียง ต้องมีเสียงมาล่อ ฆานินทรีย์เป็นใหญ่ในการดมกลิ่น ต้องมีกลิ่นมาล่อ ชิวหินทรีย์ เป็นใหญ่ในการลิ้มรส ต้องมีรสมาล่อ กายินทรีย์เป็นใหญ่ในกายสัมผัส ต้องมีเครื่องสัมผัสมาล่อ มนินทรีย์เป็นใหญ่ในการรู้ธรรมารมณ์ ต้องมีธรรมารมณ์มาล่อ อิตถินทรีย์ ในตัวผู้หญิง ต้องมีทั้งหญิงทั้งบุรุษอยู่ด้วยกัน เป็นใหญ่ในกิจหญิงกิจบุรุษ ถ้ากิจการงานของหญิงมาล่อ อินทรีย์หญิงก็ออกรับ ถ้ากิจการงานของบุรุษมาล่อ อินทรีย์บุรุษก็ออกรับ ปุริสินทรีย์ในตัวบุรุษ ต้องมีทั้งบุรุษทั้งหญิงเหมือนกัน เป็นใหญ่ทั้งในกิจบุรุษกิจหญิง ถ้ากิจการงานของบุรุษมาล่อ ปุริสินทรีย์ก็ออกรับ ถ้ากิจการงานของหญิงมาล่อ อิตถินทรีย์ก็ออกรับ ชีวิตินทรีย์เป็นใหญ่ในความสดชื่นเป็นอยู่ ต้องอาศัยอาหารเป็นเครื่องล่อ สุขินทรีย์เป็นใหญ่ในความสุข ต้องมีอิฏฐารมณ์เป็นเครื่องล่อ

ทุกขินทรีย์ เป็นใหญ่ในทุกข์ ต้องมีอนิฏฐารมณ์เป็นเครื่องล่อ โสมนัสสินทรีย์เป็นใหญ่ใน โสมนัส มีอิฏฐารมณ์เป็นเครื่องล่อ โทมนัสสินทรีย์ เป็นใหญ่ในโทมนัส ต้องมีอนิฏฐารมณ์ เป็นเครื่องล่อ อุเปกขินทรีย์เป็นใหญ่ในการมัธยัสถ์ ต้องมีมัชฌัตตารมณ์เป็นเครื่องล่อ สัทธินทรีย์เป็นใหญ่ในความเชื่อ ต้องมีอารมณ์ควรเชื่อมาล่อ วิริยินทรีย์ เป็นใหญ่ใน ความเพียร ต้องอาศัยสัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์จึงกล้าหาญในกิจการงานนั้น ๆ ได้ สตินทรีย์ เป็นใหญ่ในสติ ต้องอาศัยศรัทธาวิริยะช่วยอุดหนุนด้วย สมาธินทรีย์เป็นใหญ่ในสมาธิ ต้อง อาศัยศรัทธา วิริยะ สติ ช่วยอุดหนุนด้วย ปัญญินทรีย์เป็นใหญ่ในปัญญา ต้องอาศัยศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ช่วยอุดหนุนด้วย อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์เป็นใหญ่ในโสดาปัตติมรรค ต้องอาศัยศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาเป็นเครื่องล่อ อัญญินทรีย์ เป็นใหญ่ในโสดาผล ถึงอรหัตมรรค ก็ต้องอาศัย ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นเครื่องชักนำเหมือนกัน ถึงอัญญาตาวินทรีย์เป็นใหญ่ในอรหัตตผล ก็ต้องอาศัยพละ ๕ อินทรีย์ ๕ เหมือนกันจึงเกิด ขึ้นได้

คำที่ว่าอินทรีย์นั้น ก็เป็นแต่สัญญานามธรรมเหมือนกันกับธาตุ ถ้าจะชี้หน้าตา จริงจัง อินทรีย์ก็สูญไปเท่านั้น ถ้าจะถือเอาอาการที่เป็นใหญ่ในหน้าที่อันหนึ่ง ๆ เรียกว่า อินทรีย์ ตามนัยอินทรีย์ ๒๒ นี้ อินทรีย์ก็ไม่มีที่สิ้นสุดเหมือนกันกับธาตุ เหมือนอย่าง ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความรัก ความชัง อิจฉา พยาบาท เป็นต้น ก็จะต้องเรียก ว่าอินทรีย์ได้แต่ละอย่าง ๆ เพราะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน ตามที่ประสพต่ออารมณ์ซึ่ง เป็นเครื่องคู่ของตน ๆ ต้องถือเอาเนื้อความว่า อินทรีย์ทั้งหลาย เป็นสภาวธรรมอันหนึ่ง ๆ เป็นชาติกายสิทธิ์สิ่งหนึ่ง ๆ ต้องมีเต็มสกลกายอันนี้ หรือจะเห็นว่าเต็มโลกก็ได้ เพราะ เป็นชาติกายสิทธิ์ จึงไม่เบียดกันไม่คับกัน เป็นอัพยากตธรรมด้วย จะเป็นกุศลอกุศลแล้วแต่ อารมณ์เครื่องล่อ สำเร็จเป็นอินทรีย์นั้น ๆ ตามอารมณ์ ทางวิปัสสนาต้องตรองตรวจเข้าไป จนเห็นแจ้งเห็นจริงตามเป็นจริงอย่างไร อินทรีย์ใดที่มีโทษควรละเว้นก็เก็บเสียไม่ต้องใช้ อินทรีย์ใดที่มีคุณควรอบรม ก็รีบอบรมบ่มให้มีกำลังขึ้น จะได้เป็นพาหนะนำตนให้ถึงสุนทร สถานสมดังความมุ่งหมายของตน ตามสมควรแก่อุปนิสัยสามารถ

แสดงอินทรีย์ไว้พอเป็นทางดำเนินแก่โยคาวจรเจ้าผู้เพ่ง ต่อทางวิปัสสนาเพียง เท่านี้ ฯ

ภาค ๕ อริยสัจจ์ ๔

จตฺตาริ อริยสจฺจานิ อริยสัจจ์ ทั้งหลาย ๔

ทุกฺขํ อริยสจฺจํ คือทุกขอริยสัจ ๑ **ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ** ทุกขสมุทัยอริยสัจจ์ ๑ **ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ** ทุกขนิโรธอริยสัจจ์ ๑ **ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสจฺจํ**

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์ ๑ อริยสจฺจํ ท่านแปลว่า ของจริงของพระอริยเจ้าบ้าง ของจริงทำปุถุชนให้เป็นพระอริยเจ้าบ้าง ของจริงหาข้าศึกมิได้บ้าง ถ้าจะถือเอาเนื้อความ ต้องแปลว่า ของจริงทำผู้รู้ผู้เห็นให้หมดข้าศึกภายใน เป็นเหมาะ

ต่อนี้จักขยายความในสัจจะทั้ง ๔ นั้นให้ชัดขึ้น **ทุกขสัจจ์นั้น**ท่านหมาย ชาติ ชรา มรณะ ว่าเป็นตัวทุกข์ **สมุทัยนั้น**ท่านหมายตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา **นิโรธนั้น**ท่านหมายความดับโดยไม่เหลือแห่งตัณหานั้น **มรรคนั้น**ท่านหมาย อัฏฐังคิกมรรค แสดงอย่างนี้เป็นอันสรุปความให้สั้น เป็นธรรมาธิษฐาน

ต่อนี้จะแสดงโดยบุคคลาธิษฐาน ยกบุคคลขึ้นเป็นที่ตั้ง ทุกขสัจจ์นั้น ท่านหมาย สกลกายของเรานี้เองว่าเป็นตัวทุกข์ เพราะสกลกายนี้เต็มไปด้วย ชาติ ชรา มรณะ เต็มที่ ให้กำหนดชาติอย่างนี้ ชาติแปลว่าความเกิด ความเกิดนี้หมายตั้งต้นแต่ประถมปฏิสนธิ วิญญาณมา ตราบเท่าถึงตายสิ้นลมหายใจชื่อว่าชาติ เพราะธรรมดาของสัตว์ผู้มีภพคือ ความเป็นความมีแล้ว ต้องมีชาติคือความสืบต่อไม่ให้ภพสลาย ถ้าขาดชาติ ภพก็ตั้งอยู่ ไม่ได้ ต้องสลายไป ให้กำหนดชาติด้วยกวฬิงการาหาร ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร วิญญาณาหาร ส่วนกวฬิงการาหารมีข้าวน้ำเป็นต้นที่เราบริโภคอยู่ทุกวันนี้ ให้เกิดรูปธรรม ส่วนอาหาร ๓ เบื้องปลายนั้นให้เกิดนามธรรม พึงเข้าใจว่าถ้าอาหารทั้ง ๔ นี้ยังมีเป็น ปัจจัยอยู่ตราบใด สกลกายนี้ก็ชื่อว่าเกิดอยู่เสมอตราบนั้น ให้กำหนดชาติความเกิด ตั้งต้น แต่แรกเกิด จนถึงวันตายเป็นที่สุดชื่อว่าชาติ ดังนี้

และให้กำหนดชราโดยนัยเดียวกัน คือให้กำหนดวันแต่แรกเกิดมา ชราความ แก่ก็ติดตามมาด้วย แก่ตามวันคืนไปโดยลำดับ แก่เรื่อยไปจนถึงวันตายเหมือนกัน สกลกายนี้จึงชื่อว่าชรา และให้กำหนดมรณะความตายโดยนัยอันเดียวกัน คือคำที่ว่า ตายนั้น หมายอาการที่สิ้นไปสูญไปดับไปแห่งสกลกายนี้ จักชี้ตัวอย่างให้เห็น เหมือนอย่าง กลละ อัมพุทะ ฆนเปสิ ดับเสียแล้ว แต่อยู่ในครรโภทรของมารดา ส่วนเป็นเด็กเป็น รุ่นหนุ่มสาว ก็ดับไปตามหน้าที่ของตน ๆ อาการที่ดับไปสูญไปนั้นแหละเป็นลักษณะอาการ ของมรณะ พึงเข้าใจว่าสกลกายนี้ตายอยู่เสมอ ตั้งแต่วันแรกเกิดมา จนถึงวันตายเป็นที่สุด สกลกายนี้จึงชื่อว่ามรณะ ให้บัณฑิตพึงกำหนดทุกข์ด้วยอาการอย่างนี้ ชื่อว่าทุกขปริญญา

สมุทัยอริยสัจจ์นั้น ก็ต้องยกสกลกายนี้ขึ้นเป็นที่ตั้ง เพราะสกลกายนี้เต็มไปด้วย ตัณหา คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหานี้อาศัยเหตุภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อาศัยเหตุภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ สัมผัสกันจึงเกิด ขึ้น ถ้าอารมณ์ใดเป็นที่พึงปรารถนา ชื่อว่าอิฏฐารมณ์ ให้เกิดกามตัณหา อารมณ์ซึ่งเป็นของ มีอยู่แล้ว เป็นที่พอใจ ก็อยากให้มีร่ำไป ดังสกลกายของตนที่มีอยู่แล้วอยากให้มีอยู่ร่ำไป หรือวัตถุภายนอกก็เหมือนกัน สิ่งใดที่มีอยู่แล้ว ก็อยากให้มีอยู่ร่ำไป อย่างนี้เป็นลักษณะให้

เกิดภวตัณหา อารมณ์ใดเป็นที่ไม่พึงปรารถนา ชื่อว่าอนิฏฐารมณ์ ให้เกิดวิภวตัณหา

ตัณหา ๓ ประการนี้ เป็นของเห็นได้ด้วยยาก เพราะปืนตัวของเราอยู่ทุกเมื่อ การรู้ตัวเห็นตัวย่อมเป็นของเห็นยากอยู่เป็นธรรมดา ถ้าจะชี้แจงตัณหาที่เป็นตัวสมุทัยนี้ให้ชัดขึ้นอีกหน่อย ให้ตรงกับที่ท่านแสดงไว้ว่า ทุกข์อันใดสมุทัยก็อันนั้น ดังนี้ ก็คือความไม่รู้ตัวว่าเป็นทุกขสัจจ์ คือไม่รู้ว่า ตัวเป็น เกิดเป็น แก่เป็น ตายอยู่เสมอ ตัวจึงเป็นสมุทัย เป็นตัวตัณหา ๓ อยู่เสมอ บัณฑิตพึงพยายามมละความไม่รู้ตัวว่าเป็นตัณหา ๓ ออกเสีย จึงจักได้ชื่อว่าสมุทัยปหานา

นิโรธสัจจ์นั้น ก็หมายสกลกายนี้เหมือนกัน แต่หากว่าได้แสดงสมุทัยวารมามากแล้ว นิโรธจึงไม่ต้องแสดงมาก เพราะเป็นผลเผล็ดมาแต่สมุทัยนั้นเอง คือเกิดวิชารู้ตัวขึ้น ความไม่รู้ซึ่งเป็นตัณหา ๓ ก็ดับไป เป็นลักษณะของนิโรธ ให้บัณฑิตพึงทำให้แจ้งให้ผ่องใส จึงจักได้ชื่อว่านิพพานสัจฉิกิริยา

มรรคสัจจ์นั้น ก็หมายสกลกายนี้เหมือนกัน เพราะสกลกายนี้เป็นตัวมรรค พระอัฏฐังคิกมรรคทั้ง ๘ นั้น เป็นอาการของมรรค คืออาการของสกลกายนี้ วิชชาความรู้ตัวว่าเป็นทุกข์ เป็นสมุทัย เป็นนิโรธ เป็นมรรค นี้เป็นตัวสัมมาทิฏฐิ ที่จัดเป็นสัมมาทิฏฐิได้ก็อาศัยอาการของมรรคทั้ง ๘ นั้นสามัคคีกัน อาการของมรรคทั้ง ๘ อย่าง มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น มีสัมมาสมาธิเป็นที่สุด เป็นมรรคภาวนา ทำมรรคให้เกิดมีขึ้น บัณฑิตพึงทำให้เกิดให้มีขึ้นเสียจักได้ชื่อว่ามรรคภาวนา

แสดงอริยสัจจ์นัยนี้เป็นอริยสัจจ์ ๔ ใน ๑ คือ สกลกายนี้มี ๑ เท่านั้น สมกับที่ท่านแสดงไว้ว่า ทุกข์อันใดสมุทัยก็อันนั้น สมุทัยอันใดนิโรธก็อันนั้น นิโรธอันใดมรรคก็อันนั้น ดังนี้ อริยสัจ ๔ ในธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ท่านจัดเป็นปริวัตรละ ๓ ในสัจจะอันหนึ่ง ๆ จึงเป็นอาการ ๑๒ ชื่อว่าธรรมจักร ปริวัตร ๓ นั้นคือ สัจจญาณ ๑ กิจจญาณ ๑ กตญาณ ๑ จัดเป็นอาการดังนี้ ทุกข์เป็นของจริงอย่าง ๑ สมุทัยเป็นของจริงอย่าง ๑ นิโรธเป็นของจริงอย่าง ๑ มรรคเป็นของจริงอย่าง ๑ อันนี้ชื่อว่าสัจจญาณ ในทุกข์ ในสมุทัย ในนิโรธ ในมรรค ทุกข์เป็นของควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นของควรละ นิโรธเป็นของควรทำให้แจ้ง มรรคเป็นของควรทำให้เกิดให้มีอันนี้ชื่อว่ากิจจญาณ ในทุกข์ ในสมุทัย ในนิโรธ ในมรรค ทุกข์ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยได้ละเสียแล้ว นิโรธได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรคได้ทำให้เกิดให้มีแล้ว อันนี้เป็นกตญาณ ในทุกข์ ในสมุทัย ในนิโรธ ในมรรค ในสัจจะทั้ง ๔ นั้น ท่านเปรียบความไว้ว่า ทุกขสัจจ์เปรียบเหมือนหาบอันหนัก สมุทัยเปรียบเหมือนยกหาบอันหนักใส่บ่าหาบไม่วาง มรรคสัจจ์เปรียบเหมือนหาอุบายวางหาบอันหนักนั้น นิโรธสัจจ์เปรียบเหมือนวางหาบอันหนักนั้นเสียแล้ว

ภาค ๖ อวิชฺชา

อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สังขารทั้งหลายมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย **สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ** วิญญาณมีเพราะสังขารทั้งหลายเป็นปัจจัย **วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ** นามและรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย **นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ** อายตนะ ๖ มีเพราะนามและรูปเป็นปัจจัย **สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส** ผัสสะ ๖ มีเพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย **ผสฺสปจฺจยา เวทนา** เวทนามีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย **เวทนาปจฺจยา ตณฺหา** ตัณหามีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย **ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ** อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย **อุปาทานปจฺจยา ภโว** ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย **ภวปจฺจยา ชาติ** ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย **ชาติปจฺจยา ชรา** ชรามีเพราะชาติเป็นปัจจัย **ชราปจฺจยา มรณํ** มรณะมีเพราะชราเป็นปัจจัย ต่อนี้ตัวผล **"โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ"** ทุกข์ทั้งหลาย คือ ความแห้งใจเศร้าใจ ความบ่นพิรี้พิไร ความลำบากเหลือกลั้นเหลือทน ความต่ำใจน้อยใจ ความคับแคบใจ ก็มีพร้อมเพราะมีมรณะเป็นปัจจัย **"เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ"** เมื่อปัจจยาการยังเป็นกำลังอุดหนุนซึ่งกันเป็นไปอยู่อย่างนี้ กองทุกข์ทั้งสิ้นก็เกิดขึ้นพร้อม ส่วนนี้เป็นสมุทยวาร คำที่ว่า "ปัจจัย" นั้นไม่ใช่เหตุ เป็นแค่อุดหนุนเหตุให้เป็นไปเท่านั้น ส่วน อวิชชา สังขาร วิญญาณ ถึงชรา มรณะ นั้นตัวเหตุ คือตัวสมุทัยนั้นเอง คือแสดงเหตุด้วยปัจจัยด้วย

ฝ่ายนิโรธวาร แสดงอย่างนี้ **"อวิชฺชายเตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ"** สังขารดับโดยไม่เหลือ เพราะความคลายความดับโดยหาเศษมิได้แห่งอวิชชานั้นสิ่งเดียว **"สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ"** เพราะสังขารดับวิญญาณก็ดับ **"วิญฺญาณนิโรธา นามรูปนิโรโธ"** เพราะวิญญาณดับนามรูปก็ดับ **"นามรูปนิโรธา สฬายตนนิโรโธ"** เพราะนามรูปดับสฬายตนะก็ดับ **"สฬายตนนิโรธา ผสฺสนิโรโธ"** เพราะสฬายตนะดับผัสสะก็ดับ **"ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธ"** เพราะผัสสะดับเวทนาก็ดับ **"เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรโธ"** เพราะเวทนาดับตัณหาก็ดับ **"ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรโธ"** เพราะตัณหาดับอุปาทานก็ดับ **"อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ"** เพราะอุปาทานดับภพก็ดับ **"ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ"** เพราะภพดับชาติก็ดับ **"ชาตินิโรธา ชรานิโรโธ"** เพราะชาติดับชราก็ดับ **"ชรานิโรธา มรณนิโรโธ"** เพราะชราดับมรณะก็ดับ **"โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติ"** ทุกข์ทั้ง ๕ ประการซึ่งเป็นตัวผล คือ โศกและร่ำไร ทุกข์โทมนัส อุปายาส ก็ดับตามกันไปหมด **"เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ"** ครั้นเมื่อเหตุและปัจจัยดับไปหมดแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ กองทุกข์ทั้งสิ้นก็ดับไปโดยไม่เหลือเท่านั้น

อวิชฺชาปจฺจยา **สงฺขารา**
สงฺขารปจฺจยา **วิญฺญาณนฺติ**

บัดนี้ จักได้วิสัชชนาปฏิจจสมุปบาทปัจจยาการซึ่งเป็นทางวิปัสสนานัย ตามปาฐะที่ได้ยกขึ้นในเบื้องต้น ตามที่มาว่า อวิชชา ๑ สังขาร ๑ วิญญาณ ๑ นามรูป ๑ อายตนะ ๑ ผัสสะ ๑ เวทนา ๑ ตัณหา ๑ อุปาทาน ๑ ภพ ๑ ชาติ ๑ ชรา ๑ มรณะ ๑ เป็นอาการ ๑๓ แต่ท่านรวมชรากับมรณะเป็น ๑ จึงเป็น ๑๒ เพราะท่านนับอวิชชาเข้าด้วยว่าเป็นอาการ ถ้ายกอวิชชาออกให้เป็นประธานเสีย นับแต่สังขารวิญญาณไปให้เป็นอาการ ก็คงได้อาการ ๑๒ ไม่ต้องรวมชรามรณะ เหมือนอย่างกายท่านยกให้เป็นประธาน เกสา โลมา ถึงมัตถลุงคัง ๓๒ เป็นอาการของกายฉันใด ถ้านับแต่สังขารไปถึงมรณะเป็น ๑๒ ให้เป็นอาการของอวิชชา จะเหมาะดีฉันนั้นทีเดียว

บัดนี้ จักจำแนกอวิชชาและสังขารเป็นต้นต่อไป อวิชชา ๘ สังขาร ๓ วิญญาณ ๖ นามรูป ๒ อายตนะ ๖ ผัสสะ ๖ เวทนา ๖ ตัณหา ๖ อุปาทาน ๔ ภพ ๒ ชาติ ๒ ชรา ๒ มรณะ ๒ บัดนี้จักจำแนกอวิชชา ๘ ตามที่มาว่า **อวิชฺชา อฏฺฐวตฺถุกา** อวิชชามีวัตถุ ๘ **ปุพฺพนฺเต อญาณํ** ไม่รู้จักเงื่อนเบื้องต้น ๑ **อปรนฺเต อญาณํ** ไม่รู้จักเงื่อนเบื้องปลาย ๑ **ปุพฺพนฺตาปรนฺเต อญาณํ** ไม่รู้จักทั้งเงื่อนเบื้องต้นและเงื่อนเบื้องปลาย ๑ **ทุกฺเข อญาณํ** ไม่รู้จักทุกข์ ๑ **ทุกฺขสมุทเย อญาณํ** ไม่รู้เหตุยังทุกข์ให้เกิดขึ้นพร้อม ๑ **ทุกฺขนิโรเธ อญาณํ** ไม่รู้จักความดับทุกข์ ๑ **ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา อญาณํ** ไม่รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ๑ **ปฏิจฺจสมุปฺปาเท อญาณํ** ไม่รู้จักปฏิจจสมุปบาท คือธรรมอันอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น ๑ **อยํ วุจฺจติ อวิชฺชา** อันนี้แลท่านกล่าวว่า อวิชชา มีลักษณะอาการ ๘ ประการดังนี้

บัดนี้จักอธิบายลักษณะอวิชชา ๘ ไว้พอเป็นทางดำริแห่งโยคาพจรผู้หวังต่อทางวิปัสสนา ถ้าผู้ใดตรองได้ความชัดขึ้นแล้ว จักได้รับความสบายใจขึ้นมาก เพราะสิ้นวิจิกิจฉาในทางนี้ ข้อที่ ๑ ซึ่งว่าไม่รู้จักเงื่อนเบื้องต้น คือไม่รู้จักชาติความเกิด คือรู้จักแต่ **อปฺปฏิจฺฉนฺนชาติ** คือความเกิดที่ไม่ปกปิด ได้แก่คลอดออกมาจากครรภ์มารดา ชื่อว่าไม่รู้จักชาติ เป็นลักษณะของอวิชชาประการ ๑ ส่วน **ปฏิจฺฉนฺนชาติ** คือความเกิดที่ปกปิดได้แก่กำเนิด ๔ คือเมื่อขณะยังเป็นกลละอัมพุทะอยู่ ท่านให้ชื่อว่าสังเสทชะกำเนิด เมื่อขณะเป็นฆนเปสิ ท่านให้ชื่อว่าอัณฑชะกำเนิด เมื่อแตกปัญจสาขา คือศีร์ษะแขนขาพร้อมแล้ว ท่านให้ชื่อว่าชลาพุชะกำเนิด เมื่อคลอดออกมาแล้ว ท่านให้ชื่อว่าอุปปาติกะกำเนิด (ลอยเกิด) เบื้องหน้าตลอดไป คงได้ชื่อว่า อุปปาติกะกำเนิดเรื่อยไปจนถึงวันตาย กำเนิดทั้ง ๔ นี้แลเป็นเงื่อนเบื้องต้น เป็นลักษณะของชาติทุกข์ เป็นทุกขสัจจ์ พึงเข้าใจว่าเป็นปัจจัยอยู่ทุกเมื่อ **ปฏิจฺฉนฺนชาติ** นี้ เป็นวิชชาที่ ๑

ข้อที่ ๒ ซึ่งว่าไม่รู้จักเงื่อนเบื้องปลายนั้น หมายความว่า ไม่รู้จักมรณะความตาย รู้จักแต่อัปปฏิจฉันนมรณะ คือความตายที่ไม่ปกปิด ได้แก่สิ้นลมหายใจแล้วต้องเข้าโลง

เท่านั้น ตายอาการนี้เป็นอนาคต เป็นคติของสมุทัย เป็นวิภวตัณหา รู้แต่อัปปฏิจฉันนมรณะนี้ ชื่อว่าไม่รู้จักตาย คือไม่รู้เงื่อนเบื้องปลายของตน เป็นอวิชชาประการ ๑ ส่วนปฏิจฉันนมรณะนั้น ได้แก่ความตายที่ปกปิด เป็นปัจจุบันตายอยู่เสมอทุกขณะลมหายใจเข้าออก คือเกิดขึ้นวันใด ตายก็มีมาแต่วันนั้น ได้แก่ความหายไป คือเด็กหนุ่มสาวในตัวหายไปนั้นเองเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่าตนมีมรณะอยู่เสมอ ปฏิจฉันนมรณะ นี้ เป็นเบื้องปลายของตนเป็นวิชชาที่ ๒

ข้อที่ ๓ ที่ว่าไม่รู้จักทั้งเบื้องต้นทั้งเบื้องปลายของตนนั้น หมายความว่า ไม่รู้จักท่ามกลาง คือไม่รู้จักความแก่ รู้จักแต่ อปฺปฏิจฺฉนฺนชรา ความแก่ที่ไม่ปกปิด คือผู้ตั้งอยู่ในปัจฉิมวัยมีผมหงอกฟันหักเป็นต้น ความแก่อาการนี้เป็นอนาคต เป็นคติแห่งวิภวตัณหาเหมือนกัน เป็นสมุทัย รู้แต่อัปปฏิจฉันนชราเพียงเท่านี้ ชื่อว่าไม่รู้จักชราเป็นอวิชชาประการ ๑ ส่วนชราที่ปีนคติของวิชชานั้น หมายเอาความแก่ซึ่งเป็นปัจจุบันเรียกชื่อว่า ปฏิจฺฉนฺนชรา ความแก่ปกปิด คือแก่อยู่เสมอทุกขณะลมหายใจเข้าออกได้แก่ความแปรไปของร่างกาย คือความขยายให้ร่างกายผิดเก่าต่างจากเดิมอยู่เสมอตั้งต้นแต่ประถมปฏิสนธิมาตราบเท่าวันตาย นี่แหละเป็นท่ามกลางของเรา เป็นตัว **อุปาทขณะ ฐีติขณะ ภังคขณะ** คือ รู้ทั้งเบื้องต้นคือเกิด รู้ทั้งเบื้องปลายคือตาย รู้ทั้งท่ามกลางคือแก่ รวมอยู่ในที่อันเดียวกัน เป็นตัวปัจจุบันทุกเมื่อ เป็นวิชชาที่ ๓

ข้อที่ ๔ ซึ่งว่าไม่รู้จักทุกข์นั้น ก็คือไม่รู้จักชาติชรามรณะซึ่งเป็นปัจจุบัน ชื่อว่าไม่รู้จักทุกข์ เป็นอวิชชาประการ ๑ ถ้ารู้แล้วก็เป็นอันกำหนดทุกข์ได้ จึงเป็นวิชชาที่ ๔

ข้อที่คำรบ ๕ ซึ่งว่าไม่รู้จักเหตุยังทุกข์ให้เกิดขึ้นพร้อมนั้น หมายความว่า ไม่รู้จักชาติชรามรณะซึ่งเป็นอดีตอนาคต ซึ่งตนรู้อยู่นั้นว่าเป็นตัวสมุทัย คือเป็น กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา คือที่เข้าใจว่า ชาติเป็นอดีต ชรา มรณะเป็นอนาคต ตัวซึ่งเป็นปัจจุบันนี้ว่างจากชาติชรามรณะ กลายเป็นภวตัณหาไปไม่รู้สึกตัว ชื่อว่าไม่รู้จักสมุทัย เป็นอวิชชาประการ ๑ ความที่มารู้จักชาติชรามรณะที่เป็นอดีตอนาคตนั้นว่าเป็นสัญญาของโลก ชื่อว่ารู้จักสมุทัย เป็นวิชชาที่คำรบ ๕

ข้อที่ ๖ ซึ่งว่าไม่รู้จักความดับนั้น คือไม่รู้จักหน้าตาของตัณหา คือชาติชรามรณะที่เป็นอดีตอนาคต เป็น กามตัณหา วิภวตัณหา ตัวที่ว่างจากชาติชรามรณะ กลายเป็นภวตัณหาไปไม่รู้ตัว แต่หน้าตาของตัณหาผู้จะดับก็ไม่รู้จักเสียแล้ว เป็นอันชื่อว่าไม่รู้จักทุกขนิโรธ เป็นอวิชชาประการ ๑ เมื่อธรรมซึ่งเป็นปัจจุบัน คือชาติชรามรณะซึ่งเป็นของจริงอันพระโยคาพจรเห็นแจ่มแจ้งในตนแล้ว ชาติชรามรณะ ซึ่งเป็นอดีตอนาคตซึ่งเป็นคติของสมุทัย คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ก็ดับไป ชื่อว่าทุกขนิโรธ เป็นอันชื่อว่ารู้จักความดับทุกข์ เป็นวิชชาที่ ๖

ข้อที่ ๗ ซึ่งว่าไม่รู้จักปฏิปทาอันจักให้ถึงความดับทุกข์นั้น หมายความว่า ไม่รู้จักชาติชรามรณะ อาการนี้เป็นทุกข์ อาการนี้เป็นสมุทัย อาการนี้เป็นนิโรธ อาการนี้เป็นมรรค ชื่อว่าผู้ไม่รู้ปฏิปทาให้ถึงความดับทุกข์ เป็นอวิชชาประการ ๑ เมื่อมารู้ชัดเจนว่า ชาติ ชรามรณะ ซึ่งเป็นปัจจุบัน เป็นตัวทุกขสัจจะ ส่วนชาติชรามรณะที่เป็นอดีตเป็นอนาคต เป็นคติของสมุทัยก็ดับไป ความดับแห่งสมุทัยนั้นแล ชื่อว่าทุกขนิโรธ ปัญญาที่รู้จักทุกข์ รู้จักสมุทัย รู้จักนิโรธนั้นแล เป็นองค์ **สมฺมาทิฏฺฐิ** เป็นมรรค เป็นอันรู้ปฏิปทาไปสู่ความดับทุกข์ เป็นวิชชาที่ ๗

ข้อที่ ๘ ซึ่งว่าไม่รู้จักธรรมเป็นปัจจัยอาศรัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น คือไม่รู้จักปฏิจจสมุปบาทนั้น หมายความว่า ไม่รู้จักว่าตัวเป็นอวิชชา ตัวจึงต้องกลายเป็นสังขารไป อาศรัยสังขารนั้นเองจึงต้องมีชื่อมากขึ้น คือ เป็นวิญญาณ เป็นนามรูป เป็นอายตนะ เป็นผัสสะ เป็นเวทนา เป็นตัณหา เป็นอุปาทาน เป็นภพ เป็นชาติ เป็นชรา เป็นมรณะไป เมื่อตนยังมีความเห็นความรู้ความเข้าใจอยู่ว่า ตัวของตัวเป็นสังขาร วิญญาณ เป็นชราเป็นมรณะอยู่ตราบใด ก็ชื่อว่า อาการแห่งอวิชชายังมีอยู่ในตัวตราบนั้น พึงรู้เถิดว่า ตนของเราเป็นอวิชชาแท้ เพราะธรรม ๑๒ ประเภทนี้ ท่านแสดงว่า เป็นอาการของอวิชชาเป็นตัวสัญญาอดีต เป็นชาติสมุทัยทั้งนั้น ท่านจึงกล่าวว่าไม่รู้จักปฏิจจสมุปบาท เป็นอวิชชาประการ ๑

เมื่อพระโยคาพจรเจ้ามากำหนดรู้คติของสังขารทั้งหลาย คือท่านหมายปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขาร ได้แก่ เจตสิกธรรมทั้งหลาย ปุญญาภิสังขารหมายโสภณเจตสิก อปุญญาภิสังขารหมายอกุศลเจตสิก อเนญชาภิสังขารหมายอัญญสมานาเจตสิก ส่วนวิญญาณ ๖ หมายจักขุวิญญาณเป็นต้น นามรูป ๒ หมายนาม ๑ รูป ๑ อายตนะ ๖ หมายจักขวายตนะเป็นต้น ผัสสะ ๖ หมาย จักขุสัมผัสเป็นต้น เวทนา ๖ หมายเวทนาเกิดแต่จักขุสัมผัสเป็นต้น ตัณหา ๖ หมาย ตัณหาที่อาศรัยจักขุสัมผัสเกิดขึ้นเป็นต้น อุปาทาน ๔ มีกามุปาทานเป็นต้น ภพ ๒ หมายกรรมภพ ๑ อุปปัตติภพ ๑ ชาติ ๒ หมายปฏิจฉันนชาติ ๑ อัปปฏิจฉันนชาติ ๑ ชรา ๒ หมายปฏิจฉันนชรา ๑ อัปปฏิจฉันนชรา ๑ มรณะ ๒ หมายปฏิจจฉันนมรณะ ๑ อัปปฏิจ-ฉันนมรณะ ๑

ความจริงสมุทัยธรรมทั้งหลาย ตั้งต้นแต่อวิชชาถึงชราและมรณะเหล่านี้ เป็นสภาพแห่งสังขตธรรมทั้งสิ้น เป็นแต่เพียงสมมติให้รู้กันเท่านั้น สิ่งที่รับสมมติทั้งปวงนั้นเป็นสภาพธรรมที่เป็นวิสังขาร คือเป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยาม ชั้นวิสังขาร ส่วนสภาพธรรมที่เป็นสังขารทั้งปวงนั้น เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัว ถ้ารู้เท่าแล้วก็ดับไป คงเหลืออยู่แต่ส่วนที่เป็นสภาพธรรมที่เป็นวิสังขารเท่านั้น ถ้าจะดูของจริงตามทางพระอริยสัจจ์แล้ว ก็เห็นอยู่

แต่ทุกข์เท่านั้น ถ้าจะดูของจริงตามทางพระนิพพานแล้ว ชาติชรามรณะที่สมมติว่าทุกข์ก็ไม่มีเสียอีก เพราะชาติชรามรณะเป็นคติของสังขาร เมื่อรู้เท่าสังขาร ชาติชรามรณะก็ดับไป คงเหลืออยู่แต่โลกุตตรธรรมโดยส่วนเดียว ท่านผู้รู้ทั้งหลายก็อาศัยใช้บัญญัติพูดไปตามโลก ไม่ขัดโลก ตัวของท่านชื่อว่าวิชชา อาการของอวิชชาทั้งหลายมีสังขารวิญญาณเป็นต้นก็ดับไปหมด เป็นนิโรธธรรม ชื่อว่าวิชชาที่ ๘ ด้วยประการฉะนี้

เมื่ออวิชชาสังขารถึงชรามรณะเป็นปัจจัย อาศรัยซึ่งกันเป็นไปอยู่ ชื่อว่ากระแสร์สมุทัยยังเป็นไปอยู่เป็นตัวเหตุ ผลของสมุทัยคือตัวทุกข์ได้แก่ โสกะ ความแห้งใจกรอบเกรียมใจ ปริเทวะ ความบ่นเพ้อรำไร โทมนัส ความต่ำใจน้อยใจ อุปายาส ความคับแค้นอัดอั้นตันใจ **สมฺภวนฺติ** ก็มีพร้อม เพราะทุกข์เหล่านี้มีสมุทัยเป็นเหตุ เมื่อกระแสร์ของสมุทัยมีอวิชชาเป็นไปโดยไม่เหลือชื่อว่านิโรธ สภาพที่ยังเหลืออยู่ชื่อว่าวิชชา เป็นมรรคคือตัวเหตุผลของวิชชา คือความดับทุกข์ ได้แก่ โสกะ ปริเทวะ โทมนัส อุปายาส **นิรุชฺฌนฺติ** ก็ดับไปโดยไม่เหลือ เพราะทุกข์เหล่านี้ดับไปโดยไม่เหลือ มีวิชชาคือมรรคเป็นเหตุ ได้อธิบายประเภทแห่งปฏิจจสมุปบาททั้งสมุทยวารและนิโรธวาร พอเป็นทางดำริแห่งพุทธบริษัทผู้มุ่งต่อทางวิปัสสนา พอเป็นนิทัสสนอุทาหรณ์ไว้เพียงเท่านี้

นิทาน

บัดนี้จักเล่านิทานของเก่าสู่ฟัง กิระ ดังได้สดับมา ในอดีตกาล ยังมีบุรุษเสียจักษุ ๖ คนเป็นสหายกัน วันหนึ่งปรึกษากันว่าทำอย่างไรเราจะได้ดูช้างสักที ถึงตาเราไม่เห็นคลำดูก็รู้ได้เหมือนกัน คนหนึ่งพูดขึ้นว่า เขาบอกว่า ช้างพลายของตากำนันแก้วเป็นช้างใจดี เด็กเล็กขี่เล่นสุดหัวสุดหางก็ไม่เป็นอะไร มาไปด้วยกันเถอะ ว่าแล้วก็ชวนกันไป ครั้นถึงบอกเจ้าของเขาแล้ว ก็ปันวาระกันเข้าไปคลำดูคนละคราว คนที่ ๑ ไปคลำถูกงวงก็คลำขึ้นคลำลงจนตลอดงวงแล้วก็ออกมา คนที่ ๒ เข้าไปคลำถูกงาก็คลำไปคลำมาจนสุดงาแล้วก็ออกมา คนที่ ๓ เข้าไปคลำถูกใบหู ก็คลำไปคลำมาจนตลอดใบหูแล้วก็ออกมา คนที่ ๔ เข้าไปคลำถูกหางก็คลำไปคลำมาจนตลอดหางแล้วก็ออกมา คนที่ ๕ เข้าไปคลำถูกขาก็คลำไปคลำมาจนตลอดขาแล้วก็ออกมา คนที่ ๖ เข้าไปคลำถูกสีข้างก็คลำไปคลำมาจนตลอดสีข้างแล้วก็ออกมา ครั้นแล้วต่างคนต่างก็ดีใจคุยกันว่า เป็นบุญของพวกเราเพิ่งได้รู้จักช้างวันนี้เอง แล้วก็พากันกลับบ้าน

ครั้นมาถึงบ้านแล้วมานั่งสนทนากันถึงเรื่องไปคลำดูช้าง ใครเห็นเป็นอย่างไรลองเล่าสู่กันฟังดูจะเหมือนกันหรือไม่ คนที่คลำถูกงวงบอกว่า ตามที่ฉันสังเกตเข้าใจว่าช้างเหมือนกับตัวปลิงนั่นเอง เป็นแต่ว่าโตมากยาวกว่ามากเท่านั้น คนที่คลำถูกงาบอกว่า

เพื่อนเอาอะไรมาพูด ฉันเข้าใจว่าช้างมันเป็นกลม ๆ เหมือนไม้กระบอกเป็นแต่มันเรียวมาก

เท่านั้น คนที่คลำถูกใบหูบอกว่า เพื่อนสองคนนี้พูดเข้าป่าเข้ารกไปแล้ว ฉันได้สังเกตแน่นอน ช้างนั้นมันเป็นรูปแบ ๆ เหมือนพัดด้ามจิ๋วเรานี้เอง เป็นแต่หนามากเท่านั้น คนที่คลำถูกหางบอกว่า นายสามคนนี้ไปเอาอะไรมาพูดเหลว ๆ ไหล ๆ ฉันได้สังเกตแน่นอนแล้วช้างนั้นมันเหมือนไม้กวาดที่เรากวาดเรือนนี้เอง เป็นแต่ด้ามมันยาวนิดหน่อยเท่านั้น คนที่คลำถูกขาบอกว่านายทั้งสี่นี้ก็ยุ่งเสียอีกแล้วไปเอาอะไรมาพูด ฉันคลำขึ้นคลำลงจนถึงดิน สังเกตได้แน่นอนว่าช้างนั้นมันเหมือนกับสูบที่เขาสูบตีเหล็กเรานี้เอง เป็นแต่ยาวหน่อยเท่านั้น คนที่คลำถูกสีข้างร้องขึ้นว่า พุทโธ่ ๆ ! เพื่อนห้าคน นี้ไปคลำเอาอะไรเข้าแล้ว ไม่ถูกตัวช้างเสียแน่ละ กันคลำเสียจนเหน็ดจนเหนื่อย เกือบจะนับเส้นขนได้ และได้สังเกตไว้แน่นอน ช้างนั้นมันเป็นแผ่น ๆ แบน ๆ เหมือนพรมที่เราปูเรือนนี้เองไม่ผิดเลย บุรุษตาบอดทั้ง ๖ คน คลำช้างตัวเดียวกัน ความเห็นแตกต่าง ไม่ลงรอยกัน ยกวาทะของตนขึ้นข่มคนอื่น ว่าพวกแกมันเหลวไหลทั้งนั้น ส่วนตนคลำถูกอะไรและได้หมายไว้ว่าเหมือนกับอะไร ก็ยกสิ่งนั้นขึ้นว่าช้างมันเป็นอย่างนี้ ๆ มันเหมือนสิ่งนั้น ๆ ต่างหาก พวกแกใช้ไม่ได้ทั้งนั้น ต่างคนต่างวิวาทกันกับผู้ที่ไม่ลงความเห็นกับด้วยตน

ในเรื่องนี้ก็น่าขัน ความจริงก็ถูกช้างด้วยกันทั้งหกคน ไม่มีใครผิดเลย เป็นแต่ถูกโดยเอกเทศ คือถูกไม่เต็มตัวนั้นเอง จึงเป็นเหตุเกิดมีปากเสียงกันขึ้น จนถึงแก่วิวาทกัน ถ้าถูกเต็มตัวด้วยกันแล้ว ก็ไม่ต้องวิวาทกันเลย ข้อนี้ฉันใด แม้ในหมู่พุทธบริษัทที่ประพฤติและสั่งสอนธรรมกันอยู่ทุกวันนี้ ก็คล้ายกับคนตาบอดคลำช้างฉันนั้น เพราะรู้ธรรมไม่เต็มที่รู้แต่เพียงเอกเทศของธรรม เพราะธรรมเป็นของกลาง ใครเห็นอย่างไรก็ไม่รับไม่ปฏิเสธผู้เห็นอย่างใดก็ยึดเอาเป็นถูกของตนอย่างนั้น จะยกตัวอย่าง ดังพวกที่ถือนามรูปก็ยึดนามรูปเป็นที่พึ่ง พวกถือขันธ์ ๕ ก็ยึดขันธ์ ๕ เข้าไว้เป็นที่พึ่ง พวกนิยมธาตุก็ยึดธาตุเข้าไว้เป็นที่พึ่ง พวกถืออายตนะก็ยึดอายตนะเข้าไว้เป็นที่พึ่ง พวกถือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาก็ยึดเข้าไว้เป็นที่พึ่ง พวกถือ พุทโธ อรหัง ก็ยึดเข้าไว้เป็นที่พึ่ง ตลอดไปถึงพวกเพ่งกสิณต่างก็ยึดเข้าไว้ว่าเป็นที่พึ่งของตน ๆ ถ้าใครถือไม่ตรงกับตน ก็เป็นคนเห็นผิดถือผิดไปหมดถูกแต่ตัวคนเดียวเท่านั้น แล้วสั่งสอนลูกศิษย์ตามลัทธิของตน

ฝ่ายลูกศิษย์นั้นได้ความตามอาจารย์ของตน พลอยไปติพวกอื่นเขาด้วย ยกแต่อาจารย์ของตนว่าเป็นผู้รู้ถูก รู้ดีทั้งนั้น ส่วนพวกอื่นผิดหมด จึงต้องวิวาทกับผู้ที่มีความเห็นไม่พ้องกับตน บางพวกที่ยังงมงายมากถึงกับโกรธหรือเกลียดแก่ผู้ไม่ลงความเห็นกับด้วยตน เพราะความเห็นธรรมของตนเป็นแต่เพียงเอกเทศเท่านั้น ถ้าหากเห็นพระธรรมเต็มโลกด้วยกันแล้วก็หมดวิวาทเท่านั้น คิดดูก็ขัน ๆ คนหูดี ตาดี กลายเป็นเหมือนคนตาบอดคลำช้างไปได้น่าสังเวชใจยิ่งนัก ความจริงผู้ประพฤติธรรมถูกด้วยกันทั้งนั้น ไม่มีผู้ใดผิดเลย เป็นแต่ถูกโดยส่วนมาก หรือถูกโดยส่วนน้อยเท่านั้น เอวํ ก็มีด้วยประการดังนี้.

ปฤษณาธรรมของนักปราชญ์โบราณ

พระญาณรักขิต (ปิยธโร หรั่ง) คัดไว้

ปฤษณาธรรม ๑๐ ประการนี้ เป็นเครื่องประดับสำหรับพระองค์ธรรมิกราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงธรรมสร้างสมภารหวังจะให้พลันได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง จะยกพระธรรมพระวินัยอันหนักยิ่งฟ้ายิ่งพระธรณี อันเทพาและมนุษย์บ่มิอาจจะยกได้นั้น พระองค์จะยกขึ้นได้แท้จริง เพื่อจะบำเพ็ญปัญญาโลกิยะทั้งหลายแล เมื่อจะถามปฤษณาธรรมนั้นใส่ไว้ในใจ ประดุจธรรมสามประการนี้ก่อนคือ **ทำไปบ่มิแจ้งจึงถามหนึ่ง ถามเพื่อจะชำระอันเห็นแล้วนั้นหนึ่ง ถามเพื่อจะแก้สงสัยให้บริสุทธิ์นั้นหนึ่ง**

ครั้นธรรมสามประการนี้สำเร็จในใจแล้วไซร้ ก็จะแผ้วใจนั้นให้บริสุทธิ์เป็นดุจแท่งทองชมพูนุท แล้วจึงรำลึกถึงพระพุทธ พระธรรม และพระอัษฎาริยะสงฆ์ แก้วทั้ง ๓ ประการ ขอจงมาช่วยยกพระธรรมพระวินัย อันเป็นรสธรรมแห่งคำสอนพระตถาคตเจ้านั้นขึ้น เพื่อจะให้สัตว์ทั้งปวงนั้นตั้งอยู่ในคลองธรรม ก็ตั้งสัจจาธิษฐานว่า การถามปฤษณาธรรมแก่พระมหาสมณะทั้งปวงนี้ ประสงค์จะให้พระมหาสมณะทั้งปวงรู้เห็นในปริศณาธรรมนั้นแล พระปีติเจ้าก็เกิดมีในใจขนพองสยองเกล้าแล้ว พระสงฆ์ทั้งปวงก็ชื่นชมยินดีหนักหนา ถวายพระพรแด่พระองค์หน่อพุทธางกูรเจ้า รับเอาปฤษณาธรรมนั้นไปประชุมกันยกขึ้นสู่พระไตรปิฎกอันวินิจฉัยเลือกคัดเอาพระธรรมอันฟั่นเฝืออยู่ อันเป็นอดีตคัมภีรภาพลึกล้ำยิ่งนักในพระไตรปิฎกธรรมนั้น นำมาถวายแต่หน่อพุทธางกูร เพื่อช่วยพระมหาสัตต์เจ้าผู้ทรงธรรม ยกพระธรรมวินัยขึ้นได้ด้วยบุญญาธิการ อันบำเพ็ญมาแต่ก่อนแล้วนั้นแท้จริงแล

ครั้นตรัสเห็นพระธรรมอันพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สนองพระองค์ แลที่พระสงฆ์ทั้งปวงนำมาถวายนั้น ก็ตรัสรู้ได้โดยง่ายเสมือนได้เรียนแล้ว ได้ร้อยปีพันปี เพราะพระองค์หน่อพุทธางกูรเจ้าได้เรียนพระไตรปิฎกธรรมไว้แล้วแท้จริงแล เมื่อพระธรรมิกราชาธิราชเจ้าผู้ทรงธรรม ตรัสเอาปฤษณาธรรมมาถามพระมหาสมณะทั้งปวงนั้น คือพระองค์ทรงยกพระธรรมพระวินัยขึ้นได้แล้ว อธิบายซึ่งอุบายแห่งพระพุทธเจ้าไว้พระไตรปิฎก เพราะเอ็นดูแก่บรรพสัตว์ทั้งปวง ประสงค์จะให้ได้เรียนพระธรรม เพื่อจะให้รู้จักพระธรรมเจ้า การที่พระพุทธเจ้าไว้พระไตรปิฎกนี้ เป็นเสมือนได้ขวานเพ็ชรสิ่วเพ็ชร เพื่อจะถาก จะเจาะภูเขาเข้าไปเอาแก้วอันเล็กเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด อันอยู่ในท่ามกลางใจภูเขานั้นแล พระองค์หน่อพุทธางกูรผู้นำทางสวรรค์ให้แก่บรรพสัตว์ทั้งปวง แลนำเอาปฤษณาธรรมมา

ถามพระสมณะ เพราะจะให้รู้จักองค์พระธรรมพระพุทธเจ้าดังนี้ อันจะเป็นที่พึ่งที่พำนักแก่อาตมภาพของสัตว์ทั้งหลายเอง เมื่อดับสังขารธรรมไปจะเป็นสุข ณ เบื้องหน้านั้นแล

เมื่อพระองค์นำปฤษณาธรรมมาถามพระสมณะทั้งปวงนั้น เป็นเสมือนพระองค์พบทรัพย์แล้ว แลพระองค์เห็นปากถ้ำทองนพคุณอันชื่อว่าธรรมามูลนั้นแล อนึ่ง ภูเขาทองนพคุณชื่อว่าธรรมามูลนั้นก็เปิดพระทวารออกคอยอยู่แล้ว พระองค์หน่อพุทธางกูรเจ้าผู้ทรงธรรม พระองค์เดียวผู้เสวยมนุษย์สมบัติอันประเสริฐ ไปเอาพระธรรมอันอยู่ในท่ามกลางใจภูเขานั้นออกมาได้แล้ว เอาพระธรรมนั้นมาถามแก่พระสงฆ์ผู้ทรงไตรปิฎกทั้งปวง เพื่อจะรื้อฟื้นยกพระธรรมวินัยนั้นขึ้น อนึ่งเป็นเสมือนพระองค์เจ้าได้น้ำอมฤตออกมาแต่ในใจกลางภูเขาทองนั้น เอามารดบรรพสัตว์ให้สืบอายุทั่วสรรพสัตว์แล พระธรรมพระวินัยนี้คือองค์พระศาสนาเป็นอายุศาสนาพระพุทธเจ้า และปฤษณาธรรมอันขึ้นอยู่ลานทองนั้น คือจำเริญอายุพระศาสนาไว้ให้จำเริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไปตราบสิ้นศาสนาพระพุทธเจ้าแล ฯ

๑. ธรรมอันใดอันเป็นต้นพระไตรปิฎกธรรม ๆ คือเจตสิกธรรมอันเป็นของแห่งพระพุทธเจ้า อันอยู่ในจิตต์แลทรงจิตต์อยู่ ซึ่งให้จิตต์นั้นมีชีวิตแลสรรพปรารถนาแก่เบ็ญจขันธ์ตั้งอยู่ได้ พระธรรมนี้แผ่ไปเบื้องบนถึงภวัคคพรหม เบื้องขวาแลซ้ายทั่วจักรวาฬ เบื้องต่ำถึงอัษฎากาศ พระธรรมดวงนี้พระพุทธเจ้าเอาออกมาแต่จิตต์ และออกมาแต่พระโอษฐ์เอาเทศนาไว้ คือพระไตรปิฎกธรรมนี้แล พระธรรมอันอยู่ในจิตต์นี้เป็นต้นพระไตรปิฎกแล ฯ

๒. พระธรรมอันใดที่จะเป็นที่สุดบทแห่งพระไตรปิฎกธรรม ๆ คืออารัมณปัจจัยบทหนึ่ง และอุปนิสสัยปัจจัยบทหนึ่ง ธรรมทั้ง ๒ บทนี้ เป็นที่สุดแห่งบททั้งปวงแล เพราะเมื่อจะดับสังขารธรรมไปเสวยสุขนั้น ถ้าแลอารมณ์บทนี้ เอาพระธรรมในจิตต์อันทรงจิตต์อยู่นั้นเป็นอารมณ์ได้ไซร้ เหตุว่ามีอุปนิสสัยบทนี้ค้ำชูจริงไซร้ ก็ให้สรรพสัตว์ปรารถนาเป็นสุขทุกประการแล ถ้าแลหาอุปนิสสัยปัจจัยบทนี้ค้ำชูมิได้ไซร้ อารมณ์บทนี้เอาพระธรรมในจิตต์เองเป็นอารมณ์มิได้แล มิรู้จักพระธรรมแท้แล เมื่อจะดับสังขารธรรมนั้น ผู้ใดในโลกนี้จะช่วยให้เป็นสุขนั้น ช่วยมิได้ แต่พระธรรมเจ้าอยู่ในจิตต์เองดวงนี้เป็นของเองเที่ยงแท้ จะช่วยได้ขณะนั้นเที่ยงแท้แล อันว่ามือของเองนั้นจะช่วย ช่วยก็มิได้ อันว่าเท้าของเองนั้นจะช่วย ช่วยก็มิได้ อันว่าตัวของเองนั้นก็แน่ไปสิ้น ยังแต่มโนทวาริกจิตต์ทั้งปวงประมวลกันอยู่ในนั้น ครานั้นมีแต่ใจผู้เดียว เป็นตัวผู้เดียวถือเอาพระธรรม ในใจนี้ เป็นจักรแก้วจะรับเองคนเดียว ผู้ใดจะช่วยได้ในขณะนั้นหามิได้เลย ครานี้จิตต์เองอันรู้ธรรมในจิตต์ แล้วเอาพระธรรมในจิตต์เองเป็นอารมณ์ยิ่งขึ้นไปได้ไซร้ จิตต์เจตสิกจะเป็นอารมณ์ เมื่อตนไม่รู้เสือกสนไปเตร่หา รู้แล้วใจชื่นบาน

ด้วยสุขุม บ่เห็นใครจะเป็นเพื่อนตน องค์เดียวด้วยโภชนสุขุมดาย กลกายมากมีในหลายหลาก อาจารย์แนะนำกลกายรู้แท้สุขุม หัวใจพระพุทธเจ้าสิงห์อากาศ ทั้งโลกธาตุแพ้อำนาจนอบนบ นั่งฌานจิตต์ใจอย่าหวั่นไหว บังคับให้แน่เดียวดายสุขุม มนุษย์ประเสริฐกว่าเทวดา ครบถ้วนในกายาเลิศล้ำสุขุมฤๅชา รู้จักละเอียดหยาบเปรียบด้วยกาย แนบอยู่เป็นแท้ด้วยกายสุขุมตน เนื้อคือผ้าสุขุมเปรียบปูนบ่มิสอง ทั้งดินท่านครองทั้งไตรมนุษย์ประเสริฐล้ำยิ่งยล รู้สิ้นทั้งกายกล ทราบในสุขุมทั่วตัว ด้วยประสิทธิวาจายิ่งยลทันในปัจจุบันเหาะเหนืออากาศพริบตาเดียว ไปแฝงเข้าแนบแนมเนื้อนิฤมล อย่าตรึกนึกเอาตนเป็นแท้ เอาแต่สุขุมสรรเสริญด้วยพระภาวนาแท้ ลืมกายาบ่เชื้อชิดว่า ตนชาติสุขุมแท้ เที่ยวเตร็จจบกระสิณไตรท่านกลับไปมาต่องเตาะพริบตาเดียว รักกายเมามัวนิรันดร เท่าไฟไหม้ฝุ่นฟอนเป็นเท่าด้วยสุขุมรูป ทุ่มเสียในนคร กลับคืนกลับกลายเป็นมาเล่า สรรเสริญตัวเองเป็นสุขุม ตายแล้วกลับมาเล่า พริบตาเดียวได้เข้าหลับในในสุขุมรูป เห็นกายสุขุมดุจเก่า นั่งนอนหาย ทั้งกายเข้าได้ สู่ยังนิฤพาน แนบหาย เนื้อหายด้วยสุขุม องคชาตคงเป็นสุขุมบริสุทธิ์เดี่ยวตาย

ครั้นแน่ใจบ่กลับกลายไปมา มัวเมาด้วยสุขุมกาย สุขุมในเลิศล้ำ ใครรู้ตนเดิมตนมาแฝงเล็งแลดู ครั้นแลเห็นสุขุมรูปนั้น จิตต์ผูกนั่งฌาน ให้ตัดราคตัณหา โมโหโทโสโลโภด้วยจึงจะพบสุขุม รักกลุ้มเมามัว ลืมบริกรรม ลืมกายหยาบและละเอียด จำย่อยศด้วยสุขุม กรมฌานในรูปกายตน อย่าเล็งอื่นตนเร่งแลรูปตนแท้ในสุขุม รูปกูแลรูปตนเทียบเทียมได้ตนอย่าคิดสงสัย กลแห่งสุขุมแท้ สุขุมรูปนั้นไซร้ ประเภทต่าง ๆ มาเห็นแต่ในรูปาเชื้อชิดกับองค์ กูเล็งแลลับแลบ่เห็นอยู่ไกลตน จำเป็นลับตาสุขุมหายใน สุดที่คิดดุจดังเส้นผมลับอยู่ แนบแนมภูผาลับแลตนกูไกล ตนแลบ่เห็นยิ่งลับ เอามือเข้าไล่จับจะได้สุขุมลมหายใจใครรู้ไง่แงบ กล่าวพิศดูลงจงเชี่ยว เหลียวแลหาหลัง คนบาปคนบุญแฝงแนบ ทางกว้างเดินทางแคบคดเคี้ยว กลกายรู้แท้สุขุมฤทธิแข่งยิ่งแฝงรัสมีสว่างจึงทั่วกาย กระบอกแก้วครั้นเอาน้ำใส่ลงรัสมีส่องดูจะตั้งเดียวด้วยฉัพพัณณรังสีขึ้น รัสมีบ่อยู่นอกอยู่ในกลมเกลียวทราบทั่วไส้ ด้วยกายละเอียดหยาบ สิ่งไกลบ่สิ่งใกล้ บ่พบเห็นอยู่ไกลตา จำเป็นลับแลสุขุมใน กูดูเดิมใช่เชื้อชาติไกลอนาคตนี้เล่าไซร้ ใช่อื่น ๆ ในสุขุม ตนบ่รู้ว่าตนอยู่ไกลแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ สุขุมนั้นนับวันแต่จะไกลมืดมน

ปถมังพินทุนี้ผู้ใดได้เรียน ๔ มิพักขอก็มาเอง เดชะบุญแต่เพลิงสร้างก็มาเองทุกประการ อาจารย์ผู้วิเศษอุปเทศคำโบราณ ถ้อยคำเป็นแก่นสาร ย่อมสงเคราะห์กล่าวพิศมัย กลกายอันมีในกล่าวสอนใจกำเลิศล้ำ กล่าวไว้ด้วยพิศมัยกลกายในแจ้งสัตย์จำกล่าวถ้อยสอนในกำด้วยปริกรรมประภามา อดีตก่อนหามิได้ เปล่าอยู่ในดุจเวหาอากาศอย่าสงกาว่าเปล่าหนาบ่มีในเมื่อฉะนี้ผิดทั้งผอง ยังอยู่ครองเจ้าด้าวแดนใด ดินน้ำ

ทั้งลมไฟ อยู่แห่งใดเร่งบอกมา ทั้งนี้อยู่ในเปล่า เกิดมาเล่าแต่เปล่านา เดชะอักษรหา เราเกิดมาด้วยอักษร อักษรตัวเดียวดาย เกิดมาด้วยอักษรหา บวรเติบใหญ่กาย รักษาแห่งกลกาย เป็นแม่นหมายคำว่ามา เกิดมาทั่วไตรพิภพ นิดเดียวสบเกิดรูปา ต่างรูปอันเกิดมาต่างรูปาต่างรูปกาย ปิดสังทั้งตุบาย จงหมั่นหมายไว้จงดี เป่าแตรคันเดียวนี้ ส่งเสียงลีมาแต่ไหน มาแต่ทางเดียวดาย ในกลกายนี้รู้พานใย ผ้าคือแนบแทบใน แสงสุกใสหมดราคีคนโฉดใจอับเฉาบ่นึกเอากลทั้งนี้ มืดมนใจอัปปรีย์ เนื้อผ้าแนบกลกาล เห็นแลบ่เห็นใยยินด้วยใครบ่รู้ตน พบแล้วเสวยสุขตน นิฤพานอย่าแนบกายใน

ยามเมื่อตนไม่รู้เสือกสนอยู่ทุกแห่งไป รู้แล้วบานจิตต์ใจสุขุมในเป็นเดียวดายกลมเกลียวเป็นเดียวแท้ รูปหยาบแลเป็นนิฤมล เชื้อชิดแนบกายกล แท้เดียวดลเป็นชาติใน มาอยู่ในนมเป็นเกลียวกลมร้อยสนกัน กลิ้งกลึงอยู่เวียนกัน หั้นในออกพลันทราบอิ่มขึ้น ใจบาปไม่เห็นคือองค์เป็นไม่รู้ตาย แนบแทบตนอยู่ด้วยกลกายรู้สิ้น ด้วยภูหัดในหายอยู่ในนม เป็นเกลียวกลมไม่รู้ใหญ่ คนโฉดแต่เร่หาไป บ่พบในเนยในนม เร่งคิดเร่งลับอยู่ ในอำนาจที่สับสน อดีตกาลลับล้นไป ยังอยู่ในแห่งกายตน เรานี้เชื้อชิดแท้ แนบเดียวแลด้วยนิฤมล ตนคิดใจเวียนวน กูแลตนใช่ใกล้ไกล พ้นคิดพ้นปัญญา จะอุปมาก็พ้นวิสัยแม้นตรึกนึกในใจ บ่ใกล้ไกลเชื้อชาติ ประเสริฐกลกายใน กิจแลไปถึง จงถือกลกายในชาติครบครันดีเลิศล้ำใน กลกายอยู่ใน กลืนบ่ลงคอ จะคายคากออกขัดคอไว้ ใครจะต้องต้องบ่ให้ จะจับไว้บ่หยุดอยู่ จะแปล แปลไม่ออก อยู่ในนอกสุดความรู้ อัฏฐีนี้ผูกพันความรูปญาณเล็งแลในอารมณ์ เป็นนิยมยอดตน เล็งแลประตูญาณ จงตั้งแน่อย่าปรวนแปรอย่าหวาดไหว วินทะยังบ่มี แต่เดิมทีเป็นฉันใด บรรดามีใน บ่มีใครเป็นเปล่าอยู่ เกิดมาทั่วภพไตร มาแต่ไหนตนบ่รู้ สิ่งนี้แม้ถ้วนผู้รู้ที่อยู่ คนโฉดตนบ่รู้ แม้นถ้วนผู้อยู่แห่งหนเที่ยวหาต้นเดิมตน นอกกายนั้นบ่พบพาน รู้แล้วหายร้อนเข็ญ อมฤตเย็นแผ้วส่องญาณทั่วโลกบ่กลกาย ทรัพย์แลสารบ่มีนา แม้ตนในวินทะ แต่เดิมอยู่ในศูนย์มา ก่อนหลังในกายาพระมารดาตนยังแท้ หาใกล้เที่ยวจ้วงจบ ตนบ่พบเดิมเป็นแม่ แม้ตนอยู่ใกล้ แต่ตนบ่แลหาในกายตน นักปราชญ์และบัณฑิต จงเร่งคิดเร่งขวนขวาย ให้พบองค์นิฤมล บารมีตนจำนงหา บ่นอนบ่นั่งหนา เสพย์ภักษาบ่มีใน บ่อดบ่อิ่มไซร้ เป็นนิจไปนิรันดร บ่ได้หลับแลใน ส่งญาณไปทั่วพิภพ สว่างสิ้นเห็นจ้วงจบ ความรู้ครบเลิศในญาณ ชั้นฟ้าและชั้นดินทั้งชั้นอินทร์และนรกาฬ สุลาลัยสุขสำราญ ทั้งนิพพานเกิดเป็นฉันใด ใครรู้องค์ก่อสร้างก่อนแต่ร้างอดีตพ้นวิสัย ทราบทั่วกลกายใน เร่งออกไปบังเกิดมา

ปถมังพินทุนาเดิมเป็นมาแต่แห่งใด ตนสบดวิ่งไปมา เที่ยวเตร่ค้นหาทุกแดนไตร

จบจ้วงแก่ชราไป ดุจบ้าใบ้บ่พบองค์ ตายไปแต่ก่อนเก่า นับโกฏิเล่าหยิบแสนจง เป็นสมุทตายผุยผง บ่ได้คงทั่วนิรันดร เอาญาณเป็นจีวรแห่งตนครองแลจึงทัน ภายในเป็น

นิรันดร โยคานั้นเที่ยวจรไป โยคาวจรองค์นี้ รู้ดิถีทั้งนอกใน แปลกเนื้อยิ่งนักไซร้ เที่ยวจรไปอยู่ถ้ำลา วินทุอันถอยถด กลับย้อยหยดเป็นรูปเล่า ครบเดือนทสมาสเข้า ออกมาเล่าเป็นรูปา ใช่เชื้อองค์ชาตรีวงศ์หรือราคีหรือฉันใดนา เล็งแลแต่อดีตมา เชื้อวงศาหรือว่าใคร เล็งญาณดูในอินทเดิมอันอยู่เป็นฉันใด ก่อนโพ้นลับแล้วไป เล็งแลในกลกายา จงกรมในเล็งญาณ ปิดปากฌานนั่งเดียวตน นึกในที่ญาณตน อาหารจนถอยเสียกิน หากูพบกูแล้วเป็นเนื้อแก้วอันแท้ถ่อง จักหาใครมีถึงสอง ดุจปองหาตนใยกู เป็นองค์เที่ยงแท้ชาตรี และจักหาใคร อักษรตัวเดียวใน กล้ำกลืนไว้อย่าปอกหนา อินทรชิตม้วนตัวมิดชิด อยู่ในกลางป่า บ่เที่ยวภิกษาหา นั่งอยู่หนาก็อิ่มเอง เป็นสุขอยู่นิรันดร ในหิมวันบ่กลัวเกรงสรรเสริญแต่ตัวเอง ปิดปากนั่งเล็งดูตน อยู่ใกล้บ่อยู่ไกล เที่ยวหาใยให้อะดักอะดล อยู่แทบแนบใกล้ตน เนื้อนิฤมลตนแลดู กูตนใช่อื่นไกลเป็นเดียวไซร้ คนไกลกูใช่ป่า กูพระปู่เที่ยงแท้กูตนนิฤมล ตนกูยังรู้แห่งตัณหา กูทำตกตน กลในเป็นสร้อยคำ เลิศล้ำในกลกาย รูปคนแลรูปกู ใครสอดรู้เดิมต้นปลาย ก่อสร้างเล็งรูปกาย เทียบเทียมหมายเหมือนรูปใคร เทียมเทียบตนหยั่งรู้ รูปโฉมตรู่หรือฉันใด ครูบอกแนะนำให้ ตนจึงได้ความรู้ยิ่ง รู้แท้รูปแห่งตนเชื้อนิฤมล รูปใกล้จึงใช่อื่น ตนอย่าพึงอย่าคำนึง อยู่ใกล้ตน พระธรรมอันวิเศษ ครูอุปเทศบอกไว้หนา ผู้ใดมีปัญญา แก้ออกมาทั่วแดนไตร ฯ

๓. อันนี้ปฤษณาอนันตจุติปฏิสนธิ ขนทรายจามจุรี วิตถานนาทีเดิมแล อดีตก่อนสุขุมยังไปเถิดสิ่งใด ๆ น้ำลมแลดินไฟ บ่เกิดเกื้อเชื้อสุขุม ทั้งนี้เดิมแดนด้าวยังปรากฏอยู่แห่งใด ? ในเปล่าอย่าสงสัย อย่าสนเท่ห์ย่อมยังแท้ เห็นแล้วบ่เห็นเล่า ตนยืนยาวด้วยไตรภพ สุขุมแล้วเสวยสุขในนิฤพาน คนบาปคิดบ่รู้เห็นคือองค์มิรู้ตาย แนบด้วยอยู่ในรูปนอกละเอียด นอกในสุขุมทราบกลุ้มทั่วทั้งกาย สุขุมลับอยู่ในอนาทิองค์ อดีตอนาทิตนกูสี่ตนดู บารมีพระองค์ยอดเกศมงกุฎ โลกุตรใสสุดสุขุมแก่นสาร ถามหานักปราชญ์เชี่ยวชาญ สุขุมพิภพในตนเล่าเป็นฉันใด ? เข้าในประตูญาณ เล็งแลดูประตูสุขุม มืดมนเห็นสว่างรุ่งมหิมา คนโฉดบ่รู้เห็นในกลกายองค์ชาตรี ด้วยหมายยังแท้ รู้แท้แล้วสุขุมตนบ่ได้ขืนกิน ตรึกนึกในใจถวิล ได้มานั่งอยู่บ่รู้สิ้น ดูหาพบแล้ว หาอื่นรู้ใย สุขุมเนื้อนพคุณสุกใสกูแท้ กูเที่ยวนอกใน กูเองใช่อื่นใช่ไกลแล แม่นแท้องค์ชาตรี เอาญาณมาเป็นพระขันธ์ใช้คือฟาดฟันในมโนนี้ให้แพ้ ใครรู้ในภายในตนครบครันสิ่งใดเสียนั้นจงรู้ สุขุมเอาได้คงรูปอันหยาบรูปละเอียดมูลจง รูปใดตั้งอยู่เล่า สุตวาโมกข์แม้นสิ่งใด สารธารณ์สิ่งใดคงสุขุมแนบกาย นำนารีเกนั่งฌาน ถ้วนสี่สิบวันวาน ครั้นยอดใจตนยาน สุขุมสว่างแผ้ว องค์นี้รู้พานอยู่ในกายแห่งตน ดุจดังนี้สุขุมในกาย รู้กลในกายเป็นถ้วนแท้ รู้จักประบังเที่ยงแลบังเกิดคือสุขุม ตนหาพบดูหาอื่นใย เนื้อสุขุมนพคุณสุกใสเป็นเที่ยงแท้ ใครหาพบรูปสุขุมเชื้อชาติหมดมลทิน ราคีบริสุทธิ์แท้ ใครรู้ครบถ้วนในกลกาย หาใหม่ให้มีไซร้สุขุมเป็นมา

ใครรู้กลในกลเชี่ยวชาญ ครบครันนมัสการเชื้อชิดสุขุม รูปหัวใจห้อยลงลิ่งบาดาล พลิกขึ้นนั่งฌานวิปัสสนา วิเศษความรู้กลกาย รู้สิ่งใดจะมาเปรียบด้วยสุขุม

อนิจจจุติปฏิสนธิในปัจจุบัน ใครทำไว้ดุจดังอินทรชิต ปิดปากตากับจิตต์ปิดทั้งหูเล็งญาณดู นกยางขาวช่วงงามบริสุทธิ์ คลุกคลีอยู่ในสมุทรหาปลาคือจิตต์ เดินทางในศาสนา ทางตรงแต่นี้ไหลหลง ก่อนผู้สุขุมรู้ในกาย นกบินกระดูกปีกตีน อาจลอยล่องอยู่ในอากาศ ด้วยฤทธิสุขุม บรมสุขเชื้อชาติในกลกาย อักษรเดียวบ่วายทราบทั่วมนุษย์สิงห์สัตว์ รูปใดบังเกิด จงรู้จักกำเนิด ดินนั้นองค์เดียว เป็นแท้ยืนยิ่งอยู่ ครั้นถ้วนสุขุมพร้อมพร่ำพรู รูปาเป็นรู้ใคร เร่งดูยินเจรจา เดิมเก่าก่อนคงมาเป็นแก่นคืออารมณ์นิฤมล พระวิหารแห่งตนสุขุมยังแท้ ยามอยู่ในจิตต์เองนั้น จะเป็นที่พึ่งที่พำนัก แก่จิตต์เองนั้นแท้จริงแล ครั้นแลมิได้รู้ว่า พระธรรมอยู่ในตนที่นี้ไซร้ ใจนั้นละล้าละลังอยู่ ยังจะเลือกหาพระธรรมสืบ ๆ ขึ้นไปเป็นอันมากว่า อันใดจะดี ยังสงสัยอยู่ บ่มิรู้แห่งพระธรรม เป็นแม่นมั่นแก่ใจแล จะเอาเป็นที่พึ่งถือเป็นสัจจ์ตราบเท่าด้วยสังขาร จึงว่าสัตว์ทั้งหลายยังไปได้ด้วยความสัจจ์แล ครั้นรู้พระธรรมนี้แล้วไซร้ เอาพระธรรมดวงนี้เป็นสัจจ์บารมี ตราบเท่าดับสังขารธรรมแล พระธรรมดวงนี้อยู่ในจิตต์นั้นเป็นอาทิแล ฯ

๔. พระอาจารย์เจ้าเมื่อสร้างสมภารแรกปฏิสนธิ เล็กประมาณเท่าขนทรายชาติอนุโลมแล่งออก ๗ ภาค เอาแต่ภาคเดียวมาชุบน้ำมันสลัดเสีย ๗ เท่า และน้ำมันหยาดอยู่ที่สุดขนนั้น ตาทิพย์จึงแลเห็น แลมีรูปอยู่ในนั้นสามมัดแลมัดแลสิบนั้น ใจอันละเอียดนั้นพระธรรมยังจะมีในนั้นแลหรือ ? พระธรรมนี้เป็นธรรมชาติให้เกิดสรรพสัตว์แลรักษาสัตว์ทั้งปวงให้มีชีวิต ให้สรรพสัตว์ปรารถนาเป็นสุขทุกประการแล และพระธรรมนี้คือองค์พระปฤษณาธรรม มีคุณแก่โลกทั้งปวงแล เหตุดังนั้นแล พระพุทธเจ้าเทศนาว่า ธรรมนี้ยิ่งกว่าแก้วอันประเสริฐทั้ง ๓ โลกนี้แล ถามปฤษณาธรรมนี้ เพื่อจะบำเพ็ญพระปัญญา พระมหาสมณะทั้งปวงจะได้เท่าใด ? แลจะให้ช่วยยกพระธรรมพระวินัยขึ้นในกาลบัดนี้แล แต่พระมหากษัตริย์ธรรมิกราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงธรรมอันเสวยมนุษยสมบัติอันประเสริฐพระองค์เดียว จะยกพระธรรมพระวินัยขึ้นได้ด้วยบุญ อันได้เรียนพระไตรปิฎกธรรม แต่อดีตชาติอันมากนั้น ก็ให้บริบูรณ์ธรรมแท้จริงแล ลูกพระพุทธเจ้าทั้งปวงจะแก้ปฤษณาธรรมแลจะช่วยหน่อพุทธังกูรเจ้าผู้ทรงธรรม จะยกพระธรรมพระวินัยขึ้นนี้ จะได้พระสงฆ์แต่ร่มพระไทรหนึ่งนั้นแล ฯ

๕. จะเอาพระธรรมอันใดมาฆ่าบาปธรรมทั้งปวง ? พระธรรมอยู่ในจิตต์นี้ คือจักรแก้วจะเอามาฆ่าบาปธรรมทั้งปวงได้แล ครั้นจิตต์เอง และเอาพระธรรมอันอยู่ในจิตต์เองเป็นอารมณ์ แลหานิวรณ์ธรรมอันใดข้องขัดในใจนั้นบ่มิได้ไซร้ ชื่อว่าฆ่าบาปธรรมจากจิตต์นั้นสิ้นแล ชื่อว่าล้างบาปธรรมทั้งปวงในจิตต์ให้บริสุทธิ์แล เพราะบาปธรรมทั้งนี้

เกิดแต่พระธรรมดวงนี้แล จึงเอาพระธรรมนี้มาล้างบาปธรรมทั้งปวงได้แท้จริงแล ครั้นล้างแล้วเห็นใจเองแล เอาพระธรรมในใจเองเป็นอารมณ์แล แต่ละอยู่แล้วไซร้ สรรพทุกข์ สรรพโรค สรรพภัย สรรพบาปทั้งปวง หายสิ้นจากจิตต์ในขณะนั้นแล ฯ

๖. จะฆ่าบาปธรรมตัวใดจะขาดทั้งปวง ? คือจะฆ่าอุปาทานบทเดียวนี้แล อุปาทานบทเดียวนี้คืออันถือมั่นเอานั่นแล เป็นอัญญมัญญแห่งสมุทัยสัจจ์คือความปรารถนาแล ครั้นเอาพระธรรมในจิตต์เองนั้นเป็นอารมณ์ให้เป็นบทอุเบกขาสัมโพชฌงค์ คือให้เป็นเอกันตธรรมอันเดียวแท้จริงไซร้ อุปาทานอันถือมั่นนั้น ก็ดับจากจิตต์นั้นสิ้นแล ครั้นอุปาทานขาดบทเดียวไซร้ บาปธรรมทั้งปวงนั้นก็ขาดจากจิตต์นั้นพร้อมสิ้นแล คือดับอุปาทานบทนี้แล อุปาทานคือถือมั่นเอา สมุทัยสัจจ์คือความปรารถนาทั้งปวง ทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นแต่ความปรารถนา ความปรารถนาเกิดขึ้นแต่อันถือมั่นเอา ครั้นเอาพระธรรมดวงนี้มาดับอุปาทาน อันถือมั่นเอานี้แลดับไซร้ ความปรารถนาคือสมุทัยสัจจ์นี้ก็ดับแล ครั้นความปรารถนาอันกล่าวชื่อว่า สมุทัยสัจจ์ดับไซร้ สรรพทุกข์ทั้งปวงก็ระงับดับหายจากจิตต์นั้นสิ้นแล สิ่งอันใดในโลกนี้แล จะเอาดับอุปาทานอันกล่าวชื่อว่า สมุทัยสัจจ์นั้นไซร้หามิได้ แต่พระธรรมดวงนี้แล เอามาฆ่าบาปธรรมทั้งปวงได้แท้จริงแล เพราะบาปธรรมทั้งปวง เกิดแต่พระธรรมดวงนี้แล ฯ

๗. ปัญญาอันใดแลจะยิ่งกว่าปัญญาทั้งปวงในโลกนี้ ? ครั้นแลรู้ว่าพระธรรมอันอยู่ในจิตต์ อันทรงจิตต์อยู่นี้ เป็นของแห่งพระพุทธเจ้าแท้จริงแล เชื่อเอามั่นแก่พระปัญญาว่าพระธรรมดวงนี้ ดับบาปธรรมทั้งปวงได้แท้จริงไซร้ ชื่อสัมมาทิฏฐิแท้แล แล้วแลตรึกธรรมพระธรรมนี้เป็นนียานิกธรรม จะนำสัตว์ออกจากสังสารทุกข์ เป็นสุขเที่ยงแท้แล้วแลตรึกธรรมว่าพระธรรมนี้ **อวิชชานุสัย สมุฆาตกา** อาจเพื่อจะล้างบาปจากจิตต์สันดานได้แล แล้วแลตรึกว่าพระธรรมดวงนี้เป็นเหตุจะให้ได้โมกขธรรมอันประเสริฐแล พระปัญญาอันใดอันรู้เห็นพระธรรมอันอยู่ในจิตต์เอง ดวงนี้มาฆ่าบาปธรรมทั้งปวง อันเกิดแต่จิตต์เองนั้นได้แท้จริงไซร้ คือพระปัญญานั้นแลชื่อ**สัมมาทิฏฐิ** ชื่อ **สัมมาสังกัปปะ** ยิ่งกว่าปัญญาทั้งปวงในโลกนี้แล ฯ

๘. พระมหาสมณะทั้งปวง แต่ก่อนมานี้ถือสัจจ์อันใดอันเป็นสัจจ์แก่พระสมณะทั้งปวง ? คือเอาพระธรรมพระพุทธเจ้า อันอยู่ในจิตต์ดวงนี้ ถือเป็นสัจจบารมี ตราบเท่าถึงดับสังขารธรรม ยิ่งกว่าถือสัจจ์ทั้งปวงในโลกนี้แล เมื่อบริษัททั้งปวงจะดับสังขารธรรมนั้นจะถือเอาธรรมอันใด เป็นสัจจ์เป็นมั่น ตราบเท่าดับสังขารธรรมนั้นยังจะหาอยู่แล เพราะรู้มากทั้งนั้นละล้าละลังจะเลือกอยู่ว่า อันใดจะดีอันใดจะไม่ดี เพราะมิได้หาพระธรรมอันใดอันหนึ่งถือเป็นสัจจ์ไว้แต่เมื่อยังดีอยู่นี้แล อันรู้ธรรมทั้งนั้นจะเป็นอุปนิสสัยปัจจัยค้ำชูเที่ยงแท้ อุบายที่จะได้ให้พบพระธรรมอันน้อยนี้แล ฯ

๙. พระมหาสมณะผู้ทรงพระไตรปิฎกธรรมทั้งปวง เมื่อพระมหาสมณะจะดับซึ่งสังขารธรรมนั้น เอาธรรมอันใดเป็นอารมณ์แลไว้จิตต์ในสถานที่ใด ? คำที่สุดแห่งพระพุทธเจ้าเมื่อจะนิพพานบัดเดียวนั้น แลตรัสเทศนาธรรมว่าไว้ อย่าลืม **สติ** บทเดียวนี้แล ลูกพระพุทธเจ้าย่อมฝึกใจไว้ ครั้นระลึกถึงพระธรรมพระพุทธเจ้าเมื่อใดไซร้ หลับตาลงแล้วแลเอาจิตต์ขึ้นไปไว้ในช่องตาทั้งสอง แลจึงเอาตาทิพย์ทั้งสองแลดูจิตต์อันไหวอยู่ในช่องตานั้น จึงพิจารณาเข้าไปในจิตต์เองนั้น จงให้เห็นพระธรรมอันอยู่ในจิตต์และทรงจิตต์อยู่นั้น และเอาธรรมในจิตต์เองเป็นอารมณ์แล้ว และระลึกถึงพระพุทธเจ้าแต่ในจิตต์ว่า **พุทฺโธ พุทฺโธ** ก็ดี **อนิจฺจํ อนิจฺจํ** ก็ดี **ทุกฺขํ ทุกฺขํ** ก็ดี **อนตฺตา อนตฺตา** ก็ดี ก็บังเกิดอยู่ในดวงพระธรรมนั้น ด้วยเดชะพระธรรมเสมือนเห็นองค์พระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ในจิตต์นั้นไซร้ บุญนั้นจะบังเกิด ครั้นบุญนั้นบังเกิดแล้วไซร้ บาปทั้งปวงก็หาย ครั้นบาปหายแล้วไซร้ น้ำเลี้ยงหัวใจประมาณซองมือหนึ่งอันอยู่ในหทัยวัตถุนั้น ก็ผ่องใสดุจแก้วอันประเสริฐ ครั้นใจนั้นผ่องใสดุจแก้วแล้วไซร้ ก็เผยประตูสวรรค์แล้วแท้จริงแล ฯ

๑๐. ในพระพุทธเจ้าเทศนาถึงแปดหมื่นสี่พันนั้น จะเรียนแต่บทหนึ่งและน้อมเอาธรรมให้ได้หมดทั้งแปดหมื่นสี่พันนั้น ยังจะได้แลหรือ ? อันว่าธรรมบทหนึ่งคืออักษรธรรมว่า **ฌาน** นี้แล ฌานนี้คือจิตต์อันรู้เล็งดูอารมณ์แล ครั้นแลเอาธรรมอันอยู่ในจิตต์เป็นอารมณ์มิได้แล แต่พระธรรมอันอยู่ในจิตต์กูนี้ ทรงจิตอยู่แลจึงมีชีวิตเป็นสุขนี้แล ครั้นพระธรรมนี้มิได้ทรงจิตต์กูอยู่ในกาลเมื่อใดไซร้ พระพุทธเจ้าเทศนาว่าเป็น **อนัตตา** แท้จริงแล **ฌาน** บทเดียวนี้แล ครั้นพระปัญญาหยั่งลงแลตรัสรู้ว่า บทสองตัวนี้เป็นต้นบททั้งพันนั้นแล้ว แลจะน้อมเอาบทธรรมทั้งพันนั้นได้แท้จริงไซร้ หน่อพุทธางกูรเจ้าผู้ทรงธรรมก็ทรงวินัยพระพุทธเจ้าพันหนึ่งนั้น ในพระราชสมบัติอันประเสริฐ เป็นสำหรับพระมหากษัตริย์ธรรมิกราชเจ้า ผู้ทรงธรรมในท่ามกลางสงฆ์ทั้งปวง จะอัศจรรย์ว่า พระมหากษัตริย์หน่อพุทธางกูรเจ้า เสด็จในพระราชสมบัติอันประเสริฐ อันเป็นมงคลสำหรับพระมหากษัตริย์ธรรมิกราชเจ้าผู้ทรงธรรม และพระองค์ตรัสถามปฤษณาธรรมสืบพระศาสนาไว้ให้เป็นมงคล ในพระราชสมบัติบทเดียว ให้หน่อพุทธางกูรเจ้าธรรมิกราชาธิราชผู้ทรงธรรมพระองค์ทรงในพันหนึ่ง อันพระพุทธเจ้าเทศนาแล้วแท้จริงแล **ฌาน** บทนี้คือปัญญาอันรู้เล็งดูพระธรรมนี้เป็นอารมณ์ขจรไปทั่วโลกนี้แล ครั้นแลหน่อพุทธางกูรตรัสถามปฤษณาธรรมในกาลเมื่อใดไซร้เสมือนองค์ภูเขาทองนพคุณอันชื่อว่าธรรมามูลนั้นเผยออกแล้วสำหรับหน่อพุทธางกูรเจ้าจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งแท้จริง พระธรรมทั้งปวงจะประมูลเกิดขึ้นในพระราชหฤทัยแล้ว ก็จะตรัสรู้พระธรรมในพระไตรปิฎกด้วยง่ายแล เดชะปฤษณาธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้จะน้อมเอาธรรมในพระไตรปิฎกแล ฯ บังเกิดเป็น ลม น้ำ ดิน ไฟ ปรมัตถสุขุมทั้ง ๔ ธาตุครบในสกลกายเป็นรัสมีสว่างทั่วอากาศ คือ รัสมีองอาจจอมจักร์สุขุม

จะพรรณนานำแก้วมาเป็นธาตุออกเป็น ๔ องอาจเหลืองขาว ฯ ปฤศณาปรมัตถธรรมสุขุมละเอียดออกมา แต่พระวิสุทธิมรรคพระอภิธัมมัตถะสังคหะแล ฯ

จบบริบูรณ์

บันทึกปฤษณาธรรมทางวิปัสสนาญาณ

ของ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์)

ได้ตรวจแก้ตามความเข้าใจแล้ว เห็นว่าพอใช้ได้ทุกข้อ แต่ข้อ ๕ นั้น แก้ทับตัวเป็นวัวพันหลัก พอออกตัวได้ แต่ฟั่นเฝือ คือชี้ผลสูญเหตุ ชี้เหตุสูญผล ยังตกอยู่ในลักษณะของโมหะ คือคำตอบนั้นยังตกอยู่ในลักษณะของสมุทัย ชี้มรรคยังไม่ถูก หรือความเห็นเป็นองค์หนึ่ง ครั้นแต่งหนังสือมันเป็นไปอย่างอื่นก็ทราบไม่ได้ ขอสอบดูสักที จะยกคำตอบและคำค้านและคำแก้นั้นมาตั้งเป็นปัญหา ขอให้คิดตอบ.

ข้อ ๑ คำที่ว่าเป็นด้วยยังไม่เกิดกำลังใจนั้น ทราบไหมว่ากำลังใจทำไมจึงยังไม่เกิด

ข้อ ๒ คำที่ว่าหรือยังขี้เกียจตอบอยู่นั้น เอากิเลสตอบไม่ใช่หรือ ?

ข้อ ๓ คำว่า เมื่อกำลังใจเกิดขึ้นในที่จะตอบความคิดความเห็นก็เกิดขึ้นเองนั้น ความคิดความเห็นนั้น หมายสังขารมิใช่หรือ ถ้าหมายสังขารทำไมจึงว่าเกิดขึ้นเอง คำตอบไม่พ้นโทษอย่างนี้ ฯ

ข้อ ๔ ในคำค้านที่ว่าเคยได้ฟังวิบากขันธ์บังคับไม่ได้ แต่ส่วนกิเลสบังคับได้นั้น คำว่าวิบากขันธ์หมายสกลกายนี้ไม่ใช่หรือ ถ้าหมายสกลกายนี้ ทำไฉนจึงใช้ให้มันเขียนหนังสือได้เล่า ส่วนกิเลสบังคับได้ก็ทราบอยู่แล้ว ว่ากิเลสเป็นเครื่องทำใจให้เศร้าหมอง ทำไมจึงไม่บังคับให้มันไปเสียเล่า ?

ข้อ ๕ คำที่ว่า ฉันทะ วิริยะ ปัญญานั้น เป็นสังขารหรือหมายความว่าเป็นอย่างไร ?

ข้อ ๖ คำที่ว่าความรู้ตัวเต็มตัว ย่อมมีอำนาจในตัว ตามหนังสือปรารภฟังธรรมนั้น รู้เต็มตัวเพียงชั้นไหน ชั้นกายานุปัสสนา หรือชั้นเวทนานุปัสสนา หรือชั้นจิตตานุปัสสนา หรือชั้นธัมมานุปัสสนา จึงจะมีอำนาจในตัว ฯ

ข้อ ๗ ในคำแก้ที่อ้างพุทธภาษิตว่า อกุศลและกุศล สามารถจะละและเจริญได้นั้น อกุศลก็คงหมาย โลภะ โทสะ โมหะ อิจฉา พยาบาท เหล่านี้เป็นต้นนั้นเป็นผลไม่ใช่หรือ จะละด้วยอาการใด เมื่อถูกละของเราแล้วเขาจะไปอยู่ที่ไหน ส่วนกุศลก็คงหมาย ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น สามารถจะทำให้เจริญได้นั้น เดิมเขาเป็นอะไรอยู่ที่ไหน ถ้าเจริญขึ้นแล้วจะอยู่ที่ไหน อกุศล กุศล ก็เป็นสังขารมิใช่หรือ ถ้าเราจะอธิบายให้ตรงพุทธประสงค์ คำที่ว่าละและเจริญนั้น จะถือเอาเนื้อความอย่างไร ?

ข้อ ๘ คำว่าความเข้าใจไหวพริบ แลกำลังความคิดบังเกิดไม่ได้นั้น คือหมายสังขารมิใช่หรือ ถ้าความไหวพริบแลความคิดเป็นสังขาร เราบังคับสังขารไม่ได้ สังขารก็เป็นของจริง สังขารจึงกลับมีอำนาจขึ้นอย่างนั้นซิ คำที่ว่าอาการอันไม่มีอำนาจนี้แสดงความจริงนั้น ความจริงอันนี้หมายความสังขารหรือ หรือหมายเราผู้บังคับสังขาร ฯ

ข้อ ๙ ที่ไขความออกไปว่า เพราะความจริงเป็นตัวอำนาจนั้น ความจริงนั้นหมายตัวสังขารไม่ใช่หรือ ?

ข้อ ๑๐ คำที่ว่า อาการอันไม่เป็นไปตามอำนาจเป็นตัวความจริงนั้น หมายความว่าสังขารเป็นอนัตตาจริงอย่างนั้นมิใช่หรือ ?

ข้อ ๑๑ คำที่ว่า คือเห็นอาการอันไม่เป็นไปตามอำนาจ ทุกสิ่งทุกส่วนเป็นตัวจริงนั้น หมายความว่าเห็นอะไร ๆ เป็นอนัตตาทั้งสิ้นไม่ใช่หรือ ? ในการโต้ตอบปัญหาข้อนี้มากมาย เมื่อสรุปความก็ได้แต่ว่าสังขารมีอำนาจ **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** แก้ไม่ได้เท่านั้นเอง ที่สังขารมีอำนาจนั้นจริง แต่หากมีอำนาจเพียงชั้นสังขารเท่านั้น จะมีอำนาจถึงวิญญาณไม่ได้ เพราะสังขารยังหยาบกว่าวิญญาณมาก พวกคุยธรรมไม่มีสมาธิเป็นบาทมักวนกันอยู่เพียงชั้นสังขารเท่านี้โดยมาก เพราะยังไม่รู้จักสังขารนั่นเอง ที่กระจายมากเป็นข้อๆ ให้ตอบนี้ ประสงค์จะให้เห็นความง่าย อย่าเข้าใจผิดไปว่า แกล้งมาไล่มาขับ เห็นพูดแยบคายมาก เข้าใจว่าคงจะตอบให้แตกหักได้ ถ้าขัดข้องข้อใดจะช่วย ให้คิดตอบให้เต็มกำลังปัญญาเสียก่อน จะตอบว่า ฉันตอบเพียงชั้นสังขารเท่านั้น ไม่ได้ตั้งใจตอบถึงธรรมที่เป็นวิสังขารอย่างนั้นก็ไม่ชอบ เพราะคำที่ว่าของจริงมีอำนาจนั้นเป็นพยานฯ ถ้าจะเห็นไปว่าสังขารเป็นจริงก็ผิดไป เพราะท่านแสดงอยู่ว่า **"สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา"** สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง คำที่ว่าไม่เที่ยงก็คือไม่จริงนั่นเอง ฯ

๑. ถาม คำที่ว่าเป็นด้วยยังไม่เกิดกำลังใจนั้น ทราบไหมว่า ทำไมกำลังใจจึงยังไม่เกิด ?

๑. ตอบ เพราะสังขารยังไม่ปรุงใจในข้อนี้ กำลังใจในเรื่องนี้จึงยังไม่เกิด สังขารปรุงในใจเรื่องอื่น กำลังใจจึงยังเป็นไปในเรื่องอื่นอยู่ ฯ

๒. ถาม คำที่ว่า หรือยังขี้เกียจ จะตอบอยู่นั้น เอากิเลสตอบไม่ใช่หรือ ?

๒. ตอบ เป็นอาการของกิเลสที่มีใจเฉื่อยชาเฉพาะเรื่องนั้น แต่อารมณ์ไม่เป็นกิเลส

เพราะอุเบกขาเป็นเหตุ ความอ่อนกำลังใจเป็นผล กำลังใจที่แรงเป็น

ความขยัน ความอ่อนกำลังใจก็ต้องเป็นความขี้เกียจ แต่ถึงไม่ตอบก็ไม่มีโทษอะไร ฯ

๓. ถาม คำว่า เมื่อกำลังใจเกิดขึ้นในที่จะตอบความคิดความเห็นก็เกิดขึ้นเองนั้น ความคิดความเห็นนั้นหมายสังขารไม่ใช่หรือ ถ้าหมายสังขารทำไมจึงว่าเกิดขึ้นเอง ?

๓. ตอบ หมายสังขาร แต่ว่ากำลังใจเป็นเหตุ ความคิดความเห็นเป็นผล เหตุมีผลก็มีทันที เป็นสังขารด้วยกัน เกิดพร้อมกัน เกิดขึ้นเองก่อน แล้วจึงกลับเป็นเหตุ ฉันทะ วิริยะ ปัญญา เป็นผล เพราะแต่ก่อนเวลาที่สังขารยังไม่ปรุงนั้น บังคับไม่ได้ ต่อสังขารปรุงแล้วมีอำนาจอุดหนุนให้แรงขึ้น หรือกดขี่ให้อ่อนลง สังขารเป็นอาการของขันธ์อันหนึ่ง ที่เป็นสภาพปรุงจิตต์ วิญญาณเป็นผู้รู้ สัญญาเป็นผู้หมาย เมื่อหมายรู้ว่าเป็นโทษก็ชัง เมื่อหมายรู้ว่าเป็นคุณก็ชอบ เมื่อหมายรู้ว่าไม่เป็นคุณไม่เป็นโทษก็เฉย ตกไปเป็นอาการของเวทนา มีเรื่องนั้นๆ และร่างกายที่อาศัยเป็นรูป อาการทั้ง ๕ ประชุมพร้อมกัน เมื่อเขายังไม่ประชุมกันในเรื่องใด เรื่องนั้นก็ยังไม่เกิด หมายเอาความประชุมกันของขันธ์นั้นเองว่าเกิดเอง เข้าประชุมกันก่อน และตื่นอยู่ จึงจะเดินตามเขาไปได้ ฯ

๔. ถาม ในคำค้านที่ว่า เคยได้ฟังว่าวิบากขันธ์บังคับไม่ได้ แต่ส่วนกิเลสบังคับได้นั้น คำว่าวิบากขันธ์ หมายสกลกายนี้ไม่ใช่หรือ ถ้าหมายสกลกายนี้ทำไมจึงใช้ให้มันเขียนหนังสือได้เล่า ? ส่วนกิเลสบังคับได้ก็ทราบอยู่แล้วว่า กิเลสเป็นเครื่องทำใจให้เศร้าหมอง ทำไมไม่บังคับให้มันไปเสียเล่า ?

๔. ตอบ หมายสกลกายอันนี้ แต่หมายเอาขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น และเกิด แก่ เจ็บ ตาย ว่าเป็นวิบากขันธ์แท้ คือหมายเอาสังขารขันธ์ ส่วนอาการกาย วาจา ใจ เป็นไปในอำนาจสังขารธรรม สังขารธรรมเป็นผู้ใช้ให้เขียนหนังสือได้ ส่วนกิเลสที่บังคับได้นั้น เป็นกิเลสชั้นสังขาร สังขารบังคับได้ แต่กิเลสจะบังคับกิเลสชั้นวิญญาณไม่ได้ เราอัตตะชั้นวิญญาณจึงจะบังคับกิเลสชั้นวิญญาณได้ อาการที่บังคับก็คือรู้เท่าอารมณ์ที่เป็นกิเลส เมื่อมันโผล่มาต้องรู้ทัน ความรู้เท่ากิเลสส่วนใดกิเลสส่วนนั้นก็ดับ เป็นอันบังคับให้มันไปเสียได้ แต่ส่วนกิเลสที่ไม่รู้จักหน้าตาสำคัญว่าของดิบของดี ก็รับรองเอามันไว้ ถึงจะรู้ว่ากิเลสยังเหลืออยู่ แต่จับตัวมันไม่ถูก เพราะวิญญาณชั้นนั้นยังไม่เป็นเรา ยังไม่รู้เท่าก็แปลว่ายังบังคับให้มันไปเสียไม่ได้ ฯ

๕. ถาม คำที่ว่า **ฉันทะ วิริยะ ปัญญา** นั้น เป็นสังขารหรือหมายความว่าเป็นอะไร ?

๕. ตอบ เป็นสังขารแต่มีเจตนาเป็นเหตุ **ฉันทะ วิริยะ ปัญญา** เป็นผลที่ติดเนื่องมาแต่เหตุ ฯ

๖. ถาม คำที่ว่ารู้ตัวเต็มตัว ย่อมมีอำนาจในตัวตามหนังสือปรารภธรรมนั้น รู้เต็มตัวเพียงชั้นไหน ชั้น**กายานุปัสสนา** หรือชั้น**เวทนานุปัสสนา** หรือชั้น**จิตตานุปัสสนา** หรือชั้น**ธัมมานุปัสสนา** จึงจะมีอำนาจในตัว ?

๖. ตอบ ความประสงค์ในหนังสือปรารภฟังธรรมนั้น หมายเพียงชั้นสติสัมปชัญญะ ว่าถ้ามีสติรู้อยู่เต็มตัว คือมีสติเต็มที่ จักรู้กายหรือเวทนาหรือจิตต์หรือธรรมก็ตามว่าเป็นตัว คือเข้าใจว่าจริง อารมณ์ภายนอกทั้งปวงไม่จริง รู้เท่าแต่สิ่งอื่นนอกไปจากตน ส่วนตนไม่รู้เท่า ยึดตนไว้ เอาตนชั้นสังขารเป็นที่พึ่ง เพียงเท่านี้ก็มีอำนาจในตน สามารถจะกำจัดกิเลสภายนอก บังคับใจไม่ให้ถือมั่นและหวั่นไหว ไปตามเหตุการณ์นั้นๆ ในโลกจนถึงกับแสดงกายวิการ วจีวิการได้ ฯ แต่คำที่ว่าของจริงมีอำนาจนั้น ต้องรู้ชั้น**ธัมมานุปัสสนา** เพราะ**กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา** เป็นอาการของธรรม **ธัมมานุปัสสนา** เป็นอารมณ์ของธรรม ถ้าสติเป็นไปในกายหรือเวทนาหรือจิตต์ อารมณ์ก็เป็นกาย เป็นเวทนา เป็นจิตต์ กาย เวทนา จิตต์ ประชุมกันเป็นอารมณ์ของสติ เป็นตัวธรรมารมณ์ เป็นอารมณ์ปรุง เมื่อกำหนดดูว่าอะไรเป็นอารมณ์ ก็จะเห็นว่าอาการ กาย เวทนา จิตต์ ที่เป็นอาการของขันธ์เป็นอารมณ์ อะไรเป็นความรู้อารมณ์ ก็จะเห็นว่าขันธ์นั่นเองมีอาการให้รู้อารมณ์ ขันธ์ก็เห็นขันธ์เองเป็น**ธัมมานุปัสสนา** เมื่อเป็นธัมมานุปัสสนาแล้ว ก็เป็นอารมณ์พ้นจากเครื่องปรุง เพราะกาย เวทนา จิตต์ดับ คำที่ว่าดับนั้นก็ยังอยู่เต็มที่ เป็นอาการของขันธ์อยู่อย่างนั้น ดับแต่ความอิงอาศัยเพราะอารมณ์เห็นตัวเอง สกลกายเป็นอาการของความจริง ก็เป็นความจริงอยู่ตามอาการของตน เมื่อเห็นตนเช่นนี้จึงจะมีอำนาจในตน ฯ

๗. ถาม ในคำแก้ที่อ้างพุทธภาษิตว่า **อกุศล** แล **กุศล** สามารถจะละแลเจริญได้นั้น อกุศล ก็คงหมาย โลภะ โทสะ โมหะ อิจฉา พยาบาท เหล่านี้เป็นต้นนั้น เป็นผลมิใช่หรือ ? จะละด้วยอาการใด เมื่อถูกละของเราแล้ว เขาจะไปอยู่ที่ไหน ส่วนกุศลก็คงหมาย ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้นสามารถจะให้เจริญได้นั้น เดิมเขาเป็นอะไร อยู่ที่ไหน ? ถ้าให้เจริญขึ้น

แล้วจะให้อยู่ที่ไหน อกุศล กุศล ก็เป็นสังขารมิใช่หรือ ? ถ้าเราจะอธิบายให้ตรงพระพุทธประสงค์ คำที่ว่าละแลเจริญนั้น จะถือเอาเนื้อความอย่างไร ?

๗. ตอบ คำที่ว่าละอกุศล ก็คือรู้เท่าอกุศลว่าเป็นโทษ ความไม่มี**หิริ โอตตัปปะ** เป็นเหตุให้ทำอกุศล จะละอกุศลก็ต้องเจริญ**หิริ โอตตัปปะ หิริ โอตตัปปะ**จะมีก็เพราะเชื่อกรรมเชื่อผล เมื่ออาศัย**ศรัทธา หิริ โอตัปปะ** มีแล้ว **โลภะ โทสะ โมหะ** ก็กลับเป็น **อโลภะ อโทสะ อโมหะ** เป็นกุศลไป เพราะคำว่าละแลเจริญไม่ได้เป็นอาการที่ทำคนละคราว ละอันใดเจริญก็อันนั้น ฯ ส่วน **ศีล สมาธิ ปัญญา** เป็นสภาพขันธ์สกลกายนี้เอง เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา แต่กิเลสบังคับตัวเองอยู่ เมื่อจะเจริญกุศลก็ต้องละกิเลส คือบำรุง**ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ** มีความให้เป็นไปใน**สัมมัปปธาน ๔** แต่สัมมัปปธาน ๔ นั้น เมื่อมีก็มีพร้อมกันทั้ง ๔ เป็นแต่เจตนาเปลี่ยนกันเป็นใหญ่ เมื่อตั้งเจตนาเพียรระวังก็เป็นอันละอยู่ด้วยเจริญอยู่ด้วย ฯ เมื่อเพียรละก็เป็นอันระวังแลเจริญแลรักษาอยู่ด้วย คงเป็นไปพร้อมๆ กันมีอยู่ด้วยกัน อกุศลกลับตัวเป็นกุศล กุศลกลับตัวเป็นปกติขันธ์ ก็ต้องให้อยู่ที่สภาพเดิมของเขานั่นเอง คำว่าละแลเจริญจะต้องถือเอาเนื้อความว่าเพียงชั้นกิเลสนิวรณ์ ต่อแต่ละนิวรณ์แล้วไป จะต้องเป็นแต่ความกำหนดรู้ เมื่อรู้เห็นชนิดของอารมณ์ใด ก็เป็นอันไม่หลงในอารมณ์นั้น เรียกว่าละคือรู้เท่า เพราะความจริงยังไม่ปรากฏ แต่จะละความไม่จริงอันเป็นกิเลสอนุสัยไม่ได้ ได้แต่พิจารณาไปตามอาการ เมื่อความจริงปรากฏขึ้นแล้วก็ถือเอาไม่ได้เอง ฯ

๘. ถาม คำว่า ความเข้าใจไหวพริบแลกำลังความคิดบังคับไม่ได้นั่นคือหมายสังขารไม่ใช่หรือ ถ้าความไหวพริบแลกำลังความคิดเป็นสังขาร เราบังคับสังขารไม่ได้ สังขารก็เป็นของจริง สังขารจึงกลับมีอำนาจขึ้นได้อย่างนั้นซิ คำที่ว่าอาการอันไม่มีอำนาจนี้แสดงความจริงนั้น ความจริงอันนี้หมายสังขารหรือ หรือหมายเราผู้บังคับสังขาร ฯ

๘. ตอบ ความเข้าใจไหวพริบแลกำลังความคิดในที่นี้ หมายสังขารที่ยังไม่ได้สมมติคือยังไม่ปรุงความเข้าใจแลความคิด บังคับให้ปรุงไม่ได้เป็นความจริง สังขารที่สมมติแล้วเป็นของไม่จริง มันกระดิกได้ เราจึงได้กระดิกตามมันไป ส่วน **ศีล สมาธิ ปัญญา** เป็นสภาพเที่ยงไม่กระดิก เป็นของจริง แต่

สมมติสังขารนั้นก็ฉายมาจากสภาพเที่ยง แต่ความเข้าใจไหวพริบและกำลังความคิดที่ยังไม่ฉายมาจาก (ความจริง) จะบังคับให้ฉายมาไม่ได้ เกิดขึ้นแล้วก็แปรไป ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ต้องทนยากลำบากอยู่ตามอารมณ์ของตน ต้องดับไปตามสภาพสมมติไม่เที่ยงจริง เป็นทุกข์จริง ต้องแปรไปดับไปจริง เป็นความจริงที่ถือเอาไม่ได้ แก้ไขเหตุความจริงอันนี้ไม่ได้ หมายความรู้ความจริง แต่ความรู้ความจริงจะมีได้ก็ต้องอาศัยสังขารที่แสดงอาการ อันไม่เป็นไปตามอำนาจเป็นความจริงเป็นตัวเหตุ ความรู้อันเป็นผลจริงรู้ว่า ที่แก้ไม่ได้นี้เป็นความจริง เป็นตัวอำนาจบังคับใจไม่ให้ถือมั่น ไม่ให้หลงแก้ไขในอาการของขันธ์อันไม่เที่ยงไม่จริงนั้น ฯ

๙. ถาม ที่ไขความออกไปว่า เพราะความจริงเป็นตัวอำนาจนั้น ความจริงนั้นหมายสังขารไม่ใช่หรือ ?

๙. ตอบ หมาย **ศีล สมาธิ ปัญญา** แต่ในระหว่างที่ทำกาย วาจา ให้เป็น ศีล สมาธิ ปัญญา เต็มที่ยังไม่ได้ ก็ยังเป็นสังขารยังอยู่ในความไม่จริง แต่ที่ทำกาย วาจาให้เป็น ศีล สมาธิ ปัญญา ได้เพียงชั้นใด เป็นตัวอำนาจในชั้นนั้น ประสงค์ความรู้ตัวเข้าใจถูกเหมือนดังว่า ถ้าจิตต์ตกไปนิวรณ์แล้วรู้ตัวว่าจิตต์เป็นนิวรณ์ ข้อกำหนดจิตต์ดูนิวรณ์นั้น นิวรณ์นั้นก็กลายเป็นสติปัฏฐานไป ความรู้ตัวเข้าใจถูกนั้นเองเป็นความจริง เมื่อละนิวรณ์ได้ จิตต์ไม่เศร้าหมองด้วยกิเลส เป็นปกติของจิตต์ เป็นอารมณ์ของศีล ก็เป็นความจริง เป็นอาการของสมาธิที่มีอารมณ์เดียว แต่รู้สึกที่รับอารมณ์หรือรู้ว่าขันธ์ ๕ ไม่ปะปนกัน **รูป** ก็ทำหน้าที่ส่วนรูป **เวทนา** ก็ทำหน้าที่ส่วนเวทนา **สัญญา** ก็ทำหน้าที่ส่วนสัญญา **สังขาร** ก็ทำหน้าที่ส่วนสังขาร **วิญญาณ** ก็ทำหน้าที่ส่วนวิญญาณ เมื่อพิจารณาอารมณ์ต่อไป เห็นว่าอาการของขันธ์รวมกัน เช่นขันธ์ ๕ มีด้วยกันทั้ง ๕ ขันธ์ หรือสติปัฏฐาน ๔ ก็มีอยู่ทั้ง ๔ พิจารณาธรรมหมวดไหน ธรรมหมวดนั้นก็รวมกันเป็นอารมณ์ของความรู้ ความรู้มีอาการยึดเป็นอารมณ์ของสมาธิขึ้น อารมณ์ของสมาธิก็เป็นความจริง เป็นอาการของปัญญา เมื่อพิจารณาหาตัวผู้รู้ก็ไม่ได้ตัว ฯ เห็นเป็นแต่อาการของขันธ์จึงรู้สึกปรากฏมีแล้วซึ่งธรรมแห่งความจริงที่ปรากฏมีอยู่เฉพาะหน้าอย่างนี้เป็นปัจจุบัน เพราะอดีตอนาคตดับไปแล้ว ความรู้สึกถือเอาไม่ได้เป็นอารมณ์ของปัญญา อารมณ์ของปัญญาก็เป็นความจริง เป็นอาการ

ของวิมุตติ เพราะมีอาการกำหนดรู้ อาการที่ยังต้องดูจึงเห็นนั้น เป็นอาการของอุปาทาน เพราะวิสังขารยังไม่แสดงตัว ถ้าวิสังขารแสดงตัวได้แล้ว ความกำหนดต้องดับ คงเหลือแต่ความรู้รอบเป็นอารมณ์ของวิมุตติ อารมณ์ของวิมุตติก็เป็นความจริง ถึงความจริงได้ชั้นไหน ความจริงในชั้นนั้นก็มีอำนาจกำจัดความไม่จริงในชั้นของตน เหมือนดังศีลสมบัติมีอำนาจกำจัดศีลวิบัติเป็นต้น ฯ

๑๐. ถาม คำที่ว่า อาการอันไม่เป็นไปตามอำนาจเป็นตัวความจริงนั้น หมายความว่าสังขารเป็นอนัตตาจริงอย่างนั่นไม่ใช่หรือ ?

๑๐. ตอบ หมายความว่าสังขารเป็นอนัตตาจริง คือเป็นอะสาระของผู้ที่มีสาระธรรม ผู้มีสาระย่อมเห็นอะสาระว่าเป็นอนัตตาจริง ความเห็นจริงเป็นตัวอำนาจ คือเป็นตัวอัตตา ฯ

๑๑. ถาม คำที่ว่า คือ เห็นอาการอันไม่เป็นไปตามอำนาจ ทุกสิ่งทุกส่วน เป็นตัวจริงนั้น หมายความว่าเห็นอะไร ๆ เป็นอนัตตาทั้งสิ้นไม่ใช่หรือ ?

๑๑. ตอบ หมายความว่า เห็นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ในส่วนสังขารทุกสิ่งเป็นส่วนที่ "เห็น" แต่ไม่รู้ทุกสิ่ง ไม่รู้ทุกส่วน ดังเห็นอารมณ์อันใดมาปรากฏแก่ใจ ก็เห็นว่าอารมณ์นั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แต่ไม่เห็นตัว ผู้เห็นจึงยังยึดตัวผู้เห็นอยู่ ที่เห็นทุกสิ่งทุกส่วน เพราะเห็นตัวผู้เห็นด้วย คือเห็นตัวผู้เห็นว่าเป็นอาการของความจริงไม่ใช่ความจริง เมื่อเห็นปัจจุบันเป็นส่วนของธรรม เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวธรรม สิ่งที่เที่ยงที่จริงก็เห็นส่วนไม่เที่ยงไม่จริง จึงจะเป็นเห็นอาการอันไม่มีอำนาจ ทุกสิ่ง ทุกส่วน เป็นตัวความจริง ฯ

ได้รับหนังสือแก้ปัญหาธรรม ตรวจดูตลอดแล้วและได้รู้สึกในใจว่า ผู้ตรึกตรองในทางพุทธศาสนา เข้าใจได้ถึงเพียงนี้ก็ยังมีอยู่ และเกิดความยินดีว่า พระพุทธศาสนายังแสดงปาฏิหาริย์ส่องทางโลกุตตร-ธรรมแก่ผู้ต้องการอยู่ แต่ข้อ ๙ แสดง**สมาธิปัญญาวิมุตติ** ว่าอาการดับอารมณ์นั้นไม่ผิดอะไร เป็นแต่ไม่เหมาะ คือทางเดินได้มาก ผู้รู้ธรรมชั้นละเอียดจะเห็นสำนวนเกินไปเท่านั้น แต่ในข้อ ๕ ที่แก้ใหม่นั้นเหมาะดีแล้ว ซึ่งเห็นว่ากลัวจะไม่มีประโยชน์แก่ผู้อ่านนักนั้น ไม่ควรคิดเพราะเป็นธรรมทาน ผู้ที่จะชี้ความได้อย่างนี้ จะมีอยู่เพียงพันละหนึ่งเท่านั้น ในปัญหาใหม่ที่ตอบไปนั้น ตอบได้ดีมาก ที่ว่าดีนั้น คืออธิบายจะแจ้ง ได้ความดี ถึงถูกติมีบ้าง ส่วนถูกตินั้น คือไม่ผิดจริง

เป็นแต่สำนวนแตก ดังในข้อ ๓ ที่ว่ากำลังใจเป็นเหตุ ความคิดเป็นผล ดังนี้ ก็หมายจิตต์เจตสิกที่เล็งความว่าจิตต์เจตสิกเกิดขึ้นเองนั้น ยังเป็นเงาของอวิชชาอยู่ หรือที่แสดงเบ็ญจขันธ์ยังแตกไม่สามัคคี คือได้ใจความที่ว่า เมื่อเขายังไม่ประชุมกันในเรื่องใด เรื่องนั้นก็ยังไม่เกิดดังนี้ ความประชุม อาการนี้เป็นลักษณะของกามาพจร ถ้าความประสงค์นั้น ที่ว่าความประชุมแห่งขันธ์ อยากให้เหมือนประชุมแห่งอินทรีย์ ๒๒ คือสกลกายนี้ ตามศาสนโวหารว่า พระธรรมขันธ์ในธรรมขันธ์ ถ้าจะแยกธรรมออกเป็นสอง จึงเป็นรูปธรรม นามธรรม ถ้าจะยกรูปขึ้นสู่ขันธ์จึงเป็นนามขันธ์ เมื่อแยกอาการของนามออกเป็น ๔ จึงเป็น **เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์** ความเป็นจริงประชุมอยู่แล้ว คือสกลกายนี้เองชื่อว่าขันธ์ เมื่อจะชี้ตามอาการ จะยกอาการใดเป็นใหญ่ก็ให้ชื่อว่า**รูปขันธ์** แต่**เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** ก็คงมีอยู่ในนั้น ที่ไม่เกิดความคิดความนึกในเรื่องใดก็เพราะเหตุในเรื่องนั้นยังไม่พอเท่านั้น ความคิดความนึกนั้นไม่ได้ไป ไม่ได้มา มีเป็นปกติอยู่คอยแต่เหตุเท่านั้น เมื่อเหตุกระทบตรงกับเงื่อนแห่งอินทรีย์ อินทรีย์นั้นก็แสดงตัว ดัง**สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์** เป็นต้น

เมื่อเหตุควรแก่สุขหรือควรแก่ทุกข์ สุขทุกข์ก็แสดงตัว คือสุขทุกข์ไม่ได้มีอาการไป ไม่ได้มีอาการมา มีประจำเป็นปกติอยู่ ซึ่งไม่ปรากฏเพราะขาดเหตุเท่านั้น ในข้อ ๔ ที่ว่า ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น และเกิด แก่ เจ็บ ตาย ว่าเป็นวิบากขันธ์แท้นั้นยังแตก คำที่ว่าสกลกายรวมดีแล้ว ควรจะถือเอาเนื้อความว่าสกลกายนั้นแหละ แต่แบ่งเป็นอาการ ๓ คือ เราเองบังคับก็ได้ ผู้อื่นช่วยบังคับก็ได้ นี้เป็นอาการหนึ่ง แลเป็นอาการที่ ๒ คือ **ปุญญาภิสังขาร และอปุญญาภิสังขาร** อีกอาการหนึ่งเราเองบังคับก็ไม่ได้ ผู้อื่นจะช่วยบังคับก็ไม่ได้ เป็นอาการที่ ๓ อาการที่ ๓ นี้ เป็นตัว **อเนญชาภิสังขาร** สังขารกลางตัว **ธรรมฐิติ** ต้องจับตัวให้ชัด ในข้อ ๖ แก้สติปัฏฐานก็ยังแตกอยู่กลืนกันไม่ได้ คำที่ว่ากาย เวทนา จิตต์ ดับ ที่ยังอยู่เป็นอาการของขันธ์ ดับแต่ความอิงอาศัยดังนี้ หมายความว่าดับแต่สมมติความจริงลักษณะของสติปัฏฐาน ต้องเป็นเหตุเป็นผลกัน ถ้าจะชี้ให้เป็นเหตุเป็นผล คำที่ว่าดับต้องว่ากลับหรือกลาย ดัง **กายานุปัสสนา** ส่วนกายเป็นของหยาบกลายเป็นเวทนาได้ ถ้าตอบได้ดังข้อ ๗ เป็นดีที่หนึ่ง ดังตอบว่าอกุศล

กลับตัวเป็นกุศล กุศลกลับตัวเป็นปกติขันธ์ ก็ต้องให้อยู่ตามสภาพเดิมของเขานั้นเอง ตอบอย่างนี้กินใจทีเดียว หรือคำตอบในข้อ ๙ ที่ว่านิวรณ์กลายเป็นสติปัฏฐานไป ความรู้ตัวเข้าใจถูกนั่นเองเป็นความจริงดังนี้ ก็กินใจเหมือนกัน แต่ที่ชี้ว่าขันธ์ไม่ปะปนกัน แล้วชี้ความรวบดูหน้าหลังยังขัดกันอยู่ ที่ว่าอารมณ์ของศีล เป็นอาการของสมาธิ อารมณ์ของสมาธิเป็นอาการของปัญญา เมื่อพิจารณาหาตัวผู้รู้ก็ไม่ได้ตัว เห็นเป็นแต่อาการของขันธ์ดังนี้ ดูเหมือนยังเป็นห่วงขันธ์มากเหลือเกินส่วนขันธ์จะกลับกลายเป็นอะไรได้บ้างก็ไม่ปรากฏ และชี้ธรรมปัจจุบันที่ว่า อดีต อนาคต ดับ ยังเสียความ คือว่าอดีตดับ **ปุพเพนิวาสญาณ** ของพระก็ไม่มี ถ้าอนาคตดับ **อนาคตังสญาณ** ของพระก็ไม่มี ฯ

แต่คำตอบในข้อ ๑๑ เป็นพยาน คือชี้ปัจจุบันธรรมยังไม่ชัด ไม่ทราบว่าอดีตอนาคต ดับไปเสียที่ไหน อีกประการหนึ่ง ดูเหมือนถือเอาความว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นของจริง ก็ของจริงนั่นแหละแต่จริงเพียงชั้นโลกีย์กามาพจรเท่านั้น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จะกลับหรือจะกลายเป็นอะไรก็ไม่ชี้ให้เข้าใจ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นสังขตธรรม เป็น **ปหาตัพพธรรม** ต้องกลายได้ ถึงขันธ์ก็เป็นสังขตธรรมเป็น ปหาตัพพธรรม ต้องกลายได้เหมือนกัน รวมใจความในความเห็นที่ตอบไปทั้งสิ้นนั้นเป็นอาการของสังขาร ใช้ความคิดมาก เกิดขึ้นจากความคิด จึงชี้ตัวธรรมไม่ถูก ถูกแต่เงาของธรรม ถ้าใช้ความทำมากให้เกิดขึ้น ความรู้ซึ่งเกิดแต่ความทำคงแยบคายกว่านี้มาก เพราะความเห็นนี้ก็ลึกซึ้งอยู่แล้ว การที่ชี้แจงมานี้ ยกเอาแต่ข้อที่ตอบไม่ดีขึ้นมากล่าวที่ตอบดีๆ ก็มีมาก ไม่ได้ยกขึ้นมากล่าว เพราะทราบน้ำใจของผู้ตอบปัญหาอยู่แล้ว คือต้องการจะให้ชี้ว่าถูกที่ไหน ผิดที่ไหนเท่านั้น อาศัยเหตุนี้จึงได้วินิจฉัยเป็นกลาง ไม่มีเจตนาข่ม และเจตนายกยอ ขอให้ตรองให้ได้ความ ฯ

หลักธรรมที่รักษากายให้เป็นสุข ประคองจิตต์ให้เป็นสุข

ผู้ต้องการความเย็นของใจ พึงกำหนดหัวใจพระอภิธรรมว่า **จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานํ** จิต ๑ เจตสิก ๑ รูป ๑ นิพพาน ๑ จิตนั้นคือความคิด เจตสิกนั้นคือ อารมณ์ที่สัมปยุตต์กับจิต รูปนั้นได้แก่มหาภูตรูปและอุปาทายรูป นิพพานนั้นได้แก่ธรรมที่จิตต์เจตสิกรูปดับหมดแล้ว

อธิบายความว่า สกลกายนี้โดยย่อ มีอาการ ๔ อย่างคือ ที่รู้คิดรู้นึกนั้นเป็นอาการของจิตต์ อารมณ์ที่แต่งจิตต์ให้เป็น **กุศล อกุศล อพยากฤต** คือ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขารนั้นเอง เป็นอาการแห่งเจตสิก มหาภูตรูป คือ **ปฐวี เตโช อาโป วาโย** และ**อุปาทายรูป** มี **จักขุ โสตะ ฆานะ** เป็นต้น เป็นอาการของรูป สภาพของสกลกาย อันวิปัสสนาญาณ เพิกจิตต์และเจตสิก และรูปซึ่งเป็นตัวอุปริกิเลส อันอุปาทานยึดไว้แล้วนั้นออกเสียหมด สกลกายที่ไม่มีอุปาทานนั้นเอง เป็นอาการของนิพพาน นิพพานนั้นก็ตรงกับธัมมานุปัสสนาในสติปัฏฐานนั้นเอง

พึงเห็นความว่า คำที่ว่ากายในสติปัฐานตรงกับคำว่ารูปในพระอภิธรรม คำที่ว่าเวทนาในสติปัฏฐาน ตรงกับคำว่าเจตสิกในพระอภิธรรม คำที่ว่าจิตต์ในสติปัฏฐานตรงกับคำว่าจิตต์ในพระอภิธรรม คำว่า ธรรมในสติปัฏฐาน ตรงกับคำว่านิพพานในพระอภิธรรม เมื่อจะเดินทางไปวิปัสสนาญาณ ให้ตั้งสกลกายนี้ว่าเป็นตัวธรรม คือ**ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม** นั้นเอง และให้ดูอาการของธรรมที่เป็นวิสุทธิมรรค คืออาการของสกลกายนี้ สัมปยุตด้วย **สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว** สกลกายนี้ชื่อว่าศีลธรรมเป็นศีลวิสุทธิ์ อาการของสกลกายนี้ สัมปยุตด้วยความเพียร เป็นไปในกาย เป็นไปในจิตต์ เป็น สัมมาวายาโม ความรู้อยู่ในกายและจิตต์ เป็น สัมมาสติ ความที่จิตต์ไม่ฟุ้งไป ณ ภายนอก ตั้งเสมออยู่ที่กายที่จิตต์นั้นเอง เป็น สัมมาสมาธิ เมื่อสกลกายสัมปยุตด้วยลักษณะสามเช่นนี้นั้น สกลกายนั้นก็ชื่อว่า **สมาธิธรรม** เป็น จิตตวิสุทธิ เมื่อวิสุทธิทั้ง ๒ ฟอกใจให้สอาดแล้ว พึงน้อมจิตต์สู่วิปัสสนาใน คือดูกาย ดูเวทนา ดูจิตต์นั้นเอง **ดูกาย คือดูอาการของธาตุ ๔ ประชุมกัน หรืออาการ ๓๒** นั้นเอง ชื่อว่ากาย ธาตุ ๔ และอาการ ๓๒ เป็นชาติสังขาร เมื่อพิจารณาไป ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ก็ปรากฏ ไม่เที่ยงนั้นคือ ความไม่จริงตามความเข้าใจของเรา ที่เราเข้าใจว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม หรือผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น แต่ก่อนนั้นกลับตัวหมดไม่มีผู้รับ ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่มี ผม ขน เล็บ ไม่มี ที่มีอยู่นั้นเป็นของจริงอยู่อย่างนั้นเอง บรรพบุรุษของเรา แยกอาการสมมติขึ้นเรียกกันมาเท่านั้น กายนี้ก็เหมือนกัน สิ่งเหล่านั้นไม่มี กายก็ไม่มีเหมือนกัน ที่มีอยู่นี้ก็เป็นสภาวะ แสดงอาการ สุข ทุกข์ อุเบกขา เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เท่านั้น ตัวเวทนานี้เอง สกลกายนี้กลายเป็นเวทนาไป เมื่อตรวจเวทนาเข้าจริง เวทนาเป็นชาติสังขาร ดับได้กลายเป็นจิตต์ไป คือมีแต่รู้เต็มสกลกาย คือวิญญาณจิตต์นั้นเอง เมื่อขณะมีกายก็เอากายเป็นอารมณ์ เมื่อกายดับเหลือแต่เวทนา ก็เอาเวทนาเป็นอารมณ์ เมื่อเวทนาดับเหลือแต่จิตต์ ก็เอาจิตเป็นอารมณ์ จิตต์เป็นชาติสังขาร ถ้าตรวจเอาตัวจริงเข้า จิตต์ก็ดับ กลายเป็นธรรมไป ที่นี้ธรรมที่เป็นอาการทั้งปวง ที่ว่าธรรมทั้งหลายธรรมทั้งสิ้นนั้นหมายสังขารธรรม คืออาการของธรรมมีกุศลอกุศลหรือรูปธรรม นามธรรม ขันธธรรม อายตนธรรมเป็นต้น ดับหมดเพราะเป็น

ชาติสังขาร ที่ว่าดับนั้นคือรู้เท่าสมมติ แต่ก้อนสกลกายนี้ยังเต็มที่ไม่มีอะไรสูญไป ที่สูญที่ดับไปนั้น ล้วนแต่ของไม่มีอยู่แต่เดิมทั้งนั้น ที่เหลืออยู่นั้นท่านเรียกว่าโลกุตตรธรรม ส่วนอาการโลกุตตรธรรม บางสิ่งบางอย่างก็ยังเป็นสังขาร (สอุปาทิเสสนิพพาน) ดังมรรคจิตต์ผลจิตต์ เป็นสังขารแท้ ถึงคำที่ว่า นิพพานธรรม ก็ไม่พ้นสังขารเหมือนกัน ก็แต่พระโยคาพจรเมื่อท่านรู้เท่าสังขารแล้ว ท่านย่อมรู้วิสังขารอยู่เอง เพราะสังขารฉายมาแต่วิสังขาร เมื่อสังขารดับก็เป็นวิสังขารเท่านั้น **(วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา)**

ธัมมานุปัสสนานั้น ถ้าอย่างละเอียดต้องเอาตัวเป็นอารมณ์ของตัว ก็ตรงกับที่ท่านแสดงว่า เมื่อพระอริยเจ้าออกจากนิโรธแล้ว มีจิตต์น้อมไป เงื้อมไปสู่พระนิพพาน มีพระนิพพานเป็นอารมณ์นั่นเอง ถึงสุดต้นตนัย ที่พระพุทธเจ้าแสดงว่า **“อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตนํ”** ดูกรภิกษุทั้งหลาย อายตนะคือพระนิพพานมีอยู่ดังนี้ ก็หมายธรรมายตนะนั้นเอง แต่เพิกสังขารไม่ออก จับตัวจริงไม่ได้ สังขารเข้าเป็นตัวติดแน่นทีเดียว เพราะเหตุนั้น เกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็ต้องรังแกร่ำไป **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** ก็ปรากฏทั่วไปเต็มโลก ถ้าของไม่เที่ยงไม่จริง เป็นทุกข์ต็มตัวอยู่แล้ว จะหาความเย็นมาแต่ที่ไหน ?

ขอให้ตั้งใจพิจารณาตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสแก่พระอานนท์ในวันทรงปลงอายุสังขารว่า ดูกรอานนท์ สมัยใด พระตถาคตเข้าไปถึงซึ่งเจโตสมาธิ ความตั้งเสมอแห่งจิตต์ไม่มีนิมิตต์ เพราะไม่ทำในใจซึ่งนิมิตต์ทั้งหลายทั้งปวง เพราะดับแห่งเวทนาบางเหล่าแล้วแลอยู่ เมื่อใด พระตถาคตเข้าอนิมิตตเจโตสมาธิ หยุดยั้งอยู่ด้วยอนิมิตตสมาธิแล้ว กายแห่งพระตถาคตย่อมมีผาสุกสบายในสมัยนั้น ฯ ดูกรอานนท์ เพราะเหตุอนิมิตตสมาธิวิหาร เป็นเหตุให้กายมีความผาสุกนั้น ท่านทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง ใช่บุคคลมีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือจงมีธรรมเป็นเกาะเป็นที่พึ่งอยู่ ทุกอิริยาบถเถิด ฯ ตรัสดังนี้แล้วทรงแสดงซึ่งข้อว่า มีตนมีธรรมเป็นที่พึ่งนั้น ด้วยสามารถประกอบในมหาสติปัฏฐานทั้ง ๔ รวมลงใน **เอกายนมรรค** คือมหาสติปัฏฐาน ๔ นี้เอง ฯ

พระมหาโชติปญฺโญ (ใจ) ยโสธรรัตน์

ผู้รวบรวม

จบบริบูรณ์

องคคุณของผู้เจริญพระสมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน

จากพระวิสุทธิมรรค

กถาว่าด้วยอเนสนะ ๒๑ อย่าง

๑. น ปตฺตทานํ	อย่าให้ใบไม้แก่คฤหัสถ์เพราะเห็นแก่อามิส ๑๑ ฯ
๒. น ปุปฺผทานํ	อย่าให้ดอกไม้ ฯ
๓. น ผลทานํ	อย่าให้ลูกไม้และหัวมัน ฯ
๔. น เวฬุทานํ	อย่าให้ไม้ไผ่ ฯ
๕. น ทนฺตกฏฺฐทานํ	อย่าให้ไม้สีฟันแก่คฤหัสถ์ ฯ
๖. น มุกฺโขทกทานํ	อย่าให้น้ำล้างหน้า ฯ
๗. น จุณฺณทานํ	อย่าให้จุณดิน ฯ
๘. น มตฺติกทานํ	อย่าให้ก้อนดินสำหรับขัดสีตัว ฯ
๙. น มุกฺขสุปฺปตฺตํ	อย่าพูดหลอกลวงด้วยกลมารยาต่าง ๆ ฯ
๑๐. น จาตุกปฺปกํ	อย่าให้ดอกไม้ อย่าร้อยดอกไม้ให้แก่หนุ่มสาว ฯ
๑๑. น ปาลิมุกตฺตา	อย่าเลี้ยงลูกชาวบ้าน ทำตนเป็นดังพ่อแม่เขา เพราะเหตุอามิสติดใจด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯ
๑๒. น ปิณฺฑปตฺติทานํ	อย่าให้โภชนะอาหารในบิณฑบาต เพราะเห็นแก่อามิส ฯ
๑๓. น เวชฺชกมฺมํ	อย่าให้เป็นหมอว่าน หมอยา หมอเวทมนตร์กลคาถา เพราะเห็นแก่อามิส อันผิดต่อพระธรรมวินัย ฯ
๑๔. น ทูตกมฺมํ	อย่ารับเป็นคนใช้สอยของคฤหัสถ์ อันจัดว่าผิดครองสมณะสารูป ฯ
๑๕. น ชงฺฆเปสนกมฺมํ	อย่าเป็นคนสื่อสารคฤหัสถ์ นำความจากบ้านไปวัด จากวัดไปบ้าน (คือไฟข้างในอย่านำออก ไฟข้างนอกอย่านำเข้า) ฯ
๑๖. น ปฏิหิณคมนํ	อย่าเป็นคนสอดแนมสืบคำบ้านเมือง ฯ
๑๗. น ภณฺฑาคาริโก	อย่าเป็นผู้รักษาเล่มฉาง แห่งท้าวพระยาเพราะอามิส ฯ
๑๘. น เตวิชฺชํ	ไม่ให้เป็นหมอให้ฤกษ์ให้ยามสร้างบ้านสร้างเมืองวัดวาอารามและวางแปลนบ้านเรือนต่าง ๆ ฯ

๑๙. **น วตฺถุวิชฺชํ**	อย่าเป็นหมอโหร หมอทาย หมอดูถิ่นฐานภูมิลำเนาว่า สถานนี้ดีแลไม่ดี เพราะเหตุอามิส ฯ
๒๐. **อนงฺควิชฺชํ**	อย่าเป็นหมอดู ลายมือลายเท้า อวัยวะน้อยใหญ่แห่งผู้หญิงและผู้ชาย เพราะเหตุแห่งอามิส ฯ
๒๑. **น นกฺขตฺตวิชฺชํ**	อย่าเป็นหมอโหราภาชี แลดูโยค เหตุอามิส ฯ

ภิกษุเจ้าตนใดปรารถนาจะทำตนให้พ้นจากสังสารวัฏฏทุกข์ เพื่อเข้าสู่พระนิพพานอันเกษมจากโยคธรรมทั้งปวง ให้เว้นขาดจากอเนสนกรรม ๒๑ ประการนี้เทอญ ฯ

กถาว่าด้วยปลิโพธ ๑๐ ประการ คือ

๑. อาวาสปลิโพธ กังวลอยู่ด้วยกุฏิวิหาร ที่อยู่ ที่กิน เอื้อเฟื้ออาลัย บริบูรณ์ด้วยร่มไม้แลน้ำ มีภัตต์ได้ด้วยง่ายเป็นอาทินั้นประการ ๑ ฯ

๒. กุลปลิโพธ กังวลอยู่ด้วยตระกูลญาติ แลตระกูลโยมอุปัฏฐากร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยบุทคลในตระกูลนั้นประการ ๑ ฯ

๓. ลาภปลิโพธ กังวลอยู่ด้วยลาภสักการ คือทายกนำเอาจตุปัจจัยทานมาถวายเนืองๆ ต้องเป็นธุระที่จะกระทำอนุโมทนาทานแลแสดงพระธรรมเทศนาหาโอกาสที่จะจำเริญสมณธรรมบ่มิได้ประการ ๑ ฯ

๔. คณปลิโพธ กังวลอยู่ด้วยหมู่ด้วยคณะเป็นธุระที่จะบอกบาลีแลอรรถกถาหาว่างที่จะจำเริญสมณธรรมบ่มิได้ ๑ ฯ

๕. กมฺมปลิโพธ กังวลอยู่ด้วยกระทำนวกรรมเอาใจใส่ในสิ่งของอันช่างไม้เป็นต้น แลบ่มิได้เอาใจใส่ในการที่กระทำดีแลกระทำชั่วนั้นประการ ๑ ฯ

๖. อทฺธานปลิโพธ กังวลอยู่ด้วยเดินทางไกล มีเป็นต้นว่าจะไปในที่ไกลประการ ๑ ฯ

๗. ญาติปลิโพธ กังวลอยู่ด้วยมารดา บิดา พี่ชาย น้องหญิง อุปัชฌาย์ อาจารย์สัทธิวิหาริก แลอันเตวาสิก ที่ไม่ป่วยที่ไม่ไข้นั้นประการ ๑ ฯ

๘. อาพาธปลิโพธ กังวลอยู่ด้วยรักษาโรคในกายแห่งตนประการ ๑ ฯ

๙. คนฺถปลิโพธ กังวลอยู่ด้วยการเล่าเรียนสังวัธยายพระปริยัตติธรรมเป็นนิจนั้นประการ ๑ ฯ

๑๐. อิทฺธิปลิโพธ กังวลอยู่ด้วยจะจำเริญฤทธิรักษาฤทธินั้นประการ ๑ ฯ

สิริเป็นปลิโพธใหญ่ ๑๐ ประการด้วยกัน ผู้จะจำเริญสมถกัมมัฏฐาน ควรเว้นจากปลิโพธ ๑๐ ประการนี้ ฯ

กถาว่าด้วยอัปปนาโกศล ๑๐ ประการ คือ

๑. ทำวัตถุภายในภายนอกให้สละสลวย คือชำระร่างกายและเครื่องบริขารทั้งหลายให้สอาด ทำวัตถุภายในคือชำระศีลให้บริสุทธิด้วยดี ฯ

๒. ฉลาดในนิมิตต์ คือฉลาดในอารมณ์ที่หมาย ได้แก่ บริกรรมนิมิตต์ อุคคหนิมิตต์ และปฏิภาคนิมิตต์ ฯ

๓. ทำอินทรีย์ให้เสมอกัน คือทำศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาให้เสมอกัน ฯ

๔. ควรยกย่องก็ยกย่อง คือใจเหี่ยวสลดท้อแท้อยู่แล้ว ควรพิจารณาความดีที่ทำให้เกิดปีติรื่นรมย์ เช่น เจริญพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ หรือนึกถึงบารมีแลคุณความดีพิเศษอย่างอื่นที่ตนได้บำเพ็ญไว้แล้วเป็นต้น เพื่อให้ใจเบิกบาน ฯ

๕. ควรข่มก็ข่ม คือเมื่อใจฟุ้งไปในกาม หรือพยาบาท หรือมัวเมาประมาทดูหมิ่นผู้อื่นก็ให้นึกถึงมรณัสสติและพระไตรลักษณ์ เพ่งโทษตนดังนี้ ฯ

๖. ควรให้ชื่นก็ให้ชื่น คือเมื่อใจแช่มชื่นอยู่ในกุศลธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็พึงตั้งใจสนับสนุน ให้มั่นคงยิ่งขึ้น ฯ

๗. ควรเพ่งดูก็เพ่งดู คือกายใจดำเนินในคลองธรรมถูกต้องดีแล้วหรืออย่างไร ? ก็พึงเพ่งดูเพื่อไม่ผิดพลาด ฯ

๘. เว้นคนมีจิตต์ไม่มั่นคง คือเว้นคนใจเบาเหลาะแหละมักง่าย ไม่มีสัจจะจืดจางเร็วเสีย ไม่คบคนเช่นนั้น แลไม่คบโทษเช่นนั้นไว้ในตน ฯ

๙. เสพผู้มีจิตต์มั่นคง คือเสพผู้มีจิตต์แกล้วกล้า อดทนมีสัจจะ ไม่มักง่าย ควรคบคนเช่นนั้นไว้เป็นมิตร คบคุณเช่นนั้นไว้ในจิตต์ ก็จะเป็นเหตุให้ตนมั่นคงตาม ฯ

๑๐. รักใคร่ในอัปปนาสมาธิ คือรักใคร่ในความที่ใจสงบอย่างแนบแน่น ฯ

ผู้จะเจริญพระสมถกัมมัฏฐาน ควรฉลาดในอัปปนาโกศล ๑๐ ประการนี้ ฯ

กถาว่าด้วยอนนุรูปวิหาร ๑๘ ประการ คือ

มหตฺตํ	วิหารใหญ่นั้น ๑ ฯ
ชิณฺณตํ	คือ วิหารเก่าคร่ำคร่านั้น ๑ ฯ
นวตฺตํ	วิหารสร้างใหม่นั้น ๑ ฯ
ปณฺธสนฺนิสฺสิตตฺตํ	วิหารอยู่ใกล้ทางนั้น ๑ ฯ
โสณฺฑี	วิหารนั้นอยู่ใกล้ตระพังศิลานั้น ๑ ฯ

ปณฺณํ	วิหารอันกอบด้วยใบไม้ควรบริโภค ๑ ฯ
ปุปฺผํ	วิหารกอบด้วยกอดอกไม้นั้น ๑ ฯ
ผลํ	วิหารกอบด้วยต้นไม้มีผล ๑ ฯ
ปณฺธนิยตา	วิหารเป็นที่คนทั้งปวงปรารถนาที่จะไปจะมา ๑ ฯ
ทารุสนฺนิสฺสิตา	วิหารอยู่ใกล้ที่ไม้ที่ฟืน ๑ ฯ
เขตฺตสนฺนิสฺสิตา	วิหารอยู่ที่นา ๑ ฯ
วิสภาคานํ ปุคฺคลานํ อตฺถิตา	วิหารที่มีวิสภาคบุทคลอยู่นั้น ๑ ฯ
ปฏฺฏนสนฺนิสฺสิตา	วิหารอยู่ใกล้ท่าน้ำ ๑ ฯ
ปจฺจนฺตสนฺนิสฺสิตา	วิหารอยู่ใกล้ปัจจันตชนบท ๑ ฯ
รชฺชสีมนฺตรนิสฺสิตา	วิหารอยู่ใกล้แดนแห่งพระนครทั้งปวง ๑ ฯ
อสปฺปายตา	วิหารอันมิได้สบายด้วยวิสภาคารมณ์แลผี ๑ ฯ
กลฺยาณมิตฺตานํ อลาโภ	วิหารอันมิได้ซึ่งกัลยาณมิตร ๑ ฯ ประสมเข้าเป็น ๑๘ ด้วยกัน ฯ

ผู้เจริญสมถกัมมัฏฐานควรเว้นอนนุรูปวิหาร ๑๘ ประการนี้ ฯ

กถาว่าด้วยอสัปปายฐาน ๗ ประการ คือ

อาวาส	อันมิได้เป็นที่สบายประการ ๑ ฯ
โคจรคาม	อันมิได้เป็นที่สบายประการ ๑ ฯ
ติรัจฉานกถา	อันมิได้เป็นถ้อยคำเอื้อเฟื้อประการ ๑ ฯ
บุทคล	อันมิได้เป็นที่สบายประการ ๑ ฯ
โภชนะ	อันมิได้เป็นที่สบายประการ ๑ ฯ
ฤดู	อันมิได้เป็นที่สบายประการ ๑ ฯ
อิริยาบถ	อันมิได้เป็นที่สบายประการ ๑ ฯ

สิริเป็นเหตุอันมิได้เป็นที่สบาย ๗ ประการด้วยกัน ฯ

บุทคลผู้เจริญสมถกัมมัฏฐานที่ตรงกันข้ามนี้จึงจะเจริญ และควรเว้นการกล่าวติรัจฉานกถา ๓๒ ประการ ฯ

กถาว่าด้วยวาทะของสมณะที่ควรกล่าว คือ

อปฺปิจฺฉตา	คือกล่าวถึงมักน้อยประการ ๑ ฯ
สนฺตุฏฺฐี	กล่าวถึงสันโดษประการ ๑ ฯ
ปวิเวโก	กล่าวถึงวิเวก มีกายวิเวกเป็นอาทิประการ ๑ ฯ

อสํสคฺโค	กล่าวถึงปฏิบัติที่บ่มิได้ระคนอยู่ ด้วยหมู่ ด้วยคณะ ประการ ๑ ฯ
วิริยารมฺโภ	กล่าวถึงพิธีที่ปรารภความเพียรประการ ๑ ฯ
สีลกถา	กล่าวถึงศีลประการ ๑ ฯ
สมาธิกถา	กล่าวถึงสมาธิกัมมัฏฐานประการ ๑ ฯ
ปญฺญากถา	กล่าวถึงวิปัสสนากัมมัฏฐานประการ ๑ ฯ
วิมุตฺติกถา	กล่าวถึงอรหัตตผลวิมุตติประการ ๑ ฯ
วิมุตฺติญาณทสฺสนกถา	กล่าวถึงปัจจเวกขณญาณประการ ๑ ฯ

รวมเป็นกถาวัตถุ ๑๐ ประการ ฯ

กถาว่าด้วยอธรรมที่ห้ามคุณความดีทางจิตต์ ๕ อย่าง

๑. กามฉนฺท	มีความยินดีรักใคร่ในกาม ฯ
๒. พฺยาปาท	เจตนาปองร้ายผู้อื่น ฯ
๓. ถีนมิทฺธ	ง่วงเหงาหาวนอน ฯ
๔. อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจ	มีจิตฟุ้งซ่านแลรำคาญ ฯ
๕. วิจิกิจฺฉา	มีความสงสัย ฯ

กถาว่าด้วยอนุสัยซึ่งนอนเนื่องอยู่ในจิตต์ ๗ อย่าง

อันพระโยคาวจรเจ้าควรกำหนดรู้ชัดด้วยความเห็นชอบ คือ

๑. กามราค	ได้แก่ความกำหนัดในกาม ฯ
๒. ปฏิฆ	ได้แก่ความหงุดหงิด กล่าวโดยความ ได้แก่โทสะ ฯ
๓. ทิฏฺฐิ	ได้แก่ความเห็นผิด ฯ
๔. วิจิกิจฺฉา	ได้แก่ความลังเล ฯ
๕. มาน	ได้แก่ความถือตัว ฯ
๖. ภวราค	ได้แก่ความกำหนัดในภพ หรือความอยากเป็น ฯ
๗. อวิชฺชา	ได้แก่ความเขลาไม่รู้จริง กล่าวโดยความได้แก่โมหะ ฯ

กถาว่าด้วยอธรรมที่นักพรตควรสนใจอย่างยิ่ง ๗ อย่าง

สมณะชีพราหมณ์ก็ดี สัปปุริสชน คืออุบาสกอุบาสิก ที่ปฏิญาณตนว่าเป็นพรหมจารีจริง ๆ ก็ดี หาได้เสพเมถุนไม่เลย แต่ยังยินดี ปลื้มใจ ชื่นใจ ด้วยเมถุนสังโยค คืออาการแห่งเมถุน ๗ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

๑. ยินดีการลูบไล้ การประคบ การให้อาบน้ำ การนวดแห่งมาตุคาม ปลื้มใจด้วยการบำเรอนั้น ฯ

๒. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ซิกซี้เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม ปลื้มใจด้วยการเสสรวลนั้น ฯ

๓. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่เพ่งดูจ้องดูจักษุแห่งมาตุคามด้วยจักษุของตน ปลื้มใจด้วยอาการเล็งแลนั้น ฯ

๔. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ฟังเสียงแห่งมาตุคามหัวเราะอยู่ก็ดี พูดอยู่ก็ดี ขับร้องอยู่ก็ดี ร้องไห้อยู่ก็ดี ข้างนอกฝาก็ดี ข้างนอกกำแพงก็ดี ปลื้มใจด้วยเสียงนั้น ฯ

๕. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ตามนึกถึงการเก่าที่ได้เคยหัวเราะพูดเล่นกับมาตุคาม แล้วปลื้มใจ ฯ

๖. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่เห็นคฤหบดีก็ดี บุตรคฤหบดีก็ดี ผู้เอิบอิ่มพร้อมพรั่งด้วยกามคุณห้า บำเรอตนอยู่แล้วปลื้มใจ ฯ

๗. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ประพฤติพรหมจรรย์ ตั้งปรารถนาเพื่อจะได้เป็นเทพเจ้าหรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง แล้วปลื้มใจ ฯ

พรหมจรรย์ของผู้นั้น **ชื่อว่าขาด ชื่อว่าทะลุ ชื่อว่าด่าง ชื่อว่าพร้อย ฯ** เป็นผู้นั้นประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ผู้ที่มีจิตต์ประกอบด้วยเมถุนสังโยชน์ ๗ ประการ ย่อมไม่สามารถทำตนให้พ้นจากทุกข์ไปได้ ฯ

กถาว่าด้วยอธรรมที่ครอบงำจิตต์

ทำนักพรตให้ติดหล่มจมดิ่งอยู่ในวัฏฏทุกข์ ๙ ประการคือ :-

๑. **เป็นผู้เลิศกว่าเขา**	สำคัญตัวว่า	เลิศกว่าเขา
๒. เป็นผู้เลิศกว่าเขา	สำคัญตัวว่า	เสมอเขา
๓. เป็นผู้เลิศกว่าเขา	สำคัญตัวว่า	เลวกว่าเขา
๔. **เป็นผู้เสมอเขา**	สำคัญตัวว่า	เลิศกว่าเขา
๕. เป็นผู้เสมอเขา	สำคัญตัวว่า	เสมอเขา
๖. เป็นผู้เสมอเขา	สำคัญตัวว่า	เลวกว่าเขา
๗. **เป็นผู้เลวกว่าเขา**	สำคัญตัวว่า	เลิศกว่าเขา
๘. เป็นผู้เลวกว่าเขา	สำคัญตัวว่า	เสมอเขา
๙. เป็นผู้เลวกว่าเขา	สำคัญตัวว่า	เลวกว่าเขา

มานะเหล่านี้ผู้ดำเนินในสัมมาปฏิบัติ ควรพิจารณาให้เห็นความยุตติธรรม ฯ

กถาว่าด้วยการทำอัธยาศัยให้บริสุทธิ ๖ อย่าง คือ

๑. อโลภัชฌาศัย	เห็นโทษในโลภมิได้โลภนั้น
๒. อโทสัชฌาศัย	เห็นโทษในโทโสมิได้โกรธนั้น
๓. อโมหัชฌาศัย	เห็นโทษในโมหะมิได้ลุ่มหลงนั้น
๔. เนกขัมมัชฌาศัย	เห็นโทษในฆราวาส เห็นอานิสงส์แห่งบรรพชา ฯ
๕. ปวิเวกัชฌาศัย	เห็นโทษในอันประชุมอยู่ด้วยหมู่ด้วยคณะ เห็นอานิสงส์แห่งอันอยู่ในที่สงบสงัดแต่ผู้เดียว ฯ
๖. นิสสรณัชฌาศัย	เห็นโทษในภพยินดีในการที่จะยกตนออกจากภพนั้น พึงกระทำสันดานให้บริบูรณ์ ด้วยอัชฌาศัย ๖ ประการดังนี้แล ฯ

กถาว่าด้วยวิหารที่นักพรตควรอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. วิหารมิสู้ไกลโคจรคามนั้นนัก อยู่แต่ภายในสองคาวุตคือ ๒๐๐ เส้นมิสู้ใกล้นัก อยู่แต่ภายนอก ๒๕ เส้นพอไปพอมา กลางวันก็มิได้มีคนไปพลุกพล่านนัก กลางคืนก็สงัดมิได้ยินเสียงเจรจา ฯ

๒. เหลือบ แลยุง งูเล็กแลงูใหญ่ มีโดยน้อย แดดก็มิสู้จัดนัก ลมก็มิสู้พัดนัก มีที่บังอยู่บ้าง มิสู้ลำบากด้วยร้อนนักแลเย็นนักนั้น ฯ

๓. ได้จีวรบิณฑบาตเสนาสนะและยา อันจะระงับซึ่งความไข้ด้วยง่าย มิสู้ลำบากนักนั้น ฯ

๔. ภิกษุผู้เป็นมหาเถระ เป็นพหูสูต ทรงไว้ซึ่งวินัยแลมาติกา สมควรที่จะไปแสดงคารวะธรรมโดยสักกัจจะเคารพ แลไต่ถามอรรถธรรมนั้น ก็มีอยู่ในวิหารนั้น ฯ

๕. ครั้นมีสงสัยเข้าไปไต่ถาม ท่านก็บันเทาความสงสัยให้ปราศจากสันดานธรรมที่ลึกซึ้งสุขุมคัมภีรภาพ ท่านก็สามารถแสดงให้แจ่มแจ้งได้ ฯ ส่วนข้อที่เข้าใจอยู่แล้วก็แสดงให้เข้าใจจนสิ้นสงสัย ฯ ท่านอนุเคราะห์ได้ฉะนี้ สิริเป็นองค์ ๕ ประการ ฉะนี้แล ฯ

กถาว่าด้วยจริต ๖ ประการ คือ

ราคจริตประการ ๑ โทสจริตประการ ๑ โมหจริตประการ ๑ สัทธาจริตประการ ๑ พุทธจริตประการ ๑ วิตักกจริตประการ ๑ เป็น ๖ ประการด้วยกัน ฯ

อธิบายว่า **ราคจริต** ควรเจริญ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ **ผู้มีโทสจริต** ควรเจริญพรหมวิหาร ๔ วรรณกสิณ **ผู้มีโมหจริตและวิตักกจริต** ควรเจริญอานาปานัสสติกัมมัฏฐาน แลคนมักหลงลืมวิตกวิจาร ควรเจริญอานาปานัสสติแลอนุสสติ ๖ ประการ คือ พุทธานุสสติ

ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ **ผู้มีสัทธาจริต** ควรเจริญมรณานุสสติ อุปสมานุสสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา จตุธาตุววัตถาน ๔ ประการ **ผู้มีปัญญามาก** ควรเจริญอรูป ๔ ภูตกสิณ ๔ อาโลกกสิณ ๑ อากาสกสิณ ๑ กัมมัฏฐานทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นที่สบายแห่งจริตทั้งปวง ฯ

กถาว่าด้วยกามาทีนพโทษ ๑๓ อย่าง คือ

อปฺปสฺสาทากามา กามคุณนี้มีแต่จะกระทำให้เศร้าให้หมอง จะกระทำให้ผ่องใสมาตรว่าหน่อยหนึ่งหาบ่มิได้ ๑ ฯ

อฏฺฐิกงฺขลูปมา กามคุณนี้เปรียบเหมือนร่างอัฏฐิ ด้วยอรรถว่า มีความยินดีอันปราศจากไปในขณะ ไม่มั่น ไม่คง ไม่ยั่ง ไม่ยืน ๑ ฯ

ติณุกฺกูปมา กามคุณนี้เปรียบเหมือนคมแฝกคมคา ด้วยอรรถว่า เผาลนจิตต์สันดานสัตว์ทั้งปวงให้เดือดร้อนหม่นไหม้อยู่เนืองๆ บ่มิได้รู้แล้ว ๑ ฯ

องฺคารกาสูปมา กามคุณนี้เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิงอันใหญ่ ด้วยอรรถว่าให้โทษอันหยาบช้าให้ได้เสวยทุกข์เดือดร้อนยิ่งนัก ดูนี้น่าสดุ้งน่ากลัวนี้สุดกำลัง ๑ ฯ

สุปินกูปมา กามคุณนี้เปรียบเหมือนความฝัน ด้วยอรรถว่าแปรปรวนไปเป็นอื่น ไม่ยั่ง ไม่ยืน ไม่เที่ยง ไม่แท้ ไม่สัจจ์ ไม่จริง ๑ ฯ

ยาจิตกูปมา กามคุณนี้เปรียบเหมือนของยืม ด้วยอรรถว่าประกอบไปในกาลอันมีกำหนดเท่านั้นเท่านี้ไม่มั่นไม่คง ๑ ฯ

รุกฺขผลูปมา กามคุณนี้มีแต่จะกระทำให้เกิดพิบัติต่างๆ เป็นต้นว่าหักแลทำลายแห่งอวัยวะใหญ่น้อยทั้งปวง เปรียบเหมือนผลแห่งพฤกษาชาติอันบังเกิดแล้ว แลเป็นเหตุที่จะให้บุทคลทั้งปวงหักกิ่งก้านรานใบแห่งพฤกษาชาตินั้น ๑ ฯ

อสิสูลูปมา กามคุณนี้เปรียบเหมือนด้วยคมดาบ ด้วยอรรถว่าสับแลแล่เถือขันธสันดานให้เจ็บปวดยวดยิ่งเหลือล้นพ้นประมาณ ๑ ฯ

สตฺติสูลูปมา กามคุณนี้เปรียบเหมือนหอกใหญ่และหลาวใหญ่ด้วยอรรถว่าร้อยสัตว์ทั้งปวงไว้ให้ดิ้นอยู่ในกองทุกข์ แสนยากแสนลำบากเวทนา ๑ ฯ

สปฺปสิรูปมา กามคุณทั้งหลายนี้เปรียบเหมือนศีร์ษะแห่งอสรพิษ ด้วยอรรถว่า น่าครั่นน่าคร้ามน่าสดุ้ง น่ากลัว น่าตระหนกตกประหม่าเป็นกำลัง ๑ ฯ

พหุปายาสา กามคุณนี้มากไปด้วยสะอื้นอาไลยมากไปด้วยทุกข์แลภัย ๑ ฯ

พหุปริสฺสยา มีอันตรายอันเบียดเบียฬมาก ๑ ฯ

คมฺมา กามคุณนี้เป็นของแห่งชาวบ้าน เป็นของแห่งปุถุชนบ่มิได้ประเสริฐ บ่มิได้เป็นที่เกิดแห่งประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน ๑ ฯ

ผู้เจริญกัมมัฏฐาน ควรพิจารณาดู กามาทีนพโทษ ๑๓ ประการ นี้ให้แจ่มแจ้ง ด้วยน้ำใจของตน จนเห็นความยุตติธรรมทางจิตต์ ฯ

วิธีทำจิตต์ให้สงบแลแก้อุคคหนิมิตต์ ปฏิภาคนิมิตต์ คือ :-

ในกาลเมื่อจิตต์หดหู่นั้นอย่าพึงเจริญ **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์** และ**สมาธิสัมโพชฌงค์** แล**อุเบกขาสัมโพชฌงค์** จิตต์จะหดหู่หนักไป เปรียบดังบุรุษอันก่อเพลิงอันน้อยจะดับอยู่แล้ว ถ้าเอาหญ้าสด มูลโคสด ฟืนสด มาใส่เข้า กวาดเอาฝุ่นมามูลเข้า เพลิงนั้นก็จะดับไป ถ้าเห็นเพลิงนั้นน้อยอยู่แล้วแลเอามูลโคแห้ง ๆ มาติดเข้า หญ้าแห้งมาวางลง เอาฟืนแห้งมาเกรียกออกใส่เข้าไว้ อุตส่าห์เป่าไปด้วยลมปาก เพลิงนั้นก็จะติดรุ่งเรืองเป็นแท้ อันนี้แลมีฉันใด อุปมัยดังพระโยคาพจร ผู้เจริญกัมมัฏฐานภาวนา ๆ นั้น เมื่อเห็นจิตต์หดหู่อยู่แล้วและเจริญ**ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์** จิตต์นั้นก็จะหดหู่หนักไป อุปมัยดังเพลิงอันน้อยจะดับอยู่นั้น แลบุรุษเอา มูลโคสด หญ้าสด ฟืนสด มาใส่ลงดับไปนั้น ถ้าเห็นว่าจิตต์หดหู่อยู่แล้ว แลเจริญ**ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์** จิตต์ที่หดหู่นั้นก็จะเฟื่องฟูขึ้น อุปมัยดังชายเห็นเพลิงน้อยแล้วและเอามูลโคแห้ง หญ้าแห้ง ฟืนแห้งมาใส่ลงเป่าไป ๆ แลได้กองเพลิงอันใหญ่รุ่งเรืองนั้น ที่ว่าจิตต์จะข่มก็พึงข่มนั้น อธิบายว่า ถ้าจิต ฟุ้งสร้านด้วยสามารถ สัทธากล้า วิริยะกล้า ปัญญากล้า เห็นว่าจิตฟุ้งสร้านกำเริบร้อน ก็พึงเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ พระโพชฌงค์ทั้ง ๓ ประการนี้ ตามแต่จะเจริญโพชฌงค์อันใดอันหนึ่ง อย่าพึงเจริญ **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์** จิตต์จะฟุ้งสร้านไปมาก กระทำอาการให้เหมือนชายอันจะดับกองเพลิงอันใหญ่ ๆ นั้น ก็ขนเอาหญ้าสด ๆ มูลโคสด ๆ ฟืนสด ๆ มาทุ่มเทลง ๆ เพลิงนั้นก็จะดับไปโดยอันควรแก่อัชฌาศัย ถ้าแลปรารถนาจะดับกองเพลิงอันใหญ่ แลขนเอาหญ้าแห้ง มูลโคแห้ง ฟืนแห้งมาทุ่มเทลง ๆ แล้วนั้นก็จะหนักขึ้นไป ๆ ฉันใดก็ดี พระโยคาวจรผู้เจริญพระกัมมัฏฐานภาวนานี้ ถ้าเห็นจิตต์ฟุ้งสร้านอยู่แล้ว แลเจริญ**ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์** จิตต์นั้นก็จะกำเริบหนักไป ถ้าแม้ว่าจิตต์ฟุ้งสร้านอยู่แล้ว แลเจริญ**ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์** จิตต์ก็จะสงบสงัดระงับลง เปรียบประดุจชายอันจะดับกองเพลิงอันใหญ่ ขนเอาโคมัยแลหญ้าแลไม้ที่สด ๆ มาทุ่มลง ๆ แลเปลวเพลิงดับไปนั้น แลคำที่ว่าจิตต์ควรจะให้ชื่น ก็ควรกระทำให้ชื่นนั้น ขณะเมื่อจิตต์สังเวชสลดอยู่เป็นเหตุด้วยพิจารณาสังเวควัตถุ ๘ ประการ คือ **ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ อตีตวัฏฏทุกข์ อนาคตวัฏฏทุกข์ ปัจจุปันทุกข์ อาหารปริเยฏฐิคมูลทุกข์นั้น** พระโยคาพจรเจ้าเห็นว่าจิตต์นั้นสลดไป ก็พึงระลึกถึง

พุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ พึงกระทำจิตต์นั้นให้ผ่องใสบริสุทธิ์ให้ชื่นอยู่ ด้วยระลึกถึงพระรตนัตยาธิคุณอย่างนี้ แลได้ชื่อว่ากระทำน้ำจิตต์ที่สมควรจะให้ชื่นนั้นให้ชื่นชมโสมนัส ที่ว่าจิตต์ควรจะเพ่งดูก็พึงเพ่งดูนั้น คือขณะเมื่อจิตต์ประพฤติเป็นอันดี ตามกัมมัฏฐาน-วิถีอยู่แล้ว ฯ

พระโยคาพจร พึงประพฤติมัธยัสถ์เพ่งดูซึ่งจิตต์ อันประพฤติเสมอแลไต่ถามตามวิถีนั้น กระทำอาการให้เหมือนนายสารถีอันขับรถ เห็นพาชีเดินเสมออยู่แล้วแลไม่ตีไม่ต้อนคอยแต่ดู ๆ ที่ว่าให้เว้นเสียซึ่งบุทคลอันมีจิตต์มิได้ตั้งมั่น คือให้ละเสียซึ่งบุทคลอันมิได้ปฏิบตีในฌานมีจิตต์อันฟุ้งสร้านกำเริบอยู่ด้วยอารมณ์ต่าง ๆ ขวนขวายที่จะกระทำอาการต่าง ๆ นั้น พึงมละเสียให้ไกลอย่าได้คบหาสมาคม พึงสมาคมด้วยบุทคลอันมีจิตต์อันตั้งมั่นนั้น ได้แก่บุทคลผู้ปฏิบัติในฌาน มักเข้าไปสู่หาสมาคมด้วยท่านที่ได้สมาธิจิตต์คนจำพวกนี้แลได้ชื่อว่าบุทคลมีจิตต์อันตั้งมั่นนี้ สมควรที่พระโยคาพจรจะพึงคบหาสมาคม (ตทธิมุตฺตตา) ประการหนึ่งให้มีใจเคารพในอัปปนาสมาธิ สิริเป็นอัปปนา ๑๐ ประการด้วยกัน แลพระโยคาพจรผู้จะกระทำความเพียรในกัมมัฏฐานภาวนานั้น ให้กระทำความเพียรแต่อย่างกลางอย่าให้กล้านักอย่าให้อ่อนนัก ครั้นกระทำเพียรกล้านักจิตต์ก็จะฟุ้งสร้านกำเริบระส่ำระสาย ครั้นกระทำเพียรอ่อนนักความเกียจคร้านก็จะครอบงำย่ำยีจิตต์สันดานได้ กระทำแต่อย่างกลางนั้นแล ดีมีอุปมาดุจแมลงผึ้ง ๓ จำพวก แมลงผึ้งจำพวกหนึ่งนั้นมิได้ฉลาด รู้ว่าดอกไม้ในประเทศโน้น บานอยู่แล้ว บินให้เร็วนักก็เกินไป ครั้นรู้ตัวว่าเกินแล้วแลกลับมา ละอองเกษร ก็สิ้นเสียด้วยแมลงผึ้งจำพวกอื่น ตนก็ชวดได้ละอองเกษร ยังแมลงผึ้งจำพวกหนึ่งนั้นเล่าก็ไม่ฉลาด เมื่อจะไปเอาชาติเกษรนั้นบินช้านักละอองเกษรก็สิ้นเสียด้วยแมลงผึ้งจำพวกอื่น ตนก็ชวดได้ละอองเกษร แมลงผึ้งจำพวกหนึ่งฉลาด เมื่อจะเอาชาตินวลละอองเกษรนั้น บินไปไม่ช้านักไม่เร็วนัก ก็คลึงเคล้าเอาละอองเกษรเรณูนวลได้ดังความปรารถนา อันนี้แลมีฉันใด พระโยคาพจรที่จะกระทำเพียรกล้านักนั้น ก็มิได้สำเร็จฌานสมาบัติดังความปรารถนา มีอุปมาเหมือนแมลงผึ้งสองจำพวกที่มิได้ฉลาด บินเร็วนักแลช้านักแลมิได้ละอองเกษรนั่น พระโยคาพจรที่กระทำเป็นปานกลางแลได้สำเร็จกิจ **อัปปนาฌาน** นั้น มีอุปมัยเหมือนแมลงผึ้งที่ฉลาดบินไม่เร็วนักไม่ช้านัก แลได้ละอองเกษรสำเร็จดังความปรารถนานั้น ฯ

จบบริบูรณ์